

ახალი

სამკვლევარი

21

1-2

საბავშვო
1925

ახალი

საბავშვო ბიბლიოთეკა

საბავშვო ბიბლიოთეკა : ნაწილები : უნივერსალი : მასწავლებელი

1405/8

1-2

საბავშვო ბიბლიოთეკა
1925

შ რ მ ა ნ შ

ს რ უ ლ ი ა დ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს მ წ ი რ ა ლ თ ა პ ა ვ ვ ი რ ი ს ა .

რედაქტორ-გამომცემელი:

ს რ . ს ა ქ . მ წ ე რ ა ლ თ ა კ ა ვ შ ი რ ი ს ს ა ბ ჯ ო ს პ რ ე ზ ი დ უ მ ი

FL 11042

ს . შ . უ . ს . პ ო ლ ი გ რ ა ფ ტ რ ე ს ტ ი ს მ ე - 2 ს ტ ა მ ბ ა , (ყ ო ფ ი ლ ი მ ე - 5) , ლ ე ნ ი ნ ი ს ქ ე რ ა № 3
მოავლიტი № 438.

ტირაჟი 1500

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

გვერდი
1

1. რედაქციისაგან

I. მხატვრული ლიტერატურა. საქართველო.

2. ი. გრიშაშვილი — დუღუკის საარი ქარს აღარ მოაქვს	5
3. კ. მყაშვილი — სიცოცხლის თავდაღმართზე	7
4. ს. აბაშელი — მეოცნების დღიური	9
5. შალვა დადიანი — უბედური რუსი	17
6. ნ. ლორთქიფანიძე — აბრაგი	49
7. ს. შანშიაშვილი — GENESIS	71
8. სოლომონ თავაძე — ცხრაას ხუთი წელი	74
9. კონსტანტინე გამსახურდია — დიონისოს ღიმილი	81
10. ვარლამ რუხაძე — ვანო სარაჯიშვილის ხსოვნას	109
1. ივ. ყიფიანი — სილუეტები	110
12. იონა ვაკელი — საქართველო	111
13. ხარიტონ ვარდოშვილი — საუბარი უბედურ ლანდთან	113
14. ალ. ქუთათელი — Demeter kai koré	114
15. გრ. ცეცხლაძე — კვიმატი დღეები	116
16. დავით კლდიაშვილი — შუაეცეცხლის პირას	117

II. მხატვრული ლიტერატურა. უცხოეთი

7. ბლევ სანდრარ — მე მოვკალ (თარგმანი ლ. შ.)	123
18. ვსევოლოდ ივანოვ — ბავშვი (თარგმანი ლ. ქ.)	127
19. ლ. ტანკი — ორი ქვეყანა (თარგმანი დ-ლის)	136
20. ვალერი ბრიუსოვ —	
პარიზი (თარგმანი ივ. ყიფიანისა)	139
მიწის სული (თარგმანი K.)	142
ჩვენი გამოცდა (თარგმანი ხ. ვ.)	143
21. კონსტანტინე გამსახურდია — ანატოლ ფრანს	144
22. ანატოლ ფრანს — II წლის ფლორეალის თვის პატარა ამბავი (თარგმანი ლ. ქ.)	154
23. ანატოლ ფრანს — ნებადართული სიკვდილი (თარგმანი ლ. ქ.)	158

24. იოჰან ვოლფგანგ გოეთე — თეუსტი—(თარგმანი იბე-რიელისა) 161
25. სოფოკლე — ანტიგონე — (თარგმანი პ. ქავთარაძისა) 191

III. წერილები ლიტერატურაზე და ხელოვნებაზე

25. გერონტი ქიქოძე — თეატრალური პარადოქსები 219
26. ვახტანგ კოტეტიშვილი — ქართველ მხატვართა გამოფენა 222
27. მიხეილ აბრამიშვილი — გიორგი წერეთელი 228
28. ს. დევდარიანი — აკაკი წერეთელი და საქართველო 236
29. ივ. გომართელი — ილია ჭავჭავაძე და მისი მხატვრული შემოქმედება 244

IV. მცენიერება. ფილოსოფია.

30. ს. ყაუხჩიშვილი — იაფეტური თეორია და ბერძნული ეტიმოლოგიები 3
31. პროფ. გრიგოლ წერეთელი — ნეაპოლი—რომი —ბერლინი 14
32. პროფ. დ. უზნაძე — ბერგსონის მონიზმი 46
33. ივ. ჯავახიშვილი — ქართული დამწერლობათამცოდ-ნეობა ანუ პალეოგრაფია 55

V. მემუარები და დოკუმენტები.

34. ნიკო ნიკოლაძე — მოგონებანი სამოციან წლებზე 101
35. იაკობ ნიკოლაძე — ერთი წელიწადი როდენტან 119

- VI. ბიბლიოგრაფია 127

რედაქციისათვის

მწერალთა კავშირის ყოველთვიური ორგანო „ახალი კავკასიონი“-ს განახლებული პროგრამა განსაზღვრულია, ერთის მხრივ, კავშირის ლიტერატურული ტრადიციებით და, მეორეს მხრივ, იმ პოზიციით, რომელზედაც სრულის პასუხისმგებლობით დადგა ქართული მწერლობა ხელოვნათა კულტურული კავშირის 21 სექტემბრის დეკლარაციით.

მწერალთა კავშირი არ არის პოლიტიკური ორგანიზაცია, იგი არის წმინდა ლიტერატურულ-კულტურული დაჯგუფება; მაგრამ თქმა იმისა, თითქო ქართულ მწერალთა ფართე წრეები არ იყოს უახლოესად დაინტერესებული ჩვენი ქვეყნის საერთო პოლიტიკური ვითარებით, ეს არ იქნებოდა გულწრფელი განცხადება.

1921 წლის თებერვლიდან, როცა საქართველოში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება, ქართული მწერლობის ფართე წრეების წინაშე აქტუალურად დადგა ამ ხელისუფლებასთან ახლო თანამშრომლობის საკითხი.

ქართული მწერლობის უკეთილშობილეს ტრადიციას წარმოადგენს ის შეუირიგებელი რევოლუციური სული, რომელიც ისტორიულად გამოიმუშავდა მე-19-20 საუკუნეთა მანძილზე, როცა საქართველოს მშრომელი მასები მოწინავე რიგებს შეადგენდნენ რუსეთის ცარიზმთან მებრძოლ რაზმებში. ქართული მწერლობისათვის, რომლის მთავარი ხელმძღვანელი წრეები მშრომელი ხალხის წიალიდან გამოვიდა, და რომელიც ბუნებრივი ამსახველი იყო მშრომელი მასების რევოლუციური სულისკვებებისა, — ქართული მწერლობის ამ მთავარი რიგებისათვის თითქოს არ უნდა ყოფილიყო უცხო ეს ახალი საბჭოთა რევოლუციური ხელისუფლება.

მაგრამ არსებობდა ერთი ძნელად გადასალახავი დაბრკოლება, რომელიც ქართული მწერლობის ფართე წრეებს ხელს უშლიდა იმ თავითვე დამდგარიყო აქტიური თანამშრომლობის ნიადაგზე საბჭოთა ხელისუფლებასთან.

ამ დაბრკოლებას იწვევდა ეროვნული კითხვა.

ქართველი შემოქმედი ინტელიგენციის წრეები ერთგვარ გავრებას განიცდიდნენ ახლად შექმნილ პირობებში; თუ ერთის მხრივ ის სოციალური იდეები, რომლის მატარებლად გამოდიოდა ახალი ხელისუფლება, არ იყო უცხო ქართული მწერლობისათვის, მეორეს მხრივ უნებლიედ იზადებოდა შიში, რომ საქართველოს ახალი ხელისუფლების მიერ აღიარებული ეროვნულ-კულტურულ დამოუკიდებლობის პრინციპები, მისდა უნებურად, ვერ მიიღებდნენ სრულს განხორციელებას; რომ ეროვნული პოლიტიკის ხაზი თანდათან გაიზრებოდა საქართველოს საზიანოდ; რომ რუსული ენა სტიქიურად დასაზარავდა ქართულს; რომ რუსული წიგნი თანდათან დასრდილავდა ქართულ წიგნს. ჩვენ აქ ფულისხმობთ არა თვით ხელისუფლების ნებას, არამედ იმ სტიქიურ პროცესს, რომელსაც უნებლიედ ხელს შეუწყობდა ობიექტური პირობები.

ეს მერყეობა და უნდობლობის გრძნობა ქართველი შემოქმედი ინტელიგენციის წრეებში ადვილი ასახანელია. მას ნიადაგს აძლევდა ისტორიული რემინისცენცია, იგი იყო გამოძახილი იმ ეროვნული ჩავგრისა, რომელსაც მთელი საუკუნის მანძილზე განიცდიდა საქართველო იმპერიალისტური რუსეთის ხელში. ამასთან შიში, რომ დიდი მასშტაბის რუსეთის კულტურა დასაზარავდა ქართულს, იყო ბუნებრივი ყოველგვარ შოვინისტურ ტენდენციების გარეშე.

უკვე მეოთხე წელი შესრულდა, რაც საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა, და ჩვენ უნდა აღვიაროთ, რომ საბჭოთა ხელისუფლების ეროვნულ და კულტურულ-პოლიტიკის ხაზში არის მნიშვნელოვანი მიღწევები. ქარ-

თულ მწერლობას არ სჩვევია სერვილიზმი; და ჩვენ არ ვიქნებოდით გულწრფელი, თუ არ ვიტყვოდით, რომ ამ მნიშვნელოვანი მიღწევების გვერდით არის დღევანდებიც. ამას თვით ხელისუფლებაც არ უარყოფს.

უნდა აღინიშნოს აქ ისიც, რომ ყველა ამ დღევანდების ბრალს ჩვენ ვერ მოვახვევთ საბჭოთა ხელისუფლებას. ამისი ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ ქართველი შემოქმედი ინტელიგენცია არ იყო საბოლოოდ გამორკვეული და არ იღებდა ახლო მონაწილეობას კულტურულ საქმიანობაში.

ასეთი გაორებული და გაურკვეველი მდგომარეობა, რასაკვირველია, შეუძლებელია გაგრძელდეს მთელი წლები. ამით მხოლოდ ბრკოლდება და ზიანდება ის კულტურული საქმე, რომლისათვისაც მოწოდებულია ქართული მწერლობა.

ამიტომ ის დეკლარაცია, რომელიც გამოაქვეყნა ხელოვანთა კავშირმა 1924 წლის სექტემბრის 21-ს, გამოწვეული იყო არა მარტო პოლიტიკური მომენტით. ეს არის ის მტკიცე და გარკვეული პოზიცია, რომელზედაც დადგა ქართული მწერლობა.

ჩვენ ერთხელ კიდევ მოუწოდებთ ქართველ მწერალთა ფართე წრეებს გულწრფელი და აქტიური თანამშრომლობის ნიადაგზე საბჭოთა ხელისუფლებასთან ემსახურონ ქართული მწერლობისა და კულტურის აღორძინების საქმეს.

* *

ეს საერთო პოლიტიკური ხაზის შესახებ.

რაც შეეხება მწერალთა კავშირის ორგანო „ახალი კავკასიონი“-ს წმინდა სალიტერატურო-სამხატვრო და სამეცნიერო გეგმას, იგი ამ მხრივ განანგრძობს კავშირის ლიტერატურულ ტრადიციას.

ჟურნალი პირველ რიგში დაუთმობს თავის ფურცლებს ქართულ მხატვრულ მწერლობას და ქართული ხელოვნების საკითხების განხილვას; აქ საქარია აღვნიშნოთ, რომ ჟურნალი დგას გარეშე ვაწრო ლიტერატურულ-სკოლური ინტერესებისა. მწერალთა კავშირი, რომლის ორგანოა „ახალი კავკასიონი“, აერთებს თავის რიგებში ქართველ მწერალთა დად უმრავლესობას. თანამედროვე ლიტერატურულ ჯგუფებს და სკოლებს, რამდენადაც ისინი მართლაც წარმოადგენენ ლიტერატურულ მოვლენას, დაეთმობათ ადგილი ჟურნალში. „ახალი კავკასიონი“ შეეცდება იყოს მიუდგომელი და ვახდეს შილიანი გამომსახველი ქართული მხატვრული შემოქმედებისა და აზროვნების.

კერძოდ, რაც შეეხება უცხოეთის ლიტერატურის განყოფილებას, აქ, ევროპული მწერლობის პრობლემებთან ერთად, საპატიო ადგილი დაეთმობა რუსეთის მწერლობის საკითხების გაშუქებას. ასეთივე ყურადღებით მოეპყრობა ჟურნალი აღმოსავლეთისა და კავკასიის ხალხთა ლიტერატურას.

მეცნიერებისა და ფილოსოფიის განყოფილება ჩვენს ჟურნალში წარმოდგენილი იქნება იმავე სისასხით, როგორათა კ ეს იყო „კავკასიონიში“. (ჰუმანიტარული მეცნიერებანი, კერძოდ ქართულ-მეტყველება, ქართული ლიტერატურისა და ისტორიის საკითხები, ფართე მნიშვნელობის პრობლემები ფილოსოფიისა და სპეციალ მეცნიერებათა დარგებიდან).

ამასთან ჟურნალში მოთავსდება თეორეტიულ ხასიათის წერილები მარქსიზმიდან, სადაც პირველ რიგში ყურადღება მიექცევა მარქსიზმის დამოკიდებულებას ხელოვნებასთან.

ამ შთავარი დარგების გვერდით ჟურნალს ექნება აგრეთვე განყოფილება:—ქართული კულტურის მიმოხილვა; მემუარები და დოკუმენტები; კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია.

ასეთია „ახალი კავკასიონი“-ს სალიტერატურო-სამხატვრო და სამეცნიერო პროგრამის შთავარი ხაზები.

მხატვრული ლიტერატურა.
საქართველო.

ი. გრიშაშვილი

დუღუკის საარი ქარს აღარ მოაქვს

შენ აგისხნია ბევრი ქარაგმა,
ქორონიკონის კენტი და ლუწი.
მაგრამ არ იცი ჩვენმა ქალაქმა
რა სურათები მოქარგა უწინ.

თუ ჩავევლია სირაჩხანისკენ,
დაჰკვირვებინებარ ამ ქუჩებს კარგად:
გაგაოცებდა რუმბების სისქე
და ქიანურზე დაკრული ჩარგა.

სიძველისადმი გრძნობა, პატივი
თუ შენში მაინც ოდნავ ელვარებს:
მიხედვები ასე ანდამატივით
რისთვის ვდარაჯობ ტფილისის კარებს.

მიხედვები რატომ არ დაერიდა
ჩემი ლექსები პოეტთა კილვას,
და რატომ ვცდილობ ამიერიდან
ასე თამამად წარსულის ხილვას.—

აი, სეირი ჯერ არნახული,
სადღაა ეშხი და სილამაზე!
არ სჩანს ურმები მოჩარდახული
ლამის მთევლებით ბოლნისის გზაზე;

ღვინოს საფლავზე არვინ მიგიტანს.
ჩამოიხია ბალდადის ფოჩი.
ეხ, სადღა ნახავ ელამ მიკიტანს
თავის დუქანთან მიბმულის ყოჩით!

კრივი. ჰამქარი. ცეკვა. ართურმა.
ეს ადათები ძველთაგან-ძველი —
გადივიწყა სიტყვამ ქართულმა
და დამრჩა... სევდა წაუბაძველი.

აი, პარმალზე ვწევარ გულალმა.
ჩემი ოცნება ფრენას ვერ ითმენს.
აი, აფეთქდა აისი ნალმად.
აი, ლექსისთვის ვეწვიე რითმებს.—

ძველებურ განცდით ვდარაჯობ ნიავს,
რომ შორეული ჰანგი მომთინოს.—
მაგრამ ზურნის ხმა რალაცას მიაქვს:
ვერ აღწევს ჩემი სახლის ლორთინოს.

დუდუკის ნაცვლად—ქარხნის საყვირი.
დუმბო და ზილი დაახშო რკინამ.
ბულბულს—ყაფაზა! გრძნობას—აღვირი!
ალარც დუდუკი... ალარც ყიჟინა...

და მე არ ვიცი ვილას ვემონო!
ასეთ ყოფაში თითქოს მოვბერდი.
ვრჩები ოტელო უღეზდემონოდ—
მე, სხვა ცხოვრების წინამორბედი.

ძველო ტფილისო! დღეს ისე მკვეთრად
ველარ შეგაქებ... არ მაქვს უნარი...
მაგრამ ვამაყობ, რომ ჩემთან ერთად
დარჩები მუდამ გაუხუნარი.

ძველო ტფილისო! ჩემი მიზნები
ალარ მაქვს გულში რომ გინახავდი...
გადაწყდა! უნდა შეეცვალო გზები...
ძველო ტფილისო... გტოვებ... ნახვამდის...

ხარფუხი. დილა. აივანი.

კ. მახაშვილი

სიმღესლის თავდაღმართზე

ძველ ჰანგზე სიცილი, ყრმავე, ავივარდება!
 არ ვიწყენ... იცინე ახალის nihil-ით!
 დრო მოვა, შვილო, და შენც შეგიყვარდება
 ის, რასაც ვეტრფოდი მეც სევდის ღიმილით.

1. ზაზა ჩვეულებრივი

მიეჭრივარ საზღვრისკენ.. ისე... ხელ ჩაქნევით!
 ჩრდილივით მიმდევენ ზრუნვანი, ფიქრები...
 მოველე ზღვა ცხოვრების მრავალ გემთ ბაქნებით
 და... ეხლა განცდილის ტვირთის ქვეშ ვიხრები!..

მიჰქრიან თეთრი და შავ-რუხი ძაღლები,
 თან მიმაქანებენ ყინვიან მარხილით.
 არც შუქის ღიმილი, არც კერა სახლების...
 უღაბნო—ფენილი ძეგლების მარგილით!..

2. ანდერძი

განქრობა... მორიგი ლეში... ეს ვიცი მე!
 ვწუხვარ: ვერ დავშრიტე სიცოცხლის წყურვილი...
 შემინდეთ—წყენა თუ მიმყვება ვისიმე,
 შემინდეთ ეს უკანასკნელი სურვილიც:

რა გული შეჩერდეს მტკივნეულ კენესაში
 და თვალნი გაცივდნენ უცნობის მზერაში,
 ნუ ჩამდებთ კუბოში, ნუ ჰკოდებთ პრესაში,
 საოცარს ნუ ეძებთ ჩემს ბედის წერაში...

ტირილი, სიტყვები, ტრაური აპკრძალეთ.
შესწყვეტეთ კამათი ჩემს მაღალ მიზნებზე...
ამართვით გული და დასჭერით... დაკრძალეთ
სამშობლოს შუაგულ, ყველა მის მიჯნებზე.

დამწვით მე კოცონზე ზვიად მთათ არეში,
დე, კვამლი ავარდეს ვარსკვლავთა რიდემდე!
აიღეთ ფერთლი და საყვარელ მხარეში
ის მიმოაბნით კიდითი კიდემდე:

რომ ჩემი მშობელი შევიგრძნო მთლიანად,
ფერთლთაც დედის მკერდს ვეჯავშნო, ვეფარო...
ყველა მის ტკივილებს რომ აღერსიანად
გამკურნავ მაღამოდ ზედ გადავეფარო!..

რომ გულის თესლებმა ფესვები გაიდგან
და ერის სალხენოდ აწყვავდნენ ქნარებად...
მტერიც ვერ მიუღგეს მაშინ ვერსაიდგან—
განცდის ჟამს აბგერდნენ განგაშის ზარებად!

ს. აბაშელი

მეოცნების დღიური

1.

მიაფრენს შემკრთალ დედამიწას ფრთოსან რაშივით
 ეს საუკუნე აცეცხლილი და დარკინული.
 ჩქარი ბრუნვისგან მიწის ღერძი ტყდება გზაშივე
 და პოლფუსებზე სიციხისაგან დნება ყინული.
 რკინის ლაგამი ჩასქედია ძარღვიან ხელებს.
 —გზა დედამიწას!— ქუბილივით ისმის ძახილი.
 მერანს კივილი ამბოხების უფრო ახელებს,—
 და იწვის ზეცა ვაკვეთილი ელვის მახვილით.
 ალი ედება ჰაერს, ხმელეთს, ოკეანეთაც.
 გადამცდარ ორბიტს ჰლუნავს სივრცე ძალდატანებით.
 გზას უნათებენ აჯანყებულ მწვანე პლანეტას
 დაფეთებული კომეტების ჩირაღდანები.

2.

ბრწყინავს ჰაერში ძველ მებრძოლთა წმინდა კრებული.
 თითქოს სრულდება მათი წყევა და დანაქადი.
 ვუტკერი ზღაპრულ გაქანებას განცვიფრებული
 და შიშისა და სიხარულის მიელის ნაკადი.
 რას მოგვეცემს ეს დრო, სისხლითა და ძელებით ნათესი:
 იქროლებს რაში, შორს დარჩება ყორნის ჩხავილი,
 და ავარდება მიუწვდომელ მზის სინათლეზე
 მოულოდნელად ამოვარდნილ ქარიშხალივით?—
 თუ გარს მოწოლილ ნისლის ზღუდეს ველარ გაარღვევს,
 ვერ გადაიტანს ამ ანთებას მიწის სხეული,
 და სამუდამოდ დაიმშვიდებს ცეცხლიან ძარღვებს
 სადმე მზის იქით ცის უფსკრულში გადამსხვრეული?..

3.

უიმედობა, მუდამ იქვი და სინანული
ჩრდილივით ახლავს ჩემი ფიქრის ყოველ ანთებას.
ვარ გასაოცარ მოლოდინით თვალ-დანამული,
მაგრამ დრო მიდის, და სასწაულს აგვიანდება.
მტანჯავს სიტყვებით შებოროკილი აზრი თავნება,
ხან შიშით სავსე, ხან აშვებულ ვენებით მყეფარი.
მსურდა სავსებით გამომეთქვა გაუგებარი
ჩემი ოცნების უცნაური ამპარტავენება,
რომ მეგრძნო ცეცხლის დაუჩრება და შენელება,
მაგრამ ლექსების თეთრ კუბოში ვერ მოვათავსე,
რაც ჩემი სულის მღუმარ კალთაზე
ცისფერ ღამეებს დაუღვრია საშინელება.
უნაყოფობას მომავალი რათ დამაყვედრის?
მე თუ დავეცი, ჩემი დროშა ვინ-ღა ამართოს?
ვერა ვთქვი ქება მე ჩემი ხვედრის,
და დავემდურე ბედს უსამართლოს.

4.

და ან მადლობა რათ დავუწერო?—
ბევრი არ მახსოვს მე სიხარული.
ხშირად მქონია ლოყა უწვერო
მწარე ცრემლებით ჩამოღარული.
ახლაც მწუხარეს, თუ გახარებულს,
მწვავეს ცრემლი, წინად რაც დაკიდინე.
ხშირად ჩემს ოთახს, ბინას ღარიბულს,
ესმის უძლური ჩემი ქვითინი.
ვხედავ: სიხარულს ცრემლმა აჯობა!
ო, რა ბავშურად მითამაშნია!
ჩემი თაობის უილაჯობა
დღეს სამარცხვინო დაღად მაჩნია!

5.

ოთხივე კუთხით გამოკეტილი
ციხესა ჰგავდა ქვეყანა ჩემი.
ილუპებოდა თესლი კეთილი,
წინაპართავან გადმონაცემი.
მძიმე ურდულით გადარაზული,
რკინის ჩამტვრევას ელოდა კარი.
იყო გოდება ცამდე ასული,

გვენატრებოდა ელვა და ქარი.
ქარიშხალს დიდხანს აღარ უცდია,—
და ერთ საღამოს, როცა შებინდდა,
უცბად იელვა რევოლუციამ
გათამამებულ დეპეშებიდან.

6.

და სანამ თვალი დაინახავდა
აივსო ალ-თ ძველი ჭაობი.
ამხედრებული ქუჩა აყვავდა
მოულოდნელი სანახაობით.
მაგრამ მოსწყურდათ ბრძოლა ტიტანებს,—
და დაიდრია მთათა კიდენი...
სუსტმა თვალებმა ვერ აიტანეს
ღვარად მომსკდარი ცეცხლი იმდენი.
ახალი ძველ გზას ვერ შეეთვისა,
და გაიზარდა მტრობა და ზიზღი.
მთელს ქვეყანაზე დარჩა ერთი გზა:
რკინის და სისხლის! რკინის და სისხლის!

7.

წინად ვფიქრობდი: იელვებს უცებ.
ფრთებს აისხამენ დროშის ტარები.
გადამსხვრევა დამპალი ფუძე
ახალი ქვეყნის აელვარებით.
იქნება ქრისტეს გამოცხადება.
გოლგოთა. ჯვარცმა. თავზე ეკალი.
მაგრამ ამბოხის ზღაპრულ ხატებად
გადმოვა ციდან ბრწყინვალე ქალი.
და მუხლს მოიყრის მის წინ ყოველი:
ოფლის, ცრემლის და სისხლის დამღვრელი.
დააცხრობს ტკივილს მზის სიციხოველ
და სათნოება განუსაზღვრელი.

8.

ახ, ვოცნებობდი თურმე ბალღურად!
გვიან-ლა არის აწ დანანება!
ჩვეული გზები ყველა დაჰხურა
მიწის უჩვევემა ატორტმანებამ.
თითქო სინათლეს მეც მივაშურე.

მაგრამ გრიგალი როცა მოვარდა,
 გაქრა ოცნება ჩემი ბავშური,
 როგორც სიზმარი ძუძუმწოვართა.
 ბრძოლის სიშმაგემ გული მატკინა
 და ჩამებინდა თვალეზში ნისლი.
 ვერ ავიტანე ტყვია და რკინა!
 ამდენი ცეცხლი! ამდენი სისხლი!

9.

გამახსენდება: თითქო მიწიდან
 ამოდიოდა სვეტად ნათელი.
 ყოველ ნაბიჯზე ლხინი მიცდიდა
 და სიხარული მხნე და ჯანმრთელი.
 ახალი სიტყვით გული განათდა.
 კრემლმა თვალეზი შემისევდა.
 მოვიდა შუქი სხვა ქვეყანათა
 ჩვენი ჟინელილის ასაწვევდა.
 და ბრძოლის აღმურს, ირგვლივ დანათოვს,
 გზა და სურვილი ჰქონდა ორივე,
 რომ დედამიწამ გადაანათოს
 ცათა უფსკრული მეტეორივით.

10.

მაგრამ მეორეც გამახსენდება,
 ადრე ნატანჯი და ნაფიქრალი,
 როცა მესმოდა: არ გათენდება!
 და ჩირალდანიც იყო მიმქრალი.
 როცა დამძიმდა და შევიწროვდა
 ჰაერი, სავსე შავ მოზმანებით.
 სიკვდილზე ფიქრი ტვინში იძვროდა
 თავში ჩაქედილ ცხელ ლურსმანივით.
 იმ ბურუსიან ქარის დღეებში
 ისმოდა ირგვლივ წყევლა, ჩივილი,
 რომ დედამიწა გაქრეს ჩრდილივით
 შემოღამებულ ცის სივრცეებში.

11.

ახლა თვალთავან სინანულის ცეცხლის მკვესავი,
 ვნანობ, რომ ჩემს გზას მე უშიშრად ვერ გადავხედე.
 ქირს მოულოდნელს უნდა დახვდე მაგარ კლდესავით,

და განსაცდელში უნდა ბედთან იყო თავხედი.
დავკარგე ყველა საგანძური, თუ რამ მეზადა.
ვზივარ ცივ ქვაზე თავ-დახრილი, თვალ-დახუჭული.
რეკავს ეფვანი სანეტარო მოგონებათა.
მესმის ბავშვობის ოქროს დღეთა ტკბილი ჩურჩული.
მოვშორდი თითქო ამ ქვეყანას და ჩავესახლე
გამქრალ ჩრდილებში. და ვაცოცხლდა ისევ წარსული.
შოსჩანს შორიდან ლურჯ სივრცეში ჩემივე სახე
ყვავილთა ელვით და ნათელით შემოგარსული.

12.

ვიყავი ბავში უნათესაევო.
ეცხოვრობდი სოფლად, მქონდა გრძნობა მშვიდი, გლახური.
მიყვარდა მუქი, მღვრიე აბაშა სათევზაოდ,
და საბანაოდ—სუფთა ტახური.
არ მყავდა მამა მოსარიდი და არც აღმზრდელი.
მარტო-პერანგა, ფეხშიშველი და უდარდელი
დავრბოდი მინდვრად, სადაც ჩემებრ ნორჩ მწყემსებითა
როგორც საკუთარ ყვავილებით ჰხარობდა ველი,
უხვი ოცნება გმირს მატოლებდა,
მეჭირა ხელში ძეწნის ტოტი ერთი ტკაველი
და ჯოხის ცხენი ზღაპრულ რაშვივით დამაქროლებდა.
მხიბლავდა ჰანგი, დარჩენილი ძველ ლექსებიდან,
და ღრუბლის კოშკზე ანთებული ოქროს წვეთები.
ყაჩაღს მძახხდნენ ტოლ-ბავშვების ცელქ ქარავანში,
ფეხმარდ სირბილში მწვეარივით ვიყავ ნაგეში,
და ჩემს პატარა ამხანაგებში
არავინ იყო ჩემი დამწვევი.
როცა ლელეში ჩადგებოდა ცეცხლის სვეტები,
ვხოციდი ბაყაყებს გამხმარ ბელტებით,
და მიყრუებულ ეკლესიის ჩუმ გალავანში
წყალში ჩალუნულ ბებერ ცაცხვის ხშირ ფესვებიდან
მე გამომყავდა მარჯვენა ხელით
ცოცხალი კიბო, და ხან-კი გველი,
მოულოდნელად თავზარდამცემი.

13.

ვიკვებებოდი ფრინველივით წყალით და ხილით.
მიყვარდა ღამით ხეტიალი მოუსვენარი.

მესმოდა ხშირად რუს პირიდან მეწენეს ძახილი
 და ტოტის მტვრევა მძინარ წყალზე დახრილ მცენარის.
 ლელედან მთვარეს თეთრი ხაესი ამოჰყვებოდა.
 და ტყეში ნათელ ქსელს აბამდა ვერცხლის ობობა.
 იპყრობდა ხეებს უცნაური ავადმყოფობა.
 ნამს შეიშრობდა ნისლის თოვლი და გაღხებოდა.
 იღვა ჰაერში გაყინული ზარის წყრიალი.
 ეუსმენდი ზღაპრებს, მეწისქვილე რომ მოჰყვებოდა,
 ატოკებულ სანეტარო გულისფრიალით.
 და დილით, როცა გაივსებოდა
 ტყე და მინდორი მზის წისქვილიდან
 გადმონათოვი ოქროს ფქვილითა
 და ყვავილებით,—
 მე მოვდიოდი ათას ფერით სავსე თვალებით,
 ალტაცებული ცის და მიწის ფერისცვალებით.
 ჰყვოდნენ გულში სურვილები.
 ბრწყინავდა ყანა მოოქრვილი და დაცვარული.
 ჯერ ბრძოლის გრგვინვა არ გამეგონა,
 და გულუბრყვილოს ასე მეგონა,
 რომ ყველაფერი იყო სითბო და სიყვარული.

14.

ახლა მგონია შხამით ნამთვრალევეს,
 რომ მოლაღატე და უსწოროა
 გზა ჩემი ბედის, ოცნებათა ცეცხლით ამგველის.
 წინად ვით ბავშვებს თბილ აკვნებში
 ეძინა ტკბილად წამწამებში
 ჩემს ღია თვალებს.
 ახლა კი ჩემი ორი თვალი ორი სოროა
 ორი უეცრად გაცოფებულ შხამიან გველის.

15.

შფოთიან დღეებს ვინ მიმაწება?
 მაწუხებს ფიქრი ჯერ გაუმხელი.
 ყოველი მხრიდან გრძნობას აწვება
 უღმობელობის მძიმე ულევი.
 ო, როგორ მინდა ვნახო სიზმარი,
 რასაც სიყრმითვე ვეთვისებოდი!
 ნიავე-ჩამდგარი სულის სიწყნარით

კვლავინდებურად ავივსებოდე!
 არ ვატარებდე ჩემს სატანჯველად
 დამწვარ ოცნების ნაცარს და ნახშირს;
 ვაგებდე პატარა, ვით ქიანქველა,
 და დავიმალო სადმე ბალახში;
 რომ არ მესმოდეს იქ შემზარველი
 სულის კივილი დაუფარავი;
 იყოს სიჩუმე ჩემი მფარველი!
 იყოს სიმშვიდე ჩემი კარავი!

16.

მავრამ სიმშვიდე ახალმა დრომ არ დაგვანება.
 განწირულია ჩვენი მოდგმა რბილ-ძვალისანი.
 დღეს საჭიროა კლდის ნაკვეთი ადამიანი,
 რკინის ნერვებით და ფოლადის აღფრთოვანებით.
 მე კი დავსუსტდი ყოველ წუთში უკან დახევით.
 ვარ ჩვენი დროსთვის სამარცხვინო რბილი ბუნების.
 შევხარი ჰაერს და მხის სხივებს მთის ბალახივით,
 და მეშინია ცეცხლის ქარის აგუგუნების.
 და ჩემი სულის სამყაროს წინ შავ ელვასავით
 ირხევა სწრაფად დაქანებულ ფარდის გრეხილი...
 ოხ, მეგობრებო! აწ ლექსებით ვის რას ვასწავლი?
 სჯობს თქვენს წინაშე ძირს დაეცეს მძიმე ქეისავით
 უკანასკნელი მეოცნებე ფრთა-მოტეხილი!

17.

არ მინდა გულში ჩამებუდოს უიმედობა:
 გამარჯვებული განვლილ ტანჯვას არ მოიგონებს.
 დაღალულ პოეტს მომავალი აღარ მენდობა
 და დაივიწყებს უნუგეზოდ მტირალ სტრიქონებს.
 კმარა ტირილი! უნდა აღსდგეს სული მხესავით,
 რომ სიცოცხლის ჯაჭვს გადაეხას ახალ რგოლებად
 მომავალ დღეთა გასაჭირი და დაბრკოლება,
 და მოკვდეს იქვი, რწმენისათვის დანის თღესავი!

18.

მშვიდობით ჩემო საყვარელო მელანქოლია!
 შენზე უტკბესი მეგობარი მე არ მყოლია!
 ბევრჯერ მივერძვნია შენი ცივი ხელის შეხება
 და დამიდგრია მწუხარება ცრემლის შეხეებად.

მეწვიე აღრე, ჯერ კიდევ ბავშს და უსაკოს.
 რამდენ იისფერ სალამოს და ლამეს ასარკულს
 დაუთოვივარ სხვა სამყაროს უცხო ნათელით:
 მარადისობის აელეგებით და ჟრუანტელით!
 იწვევდი ჩემში მუდამ შიშსა და გაოცებას.
 უკვდავ ლამეში ჩემთან მხოლოდ შენ იყავ ერთი.
 აჭრობდა ჩუმაღ ჩემი სულის ყველა ოცნებას
 შენი თვალების უნაპირო შავი ხავერდი.

19.

დროა გათავდეს ქაბუკური სისხლის თამაში,
 ნიღბთან ბრძოლით და ნაღველით სულის გართობა,
 რომ ჩაეყენოს მდუმარების ცივ აკლდამაში
ჩემი სიცოცხლის ორმოცი წლის უკულმართობა!
უნდა ვსვა სიბრძნე საუკუნის ახალ თასიდან,
 რომ შკაცრ ლითონის სიმძიმითა და გამძაფრებით
 ავმართო ცეცხლით დატვირთული რკინის აფრები
 სულის ტკივილის სხვა ნაპირზე გადასაზიდათ!
 რომ კვლავ აენთოს აზრი წმინდა და უმადლესი,
 იჭროლოს რაშმა, შორს დასტოვოს ყორნის ჩხავილი,
 და ეს ქვეყანა აკივლებულ ქარიშხალივით
 გრგვინვით ავარდეს მიუწვდომელ მზის სინათლეზე!

ზალვა დალიანი

უბედური რუსი

თავი მეოთხე

მაგიდა

ივ.

— ოო, თამარ, საყვარელო ჩემო! —
სიხარულით შეიკვირვა ჯერ კიდევ კარგად შენახულმა მოხუცმა რუსუდანმა
და წინ შემოეგება.

ყველანი წამოიშალნენ. მდაბლა თავი დახარეს.

— ეს ფერი რათა გაქვს ნაკრთომი? — ნაჩვევის, უფროსის კილოთი დაიწყო
რუსუდანმა, მაგრამ მყისვე ღიმილი მიაყოლა და ხელ-გადახვეულმა თითქმის
ყურში ალერსიანად ჩაუჩურჩულა:

— შე საძაგელო, შენ!..

თამარს უყვარდა მაგიდას ღიმილი. ამ ღიმილში მუდამ ქრისტიანული
ლმობიერება იყო ჩაქსოვილი. თორემ ეს ღიმილი რომ არ სცნოდა რუსუდანს,
მისი სახე მეტად მიუკარებელი გამომეტყველების იქნებოდა. დიდი სისასტი-
კის ბეჭედი აჯდა. ამაში ძალიან ჰგავდა. მის ძმას მეფე გიორგის, თამარის
მამას.

გიორგიზე ხომ ამბობდენ მისი მომსწრენი: მის სახეს სიცილი ძვირად ეკა-
რებო. ეგვე შეიქლებოდა ეთქვათ რუსუდანზე და განსაკუთრებით მის თვალე-
ზე. ისინი არ იციხოდნენ, ხოლო როდესაც გასწყურებოდნენ, ერჩივნა მათ წინაშე
მღგომს ქვესკნელი გახეთქოდა და შიგ ჩაეტანა.

ამ ეამად კი ანაზღეულმა ღიმილმა დარი დააყენა ამ სახეზე.

— ოო, რატი! — შეამჩნია თამარმა — როგორ ვიკითხო!

მამიდა-მმისწული ტახტზე ერთად ჩამოსხდნენ.

ქართლის ბატონი ყურთამღე სიხარულის სიწითლით გაივსო და შესაფერი
პასუხი ჰკადრა.

— ღირსეული დედა-შენი, დიდი ქალბატონი ხვაშაქი, რაზედ აღარა გვწყალობს?...— კვლავ შეეკითხა თამარი.

— შენი წყალობის ღირსი თვით გახლავს, მეფეო... მხოლოდ ეხლა შეუძლოდ არის და...

— შეუძლოდ? მერე აქამდე რად არ მაცნობეთ?..

— შეუძლოდ ისე გახლავს, მეფეო, რომ ცხენზე ჯდომა უმძიმს და გვიბრძანა მის შეილეებსა: თუ სამძიმო, სამეფო საქმე არ იყოს—რა ცუდ უბრალოზე ნულარ გამრჯით და თამარის ქორწინებამდე როგორც იქნება მოვიჭირებ მის უნახაობასო...

ქორწინების ხსენებაზე თამარს ოდნავმა შავმა ღრუბელმა გადაურბინა.

— რატიმ შეჰპედა:

— ეხლა-ლა ეს ქორწინებაც, მგონი სამალოდ იქნება...

შეწყვიტა... თამარი მიუბრუნდა მამიდას:

— მართლა, მამიდა, შენთან საქმეზე ვარ მოსული...

— აბა ეხლა თქვენ მოგვშორდით შეილოსა, — უბრძანა იქ მყოფთ რუსუდანმა.

ამ ბრძანებაზე რატიმ ერთხელ კიდევ დაადასტურა თავის გულში, რომ რუსუდანის და დედა-მისის ხვაშაქის ხმები ერთი მეორეს ძალიანა ჰგვანდნენ: ბოხი იყო, ორივე მკვეთრი და შეუვალი.

თავის თავს კი შეურაცყოფილად გრძნობდა: თამარმა არ უპასუხა მას შეკითხვაზე, მაგრამ გამოთხოვებისას თამარმა ღმობიერად გაუღიმა და... კვლავ მოინათლა. თითქო მეფემ ამ ღიმილით უბრძანა—არა, კი არ გიწყურები, მხოლოდ ეხლა არა მცალიანო.

ნ.ბ.

მარტო დარჩნენ გვირგვინოსანი მამიდა და მირონცხებული ძმისწული.

თამარი შეეკითხა რუსუდანს:

— მამიდა, რას მირჩევ?

— ჩემი აზრი უკვე იცი, თამარ... მეც მოვიწონე ეგ უცხო უფლისწული, მეც მივემზრე კათალიკოსსა...

— ეგ ვიცი, მაგრამ... საუცებურათ ნუ მივაგდებთ ესეთ დიდ საქმეს... არა, საპირადო მე აღარ მალაპარაკებს... ამაზე ბევრი ვითქვრე, კარგად უწყი, რომ ჩემი გული მკვდარია...

— თამარ, თამარ!..

ცოტა სისასტიკე გაისმა რუსუდანის ხმაში.

— ნუ თუ კვლავ ვერ სძლიე შენს თავსა... ნუ თუ ძველი ჭმუნვა კვლავ განგიახლდა და სიყმაწვილის მოგონებით კვლავ მიმოიტაცები!..

თამარს უნდოდა რაღაც ეთქვა. მამიდა შეუვალად, მრისხანედ განაგრძობდა:

— ვით დაივიწყე რა ჭირი განველეთ!.. განსვენებული მამა-შენი, ღომ-გული მეფე ვით აღშფოთდა, ვითარ ბორჯავდა, როს ესმა ხმები, რომ უფლისწულს

დემნას მისი ერთად-ერთი ქალი თამარი მოსწონსო. გახზოვს მისი განრისხება? თვალებით ცეცხლს აფრქვევდა, პირიდან გრგვინვა-ქუხილს აღმოუტყვევდა...

თამარმა შეატყო, რომ მამიდა გაიტაცა მწარე მოგონებამ და ხელი აღარ შეუშალა: თივ-დახრილი უსმენდა მქუხარ სიტყვებსა.

რუსუდანი კი მჭევრ-მეტყველებდა:

— ან ვით ეგებოდა! დემნა ბიძაშვილი იყო შენი... სისხლით და ხორციით ნათესავი... ჰოი, უფალო, რა ქორები მიმოქროდა მაშინ სასახლის კარზე... რა საჭიროა გახსენება!.. და აი მამა-შენი შენც შემოგწყყრა, გაძევებულ იქმენ... ქაჯეთის ციხეში მოგათავსა და კვლავ მე მომანდო შენი თვალ-ყური... ხოლო, სამეფოში აღტყდა ამბოხი და აღრევა... დემნას მომხრეები განუდგნენ ნეტარს გიორგის და, კარგად იცო, როგორი ძმათა მმუსკრელი ომი მოჰყვა ამ ამბავს...

თამარმა თავი აიღო. ნელიად შეახსენა:

— ამ ომს სხვა მიზეზიც ჰქონდა. უფლისწული დემნა მემკვიდრე იყო საქართველოს ტახტისა და თვის უფლებას ეძიებდა...

— ჰო, მაგრამ უფალმა არ გაუმარჯვა სისხლის შერევის მოწადინეს...

თამარის ნაზ გულს თითქო ისარი მოხვდა:

— ო, მამიდა, ნუ ამბობ მაგას!..

მამიდას ყური არ უგდია:

— გიორგის რკინის მკლავმა სძლია მას და მისთანათა... შენ კი გახსოვს ცრემლით გათენებული ღამეები... იქ, ქაჯეთის ციხეს... ო, რამდენი შიში, კრთომა და ტანჯვა გამოვიარეთ ორთავემ... შენ ბავშვი იყავ მაშინ. ამ ქვეყნისა ნაკლებ გესმოდა და მხოლოდ შენს გულის მოფეთქებას აპყობოდი... მაგრამ აი განვლო დრო-ჟამა... უკვე დიდი მეფე ხარ ეხლა და... ნუ თუ ის გინდა, რომ კვლავ მიძინებულმა ქორმა გაიღვიძოს, ბოროტ ენათ კვლავ მისცე საზრდო?!.. გახსოვდეს, თამარ! მეფის კარზე შურსა და ბოროტებას არასოდეს არ სძინ-ვს. იგი მხოლოდ ბრძენი მეფის შარავანდედში მირულებულია და გველივით შეკეცილი... ოჰი, ღმერთო! ჯვარი აქაურობას, ვილაც ცუდად მახსენებს...

თამარს თვალზე ცრემლი ჰქონდა მომდგარი, მაგრამ მამიდას ცრუ-მორწმუნეობამ ცოტა ღიმილი მოჰგვარა.

— არა მამიდა! ეგ არ მივიწყდება, რომ მეფის მოვალეობა რთულია და მრავალ-ფერი... რომ ყოველივე ნაბიჯს, ყოველს სიტყვას, საქციელს და მიხერამოხერასაც დიდი აწონ-დაწონევა უნდა, განსჯა და ფიქრი... მერე განა მე გამოვიწყვე ხელ-ახლა ქორსა, შურს და ბოროტებას?.. თუ დავთანხმდი, რომ დარბაზის ერსა და... ყოველსა საქართველოს მოექებნა ჩემთვის მეუღლე, ეს განა იმას არ ნიშნავს, რომ მე დავთმე ყოველი ჩემი საპირადლო და ერის ხმაზე დამოუკიდე სამეფოს ბედი?!.. თორემ ჩვენ ქართველ ქალებს, მადლობა ღმერთს, შეგვიძლია ვინც გვენებება ის ავირჩიოთ ჩვენს მეუღლედ... არის ამის მაგალითებიც... არ მივხედოთ ნათესავების მოსაზრებას, მახლობელთ რჩევას, დავენდეთ მხოლოდ ჩვენს გონებას—რომ გზა გაიკვილოს და უნაზესმა ჩვენმა გრძნობამ ეს გზა ვაგვიინათოს... მე ხომ მეფეც ვარ და ვის შეუძლია არჩევანსა ჩემსა წინა აღუდგეს...

მაგრამ აჰა, ეს საქმეც თქვენ მოგანდეთ და... თუ ვამბობ ჩემი გული მკედარბ არის-მეთქი... ამის მხოლოდ შენ გიზიარებ, მამიდა ჩემო...

თამარის ესეთ სიტყვებზე რუსულდანი თითქო სულ გამოიცვალა. ან სადღა იყო წინანდელი მამიბილებელი, თითქო მარმარილოსგან ჩამონაძერწი ნაკვითი?

იგი მოიხარა და თამარს მუხლებზე მოეხვია:

— მომიტევე, ჩემო ბრძენო თამარ... ოდეს ჩემთან ხარ, სულ მგონია ისე ჩემს პაწია გაზრდილს ველაპარაკები. რა გინდა დიდ მეფედ ვგრძნობდე შენს თავსა, მავიწყდება ესე ვითარი და ხშირად ტუქსვა წამოსცდება ზაგეს...

— მე ეგ არ მიკვირს, მხოლოდ... შეჩერდა თამარი და ჩაფიქრდა. რუსულდანიც უცდიდა,

— მხოლოდ რატომ მაინცდამაინც ამ უცხო, რუს უფლისწულზე შესდგა თქვენი არჩევანი?.. იცნობთ? გაგიგიათ მისი თვისებანი? თუ გარეგნობამ მოგხიბლათ?

— დიდი მეფის შვილი არის თურმე, თამარ! სანახავად კარგი, სახე—კეკელუცი, სრულ ანაგებითა და... საჩენი.

— მე ეგ სახე-კეკელუცობაც ვერ დავინახე. უნაზესი რაცა აქვს ადამიანს: სულის სარკე, თვალები, მღვრიე აქვს და ბინდ-გადაკრული... ნუ თუ ეს ვერავინ შეამჩნია?.. მაგრამ იცი, მამიდა, ეს მაკვირვებს! ნუ თუ ქართველებში არ მოიძებნა ისეთი მოყმე ვინმე—სამეფო ტახტის ღირსი ყოფილიყო...

და კვლავ თავში გაუღეღა დერფანში გაგონილმა სიმღერამ:

„ქალი რად გინდა უცხო მხრის“...

რუსულდანი შეცბუნდა. ეტყობოდა მასაც ეუცხოვა ეს აზრი, ეტყობოდა მასაც დაებადა საკითხი: „მართლაც და რატომ ვინმე ქართველთა მოდგმისა ღირსეული, წარჩინებული არ ვირჩიეთო!“

გაახსენდა: ჩვეულებაა, —მეფეთა მიერ არა ეგების ქვეშევრდომთა შეუღლებაო.

ეგრეც მოახსენა:

— არა შესაწყნარებელ არსო!—თამარმა უპასუხა:

— ეგ ვიცი ყოველივე, მაგრამ მე ხომ შეიღდა სამეფოთა მპყრობელი ვარ... მაშასადამე ამ სამეფოთა გამგენი ხომ ჩამომავლობით ჩემნი ტოლნი და სწორნი არიან, მე მხოლოდ ხარისხითა ვარ მათზე მაღალი...

რუსულდანი შეფიქრიანდა. გაუბედა:

— თამარ! ნუ თუ ვინმე გეგულია მათ შორის და არ ამქლავებ...

თამარმა ნაღვლიანის თვალით გადახედა.

— არა, მამიდა!.. ვითარ ვთქვი, ჩემი შეუღლების ამბავი სრულად თქვენზე დამოკიდედ და ამ საფიქრალისაგან დავიხსენი თავი ჩემი... აქამდის ხომ სულ უარზე ვიყავ... მხოლოდ რაკი სამეფომ მოითხოვა ჩემგან ამ ვალდებულების გასრულება, დასტური დაკრთეთ... ეხლა კი დღეს, ზემის დროს, როს ვნახე უფლისწული... გავიფიქრე: ამ ბრძენ ხალხსა შეცდომა არა მოუვიდეს-მეთქი... და თუ ეხლა ვერგვი ამის ბუობაში, თუ შენც ჩემს აზრსა გიზიარებ, მერწმუნე, მხოლოდ ისე, ვით მეფე თავის სამეფოზე მზრუნველი, ვით სახელმწიფოს გულ-

მტკივნეული მოაზრე ვინმე... საპირადო ყოველი აქ დაეწიებულება, მკვდარია და აღარ არსებობს...

— მაშ არ მოგეწონა უფლისწული?

— ჰო, ჩემს სულს ვერ შეეთვისა... იმიტომ ვამბობ ქარაველი-მეთქი... არც ამაზე მიფიქრია აქამდე, მაგრამ გეტყობათ არც თქვენგანს ვისმე მოსვლიათ აზრად ქართველი მოეძებნა...

რუსულანმა ფიქრის შემდეგ წარმოსთქვა:

— უთუოდ ვერ ბედავდნენ.

— მეც ეხლა სულ უბრალო რამემ ჩამაგდო საფიქრალსა: დერეფანში ერთი ოთახიდან სიმღერა შემომესმა... მართლა, დავით სოსლანი ჩამოსულა...

— დიად გეახლა...— შეგვიანებით წარმოსთქვა რუსულანმა.

— აი, იმის ოთახიდან სიმღერა გამოდიოდა: „ქალი რად გინდა უცხო მხრის, დასწულდება, მოკვდებაო!“ და იცი, მამიდა!...

მამიდას უკვე ეტყობოდა, რომ რალაც ახალ, მძლავრ საფიქრალსა დაეპყრო. თამარი განაგრძობდა:

— ამ ლექსში დიდი სიბრძნეა... ჰო და...

აქ ერთი აღერსით მოეხვია მოღუშულ მამიდას და თან სევედიანად ჩაჟხუმრა:

— მაშ ვაჟიც რად გვინდა უცხო მხრის!

მამიდას ნელიად გაეღიმა. მაგრამ თამარს ისევ სახე ეცვალა და უკვე უხუმრად წარმოსთქვა:

— მაინც მე ერთ გზასა დაედგომილვარ... შენ გაგიზიარებ ამას... ვიცი კარგად, დიდებულნი, დარბაზის ერი, კათალიკოსი და შენც საბოლოოდ შეთანხმდით უკვე: გინდათ ვე უცხო უფლისწული მფულღედ გამოხდეს... აღარ გეურჩებით, მხოლოდ იცოდეს ყველამ: ჯვარის წერა ჯერ არ მოხდება. დავიწინდები. ესეც იმისთვის, რომ შფოთი რამე არ ატყდეს ჩვენს ქვეყანაში. ჯვარის წერამდე კი ერთი წელიწადი მაინც მოათიოს ჩვენ შორის უფლისწულმა, გავიცნოთ, შევისწავლოთ მისი ხასიათი და უკეთუ შემდეგშიაც ღირსი აღმოჩნდება, მე თქვენს სურვილს არსით წაუფალ...

შეჩერდა. მამიდას თითქო ქმუნვის ღრუბელი გადაეყარა. თითქო უფრო თავისუფლად ამოისუნთქა თამარმა კვლავ მიმართა:

— მხოლოდ, მამიდა, ამის საჯაროდ გამოცხადებას მე თვით ვუბრძანებ. მანამ კი ნუ ვისთან ნურასა გრჯის... კვლავ მადროვე ცოტა, გონება კვლად შემოვიკრიფო.

— ბრძენი ხარ, შვილო, ბრძენი და ვინ რას გეურჩება!

— ეხლა ნახვამდის.

მიადგა მოფარდაგულს. მამიდამ მიაცილა.

— აბა, გამდელი, გავსწიოთ ჩვენსა.

დერეფანს მდგარი გამდელი, შიმუნვარები და დარაჯი მოკრძალებით თან გაყენებდნენ.

დერეფანში უკვე დარბაზის ერი ირეოდა. ეტყობოდა ასპარეზობიდან სანადიმოდ დაბრუნებულიყვნენ.

თამარის დანახეზე ყველამ მოკრძალებით თავი დახარა, მაგრამ გაუყვირდათ, რომ ჩვეულებისამებრ დიდი მეფე არავისთან არ შეჩერდა და არავინ თავისებურ სათნოებით არ მოიკითხა.

— უგუნებოდ ბრძანდებო! — ჩურჩული შექმნეს.

ოთახის შესავალთან მანდატურთ-უხუცესი კიაბერი დაეწია, თავ-დანხრილმა მოკრძალებით ჰკადრა:

— ჟამი არს ნადიმობისა, მეფეო!

თამარმა ლმობიერად გადახედა და, თითქო ბოდიშს იხდისო, ნელის ხმით უბრძანა:

— ვერა, კიაბერო, დღეს ვერ მოვალ ნადიმად. ამცნეთ სპასალარ სარგის მხარგძელს და მსახურთ-უხუცესს ვარდან დადიანს ღირსეულად დაუხედნენ სტუმრებს. დიასახლისად სომხითის მთავრის მეუღლე, სარგისის ქალი, ზაქარია და ივანე მხარგძელების და თამთა დამინიშნავს.

კიაბერმა კიდევ უფრო მძიმედ თავი დახარა და მსწრაფლ გატრიალდა... იქვე დახედა კათალიკოსის გამოგზავნილი მორჩილი. შეეკითხა.

კიაბერმა უბრძანა: არ იქმნებო.

თამარი შევიდა თავის ოთახს და მყისვე გამდელს მიმართა:

— როგორ მიმჩა ჩემი ხელ-საქმე! დღეს ვერაფერი ვერ მოვასწარ...

— ბრძანებ მოგართვათ?

— ჰო, ის ქარგა, დაფარნას რომ ვაკეთებ...

შემუნვარი წავიდა მოსატანად.

— ამცნეთ აგრეთვე ჩემს მოლარეთ-უხუცესს მოვიდეს ჩემდა...

თვითონ კი მაგიდას მიუჯდა.

ოქროს გრძელი საწერელი, თვლებით მორთული ედგა წინ. ორბის ფრთაზე კალმათ „მინა რხეული“ იყო წამოცმული. კარგა მოზრდილ, უცბოდ-მოხარტებულ კასრის მაგვარ ჭურჭელში გრაგნილი ეტრატები იყო ჩაყუდებული, იქვე იდგა მომცრო ქვიშის საათი. უფრო ახლოს კი კარგა მოზრდილი, მეშის სქელი, ყდიანი წიგნი მდებარებდა. ყდაზე ბიზანტიის კეისართა ოქროს ღერბი იყო დაკრული.

წიგნი ბერძნული იყო დაწერილი, სქელს, ყვითელს პაპირუსის ქაღალდზე. ეს იყო მეათე საუკუნეში დაწერილი ბიზანტიის იმპერატორის, კონსტანტინე-ძოწილ-მოსილის თხზულება. ამ ნაწარმოებში იგი დარიგებას აძლევდა თავის შვილს...

თამარმა გადაფურცლა. შემდეგ ადგილს წააწყდა და ჩაუღრმავდა:

„ყოველ ხალხს თავისი კანონი და ჩვეულება აქვს. აზიტომაც ყოველი ხალხი უნდა ცდილობდეს ამ ჩვეულების დაცვას და განმტკიცებას. ყოველივე კავშირი, რომელზედაც დამოკიდებულია საზოგადოებრივი ცხოვრება, მან თავის შორის უნდა გამოწინასა და მოიძიოს ამის საშუალება; როგორც ყოველი ცხოველი თავის მსგავს ეძიებს, ეგრევე ხალხმაც ეგეთი წესი უნდა შემოიღოს — შეუუღლდეს არა უცხო ტომის შთამომავალსა და უცხო ენის პატრონსა, არამედ თავისავე მოდგმისა და მისივე ენის გამგონს. მხოლოდ ამას შეუძლიან მეუღლეობა. შორის განამტკიცოს მშვიდობა, სათნოება და უნახესი გრძობანი“...

იღ.

თამარის წასვლის შემდეგ რუსუდანმა ვერ მოისვენა.

გულს ღრმად ჩააჩნდა თამარის ნაუბარი:

— მართლაც და რატომ რომელიმე ქართველი უფლისწული არ ვირჩიეთ?.. ბრძენია თამარ... ვინ იცის, ვინ არის ეს გადამთიელი?! პირად კარგია, ყველას მოსწონს, მაგრამ...

უკვე ეპვი აფათურდა რუსუდანის გონებაში.

— მართლაც ამბობს ჩემი ძმისწული: შთამომავლობით ამ შვიდ სამეფოს უფლისწულები მისნი ტოლნი არიან: მხოლოდ რომელი? სამცხელი ახოვანი თავადი სამძვიარები თუ აფხაზეთის უფროსი შარვაშიძე? ლაზისტანელი ფანასკერტელი თუ ჰერეთის ერისთავი ასათ გრიგოლისძე? ისიც ხომ ბაგრატიონია და მეფეთა სახლის შვილი? ან შეიძლება ბერძენთა კეისრის შთამომავალი ალექსი კომნიანოსი გამოდგეს?.. წინედაც ვფიქრობდით მაგაზე. თვით კათალიკოსი კინალამ მაგაზე შეჩერდა: ერთ-მორწმუნე არის, მართლ-მადიდებელი და ბიზანტიელ მეფეთა შთამომავალი. მაგრამ ეგეც ხომ გადმოხვეწილი ვინმეა, უსავენო, საქართველოში შემოიხზნული და უმთავრესი კიდევ ის არის, რომ შორეული, მაგრამ ჩვენი ნათესავია...

ამ ნათესაობის გახსენებამ ცუდ გუნებაზე დააყენა. უეცრად თითქო ელვამ შემოანათაო, სრულიად უცხო აზრი გაიკლანა მის შეგნებაში.

— რატომ აქამდე არ ვიფიქრე?.. დავით სოსლანი!.. ჩემი გაზრდილია, თამართანაც ბავშვობითვე შეზრდილი... ჰოი, უფალო, ეს რომ შეიძლებოდეს!.. უკეთესს ვისლა ვპოვებთ?.. ჰაბუკი სრულიად ღირსი მეფობისა: ნაკვთად კარგი, პირად ტურფა, ტანად ზომიერი, მწიგნობარი, ზრდილი და მეომარი უცხო... დამნაშავე ვარ! რად, წინად აქამდე ეს არ ვიფიქრე?.. ეხლა-ლა?.. ეხლა რომ გვიანი იყო? თვით თამარიც დათმობის გზასა ადგია: დაეწინდებო, მითხრა ძულან დიდებულნიც შეშფოთდებიან, აბულასანიც თავს შეურაცხყოფილად იგრძნობს, რომ მის მიერ მოყვანილი უფლისწული მოწონებული არ იქნას... შეიძლება მოხდეს აღრევა სამეფოსი და კვლავ ძმათა მშუსვრელ ომსაც ვერ ავცდეთ.

დიდმა საგონებელმა მოიკვა რუსუდანი. შუბლზე ხელი მოისვა—ცივი ოფლი დასხმორდა.

გულმა მაინც დავით სოსლანისკენ გაუწია.

გაახსენდა, რომ დღეს ნადიმობა იყო დანიშნული. ვერ იგრძნო თავი სანადიმოდ და ბოდში შეუთვალა ნადიმის გამგეს.

როდესაც მოახსენეს, რომ ნადიმად არც თამარი მობრძანდებო, გულს ესალბუნა.

თავი მეხუთე

მეშენაკამ რატი

ი.

მონადიმებს კი ამ ამბავმა ჭმუნვის ჩრდილი მიაყენა.

როდესაც გაიგეს, რომ არც თამარი, არც რუსუდანი და არც კათალიკოსი ჭყონდიდელითურთ ნადიმს არ დაესწრებოდნენ, რალა ექმნათ შეკრებილებს, თორემ დარჩენა აღარ უნდოდათ.

მაგრამ დიასახლისად დანიშნულ სომეხთა მთავრის მეუღლის თამთას მომხიბვლელმა ზრდილობამ, ჭიბურის განგებიანობამ, ვარდან დადიანის ტკბილმოუბარობამ მაინც უკუ ჰყარა ჭმუნვის ღრუბელი და ნადიმი კვლავ აფერადდა, ლხინი წაეიდა თავის გზით.

მხოლოდ კუზმა-რუსი ვერ იყო მაინც გუნებაზე. ამდენ თვალსაჩინოთა დაუსწრებლობა და თვით თამარის არ ყოფნა კარგის მომასწავებელი არ არისო, ფიქრობდა იგი და ამასვე გრძობდა ჩუმად, თავისთვის მის გვერდზე მჯდომი რატი სურამელი, მან შეამჩნია, რომ არც თუ ოსთა თავადნი დაესწრნენ ნადიმს.

არც დავით სოსლანი და არც მისი მომყოლნი ოსთა ბატონიშვილები: ჯადაროს და გიორგი.

ეს კიდევ რალას ნიშნავსო, ფიქრობდა რატი და გული ეთანაღრებოდა.

— ზეიმის შემდეგ, თუმცა ზრდილობით, მაინც თამარმა დაპითხოვა. შემდეგ თვით არ ინება მოზრძნება. ეტყობა მამიდასთან თათბირი ამ უცხო უფლისწულის სასიკეთოდ ვერ დასრულდა. მერე რას უწუნებენ ამ დალოცვილს? შევარდენივით უზის სუფრას... პირად კარგი სანახავი ყოფილა. მართალია თვლები როგორღაც არ მომწონს, მაგრამ ხომ უნდა როგორმე გადაიჭრას თამარის გათხოვება?.. უცხო კაცია, სრულიად დამოუკიდებელი ჩვენ დიდებულთა წრეზე... მაშ მას ვერ ჩაითრევს წვრილმანობა ჩვენი ყოველდღიური. ჩვენი შური, შფოთი და ქვეგამხედველობა... დიდი მეფის შვილიც არის. ერთ-მორწმუნე, მართლმადიდებელი... ხოლო თუ ესე არ მოხდა... ვგრძნობ საფრთხესა... იმდენია მთხონელი, იმდენია მაღალ-ზრახვათა მქონე...

და აქ თვალი შეაელვა ვარდან დადიანს.

— არა, ესე არ ეგების!.. დღესვე პირადად მივალ თამართან და ვამცნობ თუ რასაც ვგრძნობთ მისი ერთგული ყმანი... უნდა გადასწყვიტოს, ქვეყანა უნდა დაამშვიდოს... მხოლოდ ამ ოსთა თავადთ რალა უნდათ? ეს რა ურჩობაა? რად არ გამოცხადდნენ სანადიმოდ?..

გაახსენდა.

ამას წინად ვინ ჩააწვეთა ყურში?

— ოსთა თავადთ დიდათ სწყენიათ რუსის უფლისწულის მოყვანა და ეხლა იმისათვის არიან ჩამოსულნი, რომ თამარ მეფე სხვაზე ნუ ინებებს გათხოვებას, ხოლო ჩვენ შორის ვინც მოეწონება ის შეიუღლოსო. მგონი ყველაზე

მეტად ოსთ ბატონიშვილს გიორგის სურს თამარის ქმრობაო... მაგრამ ამაზე ჩუმად ლაპარაკობენ სასახლის კარზე... გაუბედავია მათი ხმა და ვერ არის გამტკიცებელი მათი სურვილი... ხედავთ რა განუზრახავით?.. ვინ მიემხრობა, ვინ გამოიქვამავება?.. დიდებულნი ამას არ დაჰყაბულდებიან. არავის მათვანს ოსთავადებზე მდაბლა თავი არ მოაქვს... არა! უთუოდ უნდა ვეახლო თამარს...
ხელ-ახლა დაუდასტურა თავის თავს.

თ ა ვ ი მ ე მ ე მ ს ე

გამიჯნურებული ბატონიშვილი.

03.

დავით სოსლანის სამყოფელში კი კვლავ ჩანგურის ხმა გაისმოდა. თვით დავით სოსლანი და ჯადაროს ოსთა ბატონიშვილი მაღალ სარკმელთან იყვნენ მიმდგარნი და რაღასაც ნელის ხმით საუბრობდნენ.

ხალიჩა-მოფენილ დაბალ ტახტზე მისვენებული იყო ერთი უცხო სახის ქაბუკი, ბრკე მოყვანილობისა. საამური რამ საჭკრეტი იყო, მაგრამ ამ ქამად გაბადრული სახე გაყვითლებული ჰქონდა და შავი, დიდრონი თვალები ნაღელიანად გამოიყურებოდნენ. მხოლოდ ზოგჯერ თუ შორეული სიხარულის შუქი მიაღებოდა მათ.

ეს იყო აგრეთვე დავით სოსლანის მონათესავე, ჯადაროსის უმცროსი ძმა, გიორგი, ოსთა თავადი.

ტახტზე წინ ედვა პაწია, თითქო უბეში სატარებელი ტყავ-გადაკრული, სქელ-კანიანი წიგნი. ამ წიგნის ლურჯ კაბადონებზე მეტად წმინდათ ნახელოვნეც, მონატულ ოქროს ჩარჩოებში შავის მელნით არაბული სიტყვები იყო დაწერილი.

იქვე იდვა ხის მოგრძო, მოხარატებული სამელნე და ბატის ფრთის კალამი, თან ჩვილი ხბოს გახვეწილი, საწერი ტყავი.

ხანგამოშვებით ამ ტყავზე სწერდა რაღასაც. ეტყობოდა თარგმნიდა არაბულიდან.

ჩანგური კი თავისას განაგრძობდა და გორგა მოშაირე ამ ქამად მხოლოდ ნელიად დალიდინებდა, რომ ხელი არ შეეშალა ბატონიშვილის შემოქმედებისათვის.

კარგა ხანს გასტანა ესეთმა მდგომარეობამ.

ფარეში შემოვიდა. იქვე მდგომ უფროს მხლეთავანს ყურში რაღაც ჩასჩურჩულა.

მხლებელიც ფეხის ცერებზე ეახლა დავით სოსლანს. ჩუმად რაღაც ჰკადრა. დავითმა თანხმობის ნიშნად თავი დაუქნია და გიორგისაკენ წამოვიდა.

— გიორგი! —

ლმობიერად მიმართა.

— გეყოფა ეხლა. დროა პურად ვილოთ...

გიორგის თითქო არც გაუგონია.

ჩანგური შეწყდა.

— რა ჰქმენ, გიორგი?—

ეხლა უფრო ხმა-მაღლა მიმართა დავითმა.

— დაასრულე?

მხოლოდ ეხლა შეინძრა გიორგის სახე. ცოტა გაელიმა.

— აბა გვიჩვენე...

გიორგიმ ხელი დააფარა დაწერილს, მაგრამ ალერსიანი ძალ-დატანებით დავითმა ნაწერი ხელთ აიღო.

ჩაათვალიერა. სახეზე სიამოვნება გამოეხატა.

— მშვენიერია!—ნელიად წარმოსთქვა მან. განაგრძო:—აჰა, გორგა! ბატონიშვილს შენთვის მშვენიერი ლექსი უბოძებია. აბა შენ იცი რა სიმღერასაც შეურჩევ. მხოლოდ, იცოდე, ჩვენებური, ოსური კილა უნდა იყოს.

— ერთი მიბრძანე, ბატონიშვილო, ღმერთი გადღეგრძელებს...

წარმოსთქვა ჭალარა მოშაირემ.

ბატონიშვილ გიორგის სახეზე უკვე კმაყოფილება ეტყობოდა. სჩანდა იამა, რომ დავითს მოეწონა:

— წაუკითხე!—ნელის ხმით განაცხადა თანხმობა.

ჯადაროს და ყველა იქ მყოფნი მზღებლები და ფარეშები უფრო ახლო შეეგუფდნენ, დავითმა კი მკაუიოდ და ცოტა შემღერებით წაიკითხა:

„შენთა ღაწეთა ელვანი—მთიებთ შორის მხედარი,

სამღეთო შუქთა ნათელი—შენ გარემო მწვედ არი.

რაც ძვირფასი თვალია—შენ ხარ სულ-ყველას კრება,

ადამიანის წუნი ერთიც არ გეკარება!

საროს და ვარდს რად უმზერს, ვინც შენი მიჯნურია?!

სარო—შენი ტანია, ღაწვი—ვარდ-კუქურია!

ვერ დამალავს შენს ტრფობას ვერა კაცი სულდგმული,

მიტომ შენი მიჯნური ქვეყნად არს განკიცხული.

შენ მიჯნურთ გულის-თქმანი ყველა შესრულებიან,

მხოლოდ შენის შეყრისა წადილით ისჯებიან“*).

დავითმა კითხვა გაათავა.

— დიდებულია, ბატონიშვილო!—წამოიძახა გორგა-მოშაირემ.—მართლა მიბოძებ სამღერელად?

გიორგიმ ლამობიერად თავი დაუქნია—გიბოძებო!

— მშვენიერია, შენმა გაზღამ, გიორგი!—დაადასტურა ჯადაროსმაც.—დავით, ერთი აქ მიბოძე... და დაწერილი ტყავი ჩამოართვა. ჩუმად ჩაიკითხა და დავითს გადახედა.

*) მამი ჩემის, ნიკ. დადიანის ძველი თარგმანი არაბულიდან.

ორივეს ნაღვლიანი გამომეტყველება მიეცა. თითქო ჩემად მიხვდნენ ბატონიშვილმა გიორგიმ ვისთვის თარგმნა ეს ლექსი და თვალებით ერთი მეორეს დაუმოწმეს.

შემოსავლის ფარდაგი გადაიწია.

უწინარეს ყოვლისა ქალარა, გრძელი წვერი და არწივისებური ცხვირი გამოჩნდა.

ყველაზე წინ დავითი მიესალმა:

— აა, სახელოვან პიიტიკოსს ჩვენი სალამი!

— პიიტიკოსები თვით ბრძანდებით, ბატონიშვილებო!

და ამ სიტყვებთან ერთად ოთახში სრულიად შემოვიდა ცოტა ბექებში მოხრილი, მაგრამ საკმაოდ ახოვანი, ხმელ-ხმელი, ძარღვიანი მამაკაცი.

ი%.

— გიორგი, ვერ იცნობ? ეს არის ის განთქმული მწერალი, რომლის ნაწერების კითხვა ვერ გიყვარს... აი ამ ბოლო ხანებში „ეთერიანი“, აბესალომ და ეთერის ამბავი რომ დასწერა, სახელოვანი გოდერძი ჩორჩანელი.

გიორგი ცოტა წამოიწია. წარმოსთქვა:

— ფრიად მიხარის შენი ნახვა, დიღო მწერალო... მობრძანდი... სელი მიართვით.

გიორგის ახლო, ტახტთან, სკამზე დასვეს სასიამო სტუმარი.

დავითმა ბრძანება გასცა სადილიც მოერთმიათ. ფარეშები დაფაცურდნენ.

ჯადაროსი კი გოდერძის ეხუმრებოდა:

— ბატონიშვილებს რას დაგვცინი, სახელოვანო... ავერ ჩემმა ძმამ მშვენიერი ლექსი სთარგმნა არაბულიდან ქართულად, რომ...

გიორგიმ საყვედურით გადახედა ჯადაროსს.

— დაცინებას აბა როგორ გაკადრებთ...—წარმოსთქვა გოდერძიმ—ოსთა თავადნი ქართულში დიდად ნაქებნი არიან... ამ ქაბუკისა არ ვიცი და დავით სოსლანისა კი მსმენია, რომ თხზავს თურმე...

— ეეჰ, აბა რა სახსენებელი ვარ...—დაიმდაბლა თავი დავითმა.

— არა, რატომ არ არის სახსენებელი?—არა სცხრებოდა ჯადაროსი მისიანების ქებით—შენმა მზემ, დავითმა ჩვენი გმირთა გმირის ალღუზის და სხვათა ამბავი ეგოდენ მშვენიერად შეჰკინძა, რომ საამური რამ სასმენელი გამოვიდა...

— რომ ვერ ჩავიგდეთ ხელში!—კვლავ შეუბრუნა გოდერძი ჩორჩანელმა.—ჩემთვის დიდად საგულისხმო იყო მცოდნოდა, რა თქმულებანი ჩაჟრთო მის თხზულებას. ჩემს „ეთერიანშიც“ ბევრია თქვენი, ოსური თქმულება მოყვანილი.

— აკი იმიტომაც შემიყვარდა თქვენი წიგნი.—წარმოსთქვა გიორგიმ.

— მართლა, თქვენ რა ვითარგმნებით?... აქედან თარგმან ჰყავით?—და გოდერძიმ ბატონიშვილს მიუთითა მის წინ მდებარე მომცრო წიგნზე.

-- დიდილ... თავს ვირთობ.

— ეგ რა წიგნია?

გიორგიმ გაუწოდა წიგნი.

გოდერძიმ ჩვეული კაცის ხელით გადაფურცლა კაბადონები. მარჯვენა ბოლოში სათაურს დახედა. თითქო თავისთვის წარმოსთქვა:

— ოო, არაბულ შაირთა კრებული ყოფილა.

— აი თარგმანიც.—და დავითმა გადასცა ტყავი.

გიორგი სულ გაიმართა ტახტზე. წამოწითლდა და ცნობის მოყვარებით შეაჩერდა ჩორჩანელს. ეტყობოდა კრძალვით იყო: ბუმბერაზ მწერლის აზრი როგორი იქნებაო.

გოდერძიმ რამდენჯერმე გადაიკითხა თარგმანიც და ტექსტიც. ბოლოს შეგვიანებით წარმოსთქვა:

— მოსაწონია, ბატონიშვილო!

სამივე ბატონიშვილს დაეტყოთ, რომ გულს მოეშვათ. გოდერძის აზრი ძვირფასი იყო, მით უფრო გოდერძის პირდაპირობა და მოურდალობა ყველამ იცოდა.

გოდერძი დაუკვირდა გიორგის. ეტყობოდა გააკვირვა ბატონიშვილის სიყვითლემ. თანაზიარად შეეკითხა:

— უჭიფოთ ბრძანდები, ბატონიშვილო?

გიორგის უნდოდა ეპასუხნა, ჯადაროსმაც მოინდომა პასუხის გაცემა, მაგრამ ყველას დავითმა დაასწრო:

— ცხროი სჭირს*).

— ცხროი?—დაიქცა გოდერძიმ.

— სულ მთეულეთშია ნაზარდი.—განაგრძობდა დავითი.—ბარად მხოლოდ ეხლა ჩამოვება და იმან თუ დასცადა...

გოდერძის შავი, შეყრილი წარბები საექვოდ მიმოქანდნენ. ეტყობოდა არ დაიჯერა, მაგრამ არა სთქვა-რა.)

ამასობაში სუფრაც გაშალეს და მსახურთ ხელის „გადასაბანი“ წყალი მოიტანეს. ერთს ვერცხლის პაწია ტასტი ეჭირა, მეორეს ვერცხლისავე თუნგულა და მესამეს გრძელი და ვიწრო, მილურჯო, ორივე ბოლოებში უცხოდ მოქარგული პირსახოცი.

როგორც ავადმოყვს, ყველაზე უკროსმა დავით სოსლანმა ხელის დაბანა გიორგის დაუთმო და შემდეგ ჩამოაყოლებინა მორიგისით.

გოდერძიმ კი, როდესაც ხელი პირსახოცით შეიმშრალა, წარმოსთქვა:

— სულ სხვადასხვა ჩვეულება არსებობს ქვეყნად...

არავის არაფერი უთქვამს. აღარც თვითონ განუგრძვია. დრო იყო და მოუსხდნენ კიდევ სუფრას:

ბატონისშვილები და გოდერძი.

გორგა-მოშაირეს კი ცალკე, მომცრო ტაბაკი დაუდგეს.

*) ცხრო—ციგბაა.

შინაყმები თავზე ადგნენ.

ფარეშებს სანოვავე შემოჰქონდათ.

მერიქიფეს ხელ-დოკი ეკირა და ლალის ფიალებში ქარვის ფერ ყურძის წვენს ასხამდა მორიგისით.

პირველ ხანებში მათი პურად-ღება ჩუმი იყო, საქმიანი, უბრალო.

მხოლოდ ცოტა რომ შენაყრდნენ, გოდერძიმ მოხსნა პირი.

რა არ გაიხსენა: მის'ეთი, არაბეთი, ბიზანტია. სხვადასხვა ზენ-ჩელებანი. ბატონიშვილები გულის ხმეირათ უსმენდნენ.

განსაკუთრებით გიორგის დაეტყო გამოცხოველება. დაწვებზე წითელმა ფერმა იფეთქა.

გოდერძი კი მოუთხრობდა ენა-წყლიანად.

— დიდი გადაჭიმული ხალხია ბიზანტიელები. მოგეხსენებათ, განსაკუთრებით სასახლის კარზე. მეც მელირსა ბედნიერება—წარესდგომოდი ბიზანტიის კეისარს. მაგრამ ეს წარდგომა დიდის ზემით იყო მორთული. ჯერ ერთი ჩემი ვინაობა დიდად გამოიძიეს და როდესაც დარწმუნდნენ, რომ ივერიიდანა ვარ, ჩენი მეფის კარის მწერალი, მაშინ დიდის ზრდილობით და მეტის თავაზიანობით გაიღო ჩემთვის ყველა საჭირო კარები, და აი ერთ მშვენიერ დღეს შემიყვანეს კეისრის მისაღებ დარბაზში, რომელსაც მათებურად მაგანვრას უწოდებენ. ეს არის დიდ-მშვენიერი დარბაზი, შემკული სხვადასხვაგვარ ხრახნილებითა, ჩუქურთმებით და მხატვრობით. მე მითხრეს, როდესაც დიდად საპატიო სტუმარი უნდა მიიღონ, ამ დარბაზს კიდევ უურო მდიდრულადა რთავენ. მეფის სალარო და საქურჭლეთაგან მოაქვთ ძვირფასი ვანძეული და მუნ გამოჰფენენ, რომ სამკაულთა სიმდიდრით ვანაცვიფრონ მომსელები. მაგრამ უფრო საკვირველი იქ, იმ დარბაზში თვით კეისრის ტახტია. მას სოლომონის ტახტს უწოდებენ. და მეტად უცნაური ტახტიც არის. ჩვეულებრივად ოქროთი და თვლებით არის მორთული, როგორც ჩვენში, მაგრამ უფრო სრულია, უფრო დიდი და მეტი უსიამო, ქედ-მალღური შეხედულეა აქვს.

— ბიზანტიელებს უყვარს გარეგნული გამოჩვენება. — ბრძანა დავითმა.

— მართლა, ბატონიშვილო, თქვენ გეცოდინებათ იმ ტახტის ამბავიც.

— ჰო, ბევრს საცვიფროსა მოგვითხრობდნენ, მაგრამ ბრძანეთ... ბრძანეთ...

— მე დაწვრილებით არ გამოვიგა— ნელიად მიმართა გიორგიმ. — გვიამბეთ.

გოდერძიმ განავრძო:

— ტახტის საფეხურებზე სხვადასხვა ოქროსავე მხეცებია მოთავსებული. სულ წინ ორი ლომია, რომელნიც დრო-დროთი წელში იმართებიან, ყალბზე დგებიან და სასაშოშრო ხმებს აღმოუტევენ ხოლმე. ტახტის ორ მხარეს კიდევ ორი ოქროს ხე დგას, ზედ ოქროს ჩიტები სხედან და ისინიც დრო-დროთი ჰვალაობენ კიდევ. საოცარი მანქანაა და უცებ კაცს შიშის ზარსა სცემს.

გორგა-მოშაირემ პირი დაალო.

— როდესაც შეველ, იქაური კარის კაცნი მახლდნენ და ერთი კიდევ ჯვაროსანი სკვითი, კეისრის სანახავად ჩამოსული. კეისარი შემდეგ მობრძანდა, საქრამანგ-მოსილი, და აღვიდა თუ არა თვის ტახტსა, ერთი ისეთი სა...

ხმა აღმოუტევებს ოქროს მხეცებმა, რომ გეგონებოდათ მეორედ მოსვლა არისო. მე წინედაც მქონდა ამ საოცარ მანქანების ამბავი გაგონილი და დარბაზში ყოფნის დროსაც თვალი შეეჩაჩვიე. ჩემთან მყოფი სკვითი კი დაიბნა. აბორგდა, ეტყობოდა თმა აებურძგნა და შიშისაგან იატაკზე განერთხო. მაშინ კიდევ უფრო დაერწმუნდი, რომ ადამიანს უწინარეს ყოვლისა თვალში აქვს ქკუა. დამცინავი ღიმილი უთუოდ შემამჩნია კეისარმა, რადგან ზრდილი და მოიარებთი სიტყვა-პასუხით მიქო სიმხნევე. თურმე უნებლიედ ქართველობაც ვასახეულ ჩემის თავდაქერით. მაგრამ ტყუილია, იმოდენა გამოცდილება არა მქონოდა, მეც დავეთვებოდი.

ბატონიშვილები იღიმოდნენ. გორგა-მოშაირე მოურიდებლად, გულიანად ხარხარებდა სკვითის დაბნევაზე.

— ეს კომნიანოსების კეისრობის დროს იქმნებოდა.—იწყო დავითმა.

— დიალ, მაშინ გახლდათ. კომნიანოსები ხომ ტახტიდან ჩამოაგდეს აგერ ორი წელიწადია.

— ნიჭიერი ხალხი იყო. ჩვენ სასახლის კარსაც ენათესავენოდნენ.

— როგორ არა! აბი ალექსი კომნიანოსიც, ჩვენში რომ ჩამოესახლა, იქაური ბატონიშვილია.—ახსნა გოდერძიმ.

ალექსის ხანებზეც ცოტა აიმრიზა გიორგი ბატონიშვილი.

— ეხლა ვინ კეისრობს?—იკითხა ჯადაროსმა.

— ანეელუსთა სახლი, ანუ ანგელოსებთ წოდებულნი.—

დაადასტურა კვლავ გოდერძიმ.

— კეისრებად მაინც კომნიანოსები სჯობდნენ. ჩენი ქვეყნისთვისაც უფრო სასარგებლო იყო მათი მეუბობა.—წარმოსთქვა დავითმა.

— ეჰ, დაუდგარი ქვეყანაა ბიზანტია... ჯუბასავით იცვლიან მეფეებსა...

ჩაუმატა ჯადაროსმა, მაგრამ გოდერძის მისთვის ყური არ უგდია, იგი თითქო დავითის სიტყვას უფრო გამოეხმაურა:

— ჩენი ქვეყნისთვის უფრო სასარგებლო იყვნენ კომნიანოსები და აბი ეხლა მათ ნაშიერს, ხსენებულ ალექსის ქედ-მალღური ზრახვა, ამბობენ, გულს ჩაუდვია, უნდა მეფედ გაგვიხდეს თურმე..

ითქვა სათქმელი.

„ვერიდებოდი ღოღოსა, შემეხდა ბალისა ბოლოსა!“

ქართული ანდაზით გაიფიქრა დავით სოსლანმა და შეშუოთებით გიორგის გადახედა.

გიორგის უკვე ეტყობოდა შინაგანი აღელვება. თითქო რალაც მკვახეს წარმოთქმა უნდაო, მაგრამ ჯადაროსმა დაასწრო და პირდაპირის გადაჭრილობით მიუდგა საკითხს.

— რას გადაგვეკიდნენ ეს გადამთიელნი!.. იქით სულთნის შვილები, აქეთ ეს ბიზანტიის კეისართა შთამომავალი, ეხლა კიდევ აბუღასანს ვილაც რუსი უფლისწული ჩამოუყვანია ყივჩაყეთიდან. ყველანი თამარ-დიდებულის ხელს იმეიბენ და ჩვენზე გამეფებას ლაპობენ. ცუდად მოუვათ ზრახვანი.

გოდერძიმ წარბები ჩამოიწია. დავითი რალაც საგონებელმა შეიპყრო. გიორგის თვალები თითქო უეცრად გაუყვითლდა.

— სასახლის კარზე უკვე ხმები მიმოქრის, რომ გამარჯვება რუსს დარჩებაო...—ჩუმად შეაპარა გოდერძიძე.

— რალა თქმა უნდა! დღეს ხომ დიდის გამოჩინებით მიიღეს ეგ ვადა-მთიელი...—ჯავრობდა კვლავ ჯადაროსი.

— ზემიზე ბრძანდებოდით?

— მხოლოდ დავითი.

— წყრებით ბატონიშვილებო?

— ნუ თუ არა გვაქვს გასაწყრომი!..

გაცხარდა ჯადაროსი.

— ჩვენი ეხლანდელი ჩამოსვლა არავისათვის ფარული არ არის... ოსეთის მთავრის შვილები ვართ, შთამომავლობით ბაგრატიონნი, ეფრემის რტოისა და სჯულით ქრისტეანი. თუ ვისმე უფლება აქვს ეძიოს ხელი თამარისა, ყველაზე უფრო ჩვენი... საუკუნოობით მოკავშირეს და ქართველების მონათესავეებს... უხსოვარ დროიდან ერთ უღელ-ქვეშ ვართ გაბმულნი, ერთგვარი ზნე და ჩვეულებისანი, ერთურთის შეთვისებულნი... საქართველოს ბედნიერება ჩვენი ბედნიერებაა, მისი შეჭირვება ჩვენი სიდუხჭირე... ეს კარგად უნდა ესმოდეთ აქაურ დიდებულებს, მაგრამ მაინც ვადამთიელებისავენ უჭირავთ თვალ-ყური... სხვა ყველაფერს რომ დავეთხოვოთ, რა იციან მათ ჩვენი? რა აკავშირებთ ჩვენთან?.. რას გვიცნობენ, რა სიყვარული ექმნებათ ქვეყნისა და ხალხის?.. ბეცი უნდა იყოს ადამიანი, ამას ვერ მიხვდეს, მაგრამ... დიდებულებს თავის მუცლის გვრება აქვთ .. აბულასანს მაინც... თავის მოყვანილის გამეფებით პირველ-კაცობა მთლად უნდა მთელს საქართველოში დაიმკვიდროს... მაინც რომ ველარ ვადაურჩა ამ კაცს საქართველო?.. თამარის მამის დროინდელი ყველა ხელისუფალი ვადაყენებულ იქმნა და ეგ კი ისევ დარჩა ქვეყნის სავალალოდ და საზიანოდ...

— დიდი დამსახურება მიუძღვის, ბატონიშვილო!.. მასაც, მის შვილს გუზანსაც.. ტაო-კლარჯეთის მმართველს... ეხლა აბულასანმა ხომ თვით თამარის მონათესავე, თქვენებური, ოსთ ბატონების შთამომავალი ქალი შეერთო... მგონი ბაგრატიონების სისხლისაც...

— მართლა ბატონიშვილო?..—აქ შეეკითხა გოდერძიძე.

— კარგად კი არ ვიცი. ეგ ქალი თქვენი მონათესავეც არ არის?..

ჯადაროსის მაგიერ დავითმა უპასუხა:

— შორებელია!

ის უკვე გამორკვეული იყო ღრმა თექრთაგან და ეხლა ზრდილი გამომეტყველებით ყურს უგდებდა მოსაუბრეთ.

— ეგ სულ ერთია!

განავრძობდა ჯადაროსი...

— რაც უნდა დიდი გავლენის იყოს აბულასანი და თამარის მონათესავეც, ამისთანა დიდ საქმეში, როგორც თამარის გათხოვება, ქართველებს დაბრმავება არ მართებთ...

შეჩერდა ჯადაროსი. თითქო მხოლოდ სული ამოითქვაო, მოზღვაგებულ, გულის მოსაოხებელ სიტყვათა გასავრძობად, მაგრამ გოდერძიძე დაასწრო:

— ამბობენ, ვარდან დადიანიც მის მხარეზეაო...

— არც ის არის წმინდა წყლის კაცი.

კვლავ იფეთქა ჯადაროსმა:

— ვერ შევწამებ ქვეყანა არ უყვარდეს, მაგრამ საპირადო მე მგონი მეტი ახლავს მუდამ მის ზრახვებსა და მის მოქმედებას...

გოდერძი კვლავ შეაწყვეტინა, თითქო ართობს ბატონიშვილის სიცხარე და განგებ ცეცხლზე ცეცხლს უკეთებსო.

— კათალიკოსსაც თავისი ლოცვა-კურთხევა, მითხრეს, ამ რუსზე შეუგრებიაო...

— მე კი არ ვიცი!..—მართლა გაცხარდა ჯადაროსი.

— ამდენი ხანია აქ ჩამოველით სამივენი, სხვები საქმეს აკეთებენ და ჩვენ კი გულზე ხელი დაგვიკრეფია. მე ყველაზე უმცროსი ვარ და ესენი კი... დავეითი მეტად დარბაისლობს, ხოლო გიორგისანა მოკრძალებული არავენ არ მინახავს...

გიორგი შეინძრა ტახტზე.

— ზომიცივე!.. მე შენი წყენა აბა როგორ მინდა, მაგრამ ამ მოკრძალებს კი მეტად ვზრახავ... სწორედ შენთვის ვართ წამოსული... შენ იმითი გვეჯობიხარ მე და დავითს, რომ შენ თვით თამარ პირიშვის ტრფიალი ხარ, მიუხედავად მისი მეფობისა, შენ თვით მისი არსება გაგიღმერთებია...

ამ სიტყვებზე მიმოიხედა, თვალი შეასწრო დავითს. იგი მეტად დარბაისლად იჯდა, მაგრამ ოდნავ შესამჩნევად მაინც გაიკრთომა მისმა თვალებმა. ჩაფიქრდა. ჯადაროსი კი განაგრძობდა:

— შენს ალაგას ვიყო... აქამდე მთელს ქვეყანას შევაჯერებდი... შენ კი გატყობ, ისიცა გწყინს, რომ ჩვენ სახელოვან მწერალ გოდერძისთან გავამკლავნეთ შენი გულის ნადები... მაგრამ განა შენ არ სიტყვი:

„მეჯუნნი დასწვა,—საბრალო,—

ტრფობისა ცეცხლმა უნელმა;

ვამიყ დაახრჩო ცრემლთ ზღვაში

ტირილმა გაუკურნელმა“!...*)

— ყოველივე არ ითქმის, რაც რომ გულით გწადია!..

ლიმილით და ნაზი ხმით, თითქო ჯადაროსის საპასუხოდ, წარმოსთქვა ფერმიხდილმა გიორგიმ.

სხვებსაც გაელიმა. გოდერძი შეიკითხა:

— ნუ თუ სასახლის კარზე არავის აცოდინეთ მიზეზი თქვენის ჩამოსვლისა?... ოსთ ბატონიშვილებზე, როგორც ჩენი დიდი მეფის სამეულობოზე წინედაც მსმენია, მხოლოდ არ ვიცოდი თქვენგანში რომელს ასახელებდნენ... მაინც ყოველივე ესე ვითარი უნდა გემცნოთ თვით თამარისთვის...

ცოტა ხანს არავენ არა სთქვა-რა. ბოლოს მაინც ჯადაროსმა უპასუხა:

*) მამას, ნიკო დადიანის ნათარგმნი.

— ესეც საცნაურია, რომ თამარი თვით არ ერევა ამ საქმეში. დიდებულებს მიანდო ამ საქმის გადაჭრა, თუმცა ჩვენ მაინც ისე გულდაგულ არავისთვის არ გაგვიზიარებია.

ეხლა დავითმაც ამოიღო ხმა.

— აჩქარებითა სოფელი არავის მოუჭამია...

ჯადაროსმა დააპირა პასუხის გაცემა.

სწორედ ამ დროს მოფარდაგული გადაიწია. ერთი მოყმე ვინმე შემოვიდა. მან თვალებით ჩქარა მოსძებნა დავით სოსლანი და მიმართა:

— დედოფალი რუსუდან გიწოდსთ თავისთან!

დავითი მყისვე ზე-წამოიჭრა და გაჰყვა მოყმეს.

გოდერძიც წამოდგა.

გიორგის თვალებს ეტყობოდა არ უნდოდა მისი გაშვება.

ადამიანთა სულის ლაბირინთში მარჯვეთ გამგებმა გოდერძიმ ამ თვალს ისიც შეამჩნია—სულის უნაზეს შექირვების თითქო საღებუნსაც სთხოვდა: თამარის ტრფიალის საქმე შეიძლება მომიმარჯვო.

გოდერძიმ არა სთქვა-რა. ზრდილობით და მადლობით გამოეთხოვა ოსთა თავადებს.

მოფარდაგულს რომ გადააბიჯა, შეგნებამ ჩამოუქანდაკა:

— დიდი მწვერვალია თამარ!

თ ა ჯ ი მ ე მ ჯ ი ლ ე

306 რ ა ს ფ ი ძ რ ზ ს

ც.ც.

ერდოში გამოსულ გოდერძის წინ შემოხვდა ნადიმიდან დაბრუნებული ვარდან დადიანი მცირე ამალით.

ეტყობოდა ვარდანმა შორიდანვე შეიცნო გოდერძი—მომღიმარი ს.ხით შეეგება:

— ჰოი, მაღალ-გონიერო გოდერძი! საით მიდმოვებ? ამ ბოლო ხანს რად მოგვაკელ შენი ყურადღება?

გოდერძი ზრდილად თავი დახარა.

— თუ მოუტლელი ხარ?... ჰქმნი დიდებულ აღნაქვსთა? კარგა ხანია შენ ხილვას მოკლებული ვარ, არც დღევანდელ ნადიმზე დამინახვიხარ.

— ოსთ ბატონიშვილებს ვახლდი, დადიანო! ერთად პურად ვიღეთ.

დადიანს ცბიერმა ღიმილმა გადაუბრინა სახეზე.

— რას იქმონენ ოსთ თავადნი?... კვლავ არ დაუშლიათ და ეძიებენ თამარის ხელსა?

— შევითვატყე ვგრე თუა...

ორმაგად უპასუხა ვოდერძიძე.

— ის ლლაპი რალასა იქს?... ჰმ... ჰმ..

ჩუმად ჩაიციხა ვარდანმა და გზა განაგრძო. გვერდით მიჰყვა ვოდერძი და ამაღაც, შორი-ახლო.

— ოსთ ბატონიშვილ ვიორგიზე გეკითხები.— ბრძანა კვლავ ვარდანმა.

ვოდერძიძე თავის სქელ წარბებ ქვეშ ზე-ახედა დადიანს: კარგად უნდოდა მიმხვდარიყო, ამ კითხვის გადაღმა მხარეს რა იმალებოდა.

შეგვიანებით წარმოსთქვა:

— დავარდნილია მეტად. ცხროი სჭირს.

— თამარის ტრფიალია ისიც...

შეჩერდა ვარდანი. შემდეგ მაინც წარმოსთქვა სასტიკი სიტყვა:

— ვერ გადარჩება!.. რაო? კიდევ თხზავს ლექსებს?..

— ერთი თარგმანი მეც მაჩვენა, დიდებულო... კარგი იყო.

— შენც მოგეწონა, ვოდერძიძე?.. მაშ კარგი ყოფილა. ნიჭიერია! მაგრამ მართ ოდენ ნიჭიერება არა არს საწინდარი მისი, რომ ოსთ თავადს ხელეწიფებოდეს მეფობა ივერიისა. ოსთ თავადთ შორის, ჩემო ვოდერძი, შენც შეამჩნევდი, უფრო თვალ-საჩინო ისევე დავით სოსლანია, მაგრამ ღმერთმა ნუ ბრძანოს! ჩვენი, ქართველნი ვერ შევეგუებოდით მის მეფობასაც... თამარი მეტად დიდი განძია ჩვენი ტახტისა და ჩვენი ერისა, ამისთვის მას გამჭირაბი და ფხიანი პატრონიც უნდა მიეუზინოთ.

— ქეშმარიტებას იტყვი, დადიანო!

— მე ცხადი მომხრე ვარ ახლად ჩამოყვანილის რუსთ უფლისწულისა, დიდო პიიტეკოსო! მიხდა ეს შენც იცოდე. მართალია ახალგაზდაა, ჯერ მოუმწიფებელი ჰაბუკია, მაგრამ ვაჟკაცია, შეენის გამირობა და ჩვენს აწინდელ მეფეს სწორედ ევ გამირობა უნდა შესდგამდეს, რომ მძლავრის ლაშქრობითა კიდევ უფრო შორს გაიტანოს ჯვარი ქრისტესი და სახელი საქართველოსი... კარგად შეამჩნევდი, ბიზანტია ინგრევა... ავერ ჩვენი თვალის წინ დაემხო კომინიანოსთა დინასტია და ანგელუსები გამეფდნენ, მაგრამ მათი მეფობაც ვერ არის თურმე ისე მეტიცე და მკვიდრი, ვით საქაროა, ხოლო, როდესაც ტახტი ხშირ მერყეობას განიცდის, იმ სახელმწიფოს საქმე წასულია. დღეს თუ ხელა სრულიად დაემხოზა. ეს სხვადასხვა სასულთანოები კი აღმოსავლეთ-სამხრეთით რომ შემოგვევრტყა, კარგს არას გეიქადის... სელუჩიანთა მოდგმისანი ველურნი, განუკითხავნი და უგასავისონი არიან... ეხლა ჩვენი რიგია, ქართველებს!.. ჩვენ უნდა ვიპყრათ პირველობა აღმოსავლეთში, ჩვენ უნდა გავხედეთ მბრძანებელი და მმართველი ამ ურდოების, ჩვენ უნდა შევიტანოთ იქ სინათლე ქრისტეს სჯულისა და მოქნილობა ჩვენის ნიჭიერებისა... თუ ლაშქარში პირველი მუროშე დაეცემა, მას სხვა ახოვანი უნდა შეენაცვლოს... ბიზანტიის ნაცვალი ჩვენ უნდა ვიქმნეთ...

ვოდერძიძის არ გაკვირვებია, რომ დადიანი ასე გულ-ახდილად ესაუბრებოდა. იგი ჩვეული იყო თამარის კარზე დიდებულთაგან, საზოგადოდ, გულ-

ახლილობას. კარგად იცოდა, რომ მას თითქმის ყველანი კაცთა გულის მესაი-
 ლუმლედ სახავდნენ და მის წინაშე ძვირად თუ ვინმე ჰფარავდა გულის ნადებს.
 მაგრამ ამასაც კარგად გრძობდა, რომ დადიანი საზოგადოდ ფრთხილი კაცი
 იყო და ისეთს არას იტყოდა — საშემდეგოდ წინ დახვედროდა. მინცდამაინც
 ისეთი ნელის თუმცა მტკიცე ხმით ესაუბრებოდა გოდერძის, რომ შორი-
 ახლო მომავალი ამაღა ძვირად თუ მოჰკრავდა რაიმე სიტყვას ყურს. თუმცა ან
 კი რა იყო დადიანის სიტყვებში ვისთვისმე დასაშალი?.. საქართველოს გადიდე-
 ბა, საქართველოს პირველობა მთელს აღმოსავლეთში, ეს რომელ ქართველს
 უნდა სწყენოდა?.. რაც არ უნდა მცირე ოცნების, ან მშვიდობიანობის მოყვა-
 რული ყოფილიყო რომელიმე ქართველი, ამის გაგონებაზე ვის ოღნავ მაინც არ
 აუტოკედებოდა გული, არ აუმიოძრავდებოდა შორეული რამ შეგრძნობა. გოდერ-
 ძისათვის ყოველივე ეს ნათლად გადაშლილი იყო გონების თვალთა წინაშე და
 ვარდანის სიტყვებზე თავში შელავდა:

— ესეც დიდი მამულის შვილი არის... ხომ ბევრი ცული ხმები მიმო-
 ქრის ამაზე... მხოლოდ საპირადო აწუხებსო! — მაგრამ მამული, სამშობლო, მისი
 აღორძინება, გაშლა და გადაფურჩენა შეიძლება სხვებზე უფრო მძლავრად
 ამას უტოკედეს გულს!

ვარდანი განაგრძობდა:

— ამისთვის გვინდა გმირი სარდალი, გმირი მეფე, ჩემო გოდერძი? მან
 ქვეყნები უნდა დაგვიპყრას, უნდა ჩვენც გაგვიტაცოს, აგვიყოლიოს... ხალხის
 მოგვევაროს ახალ-ახალი გალაშქრებისა.

გოდერძიმ შეაჩერა:

— ამას ჩვენში ბევრნი არ იზიარებდნენ და არც ეხლა იზიარებენ... ჩვენი
 ხალხის ბედის წერა თავის დაცვა, თავის მოვლა და სხვა არაფერია. ხალხი
 ამბობს: შენი სვი და შენი ჭამე, ჩემსას ჯვარი დამიწერეო! მე ნუ შემეხები,
 შენსას ხელს არ ვახლებო.

— რად გავიწყდება, გოდერძი, ლიხთ-იმერნი იტყვიან: გალმა შეედავე,
 გამოღმა დაგრჩებო!

— თვით დავითიც, თამარის პაპა, ჩვენი გამაერთიანებელი, ჩვენი აღმა-
 შენებელი ისიც უფრთხილდა ცულ უბრალო გალაშქრებას — ჯიუტობდა გო-
 დერძი — ის თუ თავს ესხმოდა მტერს, მოგერიებითი სარჩული ეღვა მის მოქ-
 მედებას.

— ამასაც ნუ დაივიწყებ, გოდერძ, რომ ყოველი თავ-დასხმა სამემროსო,
 შორეული მოგერიებაა. დავითი დიდი მეფე იყო, მაგრამ მას დაპყრობით საქ-
 მეებისათვის სად ეცალა! მისი დრო სხვა იყო. მას სხვა ვალი ეღვა კისერზე-
 შინაური გაერთიანება, გამაგრება, აღშენება. მან პირნათლად დასრულა კიდეც
 მისი მოვალეობა... ეხლა კი სულ სხვა დროა! მეც იმას ვნანობ... — აქ ხმას კი-
 დევ უფრო დაუწია ვარდანმა, — რომ გიორგი მეფეს, თამარის მამას ვაჟი არ
 დარჩა შემკვიდრედ... ეს ბუნების ნაკლი ჩვენ უნდა შევასწოროთ ღირსეული,
 გმირი მეუღლის არჩევით.

— ეეჰ, დადიანო! შენ ქალის მეფობას კიდევ ვერ შერიგებხარ...

— გეუბნები, როგორც გვლითად მეგობარს, გოდერძი.. ეგ თქვენ პიტი-
 ცოსებს გაგიტაცებთ ქალის ხატება... ქალი მეფე, ქალი გვირგვინოსანი და მერე,
 როგორი ქალი?! მართლაც— და თამარ-საგანგებო!.. აკი მგოსნები სულ მის შეს-
 ხმა-ხოტბაში ხართ გართულნი...

— მე ნაღები ღვაწლი მიმიძღვის ამ საპატიო მოღვაწეობასა ზედა.

დაინდაბლა თავი გოდერძიძი.

— ვიცი, მაგრამ „რაც შეშენის გლახა ბერსა, ის არ შენის კახაბერსაო“—
 ამასად ანზობს ჩვენი რაჟის ერისთავი. ესეა. რითიც იხიბლება მგოსანი, იმან
 ნთლად არ უნდა დააბრმავოს სახელმწიფოს მომჭირნე ხელის-უფალი. თამარის
 აზრი, ნისი სიზრძნე, განგებიანობა, ავ-კარგი და მართვა ქვეყნისა, ჩვენის დი-
 დნებულთა და ერის რჩეულთა თანადგომით და ერთ ნებაიბით უნდა წარმარ-
 თვიდეს ქვეყანას, ღოლო ჩვენი სიმტკიცე და ჩვენი პირველობა, მედროშეობა-
 ნთელს აღნოსაღვთში უნდა შექმნას გმირმა ვაჟმა, ღირსეულმა მეუღლემ თამა-
 რისამ, სასახელო მეფემ ჩვენმა.

უკვე განოვიდნენ სასახლის მთავარ შესავალთან.

კარი-ბეჭეზე მდგარ აბჯროსან ქეშიკებმა შიშველ ხმლის დაშვებით სალაპი-
 უძღენეს მსახურ-თხუცესსა და ვარდანმაც შესწყვიტა საუბარი.

გოდერძი კი ფიქრობდა:

— ეს ეს თი კაცია, მგონი, თამარს ღირსეულად ვერ აუჯახებს. რა შემე-
 დარია! მაგას ქალი არად წაჰკვირს, მხოლოდ სატრფიალო საგნად მიაჩნია და
 ათ უფრო დანამძიმებულ მაგის აზრსა, დედად, შვილის აღმზრდელად დასტურს
 დასცემს იცოს დიცი... აქ კი მოხერხებულ საუბარში შევატყვე არ გამოსთქვა,
 მაგრამ ბეგრად ღდარე აზრის არის თამარზე, ვიდრე ეს ემჩნევა... მისი სიბრძნე
 ახსენა, განგებიანობაც, მაგრამ... როგორ ინატრა: ნეტა ვაჟი დარჩენოდა გიორ-
 გისაო!— წეფე გნარი უნდა იყოსო... რა ფართო აზრები აქვს... შენაცვლება ბი-
 ზ ანტირსაო... საით მიიღტვის მაგისი ამაყი, ქედ-მალღური ზრახვები... ოო, რომ
 შეცნდებოდეს... თვითონ ვახდეს მეფე!.. ა? აი, მისი საპირადო!

თითქო თავის თავი დაიჭირა გოდერძიძი: ეს აქამდე რად არ მიფიქრიაო.

— დიალ... ესე ბეობს დადიანი თავისთვის, მაგრამ ქვეყანია და ფრთებს
 აკეცეს მის გალაღებულ ოცნებას... ეს დიდი ღირსებაა! ეს მამულიშვილობაა...
 აქ არის მღლი ვარდანნი... ეხლა მხოლოდ გმირს დაეძებს. მისი სანატრიონის
 განოსაღვლებას... მაგრამ რა შემცდარია თამარზე... თამარი სულ სხვა ვინმეა,
 ჯერ არ ვისჯან შეცნობილი... მას არ სჭირდება პატრონი, არც გმირი ვინმე...
 იგი თვით არის, თავით თვისით... ის დიდი მწვერვალია!—

კვლავ გაუფლვა ფრაზამ.

სულ განოვიდნენ სასახლის ეზოში.

ფართო გალაგანში ხალხი ირეოდა. უშველებელი თაიგული იყო მოძრავ
 ნაჭეთებისა: შვინდის ფერი, ოჭროს ფერი, შავი და სისვი, ალის ფერი და თეთ-
 რი ფერი ერთი მეორეს შეთხზოდა და ხან ერთად იკუმშებოდა მიჯრილ ხაზე-
 ბად, ხან იშლებოდა გრძელ, უცხო სახიან, აკრელებულ ზოლებად.

ერთ ალაგას ტუბილი ლილინი მოისმოდა, მეორეგან ფერხულა დაებათ სოვლელ ვაჟკაცებსა, ერთგან ცხენს-შემსხდარნი რაინდები მკერდით აქვერბდნენ თავიანთ ტაიქებს და ამით ლალობდნენ, მეორე ალაგას უფრო დარბაისლები ცხენებზე სხდებოდნენ და შინისკენ მიემგზავრებოდნენ თავიანთი შინაყმებითა.

ყველა ესენი ნადიმიდან დაბრუნებული სტუმრები იყვნენ.

ქალების მომხიბვლელი კისკისი და ვაჟთა გულიანი ხარხარი, უხანგებას წკრიალი, მათრახის ტკრციალი და აფრიალებული ლქაქები ასრქლებდნენ მთლიან სურათს.

ერთგან კი თითქო უფრო დიდი წრე იყო შექმნილი: დარახტული ცკენები, მშვილდით ქედ-მოდრეკილნი, ნესტოებ-დაბერილნი ჯილაგებით ეკავათ შინაყმებს.

აქ იდგა ჭარმაგი აბულასანი, მისი უცხო შეგნების ცოლი ულანდარე, რუსის უფლისწული იური-გიორგი, კუზმა, შარაგანი, გუზანი, მისი ვაჟი და კიდევ რამოდენიმე სხვა დიდებული.

აბულასანის მეუღლეს მშვენიერი შავი მერანი მოჰკვარეს.

დიდებულთა ახალგაზრდობა დაფაცურდა.

ერთმა შინაყმამ ცალ-მუხლზე დაჩოქილმა მეორე მუხლი მიავება ქალბატონს, რომ ცხენზე შეესვა. ქალიც წამოვიდა, მაგრამ ამ დროს ადგილიდან ისხლიტა იური-გიორგიმ და შინაყმის მაგიერობა თვით გასწია. ნაქნარ წელზე ფართე ხელი მტკიცე ბოძით შეუღვა. ამ ხელში ჩაიმალა სრულიად ქალის წელი. ქალმა იური-გიორგის მხარზე ხელი დაადო და დახამხამების უმაღლესი მოექცა. იური წამოდგა და, თითქო უხანგს უსწორებსო, ფეხზე ხელი ნაზად მოუჭირა.

ქალმა ზევიდან, თითქო მადლობის ნიშნად თავი დახარა და ლაწეები წითლად აუკოკრდა. ეს რომ არავის შეემჩნია თავი ისევ მაღლა გადიგლო, უნავიროზე გასწორდა, თან ლაგამი მოიმარჯვა.

ამავე დროს შინაყმები აბულასანს ცხენზე სვამდნენ.

ვარდანმა მოუსწრო. აბულასანი შეაჩერა.

— მწუხრის ჟამსა ჩემთან უნდა მობრძანდე. — უთხრა მან.

— სათათბიროდ, არა? — შეეკითხა აბულასანი.

ღიად. სხვა დიდებულნიც იქმნებიან. თვით კათალიკოსი და... ვამცნე რუსულად დედოფალსაც.

— ღიად მშვენიერად მოქცეულხარ, დადიანო... სარწმუნო იყავ, გეახლები. ცხენი მიაბრუნა აბულასანმა.

მის მეუღლეს გვერდით კუზმა რუსი და სეფე-წული იური-გიორგი უდგნენ, უკვე ცხენებზე შემსხდარნი.

აბულასანმა წიკბურტი ჰკრა თავის გრძელ, გათეთრებულ უღვაშებს, თითქო ტუჩებზე ჩამობარდნია და გაისწორაო, შემდეგ ლაგამს უფრო მარჯვედ წავლო ხელი და დასძრა ცხენი.

თამარის სხვა სტუმრებიც გზას გაუდგნენ.

ვარდანი გამობრუნდა და განზე მდგომ, სეირის მაცქერალ გოდერძის და-
 უძახა:

— არ დაგავიწყდეს, ამაღამ უკანასკნელი თათბირია ჩემსა... უნდა გადავ-
 წყვიტოთ თამარის ჯვარის წერა. შენც საჭირო ხარ ფრიად. მოხვალ.

შეუვალად დაუდსატურა თვითვე.

გოდერძიმ, მიახლოვებულმა, მორჩილებით თავი დახარა.

ით.

თანდათან ცალიერდებოდა სასახლის ეზო.

გოდერძიც გაუდგა გზას თავის სამყოფელისაკენ.

გზაში ფიქრობდა:

— როგორ ისწრაფვიან? აწვევენ თამარს ქორწინებას? არ მომწონს ესე-
 ამბები! განუკითხავი და განუსჯელნი არიან ჩვენი დიდებულნი... სპილოთაებრ
 არა განიხილვიან მისაყრდნობელსა. ესე ოდენსა მძიმესა საქმეს მსუბუქად შე-
 ეხებიან... რასა იტყვის ნეტა თამარი?..

ისევ სასახლის მთავარ შესავალს გაუსწორდა. უნდოდა მოეხვია, რომ თა-
 ვის ბინისაკენ წასულიყო.

მისი ბინაც, როგორც მეფის მდივნისა, სასახლის ეზოში ერთ-ერთ სამსა-
 ხურებელში იყო მოთავსებული.

წარსდგა ნაბიჯი კიდევ.

მხარზე მძიმე ხელი იგრძნო.

ზე აიხედა: რატი სურამელი იყო.

— ო, დიდო ერისთავო!..

ზრდილობით შეიკვირვა მან.

— ვითარ გიკითხო, გოდერძო?.. საით შენი გზა?

— ჩემსა სენაკსა გეახლები.

— გოდერძო!.. შენ ვითარ განსჯი ჩვენს საქმესა?

— რა საქმესა ბრძანებ, ერისთავო?

რატიმ შეამჩნია, რომ გოდერძი განგებ თავს იყრუებდა, მაგრამ ამაზე არა-
 უთხრა-რა. თავისი განაგრძობ:

— თამარს ვახლდი ეხლა. ნადიმის შემდეგ დასტური გამოვთხოვე ნახვი-
 სა. პირდაპირ ვკადრე: რუსის უფლისწული უნდა შეიუღლო-მეთქი. დაუუსაბუ-
 თე ჩემი მოსაზრება.

— რა გიბრძანა?—

სმენად იქცა გოდერძი.

— სათნოდ გამიღიმა შარავანდედ-მოსილმა... ვერ ვიცნობთ ამ უფლის-
 წულსო, ბრძანა. მოათიოს ხანი, ჟამი, გაიცანით და შემდეგ მე თქვენს სურ-
 ვილს არსით წაუვალო.

გოდერძი უნებლიე სიხარულმა მოიცვა. თითქო გაუხარდა, რომ თამარი
 არ ჩქარობდა და თითქო ისიც ისე აზროვნებდა, როგორც თვითონ. მხოლოდ
 ეს წარმოსთქვა:

— ბრძენია მეფე ჩენი!

— ეგ უეჭვოა, ჩემო გოდერო!.. აჩქარებითა სოფელი...

აღარ დაათავა რატიმ. პირდაპირ გადავიდა სათქმელზე.

— ეს მართალია, მაგრამ... აქ სამეფო საქმეა, განსჯა დიდი უნდა, მხოლოდ არც დაყოვნება გვიმართებს. ტახტს მემკვიდრე უნდა, გოდერო. ერს კიდევ ვაქი—წინამძღოლი... ლაშქრობასა ზედა... მეფე-სარდალი... თორემ ჩვენ ვერ ვიგუებთ მართ ოდენ ამირ-სპასალარი გვიძლოდეს... ჩენი ტოლი და სწორი, ჩვენებრი ერისთავი და ვაქი მეფე კი არა მართვიდეს ლაშქრის წესრიგსა.

— მინც ჩქარობთ, დიდებულნი!.. მოზოვნელნი ბევრნი არიან. უცხოინც და შინაურნიც... აი, ოსთ-თავადნიც...

რატის სახე მოელუშა.

გოდერძიმ შეამჩნია, მაგრამ მინც არ დაერიდა:

— რად არ გინდათ ღირსეული ვინმე აქვე, ჩვენ შორის გამოსძებნოთ თამარის საქმროდ?... აი, თუნდა ამ ოსთ-თავადებში...

გაახსენდა ვარდანის სიტყვა გოდერძის: ოსთ-თავადთა შორის დავით სოსლანი უფრო თვალსაჩინაოა. მისი გულიც უმოწმებდა ამას, რადგან გიორგი, ოსთა ბატონიშვილი სამეფო კაცად თვითაც ვერ წარმოედგინა.

და სთქვა:

— დავით სოსლანი... ვისგან დაიწუნების?! პირად კარგი, ზრდილი და გონებიანი, რიტორი და უებრო მეომარი... იცის ჩენი ამბავი, უყვარს ჩენი ქვეყანა... ჩვენებურად არის აღზრდილი თვით რუსუდანიისაგან. თამარსა და დავითს ერთად ზრდიდა...

— ვითარ გადმომცეს არა დავითი, არამედ ოსთ-თავადი გიორგი არს მსურველი ესე ვითარისა...

გაბარტყულა რატიმ. გოდერძიმ სწრაფად შეაგება:

— მსურველნი ბევრნი არიან, მაგრამ ჩვენ ვირჩევთ და არა ისინი... ჩვენც დავითი ვირჩიოთ.

შეფიქრდა რატი. ცოტა შეგვიანებით მტკიცედ წარმოსთქვა:

— არ ეგების. ვერ ხელეწიფების დავითსაც.

— რატომ? რისთვის?—ჯავრობდა გოდერძი.

— ეგეც შინაურია... ეგეც თავისიანების გაბატონებას მოინდომებს, ოსებს დაგვასხამს თავზე... ჩვენ ამას ვერ ვიგუებთ და მოხდება აღრევა სახელმწიფოსი...

— თავადი ვარდანიც ეგრე მსჯელობს...

თითქო საყვედურით წარმოსთქვა გოდერძიმ.

— ვარდან დადიანი?!

შეიკვირვა რატიმ. უსიამოვნო აზრმა გაუელვა. არ დამალა:

— ვარდანი შეიძლება სხვებ უდგებოდეს საკითხს, ხოლო ამაში მართალია. ჩვენთვის ისეთი მეფეა საჭირო, რომელსაც ალაგობრივ, ჩვენ შორის არავინა ჰყავს მონათესავე და მომხრე. მეფე ყველასია და არავისი. ამისთვის ჩვენთვის უცხოა საჭირო.

— უცხო, უცხო!..

ეტყობოდა ბოლმა მოაწვა გოდერძის.

— ჩვენი უბედურებაც ესაა. სულ ყველაფერი უცხო მოგვწონს... მუდამ უცხოეთისაკენ ვიმზირებით, მაგრამ ვანა ბევრი ყოფილა თქვენგანი უცხოეთში?.. მე შემომივლია ეგ უცხოეთი: ცყოფილვარ ბალადას, მივლია მისრეთში, მინახავს განთქმული ბიზანტია, გადავსულვარ ვლახეთს, მომივლია სკვითთა ქვეყნები. მინახავს რომი, ინდოეთი და ჩინეთი... მე მკითხეთ იქაური ამბები... რამდენი მიაბნია კიდევ... დიდებულია ეს ქვეყნები, მაგრამ ჩვენ მაინც თავისებური ბევრი სიკეთე გვახლავს, ამით უნდა გამოყენება... იმ უცხოში ბევრი სივარულახეა, გამოუსადევი, ჩვენი სულის შეუფერებელი. ნუ წარგიზიდავთ ისე უცხო, როგორც თავისი...

რატის უკვირდა—ესე რად აღელდა გოდერძი? ვერ გაუვკო. მისმა შეუთამაშებელმა გონებამ გოდერძის ესეთი გაქანება მაინც დააწვრილმანა და ეს გაიფიქრა: გოდერძი მისთვის ჯავრობს, დავით სოსლანი უნდა ჩვენს მეფედ, მისი მომხრეაო. არ იცოდა რა ეთქვა, მაგრამ ისევე გოდერძიმ იხსნა. გოდერძი თვით დაუბრუნდა საკამათო საგანს:

— მერე კიდევ ესე განუსჯელად უცხოს მოწონება, ვით თვითონ თამარს უბრძანებია...

რატის სახე გაეშალა, მიაგნო, რაც უნდა ეპასუხნა;

— უცხოს რომ ამბობ, პირველ-ყამად თვით ბაგრატიონებიც უცხო თესლისანი არ იყვნენ?.. ისრაელნი ვართო, თვით არა ბრძანებენ? იესიან—დავითიან—სოლომონიან—პანკრატოვანნი... თვით არ იტყვიან სიგელ-გუჯრებში?..

— ეგენი ჭანები არიან... ქართველთა მოღვმის ბაგრატიონები.

შეუშალა აზრთა გვრიობა გოდერძიმ. მაგრამ რატი მაინც თავისას განაგრძობდა:

— ან რომელი მეფეები იყვნენ წმინდა ქართული სისხლისა?..

გახსენებაზე თანდათან გამოცოცხლდა რატი.

— ნებროთიანები, სასანიდები, არშაკუნები ანუ არსაკიდები, მაგრამ მაგითი რა დაუშავდა საქართველოს?..

ამ კითხვაზე შეჩერდა რატი და შეაცქერდა გოდერძის. თვალეები ცბიერად უმეტყველებდნენ: ესლა რალას ბრძანებ, დიდო პიიტიკოსო, ხომ კედელზე მიგამწყვდიეო.

გოდერძიმ უკმაყოფილოდ თითქო წაიბრღვეინა:

— ვინ იცის, შეიძლება ბევრიც დაუშავდა... და ეგ არის კიდევ ჩვენი უბედურება. ყოველთვის ჩვენსას უცხო გვიჩვენია. ეს ჩვენმა სამასი წლის არაბთა ხელში ყოფნამ შემოგვძღვნა, ეს მონური აზროვნება.

რატი შეწითლდა. გოდერძიმ არ დაიმჩნია.

— ჩვენა გვგონია, რაც უცხოა—უთუოდ კარგია. მაგრამ თვით უცხოეთში უნდა მიხვიდეთ, რომ ნათლად იგრძნოთ ეს საუცხოობა. ჰმ! საუცხოო! ეს სიტყვა უნდა ამოვარდეს ძირიანფესვიანად ჩვენის ენიდან, ჩვენის გონებიდან, ჩვენი შეგნების საძრაობიდან... ევა გვლუპავს ჩვენ... გვიზობს თავის რწმენას,

მაგრამ რად ვერ მოხდა... არაბთაგან განთავისუფლების შემდეგ, დიდი დავითის, ჩვენი ქვეყნის აღმაშენებლის მოღმა, მაინც რით ვერ განვიმტკიცეთ რწმენა თავის თავისადმი. ერთი საუკუნე ჯერ არ გასულა და იმიტომ თუ ვერ დავიღწევით თავი...

მოსაუბრებმა მხოლოდ ეხლა შეამჩნიეს, რომ მზეში გაჩერებულიყვნენ და მოშორებით ჩრდილში შინაყმებს გამზადებული ჰყავდათ რატის ტაიქი.

რატი გამოესალმა გოდერძის. მაგრამ ეტყობოდა უკმაყოფილო იყო.

— საღამო ესმს შეეიყრებით ვარდანთან სათათბიროდ.

მაინც მიაყოლა გოდერძიმ მიმავალ რატის.

— მეც მომიწოდა დიდებულმა.

რატიმ თანხმობის ნიშნად თავი დაუქნია და უნაგირის უზანგში მარცხენა ფეხი შესდგა.

გოდერძი ისევ გაბრუნდა თავის ბინისაკენ.

ცულ გუნებაზე დადგა.

ორი დიდებულის შეხვედრამ გულს რეჩხი უყო.

ფიქრობდა:

— სხვადასხვანი არიან... სულ სხვადასხვა გზები ვარდანისა და რატისა, მაგრამ ამ საკითხში რუს უფლისწულთან კი იყრებიანო... ცული იქმნება დღევანდელი თათბირი! ორს მოწინააღმდეგე, მაგრამ მძლავრს დიდებულს ერთი და იგივე სურს... სხვა ძალა არა სჩანს... უსათუოდ შეთანხმდებიან... ო, რას ჩადიან განუკითხველნი!.. სამშობლოვ კირ-ნახულო!.. ძლივს გამოკეთდა შენი საქმე, ძლივს ფეხზე დადექ... ხალხი აღორძინებული, წელ-გამაგრებული... მერე ბრძენი და მიუწოდებელი... ორივენი კვლავ უნდათ განსაცდელში ჩაავადონ...

ცული გემო იგრძნო პირში.

თითქო გული აუფრიალდა. ბოლო ხანებში ხშირად უჩიოდა გულს... მაინც ნაბიჯს უტლო. ჩქარა მოვიდოდიო, გაიფიქრა და უფრო ნელიად შესდგა ფეხი მისი სამყოფელის კიბეზე.

— ჰმ... სპილოები!..

კიდევ ერთხელ განუმეორა ფიქრმა.

თ ა ვ ი მ ე რ ვ ე

ზანაანი ვახარაბულია

კ.

ავანანთ უბანში*) ზანქან ზორაბაბელის მომცრო, არაბულს ყაიდაზე აგებული, მტკიცე ქვითკირის შენობა გაჩირადღნებული იყო.

გაფისული ძონძები და ხმელი წნელები ერთი-მეორეზე ხის ქერქით გადაბმული ტარცილებდნენ ბუჩის კარებთან სპილენძის ზედადგარზე.

*) სოლოლაკის მხარე.

მარმარილოს კიბის კედლებზე ორივე მხრით სპილენძისავე მარწუხებს ნაძვის ანთებული მკვარი ეჭირათ და ისინი ირგვლივ ფენდნენ ტყის ნაზ სურნელებას და ალაღ-მართალ სინათლესა.

ამ სინათლეში გამოჩნდა ბრგე მოყვანილობა კუზმა-რუსისა და მოქნილი ტანი ზანქან ზორაბაბელიისა.

ისინი ლაპარაკით აღიოდენ კბეზე.

ორივენი ვახარებულნი იყვნენ.

კუზმას სახე გაშლილი ჰქონდა. ყოველივე ჩრდილი სევდისა მუნ წარშლილი იყო.

ზანქანს კი აციმციმებულ თვალებთან კმაყოფილების ნაოჭები შემოჰკრეფოდა და ერთობ გაებედინიერებინა ცხოვრების დარჯჯაკის მიერ საერთოდ გათქერილი შესახედაობა.

— გაიხარეთ, გაიხარეთ, სტუმარო და მასპინძელო!

შესძახა მან, შესდგა თუ არა ფეხი ოდნავ მოზრდილ დარბაზში.

აქ კარგა-ბლომა საზოგადოება იყო თავ-მოყრილი.

მამაკაცის ქართული კაბები; არაბული თეთრი ხალათი და დოლბანდი; ბიზანტიური დალმატიკა; ებრაული, თავით ბოლომდე შებნეული, ანაფორასავით ტანსაცმელი, თავის განუყრელი სკლატითა და ბეწვ-შემოვლებული, მრგვალი, დაბალი ქუდი; სპარსული ქლამიდა და აბა; ქოშები და ხმალი; სამოგვით შემოსილი ფეხები და რომიდგან ჩამოსული პაპის ნუნციის სამოსით მორთული ნაქეთი.

ყველა ეს უცხო შთაბეჭდილებასა ჰქმნიდა მათ შემხედვარესათვის.

ეტყობა ზანქანს და კუზმას უცდიდნენ. მათ შემოსულაზე ყველანი წამოიშალნენ და ცნობის მოყვარეობით გარს შემოერტყნენ.

ესენი ყველა ზანქანის სტუმრები იყვნენ. უფრო მეტად უცხოელი სოვდაგრები სხვადასხვა მხრიდან სხვადასხვა სავაჭრო თუ სხვა მიზნით ჩამოსულები, რომ საქართველოსთან უფრო მკვიდრი კავშირი გაებათ.

აქვე იყვნენ საქართველოს ქვეშევრდომი სომხითარნი, ყივჩაყენი, ზოგიერთი ტფილელი მოქალაქეც, ამქრის უუროსებიც და ორიოდ სოფლიდან ჩამოსული ქართველი თავადი, რომელთაც ზანქანთან სესხისა და ვალის დამოკიდებულება ჰქონდათ.

ყველა ეს სხვადასხვაობა დარბაზში შემოკრებილთა, ზანქანის და კუზმას გარშემო უეცრად ახმაურდა და ერთის კაცივით იკითხოდა ერთს საკითხავს:

— გადაწყდა?

— გადაწყდა, გადაწყდა და სწორედ ისე, როგორც მოველოდით... მაგრამ დასხედით, საბატო სტუმრებო! ყოველივეს დალაგებით მოგითხრობთ... მხოლოდ სად არის უფლისწული?

ჩქარობდა ზანქანი.

სტუმრები აირიგნენ. ზოგი ჯდებოდა. ზოგი მაინც უკმაყოფილოდ იდგა, რადგან გადაჭრით მაინც არ იცოდა თუ როგორ რა გადაწყდა, თუმცა მასპინძლის მიერ უფლისწულის მოკითხვა უკვე მათთვის ბევრსა ნიშნავდა.

რომელიღაც შინაური გაჰქანდა შინა ოთახებისაკენ.

კუზმა ც გაჰყვა მას.

ზანქანმა აღარ შეაჩერა: — დეე, თვითონ მაგან ახაროს მის გაზრდილს სასიხარულო ამბავიო.

სტუმრებს კვლავ იერიში მოჰქონდათ.

— აბა გვიამბე, ზანქან, როგორც იყო... ყოველივე დაწვრილებით.

ზანქანი ქართულად ლაპარაკობდა. ეტყობოდა სტუმრების უმრავლესობას ესმოდა ქართული.

მხოლოდ პაპის ნუნცი და ერთი ინდოელი იყვნენ შეცბუნებულნი, თუმცა მათ სახეს ეტყობოდა, რომ უმთავრესი იმათთვისაც საცნაურ ქმნილ იყო.

ზანქანი უამბობდა:

— დიდი კრება იყო ძალიან. უწარჩინებულესნი არავენ არ აკლდა. ამ საქმისათვის ცხუმის ერისთავიც ჩამოსუოა, დოთალოს შარვაშის ძე და თვით მსკოვანი კახაბერიც, განთქმული რაჰის ერისთავი, მამობილი ჩვენი მეფისა. ამ კახაბერმა დიდად გაგვიჭირა საქმე. დიდ უარზე იღვა: „დიდებულნო, რას ჩაიბნართ, ვის გაუგია ესე საქმის შეუტყობლად თანხმობის გამოცხადებაო. რომ არ ვიცნობთ მის არც ზნეს, არც ჩვეულებას და ხასიათს, არც სამხედრო უნარსა და სიქველეს. კარგათ რომ არც კი ვიცით ვინ არის... მართლა რუსთა ბატონი შვილია, არ არის? ვით ეგების ესეთ საქმისა ქმნადო“... დიდად ცხარობდა და მსკოვანი დარბაისელი, მაგრამ აბულასანმა და ვარდან დადიანმა მინც თავისი გაიტანეს...

— შენ ეს ბრძანე, ზანქან!

შეაწყვეტინეს სტუმრებმა:

— ნამდვილად გადაწყდა თუ არა?

— მეფის თანხმობა არის თუ არა?

— რომ არ დამაცლით... რასაკვირველია არის თანხმობა მეფისა. გვირგვინოსანმა რუსულანმა განაცხადა, რომ თამარის პასუხს მალე ჰიაბერი გვამცნობსო და მართლაც არ გასულა დიდი ხანი, და ჰიაბერიც მოვიდა და შემდეგი გამოგვიცხადა; „თამარი ბრძანებს— თანახმა ვარ, აღარ ევერჩები მოთათბირეთა სურვილს და ნებას გაძლევეთ გამოცხადდეს ჩემი დაწინდვა რუსის უფლისწულთან მცხეთას, სვეტი-ცხოვლის ტაძარშიო. ნაბრძანებთ მაქვს ეს საზეიმო ამბავი ვამცნო შეიღსავე სამთავროს და ამირ-ჩქარს ბრძანება მივცე დაუყოვნებლივ დავზავნოს შათირნი და მალიად მსრბოლნიო.“

მთელი დარბაზი ახრიალდა.

ზანქანს აღარ აცალეს.

ზოგი გახარებული იყო. ზოგი ერთი-მეორეს კერძოდ თავის მოსაზრებას უზიარებდა. ზოგი უკმაყოფილო მინც ამას განაცხადებდა:

— ეს ხომ დაწინდვაა მარტო!

— ქორწილი როდის-ღა იქნება!

— ეგ ვერაფერია...

— ეგ კიდევ უფლისწულის გამარჯვებას არ მოასწავებს

მოლოდინის წუთი გამეფდა.

ეგონათ: ჩვეულებისაჭებრ ვაიელეებს ოქროს კარი და თამარ-პირიშვე შე-
 მობრძანდებაო, მაგრამ კარები არ იღებოდა.

დამსწრეთ თვალი მიმოავლეს და შენიშნეს, რომ დარბაზში არც იური-
 გიორგი იყო მოსული.

შხოლოდ კუზმა იღვა თვალ-საჩინო ალაგას კვლავ ჯავშან-მოსილი და ისე-
 თი სახით, ვით შეჭყერის ჭირ-გადახდილს, გამარჯვებულს უებრო მეომარსა.

ჭიაბერმა არგანს ზე-ასწია და თვალნი რუსუდან დედოფალს მიაპყრო.

მსახურთ-უზუტეის ვარდან დადიანი და რაჭის ერისთავი მხკოვანი კახა-
 ბერი დარბაისლურის ნაბიჯით რუსუდანს მიუახლოვდნენ, დაბლა თაყი დაუქ-
 რეს, შემდეგ იქით-აქით გვერდში ამოუდგნენ და სამეფო დალიქამდე მიაცილეს,
 რუსუდან-გვარჯინოსანი თამარის ბედნიერ ტახტსა აღვიდა.

ჩქამი... მწერის ფრთის შეკრთომაც კი უდიდესი გახმაურება იქნებოდა ამ
 დროს.

სისვი ფერის დაღმატიკაში გამოწყობილი, ნაცრისფერ ლეჩაქ გადაფ-
 რიალებული, თავზე ოქროს დაბალ თავით და სამხრებებსა და ოლარის კიდუ-
 რებზე ძოწეულით შემძივული ხან-დაზმული, მწყაზარი, მაგრამ პირქუში გამო-
 მეტყველება რუსუდანისა სანუგეშოს არას ამბობდა თითქო

თუ ერთის მხრით მისი სამოსელის ფერი სიმძლავრის და მორჭმულობის
 გამოსახულება იყო, მეორეს მხრივ თვალი პატიოსანი წოძეულისა, მურღახილად
 მოვლებული, ამ ძღვეა-მოსილებას ასისხლიანებდა. ხოლო მთელი აღნაგობა ნაც-
 რისფერ ლეჩაქით შენისლული მგლოვიარების ნიშანს იძლეოდა.

რუსუდანი ძველი საეკლესიო კილოთი თითქო გაზეპირებულ ლოკვას ამ-
 ბობდა:

— ერთ-ნებაობითა და თანადგომითა ყველა დიდებულთა ჟამსა მას დად-
 გენილ იყვეს, რათა გვემოღვაწა შემოყვანებად სიძისა თამარისათვის და ვდრტი-
 ნავდით უშვილოებასა მეფისა ჩვენისა, გონება-ვრცელისა და გულ-მკენიერისა
 თამარისა, ვიხსენიებდით უნაყოფობასა მისსა და შევაიწრებდით მას, ვის შეე-
 ნის ქმრად და მეუღლეთ, თუმცა გამოჩენილ იყვნეს, გმირი ანუ გოლიათი, ანუ
 სახენი ამა გმირთანი, ანუ მიჯნურნი, ლოჰნი და მზენი, ვითარ თაჰმთა თანიმა-
 ნისათვის, ვითარ ამირან ხვარაშანისათვის, ვითარ ხვასრო შანშა-ბუნისათვის,
 ვითარ მზექაბუკ მხისათვის ხაზარათასა...

ამ ჩამოთვლაზე თითქო სიმძიმე რამ ჩამოაწვავო დარბაზში მყოფთ.

ეს კარგა შეამჩნია ფეხზე-მდგომ დიდებულეებში გარეულ გოდერძი ჩორ-
 ჩანელმა და გვერდით მყოფ მის ახალგაზრდა მეგობარს, უკვე თვალ-საჩინო მო-
 შაირეს და სიბრძნის დარგში ფეხ-შედგმულს ჩახრუხაისძე უმრწემესს ნალკლია-
 ნი ღიმილით, ძლივ გასაგონად მიმართა:

— გრძნობ, გულის საყვარელო, დედოფალი როგორ მძიმე გუზებს გვი-
 შენს?! რა შედარებანი მოჰყავს... საიდან გაახსენდა...

-- მესმის

შეუბრუნა ნელიად ჩახრუხაისძემ.

— რა გვყავს და რასა ვკარგავთო... არა?

ჭიაბერის მახვილმა ყურმა იგრძნო მონადენი სიო ნალაპარაკევისა და გამჭირაბი თვალბერი ელვის სისწრაფით შემოავლო დარბაზს.

შენიშნა მოსაუბრენი და...

დასატუქსათ განმზადილი თვალნი სიყვარულით აღივსნენ. თითქო ამბობდნენ—არაფერია, თქვენ მოგეტყვებათ, უზრდელს არას იტყვიო და გადამეტებით წესს არ დაარღვევთო.

მოსაუბრეთაც შეამჩნიეს ჭიაბერის გაფრთხილება და პირი დაიღუმეს.

რუსუდანი კი განაგრძობდა:

— ვითარ რამინ ვისისათვის, ვითარ შერელომი ოსანასათვის, ვითარ შატბერ ანალითისათვის...

შორეულ კუთხეში კარგა ამალაურდა ერთი ჯგუფის ხმა.

ყველამ იქით მიიხედა.

ჰაერში აერეოლდა ჭიაბერის საკრამანგის პაწია ვერცხლის ექენები.

იგი შეტრიალდა ხმა-მომალღეთა მიმართ.

ჯგუფი მყის ჩაჩუმდა.

კუხმას სახე თანდათან ეღრუბლებოდა.—გულში უტვირდა:

— არ ჰგავს პირველ დარბაზობას და თამარის სეფე-სიტყვას. მაშინ როგორ ისმენდნენ, როგორის განკრძალვით იდგნენ. არა? დღესაც, დაწყების დროს სა-არაკო სიჩუმე იყო, წესიერება არც ეხლა დარღვეულა იმდენად, მაგრამ ჰაერში ვგრძნობ ცუდ განწყობილებას.

გვერდით უკვე გამეგობრებული, მისი ენის მცოდნე შარაგან ყიფჩაყი ჰყავდა. უნდოდა მისთვის რაღაც ჩაეჭურჩულებინა. გაიფიქრა: ამითი ხომ მეც წესს დავარღვევო და კვლავ თვის საცნაურობას ჩაუბრუნდა:

— როგორ ზღაზვნით გამოიტყვის დედოფალი... თუ ენა რომ არ ესის მისი ბრაღია... ხომ ვიცო კარგად, რომ დღეს ჩემი გაზრდილის და თამარის დანიშვნა უნდა გამცხადდეს... უთუოდ ამას ამბობს დედოფალი, მაგრამ რად არის, რომ თვით უფრო ქადაგსა ჰგავს, ვიდრე ტახტზე მჯდომარე გვირგვინოსანს, რომელიც საზეიმო, სასიხარულო ამბავს აცხადებს... ან ეს გოლიათი ერისთავი —თამარის მამობლი ყოფილა—რათა სდგას ტახტის მარჯვნივ ესე ჩამობნელებული... მეც მივხედი, რომ ამ ქვეყნისათვის და ამ ხალხისათვის ადვილი საქმე არ არის მათი „СОЛНЫШКО“-ს შეუღლება... თვით თამარის შემხედვარემ ვიგრძენ, რომ წვაგეთ... მაგრამ საქმე რომ სხვას ამბობს და... გული სხვას?..

კიდევ უფრო დაეხლართა კუხმას გამოცნობის ძაფი, მაგრამ თვალი მოუხედა ვარდან დადიანის თითქო უღარდელ და გამარჯვებულ სახეზე, იქვე ვარდანის ახლო ოქროს სელში მჯდომი აბულასანის მიხუცი, მწყაზარი, ჭყვიანი და კმაყოფილი სახეც დაინახა და გულს ჭმუნვა გადაეყარა. თავის-თავს დაუდასტურა:

— არა, ბედი კი ჰქონია ჩემს გაზრდილს... ეხლა უნდა ვეცადოთ... უნდა ვეცადოთ...

კარგად იცოდა რა საცდელზედაც დგებოდა მისი ფიქრი.

რუსულანი უკვე ასრულებდა მის სეფე-სიტყვას:

— ყველას განზრახვით ამ ჟამად მოყვანებულ იქმნა კაცი, დიდ-გვირგვინი-რუსთავანი, უდიდესი თავის ქვეყნის მეფეებს შორის. სხვა მხრივაც არა უმარჯ-ვი: პირითა შეენიერი, სრული ანაგებიითა და მჭერეტათთვის დიდად საჩენი. ვინც კი ვიხილეთ, სათნო გვეყო ხილვა მისი. ხოლო უფრო სასიხარულოდ ის მიგვაჩნია, რომ ეგ მოყმე ქრისტიანია, მართლმადიდებელი და არა ურჯულო... ყოველივე ეს მოვახსენეთ თამარს და ვთხოვეთ, რომ დაქორწინებულიყო. მას აქამდე, როგორც იცით, სრულიად არა სურდა გათხოვება და ყოვლად უწყადი-ნელი იყო ქმრისა, მაგრამ დიდი ხნის ბჭობისა და ჩვენ მიერ შევიწროებისა, ბრძა-ნა ესრეთ: რაკი სამეფომ ესე დაჟინებით მოითხოვა ჩემგან ამ ვალდებულების განსრულება, აღარ გეუორჩებით, რომ ეგ უცხო უფლისწული მეუღლედ გამიზღეს. დასტური მომიცია. მხოლოდ იცოდეს ყველამ, ამ ჟამად მართ-ოდენ **დავიწინ-დები**. ჯვარის წერამდე კი ერთი წელიწადი მაინც მოათიოს ჩვენ შორის უფ-ლისწულმა, გაეიცნოთ, შევისწავლოთ მისი ხასიათი და უკეთუ შემდეგ შიაც ღირსი აღმოჩნდება, მე თქვენს სურვილს არსით წაუვალო... დროსა და ალაგს დაწინდებისას ჭიებერი მოვახსენებთ.

რუსულანი ტახტიდან ჩამოვიდა. ვარდანმა და კახაბერმა თავის ალაგას მიაცილეს და უკუ-დგნენ.

დარბაზში მყოფთ გულს მოეშვათ.

თითქო მძიმე ლოდი გადაეგორებინოთ.

ეხლა სახეები გაიშალა, სხულმაც თითქო მიტი სიხალისე იგრძნო.

ჯგუფ-ჯგუფად შებრუნდნენ.

ახლო მდგომნი კუზმას ხმა-ამოუღებლივ ულოცავდნენ.

მაგრამ კვლავ აყრუოლდა ჭიებერის საკრამანგის ეყენები, დაინახეს მის ხელში არგანი ზე-აწეული და ყველანი კვლავ ყურად იქცნენ.

ჭიებერი თავის მიჩენილ ამალეებულ ბაქანზე იდგა დარბაისლურად, მკა-ფიოდ შემდეგს აცხადებდა:

— ქორნიკონსა ოთხას ექვსს, დასაბამითგან ექვსი ათას შვიდას ოთხმოც-დაათს, ქრისტესით ათას ას ოთხმოცდა ხუთს, ლეთივ-გვირგვინოსანის თამარის მეფობის წელსა მეორესა, თუესი ოქტომბერსა 1-ლს, დღესასწაულსა ღვთის მშობლის საუარველისასა, სვეტი-ცხოვრების, მცხეთის ტაძარში, ქალაქ მცხე-თას გარდახდილ იქმნება გნტარესის და უწმიდესის საქართველოს კათალიკოსის ნიკოლოაოსის მიერ დაწინდვა მალა-ხარისხოვანის, აფხაზეთისა და ყოვლისა საქართველოს მეფისა, შირვანის პარონისა და ზვიდთა სამთავროთა მფლობე-ლის, სოფლია და სარწმუნოების დიდების, დედოფალთ-დედოფლის, გიორგის ასულის თამარისა და რუსთა გამორჩინებულის უფლისწულისა, ანდრია დიდის მეფის შვილისა, რომელსა მონებს სამასი მეფენი მის კერძოსანი, იური-გიორ-გისა. ყოველსა სამღვდელოსა და ერისგანსა ხელჯობიანს ევალების შეუღდგეს სათანადო მზადებას. დარბაზობა დასრულებულია.

შებრუნდნენ. თითქო აირივნენ ერთი-მეორეში. უფრო ბედნიერ კუზმასკენ მიდიოდა უპრავლესობა.

ვისაც როგორ შეძლო ისე ულოცავდა.

კარვად გრძნობდნენ, დღეის ამას იქით, ერთი წლის განმავლობაში მაინც, რა დიდი კაცი ხდებოდა ეს ახოვანი ვადამთიელი.

(შემდეგი იქნება).

ნიკო ლორთქიფანიძე.

ა ბ რ ა ბ ი

მატარებელი მიჰქროდა.

ვაგონის ტახტებზე ორი მგზავრი ერთმანეთის წინ იწვა.

ერთს ბოხოხი ეხურა, მეორეს ყაბალახით კოხტათ ჰქონდა თავი წაკრული. ორივე ნაბადში ვახევულოცო: სახეც კი არ უჩანდათ.

თითქოს გაქვავებულნი იყვნენ: არც ხმას იღებდნენ და არც ინძრეოდნენ.

ბოლოს ერთმა მათგანმა ჩაახველა და ოდნავ შეიშმუშნა.

მეორემ ნაბდის ჰერითიმალიდან ცალის თვალით გადმოიხედა, უნდოდა თვალი ისევ დაეხუჭა, რომ მოესმა გარკვეული ფურუნით ნათქვამი სიტყვები:

— რეველვერს უყურებ, მგონი... კინტი არ დასძრა და ხელი არ გაათაცურო... შენც მიცნობ, მეც გიცნობ... ოდნავ თუ გადასციდი ჩემს სიტყვას—გათავებ, ბოჭაული კი არა ღმერთი ვერ გიშველის... ეხლა ხელები წინ გამოყავი და ნაბადი ისე დაიჭირე... ჰო ასე, ნუ ნაზობ: შენ თითონ თუ არ იტყვი—კაცი ვერ გაიგებს... ან და რა ვაქაცობა უნდა გამოიჩინოს კაცმა, როცა მტერი თავს დაგადგება ჩხმხმ-აყენებული რეველვერით ხელში?! არხეინათ აღდექი და კარებში გაბძანდი...

— როცა იქნება გადაგიხდი...

— რა თქმა უნდა, გადამიხდი, მაგრამ ეხლა სხვებს ნურაფერს შეამჩნევენ: არც შენთვისაა სასარგებლო და არც ჩემთვის.

ამ უცნაური მუსიკით ორივე გავიდა კარში; არც ერთს არ ეტყობოდა აღელვება, სახიფათო დამოკიდებულება მათ შორის; არაფერს დაუნახავს უკან მიმავლის ხელში რეველვერი.

ერთხანს ბაქანზე იღვენ.

ვილაც გამვლელ ქალს, რომელსაც დროზე გზა ვერ დაუთმო უკან მდგომმა, ბოდიშიც კი უთხრა.

როცა მატარებელი აღმართს შეუდგა და სიარულს უკლო, უკან ჰდგომმა ნაბადი გზაზე გადაადგო, ვაგონის კიბის უკანასკნელ საფეხურზე დადგა და ღიმილით უთხრა:

— შენი საქმეა დამიჭირო; ჩემი საქმეა გაგექცე; ოღონდ ტყულა-უბრალოთ თავს ერთმანეთს ნუ შევაკლავთ... ა, ა, ა, ჯერ იარაღისკენ ხელი არ წაიღო,— და რეველვერი ისევ ღიმილით დაუმიზნა, თანაც ისეთის დამშვიდებით გადახტა, თითქოს გაჩერებული ეტლიდან ქვაფენილზე გადადისო.

ვაგონში დარჩენილმა ერთხელ კიდევ გაიფიქრა რევოლუციისთვის ეტაცნა ხელი, მაგრამ მატარებელი ჩქარა შორდება იმ ადგილს, სადაც დონიჯ-შემოყრილი ამჟამათ იდგა გადამხტარი ყმაწვილი; სიო ურხვედა ყაბალანის ყურსა და მთვარე ნაზათ აშუქებდა.

—:—

მოვიკონოთ ამ ახალგაზრდის შორეული წარსული. მთელი ეზო განათებულია პირბადრი მთვარით. ყოველივე ნათლად მოსჩანს:

ისლით დახურული ვეებერთელა სადგომი სახლი.

საბძელი.

მარანი.

ნალია.

ბეღელი.

ხულა.

სალორე.

გადაკავებული ქართა, რომელშიაც ათიოდე სული ხარი, ძროხა, მოზვერი და უშობელი ნაცობრობს.

პირუტყვს ქართა-სათებოში, ფრინველებს საქათმეში და ხეზე დაბუღრებულ ქათმებს ეტყობა მოუსვენრობა.

— გათენდა, კაცო, გათენდა! აღარ გაეტყვიოთ,—მოისმის მოხუცის შემახება.

— ჩაღა დაფინე! ლერძები დაუსაპნე! ხარები ამოიყვანე!—ბრძანებლობს მეორე ხმა.

— აბა შენ იცი, ჩემო ანტონ, ამ ბიჭის საქმე არ დაგავიწყდეს—რომ იძინებდა, მაშინაც კი შემეხვეწა, ბაბიას უთხარი მასწავლებელი მიშოგოსო.

— კაია ახლა, დედაკაცო, გითხარი, მოვიკითხავ-თქო და თამასუქს ხომ არ დაგიწერ.

— ფარდაგი, დედა, ერთი მილირსე—ღმერთი დაგიმადლებს...—აბარებს მეორე ქალის ხმა.

— კი, დედა, კი, თუ ეს ღვინო კარგათ გავყიდე, ერთი ლეჩაქიც შენი ფეშქაში იყოს.

— გაყიდი, შვილო, აბა რა იქნება: ამბობენ ბაზარში ყველაფერს ოქროს ფასი აქვსო.

—:—

ანტონი დატვირთული ურმებით უახლოვდებოდა დაბას, რომ წამოეწია სტეფანე.

— თქვენც, ბატონო ანტონ?—შეეკითხა სტეფანე.

— რა ვქნა, ძმაო, ფული ვერ მოვიმკე და ვერ მოვტყებ ყანაში და ისევ ბაზარში გასვლა ვარჩიე.

— კარგია, კაი დაგემართოს, თუ გასაყიდი რამე გაქვს, მარა ამ ორი ჩემი ჭურჭელით ამოდენა გზის გადავლა წვალების მეტი არაფერია... მარა გამიჭირდა—ერთი მანეთი ერთ შვილათ მილირს.

— რა დაგემართა, სტეფანე, ასეთი?

— ჩემს დედაკაცს გაუფიქრა—ქუთაისში ვილაღ ღვთისწინიერს ერთი პატარა გოგო სჭირდება ხელში მოსამსახურეთ,—ყველაფერს ასწავლის, ქალათ გამოიყვანსო და შემეძინა ცეცხლი და გენია... კვირას უნდა წავიყვანო... სირცხვილია.

— კაი საქმეა—დაუღალატურა ანტონმა—ამ ტყეში ნადირათ იზრდება ხალხი, და იქნებ ქალაქში პატარა გააშალაშინონ... მეც მინდა ჩემი ბიჭი წავიყვანო... მარა შემოდგომას უცდი, იქნებ ცოტა ხელი მოვითბო და ბავშვიც გამოვავყო.

— შენთან რა ჩემი საქმეა ფეხი წამოგყო: შენ კლასში შეიყვან შენ არჩილას, მე კი გოგოთ მიმყავს ჩემი ოლიკო—მეცოდება კი საწყალი, სხვის ოჯახში, ვინ იცის, როგორ მოეპყრობიან...

— მაგიერათ ვაიზდება, ჭრა-კერვას, წერა-კითხვას ისწავლის და, რომ გაგვიპირდეს, ბარათს მაინც დაგიწერს...

— ჰო-და მაგისთვის მინდა, მარა რათ მინდა ჭრა-კერვა და წერა-კითხვა, ცოტათი მაინც თუ არ დაგვეხმარა ჩვენს გაჭირვებაში...

— ჯამაგირსაც ქე მისცენს უსათუოდ...

— მაგია, ბატონო, პირველი საქმე: აბა, საიდან გავამზითვებ, თუ თითონვე არ მიმზადა ხორავი, ცოტა მაინც ხელის ქუჭკი.

—:—

— უი, ამ ქალაქელების სინსილა გაწყდა--ბუტბუტებდა ანტონი--ხმა დაყარეს, საპალნე ღვინო ოცდაერთ მანეთათ არისო და ეხლა ჩვიდმეტსაც არეინ იძლევა. ვაი ჩემი ბრალი! შალამაური უთხმმეტ მანეთათ! მაგათ მოწამლული, სპირტ-ნარევი მწვანე უნდა ჩამოუტანო, რომ თვალები გადმოავადებინოს.

ბრაზმორეული ანტონი გაჯიუტდა და წინათ თუ ცოტას მაინც უკლებდა დათქმეულ ფასს, ეხლა მუშტარს მტრულათ მიამხებდა: ოცდაერთი მანეთი--არც მეტი და არც ნაკლები.

თან სვამდა, სხვებსაც ასმევდა. მთელმა ბაზარმა მისი ურმების ირგვლივ შემოიკრიბა თავი. ზოგმა ხურჯინიდან საგზალი ამოიღო, ვიღამაც დუქნიდან წვადი მოატანინა.

და ანტონი დორბლიანი სტუმართ-მოყვარეობით უმასპინძლდებოდა გამვლელთა და გამომვლელთ:--გაშინჯე, თქვენი ჭირიმი, ბუნებრივი ღვინოა ორი წლის,—ეს ლაზლიანდარები უთხმმეტი მანეთის მეტს არ იმეტებენ... ბევრი ასეთი გამომიცლია და ახლაც დავეცალოთ... პატივი დამდეთ, ერთი ჭიქის დაღვებზე უარს ნუ მეტყვი!

ანტონის ღვინომ მთელი ბაზარი შეაზარხოზა. დაცარიელებულ ურმებს ველარავინ მიერეკებოდა. თვით ანტონს ცხენზე გვარიანათ ეძინა. გონიერი პირუტყვეები გზას არ ცდებოდენ და ზანტათ შინისკენ მიდიოდენ. სტეფანეს მოესწრო გოგოსთვის საკაბე ჩითის და წულების ყიდვა. მაგრამ ისიც დამთვრალიყო და ურემზე ხვრინავდა.

როცა ანტონს გამოვლვიძებოდა და გადახედავდა თავის დაცარიელებულ ურმებს, იწყებდა ბუტბუტს:

— ჩემი ბიჭი არჩილა სხვა არ გეგონოს! ბოქაული იქნება და თქვენს ჯავრს კი ამომყრის, თქვე ლაწირაკებო, თქვენ! საპალნე ხუთმეტრი მანეთი,— წყალია თუ?!

—:—

ქალაქის ძაღლებს არ მოეწონათ პატარა ხარებით გაბმული დიდი ურემი, თუ მათ ძლიერ აღუძრა მადა სანოვაციის სუნმა, ათას ხმაზე მორთეს ყეფა განაკიდა უბნის ორღობებში.

— კაცო რა ხალხია? რუსის „პერსელენცები“ არიან, თუ პატარძალი მიჰყავთ?—სიცილით შეეკითხა ერთი პატარა ბიჭი მეორეს.

— არა, დავიო და კონსტანტინეს მოსალაკავათ უნდა მიდიოდენ!—ოხუნჯობითვე უპასუხა მეორემ.

— ეს თოფი რალათ უნდა?

— უსათუოდ თავის მეუღლეს თავს აწონებს..

— ერთი არსენა ყაჩაღი გამოხტებოდეს, რავე დაუნგრევს თავ-ტყინს.

ქუჩის სალახანების გასაგონათ მეხრეს, ქალაზნიან სტეფანეს აფრთხილებდა ანტონი—ა, ა, არ შემოარტყა ძაღლს, უარესია—არ მოგშორდება.

ანტონს ესმოდა ზოგი რამ ამ ლაზლანდარობიდან, მაგრამ თავს როგორ გაუყადრებდა ბავშვებს, და დინჯათ მიჰყებოდა ურემს, რომელიც, მართლაც ნოეს კიდობანივით იყო დატვირთული.

ჩალით დაგებულ ურმის წინ, ხარების კუდთანვე სოლებზე გახლართულ ბაწარზე იჯდა პატარა არჩილა... ბავშს თავი ნიდაყვზე დაეყრდნო და სახლების სიმაღლით, მათის აღნაგობით, ფარნებით, გამელელთა სიმრავლით განცვიფრებული ყურს უგდებდა შორით მოსულს სასუნთქი ორკესტრის, ზურნის, არღნის ჟრიამულს, რომელიც უფრო მეტს არა ამ ქვეყნიურს უქაღდა მომავალში.

მის უკან იჯდა დედა... სოფლის კეთილშობილება რომ არ შეერცხვინა, მასპინძელთან მიახლოების წინ იგი წამდაწამ ისწორებდა თავსაფარს, თმას, კაბას და ცოტა არ იყოს მინახებულის ხმით ეკითხებოდა:

— დაილაღე, შვილო,—რაზედაც თავმობზრებული ოცნებიდან ამოვლევითი ბავში ზოგჯერ უკმეხათ უპასუხებდა:

— არა, ბეჩა, არა!

მათ უკან ეწყო ქვეშაებები, ხურჯინები ყველითა, ღვინით, პურიით, ხაჭაპურებით, ტომრები ფქვილითა და ღვინით, დაკლული და დაუკლავი ქათმები, გოჭი და ლოგინი, რომლითაც განსაკუთრებით ამყობდა შეილზე მზრუნველი დედა. მთელ ურემს ფარავდა ჭოკებზე გამაგრებული, ესლა აკეცილი ნოხი.

— ესლა ქე გააჩერე, სტეფანე ჩემო.

ურმიდან გმდომობტარმა ბავშმა რალაც უცნაური იგრძნო—თითქოს პაერში ყოფილიყოს, ფეხებს მიწაზე არ აბიჯებდეს, სრულიად მარტო დარჩენილიყოს და ვერც მამისკენ გაიწია და ვერც დედისკენ, რომელსაც კიდევ ერთხელ მოესწრა მოკოპწიყევა და ელაპარაკებოდა ხანში შესულ ქალს—ღისახლისს.

— ა, მოგიყვანე ჩემი ბიჭი და აწი შენმა ქალობამ და ნამუსმა იცის,—მისვლისათანავე სთქვა და დაათვა თავისი ჩაბარება ანტონმა, რომ ფურუნე, პუტუნე და მოლაპარაკება ქალებისთვის დაეთმო.

სამოგორიან სუფრას შემოუსხდენ.

— ი, რა მშვენიერი ყოფილა, ბატონო ანტონ, თქვენი ბიჭი,—მიუალერსა ბავშს დიასახლისმა,—ხომ კაი მავარი გაქ, რომ გავარტყას მასწავლებელმა და არ გეტკინოს,—გაეხუმრა ბავშს და ხუმრობით რბილ ადგილზე შემოკრა.

ბავშვს გაეცინა, თვალი მოაშორა სამოვარს, რომელიც მხოლოდ ერთხელ ენახა თავად დავითისას, შეხედა სურათს და იკითხა:

— ეს რაა?

-- ეს გლახა კაცები არიან... ხელმწიფე იჭერს და ციმბირში აგზავნის.

— რატომ გლახა?! აი ჩვენი საწყალი მიხაც გაგზავნის... მე რომ მკითხო, არაფერი გასაგზავნი არ იყო,—აბა რა ექნა, დაა მოსტაცეს, ოჯახი გაუბახეს, და თვალები დაეკოცნა?!

— მე წავალ... გვიანაა და იქნებ ქე დაწვენი... ღამით უნდა წავიდე და ძღაბს ველარ ვნახავ,—შეაწყვეტინა ლაპარაკი სტეფანიამ.

— წადი, ძმაო, წადი, ოლონდ რომ დაბრუნდები, გამაგებინე.

— კი ბატონო, ოლონდ იმას გთხოვ—ხარ ურემს მიმიხედო. ბარგი ყველაფერი აივანზე ამოვიტანე.

— ავაშენა ღმერთმა! თუ ჩვენები ნახო, უთხარი, ხვალ არა და ზეგის წინ უსიკვდილოთ ჩამოვალ-თქო,—დააბარა ანტონის ცოლმა—ეფროსინემ

— კაი ბატონო.

—:—

ქალაქის დაშორებით, ეზოში ისხდა ოთხი ყმაწვილი. ეზო მთაზე იყო წყლის პირად. საღამოს ერეკუროდა ქამი.

— მამიდა! დაიძახა ერთმა მათგანმა.

— ა, შვილო, — უპასუხა სახლიდან ქალმა.

— გვაქვს რამე, მამიდა, დღეს საჭმელი?

— ყველია, შვილო! გამეიცხვეთ ჭადი და ჭამეთ. სხვა ვერაფერი მოვასწარი. ჩემ არჩილასაც ნუ დამიმშვეთ, დედაშვილობას.

— კი, მამიდა, კი, თუ რამე გვექნა...

— ბიჭო, ახლა თუ კეცების გახურება დავიწყეთ, ხვალ შუადღემდი ვერ ავდგებით. დილას კი, თუ არ გავცემორე ცოტათი მაინც, ისე ამერია ყველაფერი თავში, რომ ერთს სიტყვას ვერ ვიტყვი საზრიანათ.

— საძაგლათ მშოია, მართალი გითხრა, ფიზიკა ნამდვილი მადის აღმძვრელი წამალი ყოფილა.

— მეც მშოია, მარა რა ექნათ? ახლა სწორედ ცრის და მოხელის თავი არ მაქ.

— ბიჭო, რა ექნათ იცი: გადავხტეთ ავერ ყანაში, მოვტეხოთ ერთი ათი ტარო სიმიდი, მივაფიცხოთ ცეცხლზე და გათავდა.

— კაი აზრია! ერთი ბოთლი ღვინოც დარჩა, მგონი, მამიდას...

— აბა, რას უცდით?!

მთვარიან ღამეში ოთხი ყმაწვილი შარდათ გადახტა ლობეზე და შეერია მაღალ დატაროვებულ ყანაში.

— რა გიქნიათ, ბოვებო ეს,—მიაძახა მოხუცებულმა ქალმა ყმაწვილებს, როცა ისინი ტაროებით შევიდნენ სახლში.

— აბა შიმშილით დაგიხოცებოდით!..

— აკი დაგიძახეთ, ყველი მაქვს-მეთქი!

— მარტო ერთი წველა ყველი ვის გააძლებს?

— ჭადის გამოცხოვა კი ხელებს გაგიფუჭებდათ, თქვენმა მზემ!

— შენ გამოგეცხო, შე ქალო..

— თქვე უღმერთებო, სული შემიწუხეთ ერთი კვირეა — ბლუხები და ნიფ ხავ-პერანგი დაგვირეცებო და ეხლა ამას შემართლებით? დილიდან წელში გავწყვიდი რეცხვით და კვრით.—უი, დედა, რაეა სამტროთ დაგიფხრეწიათ ყველაფერი!—და ეხლა ამ შუალამეზე კილო მე უნდა გაგიკეთოთ ვახშამი?!

ჩვენ ხომ არაფერი გვიოქვამს,—დაარცხენით უპასუხეს ყმაწვილებმა.

— წავედით,—დავამტვრიეთ სიმინდი; მოვხარშავთ,—გვამთ... შენც ჰამე... და არც ჩვენ შევწუხდებით და არც შენ.

— ჭურღობა დეიწყეთ, თქვე საწყლებო, ესა თქვენი განათლება?!

— დამიწყებ ერთ ქადაგებას! რა ჭურღობაა ათ ქცევა ყანაში ათი ტარო სიმინდის გამოტეხა? დეიქცევა ახლა მისი პატრონი!!

ყმაწვილებმა საჩქაროთ ნაჭაზე კარდალათი წყალი ჩამოიკიდეს, ცეცხლი შეუწეთეს, სიმინდი გაარჩიეს და კარდალაში ჩაჰყარეს. სიმინდი იხარშებოდა. ყმაწვილებმა თაროდან მარილი გამოიღეს და მამიდასთან ღვინის შესახებ დიპლომატიური მოლაპარაკება გამართეს.

— მამიდა, რომ იცოდე რა სიმინდია!

— კაი იქნება რა? მიწა კაია—მის პატრონს მარგულა არ დაუკლია და მეორე თოხი; მზე მთელი დღე დაჰყურებს... ყანას დაგვიანებულსაც რა უჭირს?

— მამიდა, შენც დაგვეწვევი ხომ?

— არა, შეილო, ჩემი ხნის ქალი და ნაქურდალი ვერაფერი მოწყობილია. თქვენ კიდე მოასწრობთ ცოდვების მონანიებას.

— წმინდა ბერი წმინდათ წაწყდაო, სწორეთ არაკისებურათ გემართება... მარა, თუ ცოდვების მონანიებას აპირებ, ერთი ბოთლი ღვინო რომ გაქვს, ის მოგვეცი.

— დღეს დათვრეთ, ხვალ რაღას იტყვით იმ პერეგზამენია არის, თუ რაცა ჯანდაბა!

— რა დაგვატოობს, რას ამბობ! ოთხი ჩვენ ვართ, ერთი შენ—ეს ხუთი. ხუთ კაცზე ერთი ბოთლიდან ორ ორი ჰიქაც არ გვერგება, არჩილსაც უზიარებთ..

— ა, შეთაფლეთ მაგიც. ერთცახე კი დამალევიეთ, თუ კაცი ხარ..

— ვაშა მამიდას, ვაშა, ვაშა! რა ქალია 'მენი ჰირიმე!—ყვიროდენ ყმაწვილები.

— სოფიოა ნამდვილი, ხოლო ქალების მაგიერ ქალიშვილები ვყავართ: პისტი, ელპიდი და ალაპისი.

— აბა ახლა კარდალაც გადმოვდგათ.

ზოგი წაიწია კარდალას ჩამოსადგამათ, ზოგმაც მომლოდინე ტანის მდგომარეობა მიიღო.

— გამარჯობა ყმაწვილებო!—გაისმა ამ დროს ღია კარებში.

— მამა!

- ა, ბატონ ანტონს ვახლავარ.
- გაუმარჯოს ანტონს.
- თქვენი სახელია, მობრძანდი,— მიიწვია დიასახლისმა.
- აქეთ მობრძანდიო, ზევით ოთახში... ბავშვებმა დაიჩემეს სიმინდი უნდა მოვიხარშოთო და აქ ჩამოვიდენ სამზარეულში.
- დღევანდით ღარი, ბიჭო, მამაშენის ჯორს რომი უშველებელი ხურჯინი ჰკიდა ისე რაღა გაუნამუსდებოდა, რომ ერთი-ორი ხაჭაპური არ ჩამოეტანა.
- რაღა ბრძანდებით ოჯახით, ჯალაბობით, ბატონო?
- გმადლობ, ჩემო თეო, ქე ვართ ღვთის წყალობით? თქვენ რაღა გიკითხოთ?
- გვიდგია თქვენის შემწეობით სული.
- შეგაწუხებს ყმაწვილებმა.
- უი, დამიწყებს ახლა დარბაზობა,— ჩაულაპარაკა ერთმა ყმაწვილმა მეორეს, ჩემი მუცლისათვის კი არაფერს კითხულობენ და— ოცილები...
- არჩილა, მოახერხე რამეფრათ— მამაშენს ხურჯინი გაახსნევინო.
- ახლავე! ბაბა, დედას არ გამოუგზავნია წინდები?— დარცხვენით იკითხა ყველაზე პატარა შვირდმა.
- კი, შვილო, ხურჯინშია... წადი ამოიღე. სხვა კიდევ რაცხა-რაცხეებია... ამოიღე, შვილო, და თქოს მიართვი.
- ახლავე, ბაბა...
- ხურჯინი საჩქაროდ ოთახში შემოიტანეს.
- რა არ აღმოჩნდა შიგ? ორი მოხარული ქათამი, სულგუნები, ხაჭაპურები, მსხალი, და რაც ყველაფერზე უფრო ძვირფასი იყო— დიდი დოქით ღვინო.
- რას იხარჯებოდით, ბატონო, რას იხარჯებოდით! ფუსფუსებდა თეო.
- ფქვილს და ქათამს, როგორც დაპირება იყო, გამოგიგზავნი. ეს ისე, დედაკაცმა გამომატანა არჩილასთან. ხომ მოგეხსენებათ მაგის მეტი არაფერი გეყავს და საწყალი ქალი ერთ ლუქმას რომ პირში ჩაიდებს, მეორე აქეთ უნდა გამოგზავნოს... ეს უგზობა დასწყევლა ღმერთმა, თვარა ხშირად მოგიკითხავდით ცოტა რამითაც.
- ყმაწვილებმა შეუმჩნევლათ გააწყეს სუფრა. ყველა დაჯდა, და არხინათ დაიწყეს ვახშობა. რაც უფრო ქამას უკლებდენ, სმას უმატებდენ.
- ტრიფონა, ბიჭო, ხვალ განმეორებითი გამოცდა გვაქვს, არ დღევიწყო...
- მერე რა?
- სმას თუ შეეყვით, ხვალ რალას მოვისაზრებთ.
- ახლა შენ დაიწყე ქადაგება. ღვინო ადამიანის გონებას ამხვილებს, ღვინო!
- რაღაც გინდა, ძმაო.
- ახლა კი მშვიდობით!— ანტონი ფეხზე წამოდგა, უფრო ჩვეულების ასარულდებლათ, ვიდრე ნამდვილად წასასვლელათ.
- ბატონო ანტონ! ჯერ საყოვლად წმინდაო არ დაგვიღვეია.
- შენი ნება იყოს, მაგახედაც არ გეტყვი უარს. ყოვლად წმინდა შეეწიოს, თეო, თქვენს ოჯახს, შენს დედობრივ ზრუნვას ამ ყმაწვილებზე! ყმაწვილებო, თქვენც ღმერთი დაგეხმაროსთ, კარგი კაცები გამოგიყვანოსთ, დედამის სასრ-

ხარულთ, ქვეყნის სასარგებლოთ, ერთმანეთში ძმობა და ერთობა არ დაგე-
 კარგოსთ.

— გაგიმარჯოს! გაგიმარჯოს! გმადლობთ!—გაისმა აქედან და იქიდან.
 ანტონმა ქულს მოკიდა ხელი.

— რას ბძანებ, ბატონო, მოითმინე, მოისვენე, ხვალ ჩაი მიირთვი ყმაწვი-
 ლებთან და მერმე სადაც გნებავს—წაბრძანდები.

— ადგილი არ გაქვთ! შეგაწუხებთ! ხვალ კი ეფისკოპოსს უნდა ვეახლო...
 საქმე მაქვს, ხალხმა დამავალა, ხომ იცით,—ამაყათ წარმოსთქვა ანტონმა.

— მით უმეტეს, ბატონო! თუ ეფისკოპოსის ნახვა გნებავს, სწორეთ ამ ჩვენ
 მთაზე უნდა დარჩეთ, აქვეა... ხვალ, ამ სიცხეში ზევით ამოსვლა ძლიერ შეგაწუ-
 ხებსთ. თქვენს ჯორს მოეუვლით, აგერ შევდენით ეკლესიის გალავანში და ისე
 აღრე გადმოვიყვანთ, რომ დილის ანგელოზმაც ვერ შეამჩნიოს.

— შეგაწუხებთ.

— რას ბრძანებ, ოთხი კიცი ვწევართ ამ ოთახში, ოციც რომ დააწვინო
 იატაკი არ ჩავარდება—დალოცვილი პირდაპირ მიწაზეა გაფენილი. ფანჯრები და
 კარები დაღებული გვაქვს. ჰაერი ისეთი დგას, რომ სოფელშიაც ვერ იშოვი.

— თქვენი ნებაა.

თეო თავის პატარა ოთახში შევიდა. ანტონი ტახტზე დააწვინეს. ყმაწვი-
 ლებმა ჯორი წაიყვანეს. კიშკარში მათ შეხვდა თეო.

— აბაზი არავის გაქვთ?—დაეკითხა დედაკაცი.

— არა ღმერთმანი!

— არა!

— არც მე მაქვს; მე რვა კაპიკი მაქვს.

— ნუ შემარცხვენთ უცხო კაცთან! ხვალ ჩაი უნდა დავალევიო და არც
 შაქარი მაქვს და არც ჩაი.

— არაფერია, მამიდა, არც სახლშია მამა-ჩემი ჩაის დაჩვეული...

— ეს შენი საქმე არ არის!—გააწყვეტინა უფროსმა ამხანაგმა სიტყვა არჩი-
 ლას,—თეო თავს ვერ შეირცხვენს. რამე უნდა მოვახერხოთ. რამდენი გაქ
 შენ, თეო?

— შაური.

— რვა კაპიკი ტრიფონას აქვს—ესეც ცამეტი. რამდენია საჭირო სულ?

— სამი კაპიკის ჩაი და ოთხმეტი კაპიკის შაქარი—გააფხვს ღვთის მადლით
 შაქარი, თვარა ცეცხლი ეკიდებოდა.

— არა, ჩვენ კი არ შეგვიმჩენვია არც გაფეხა და არც გამფირება,—იო-
 ხუნჯა ერთმა.

— მაშ ოთხი კაპიკია კიდევ საჭირო. ნუ გეშინიან, აქა ვართ. შენ ის შაუ-
 რი მოგვეცი და ოთხ კაპიკს გვენდობა მედლუქნე.

— ა, თქვენ კი გენაცვალეთ, არ მომკრათ თავი ქვეყანაში.

— გქონდეს იმედი, ვითარცა ჯოჯოხეთისა.

ყმაწვილებმა თავისი სიტყვა პატროსნათ დასრულეს. მეორე დღეს ანტონს
 და სხვებსაც ჩაი ჰქონდათ.

• •

ყოველთვის, როცა გულს ბოღმა მოაწვებოდა, პატარა არჩილა გადადიოდა თავის მეზობელ გოგოსთან; და იქ, ხის ძირში ჩამომჯდარნი, თითო-ორიოლა სიტყვით გაუზიარებდნენ ერთმანეთს მწუხარებასა და სიხარულს; და ორივე გრძნობდა ნატყხს თავიანთ კარმიდამოსას—მიტოვებულ ეკლესიას, საბალახოებს, ჯარას, ხილით დაყურსულ ხეებს.

და ეხლაც არჩილა მოვიდა ოლიკოსთან.

— რა დაგემართა, რათ მოგიწყენია.

— მამა მოუკლავთ?

— მიღიხარ?

— არა, ახლა აღარ წამიყვანებენ—დაუსაფლავებიათ კიდევ... დედამ შემომითვალა—წლის თავზე წაგიყვანო?

— ვინ მოკლა?

— მიხო ალაბაძემ.

— რატომ?

— არ ვიცი... მგონია, ბაბას აბრალებს მის კატორღაში გაგზავნას. შარშან რომ ჩამოიბარა, ბაბა ამბობდა,—რას მერჩის, არაფერ შუაში ვარო.

ორივე ისხდა ჩუმად გოგოს ვერაფერი მოეგონებია სანუგეშო.

— იცი...—დაარღვია სიჩუმე არჩილამ,—მე მოვკლავ მიხოს.

— რას ამბობ?—სიტყვით კი სთქვა ოლიკომ, მაგრამ თვალი გაუბრწყინდა და ალტაცებით, კმაყოფილებით ჩააჩერდა ბავშს,—შენ პატარა ხარ,—დაუმატა ოლიკომ.

— არაფერია—გავიზნებო.

ისევ თავის ფიქრებს მიეცენ... ოლიკო ფიქრობდა, თუ რა კარგი ბიჭია არჩილა და რა კარგი იქნებოდა, რომ ისინი დაძმა ყოფილიყვნენ.

—:—

— ბატონო კლასის დამრიგებელო, ვამანთავისუფლეთ სწავლის ფულისაგან.

— ეს რატომო?! ცუდათ რომ დაიწყე სწავლა იმიტომ?!

— მე არ ვსწავლობ ცუდათ...

— ეს მე უკეთ ვიცი—ბევრს ნუ ლაპარაკობ...

ბავში შეჩერდა, მაგრამ არ შორდებოდა კათედრას.

არ გესმის, რა გითხარი?

— მე ობოლი ვარ...

— ვიცი, რამდენი ხანია, რომ მოჰკლეს და აქ სასიქადულო არაფერია... თვით უპირებდა უეჭველად მოკვლას...

— არა, ტყუილია.

— აი შე ყაჩაღო! ვის უბედავ ასეთ სიტყვებს... უეჭველია, მამა-შენიც შენისთანა ყაჩაღი იყო. გაერთიე ახლავე ადგილზე.

ამხანაგებმაც მიიძახეს: „დაჯექი, ბიჭო, დაჯექი, თორემ დაილუბები“.

არჩილა დაჯდა.

ტირილი აუვ რდა.

დაადვა თავი ხელებს და ქვითინებდა.

— ნუ ღრიალებ-მეთქი.

ჩუმად, მაგრამ მაინც ტიროდა.

გაბრაზებული მასწავლებელი მივიდა, სკამიდან ძალით ასწია და უჯრკავა. უეცრად სილა გარტყა და გავიდა.

—:—

ანინისაგან მიღებული ფულით სტიფანე ცოტათი მაინც ფეხზე დადგავალბი აღარ აწუხებდა. შეებენ სანატრი მოზერები ურემში. ნახევარი ქცევა გადაბრუნებული მიწა ამწვანდა ნამყენი ვენახით და ეფროსინე ჩააცივდა ქმარს:

— მევიყვანოთ, კაცო, ი გოგო.

— მეიცა, ქალო, სული ამომათქმევიენე...

— საწყალი კაცის პირობაზე აღარათფერი გვიჭირს.

— მეიცა, ქალო, მევეწუოთ პატარა.

— კაცო, ქალი ვასათხოვარია... რომ რაცხა უბედურება დაემართოს, რაღას ეტყვი ან ღმერთს ან კაცს.

— ნუ აყანტალებ მაგ ენას ყვაევიეთ,—გაწყრა სტიფანე, მაგრამ ნათქვამი შავ წერტილათ ჩაუჯდა თავში.

—:—

— ი გოგო მევიყვანოთ შინ, გავათხოვოთ, მაგიერთ ბიჭი გააქირავე, და ჩვენ ორი ქე მევითმენთ კილო ერთ-ორ წელიწადს.

— კაი, კაი! ღემეხსენი ერთი!

— რავე კაი, კაცო!.. არ იცი, რა დაემართა ვენატას?

— რა, რა დაემართა?

— რა და ქე მევიდა მისი მაიკო გაბერილი მუცელით!..

— უი საწყალი!!

— ჰო-და ჩვენზედაც ნუ აძახებ ხალხს „საწყალი, საწყალიო“!

— დალახვრა ღმერთმა, წავალ პარასკევს და მევიყვან, მევიყვან.

— ბარელამ ქმარიც აურჩიოთ.

— ვინ გნებავს—დასკინა ქმარმა—თავადი, თუ აზნაურსაც დაჯერდები.

— ორივე წყალს წაუღია—ღინჯათ შენიშნა ქალმა—ერთ ოთხ თუმანს ქე გამოატანს მისი ქალბატონი—ისე რავე წეიწყემენდს სულს: აგერ ერთი წელიწადია კაპეიკი არ მოუტია; კაბები და ქინკიც ექნება; ორი ხელი ქვეშაგები გამოწყობილი მაქ... ორ თუმანს შენც თუ უშოვნი—გავათხოვოთ და ამოვიდეთ მაგის საცოდაობიდან.

— ორი თუმანი?!—გაკვივრვა სტიფანემ—რატომ იკადრე ასე ცოტა, გეთქვა ერთი ოცი-ორმოცი, რამდენი თვლაც კი იცი!.. გაღირე თუ გაღიშალე, დედაკაცო, სად მაქ ახლა ორი თუმანი?!

— არა,—გაასწორა თავის სიტყვა ეფროსინემ,—ორი თუ არ იქნება, ერთიც იკმარებს...

—...და ვინ გითხრა, რომ ოლიკოს ოთხ თუმანს მისცემენ.

— მე ასე ვფიქრობ და!..

* *

მოიყვანეს ოლიკო შინ.

ორი-სამი დღე კარგი იყო:

—უი, თვალი კი დამიდგა, რაღა დაქალებულა, რა მშვენიერი გაზბდარა!—
იმხსოდენ დედაკაცები.

გოგოები მაღალყელიან წალებს და ქორგას შემჩერებოდენ; ბიჭები ოდნავ
ყელ-ამოჭრილ და მოკლე სახელოიან ზედაწვეს.

უთვალთვალვებდენ შორიდან.. მაგრამ მალე ხელები სიმინდის ფშვენტამ
დააკოძა, დილას ადრე ადგომამ ფერის სინაზე დააკარგვინა, ცეხვამ დალაღა;
ხოლო წყაროდან სავსე ჩაფის ამოტანას ვერ შეეწვია.

ქმარი არსად იყო.. გამოტანებული ორი თუმანი ოჯახს შემოველო...
და დასვენების დროს ოლიკო ეძლეოდა ოცნებას... შედარებას ვერ უძ-
ლებდა სოფლის ვერც სახლი, ვერც მოწყობილობა, ვერც ნაცნობები...

„ჯაგლაგობენ, ვითომ ვცეკვაეთო!.. თუ იცეკვებს კაცი, ისე უნდა იცეკვოს,
როგორც ის სჩუდენტი. რა აცვიათ—ქალბატონმა ანინიმ რომ დაინახოს, სი-
ცილით მოკვდება და რა გვარათ ლაპარაკობენ, თითქოს დროგი ხრიგონებდეს.“

ასაკი მოითხოვდა ალერსს.

და იგონებდა ათასს... იწვევდა...

მოვიდა შემოდგომის მიწურული, სიხანტის და განცხრომის დრო.

თხოვდებოდენ.

თხოულობდენ.

იგი კი მარტოა!

შაბათია.

ჯარში არ წასულა.

დარჩა ფიქრებთან, ზმანებებთან ერთად!

ის და არჩილა... ხელს კოცნის, ეალერსება... ჩემი იყოს... კარგი... პაწია
ულვაშები...

შემობინდლა.

ხელი თავს ზევით აქვს გადაგდებული. ვილაცამ ჰკითხა:

— რას შვები აქ მარტო?

პასუხი არ გაუცია.

ხელებზე იგრძნო ვილასიც ხელი.

არ შენძრეულა.

ხელზე გრძნობით ხელი მოუჭირა.

უპასუხა იმგვარათვე.

კოცნა.

მხურვალე ალერსი.

* *

— წადი, წადი გამშორდი!—დარცხენით და გაბრაზებული ამბობს.

იგი მიდის.

— რა დაგემართა, რა ღმერთი გაგიწყრა, და მერე ვინ? ყველაზე უარესი!
ვინ ჩემს უბედურებას, სირცხვილი, ვისლა დავენახო?

* *

მაგრამ ვადის რამდენიმე დღე და ისევ მასთან. ეხლა უფრო თამამად და
თან უფრო მალულათ.

გულში კი თავს იწყველის, დასცინის ამ თავმსხვილა, თმა-წვერით გაბურ-
 დულს, უშნოს და უგნურს... მაგრამ კარგია, ვერვინ იფიქრებს, იქვსაც ვერვინ
 მიიტანს იმდენათ შეუფერებელია...

—:—

— ეს რა ამბავია, დედაკაცო,—ეკითხება ბრაზისაგან თვალებ-გადმოვდე-
 ბული სტეფანია თავის ცოლს, როცა დარწმუნდება, რომ მისი ოლიკო ფეხ-
 მიმედ არის.

— ჩემი თვალის დაფსება და სიკვდილი.

— აქამდის მომკვდარიყავი, თვალი მაინც გქონდა დაფსებული!.. მოვკლავ
 მაგ უნამუსოს...

— ა, ა... გვიშველეთ!—ყვირის დედა. საიდანღაც გაჩნდება არჩილა და გა-
 დაარჩენს.

სეტეფანე დაშოშმინდება.

— უყურებ ჩემს დაქცევას?!

— ?!

— შენ საიდანღა გაჩნდი?

— დღეს ჩამოვედი და ოლიკოს ნახვა მომინდა.

— კაი სანახავია სწორეთ, მაგ წყეული!

— ვინ დამიღუპა მაინც?!

— არ ამბობს... ქალაქიდან უნდა იყოს.

— რას ბოდავ, დედაკაცო, ქალაქიდან ერთ წელიწადზე მეტია, რაც და-
 ბრუნდა.

— რამდენი ხანია აღარ ყოფილხარ, არჩილა?

— მართალია, ერთი წელიწადი იქნება.

— თქვი თვარა მოგკლავ!—მიუბრუნდა ოლიკოს სტეფანე.

ქალი ტირის.

— თქვი, შე ძაღლის შვილო!

ტირის.

— არ იტყვი?—ერთი მიარტყა.

— ვერ ვიტყვი, ვერა.—ქალს რცხვენია, როგორ გაამხილოს... სოფელში
 სასაცილოდ აღებულის ხასობა მთლად ქვესკნელში ჩაადგება.

— მოგკლავ!

არჩილა ხელმეორეთ ამორებს.

* *

მიუყვანეს დედაბერი.

— მოუგდე მაგ ოხერს მუცელი.

დედაბერი შინჯავს და გადაჭრით ამბობს:

— რალა დროს მუცლის მოშლაა, დღეს-ხვალ შეილიშვილს უნდა ელოდე,—
 უნებურის დაცინვით უპასუხებს დედაბერი ეფროსინეს.

* *

მშვენიერი ბავში დაიბადა.

უნდოდათ მოკვლა.

ვერ გაბედეს--ლმერთის დაკანონის შეეშინდათ.
არჩილაც ჩაერთია.
გააძიძავეს.

* *

ხუთი-ექვსიოდე თვის შემდეგ მოხდა რაღაც მოულოდნელი, სასწაული-სებრივი: შორეული სოფლიდან მოვიდა კარგად ცნობილი, ოდნავ ხანში შესული, მაგრამ შეძლებული და პატიოსანი გლეხი და სტეფანეს ქალი სთხოვა. სტეფანე გაოცდა.

— მე ყველაფერი ვიცი, მაგრამ თუ ქალი დამპირდება, რომ პატიოსნათ იცხოვრებს და ჩემს მოხუცებას არ დაერიდება, ბავშსაც მე წავიყვან, ჩემს სახელზე ჩავეწერ და მაგასაც გავაპატიოსნებ...

— არა, არა,—დაიბნა სრულიად სტეფანე—როგორ გაბედავს... ასეთი ბედი... ღირსი არაა... ამაშენე... დამასახლე

დედაკაცმა ქვითინიც კი მორთო:

— შენ ყოფილხარ ჩემი ოჯახის წმინდა ანგელოზი.

— არა, თვითონ ქალმა მომცეს სიტყვა... თქვენ ხმა დააგდეთ, რომ ბავში მართლა ჩემია, რომ წინათ არ მინდოდა, გავჯიუტდი, დიდ მზითვეს ვთხოვლობდი და ახლა კი დავთანხმდი.

ქალი გამოიყვანეს, ჰკითხეს...

რას იტყოდ? თავის მოჭრის ასეთს დაბოლავებას ვერც დაისიზმებდა. დათანხმდა.

— ა, ექვსი თუმანი... ქალი გამოაწყვეთ, ვითომ თქვენზე ხარჯით... მე ამ კვირის დამლევს ჯვარს დავიწერ.

— ღმერთო ჩემო, მეორე მოსვლის ნიშნებია,—დაბეჯითებით სთქვა დედაკაცმა და სტეფანეც დაეთანხმა. ოლიკო გაჰყვა პირუტყვივით, რომელმაც იცის, რომ კარგათ აქმევენ, ასმევენ და შვილს არ წაართმევენ.

იყო მარად პატიოსანი.

დედ-მამის ოლღაია, ანინის ოლიკო, ქმარშვილში ოლღათ გადაიქცა.

—:—

ცნობილ კომბინატორ დავითისთვის მრავალ-მხრივ საჭირო იყო ინტიმიური საღამოს გამართვა; ჩვეულებრივ ასეთს საღამოებს იგი მართავდა სხვის სახლში, სხვისი პასუხისმგებლობით. ზღვა შამპანური, ბლჩა ყვავილებისა, განსაკუთრებულად შეზავებული სიამოვნება ყველასთვის ნათლად ხდიდენ, თუ ვინ იყო ნამდვილი მასპინძელი, და საკუთარ სახლში რომ არ მართავდა ნადიმს, ეს კიდევ უფრო ფასს სდებდა,—რა იქნება როცა იქ, სასახლეში, მოგვიხდება უოფნაო. დღეს ვახშამი ანინისთან იყო.

სტუმრებთან იყვნენ: ვიცე-გუბერნატორი, სახაზრო პალატის უფროსი, გიმნაზიის ინსპექტორი, ცნობილი კორესპონდენტი ტფილისის და სატახტო გაზეთების, მაზრის უფროსი, ორი-სამი მცირე მოხელე, არტისტი ქალი № და გუბერნატორის ვაჟი სტუდენტი. აგრეთვე მოარტისტე Костя. შეზარხოშდენ.

ნადიმი მოთავდა.

დაშლა ენანებოდათ.

შეექცოდნენ მასლაათით და ვნებიანი ცქერით. ვილამიკ დაუკრა პიანინოზე. თავადმა ლექსი წაიკითხა. არ ჭისტი ქალა № რამდენჯერმე ამღერეს. სტუდენტთან №-ის კეკ-უოკმა ნერწყვი აუშალა ვიცე-გუბერნატორს.

— ბატონებო, ჩვენ შეგვეძლო სცენის მოყვარეთა წრე შეგვედგინა,— შენიშნა პალატის ჟოფროსმა.

— რუსულს ენაზე, სამწუხაროთ, ძალებს ვერ ვიშოვით,— და მოძღვრის კილოთი შენიშნა ინსპექტორმა:

— რატომ? მე ვფიქრობ, რომ ახალგაზრდობა— თავადმა სტუდენტს გადახედა— აქ არის, მასწავლებლობა, მოხელეები.

— კომედიებს, ოპერეტებს, თუ № მიიღებს მონაწილეობას, თავზიანათ შენიშნა ინსპექტორმა, რა თქმა უნდა, მოვერევი. მე ერთ ოფიცერს ვიცნობ, უმკველი ტალანტია, ოღონდ ოფიცერს არ აქვს ნება სცენაზე გამოვიდეს.

— ამას ჩვენ მოვაწყობთ,— ჩაერია ლაპარაკში ვიცე-გუბერნატორი, რომელსაც № გვერდში უჯდა და მალულათ უკვე ზომავდა მხარბეჭის სიგანიერეს— ოღონდ ქალბატონი № ნუ გაგვექცევა ცივ პეტერბურგში.

— კი, მაგრამ დრამა?— ვერ მითმინა მაზრის უფროსმა.

— ო თქვენ არ იცით რა ნიჭი აქვს ქ. ანინის!— წამოიძახა თავადმა,— პო, პო! ნამდვილი ბარბაროსები ჩვენა ვართ!..

— ერთი, ერთი მონოლოგი, ერთი სცენა!..

— არ მახსოვს, არაფერი არ მახსოვს!.. და ასე უეცრათ!..

— მოითმინეთ, მოთმინეთ! ბატონო ინსპექტორო, მიმართა დავითმა, რომ იგი გადმოებირებია თავის მხარეზე— ეხლა მოდაშია ვასამართლებანი... თქვენ უკეთ გეცოდინებათ...

— როგორ არა! როგორ არა! ძლიერ, ძლიერ საინტერესოა, მაგრამ...

— უკაცრავათ,— შეაწყვეტინა დავითმა, რომ მისი სურვილისთვის წინააღმდეგობა არ შექმნილიყო საზოგადოებაში,— ქალბატონი ანინი კიდევაც სწერს... მე მგონია, ვინც სწერს და მსახიობიც არის ყველაზე უფრო თავის ნიქს, თუ გნებავთ ორმაგს— თავადს ვაეღვიმა— იმპროვიზაციაში გამოიჩენს.

— მშვენიერებაა, მშვენიერება!

— მაშ თემა, თემა!

— თემა თქვენვე აირჩიეთ, ქალბატონო!

— ქალბატონი ანინი მოგვატყუებს: ექნება რამე გაზეპირებული და გვეტყვის— ოღონდის ბოროტებით იოხუნჯა სტუდენტმა, რომელიც ნაწყენი იყო, რადგან ანინი ამ საღამოს უპირატესობას ინსპექტორს ანიჭებდა, რომ სუსტი შეილისთვის ძლიერი მფარველი ეშოვნა.

— საძაგელი! თავებდი ბაღლი!— ბავშურის ჟინიანობით მიიძახა ქალმა.

— ჩვენ ხომ ინტელიგენტები ვართ. ჩვენ ვიცით მონოლოგები,— სთქვა ინსპექტორმა ანინის დაცვისათვის.

— მაშინ ძველ ნაწერს წავგიკითხავს.

— არც ამას წაგიკითხავ და არც იმას.

ამ მუსიავის დროს თავადი ჩაფიქრებული დადიოდა და პაპიროსს ეწვოდა. უეცრათ იგი შემობრუნდა და იკითხა:

— მოიგონეთ რამე?

— არა, ისევ თქვენ, თავადო.

— სწორეთ გუშინ, თუ გუშინ წინ სადღაც ქრონიკაში წავიკითხე: ასა-მართლებდენ ქალს, რომელსაც თავისი გაზდილი პატარა ძმა შეუცდენია.

— უ, ეს ძლიერ ძნელია!

— მაგიერათ თუ ამ საქმეში თავი გაიმარჯვა, მე ჩემ თავზე ვღიბულობ, არა თუ მოყვარეთა დასის შედგენას — სუბსიდიასაც კი, — წამოტარტლა ვიცე-გუბერნატორმა; მას ძლიერ უნდოდა განმარტოვებით №-თან დარჩენილიყო და ყველაფერს იკისრებდა.

— ძმათ აი ჩვენი სტუდენტი იქნება.

სტუდენტსაც გაუხარდა.

— ანინი, გთხოვთ, გთხოვთ!

ანინი განაზღა, თან რაღასაც ფიქრობდა, მერე უეცრათ აღვა.

— ცოტათი გადავიცვამ. თქვენ აქ მოაწყვეთ. — და გავიდა.

საჩქაროთ დადგეს სტოლი.

ზედ ქალაღლები, წიგნები დაჰყარეს. ბრალდებულებისთვის დაშორებით ორი სკამი დადგეს და ჯებირათ წინ გრძელი სავარძელი ჩამოუფარეს. მსაჯულემათ აირჩიეს თავადი, ინსპექტორი და მაზრის უფროსი, პროკურორათ, დამცველათ და ბოქაულათ ვილაც მოხელეები.

ანინიმ ოთახიდან სტუდენტს დაუძახა:

— შემოდით! ბლუზას მოგცემთ, რომ უფრო ბაღათ გამოჩნდეთ. მსაჯულეებიც სხვა ოთახში გავიდენ.

ვიცე-გუბერნატორი ახალგაზრდა მოხელეებს აღარ ერიდებოდა და სულში უძერებოდა №-ს.

— რა მადლიერი ვარ თავადის, რომ თქვენთან გაცნობის საშუალება მომცა.

— ნუ, ნუ! — და კეკლუცობით ხელს ართმევდა, მაგრამ იგი უფრო იზიდავდა.

— დამპირდებით?

— თქვენზეა დამოკიდებული, — არც აიმედიანებდა და არც უქარწყლებდა იმედს №.

ბრალდებულები შემოვიდენ. დასხდენ.

ორივე გამოცვლილიყო:

ბლუზას სტუდენტი 14—15 წლის მოწაფეთ გარდაეჭმნა.

ანინის კი საშინაო ჟაკეტი ჩაეცვა, საყურეები მოეცნა, ბეწვის ქული დაეხურა — ნამდვილ მასწავლებელ ან კანტორაში მომუშავე 28—29 წლის ქალათ გამხდარიყო.

— სასამართლო მოდის! — დაიძახა ბოქაულმა.

აღგენ.

— დასხედით! — გაისმა ისევ ბოქაულის ხმა.

თავადმა მიწი-მოწია ქალაღღებღი, თითო-ორღლა სიტყღა უთბრა გვერღშღ მღღღღ ამბანაგებს ღა წარმოსტქღა:

— რადღან ამ საქმის არღ ერთი მოწმე არა გვეყავს, ჩვენ უნღღა ღღვეყრღღღღოთ ბრალღღებულღა განცხადღღბას; ისინი არ უარყოფენ, რომ მათ წარსულღი თვის 25, ღამის 12 საათზე ჩაღღღინეს საქციელი, რომელსაც სჯღის გარღღა კანონის უწყებულღი სისხლის სამართლის მუხლისა საზოგადოებრივი აზრი ღა რომლის გამოტქმა სასამართლოს ღარბაზშიაც არ არის სასიამოვნო.

— ყველახე გამოცღღღღი ღა კარგი არტიტი თავაღღა!— შენღშნა №.

— ვნახოთ, ვნახოთ!— უპასუხა ვიცე-გუბერნატორმა.

— ბატონო ბრალღღებღლო, პირველი სიტყღა თქვენ გეკუთვნით.

— ბრალღღებულღა საქციელი ისეთი საზღზღარღა, ისე აღშფოთებულღა საზოგადოებრივი აზრი ყოველთვის, როცა ასეთ საგანზე შეიქნება ღღაპარაკი, რომ მე ზეღღმეტათ მიმღჩნღა ღღაპარაკი და ვთხოვე მხოლოდ სამსჯავროს, სისხლის სამართლის უმღღღესი სასჯელი მიუსაჯოს, მით უმეტეს, რომ ორივე, თუ-მცა ფაქტს ბოროტმოქმეღღბისას არ უარყოფენ, ღღმნაშავედ თავის თავს არ სთვღღან, არ ინანიებენ ღა პატიებას არ თხოუღღბენ. მე გავათავე.

თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე : სიტყღა ეკუთვნის ღღმცველს.

ღღმცველი: ბატონო მსაჯულნო, ამ საქმის გამო ჩემს გულში იბრძვის მოქალაქისა ღა ღღმცველი-ვექღღის გრძნობა. როგორც მოქალაქეს მე არ მსურღღა ამ საქმეში მიმეღღო მონაწილეობა, მაგრამ ღღანიშენით მე უნღღა გამოვიღღე ღღმცველათ, როგორც ვექილი. მე მხოლოდ მოვითხოვეღი ბავშვის განთავისუფლებას, რადღან იგი უნებური მსხვერპღღა უფრო ძღღიერი პიროვნების, საზოგადოებრივი ზნეობის საშიშ ღღმრღვევის, რომლის შესახებ რა მეთქმის მეტი, თუ არ მოგმართოთ თხოვნით — იქონიეთ სულგრძეღღობა საზოგადოების ამ გამხრწნელი-საღღღღაღ!

თ ა ვ მ ჯ დ ო მ ა რ ე : უკანასკნელი სიტყვის უფღღება ეძღღვა ბრალღღებულს.

— ნეტარების ერთი წამისთვის დასჯას მიპირებთ; ამიტომ გრძღათ უნღღა აგიწეროთ გაქირვების ღა მწუხარების წღღები.

ღღღა-ჩემს მივასვენებღით; მთვრალი მამა საღღღაც მიიკარგა; მეშინოღღა სახღღში მარტო ღღარჩენიღ ბავშს არაფერი მოეწია, ავიყვანე ღა კუბოს ახლო, ღღო-გზე ღღავსი. პაწიღა არც კი შემკრთაღღა; მე თვღღზე ცრემლს ვერ ვიკავებღღი; ის ღღხურულ კუბოს მოკლე თითებს ურტყამღღა ღა გამღღელ-გამომღღელთ ყორღღღღბას იპურობღღა თავის ქნევითა ღა სიხარულისგან გამწვეუღღის ღღმღღით.

სასაფღღაღღან ჩვენ არეინ გამოგვეყოღღა. მთელი უქცივი გზა სახღღამღღე გულზე ახუტებულღი მომყავღღა.

ამ ღღღღან, როგორც ღღღა ვურწვეღღი აკვანს ღა ქღღწულღღბრივე უმწეო ძღღძუს პირში ვფრღღღი.

ჩვენს პატარა, მყუღღრო ოთახში მხოლოდ აღღერსი, სიყვარული მეფობღღა უსიამოვნებისთვის აღღელიც კი არ გექნღღა: ხმა მღღღღა ვერ ვიღღაპარაკებღღით, რადღღანაც მღღღმურები აგვიქაქანღღბოღღენ ღა ერთმანეთს რომ გავებუტებოღღით, საღღ ღღვეტეოღღით ერთ ციღღა ოთახში... მოვნათღღე, ღღღო ღღვარქვი...

— საქმეს ღღუახლოვღღით,— შენღშნა თავმჯღღომარემ.

და-ძმურათ ხელგადახვევით დავედიოდით ჩვენ სასეირნოთ და როგორც მიჯნურნი ვეალერსებოდით, ვკოცნიდით, ვსჭრეტდით ერთმანეთს.

— საქმეს დაუახლოვდით, — ხელ-მეორეთ შენიშნა თავმჯდომარემ.

— ყველიერი იყო.

ლადო წავიდა, ბალში ვარ დაპატიჟებულნი.

დავწვი.

ძილი ვამეფრთხო.

ვეფქრობდი ბალზე: რამდენი სიამოვნება იქნებოდა იქ. რამდენს ექნებოდა პაემნი დანიშნული. რამდენი დასტკებოდა დღეს სატრფოს სიახლოვით, ტკბილი სიტყვებით, ალერსით, ამბოროთ, ცეკვით.

მე კი არაფერი მერგება ჩემს ცხოვრებაში.

თავი მეცოდებოდა და თან თავს ვინუგეშებდი, რომ ლადო მაინც ბედნიერათ გაატარებდა დროს; რაც მე დამაკლდა, ვიმედოვნებდი, იგი შეივსებს, მას ერგება წილად.

მთელს ტანს რალაც ჟრუნტელი უვლიდა. რალაცა მსურდა. ხან და ხან ტირილი მინდოდა. ცრემლი იგი ტკბილი იქნებოდა.

ხშირათ მომსვლია ავრე. ხშირათ რალაც სინაზეს დაუვლია მთელს ტანში, ხშირათ უფრო რბილათ, მსუბუქათ მიგრძენია თავი, მომდომია, რომ ვისმე დავეკუმშე, დავემტვრიე, შევებოქე, შევეკარ. და ასეთ წამში თუ ცრემლი, ჩემი ცრემლი გადმომსვლია, ყოველთვის განმიცდია სიამოვნება.

უცრათ ის დაბრუნდა.

გამიკვირდა.

— ასე მალე?

— მომწყინდა და დაებრუნდი, — მიპასუხა მან.

სახე ჩაფეთქილი ჰქონდა. ქუდი შებლზე დაკვროდა. ხმა უთრთოდა.

— მართალს რათ არ მეტყვი. შენ ნაწყენი ხარ...

— ელენემ მაწყენია.

ელენე იმ ოჯახის ქალი იყო, სადაც დღეს ბალში იყო ჩემი ბიჭი.

— რითი? როგორ?

— ჩემთან არ ინდომა ცეკვა.

— რატომ?

— უსათუოდ რადგან თეთრი ხელთათმანები არ მქონდა.

პიპეტკის ვაჟს კი ყვაილი ჰქონდა გულზე, ნაზის სურნელებით იყო ნაპკურები, ლაიკის წალები ეცვა და თეთრი ბამბასავით, ნაზი ხელთათმანი.

— მერე რათ არ გამომართვი ფული, ხომ იცი ცოტა კიდევ მაქვს.

— ეჰ თუ სურვებოდა ჭინჭებში არ გამცვლიდა.

ცრემლები მოერია.

— სხვას უკეთესს ნახავ. ცხოვრებას ეხლა იწყებ. მაგისტანა გომბიოსთვის კი არ უნდა შეიწუხოთ თავი, — გამშვიდებდი მე.

ჩემი დასამშვიდებელი სიტყვები უფრო აღელვებდა, მგონი.

— ეხლა კი ღამე მშვიდობისა, — მითხრა. მოვიდა, ჩვეულებისამებრ მაკოცა, და თავის ლოგინზე დაჯდა.

გაიხადა სერთუკი, გაიხსნა განამებული საყელო და სახელო. დასაწოლათ ემზადებოდა. მე მეორე მხარეს გადაებრუნდი, რომ თავი მიძინარეთ მეჩვენებინა. ისიც დაიძინებს და დამშვიდდება-მეთქი, ვუქრობდი, მაგრამ ისევ წამოდგა. სიარული უნდოდა. უსათუოდ ჩემი მოერიდა, ძილი არ შეუკრთოვო: წაღები გაიხადა და ჩემს ფოსტლებში გაჰყო ფეხი. პატარა ოთახში სიარული უხერხულათ ეჩვენა და სუფრას მიუჯდა. რალაც წიგნი აიღო. გადაშალა. ვამჩნევდი—არ კითხულობდა.

მკვლავით სუფრაზე დაეყრდნო. თავი ხელს დაადვა. თეთრი გრძელი თითები გამოკრთოდა შავთ ბრჭყვინავ თიმბში.

ჩაის ყვავილის ერთ ფოთოლს ჰგავდა პატარა ყური.

რძე და ლენის ფერი ჰქონდა კისერი.

შევეცქეროდი და ვეფქრობდი: სწორეთ ლენჩი უნდა იყოს ქალი, რომ ამ განხორციელებულს სიყმაწვილეს, მშვენიერებას არჩიოს ლაიკის წაღები, ხელთათმანები, ყვავილი და სურნელებანი. რა მშვენიერია! ჩემს ძმათარ არის დასასახი. რაც კი შემედლო ყველაფერი უარგყავ მაგისტვის: დედა, ძიძა, გამდელი, მამა, მასწავლებელი, მეგობრები... უნდა ვიქნე საყვარელიც...

ამ აზრმა უეცრათ გამიელვა თავში. სირცხვილით ისევ გადაებრუნდი მეორე მხარეს, გადავიხურე საბანი. ამით ვეფქრობდი ეს ცუდი, არაბუნებრივი აზრი სადლაც შორს გადამემარხა, ჩამეჩქმალა, გამექარწყლებია.

ამაოდ.

უნებლიეთ შემომებრუნებია თავი და უცქეროდი თეთრს პერანგს.

რა უცხო ტანი ექნება ან თეთრს პერანგს ქვეშ. რა ხვედრდივით ნაზი იქნება კანი, როცა ხელს დაუსვამ და რა კაჟივით მაგარი, როცა პირდაპირ დააქერ თითს. აი, მკვლავებთან თეთრი პერანგი აწუწულია. იქ კუნთებია—იმით ესტარით ვერ გაჰკვეთს. თეთრი პერანგი მიზიდავდა თავისკენ, ვით ჩიტს გველის თვალები.

— დააქერ ლამბა, — ჩუმათ ჩაველაპარაკე, რომ ხმის ცვლილებაზე არაფერი შემჩნეოდა.

მას არაფერი გაუგონია.

რომ დაექრო ლამბა, მე გადარჩენილი ვიყავი.

მეორეთ აღარ გაპიძეორებია. რალაცა მომაწვა გულზე.

ეს თეთრი პერანგი, როგორც ჯადო ისე მიზიდავდა, მიძახდა ადამიანის სიტყვით: მოდი, მოდი.

წამოვდექი, ნელა მივეპარე. მაგრამ შემეშინდა. ერთი ხელის შეხების შემდეგ ვიციოდი ყველაფერი გათავდებოდა, ყოველივე უკან დაბრუნების ძალა წამერთმეოდა.

თავზე ვადექი. თვალები დახუჭული ჰქონდა. თვლემდა. წამწამების ჩრდილი ლოყამდის წვდებოდა. ტუჩები, ყაყაჩოსავით წითელი, გახსნოდა. თეთრი კბილები ბასრ დანებივით ჰკიანთებდენ.

— რომ დამცივნა, ხელი მკრას, შემძულოს, მაშინ რალა ექნა, — გამიელვა თავში. თოფ-ნაკრავივით გამოვტრიალდი. დავწვევი ისევ. გადავიხურე ისევ საბანი. ის ყმაწვილია. სულ თუთხმეტი წლის. მე კი, დამიწუნებს, ხელს არ მომ-

კიდებს. ან და რათ. გადავაგდე საბანი. დავიხედე ხელებზე, მკლავებზე, გულ-მკერდზე. არა, არ დამიწუნებს, ვერ დამიწუნებს. არსად არ სჩანს ნაოკი, სპეტაკია და ნაზი აბრეშუმის ხავერდით ჩემი ტანი. მკერდი კუკურივით სდგას. ერთი ბნალი არ მაქვს. ფეხები პატარა, არც ერთი თითი არ მაქვს მოლუნული, კორძიანი. თვით ქუსლები ისეთისევე გამჭვივრავლე კანით არის, რომ ოდნავ მოციხფრო ძარღვები გამოჩანს.

წამოვდექი და სარკეში ჩავიხედე.

თვალეში რალაც სისოვლე ჩამდგომოდა, და თვით თვალები, თითქოს ტბაში შავი მტრედები დასცურავნო. ტუჩები წითელი, ვით ახლად გაკვეთილი ცოცხალი ხორცი, თრთოდენ; აღერილ კისერს, მოლუნულ ცხვირს, ყურებს, თეთრს მრგვალ ნიკაპს ვერ შეამჩნევდი სად იწყებოდა და სად თავდებოდა ისე მწყობრად გადადიოდა ერთი ასო მეორეში. და შავი თმა ჰპურავდა თავს.

გავიშალე თმა. მოუფიქრებლად ამოვიღე საუკეთესო, თხელი, კრუქევებით გაწყობილი, გულ-ამოჭრილი, უსახელო პერანგი და გამოვიცვალე. დუხის მთელი ფლაკონი გადავისხი, გადავახსი აგრეთვე ლოგინს. ისევ დავწვივი.

გაძლივთ სიტყვას, მოსამართლენო, რომ ყველა ეს შემდეგ მოვიგონე სატუსალოში, მაშინ კი ვმოქმედებდი, თითქოს ძილში... რომ გეკითხათ, რათ ჩავდიოდი ამას, უსათუოდ ტირილს დავიწყებდი, ავითოლოდებოდი, შემრცხვებოდა, მაგრამ ვერ გეტყვიდი, რადგან მე თვით არ ვიცოდი ჩემი მიზანი.

დავწვივი. უსათუოდ დიდბანს უყურებდი. ვტკბებოდი და ვერ ვძლებოდი.

დიაგანალის მოსხევილი შალვარი ნათლად აჩენდა განგებ ჩამოსხმულ ქვედა ტანს. ფოსტლებზე ცერებით დაბჯენილი პატარა ფეხები ხორცისფერ წინდებში სალოკავ შაქრის ყინულთ მეჩვენებოდა. თითქოს ვგრძნობდი მათ ნელ-ნელა ღნობას პირში, და ვყლაპავდი ნერწყვს.

— კიდევ არ გძინავს? დევკითხე.

არ გაუფონია.

— რა მოგივიდა, შენ გენაცვალე? უფრო ხმა-მალლა დაუქმახე.

— ა, — გამოირკვა ბურუსიდან ლადო, — არაფერი, რალაც არ მეძინება.

— შენ რალასაც სწუხხარ. მოდი მითხარი ყველაფერი, იქნებ ისეთი სამწუხარო არ იყოს რა.

— არაფერია, არაფერი, ეხლავე დავწვივი.

— მეც კი მიმაღავ. აღარ გყვარებივარ ძველებურათ. მაშ დაცინე, — ვუთხარი მე.

ჩემს ხმაში ტირილი გამოისმოდა უსათუოდ.

— შენ რალა გატირებს. მე ვარ უბედური და არა შენ.

— შენ უბედური იყო და მე ბედნიერება შემიძლია?

— არა, არა, არც მე ვარ უბედური. ოღონდ შენ დამშვიდდი.

იგი მოვიდა ჩემდა დასამშვიდებლად, თავზე ხელი გადამისო და შუბლზე მაკოცა.

— დაჯექი, მიაბმე ყველაფერი, შენ კი შემოგველოს შენი, არ ვიცი, რა დაუქმახო ჩემს თავს...

იგი მარჯვენა ფეხით ჩამოჯდა ლოგინზე, მარჯვენა მუხლი მოიკეცა და ხელი ბალიშზე დაადვა.

მის მარჯვენა მკლავს მე თავი დავადევი.

— იცი, მე შენი მასწავლებელი ვიყავი. შენ ყოველთვის მეუბნებოდი შენს მწუხარებას, მეკითხებოდი, თუ რამე შენთვის გაუგებარი იყო.

მე ნელ-ნელა ვიწეოდი ზევით ბალიშისაკენ, სადაც იგი იჯდა.

— მე აი, ასე ხელში ახუტებული დამყავდი.

მე შემოვხვიე მარცხენა ხელი ყელზე.

გადაგიღინდი გულს.

მე გაუხსენი პერანგის შუა ფოლაქი.

და როცა შენ ტირილს იწყებდი, როგორც ძიძა პირში მოგცემდი ჩემს უმანკო, ურძეო ძუძუს, შენც სძიძგნიდი.

მე უსვამდი მის ტუჩებს ძუძუებს.

ეხლა კი ვიღაც ელენესთვის—

მე ავიწიე მთლად ზევით. მის ლოგინზე მორთხმულ მუხლს დავაწევი ერთის ფეხით—

გსურს დამტანჯო შემაწუხო, თავს უბედურს უძახი და მაშ მე რა ცეცხლში ვიწვი არ იცი.

— მაკოცე! მაკოცე, აი ასე, როგორც მე გკოცნი.

ერთი და ორი ვაკოცე, ცეცხლით, შვებით, ნეტარებით.

— შემხედე, განა მე უარესი ვარ ვიდრე სხვა.

პერანგის უკანასკნელი ფოლაქი გაუხსენი.

— ჩვენთვის სხვა არავინაა ქვეყნათ. ჩვენ ორი ერთმანეთის ბედნიერებისათვის ვართ გაჩენილი.

და მის მკერდის ქვეშ დავეწაფე კოცნით, თითქოს, როგორც ფუტკარს, მოსდომოდეს ყვავილისაგან მთელი სიტკბოების ამოწოწვნა.

— შენ მიკლავდი დედის, დის, მოწაუვის, მეგობრის ჟინს, ეხლა შენ იქნები ჩემი სატრფო.

— მაკოცე! მომხვიე ხელი! შემეწეპე, ჩვენ ერთმანეთის ვართ სისხლით, სულით და ხორციით!

და მე ვკოცნიდი ტუჩებში, თვალში, ყურზე.

გამტერებული, განცვიფრებული ანგარიშ-მიუცემლათ ისიც მხურვალეთ მკოცნიდა.

— ჩემს სხეულს ჯერ სიოც არ მოხვედრია სიყვარულისა, როგორც შენსას. დავწვათ ერთმანეთი—მე ამდენი ხნის შენახულ წმინდა ცეცხლით, შენ სიყმაწვილის ელვასებრ აფეთქებით. ენახოთ, რომელი უფრო ძლიერია.

გულზე დამადვა მარცხენა ხელი, გადამწია ბალიშზე და ჩემს ტუჩებს არ გაჰშორებია...

მე განვგებ დაწვრილებით, გრძლათ მოგიყევით ამ წუთების ნეტარების აღწერას.

იგი ისე ტკბილია, ისე უსაზღვროა, რომ თვით მოგონება ჩემი ბევრათ უფრო მეტს ნეტარებას მაგრძნობინებს, ბევრათ უფრო ბედნიერათ მხდის, ვი-

დრე შიში დასჯის წინაშე. გარყვნილებათ! განა შეიძლება გარყვნილება იქ, სადაც ორი სული შეერთებულა მიწიერ სიამოვნებისთვის?! ნასყიდი და გაყიდული, ნანაგარიშევი სქესობრივი განწყობილებაა გარყვნილება, თორემ როცა გული იძახის, იქ გარყვნილების მორევიც იწმინდება...

იმ წამებით მე ისე მდიდარი ვარ, რომ შემიძლია მამი-ჩემისთვის მისი ჯაშუშობა, შემიძლია ქვეყნიერებისთვის მისი ჩემდამი უღმობლოა, შემიძლია თქვენთვის ის სასჯელი, რომელსაც მე მომანიჭებთ უტყველია. ლაღო წმიდაა, ვით ელვა ცისა, მე ნამწვი ვარ კელაპტარისა.

ქალი გაჩუმდა. დაჯდა.

— არაფერს აგეხსნით მამი-თქვენის მკვლელობის შესახებ? — შეეკითხა ბრალდებულს სასამართლოს თავმჯდომარე.

ქალი ისევ წამოდგა.

— ყოველ თქვენთაგანს ჰყვარებია უსათუოდ. მაგრამ თქვენი სიყვარული ისე არ ჰგავდა ჩვენს უსაზღვრო ტრფობას, როგორც ლეში, აჩრდილი უსაგნო. ყოველ შეხებაში წლების უღიმღამო ცხოვრება ჰქრებოდა, ყოველი აღერსით მთელი სიცოცხლის ტანჯვა-ვაება იყო გამოყიდული.

უეცრათ საიდგანაც მთვრალი მამა წამოგვადგა თავს.

დაიწყო ყვირილი. სტაცა ხელი დიდ ჯოხს და უნდოდა ამისთვის დაერტყმია.

ის კი კუთხეში ატუზულიყო და ვერ ინძრეოდა.

როგორ მიუშვებდი მასთან მამას. ფუტკარი თავს შეაკლავს და თავის საფუტკრეს, თავის თაფლს არავის დაანებებს. ჩემთვის კი იგი ყველაფერი იყო.

წინ გადავგელობე, ერთი ორი დამკრა. ვეცი. ჯოხის წართმევას უბირებდი.

მან კი კარი გააღო და დაიყვირა: *пошлись*. ტუჩზე ხელი დაეფარე, კარებიდგან გამოგესწიე, მაგრამ ვერაფერი ნოკუხერხე. იგი კარებში გავარდნას აპირებდა და ყვიროდა, როგორც კი მოახერხებდა. ვატყობდი ძალა მჭირდებოდა. ეს უღმერთო კი არ დაგვინდობდა. სუფრაზე დავინახე პურის დანა, ვსტაცე ხელი და სადღაც ჩავკარი. მამა წაიქცა. მე გული წამივიდა. მამა მაშინვე არ მომკვდარა, ჩვენების მიცემა კიდევ მოასწრო. შეიძლება არც ჭრილობით მომკვდარიყოს. ლოთობამ, ათასჯერ ცემამ, ურიგო ცხოვრებამ მოუსპო, შეიძლება, სიცოცხლე, მაგრამ ეს სულერთია.

ქალი დაჯდა. გვერდში მყოფ მეორე დამნაშავეს ჩაუფუჭუნა.

— შენ არაფერი სთქვა. ორივეს დასჯას მე დავისაჯო მართო.

— არ შემიძლია.

— შენ ჩემი ხარ და ჩემს მუდარას, ბრძანებას ვერ გადახვალ. ჩემთვის მეტი ბედნიერება შეუძლებელია, ვიდრე შენ გნახო ბედნიერი. მე გავათავე ცხოვრება — შენ იწყებ. თანაც დანაშაულის გაზიარება შესამჩნევათ არ შემიღავათებს სასჯელს.

აქ მოხდა საშიშარი, საკვირველი და საზიზღარი.

ორივე ერთმანეთს ჩაეკონენ. ყველანი გაშტერდნენ. მხოლოდ ერთმა მოსამართლეთაგანმა მოახერხა ეთქვა:

— არაფერს არ გავს — გააშორეთ!

დავით კომბინატორი ადგა.

ბოჭაული: ადექით! სასამართლო სათათბიროთ მიდის.

№-მა ტაში დაუკრა.

— მე რატომ არ მომცა სიტყვა, საყვედურობდა სტუდენტი.

— არა, ეს დაარღვევდა შთაბეჭდილებას.

— თუნდაც არ გაგამართლონ, ქალბატონო, დასის შეკრება და სუფილია ჩემს თავზე იყოს.

— დიდებული მსახიობიც ყოფილხართ და იმპროვიზატორიც.

სასამართლო გამოვიდა, ეხლა უკვე სადათ და დავითმა განაცხადა:

— რადგან სასამართლო ერთ დასკვნამდე ვერ მივიდა, ამიტომ თათბირი გაგრძელებული იქნება ქალაქ გარეთ, წყლის პირათ, საწამ მოგვიმზადებდენ მწვადსა და ღვინოს.

— ძნელი როლი იყო, მაგრამ ჭეშმარიტად სძლიეთ,— ეუბნებოდა ინსპექტორი ანინის.

* *

ნამდვილათ კი ყველაფერი დავით კომბინატორის მოხერხების, და თუ გნებავთ, არტისტიკული ნიჭის ნაყოფი იყო: მთელი საღამო მას წინდაწინვე გამოანგარიშებული, შედგენილი ჰქონდა, და არავინ მას წინასწარ მოლაპარაკებით არ დახმარებია.

გაალეს ქუჩიდან შემოსასვლელი კარი და უნდოდათ გამოსვლა, რომ დაინახეს ორი შეიარაღებული ყმაწვილი, რომელთაც ზრდილობიანათ, მაგრამ ვადაპრით ბრძანეს:

— უკანვე შებრძანდით...

— რა გნებავთ?— გულმოსული შეეკითხა მათ დავით კომბინატორი.

— შებრძანდით და გაიგებთ...

— აქ ვიცე-გუბერნატორია.

— რომ გეცოდნოდა, მართალი მოგახსენოთ, არ მოვიდოდით— ჩვენ უფრო თქვენს მეგობრებს, ვაჭრებსა და ფულიან ხალხს უუცდიდით, მაგრამ ახლა გვიანდა... გვიბოძეთ ვისაც რა გაქვთ.

ამოიღეს საათები, პორტმანები, ბეჭდები.

ქალებს გაუჭირდათ საყურების გამოღება, მაგრამ არჩილმა უთხრა მათ:

— დაიტოვეთ— ძვირფასი არ უნდა იყოს მაინცა და მაინც.

ქალები, როცა მათ მოიგონებდენ, ხშირათ დაუმატებდენ: В все таки он душа и душа. ასეთი თავზედი თავდასხმა არ იყო გუბერნატორისათვის ხელსაყრელი, და ამიტომ თუმცა ბრძანება იყო გაცემული, როგორმე დაეჭირათ ყაჩაღები, მაგრამ გახმაურებას, გაზეთების ორომ-ტრიას მაინც მოერიდენ და ინსპექტორის ღუმელი ყველასათვის სასიამო გამოდგა.

დიღხანს ვერც კი გაიგეს, ვინ იყო ეს ორი ყმაწვილი, შუაქალაქში თვით ვიცე-გუბერნატორს რომ აართვა, რაც რამ თან ჰქონდა.

(დასასრული იქნება)

სანდრო შანშიაშვილი

G E N E S I S .

წარმართი დავრჩი მზისადმი,
 მალშერთებელი მთვარისა.

წინაპრად მყავდა შანშე წარმართი,
 მზეს ლოცულობდა, მთვარეს ფიცავდა;
 მან აიარა მძიმე აღმართი,
 თან არსებობას ბრძოლით იცავდა.

ტომით ქართველებს ჩემს ძველს წინაპრებს
 გულში მახვილი მაინც არ ასცდათ;
 წითელის სისხლით ლეზავდნენ სანგრებს,
 მტრებთან შეტევას სთვლიდნენ დიდს განკდათ.

და ძლიერ ჯარის მძლე მთავარსარდლებს
 თავს ძირს უხრიდნენ მეფის დროშები;
 ვინ მოსთელის იმათ თავგადასაელებს,
 უტარებიათ ზოგჯერ დრო შებებით.

ხალხს უშენებდნენ უდაბნო ადგილს
 ქვიტკირის სოფლებს, ციხე-ქალაქებს;
 შეექცეოდნენ ზეიმით ნადიმს,
 იტყოდნენ შაირს, ქსოვდნენ არაკებს.

თან გადაჰკრავდნენ ღვინოს ყანწებით,
 მღერდნენ: „მოგროვდით და ლხინს აწ ებით!“
 მათებრ აროდეს დავიქანცებით:
 მინდვრად გუთნებით, წნელის ფარცებით!

ჩემში მოგროვდა ზღვად მათი გრძნობა.
 მკერდქვეშ რაც ღვივის, არ არის მტრობა:
 ამას მეტყველებს სახე გაშლილი,
 შუბლზე ნაოკი ბედით წაშლილი.
 არწივის თვალი, მზერის გამძლები! —
 ერთგულს სიკვდილში დავენაცვლები.

ვმღერი რაინდულს, ავანთო მხდალი,
 ბრძოლის ველზედაც გავალ თუნდ მარტო,
 ოღონდ სხვას მივცე მე მომავალი,
 და ცხოვრებაში გზა წარუშარო!

ბრძენი — მისხარა

ცხოვრების გზაზე ვარ: შემცდარი, ბრძენი, მხედარი!
 ზოგჯერ: ჯამბაზი, მოთამაშე, დაუდგარი.

ვერავის ვენდე ცხოვრების გზაზე
 და მარტო დაერჩი საკუთარს კარზე
 ჩემივე სულის უსახლერო ბანზე!

ველი შორეულს ჩემს დიდს მომავალს,
 ერთხელ მემკვიდრე ხმას აიმაღლებს;
 ჩემს გზას განაკრძობს წამებით ნავალს,
 როცა ჩემს ჩანგურს ის ხელს შეახებს.
 შეეთვისება ჩემს გარდასავალს
 და რაედენს განცდას კვლავ განაახლებს.

ამ ცხოვრებაში ერთი დამცინის
 და ალტაცებით მეორე მაქებს;
 თვითვეულს ვკითხავ: ყველა ეს რისთვის?

მიმღერენ ამავეს ძველთაგან ნაქელს.
ო, ეს რაოდენ მოსაწყენია.
სიტყვა გულწრფელი ჯერ არ მსმენია!

ძმაო! ჩემს შემდეგ მოხვალ დიდებით
და ეგ სახელი ჩემიც იქნება;
მე სამარეში მტვერი ვიდები,
შენგნით სოფელი გარდაიქმნება!

და ვიდრე ვცოცხლობ, რად ვარ მასხარა?
მეტყველი ენა რად დავაზუნჯე?
ვისმა სიმძიმემ გრძნობა დახარა,
რომ ვსთქვი: ეგ იყოს ყველასთვის ფუძე!
ეხ, გულუხეობამ თვალნი დამთხარა!—
გამოვდექ ერთი ბრძენი-მასხარა!

ჩემი სიმდიდრე უვიცის ხელში
რამ სათამაშო ნივთი გამხდარა;
ვგმობ, მაინც მიყვარს ყოფნა სოფელში,
მინდა ცეცხლს მივსცე, რაც კი წამხდარა!
ვნატრობ მარადის ბრძენი—მასხარა!

სოლომონ თავაძე

შხრაბს ხუთი წელი

(1905—1925)

I. მათ ხსოვნას.

თქვენ, ვინც აენტეთ რიყრეების პირველ ნათელით,
 ბარიკადებზე გადმოჰფინეთ სული აღმებათ,—
 წმინდა მებრძოლებს სიყვარულით მოგესალმებათ
 რევოლუციის ფრთებ-მავარი კორიანტელი!

თქვენს ამაყ მკერდზე აღიმართა გზა ეხლანდელი,
 თქვენი ძახილი ავუგუნდა მძლე გრიგალებათ:
 მთელი მსოფლიო დაიბზარა ცეცხლის რკალებათ,
 და ძველ ქვეყანას სასიკვდილო სწვავეს ჟრუანტელი!

თქვენი ოცნება ათასი მზის შუქით დაჰფერავს
 რღვევის ქაოსში თვალ-ამღვრეულს ზეცას ნისლიანს.
 წითლად რომ ღებავს საუკუნეს—თქვენი სისხლია!

შუკანასკნელი ქარტეხილი კიდევ დაჰბერავს,
 რომ განიადღეს უმძიმესი კაცთა ნაღველი,
 და ძლევის აღით აციმციმდეს თქვენი სახელი!

II. მოქალაქე.

სოფლად დაირხა ხმა უცნაური,
 რომ მოქალაქე, როგორც იესო,
 ნახეს იმ ლამით... გაშლილი ეზო
 გაივსო ხალხით... და მეთაური
 წმინდა გიორგის ხატს აფიცებდა
 ყველას, ვინც ბრძოლის სურვილით იწვის...
 ერთობის ძალა დაამიწებდა
 მოძმეს უპირულს, გამტეხელს ფიცის...

ნახეს... და რწმენა მოედო გულებს,
სახეებს შვენი სუცხო იერი.
საუკუნეებს, როგორც უფსკრულებს,
მონა ბედკრული და ნაშიერი
უცებ დახედავს შვებით მაღლიდან,
და უკვირს—ამდენ ვაებით სავსეს
წელთა ზღვა სიდან საით ახლიდა
სისხლით და ძვლებით მოფენილ გზაზე...

იყო ბატონი მოუხეშავი,
და როგორც რკინის უღელი მძიმე,
იღვა ამაყად და სალ კლდესავით
ჰფარავდა ჟამთა უამრავ მღვიმეს...
მიწა ოფლით და ცრემლით დაბრული
გადაეჭსელა ჯაჭვებს, მავთულებს...
აღხენდა მხოლოდ ტკბილი მაყრული
სასახლეების მაღალ სართულებს...

ეს იყო წინედ... ახლა კი მაღლა
სდგას მოქადაგე ამაყი, მტკიცე;
სიტყვათა ცეცხლი შეარხვეს ტალღას
და დროშის ფრთები სულ ზევით იწევს,—
რომ გადალეკოს ცაზე გაკრული
ძველი ცხოვრების ნაშთი—ნისლები,
აღსდგეს მრისხანედ ხალხი ჩაგრული,
გაკაყებულნი მაღალ მიწნებით...

ვილაც იდუმლად ჩამოკრავს ზარებს—
ეს მოქადაგის სიტყვა ხმაურობს:
„მებრძოლთა რაზმი ამსხვრევს იქ კარებს,
რომ კიდი-კიდე იმოგზაუროს:
პეტერბურგიდან ყველა ქარახნა
ტფილისის ბჭეზე ანთებს მზის ალებს;
მუშებს უპყრიათ ძველი ბარცხანა
და უყვიან ძლევის გრივალებს...
ამ საუკუნეს ხალხი დასალტავს
აელვარებულ ფოლადის ნებით;
და წმინდა ძმობა გზებს გადაწალდავს
თავისუფლების ასხივოსნებით...“

და ისევ ვილაც ჩამოკრავს ზარებს,
დროშების ფრთები მაილტვის ზევით.
ხმათა გრიალი შეარხვეს არეს
და საპასუხოდ იხიელებს ზევი...

დაიშლებიან... და ბნელ ქოხებში
სწვავენ ლამეებს ნათელ ოცნებით:—

„იელვებს ალი მთის ორწონებში
 თავისუფლების ასხივოსნებით!..“

III. ტარონისტი.

სდუმს მღელვარებით მწვავე ლოდინში
 სული მებრძოლი და მხნე მკლავები;
 ელის გურია, ელის ოდინში,
 თუ ოდეს უხმობს ასისთავეები.
 და ფიქრობს ქართლი მძიმე ფიქრებით,
 ალაზნის ველზე ქარი დუღუნებს;
 ვილაცა მწველი ვნების ისრებით
 მარსელაოზას დააგუგუნებს.
 ტფილისს გუშაგობს ნაძალადევი,
 საწყობი ყველა მფეთქავ ნაღმების.
 და სოლოლაკის ცხრათავე დევი
 დაიბურება შიშის თალხებით...

ჟუკებ ყუმბარა დასქექს მეხვიით,
 შედრკება ქუჩა ხმა-გაკმედილი.
 და ქვაფენილზე სცივია ნეხვიით
 მტარვალის ლეში გულ-დაფლეთილი...
 დასქექს ყუმბარა და ხმებს ზარიანს
 მოჭფენს ნიავე მთებსა და ველებს:
 ეს—გრიგალის წინ ნელი ქარია,
 ბრძოლის წყურვილით გულს რომ ახელებს.

„ო, ვენაცვალე მე შენს მარჯვენას,
 შენი ჭირიმე, ჩემო ძამია!..“
 „დასწყევლოს ღმერთმა მათი გაჩენა—
 დაჰკარით თავში გველებს შხამიანს!..“
 ასე გადადის სოფლიდან სოფლად
 შორს აფეთქებულ ყუმბარის ალი.
 სახეებს ეინი გადაეჰორფლა,
 შურისძიებით გამოშვირალი.—

კრებაზე ჯგუფი ფრთხილად თათბირობს...
 „ჰე, ამხანაგო, გასწიე ნასკვი!
 გერგო!.. ჯალათს, ვინც ჩვენზე ნადირობს,
 ყუმბარის ცეცხლი აგემე, დასწვი!..“

იყო ჰაბუკი ოცნებით მთვრალი,
 და შეჰხაროდა მხარეს შორეულს,
 გულს უღვივებდა მზის ნაპერწკალი
 და წინ იწვევდა გრძნობა-მორეულს...

და ელის ივი ქუჩის ნაპირას,
 რომ მტერს ხალხისას შეხვდეს პირისპირ...
 „წმინდა ძმობისთვის შენ თავს გასწირავ“,—
 თითქო დედის ხმა უმღერს ძილისპირს...
 აგერ მოჰქრიან მარდი ცხენები...
 გასროლილ ნაღმით აფეთქდა ქუჩა...
 დაეცა მტერი... ცეცხლის ენებით
 სახლები ირგვლივ გადაირუჯა...
 მაგრამ ჰაბუკიც გულ-გაფატრული
 დაეშვა... უცხო სიღრმე ჩასძირავს...
 და თითქო ესმის ხმა მონატრული:—
 „წმინდა ძმობისთვის შენ თავს გასწირავ!..“

IV. წითელი რაზმი.

ასე გადადის სოფლიდან სოფლად
 შორს აფეთქებულ ყუმბარის ალი.
 სახეებს ჟინი გადაეკორფლა,
 შურისძიებით გამომზირალი.
 მრავალი წლების დაგუბდა ბოღმა,
 განახლდა მწვევედ ძველი იარა.
 და გასძახიან გაღმა-გამოღმა:
 „ჩასქიდეთ, ძმებო, ხელი იარალს!..“
 ერთია მიზნის აკაშკაშება,
 ერთ ხმაზე მღერის ათასი კილო:
 ძლევიტ წინ გასწევს მზიურ რაშებათ
 ძალა ნათილი და უბოროკილო...
 სული შეჭხარის შვეებით ალიონს,
 დეე, გაშუქდეს ყოველი კუთხე...
 მოხუცი გრძნობით მოსწევს ყალიონს
 და ძველ მტარვალებს შემოუკურთხებს.
 ახალგაზრდობა ბრძოლის ჟამს ელის.
 ეს რაზმი ქარზე უფრო ჩქარია.
 აღმართვენ დროშას ფოლადის ხელით
 და ბრძოლის ველზე მიუხარიათ.
 მკერდებს უმშვენებთ კრელი სირმები,
 და ბერდანკები—ლამაზ ჩაქურას.
 ოცნება სულში ნაციმციმები
 ეხვევა ზეცის მაღალ სახურავს...
 ცხოვრებამ ხავსი შემოიცალა,
 წინ აღიმართა ახალი სარკე;
 სხვა ასპარეზი გადაიშალა,
 და ამობრწყინდა მომავლის სახე.

აღმინი არ არის მონა,
 აჩქროლდა გულში ღმერთების სისხლი.
 ძველი სამყარო ეანგებად ჟონავს,
 გადაკვამლული დამპალი ნისლით.

და აედევნა რაზმები რაზმებს,
 აენტო ბრძოლის შუქი წითელი...
 ჰკეტავენ მაგრად სასახლის რაზმებს
 ყველა ჯაშუში და გამყიდველი.
 იგრძნეს ქარიშხლის მოახლოება
 ათასპირიან ბასრი ცელებით...
 დარაზმეს ჯარი ბნელ ურდობათ,
 აღმართეს ბოძი სახრჩობელების...

მაგრამ ამ ტალღებს რა შეაჩერებს,
 ვინ გადაირჩენს თავს გრიგალიდან?
 განვლილ გზას რაზმი გულს ვერ აჯერებს
 და წინ მიილტვის გაშლილ რკალიდან...
 გადაეჯაჭვა რაზმებს რაზმები,
 ნედროშეობა შეენის გურიას.
 აღარ სჩანს ზეცა აიაზმებით—

ცეცხლია ირგვლივ და აღმურია...
 ბარიკადებზე დროშებს დახვრეტელს
 აწითლებს მეტად სისხლის ღვარები...
 ამობენ: წივის კარებს დაკეტილს
 მოაწვა მტერი ურიცხვ ჯარებით...

წითელრაზმელი ლამაზ კალარით
 რაზმს მიუძღვება სანგრების ქსელით,
 და მხნედ გაჰკივის: — „ძიებო, დაჰკარით!
 უნდა ამოშრეს კაობი ძველი!
 ვართ ირგვლივ მტრებით შემორკალული,
 მაგრამ ხსნა ჩვენი მაინც წინ არის.
 მომავლის ელვით გულ-გამსქველული
 შევხვდებით სიკვდილს პირმომცინარი“...

და ქარტყილი დაჰბერავს ჩქარი.
 ცა იბზარება ელვის თასმებით.
 უამრავ მტერთან პირისპირ მდგარი
 თავგანწირული იბრძვის რაზმებით...

V. ლაშქ — ცეცხლის თვალებით.

უთანასწორო იყო ეს ბრძოლა,—
 იღუმლად ქლერდა ტალღებზე აფრა,
 რომ შავად უნდა გადმოეჭროლა

უკუნეთიდან სისხლიან აფთარს.
 და მოდიოდა ცეცხლის მუქარით
 ყოველი მხრიდან ურდო ნაგეში.
 და ღამე, ხანძრით განაშუქარი,
 აფრქვევდა რისხეას ზეცის თაღებში.
 და შიში, როგორც სუნთქვა ნაპრაღის,
 მწვანე ჰაერად მოედო ველებს:
 ვიღაცა დაჰქრის გრძნობა-ჩამქრალი
 და აქრის ბავშვებს მთრთოლვარე ხელებს...

და ეფარება ტყეებს ხიზნები...
 (განმეორდება ამბავი ძველი,
 როდესაც ერის წმინდა მიზნები
 იძაძებოდა მწუხრების ქსელით...)

დაობლებული იწვის სახლები.
 გაიტაცებენ ბავშვებს ქალები.
 გარბიან... მისდევთ ყეფა ძაღლების.
 და ელავს ღამე ცეცხლის თვალებით...

შარის ნაპირას მოხუცი ნახეს,
 უსულო, თვალებ-გადმოკაკლული,
 სისხლს შეეღება კეთილი სახე
 და ეგდო ისე, როგორც დაკლული...

ერთ ქოხში დარჩა აკვანი ბავშვით...
 ბედშავი დედა — ალბად მკვდარია...
 ო, ამ სისხლიან და ველურ გზაში
 რა საშინელი სიმწუხარეა!..

სავსეა ღამე უძირო ბრაზით.
 თითქო მდინარეც აღისფერია.
 ნამუსახდილი ქალწული ნაზი
 გადაეხვევა ტალღებს ჩქერიანს...

„ჰეი, ძმობილო, აქეთ იქარე!“ —
 ჰკივის მებრძოლი და ბოღმით თვრება,
 ველარ დაიტევს გულში სიმწარეს
 და მტრის ბანაკში გადაიჭრება...
 შურისძიების უბით მტვირთველი
 ენთება ღამე, ვით ელვა ჩქარი.
 ხალხის ჯაშუში და გამყიდველი
 სისხლით მოსვრილი ეცემა მკვდარი...

უთანასწორო იყო ეს ბრძოლა,
 მაგრამ მებრძოლთა მტკიცე კრებული,
 დამპალ კაობს რომ ნალმი ესროლა,
 კვლავ წინ მიილტვის გულ-ანთებული.
 მოფენილია გზები მსხვერპლებით,—
 ვინ ჩამოსთვალოს მათი სახელი?—
 მაგრამ ციმციმებს წმინდა ფერფლები
 მარადისობის გამომსახველი!
 გაპოხიერდა მიწა მშობელი,
 აღვივებს გულში ახალ მზის ნაღმებს.
 შორი მანძილი, თვისკენ მშობელი,
 ანთებს რწმენის წმინდა ჩირაღდნებს.
 დროშები სისხლით გადაილაქა,
 რომ მეტის ბრწყენით ვიდოდეს მაღლა.
 ძველი მიჯნები გადაილაზა,
 და ჟამი უზნობს უმაღლეს ტაღლას...
 უთანასწორო იყო ეს ბრძოლა,
 მაგრამ მებრძოლთა მტკიცე კრებული,
 დამპალ კაობს რომ ნალმი ესროლა,
 მარად წინ ივლის გულ-ანთებული!..

ქონსტანტინე გამსახურდია.

რომანიდან:

„დიონისოს ღიმილი“

„... მე მიჯნურობისაგან ანებადა საფარფელი, სული-
საგან ცნობა წამივიდა. მაშინ ერთსა დღესა
ადგა ანაზღვეულად ქარი და მჩვენა ქაჯისაგან
უტურფესი პირი... ეს იყო ფათერაკი.“

ქება პირველი.

1. კაცი, რომელიც ველარ იცინის.

ოქტომბერი უმშვენიერესი დროა პარიზში. წაბლის ალეები შეიქარებება.
შრილებს ფეხქვეშ ფოთლების ფარჩა.

ო, შემოდგომის მწუხარებავ სხეის ქვეყანაში!

გული პარკებისკენ მიიწევს.

ლუქსენბურგის პარკში, პორტენზიების ჩირგვთან, ყოველდღე ვხედავ ერთ
ინვალიდს, ცალ ხელში ბამბუკის ყავარჯენი უჭირავს. ორივე ხელოვნური ფე-
ხი — სიარულში კიდევ ეტყობა, რომ მხედარი ყოფილა. იგი განგებ გაურბის იმ
სკამებს, რომელზედაც სხეები სხედან თითქოს რღაც ჩუმი შეთანხმებით, პორ-
ტენზიების ჩირგვთან რომ მწვანე სკამია, იმაზე არავინ ჯდება. ბელურების მთე-

ლი ლაშქარი მუდამ თან დასდევს მას. ჩამოჯდება თავის მწვანე სკამზე, იღებს ჯიბიდან ხორბლის მარცვლებს, წივწივით მოჰრინდებიან ბელურები ფრთების ფარფარით... ადგება. აიყრებიან ჩიტებიც.

ვინ არის ნეტავ ვე კაცი? ნუთუ სხვა საქმე არა აქვს ამ ქვეყანაზე? ვკითხულობ ჩემთვის უნებურად.

მე არ შემიძლია პირდაპირ შევხედო დამახინჯებულ ადამიანს, ამიტომაც გაჟრბივიარ მას.

ერთ დღეს ყველა სკამი დაკავებული დამხვდა. იგი ჩვეულებრივად მარტო იჯდა.

ცოცხალთა შორის უფრო მახინჯი ჩემს დღეში არ შემხვედრია. წარბები და თმა გადაუტრუსავს გაზეხს. ცხვირი საესებით მოჭეული, ამოკერალ პირიდან პატარა ლითონის მილი მოუჩანს. მთელი სახე არაჩვეულებრივად წითელი, თითქოს ერთკეცი ტყავი გადაუძვრიათ, თვალების მე ზი არა უერი უავს ადამიანს. მე ვამჩნევ ლეჟიონ დონორის ორდენს მის მკირდზე. ძლიერთაგანმოწონედ უჭირავს თავი, კაპიტანი უნდა იყოს. მის ფერხთით კვლავ აუარეული ბელურები — იგი ხანგამოშვებით საკენკს უყრის. ჩიტუნები აღტაცებული ჭკიპინებენ, ზტიან, ცელქობენ, ერთი-მეორეს ლუქმას სტაცებენ პირიდან. ზოგი მოჰრიდებლად უახლოვდება მას.

რა თავხედებია დიდი ქალაქის ჩიტებიც! ვის არ გავცინება მათ ცულლურტურ ციგლივზე! ინვალიდი ზის და უყურებს. სახეზე საშინელი სერიოზულობა ეტყობა, თითქოს მარნახე, ან სუასონზე კომანდობდეს თავის ათასეულს.

მე დიდხანს ვერ ვჩერდები მის ახლოს.
საშინელი უძილო ღამეები!

მათელი ღამეები ვფიქრობ იმ მახინჯ კაცზე, ლუქსენბურგის პარკში რომ დადის მარტოკა, ასე მგონია იგი თავზე შემოუვლია შთელ ქვეყანას. მას ადამიანებისთვის გაუწირავს თავი, მაინც ყველა ერიდება მასთან ახლო ყუფნას. ნეტავ თუ ვინმე ჰკავს? დედა, ან ცოლი? სიხარული თუ აქვს გულში, ან იმედი? ყველანი შორიდან უყურებენ მას, ყველა მხსზე ბედნიერია...

ხშირად გადავწყვეტ მივიღე, ვკითხო, ან როგორ მეტყვის თუ რა გადხდა ბელფორზე, მარნახე, ან სუასონზე. მინდა წავიდე ლუქსენბურგის პარკში, მოვინახო, დაბალი სალამი მიეცე, ვეტყოდე მაინც: ძმაო ტანჯულო, უცნობო გმირო! მე არ ვარ გმირი, გმირი ხალხის ვარ ნაბოლარა... მაგრამ, მუდამ დღემილით ჩავუული გვერდს. თანაც ვგრძნობ: მის დანახვაზე ჩემში ილიძებეს რაღაც სულმდაბალი, ცხოველური კმაყოფილების გრძნობა, რომ მე არაფერი შემეფიქრავს ადამიანებისათვის, მე მიხარია რომ, შემიძლია უყავარჯნოდ გავიარო თავაწეული.

მე მიხარია, რომ შემიძლია გავუღიმიო მაღალ ცის ლავეარდს, ან ქუჩაზე ვავლილ კოკოტას, ვაკოცო დედაკაცს და როგორც უხრწნელ ქალწულს ვახარო: ჩემი ღვთაებრივი თესლიდან წარმოიშობა ათასი გმირი, ათასი პოეტი, კომპო-

ზიტორი, სპორტსმენი. ორი თვალი მაქვს, ორი—შვენიერების დაუღალავი ბაზიერი. ორი ღონიერი მკლავი—რომელთაც კიდევ დიდხანს შეუძლიათ წერა, კრივი, თავდასხმა და მოგერიება და მძიმე ჰანტელების მალა აწევა. მე მიხარია რომ პირი მაქვს მთელი.

მე ვიტყვი სიტყვას—ათასები ყურს დამიგდებენ. მე ვიტყვი სიტყვას შეწიერზე და ლეთაებრივზე და ჩემი სიტყვა თუ დაეცა ფხვიერ ყამირზე, ამ სიტყვას მერმე ათასები ისევ იტყვიან.

მე მიხარია, რომ ორი მგარკუნთებიანი ფეხი მაქვს და სიარულით არ დავიღლები, თუნდაც ვიარო ქვეყნის კიდემდის.

ლუქსენბურგის პარკში ერთი ინვალიდი დადის სახით მახინჯი, კაცი სიცილს გადაჩვეული. ვფიქრობ იმ კაცზე, ამ წამშიაც, როცა ამას ვწერ და მიხარია, რომ ის კაცი ახლა მე არ ვარ.

2. ნისლი.

იმ დღეს მზემ უნიათოდ გამოიხედა, შუადღეს სხივი მკვდრების მხსავით გაყვითლდა. მინდოდა შემეელო ლუქსენბურგის პარკში. მენახა შემოდგომის ეკონია. დამეზარა. აღამიანები ხომ ეგოისტები ვართ. არ გვიყვარს სიმახინჯესთან პირისპირ შეხვედრა. (თუნდაც რაინდობისა და წმინდანობის შარავანდედიც ახლდეს მის.) დიდიდანვე უცნაური მელანქოლია დამყვა. შემოდგომის გადატანა ძლიერ მიმძიმს უცხოეთში... რალაც ჩუმი, უსიტყვო და დი დაეუფლება ჩემ სულს.

მივეცი სენის ქვეს, მდინარის გაღმა-გამოღმა ეს აფარებელი ბუკინისტები, თვალშია ცის ქვეშ რომ გაუშლიათ თავიანთი დაზგები. რა და რა წიგნს არ ნახავთ აქ! იშვიათი ბიბლიოგრაფიული უნიქუმები, ხელთნაწერები, ძველი სურათები, ილუსტრაციები. დიდი ხანია ნაპოლეონის კოლექციებს ვაგროვებ. ამიტომაც შევეჩვიე სენის ბუკინისტებს. არც ეს ბუკინისტებია ამ წიგნებზე ნაკლებად საინტერესო.

ჰმ, აღამიანის გონების ნასუფრალით მოვაჭრენი!

მე მიყვარს მათთან მასლაათი. ჩვენი წიგნჯრი ცივილიზაციის გროტესქული მაჭანკლები! მათ ძველი წიგნების მეტი არაფერი აინტერესებთ.

წიგნების ავტორების სახელისა და წიგნების სათაურების მეტი არა იციან რა. უცებ რომ ჰკითხოთ, ვგონებ იმასაც ვერ გეტყვიან თუ საითკენ მიდის სენა. ყველანი მიცნობენ. სტუმართმოყვარე ღიმილით შემეგებებიან: „მუსაო“!

ვანსაკუთრებით ერთ მოხუც ბუკინისტს შევეჩვიე. ეს ვახლავთ მუსაო შარტრიე. 85 წლის მოხუცი. საოცარი პატრიარქალური ტ პი, სეხის ნაპირას—საუკუნეების ნიაღვარისგან გადაჩენილი. ვანსაკუთრებით მისი ფიგურა არ ეგუება სენის გარემოს. მას გ-ძელი, თეთრი წვერი აქვს (სამეგრელოში მინახავს ამ სახის მოხუცი, ალბად ამიტომ მახარებს მასთან შეხვედრა). მუსიამო შარტ-

რიე, ნაზი, ტკიბილი პარიზული აქსანით ლაპარაკობს. უარესად რბილი, თა ვაზიანი ბუნება! მას ფრიალ კეთილშობილური აღნაგობა აქვს. ნამდვილი დარბაისელი მოხუცი, საქართველოში, ან აღმოსავლეთში რომ შეგვხვდებოთ ალავ-ალავ. ენაც არქაული აქვს მუსაო შარტრიეს. იგი თანამედროვე ფრანგივით პარდონს არ ამბობს. არამედ:—„პარდი“!

დიდი ხნის მეგობრები ვართ. რამდენი პატარა, ძველი წიგნი მაქვს მისი ნაწიქარი. „ეს თქვენთვის არაფერი ელირება მუსაო კონსტანტენ“ მეტყვის იგი, ისე მოწიწებით აიღებს თავის თაროდან წიგნს, თითქოს მღვდელმსახურებას ასრულებდეს. მას დაშვენდებოდა პატრიარქის კვერთხი და გრძელი ოლარი... ან რომელიმე პატარა რესპუბლიკის პრეზიდენტობა. მუსაო შარტრიეს ბევრი დარდი გაუმტკიანებია ჩემთვის. სამი შვილი დაეღუპა მსოფლიო ომში. უფროსი ბელფორთან, შუათანა მობეეთან და უმცროსი... ყველაზე უფრო მეცი ის უმცროსი მწვავე გულს.—მუსაო შარტრიემ იცის ჩემი „ერთად ერთი ნაკლი“, გერმანელები არ მძულს. ამიტომაც ნიშნის მოგებით მეუბნება: „თქვენს გერმანელებს ცეპელინ L. 4. რომ წავართვით, იმის პილოტი იყო ჩემი ანრი... ცეპელინი საშინელი ციკლონის ზონაში მოხვდა. ქარიშხალმა გაიტაცა აპარატი. ცეპელინი უკვალოდ დაიკარგა, ომი გათავდა, მაინც ველოდი: საცაა გაიღება კარი, ჩემი ანრი შემოვა მეთქი. მაგრამ... ერთი თვის წინად გაზეთი „ტანი“ იტყობინებდა: აღრიატიის ზღვაში იპოვნეს ბოთლი, რომელშიაც პატარა წარწერა აღმოჩნდა: „ბენზინი შემოგვაკლდა. ქარიშხალი მიგვაქროლებს. სალამი ყველას. გაუმარჯოს საფრანგეთს.“ ცეპელინ L. 4. ასეა ბედი. მიამბობს თვალცრემლიანი მოხუცი. მე ახლა უნდა ვისვენებდე. ამის მაგივრად ხომ ხედავთ ამ თვალთა ცისქვეშ ვდგავარ მთელი დღეები... ზამთარ-ზაფხულ... ლუკმა პურისთვის“...

მუსაო შარტრიე ერთად-ერთი ბუკინისტია (სენის ბუკინისტებს შორის) რომელმაც იცის,—მე ქართველი ვარ. მართალია, ძლიერ ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს, როგორც ევროპის ვარეშე მდებარე ქვეყნების (როგორც ყოველ ევროპელს) ისე საქართველოს შესახებ, მაგრამ ჩვენი დამეგობრების შემდეგ ძველ ლექსიკონებში და წიგნებში ამოუკითხავს ქართველები დიდი რაინდი და ლამაზი ხალხიაო.

იმ დღეს მუსაო შარტრიე თვალეგაბრწყინებული შემეგება.

— „ორი კვირაა რაც გციდით მუსაო კონსტანტენ! თქვენთვის შენახული მქონდა ერთი წიგნი ქართველი ავანტიურისტის რუსტომის შესახებ.

— „ვინ რუსტომი მუსაო შარტრიე?“

— „ვინმე ქართველი გლახი სახელად რუსტომი (გვარი არ მახსოვს). იგი ბავშობაში გაჰყიდიათ სტამბოლში. წამოზრდილა, მამულელების ჯარში ჩაწერილა. ეგვიპტეში ტყვედ ჩაუარდნია ნაპოლეონს. მერე იბრძოდა ისევ მამულელების წინააღმდეგ. ბონაპარტემ იგი პარიზში ჩამოიყვანა. დიდხანს ყოფილა ტაშლერიის ყარაულის უფროსი. ნაპოლეონი მას ნება და მამაკაპონზე უფრო ენდობოდა. ბოლოს შარტრიეს ბრძოლაში მოჰკლეს. ნაპოლეონმა ძველი აუგო

შემდეგი წარწერით: „აქ ასვენია მონა ღვთისა, რუსტომი. დიდი იმპერატორის ერთგული მეგობარი. ქართველი—საქართველოდან.“

მუსაო შარტრიეს ეს წიგნი გაუყიდა. რაკი მე აღარ გამოვიჩნდი, მაგრამ ამ ამბავმა უფრო მეტი დამახარჯვინა. ორი კვირის შემდეგ მე შარლერუას წავიდი. ერთ პატარა, კათოლიკურ ეკლესიის გალავანში ძლივს მივაგენი როსტომის საფლავს. თეთრი ყვავილების გვირგვინით შევამეკე მისი სამარე.

„თავგამეტებულ ქართველ რაინდს. თავმოძულეებულ ქართველ პოეტისგან.“ ასე ეწერა იმ ლენტზე, რომელიც თან ახლდა ჩემს პატარა მოსაკითხს.

ეჰ, მუსაო შარტრიე, თქვენი შვილი ჩვენ როსტომზე ბედნიერი ყოფილა, მან თავის საფრანგეთისთვის გასწირა თავი.

მღუშარედ ჩამომართვა ხელი მუსაო შარტრიემ. ძლიერ ნაღვლიანი იყო ის დღე და მეც აღვნიშნე იგი სენის გადაღმა ხეტიალით.

მე პარიზში ყოველთვის ისე ვგრძნობ თავს, თითქოს დედამიწას კიბზე ვკოცნიდე.

სად უნდა იყოს იგი? მე ვამტკიცებ: დიდი ოპერის მოედანზე. ყოველ 12 საათზე აქ ადამიანებისა და ავტომობილების მოძრაობა ზენიტს აღწევს.

დედამიწის კიბი. ჰმ!

აქედან გზები ყოველი მხრით. გზა მოკლე. გზა გრძელი. გზა გაუთავებელი. სამყაროს უმთავრესს ელემენტებს ერთიც უნდა მიემართოს: გზა.

გზა ყველაფერია. და ყველა გზები პარიზს მიდიან. ყველა პარიზზე გადის, ყველა გზა პარიზიდან მიდის. ყველა გზების ცენტრია: პარიზი.

ვისაც გზა დაუკარგავს, ვისაც სამშობლო დაუკარგავს, ყველა პარიზში მოდის.

Capitale du monde, იტყვიან.

უსამშობლოთა სამშობლო—პარიზი.

ამ დედამიწის კიბს უერთდებიან ათასეული კილომეტრების მანძილზე მიწაზე გართბნული ფოლადის რელსები. აქეთკენ მოისწრაფიან ოკეანის გემები, აზურებში რომ აფრიალებენ რუხ კვამლის დროშებს.

აქედან და აქეთკენ მიმოჰქრიან ცეპელინები.

აზალგაზრდა ვარ და ძლიერი. ბედით კმაყოფილი, შინიც ბედის მაძიებელი.

(არ დავშალავ. ოდნავ ავანტიურის მოყვარული.)

ჩემში ძველი ღაზის სისხლია დარჩენილი. შიტომაც ვერ შერევა ზღვის აკადემყოფობა და ინგლისური სპლინი.

ვლელავ, როცა მსოფლიოს ქარტას თვალს გადავაგვლებ. (აქედან ჩემი უსაზღვრო სიყვარული გეოგრაფიულ ქარტებისადმი.) დაგვიშლ მიმინოსავით ამიტოკდება გული შუალამის ექსპრესის კივილზე. არც მიმავალ გემსა და ჰაერობლანს შემიძლია ვულდამშვიდებით ვუმზირო.

ახალგაზრდა ვარ და ძლიერი. მივლი დღე ვბეტილებ სენის გადაღმა-
 ვგრძნობ რალაც გაურკვეველი ფიქრი იბრძვის ჩემში. სიარულის დროს მწვევია
 მოფიქრება. ჩემს ცხოვრებაში ყოველი დიდი ნაბიჯის გადადგმა სიარულის დორს
 გადამიწყვეტია.

ვიტანჯები ერთ ადგილზე გაჩერებით. მინდა ვიარო გულჯავრიანმა ქვე-
 ყნის კიდემდის. მეძახიან ამერიკის ვრცელი პრერიები. მისისიპის წყალი
 მინდა შევით დავლიო. დაკოტს ტყეებში ძუით დავიქერ ბოლოვრელ თუთიყუ-
 შებს. ფეხით გავივლი ინდიანას, იოკა, ვისკოზინს. ქერა და წითელკანიან ქალებს
 შევეურევ ჩემს კეთილშობილ სისხლს.

აქედან (ფრთხილად, ომნიბუსმა არ გამიტანოს) გზები ოთხივე მხრით, თუ
 გამძლეა მგზავრის სანდალი. ტყეები, პამპასები, თუთიყუშები, ელექტრონის.
 მატუთის ქალაქები მქეარტლით და კვამლით ომ ახშობენ ფირუზის კამარას.

დიდი ხანია რაც თუთიყუშების უინი მაქვს გულში (ერთი მათგანი ჩვენს
 სოფელში რომ მოვიყვანო, ჩვენი სოფლის ბავშვებს გავახარებ ვიცი ამ ამბით.)

ჩრდილო და სანბრეთი, დასავლეთი და აღმოსავლეთი. მივლი სამყარო—
 ჩემი სამშო ლოა—ასპარეჯი დაულეველი. მირაადები ვარსკვლავების, ცხოვე-
 ლების, მიიმუნების. ზებრების, ქალების, კაცების მილიონეი ყველა სიყვარულით
 და ღმერთთ აღსავსე, ყველას ჩემიანებათ ჩავთვლი. ყველას ვეტყვი: ძმას
 და მეგობარს. მე მათ ქარხნებში ვიმუშავებ, როგორც ბოვანო, რომელმაც თავი
 გაიყიდა ლუქა პურისათვის. ასეთი რამის არაოდეს შემრცხვება, ვიცი. პურს
 ვერ ვიშოვი? ვისაზრდოვებ თუნდ ძირტკბილათი. გავათევ ლამეებს ფარდულე-
 ბში, თივის ზენებში, ან რკინისგზების სადგურებზე, სკვერში, პარკებში.

ერთ წელს ნევ-აორკში დავრჩები თუნდაც, მე უსამშობლო და ვავაბუნდი.

ხერხის ქარხანა ხომ მიმიღებს, ან სახეინკლო. ღმერთს მოუკია ჯანმრთე-
 ლობა მტკიცე ფოლადის რკინადეკია მშობლებისგან ნაანდერძ ვი. (ამისთვის
 ვეტყვი დიდ მადლობას ჩემს მოხუც დედას—სამეგრელოში რომ უზის კერას.
 დაწოლის დროზე შემავედრებს წმინდა გიორგის და მამას ბედშავს სამარეზო
 რომ წევს მარტოკა.)

მერმე, პირდაპირ: იაპონია, ძველი ჩინეთი. ნაზ პორცელანის თასით და-
 ვლევ სურნელოვან ჩაის. ვეარშიყები გრძელ წამწამიან ჩინელ ქალებს, ცო-
 ტას ლაოტეს ფოლიანტში თუ ჩაიხინდავ. მზებე გავითბობ გათოვილ სხეულს.
 მერმე იქიდან: ინდოჩინეთი, და ინდოეთი, (ჩემს დიდ წინაპრებს აქ
 დასაშქროდ უვლიათ კიდეც) მოვიინახულებ მოვულთა მეფეების მარმარილოს პალა-
 ტებს, ბრწყინვალე მკრთებს, ვკამ ნაზ ბანანებს. ვეფხვებ ვინადირებ. სპილოზე
 შევეჯდები. ცოტა სანსკრიტო... უპანიშადებს ვადმოვთარგმნი შემდეგ ქართულად
 ამდენ ხანს ალბად კიდეც მოვა ჩემთან სიბერე. საქართველოსკენ იმავე გზით.
 როგორც ირაკლი. არა დიდების მომხევექელი, არამედ როგორც უსახლე-
 ლო, უბირი, მჭირი. მოვძებნი ეზოს პაპისეულს და დავსახლდები.

მერმე? ვიქნები ფილისტერი ფილისტერთ შორის. სოფელურ ყალიონს გა-
 ვაჩაღებ. წისქვილში წაველ. მეზობლის ბავშვებს მოუყვები რაც თავს გადა-

მხდა. ვიცი, მიმიღებს საქართველოს მხურვალე მიწა. არ დაიშურებს ის ჩემთვისაც კალთას კურთხეულს.

ღიბასაც ასე. რაკც მოწყვეტილი იქ დაეცემა, სადაც ბებერი მუხა წაიქცა.

ახალგაზრდა ვარ და ძლიერი, მაგრამ ამ წუთში ომნიბუსმა რომ გამიტანოს, ამბის მომტანსაც ვეღარ ნახავს სოველში დედა.

მშიშარა არ ვარ, თუმც არც ერთ ომში გამომიჩინია დიდი გმირობა. მიუხედავად ამისა, ავტომობილის გატანილი აღამიანი მაინც მეცოდება. აქ, პარიზში, როგორ უნდა გამოიჩინო კაცა გმირობა?

არ ვიცი სწორედ! გმირობას არ დავეძებ, ეს ფეხსაცმელი რომ არ მიკერდეს.

ორი საათი დავრჩენილვარ კაფე „კლოზერი დე ლილასში“. 14 სხვა და სხვა გაზეთი გადამიტვალეირებია. 5 ჰიქა შერი ბრენდი. ამ გაზეთებში მხოლოდ ავტოს ხიფათებს ვათვალეირებდი. 45 კაცი გაუტანია ამ ერთ კვირაში ავტომობილს.

ეს შოფერები უნდა ჩამოახრჩოს კაცმა. მერმე თავში ქვა იხალონ ავტომობილების პატრონებმა: სიტროენმა, ფორდმა, ვალკერმა და ბენცმა. კაფეში ხმაურობა მატულობს. ჩემს იოგელივ ქალები: ახალგაზრდა, ლამაზი; საშუალო, მახინჯი. ნაოქები სახეებზე, ნაოქები კაბებზე. ჩემს იოგელივ მოსაუბრე, მომღიმარე სხეული. დედაკაცის სხეულა ფარშავანგევით ბოლო-განიერი და ამაყი. მე არ შემიძლია გულდამშვიდებით ვუმზირო მომღიმარე ქალს. და არსად ქალი ისე არ მალეღვებს, რა ვორც პარიზში. ქალი აქ ინდივიდუალურად როდია წარმოდგენილა. კოკეტურად მომღიმარე დედაკაცების მასსა ქუჩებში, ფანჯრებში, ავტომობილებში, მიწის ქვეშა მატარებლებში, კაფეებში, მუზეუმებში. უშეღებელი მასსა სილამაზის, პარფუმის, სხეულის, ქალის სხეულის, რომელიც გეძახის, გახელვებს, სულის მყუდროებას გირღვევს. როგორც საბრალო ტანტალი უყურებ ამ მასსას. იყავ თუნდ შაჰინ შაჰი, გაიჩინე რამოდენიმე საყვარელი, თუნდ ულამაზესი მათ: შორის აიყვანე ხასად, მაინც კმაყოფილი არა ხარ, რადგან ნიშნის მომგები ღმირით ყოველი ქუჩის შესახვევთან, ტრამვაების სადგურებთან, ყველგან გხვდება ქალების მასსა და ილიმის... ბრაზობს. ენთება, ხელდება შენ, მ. მაკატური ჟინი.

ახ, იმ თვლებზე უსიტყვო დარდი გაქენებულ ავტომობილიდან, მე-5 საათულის გაღებულ ფანჯრიდან, გზაჯვარედინზე შეხვედრილ ვაგონიდან რომ შემოგხედავს, გაგიღიმებს და გაჰქრება, როგორც ტყის ფერია, ამ მილიონების ზღაპრულ კირმესში. ან ის უშედეგო აღტყინება, შემთხვევით შეხვედრებისაგან რომ დაგრჩება გულში. აქ იგრძნობ აღამიანი: რა უღვევია, რა უსახლგროა ამ ქვეყნის ცდუნება! რა უმწვია შეენიერზე მონადირის უძღები გული...

საცოდავი ტანტალის პატარა პეშვი!

ქალები ჩემს გვერდით, ჩემს წინ, ჩემს პირდაპირ, ჩემს უკან. მოძრაობი, მრგვალი, დაუდრული კისრები, ლოყები. თვალები: ღია, ცისფერი, მისხაკის ფერი, ლურჯი, რჩხია, სათის თვალები. აქ ვხვდავ იტალიის, ესპანის, საფრანგეთის

ბალკანეთის შზის ბრწყინვალეობას და ნისლიან აისებს, ინგლისის და შოტლანდიის ზღვების ფირუხხარევი კრიალს ქალების თვალეებში. ქალები ჩემს ირგვლივ კაფეში.

მე ისე მიყვარს ამ უცხო, უცნობი თვალეების შორიდან მზერაც, თითქოს ჩემი საყვარლები, ჩემი ცოლები იყვნენ ისინი—ყოველ წუთს შემეძლოს მათი მოაღერსება, მათი მიკუთვნება. ისინი უფრო მომწონს, მათი მოძრაობა, მათი სიცილი უფრო მალეღვებს, ვიდრე იმათ, ვინც მათ გვერდში უსხედან. თეთრი მარმარილოს რგვალ მაგიდებს შემოსხდომიან კმაყოფილი, ღიანი, ოქროს ძეწკვიანი ფილისტრები, და ისე აუღელვებლად, დამშვიდებულად ესაუბრებიან, უყურებენ ამ ქალებს, თითქოს ეს ბუნებრივია რომ ისინი მათ ეკუთვნით, დარწმუნებული, რომ ამ ქალებს მათ ვერავინ წაართმევს.

ისინი სქელ, გაშვებულ კისრებს ვეო აბრუნებენ, არ კი იციან... მე უცხოელი, ვაგაბუნდი პოეტი ამ ქალებს შევცქერა, თითქოს ჩემი პარემის მხეღელები იყვნენ. არ კი იციან, რომ მე ისინი უფრო მიყვარს, ვიდრე ამ ფილისტრებს, ამ ღიანიებს, ამ ბურჟუებს.

კაფეს საათმა სამჯერ დაჰკრა. „ვარსონ, ანგარიში!“ გაპარული ლაქია მიახლოვდება. იგი უაზროდ იღრიჭება. არ ვიცი რატომ.

— „2 ფრანკი, 33 სანტიმი“.

ჩემს ბაუჯეტს ეს ძმინედ დააწვება. უნდა გამოვტყდე: მე ძლიერ ხშირად მივიწყებდა, რომ აზნაური აღარ ვარ.

ამ კაცს დაკიებული კბილები ჰქონია. მე ეს გულს მირევს. წავიდე აქედან.

ქუჩაში გამოვდივარ.

ნისლი თავს დასხმია ქალაქს. მთელი ქუჩები ნისლით დაგუბებულა. იხრობა ქალაქი ნისლის წარღვნაში. ნისლი სდგას კარებთან, ნისლი კედლებთან ატუხულა და კანკალებს. მალაზიების, ბინების, ვაგონების ფანჯრებიდან, ბუნდოვანი სხივის შლიეფები. ავტომობილების ვალვიეებული ფანრები ისე ანათებენ, როგორც ავაზაკის ამღვრეული თვალეები. ურიცხვი, უთვალავი ავტომობილების, ომნიბუსების, ბისიკეტების, ტრამვაების ფანრები მიმოჰქრიან ქუჩებში.

ზღაპრული კარნავალი ამ სიბნელეში. ირმის ნახტომის მანძილზე ადამიანების სახეებს ვეღარ ვამჩნევ. ირგვლივ ლანდები საგნების, სახლების, ვაგონების, აფიშების, ბომების, ბნელი კონტურები. გარშემო ლანდები დალასლასებენ. ღმუილით, ღრუტუნით, ხროტინით, წივილით, უემურივით დაჰქრიან ავტომობილები.

ადამიანებს სახე აღარ უჩანთ. მათ ტანისამოსს ფერი დაუგარავას. თალხი ლანდები დალასლასებენ ნისლში ჩაძირულ ქალაქის ქუჩებში. სულ ორიოდ საათის წინ ეღავდენ, ბრწყინავდენ ავტომობილების, ვიტრინების შუშები, ქალების ლაკიანი ფეხსაცმელები. ახლა ყველგან ნისლია. აღარ სჩანს პროსპექტებზე და ქუჩებზე მოსვირნე ქალების, ელეგანტური კავალრების ბეწვეულის, ბრილიანტების. ტუფლების კრიალი, უთვალავი ქალების კოკეტური შემოხედვა და

ღიმილი, მოძრაობენ მხოლოდ გროტესკული სილუეტები და პროფილები. მოულოდნელმა გლოვამ მოიცვა ქუჩა.

ზაფხული მომკვდარა, დათალხული ეტლების, ტრამვაების ქარავანი უკლებს ნაბიჯს, კლემელობს მოძრაობა, მატულობს ხმაურობა სიგნალების, ფეხის ხმის.

ზაფხული მომკვდარა, და ეს უშველებელი, დაძვინების ლანდების პროცესია თავჩაქინდრული მიყვება უკან ამ საარაკო ყენობას.

პარკების, სკვერების გვერდით მივდივარ თავჩაქინდრული. ვინელები წაბლემისა და აკაციების ალენებისაკენ, ჯერ კიდევ ამ დილით საფირის ღიმილით რომ მაცილებდნენ ომნიბუსში მჯდარს. ხეებს უმწეოთ გაუშვირიათ შტოები ცისკენ, თავები ძირს დაუხრიათ, გულამომჯდარი ბუტბუტე'ენ საშეჰოდვამო რეკვიემს და სცივია ნისლში პარკების ფარდულეებზე, ზღუდეებზე და ბილიკებზე ფოთლებში უმწეო და ფერდაკარგული.

გზაჯვარედინზე შევდექი. ვუცდი ვიღრემდის ავტომობილების ერთი წყება ჩაივლის და გზას გავიკვლევდე. და ვფიქრობ ჩემთვის: ნისლი ამდგარა ყინულოვან ოკეანიდან, ნისლი ამდგარა ზღვების ფსკერებიდან და ამბოხებულა.

ჩრდილოეთიდან მოვიდა ქურდულად, ფეხაკრევით ზამთრის სუნთქვა და ჩემი გული იკუმშება ვარამისავან. ახლა, ამ წუთში ალაზანზე შეფენილ ვენახებში გაღვივებული მტევნები თბებიან მზეზე.

სამეგრელოს კალებში სიმინდს მოსკრიდენ და ჩალის გამხმარ ღეროებს გიგანტიური ორკესტრით აზუზუნებს, აკენესებს ქარი.

მე რაღად მინდა ვიყალო ამ ქვეყანაზე თუ ჩემ სულს გათოშავს ჩრდილოეთის ნისლი, საქართველოში კი ბევრია მზე და ცის ნაჭერი სმარავდისფერი.

მე ესეც მეყოფა.

ძლივს მივალწიე ჩემს ჰორტელს. დარაბებს ეხურავ. ახლავე მინდა დავიმინო. რადგან არ შემიძლია ფანჯრებში ვახედვა. მსახურმა ახალი ფოსტა შემომიტანა. სპარსეთის კონსული ალი-მირზა-ხანის სადარბაზო ბარათი, კონსული და მისი მეფულე მთხოვენ ვახშამზე ვეწვიო... ახ, მეზარება ისევ ქუჩაში გასვლა.

3. „დიონისოს მიოკრად მოსვლა“.

როცა მაჰმადიანებთან დაახლოება მიხდება, ყოველთვის რაღაც ზადი მრჩება გულში. მრცხენია კიდევ შეგობრული ტონით ველაპარაკო იმათ, ვისი წინაპრები ჩვენი მოსისხარი მტრები ყოფილან. რაც ვნებათ დიარქვით ამ გრძნობას: შეზღუდულობა, ატავიზმი. ჩემში ყველაფერზე ხმამალა სისხლი მეტყველებს.

მე, სისხლში დიდი მისტერიაა. სისხლი ამოძრავებს მსოფლიოს მაჯისცემას. სისხლი აკავშირებს, სისხლი სთიშავს. მიუხედავად ამისა მუსულმანებში მე შემჩნეული მაქვს დიდი სინაზე, ძველი კულტურის სიჭარბე. მერმე, უტხოვთში ამ

სისხლის ხმა ნელდება ოდნავ. ასე ვფიქრობდი იმ წუთშიაც, როცა სენტ-პონორეს ქუჩაზე—სპარსეთის კონსულის ბინის ელექტროხის ზარას ხელი დაევირცხა. ალი მირზახანის სალონი ცენტრალური პუნქტია ყველა იმ ევროპელების, რომელთაც რაიმე კავშირი აქვთ აღმოსავლეთთან. მის ოჯახში ხშირად ნამდვილი აღმოსავლეთის ქაოსია მინიატიურაში წარმოდგენილი. ვერც ერთ ევროპეულ სალონში ვერ ნახავთ სხვა და სხვა პროფესიის, ეროვნების, გემოვნების, აზროვნების ადამიანების აღრევას. ევროპეულ ცხოვრებაში უკვე მომხდარია კრისტალიზაცია, საზოგადოება კასტებადაა დაყოფილი.

ხელგაშლილი აღმოსავლური პურმარილი, სადა, წირველი მიღება.

პარიზის ჯადოსნური ძალა! დედამიწის ზურგზე თუ არის ისეთი ქალაქი, როგორც პარიზი, რომელიც ამდენ ბალასტს იღებს მილიონ უცხოელის პირისა და ხელისაგან, მაგრამ მაინც ნაციონალური პარიზული სული ყველას ინელებს.

მართლაც: გოლუას მამლის კუჭი ძლიერ მაგარი ყოფილა!..

ყოველი უცხოელი, პარიზელი ბრუნდება პარიზიდან. ალი-მირზა ხან პარიზშია სულ ოციოდე წელი, თვით კონსერვატიულ, პატრიარქალურ აღმოსავლეთის ნაშაერს მორეგია ის სენი, რომელსაც პარიზულ სულს ეძახიან. მის ოჯახში მეფეის მეტი არაფერია სპარსული. სპარსელობა მალაღი ფირმაა, რომელიც მეტ ინტერესს აძლევს მის სალონს. უკანასკნელ ხანებში ევროპაში კარგი ტონის ნიშანია აღმოსავლეთზე ლაპარაკი, ამიტომაც ეტანებიან მირზა ხანის სალონს პარიზელი პოეტები, მხატვრები, სალონის დამები, ჟურნალისტები, ბირჯის მაკლერები, მეთამბაქოეები, ყველა. ექსოტიკის მეგობრები, ხოლო ასეთნი პარიზში აროდეს გამოიღევა...

მისაღები სალონის კარებთან სახეში შემოშანათა ჯენეტ ხანუშის სადაფით თეთრი კბილების ელვა-ებამ, სადარბაზო ისე გავიარეთ მე ვერც კი მოვახერხე ბოდიში მეთქვა დისახლისისათვის, რომ ამდენ ხანს არ მოვიხანახლეთ.

მე ვფიქრობ: ჯენეტ ხანუში ოდნავ გამოცვლილა. მის სახეს რაღაც იდუმალი დარდის იერი გადაჰკვრია. თვალების ჩრდილები გარღვევია, თუმცა ეს მომეტებულ სინაზეს აძლევს მის ფართე უმოძრაო, მელანქოლიურ თვალებს.

წინა ოთახში ლენისფერ კედლებზე ალგორიული არაბესკები, ათას ერთ-ღამიდან აღებული მოტივებით. პირველი ზალის კედლებზე იტალიანური ლანდშაფტები, ვერონის, ვენეციის მხარეები. ვრცელი მინდვრები თავკლოვანი პინიების ჩრდილებით, შივა და შივ ძველი ციხეები, სასახლეები, ნანგრევები, თეთრი ქვა გამოკრთის მწვანე და ცისფერ ფონზე. კარების თავგზზე: აზიის, აფრიკის, ევროპის სანახები, წყალგარდილები, მინდვრები, სასტუმროში ფართე, ვანიერ ფანჯრებს შორის უშველებელი ვენეციური სარკეები, მოქვირლი როკოკოს ჩარჩოებით. სპარსული დარბაზი განიერი ხალებით, ფარდავებით, ტეკინის ნოხებით მოფენილი, კედლებზე ნაირ ნაირი ძველი ჯაზიერები, ხმლები, მუზარადები, ჯაქვის პერანგები, უცნობი სპარსული მხატვრების სურათები: ლომები, რაინდები ტანწერწერა მწვერები, სპარსელი ვაჟები და ქალები გრძელ კაბებში, რომელიც შაჰინ შაჰის ნადირობა, რომელიც ციხის აღება მუზარადიან შუბონების.

მეორე. სკამები, კარადები, ოტომანები ყველგან შავი საფიანით გადაკრული მუქი მავკონდა როკოკო.

საარსულ დარბაზში, ოტომანებში, დაბალ აღმოსავლურ ტახტებზე ზოგი ევროპიულის, ზოგი აღმოსავლური წესით ისხდენ სტუმრები, ქალები და კაცები. ოსმალეთის ელჩი პარიზში იზმეტ ბეგ, იტალიის საელჩოს სამხედრო ატაშე მათორ სკორტა, მარჯვენა მკერდზე ჟამრავი ორდენების ცისფერი ლენტები აქვს გამწვარივებული, შვეიცარიელი კბილის ექიმი ქალი მადმუაზელ ლორენც, ახალ მოდაზე თმა შეკრეპილი, სანახევროდ მამაკაცურ კოსტაჟში, ნახევრად სპირიტისტი, ნახევრად სუფრაჟეტა, (ფართე, წინ წამოწეული ცხენის კბილები უჩანს ღიმილის დროს) დოქტორ რამერ პარაზელი გერმანულ საელჩოს დავაგომანი, რომელსაც სალონში უსაშველო პოლიგნოტის სახელი აქვს გავარდნილი—იგი ყურადღებას იქცევს იმითი, რომ 26 ენაზე ლაპარაკობს თურმე და სტუდენტობის დუელისაგან ისე დაზნებლი აქვს სახე, თითქოს ყოველ წელს შახსე-ვახსეაში ლებულობდეს მონაწილეობას. დიდი პანგერმანისტი, პოლიტიკაზე იშვიათად ლაპარაკობს.

მისას ბლუტ, ამერიკელი ქვეყნების საზოგადოების მდივანი. ფილანტროპი. პაციფისტი. მუდამ დამწეულ გერმანელ ბავშვებზე ლაპარაკობს, გერმანიაში არ მიდის, რადგან ვერ გაწოვრებია თავის „რეზიდენციას“—პარიზს.

— „იცობდეთ, მადამ ფან სტაუნ.“ მიმიშვირა ჯენეტ ხანუმმა ლურჯ-თვალეზიან, კორკულიან ქალზე, რომელსაც პირველ ორ სიტყვაზე ვტყობა ჰოლანდიელი უნდა იყოს. მადამ ფან სტაუნს გრანდამის აღნაგობა აქვს, (თავის ენებიან, ფართე თვალეზს ისე შეაშტერებს მამაკაცს, რომ თვალეზი ამხელენ მის ხეაშიადს). მის გვერდით ჩემი ნაცნობი—სქელკისრიანი, მთლად გაწითლებული, მელიოტი, მსუქანი კაცი, უშველებელი ცივარით პირში. (მოკლე, მსხვილ თითებზე მოზრდილი ბრილიანტები). ფრანგების აღმოსავლეთ არმიის ინტენდანტი. მუსაო ფან სტაუნს, ზედვე ვტყობა, მან შეიმატა ის აურაცხელი სისხლი, საფრანგეთმა რომ დაჰკარგა სხვა და სხვა ფრონტზე.

— „ესეც თქვენი კოლეგა ფრანგი პოეტი რამონ მენჟე, მაცნობს ღიმილით ჯენეტი საშუალო ტანის გრძელ კულულებიან მამაკაცს, ნაპოლენ მესამისებური წვერით, იგი ნაცრისფერ კოსტიუმში თეთრი ყორანივილი მოსჩაის ამ ფრაკიან საზოგადოებაში. ჯენე უ ხანუმი ამბობს: იგი ეროვარი „ლიცენცია პოეტისი“ სარგებლობს, უფრავოდ რომ დადის მის სალი ში. მენჟე სახით საოცრად მაგონერს აღფრცდ დე მასუეს. მის გვერდით ვარაელი ჟურნალისტა დოქტორ როშერ. რადიკალურად მოაზროვნე რატომოლაც პაიფციისტს ეძახის თავს. თანაგრძნობით იხსენიებს რუს კომუნისტებს.

მაჰაკონის მრგვალ მაგიდას უსხედან და საიდუმლო გამომეტყველებით ხმადაბლა საუბრობენ; კონსული ალი მირზა ხან, ხანში შესული, ოქროს სათვალეზიანი. ანგორელი კაპიტანი იზმეტ ბეგ, მრგვე, წარმოსადგენი ვაჟკაცი, (ქართველს წააგავს ოდნავ): ბებერი, თეთრ ჩაღმიანი სპარსელი შერიტ ყული ხან მშვიდი, სათნო სახის, ცოტას ლაპარაკობს, შექარბავიანი მოუბარი, ლაპარაკის დროს ისე ნაბავს თვალეზს, თითქოს ომარ ქაჰანს კითხულობდეს. ხშირად ხელს ისობს გრძელ, თეთრ წვერზე. მან აღმოსავლური სალაში მომცა. მეც ყველაზე

შეტის თანავრძობით მას მივესალმე. თამბაქოს მოსაწვევ სალონიდან შემოვიდა მარბეჭიანი, ლამაზი ვაჟი, ძლიერ მოთენთილი სახით, ჩერქეზი—სალილბეა, ინგლისურად შეგნაჟულ პატარა, შავ უღვაშებით. მისაღებ ოთახიდან კიდევ შემოვიდნენ სტუმრები: ყველაზე წინ კაპიტან დოაზან თავის ცოლით და დებით, კაპიტანი ელგის სი წრაფით მიიჭრა დიასახლისთან და ხელზე ემთხვია. დამებს შემოჰყვენ: პარიზელი ბირჟის მაკლერი შენაე, (მას სულმთლად ოქროს კბილები აქვს პირში), ელზასელი ინჟინერი დრეერი. მუსაო ვილარ, თამბაქოს ქარხნის დირექტორი სამსონში; თავის ქვიჯასავით დაბალი, მუხლუხასავით დამრგვალეზულ მეუღლით, რომლის ბრილიანტები თითებზე და მკერდზე გასაოცრად კაშკაშებენ ელექტროს შუქზე. მადამ ვილარს მოსდევდა წინდახედული ნაბიჯით ალტირელი მონებით მოვაჭრე მუსაო დე ჟარდინიე, დე ჟარდინიეს თან ახლავს თავისი ტანმორჩილი ცოლი, როკოკოს დროას ტიპიური სახით, გრძელი, შავი საყურეებით. მას ანგლოზივით სათნო გამომეტყველება აქვს... როცა მადამ დე ჟარდინიე სავარძლიდან წამომდგარ დიასახლისთან მივიდა, იგი ერთბაშად დიხრდილა ჯენეტის სიახლოვით. მე თვალი მოვკარი მის შვენიერ თეთრ მხრებს.

ახალმოსულთა შორის ერთი რამოდენიმე ტანმორჩილი ფრანგის ქალი, ერთნი: პალმა ვეკხიოსებური ვენებიანი თვალებით, რგვალი ნიკაპებით, რგვალი, დასრულებული, თეთრი სახსრებით, შვენიერი, გრძელი თითებით, სხვანიც ეშხიანი, მწველი შავი თვალებით, რომელთა ბადალს იტალიაში ან სამეგრელოში თუ შეეკრებით. ერთიც მაღალი, ლურჯთვალეებიანი ზოტლანდიელი ქალი, მე მას ამ სალონში წინადაც შევხვედრივარ, მაგრამ სახელი არ მახსოვს, ისევე ახოვანი მისი და, ორივე ადრიანის რომის ქალების ტაპი, მთლად ხორცი, მთლად ვნება, ჩალისფერი მდიდარი თმა რძისუერ სხეულზე. მათ შორის ყურადღებას იქცევს უფრო ძველი სისხლი: ფართე თვალები, ცხელი, ვნებიანი ორიენტი სუნთქავს მათი შინდისფრად შეღებილ ტუჩებიდან. ეს პარიზელი ებრაელი ქალები უნდა იყვნენ, მათ ემარჯვებათ პარიზული შიკის გამოჩენა, აღმოსავლური ვნების გრძელ წამწამების ჩრდილქვეშ მიჩქმალვა. ზედვე ეტყობათ: მათ ვახეფულს გადაუვლია, მაგრამ პარიზის ოსტატური კოსმეტიკა იკავებს მათ სახეებზე პირველი ვნების მღულარებას, პირველი გაფორმების კდემამოსილებას. ვინც ქალის სილამაზეს ისევე შეჰყურებს, როგორც ხელოვნურ ნაწარმოებს, იგი ადვილად გაარჩევს მათ სილამაზეში ძველ ტილოს და ახალ ფერადებს.

სალონის ერთ კუთხეში ორი ქალი ლაპარაკობს ვილაც ფრანგის არისტოკრატის ცოლზე, რომელიც „ექვიანობის“ მომიზეზებით დაუჭრია თავის შოფერს, სუდანელ ზანგს. მეორე კუთხეში როიალს მოსხდომია მთიორ სკორტა და მადამ დე ჟარდინიე ოთხხელად უკრავენ. ანტრაქტებში მისის ბლუტ ხმამაღლა კითხულობს ჟან შორეას ახალ სონეტებს.

მე ფრთხილად გავიარე სავარძლებში უწყისიგოდ დამსხდარ სტუმრების რიგი, დიასახლისის მიეუახლოვდი.

ჯენეტი მისაყვედურებს, რომ პარიზში დავიფიწყე ჩვენი ტფილისელი კარგი ნაცნობობა.

— „თუმცა“, ამბობს ჯენეტი, „პარიზში ადამიანი გულცივი ხდება“. ჯენეტი ძლიერ უჩივის პარიზს. იგი ჯერაც ვერ შეგუებია აქაურ, მარტივით ცვალებად ბუნებას.

— „პარიზიც რომ არ იყოს, ალი მირზა ხანი მონტე კარლოს, როგორც მიატოვებს. ვერც თამაზი შკავს კარგად“.

— „უკაცრავად ხანუმ, სად არის თამაზი, იგი ახლა მოზრდილი იქნება.“

— თამაზი მეთოთხმეტეში გადავიდა, კოლეშია.

პარიზი მისი ჯანმთელობისათვისაც ვერაა კარგი * პაუზა.

„მეშვიდე წელია ტუილისში არ ვყოფილვართ. თამაზს ბუნდოვანად ახსოვს ტუილისი. სულ მეკითხება დიდდასთან როდის წამიყვანო, რამდენი მზეა იქ... ღმერთო... მომკლა ამ ნისლებმა, წვიმებმა, მოწყენილმა ცამ... ხომ ხედავთ მე როგორ ვაგხდი.“

— „გახდომა გინდებათ ხანუმ.“

— „ნუთუ? მეკითხება იგი კოკეტურად. თვალები ძირს დაჰხარა.

მსახური შემოვიდა, რაღაც წასჩურჩულა დიასახლისს. მარტო დარჩენა ვერ მოვასწარი, მომპარავე სიარულით მიახლოვდება დოქტორ როშერი, რატომღაც ფრიად ფამილარული ტონით იწყებს საუბარს. (თანაც ცალ ხელს მხარზე მადებს).

— „წაიკითხეთ ტანში კრასინის მორიგი გამარჯვება? „ერესეფესერს“ მალე მთელი ვეროპა იცნობს. Je vous assure, je vous assure“.*).

მე უკან ვიხევე, თავს ვითავისუფლებ მასი. ხელისაგან. გაჩუმებული თავს ვუქნევ თანხმობის ნიშნად. როშერი ტყვიისმკურქვეველივით მაყრის სიტყვებს, ფრაზებს. იგი მელაპარაკება ლლოდ ჯორჯის და კერზონის პოლიტიკაზე. (თანაც უკანასკნელს ინკლისური აქცენტით გამოსთქვამს: „ქოერზნ“). — „სე პოლიტიკა აბსოლუტურად გაკორდა.. მალე საჟრანკეთსაც მემარცხენე ბლოკი ჩაიგდებს ხელში.

ბურჟუაზია დალუპავს ევროპის დიდ კულტურას... შეუძლებელია ძველ ფუნდამენტზე შეიმავროს მან თავი უკანასკნელ ომის შემდეგ. რაც შეეხება იტალიას და ისპანიას, „მონ შერ ამი“ თქვენ უკეთ იცით, ეს ორი მხარე აღმოსავლეთია. პირწმინდა აღმოსავლეთი, იქ მუდამ ტირანია ყოფილა და იქნება.

მუსოლინი ვერ მისცემს ევროპას ახალ პოლიტიკურ რელიგიას, რადგან იტალია ყველაზე ჩამორჩენილი მხარეა ევროპაში. ნაპოლეონი? იგი იტალიაში პატარა კაპორალი დარჩებოდა. საფრანკეთის მაღალ პავიდესტალზე გამოჩნდა ბონაპარტი“. ჩვენს საუბარს პოგტი მენჯე შემოუერთდა. იგი აპოლიტიკოსობს, მაგრამ ცალი ფეხი პოლიტიკაში აქვს. მენჯე თავისთავს ორიენტალისტს ეძახის, თუმცა არც ერთი აღმოსავლური ენა არ იცის, ომარ ჭაიამს და ფირდუსს როგორღაც მაინც სთარგმნის. სამაგიეროდ „აღმოსავლეთის მეგობართა საზოგადოების“ წევრია და ჟურნალ აზიატიკის მუდმივი თანმშრომელი. მენჯე უარყოფს ევროპაში ყველაფერს, გარდა ფრანგული რომანტიზმისა, თავყანს სცემს ინდოეთს და სპარსეთს.

*) მე თქვენ გარწმუნებთ.

— „საქმე ჩამორჩენაზედაც არ არის“, ჩაერია მენაე ჩვენს საუბარში. „განა ცვიცმა, ბინძურმა, ჩამორჩენილმა იუღეამ არ მისცა ქვეყანას ახალი მესია?“

— „მე მაინც ვფიქრობ „მონ შერ დოქტორ“ განაგრძობს მენაე, ბოლოს და ბოლოს ახალი შუქიც აღმოსავლეთიდან უნდა მოვიდეს. ევროპაში გაუგონარო კრიზისია. სოციალურად, კულტურულად, პოლიტიკურად. კაპიტალიზმის საშინელი ქაოსის კრისტალიზაციაა საჭირო. კულტურა მხოლოდ კრ-სტალებშია მოცემული, ევროპაში ახალი იდეური სისხლის აღრევა უნდა მოხდეს“.

— „მაგრამ არა ამერიკანიზმის საშუალებით“. ჩაუმატა დოქტორ როშერმა.

— „არა“, დაეთანხმა მენაე.

— „ისევე როგორც საშუალო საუკუნეში. აბა რა იქნებოდა ევროპა სიცილიისა და მადრების სამეფოებში—, აღმოსავლეთისგან არ ესესხებიათ სისხლი და იდეა? ხომ გახსოვთ არაბული კულტურია როლი ევროპულ რენესანსში? სისულელეა ვისაც ჰგონია, რომ იტალიანური რენესანსი მხოლოდ ბერძულ-რომაულ ნიადაგზე წარმოიშვა.“

სიმპტომები? რამდენიც გნებავთ, დღეს საფრანგეთში, ინგლისში, გერმანიაში მომეტებული ინტერესით სწავლობენ სანსკრიტს, სპარსულს, ასურულს, უძირავი ახალი თარგმანები ყველა ევროპულ ენაზე ჩინეთის, სპარსეთის, ინდოეთის, იაპონიის პოეზიიდან, ხომ იცით, პოეზია მიუძღვება წინ ისტორიულ პროცესებს.

La Poésie avant toute choses, n, est ce pas? *) დოქტორ როშერმა მოიწვინა. მას არ ემარჯუება სხვისი ყურის გდება, რადგან თვითონ ლაპარაკობს მუდამ. ჩვენი საუბარი ევროპის ახალ ხელოვნებას გადასწვდა.

— „ის, რაც ჩვენს ხელოვნებაში ხდება, გაუგონარი რამეა. Ce quelque chose formidable, ცხარობს მენაე. „პოეზია რითმის აკომატობათ გადააქციეს, სიტყვა ჰქრება უაზრო რითმების კორიანტელში, სიტყვა კვდება თეატრში, თეატრი ცირკისა და სინემატოგრაფისკენ მიდის, მხატვრობა ისტერიულ ფერადების ძებნით იზრითება, ყველგან მიიმუნური აკრომატობა, ჟონგლიორობა, მუსიკის დეკადანსი ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში დაიწყო, ის რაც ჩვენ ვვაქვს უფრო ფოკუსს პოქსის მუსიკაა. ჩვენ არა გვყავს დღეს არც ერთი დიდი ლირიკოსი, არც ერთი დიდი რომანსაე, არც ერთი დიდი ტონის ხელოვანი, ლირიკოს მაინც ყველაზე ცუდი ბედი ეწვია, არ გამართლდა ჩვენი იმედი ნეორომანტიზმის აღორძინების, შესახებ ან რა რომანტიზმი შეიძლება ისეთ ევროპაში, სადაც ადამიანი პლაკატებში, კარტონებში, მაშინებში იხრჩობა. ადამიანი მაშინის მონა ვახდა. ადამიანის პიროვნება მოკვდა ქაოტიურ კაპიტალიზმის ორჯიგებში.“

პოეზიაში, ლიტერატურაში, მხატვრობაში, მუსიკაში, ყველგან მეტი ჟონგლიორობა, მეტი ტყუილი, ნაკლები გულწრფელი პათოსი და გმირული გრძნობა.

„ოსკარ უალდს მიუძღვის ამ მხრით უდიდესი ცოდა,“ განაგრძო პროკურორის ტონით მენაემ. „ხელოვნება ლამაზი ტყუილი როდია, არამედ—გალამაზებული სონამდვილე, გალამაზებული სიმანინჯე თუ გნებავთ. სტყუის თანამედროვე მწე-

*) პოეზია უწინარეს ყოვლისა. არა?.

რალი, მან სინამდვილე უარყო, იგი ისტერიულ ტანჯვა-გრებაში ეძიებს ახალ თემებს, ახალ სიტყვებს, მაგრამ სადაც ახალი, ჭარბი, წრფელი გრძნობა არ არის, იქ არც ახალი სიტყვა დაიბადება.

— „მაგრამ ეროსი თვით სიტყვაშია მოცემული“, შევნიშნე მე.

— „არა მონ შერამი“ წინააღმდეგ, ეროსმა შვა სიტყვა, სინამდვილის ეროტიკამ წარმოშვა სიტყვა.“

— „...მაგრამ იოჰანეს გამოცხადება?.. პირველითგანვე იყო სიტყვა?“

— „იმოწმეთ ვინც გნებავთ, მე არ მწამა სიტყვის თავისთავადი წარმოშობა“.

— „თქვენ დაგავიწყდათ დევიზი: ხელოვნება ხელოვნებისთვის!“ კვლავ ჩაერია დოქტორ როშერი.

— „სისულელეა. წინააღმდეგ. ხელოვნება ცხოვრებისათვის. ხელოვნება ნათელი მეტეორია მილიონების გზის მაჩვენებელი, არა უნაყოფო ესთეტიკის სალაყო. პოეტი არწივია—ეთერისაკენ, სინათლისაკენ რომ აიტაცა ძველის მიჯნური. ჩვენი დროის პოეტები—საცოდავი ყვერულებია, სხვისი წიწილებისთვის დაქირავებული გადიები, სხვისი იდეების გამოჩეკი“.

— „მერმე რატომ?“

— „რადგან მათ პიროვნება არა აქვთ. დღევანდელი პოეტი ყოველ ფილისტერზე უფრო დიდი ფილისტერია. ამ ესთეტიკაში რაღაც ახირებული—მშვენიერების მეზობლების კასტა შეჰქმნეს. ჯერ კაცი უნდა გახდეს, როგორც ბალზაი, სპორტსმენი როგორც სოფოკლეს, კონტრაბანდისტი, როგორც რემბო, თუნდაც რევოლუციონერი „ქვეყნის დამქვევი“ როგორც რომესპიერი. იყავი ვინც გინდა, მაგრამ ალტყინებული კაცი ყველა ხუთი გრძნობის მქონე, ენებანი ფაბრიკისი, რადგან ვნებაა კაცის დამამშვენებელი, ეს თუ ხარ მერმე ექნება შენს სიტყვას ფოლადი. შემოქმედება მხოლოდ ცხოვრების ანტრაქტივშია შესაძლებელი.“

ნიცშე, დოსტოევსკი, პოლდერლინი, შილლერი შიმშილს, ეპილეპსიას, სიცივის, ქლექს ებრძოდნენ, ისე სწერდნენ. ამოუყენეთ მათ გვერდში პარიზის, ლონდონის, ბერლინის ყავახანებსა და სალონებში მოხეტიალე მძღარი პოეტები, რომელნიც სტრიქონებისა და მათთვის მიღებულ გროშების თვლა უნდებოდათ“.

— „ასეა, ჩვენმა დრომ მოიტანა... ეს პროფესიონალი პოეტები“, შევნიშნა დოქტორ როშერმა.

— „ხა, ხა, ხა, უფრო პროფესიონალი ჯამბაზები, პროფესიონალი ონანისტები, არა?“

— „სინინ თავიანთ იდეურ სილატაკეს ბნელი გამოთქმით, რითმების უზრო ჩხაუნით მალავენ, თავიანთ უგულობას—საფოლაქებში გარჭობილ ნარგისებით. ამიტომაც... ეს გაუვალა პესიმიზმი, ეს სამიწელი მცდრის სუნი ევროპის პოეზიაში, თეატრებში, მხატვრობაში. Something is rotten in the stat of Denmark.“²⁾

²⁾ რადღაც აცროლდა დანის სახელმწიფოში.

— „ეს ბურჟუაზიის ლეში უნდა იყოს“. შენიშნა კიდევ დოქტორ როშერმა.

— „ვისიც არ უნდა იყოს ამ ლეშს გარედ უნდა გატანა.“

— „ყველაფერზე გეთანხმები, მაგრამ აღმოსავლეთზე აქარბებ,—უთხრა მენაქეს დოქტორ როშერმა. ჩვენ ალბად არ ვიცნობთ აღმოსავლეთის მიტომაც ვგზომ გადაქარბებულ იმედს ვაპყარებთ მასზე“.

ამასობაში მომლიმარე ჯენეტი შემოვიდა ჩვენ შორის.

— „რაზედ ცხარობთ ახალგაზღებო? დოქტორ როშერი მუდამ პოლიტიკაზე ლაპარაკობს“.

არ მოგწყინდათ ეს პოლიტიკა? მე გეტყვით უკეთესს: ინგლისელი ცხენი ჰექტორი, ამერიკაში დაუმარცხებიათ. წაიკითხეთ ამ სალამოს „პარი სუარში“. ეს ამბავი მთელ სალონს მოედო. სტუმრებში საშინელი პანიკა გამოიწვია.

მაიორ სკორტა გველნაკბენივით წამოიჭრა სავარძლიდან: „რას ამბობთ, მართლა? წამოიძახა. ქეასანაყივით რგვალ მუსაო ფონ სტაუნსაც არ დაეზარა ადგომა, დიასახლისთან მიიჭრა, სერიოზული სახით შეაჩერდა და მხოლოდ ამის თქმა მოასწრო: „Ce domage.“ *)

— „ჩემს თამაზაქლოფერ დააინტერესებს ეს ამბავი,—მითხრა ხმადაბლა ჯენეტმა.—იგი პირდაპირ შეშლილია ცხენებზე. მუდამ დოღზე რომ ამყოფო, არ შოსწყინდება. მთელი ქვეყანა დოღად აქვს წარმოადგენილი. ამასწინად ჩვენს შოფერს გაპუოლოდა უჩემოდ, ვაცივდა“.

— „ქართულ-სპარსული სისხლია ხანუმ. რას იხამთ. გარდა ამისა, ისეთი თაობა მოდის, ვგონებ სპორტის მეტი არაფერი დააინტერესებს“.

— „მართლაც, მეც ვგერ მკონია, დამემოწმა ჯენეტ ხანუმი. მერმე, ჩემი მამა, ბაბუა, პაპა, ყველანი კარგი კავალერისტები ყოფილან“.

„ცხადია, ქართველი ათაბეგების შთამომავალი...“

ჯენეტ ხანუმი ბოღიში მოიხადა, სალონის კუთაგიში შეჯგუფულ სტუმრებს მიუახლოვდა, აქ მთელი წრე უსმენდა მისის ბლუტს, იგი ლაპარაკის დროს ვაცივით ისწორებს შუბლზე ჩამოვარდნილ კულულებს, ჰექტორის დამარცხების შესახებ ლაპარაკობს, თანაც კაპიტან დოაზანს შეჰყურებს, თითქოს მის მეტი არავინ უსმენდეს.

— „ეს სიმპტომატიურია კეპტენ! ჰექტორის დამარცხება, ამერიკის მომაგლის გამარჯვებას მოასწავებს. ჰექტორი მთელი ევროპის „ჩემპიონი“ იყო. მე თუმც ათ წელზე მეტია, რაც კონტინენტზე ვცხოვრობ, მაგრამ ვხედავ, ამერიკა გიგანტიური ნაიჯივით წავდა წინ. თქვენ ნახათ, მალე ევროპა ისეთივე სიძველეთა მუზეუმად გადაიქცევა, როგორც რომი და ჰელა. ჯენეტის დანახვაზე კაპიტან დოაზანი ხეიდან დაეღალა მისის ბლუტს, ჯენეტს ხელი გაუყარა. ისინი სუფრის შორი-ახლო მოშორებით დასხდენ შაგრენის სავარძლებში და ხმადაბლა საუბარი დაიწყეს.“

მე მთელი საღამო ვეძებდი შემთხვევას ჯენეტთან მესაუბრნა tête a tête, ამიტომაც ავენთე ბრაზისგან. კაპიტან დოაზანი არ ისვენებდა დრო-გამოშვებით

*) სამწუხაროა.

ბირი ჯენეტის ყურთან მიჰქონდა და რალაც საიდუმლო გამომეტყველებით ესაუბრებოდა.

მე ბურგუნდის ღვინით გავავსე ჩემი ბაკალი და ხალილ ბეას ჭიქას შევახალე, ხალილ ბეას ბაკალი ვატყდა. ღვინო სუფრაზე დაიღვარა.

შევწუხდი. ჯენეტი ადკა. ჩვენთან მოვიდა. მანუგეშებდა, რომ ეს არც ისე დიდი უბედურებაა.

— „თქვენი ბრაღია ხანუმი. წავიბუტბუტე“.

— „ნუ თუ“? ჯენეტი ისევ კაპიტან დოაზანის გვერდით დაჯდა.

— „კი მაგრამ...—უბნებდა მისის ბლუტს პოეტი მენაე, ეს ყველაფერი ცივილიზაციაა... კულტურა? სული?“

— „იცი თუ მისტერ მენაე, ამერიკას ერთიც აქვს და მეორეც. მხოლოდ დანახვა უნდა მათ. განა ბრუკლინის ხიდი, ველსტრიტის 60 სართულიანები კულტურა არ არის? განა ამერიკის ფერომაანალურ ტენხიკაში, ინდუსტრიაში სული არ არის?“

— „გარდა ამისა მისის, იცი თუ კაპიტან დოაზანმა, ამერიკა'ხომწერთი ნაცია არ არის? აი ეს აკლია ამერიკას იმისთვის, რომ ერთი კულტურა, ერთი სული ექნეს“.

— „არც ეგაა სწორი“.

— „ომის შემდეგ ჩრდილო ამერიკაში სრულიად გარკვეული ამერიკანიზაციის ტენდენცია ტარდება“.

— „მართალია“, დაემოწმა დოქტორ რამეზი. „უკანასკნელ წლებში საშინელების სიჩქარით ხდება იმ ოცი მილიონი გერმანელის ამერიკანიზაცია, რომელნიც ოკეანის გადაღმა არიან გადახიზნული“.

— „ეჰ, გერმანელებს ნაციონალური გამძლეობა არ აქვთ, მათ აკლიათ ერთგვარი შეუფალობა უცხო კულტურის მიმართ. თუ ეს შეუფალობა არა აქვს ერს, ის ადვილად გაითქვიფება.“ შენიშნა იტალიელმა მაიორმა.

— „თქვენ გგონიათ? ჩაილაპარაკა დოქტორ რამეზმა, ისედაც დაჩეხილი სახე მთლად დაემანქა.“

— „როგორც ვხედავ ამერიკა ყველას მოინელებს, ევროპასაც და იაპონიასაც, ათიოდე წლის შემდეგ იქნება ერთი ძლიერი ამერიკის ნაცია“. ამბობს მოკრძალებული ტონით ჩალმიანი სპარსელი შერიტ ხანი.

მისლობელ დარბაზიდან სიმიბიანი ორკესტრის ხმა ისმის. იქ უკვე უნესტები გაეჩაღებიათ. ამ დარბაზში დარჩენ მხოლოდ შერიტ ხან, იზმიტ ბეა, მირზა ხან და ორიოდე გვიან მოსული ხნიერი დამა. უკვე ცეკვისაგან ლოყები შეწითლებოდათ: მაღამ ფან სტაუნს, შოტლანდიელ მისს და მისდას. მისის ბლუტ ყველაზე მეტ აქტივობას იჩენს უნესტეშიაც. ტანმორჩილი პარიზელი ებრაელი ქალები ფაშატეზივით ხტოდენ. მაღამ დოაზან—ინყენერ დრეერთან, მაღამ დე ჟარდინიე—მაჟორ კორტასთან; ახმახი კავალერი აღელვებული შეჰყურებდა კოაშია მაღამ დე ჟარდინიეს სათნო, ანგელოზისებურ სახეს, ჯენეტი კაპიტან დოაზანთან ცეკვავდა, როკავდა ჯენეტის ტანი—ქარისაგან ატოკებულ ნაძვი ურთხელებს შორის. მუსაფო ფან სტაუნ თავის მოკლე, მსხვილ თეხებს ერთ ადგილზე აბაკუნებდა და ქადაგადდევარდნილივით შესცქეროდა თავის ახოვან დამას: შოტლანდიელ მისს, რომლის მინანქარივით თეთრ ლოყაზე შინდისფერი ალმური კრთოდა.

— „რა შეუფერებელი წყვილია!“ წამურჩულა ღიმილით ჩერქეზმა ხალილ ბემს, რომელიც ჩემს გვერდით აღმოჩნდა შემთხვევით...

— „იცი, როცა მამაკაცს ცეკვა ემარჯვება, თურმე გონება ჩლუნგი აქვს“, ვეუბნები ირონიით ხალილ ბემს, ფან სტაუნის დათვურ მანერებსა და მიხვრა-მოხვრას ვაკვირდებით.

— „ი, ეს უდროობის კაცია, თორემ არც გონება აქვს მას ზედმეტად ბრწყინვალე. სპეკულიანტობას რა დიდი გონება უნდა. მუსაო ფან სტაუნის ომბდის დასტორგის ქუჩის კუთხეში ბანანებს ყიდდა. ახლა პარიზის ბირჟის ლომია. შარშან დავდიოდი მათსას. ბ. ფან სტაუნის პორტრეტს ვხატავდი. ზომ იცით, ხელოვანიც ხშირად ლუკმა პურის მონაა. რა გგონიათ, პარიზელი მხატვრების დიდი უმრავლესობა უშვებანო პლაკატებს ხატავს.“

— „პოეტი“?

„არც პოეტია უკეთეს დღეში, სანამ დიდ სახელს მოიხვეჭენ. მე ვიცნობ ერთ მაღალ ნიჭიერ პოეტს, ბირჟის სტენოგრაფებს სწერს. ომმა ახალი ტაპის ბურჟუაზია შექმნა. ამ თაობას აღარა აქვს ძველი ბურჟუაზიის განათლება და გემოვნება. ყასბები გამდიდრდენ. მათ არაფერი ესმით ხელოვნების. ფან სტაუნისთანა ინტენდანტებისთვის იყო ეს ომი. მთელი ქვეყანა დაღარობდა. სიმდიდრე სპეკულიანტებს ჩაუფარდა ხელში. რამდენი ხელოვანი დაღუპა ამ ომმა. ახლა მაინც ევროპაში ცხოვრება გაძვირდა. მოცალეობა აღარ არის. და ზომ იცით ნებიერი მოცალეობა სჭირია ხელოვანს.“

„ასე ქმნიდენ ძველი ბერძნები, ინდოელები, სპარსელები. ევროპაში დრო ისე მიგაჭენებს, დამშვიდებული ჰვრეტა შეუძლებელი ხდება. სიმდიდრე და მოცალეობა ყოველივე შემოქმედების შშობელი. ორივე ფან სტაუნებს ჩაუფარდათ ხელში მაღამ ფან სტაუნმა მიჩვენა თხილის ოდენა ბრილიანტი, ვიღაც რუსი ურიისგან უყიდათ. ეს ბრილიანტი მარია ფეოდორენასეული ყოფილა რამოდენიმე სერვიზი აქეთ ძვირფასი სევრის პორცელანის, წითელი კოპენჰაგენის ქურქელი, მოოქროვილი ლანკანები, ბროლის ლარანაკები. ხელზე დააკვირდით მაღამ ფან სტაუნს. ეს წითელი იაგუნდები ციმბირიდან ჩამოსულ სლოვაკებისგან იყიდეს პარიზში.“

„ფან სტაუნების საწოლი წითელი ავსტრალიური ხის“ კედლები ოქსინითი და შადით გადაკრული, ერთი ბრილიანტების კოლექ აქვს მაღამ ფან სტაუნს (მას დ-დ ოპერაში ატარებს მხოლოდ) რომელიმე პატარა სახელმწიფოს იყიდის. ფან სტაუნის სახლში მე ვნახე აღმოსავლეთიდან მოტანილი პატიოსანი თელავი, რომელთა მსგავსი არაოდეს მინახავს. ამას წინად დღეობაზე აჩუქა ფან სტაუნმა თავის ცოლს ერთი არაბული სამკერდე ვეშაპის თვალით, ლაყვარდით, ცის ნატეხით, ობოლებით და საფირებით შემკული, ძვირფასი ოქრომკვედი.

„ფან სტაუნს ახლაც საკლავი საყონელი მოყავს ბალკანეთიდან პარიზში. ბუქარესტში რუსეთიდან გატანილი აუარებელი სიმდიდრე იყო, ძველი სპარსული მინიატურები, რუსული ხატები, ბეწვეული, ბრილიანტები, დიდძალი სიმდიდრე შეისყიდა ბუქარესტელ კომისიონერებისაგან. იმ სპარსულ მინიატურებზე მრჩებოდა თვალი. ფან სტაუნს რად უნდა? ხელოვნების ინჩი-ბინჩი არ ესმის.“

ზომ ხედავთ რა ხალხი გამოაჩინა ამ ომმა!

- „ეს ის შტაანრეია, გოეტეს სახლი რომ დაუწვა შვეიცარიაში“?
- It is, it is. *)
- „მწერალია არა? კითხულობს მუსაო ფან სტაუნი, რომელიც ამასობაში ისე გატაცებული ყოფილა ქაბით, რომ აქამდის ვერ გაუგია თუ ვინ იყო ეს შტაანერი“.
- „Jes, jes, it is, it is.“
- „მე აღმოსავლეთის კაცი ვარ. ქალი ისე უნდა იყოს სქესით გაბრუნებული, რომ მამაკაცთან საზოგადოებაში ლაპარაკს ვერ ახერხებდეს“. წამწურჩულა ხალილ ბემ და თავისი ჭიქა გამოსცალა.
- დოქტორ რაჰმერი, პოეტი მენაე, მადამ ფან სტაუნი გაჩუმებული სჯამენ. დოქტორ რაჰმერი იღებს ბაკალს ხელში, ძლიერ ახლოს მიდის მადამ ფან-სტაუნთან, არეული თვალბით შეჰყურებს მის სახეზე მკერდს და აღღვგრძელებს. მე ვეკითხები ხალილ ბემს.
- „ის ორი ქალი ვინ არის, მუსაო დე ვილარის გვერდით რომ სხედან?“
- „ის მალალი იტალიელი ქალია, ვგონებ მადმუაზელ ტორინო. მეორე კაპიტან დოაზანის დაა, პარიზელი ქალი. პატარაა მაგრამ... რა საუცხოვო მხრები აქვს“.
- „აჰმა რომ თქვას მისის ბლუტიც ლამაზია. მშვენიერი თვალები აქვს“.
- „ახ, არ მიყვარს, ყბედია“.
- „იტალიელსაც, ამერიკელს, პარიზელს, შოტლანდიელს, პოლანდიელს, ებრაელებს, ყველას მაინც ჯენეტი სჯობია. არა“? მეუბნება ღიმილით ხალილ ბემ. ორივენი ჯენეტის საღვებრძოლოს ვსვამთ. ვკოყნით მის შვენიერ ხელებს და ისე ვბრუნდებით ჩვენ ადგილზე.
- „რა სახეზე მკერდი აქვს, რა კეთილშობილი კანის ფერი. ფეხები ჩერქეზული ცხენით... ო, რა იყო ჯენეტი 16—17 წლისა“!
- „არც ახლაა ძლიერ ხნიერი“.
- „თქვენ ხომ იცით, ჯენეტი ქართველი ქალია. მამამისაც ვიცნობდი. კავკაზში მსახურებდა პოლკში. მათი წინაპრები სამცხის ათაბაგები ყოფილან. ახლაც აქვთ ვგონებ მამული ახალციხის ახლოს. კავკაზში მოკლეს ჯენეტის მამა. ჯენეტის მოჭაცება უნდოდათ. დედამ ვაჟურად გადააცვა. ტფილისში გამოაპარა, ჩალანდრის ცხენით“.
- „ალი მირზა ხანს რომ არ შეერთო, პარიზში არ წამოეყვანა, ტფილი-სიდან გაიტაცებდენ ჯენეტს“.
- „ჯენეტის ქმარი თქვენი ნათესავი ხომ არ არის, ხალილ ბემ“?
- „არა“, — სთქვა ხალილმა. მის სახეზე უეცარმა ჩრდილმა გადაიბრინა. მე გადავავლე თვალი იქ დამსწრე ქალებს. მართლაც ჯენეტი ირისესავით ბრწყინავდა მათ შორის. პარიზს დაერთვა თავისი ბეჭედი მის სახეზე. ორი თითქმის შეუუმჩვეელი ნაოჭი ოდნავ მოქანცულ ფერმკრთალ სახეზე, მაგრამ მისი არსებობიდან რაღაც გაუმხელელი, შიგნით დაგუმებული რომანტიული აღმური ჰქრის,

*) ის არის.

*) დიახ, ის არის.

როცა გაიცინებს ველური შვენება იფრქვევა მის პატარა, ბროწეულის ყვავილი-
ვით ტუჩებიდან.

— „მე არ მიყვარს ევროპიელი ქალები“, — განაგრძობს ხალილ ბეგ, — „ქალი
საერთოდ რეალისტური არსებაა. მაგრამ ევროპიელი ქალი — უფრო მე-
ტად. რამდენი ანგარება, რამდენი სიყალბე, რამდენი კოსმეტიკა, სიკრუე. მე
18 წლიდან პარიზში ვარ, მამაჩემის მთელი ქონება პარიზელ ქალებს გადავა-
ლიე, არ დამიტოვებია არც სალონის ქალები, არც არტისტები, არც შანსო-
ნეტები, არც მეძავეები, მაგრამ არც ერთი არ მიყვარებია.

— „თქვენ ძლიერ დახელოვნებული ყოფილხართ ამ საქმეში“.

— „მეტი რა გამიკეთებია ჩემს სიცოცხლეში“, — წარმოსთქვა მან შინაგანი
გულისწუხილით.

— „მე მგონია, ყველას კიდევ მეძავეები სჯობია. მეძავე უფრო გულწრფე-
ლია, ვიდრე მთელი ქვეყნის „პატიოსანი საზოგადოების“ ქალები. პარადოქსად
არ მიიღოთ. ოჯახი სხვა რაღაცა, თუ არ ლეგალური მრუშობა. მეძავე ქალი
პირდაპირია და უშვალაო. მერმე პარიზელი. იგი კეთილსინდისიერად ასრულებს
თავის პროფესიას“.

— „მიკვირს, როგორის მძულვარებით ლაპარაკობთ ქალებზე, ბატონო ხალილ“.

— „ჰმ, იცით, ჩვენ აღმოსავლეთელები ყველაზე უკეთ ვაფასებთ ქალებს.
ქალის რომანტიზმის ბურუსში გახვევა ეს ევროპიელების საქმეა. ეს იბსენისე-
ბური სისულელეებია. მისის ბლუტი ნამდვილი ნორაა, ასეთი ქალები, აი ასეთ სა-
ლაყბო სალონებში თუ გამოდგებიან. ისინი აკვანსა და ქმრის სარეცელს ვერ შე-
ეგუებიან. უნდა შეურიგდეთ ამ აზრს, რომ ოჯახი და პარემი ოდნავ განსხვავდე-
ბიან. მხოლოდ რიცხვით. ცოლობაც პიროვნული მონობის ცალფა ნიღაბია. იბ-
სენის და მის მიმდევრების სულელურმა რომანტიკამ შექმნა ქალთა ამბოხი.
ნახეთ ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის დღიური პრესა. როგორ ენგრევი
მთელ ევროპას ოჯახი თავზე! განა ვერ ამჩნევთ, ევროპაში დიდი ხანია მამაკა-
ციების ვადედაკაცება და ქალების გამამაკაცება ხდება. აკი ამბობდა კარდინალ
დამუბუა: სიყვარული სხვა არაფერია, თუ არ თავგასართობი ჩვეულებაო. თუ
მადამ პოლინაჟაკს და მადამ ნესლეს დღეელი ჰქონდათ ბულონის ტყეში, რად-
გან ორივენი რიშელაგს საყვარლები იყვნენ. შარშან ქალბატონ ბლუტს და ქ-
ნ ლორენცს ჰქონდათ დღეული ნადმუშელ დელაროშის გამო“.

— „მათაც ბულონის ტყეში“?

— „არა, მათ ერთი პატარა თეატრი იქირავეს მონმარტში: დღეული ჩაკე-
ტილ კარებში იყო. სეკუნდანტებათ ორი ქალი და ორი კაცი ვიყავით: მე,
დოქტორ რამერ, მადამ ფან სტაუნ და ჯენეტი. ნადმუშელ ლორენცი დაიქ-
რა ყვრიმალში. ახლაც აჩნია“.

— „მემრე აქ როგორ მოხვედენ ამ საღამოს“?

— „ჯენეტმა შეარჩია დიდი ხანია. აკი ამბობდა ბონაპარტე: მე
მეშინია ევროპას ქალი და ვეპარი არ დაეპატრონოსო. ეს ნაწილობრივ მოხ-
და კიდევ“.

— „დღეს მეწვრიმალეებია ევროპის ბატონები. ხვალ ალბად ქალები
იქნებიან...“

„...ასეა, სიყვარული კორექტურულ შეცდომასა ჰგავს, სადაც არ გგონია იქ შეგეპარება“.

მირზახანის კაბინეტში ნათქაინის და ახალი ფერადის სუნი იდგა. ხალილ ბემბ ძლივს მოსძებნა შესავალი. ოთახში მაქაიმაღური სინააღე დააყენა, ერთ კედელზე მიიდგა სკამი და თეთრი ტილოს საუარი გადახადა განიერ ჩარჩოებში ჩადგმულ სურათს.

სუბტროპიული ზღვის ნაპირი. ბანანებით, მაღალი პალმებით, ხშირი ლელოთ შემოსილი. ნიდაგი—წითელი ქეიშა, ძოწის, ფარუხის, ქარკის ფერადი უხვად გაბნეული ხმელზე, ზღვაზე და ცაზე. ლელში და იალში სულგახაბული ულალ თვალებიანი ვეფხები, ველური ვაზების ბარდებში თხას ჩლიქებიანი სატირები დელფინენას, ცხებთევზებს, დანიანგებს თავი ამოუყვიათ ლილისფერ ტალღებიდან: გარინდებული შესცქერიან უცხო სასწაულს. ქვეყანა ახალგაზდა და ბრწყინვალე როგორც შექმნისა პირველსავე დილას. სმარავდის ტალღებიდან ამოდის ნორჩი, პირშიშველი ქაბუჯი, მისი ფეხები: ორი სვეტი სპილოს ძვლით კვეთილი, მისი მუცელი: მარმალის დაჟა, შევნიერების ათი მცნების ზედ წასაწერი, მისი ყურები: ორი თეთრი სადაფის ღიწილი.

პატარა მოგრძო თავი უკეთიშობილეს რაასას ამქლავნებს. შავ წარბებს ქვევით ირიბულად გაჭრილ გუგოდან იმზირებიან მუქლურჯი თვალები, მათი სხივგადაკრული კრთომა ღიმილია პირველი შექმნის. სინარული ამ უსაზღვრო ეთერის, უსაზღვრო წყლის და ნაყოფიერი მიწის დედობრივი სუნთქვით ალტყინებული. იგი ამოდის ნაპირზე ელემენტებისგან ახლად შევებული, თითქოს ეს არის ახლა დაბრუნებული ოკეანის ხოყიერ საშოღან, სადაც უყოიები ურწყვედნ ოქროს აკვანს. ექსტაზი ისახება მის თვალების გაღებასა და ხელების ცაშლამი. მისი თვალები მაგონებენ ჯენეტის თვალებს, საფეთქლებზე ისეთივე ციფერი ძარღვების ნაზი ხაზები ატყვია, როგორც ჯენეტს. ვნებიანი, მოძრავი ცხვირის ნესტოები, პატარა ყურები, ჯენეტს რომ მოუჩახს ხშირი, შავი თმიდან, როცა მადამ რეკამიესავით ივარცხნის თმას. და ჩემს თვალწინ ხორცს ისხამს შევნიერის მეორედ მოსვლის და უმარკო შთასახვის მისტერია. ჯენეტის ოდნავ მობინდულ სილამაზეს ისევე შეუსხამს სისხლი და ხორცი და ხელთეორედ მოდის ამ ქვეყნად სხვა სქესის სახით. როგორც ახალგაზდა ღმერთი ამოდის იგი ზღვიდან, მაა მხოლოდ მშვილდი და ისარი აკლია, რომ აფროდიტეს ეახლოს, მისი ფარეში გახდეს და დაუსრულებლათ ინადიროს მთელს ქვეყანაზე; ვიდრემდის მზე არ ჩასულა და შემომქმედის სასწაულით გაჩენილ სამყაროში შევნიერების მრევლი არ გამოლეულა.

მე მაგრად, მაგრად ვართმევე ხელს ხალილ ბემს.

— „მართლაც ღიონისოს მთელ მოსვლაა ხალილ!“

და იქვე ვჯდები შავრენის სავარძელში.

— „ზომ იცი, ღიონისეც ზიიდან მოვიდა“!

— „ეს არის თამაზ? ვ კითხ ბი“.

ხალილმა წემომხეჯა. გაჩუმდა.

„მატეარს ნება არა აქვს თავისი მოდელის ვინაობა გაამხილოს“.

— „ალი მირზახანი დაქინებით მთხოვდა თამაზის სახელი და გვართ ვამომეფინა, მაგრამ არ ვქენი. ძოდელი მუდამ ჩრდილში უნდა იყოს“... ჩაილაპარაკა ხალილ ბემ და ელექტრონი დააქრო.

სალონში დავბრუნდით, სტუმრებს ევახშმნათ.

მადამ ფან სტაუნმა ფრიად კონფენდენციალური გამომეტყველებით გავვიხმო განზე:

— იცით, მდმუაზელ ლორენცი ამაღამ იმარჩილებს. ნურავის ეტყვიტ, მამაკაცებისთვის აკრძალულია დასწრება. ჩვენ ძლიერ ვლელავთ. მე ძლიერ მიყვარს მკითხავი, მაგრამ მეშინია...“

მე და ხალილი თამბაქოს მოსაწევ ოთახში გავედით. თითო სიგარა მოეწვიტ, შემდეგ სპარსულ დარბაზში შევიპარენით და კარების გრძელ პორტიერებს ამოვეფარეთ.

რგვალ, მაჰაგონის შავ მაგიდას უსხდენ:

ჯენტ ხანუმ, მადამ ფან სტაუნ, ანგელოზის სახის მადამ დეჟარდინე, მადამ შენაე, მდმუაზელ დელა როშ, შოტლანდიელი ქალი, მდმუაზელ ტორინო, შუაში მდმუაზელ ლორენცი.

დარბაზში იისფერი შუქი იდგა.

ავჯვის ბნელი კონტურები კუთხეებში ატუშულიყვენ.

სდუმდენ.

ხელები ზურგზე დაეწყოტ.

მდმუაზელ ლორენცს სახეზე ეტყობოდა— ოპიუმში მიელო წინასწარ. გაუნძრევლა იჯლა, თვალზე მიბნედილი ნისლი გადაჰკროდა. მის მახინჯ სახეს რალც მისტური ელფერი მისცემოდა. გარინდებული მისჩერებოდა სალონის ბნელ კუთხეში მოლაპლაპე შეიდ სანთლიან შანდალს. ყელა მის ბავის გახსნას ელოდა.

კელლის საათმა 12 ჯერ დაჰკრა...
 — „მაცხოვარმა ჩვენმა, იესო ქრისტემ წყალი სთხოვა სამარიტელ დედაკაცს.“ დაიწყო ქადაგად დეჟარდინიმა. „დედაკაცმა მოილო, სამაგიეროდ იესომ აჩუქა 7 პატიოსანი თვალი. სამარიტელ ქალს უნდა გაენაწილებია წყალი ცხოვრებისა ისრაელის დედათა შორის. რადგან ეს პატიოსანი თვლები ქრის ზეს ცრემლები იყო“.

მცირე პაუზა.
 „სამარიტელ დედაკაცს შეუჩნდა ეშმა. თავი შეაყვარა. შეიღწი სამი შეუცვლა“. განავრძო მდმუაზელ ლორენცმა.

„შეიდი ინდოელების წმინდა რიცხვია. ხოლო სამი ეშმასგან დანამსული. ქვეყანა ორეულებად დაჰყო ღმერთმა. ოდესღაც წყვილები ნეტარებდენ ედემის მდინარის—ფისონის ნაპირას. მაგრამ კენტი ეშმა არ ისვენებდა. თუ წყვილს მესამე შეუჩნდა, წამსვე ილუპება სიყვარული, მეგობრობა, ოჯახი. ეროსიც რიცხვით მესამე იყო. სიჰარბისა და სილატაკის—ჰენიას და პოროსის შეილი. ამიტომაც მარტოკა დაწანწალებს ეროსი ამ ქვეყნად, უსამშობლო, უსახლკარო, მიუსაფარი. სადაც კი მუსწრებს წყვილების ბედნიერებას, შეუჩნდება, გასთიშავს და დალუპავს.

იულაც კენტი იყო ქრისტეს მოწაფეებში.

ვამბობ: თვალი პატიოსანი სარდიონი ვისაც აღმოაჩნდეს, ჯერ არ გამოაჩინოს! ფერად მეწამული. ნაპოვნია ასურასტანში. მეწამული ფერი სისხლია, ნიშნავს: სიჰარბეს და სიყვარულს. ვამბობ: სარდიონი. ხელი მაგიდაზე!“

ყელა ერთმანეთს შეჰყურებს თვალბგაბრწყინებული. შოტლანდიელი

ქალი დაიბნა, გაწითლდა. მარჯვენა ხელი დასდო მაგიდაზე. ყველა მის თეთრ ხელს შეაჩერდა.

„თეთრი და სანეტაკი ვით პილოს ძვალი აქატი ამშვიდებს, გველი ასპიტიც გვერდით უწევს აქატის პატრონს უჩნებელი იქნება. აქატი თეთრი სათნოებაა,— ქრისტეს თვალნაკრავი ნათელი.“

თავისი პატარა, ბავშური ხელი დასდო მაგიდაზე ანგელოზის სახიანძმა მადამ დეჟარდინაემ.

მაგარია ვით სატანას შუბლი — დიამანტი — ერიდეთ შავ დიამენტებს, ჰადესის კუბრში ამოსვარა ეშმამ ეს ბრწყინვალე პატოსანი თვალი. იგი აღვივებს ლესბოსის ცოდვებს. მადამ ფან სტაუნი გაწითლდა. ბეჭდებით მოკირწყული ხელი გამოიღო.“

„ცეცხლივით მოლაპლაპე იაკინთეს ბნელ ღამეებში პოულობენ ლიბიაში. ჭეხ ხელმეორედ ნაპოვნია იქ, სადაც ფისონი მზის მზარეზე ერთვის ინდოეთის ოკეანეს. ამიტომაც მაკინთე წყალში გაქვაებული მზის ნატეხია. ხოლო მზე — მარადისობის თეთრი დროშა.“

მადმუაზელ ტორინომ ხელი დასდო მაგიდაზე.

„მოსემ ნახა ლიბანის მთის ძირში საფირონის თვალუბიანი ცის სხეული, იგი ღმერთს უცდიდა ბინდისას. ელოდეს საფრთხეს, — ვინ შებინდებისას სიყვარულის ღმერთს უცდიდეს.“

მადმუაზელ დელა რომშმა მორცხვად წამოსწია მარცხენა ხელი.

„ღვინის ფერია. მოკროვილი ბრწყინვალეა არტყია გარს. ვინც მუდამეამს მას უყურებს მთვრალია სიყვარულით — ამეთისტო!“ სთქვა ბრძანებითი კილოთი მადმუაზელ ლორენცმა.

ხელი გამოაჩინა მადამ შენაემ.

„ექვიანობასავით მწვანეა სმარაგდი. ამ თვალში სარკესავით ვხედავ პირბნელ მომავალის ნიღაბს. იგი ამშვენებდა ინდოეთის, აშურეთის, ბაზინტიის მეფეების გვირგვინებს, მაგრამ ბეთისწერამ იავარჰყო ეს ქვეყნები და მეფეებმაც გაიგეს, რომ გვირგვინი დიდხანს არ მოიცდის ადამიანის თავზე. სმარაგდის თვალებით ანათებდა ღმერთი დიონისოსს გაზაფხულზე მზის ეტლით რომ გადაივილიდა თრაკიის ველმიდამოს. მისი შემოხედვით მწვანდებოდა მგლოვიარე ბუნება სმარაგდის ფერად. მაგრამ დიონისო ქრისტეს მტერია, ამიტომაც ეშმას პირით დალორწილია სმარაგდი.“

„მუფტილიის მთების ჯურღმეულებში უამრავი ჯოჯოები და გველები ბინადრობენ. დედით შობილი იქ ვერ ჩასულა. გველს მუცელში აქვს ჯადო, ყოველ ათასეულ წელს ერთხელ აკაკანდება და ჯადოს დასდებს. მაშინ იწყება აღრევა სისხლის, სქესის და ჩვეულების. ადამიანები გაცოფდებიან, არავინ გაარჩევს დედას, შეილსა და დას. მარტოქასავით გახელდება. აიწყვეტს ადამის ნაწიერი. დაღწევენ ძველ საკერპობებს რომ ახალი კერპების ტაძრები აავონ. თეთრი არწივები სკამენ ამ გველებს. მონადირე მშვილდ — ისარი თჳლავს არწივს. გამოფატრავს, სმარაგდს ამოუღებს გვამიდან. ამგვარი სმარაგდი შეუცვალა ეშმამ სამართელ ქალს. სმარაგდი სანამ ხელზე ექნება ქალს ქმრის ლალტი არ შეუძლია. აფრ-

თხოვს მანე სულეებს. ვისაც სმარავდი აღმოაჩნდეს—მონადირეს უფროსილდეს, ვინაიდან ეროსია პირველი მონადირე.

ვიძახი: სმარავდი“.

ყველანი სდუმდნ.

ჯენეტ ხანუმი ვაფითრდა, საოცარმა ყოვლამ გადაურბანა სახეზე და თავისი გრძელი, სმარავდებით მოჭედილი ხელი დასდო შავს მაგიდაზე.

სიანსი ვათავდა. მე და ხალილ ბეგ დიდ სალონში დაუხვდით ქალებს. ყველას ძლიერ ალელუებულები სახე ჰქონდა. მამაკაცები ბილიარდის ოთახში გადასულიყვენ კარტის სათამაშოდ.

პოეტი მენაე შემოვიდა.

ვეკითხები:

— „დოქტორ როშერი წავიდა“?

— „არა, კარტს თამაშობს“.

— „თქვენ ნახავთ ყველას მოუგებს. ებრაელი არ არის?“.

ჯენეტი ხალილ ბეგს გვერდით იჯდა. ერთ კუთხეში მადამ ფან სტაუნდი და მადმუაზელ დელა როშ დამსხდარიყვენ, ფან სტაუნს სავარძელზე თავი გადაეგდო, ნებიერი თვალებით მისჩერებოდა დელა როშს, ყურს უგდებდა.

მე ჯენეტს ვუახლოვდები.

იგი ისევ ძველ თემაზე გადადის:

„თქვენ თუ მართლა აპირებთ საქართველოს წასვლას, აბასთუმანში შევხვდებით. აბასთუმანი ძლიერ კარგია. ევროპის ყველა კურორტს მიჩვენია“.

— „გენატრებათ ხანუმ საქართველო“?

— „აბ... რა თქმა უნდა. ვიზა თუ მივიღე, მე მინდა დიდედას წაუყუყვნა ოთახში, იქიდან 30 ვერსია აბასთუმანმდის. ბავშვს ძლიერ სუსტი ფილტვები აქვს“.

— „თამაშს“?

პაუზა.

— „იცი, ქართველი ქალი უცხოელს არ უნდა გაჰყვეს. მომკლა აქაურმა ნისლმა.“ კენესი ჯენეტი. „თქვენ ალბად იცით, რა ცუდი სენია ის რასაც ფრანგები „ნოსტალჟი“ ს ეძახიან.“

ხალილ ბეგ ადგა და წავიდა.

— „მეც ძლიერ ვიტანჯები ხანუმ. ადრე სიჭაბუკეში მე მას ვერ ვგრძნობდი ისე მძაფრად. მეგონა კიდევ დიდხანს შევიძლებდი ევროპაში დარჩენას, ან ამერიკას წავიდოდი. „ნოსტალჟი“ ჩვენ ქართველებს არ ესმით, რადგან ქართველი გაჭირვებას იშვიათად მიჰყავს უცხოეთში. ჩვენ სიტყვაც არ მოგვეძევა ამ სენის გამოსახატავად.“

— „მართლა როგორაა ქართულად „ნოსტალჟი“? მეკითხება ჯენეტი.

— „ვიტყოდი სევდა მამულისადმი, მაგრამ არა, ეს სიტყვა სავსებით ვერ გამოხატავს, რალაც მეხამუშება“.

— „ურბებს არა აქვთ ეს გრძნობა. ბენდიერი, ხალხია. დოქტორ როშერი ისთვის ყველგან სამშობლოა, სადაც ფულს იშოვის.“

— „შეიძლება ხანუმ, ჩენი ჩამორჩენილობის ბრალი იყოს, რომ ასე ფიქურად ვიტანჯებით, როცა ჩენი მიწის ნაჭერს მოვეცილდებით, ატავიზში არა“?

— „ჩამორჩენილობა აქ რა შუაშია? ერთი ცეროპიელებს კითხეთ. ჩვენსას ერთი ნორვეგიელი პიანისტო ქალი დადიოდა. იგი ამ შეზღონზე დაემხოზოდა, ბავშვივით ღრიალებდა. საზიზლარი სენია, საზიზლარი, მე იგი წარმოდგენილი მაქვს ყვითელ თვალეზიანი არსების სახით, თავის გრძელსა და წვეტიან ფხილებს ჩაგასობს გულში და არ მოგეშეება, არ მოგეშეება.“

ხალილ ბეა ისევ შემოგვიერთდა.

— „მობრძანდით ხალილ, აგერ დაბრძანდით“. მიუთითა ჯენეტმა ცარიელ სავარძელზე.

— „რატომ ხართ ამ საღამოს ასე ჩუქად, ხალილ ბეა?“

— „თქვენ ალბად არ შეგიმჩნევიათ ხანუჲ, ჩვენ ბევრი ვისაუბრეთ. სულ ლაპარაკიც მოსაწყენია. ახლა ისე ინტიმურად ვზივართ. ეგებ რამე დაუკრათ.“

— „მეც ძლიერ მენატრება ხანუჲ შინაური მუსიკა.“

შევეხუეწე მეც.

ჯენეტი წამოღდა. მე თვალი გავაყოლე მის შენეირ, ნახევრად შიშველ მხრებს.

სალონის კუთხეში მდგარ ძველებურ პიანინოს მიუჯდა. უკან მოიხედა.

— „ჩემი ნორვეგიელი მეგობრის სიმღერა უნდა დავუკრა.“

— „თეთრი სახლი, თეთრი სახლი“ მიაძახა ხალილ ბეამ.

ამ სიმღერას სევედა მამულისადმი უნდა ერქვას ვეიქროზ და მელანქოლიური მუსიკის ტალღები მიმაქანებენ შორს, სადაც სიმიდის გამზარ ღეროებს აკვნესებს ქარი და გადაყვითლებულ ქალებში დააბოტებს ჩალისფერ ნაბღიანი ოჩოკოჩი, ჩემი ბავშვობის დიდი ინკვიზიტორი და საფრთხობელა.

„ო, თეთრო სახლო,

ო, თეთრო სახლო,

ბავშვობის ჩემის ტკბილო სავანე

ნეტავ ვიცოდე,

კიდევ თუ ჰყვავის

შენს ირგვლივ ჩვენი წალკატი მწვანე.“

ელექტრონივით მაიროლებს ტანში. ჯენეტის თეთრი, გრძელი თითები ელვის სისწრაფით დაცქრიალებენ პიანინოს თეთრ კლავიშებზე და მონოტონურ მელოდისას თან მისდევს რეფერენი:

„ო, თეთრო სახლო,

ო, თეთრო სახლო,

ბავშვობის ჩემის ტკბილო სავანე,

ვიცოდე ნეტავ კიდევ თუ ჰყვავის,

შენს ირგვლივ ჩვენი წალკატი მწვანე.“

სალონში ირგვლივ სივარის კვამლი სდგას, ოდნავ ვამჩნევ სტუმრების მურუთიან სახეებს. ხალილ ბეა თვალბდახუჭული გადაყრდნობია სავარძლის ზურგს.

„ნეტავ შემეძლოს,
ვიყვე შენს ახლო,

ო, თეთრო სახლო,
ო, თეთრო სახლო.“

უკანასკნელმა აკორდმა ქვეთინით გაირბინა კლავიშებს შორის, და შუალამეში ნათქვამი ზღაპარივით გაინაბა ქაოსში.

ხალის ბეგ მიუახლოვდა ფანჯარას და ოდნავ გამოაღო.

— „არ გააღოთ, თორემ ნისლი შემოვა“. კენესის ჯენეტი, და პიანინოს ხურავს.

გულდაწყვეტილად გაიზრიალა მარტოხელა სიმმა და გაჩუმდა, როგორც მტირალა ბავშვი, რომელსაც ნიკაპზე ხელი ამოჰკრეს.

—————

მარლამ რუხაძე.

ვანო სარაჯიშვილის ხსოვნას

დიღო მგოსანო, ტკბილ ხმათა მეფე!
 ჯადო სიმები დაგიწყდა ლირის...
 შენთვის ქალები ყვავილებს ჰკრეფენ...
 შენთვის ზოპენი ტირის და ტირის...
 წევხარ კუბოში და ცივ თვალებში
 ქართული გრძნობა ისევ ანთია,
 თითქო მზე იწვის სხივთა ლალებში
 თითქო ღრუბლებში ელვის შანთია!
 დაცქერ მაგ ხელებს, გრძნობა მახელებს,
 გულში ურიალებს სევდის ზეფირი...
 ვანო! შენსავით ვინ გვასახელებს?!
 ვანო! სხვა ვინ გვყავს შენებრ მშეპირი?!
 შენზე წუხილი სულს ქვეშ დაიტანს
 და ერის ფიქრიც წაყვება თანა...
 ეთერი ამ დარდს ვეღარ აიტანს!
 ეთერი გულში დაიცემს დანას!

ზელოვნების სასახლე.
 კუბოსთან

ივ. ჟიზიანი

ს ი ლ უ ე ტ ე ბ ი

დაიბო გული მარჯნის ლარებად.
 მესმის სიმღერა შორი გედების.
 მაწვება ფიჭვი ნიაღვარებად
 და ჟრუანტელი შემოქმედების.
 გადმოვიარეთ ფართე ველები.
 ცრემლით გაგვბანა ყველა ეფრატზე.
 შარავანდედი ქარღუელების
 შთამომავლობას შემოეფანტა.
 ჩვენ გვაწვალებდენ—ღმერთი იშტარი
 ცხელის ძუძუთი, გიშრის თვალებით,
 ქვეყანა სისხლით ნავგირიშტალი
 და თმებგაშლილი ამორძალები.
 გადაიწურა წუთისოფელი,
 დაიწვენი დღენი როგორც აბედი;
 შემოგვერკალენ ცუდის მყოფელნი—
 ინდო, ეგვიპტე და არაბეთი.
 იყო დარბევა, ცეცხლი, განგაში
 და სისხლიანი კვალი სილაზე.
 ფერულად გარდიქცა ძველი ლავაშის
 და კარხემიშის უცხო სინაზე.
 ვით იოანეს თავი ლანგარზე
 იყვენ ქვეყნები თავმოწყვეტილი
 და რაინდების ნაამაგარზე
 სამარადისო დაჯდა წერტილი.
 ბედმა შანთები არ მოგვარიდა.
 ვეფხის კუნთები გაპყვათ მიტანებს.
 ჩვენ მხოლოდ ერთი რამ გვიხაროდა—
 რომ მომავალი გამოიღარებს.
 თითქოს არწივი გადაფრენილი
 ქარღუის ლანდი იელვებს შორით...
 მოსჩანს წარსული ვით ვიფელი
 და საშინელი ხმა Nevermore-ის...

იონა ვაკელი

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ი

ტკბილ მოგონებებს დამარხულს გულში,
ამაყ ტფილისის ძარღვიან მკლავებს:
ვინ შეაჩერებს, ვინ დააკავებს?!

მზე ისევ ცხელი სხავეებით გვიცქერს,
მუშას მკლავები: კორძის ფერებით,
და ჩვენი ქვეყნის შენებას ვიწყებთ:
სხვა სიყვარულით, სხვა ამღერებით.

ჩვენი სამშობლოს ამაყი მთები,
ქართლი, კახეთი, კობტა გურია...
სად ჰაერიც კი საამუროია,
სადაც სიცოცხლე ყველას სწყურია
ცხოველ სხივებზე ხარბ დაწაფებით,—
არის მედგარი, შეუღრეკელი,
როგორც პიტალო კლდეები სალი —
ნიაღვრებისგან ნაალერსალი.

ჩვენ გვიყვარს დედა, მშრომელი ხალხი,
სამშობლოს ბარი, სამშობლოს მთები,
სად ყურთა სმენას ხალისით აღხენს:
შრომის სუფევის ამაყი ხმები,
სადაც ტირილის ნაცვლად გაისმის:
აღმოდებული ჰიმნი ბგერების...
მოპოვებული ბრძოლით და სისხლით—
შრომა, უფლება და სიმღერები,—
მოგვაქვს თვით ხალხთა საკეთილდღეოდ...
ვსკედთ იმედების საძირკვლად ფოლადს,
რომ ჩვენ წინ ლტოლვას არ ჰქონდეს ბოლო!

და ამ დუღილში შორს გაექანე,
სამშობლო მხარეც, სისხლიან დაღით.
შენ ხარ უკვდავი ბრძოლის ქვეყანა,
სამყაროს გულზე—გაშლილი ბალი.
და მე ვოცნებობ ამ გაშლილ ბალში
უნდა ეკონაედეთ ქარხნების კონებს,
გექონდეს სიცოცხლის გაქანებაში
სხვა ხალხთა სწორი ძალა და ღონე!
დროა, რომ ჩაკედეს მივარდნილ მთაში
სალამური და ჰიპინი სტვირის,
დე, ჩვენი ქეყნის ტკბილ სიმღერაში
ისმოდეს ქარხნის მკვეთრი საყვირი!
სამშობლო მხარეც,
აღსდექი ზეზე,
აღსდექ მუხლ-მაგარ წინ გაქანებით!
დე, ჩვენი სისხლი ადულდეს მზეზე,
ქებაში—მაზუთი და მანქანები.

ვიყავით ძველი ტომის და ჯიშის,
მაგრამ მომავალ ახალ ეპოქებს—
ჩვენ არასოდეს არ ვუცქერთ შიშით,
ჩვენ წინსვლის დოღში არ გვყავს მეტოქე.
და ყველა აქ ვართ დღეს მოგროვილი...
ქართული სისხლი თვით მზის ფერია
და ამ სისხლითვე დაგვიწერია
დროშაზე: ქება მოოქროვილი!

ხაჩიბონ ვარდოშვილი**საუბარი უბედურ ლანდთან**

მთრთოლვარე ხელი გულს გისვენია.
 ზეცას უცქერი, ღმერთს არ მოელი.
 დაღამებული თვალი შენია
 თუ ჩვენებაა უდაბნოელი?

ვერ გაექცევი წამებს შხამიანს,
 ამაოდ ეძებ დაკარგულ იმედს;
 შენი სამარე შუალამეა
 დაღონებულო ყოველთვის მძიმედ.

შემოგზავია გველები იჭვის
 და სიკვდილივით ჩუმაღ ჩურჩულობ:
 „სიცოცხლე კვდება, სიცოცხლე იწვის,
 სულს ბოროტო, სულს ურჯულს.“

დღეები ცეცხლის რაშებით ჰჭრიან,
 მზეს მეწამული აწვება ბოლი,
 რა უბედურად შენ გიფიქრია:
 დაიხრჩვე საღმე, როგორც ბობოლი.

ბებერი მიწა გადაცდა ორბიტს,
 ზეცა ვრიგალებს მიწას უბრუნებს,
 ის შენ გაგაქრობს, ის შენსკენ მორბის,
 მათ ხმებში ქვეყნის ცოდვა გუგუნებს.

მალალო კუბოვ — მკედარი ნათელის,
 ბნელო სავანე დარღვეულ სულის,
 როგორ გაშინებს დღის გათენება,
 როგორ გაშინებს სიჩუმე მკედრული.

იჭვის გველები სულში გიწივის,
 ღმერთს არ მოელი ცის დანახვაზე,
 და დაცხრილული ყინვით, სიცივით,
 ხარ დაცემული საფლავის ქვაზე!

ალექსანდრე ძუთათელი

Démêtêr et Koré

სოფ. სადემეტრაო მდინარე კორისწყალით მდებარეობს ბაღდადის ახლო, ქუთაისის მახრავ. გეოგრაფიული ცნობა.

ავტორი.

შავ ზღვიდან ქარბუქი ზუზუნით მოვიდა,
 მოდის და მოსჯარა ნოემბრის ქინკები.
 გიჟთვალა ხევებში მირბიან დინგები,
 ჩავეკეტოთ ურდულთ ქარები ოდისა...

ბუხარში კივილით წაიღეს აკილო,
 გულმკერდზე ეკვრიან დიდდედას ბალები:
 „სახელით გვახელებს, წამოდი აქითო“!
 ზუიან ქარებზე შემოსვლას ძალები.

რა ცული ღამეა, ღაღარავ, ბუხარო,—
 დაილუპება შავ ზღვაზე არგო!
 მონაგრევს მიდამოს მუხები სარკო,
 მთა—„სარკოიაზე“ ქარები მქუხარნი...

მდინარემ ღრიალით აწყვიტა ბორანი,
 ტორტმანით მოზიდა ხიდი და თალები.
 ღმუილით გათხარეს მხეცებმა სორონი
 და ჯაგარაყრილნი გარბიან ტახები.

მიჰკრიან ქინკები ქარბუქში თამაშით
 არულით ათასი—სოველი ჯოგი.
 ჯაგარა-ხელებით დაუკრეს დაფ-ტაში,
 დასკუბდენ როკზე და ჰკიოდენ ბოგით.

ჩანსა და კორისწყალს გამართეს ხარხარი,
 ორლობით ხოკორა გოგრების ხოკვა.
 რას ნიშნავს ნეტავი ასეთი ავდარი,
 ეს კენესა-ტირილი, კივილი, როკვა?!

სოფლები: ფერსათი, დიმი და დემეტრა
 ეძებენ ჰადესში კორისწყლით კორას.
 თვალები დაეცხო დედას და თემებსაც.
 ტირილით, „ბნელეთას“, დანათოვ გორას.

იტირეთ ასული ცრემლით საჯერონით,
 ო, თვალებ დაესილნო ლამენო, დედებო,—
 სანამდის დედაო-მიწავ და თემებო
 მოისმის კორისწყლად ოხერა ახერონის.

გიჟთვალა ხევეები მირბიან დინგებით,
 კორისწყლად: კორესთვის ტირილი დედისა.
 კენესა და კივილით მიჰქრიან ჰინკები.
 ჩეკეტოთ ურდულით კარები ოდისა!

რა ცუდი ლამეა, რა ცუდი, ბუხარო,
 ანგრევენ ქარები კარებს და ყორეს...
 გუგუნებს მუხნარით ტყეები მჭუხარნი,—
 სადა ხარ დემეტრეს ასულო—კორე?!

სოფ. სადემეტრაო.
 13 ნოემბერი. 1924 წ.

გრიგოლ ცეცხლაძე

ქვიშაში დღეები

კეთილ ინებეთ და გაიცანით ამ ლექსის საგანი
 თქვენ, რომელთაც გსურთ განიხილოთ
 ყოველი სიგაძე განიდან.

მე არსდროს არ ვიტყვი—თავი თავთან.

მე ვამბობ—ქღე ა ქღე

ეს არაა გადაგვარების მიზეზი.

მე დამწვარი ვარ, მაშა გჟორელივით, საქართველოს მზეზე.

მე მიყვარს, როგორც ძმა, პირდაუბანელი ქართლელი ტეჯია.

ჩვენ შვილები ვართ ერთი იაუეტის.

ეს—მეხრე, მე—პოეტი.

მან მიიღო ქალაქიდან გაუმჯობესებული სახნისი და საკვეთი,

მე ვიყიდე „თანამედროვე დასავლეთი“

და ჟან კოტო.

პოეზიას ფრანგები როგორც შთამომავლობით ქლექს ველარ უქლებენ.

ქარვღლებს კიდევ მაგარი გვაჭეს ფილტვები და ძვლები.

ვაჟა ფშაველა ირმა ხარივით ბლაოდა

მთებში.

ჩვენი პოეტები ეხლაც ბულრაობენ.

მე პირველმა დავიყვანე, რადგან კვიმატი დღეების შხამში ვიხარებდი.

და თუმცა ორბელიანის ლექსიკონი ხელიდან არ გამიგდია,

ჩემი ლექსები დაიშალა როგორც დიხაშხო.

დავით კლდიაშვილი

შუაგეხლის პირას

(სივლის სურათი)

მოულოდნელად მოსულმა თოვლმა ხელი ააღებინა გახურებულ მუშაობაში მყოფ სოფლელებს სამუშაოზე; დიდძალზედ მოყრილმა, მისვლა-მოსვლა თითქმის შესწყვიტა და მცხოვრები, გულშეწუხებული, საქნარს დაშორებული ჩაკეტა სახლში და უამისოდაც გაკვირებული, მეტ გაკვირებაში ჩაავლო და მწუხარებას მისცა. უსაქნაროდ მყოფნი უსხდნენ თავიანთ შუაგეხლს და მკაცრ სიცივისაგან შეწუხებულნი ეფიცებოდნენ.

ბევრს ეს ცეცხლიც ნაკლებად ენთო, რადგან ვერ მოესწოთ საზამთრო შესის დამზადება თავის დროზედ. ასეთები გადადიოდნენ ახლო მეზობლებში, რომელთანაც ეგულებოდათ ტკბილი სითბო და თავს იყრიდნენ შეშინებთან. ერთმანეთში მისვლა-მოსვლას ვერ სწყვეტდნენ სულ, რადგან უფრო გარეთ ყოფნას ჩვეულნი კარჩაკეტილობას ვერ უძლებდნენ, ვერ ითმენდნენ. ახალგაზრდობა კი დროგამოშვებით, მიუხედავად ქარ-ბუქისა და ყინვისა, იყრიდა თავს ნიჩბებით ხელში და ერთი ყოენით, სიცილით, ხმაურობით მიდი-მოდიოდა ახლო მეზობლებში და თოვლავდა სახლების სახურავებს ძალზედ დიდად დაყრილ, ნამიმედ დაწოლილ თოვლისაგან. უფროსები კი ცეცხლს არ შორდებოდნენ და თავშეყრილნი წარსული ზამთრების მოგონებებში იყვნენ და წარსული ცხოვრების გახსენებაში.

ანდრია დვანაძის ცეცხლთან ბლომათ შეყრილიყვნენ მასავით შეხნიერებული მეზობლები. რომელთაც ის იყო მაემატა რამდენიმე ახალგაზრდა სახლის გადათოვლის შემდეგ. მოხუცებულების დინჯი მუსაიფი ამათ შემოერთებიდან უფრო გაცოცხლდა, მზიარული შეიქნა. გარეთ კი ქარი გულშემზარავად სისინებდა და ატრიალებდა შეუჩერებლად მცვივარ თოვლის ფართო ნაფლეთებს.

— ნამდვილი კუდიანების სალამოა! — წამოიძახა ერთმა ყმაწვილთავანმა.

— აბა!.. ეს აკლია კიდეც, რომ კუდიანებმა ეიშვან თავი! — სთქვა მეორემ.

— კუდიანებს დღისით რა უნდათ! — სთქვა ერთმა მოხუცებულმა, — დღისით რაეა გამონდება...

— აბა როდის?

— როდის და დამე... როცა ყველა მიყრილია, ძალშია ვახვეული.

— მართალია, ექვთიმემ იცის კუდიანის ამბავი, მაგას ქვეც საიჭიოს გოუსტუმრებია ერთი კუდიანი! — სიცილით წამოიძახა ერთმა ახალგაზრდათავანმა, —

ექვთიმე, თუ კაცი ხარ მოყვე, რავე იყო შენ რომ კუდიანი დადაღე!—მიმართა მან ცეცხლის პირას დაბალ სამფეხა სკამზედ მჯდომ შეზინებულ კაცს.

—რამ გაგახსენა ახლა ეს ამბავი?—მიუგო ვისზედაც მიმართული იყო სიტყვა.

—მოყვე, მოყვე, თუ კაცი ხარ!—მხიარულად მიამახეს ექვთიმეს და მანაც ხათრი არ გაუტეხა შეკრებილობას და მოყვა.

—მე არ მწამდა კუდიანები, მხოლოდ გაგონილი მქონდა. დღესაც ექვში ვარ, მარა ასეთი ამბავი კი შეგმთხვა. კაი ხანია მას აქტა, ქვემოთ სამოჯაბგოროთ ვიყავი წასული. საცა ვიდექი, იქ, ზემო სართულში ბიხათ ცალკე ოთახი მქონდა მოცემული, ბუხრიანი ოთახი. ამ ბუხრის წინ ზამთრობით ვიცოდი წოლა, შიგ დანთებული ცეცხლის პირას. ჩემს მეტი ოთახში არავინ წვებოდა, —მე მქონდა საკუთრად მოჩენილი. ერთ ზამთარს უცნაური რაღაც კატა შემომეჩვიდა; დავწვებოდი დასაძინებლად თუ არა, საცხაიდან ეს კატა შემოძვრებოდა, —კარები ჩაკეტილი მქონდა ყოველთვის, —შემოძვრებოდა და ამ ჩემ ოთახში მიდი-მოდიოდა; ხან ზურგში მიიღუნებოდა, ხან ისევ ვასწორდებოდა, აბრიალებდა თავის უშრეტლებელ თვალებს; შვი იყო, ერთბა დიდი ტანი. ვიწვევი შეზინებული და ხმას ვერ ვიღებდი, მხოლოდ ხანდახან გავახედდი თვალს და ვუყურებდი ამ უცნაურ კატას. ის კი ათვალისებრად იქაურობას, დიდხანს რჩებოდა ოთახში ხოლმე, მერე უცვათ საცხა გაქრებოდა ისე, რომ ვერ შევესწარი თვალი საით გაძვრებოდა. შემომჩვიდა ეს კატა და ყოველ ღამე დავწვებოდი თუ არა—ისიც უსათუოდ გაჩნდებოდა. შეზინებულს ძილი არ მეკარებოდა; ერთხანამდი ჩუმათ ვიყავი, არავისათვის გაბიმბელოდა, რაც ჩემ ოთახში ამბავი ხდებოდა. ბოლოს ძალიან შევშინდი და მივედი ჩვენ მოძღვართან. მოუყვევი, ყველაფერი ვუთხარი.

—კუდიანი იქნება, —მითხრა მან, —გაბედე, დევიკირე, დადაღე, ისე არ მოგეშვებაო. მეც გოგონე და დაწოლის წინ ბუხარში ცეცხლში შევდევდი ორი მამფურივით წვრილი, გრძელი რკინები და დავწვევი; კარები ჩაკეტილი მაქვს. არ ვაუჯლია, დიდხანს, გაჩნდა ოთახში კატა; საიდან შემოძვრა ვერც ახლა დავინახე, შემოძვრა და მისებურად მიდი-მოდის. ერთი მოვითქვი სული, წამოვარდი და ვეცო კატას; დევიკირე, მივათრიე ბუხართან, გამოვიღე ცეცხლიდან გახურებული რკინა და გაკავებულ სახეზედ მიუსე-მოუსევი, გადავსახე ჯვარი, მივეყვანე კართან, გავაღე ჩარაზული კარი და გადვისროლე მაღალზედ მოყრილ თოვლზედ; შემოგტრიალდი და ისევ ჩავრახე კარი. კატა კი საცოდავი კნავილით გასრიალდა თოვლზედ... მერე დღეს გადავედი მეზობელთან—წისქვილში ეგებ წამყოლოდა, საქვავი მქონდა ბლომათ წასაღები. მივედი, გამოვუძახე, უთხარი, მითხრა:

—წისქვილი კი არა, თავი აღარ მახსოვსო, დედა ჩემს უცნაური საქმე დამართნიაო, პირი-სახე ერთიანად საცხა დაწვია და სიკვდილზეა მიმდგარიო. გავვოციდი; შევეყვი სახლში ავადმყოფის სანახაუდ, გავშრი კაცი—ლოგინში წვეს დედაკაცი თავპირი-შეფუთენილი; ლოყახედ სწორედ ისეთი ჯვარი აქვს, მე რომ კატა დავდაღე. ხმა არ ამოვიღია, წამოვედი ჩემთვის. რამოდენიმე დღის შემდეგ დედაკაცი მოკვდა. ერთხელ შემეხდა მღვდელი და მითხრა:

—ექვთიმე, ბიჭო, ის დედა-კაცი შენ მოკალი, შენი ხელითაა მკვდარიო, —კატა რომ დავდაღე, ნათქვამი მქონდა მისთვის.

—შე დალოცვილო თქვა, შენ არ მასწავლე და დამარიგე—რა რიგად მოგქექულვითა; სხვას ნუ გაავიწყებ... რა ვიციოდი თუ ის ამ ჩვენს პარმენას დედა იყო-თქვა. თურმე ის ადამიანი წინათაც ყოფილა შენიშნული და კილამ წყალში დღეხნოთ! ჩემი რა ბრალი იყო! ასე იყო ეს ამბავი!—დათავა ექვთიმემ.

—რა გითხრა იმ ადამიანმა, რომ დაგინახა?—შეეკითხა ერთი მსმენელი-თავანი.

— რას მკითხავდა, — მიუგო ექვთიმემ, — ქალი გრძნობაში აღარ იყო!
 — ახლა არაფერი ვიფიქრობ, მარა სააქიოს რომ შეგხვდება, მაშინ რაღას ეტყვი! — სიცილით მიმართა ყმაწვილმა ექვთიმეს.
 — საიქიოს სად, რანაირათ შემხვდება, — ის ჯოჯოხეთში მოხვდება, ამას ლაპარაკი არ უნდა!
 — შენ კი სამოთხე გაქვს შენთვის გამზადებული? — სიცილით მიმართეს ექვთიმეს.

— რატომაც არა — ცული რა მიქნია!
 — აბა, ექვთიმე იმ შენ სამყოფლის ამბავს ეგერ ჩვენი მოსია კარგად გაგავებინებს — საიქიოს ნამყოფია. მოსია, მოუყევი თუ კაცა ხარ ექვთიმეს საიქიოს ამბავი; ჩვენც ყურს დაგივლებთ, ამ სულელი კოლიასი ნუ შეგეშანდება, — შ ნაურული პარტიულია, — მხიარულათ მიმართა იმავე ყმაწვილმა მეორე მოხუცებულს: — ხომ იყავი საიქიოს?

— ვიყავი! — მიუგო მოსიამ.
 — ჰოდა მოყევი, მერე, შე კაცო!
 — თქვენ ახლა სამასხაროთ იგდებთ ამისთანა ამბებს და აღარ გჯერათ ბევრს!

— ვისაც უნდა დღეჯეროს, ვისაც არ უნდა ნუ დღეჯერებს... შენ კი მოყევი მაინც! — არ ეშვებოდა ყმაწვილი.

— დიდხინის ამბავი არ არის მაინცა და მაინც ეს, — დაიწყო მოსიამ, — ავად ვიყავი და ერთ დღეს მოკვდი კიდევ, მოკვდი და ჩემი სული ზეცაშია. მივდივარ თვალშუვდენელ მინდვრით. მანდორია ისეთი, რომ აბრეშუმავით ბალახი მუხლებამიდა. ისმის ყოველ მხრიდან ტკბილი გალობა; ყოველ ფეხის გადადგამაზედ სუფრა, სუფრა, სუფრა; ზედ აწყვია რაც გინდა სულ და ვულო. ვიარე, ვიარე და მივიღი — ხიღია. აქეთ თავში შემოსილი მღვდელი დგას, ქალაქი უჭირავს ხელში, მეორე თავშია შემოსილი მღვდელი დგას ქალაქით ხელში. გარეშე მო ჩამოკიდულია ურიცხვი ტანისამოსი — ჩოხა, ახალუხი, კაბა, ერთი სიტყვით ყველაფერი; ეს თურმე აქ რომ დღეჯერობა მიცვალბულს, მაინც ყოველ წამში ოუარებელი სასმელ-საქმელი, — ეს საკურთხი რომ ვგზავნებთ მიცვალბულებს; მღვდელი ყოველ მოსულ საკურთხს წერს ქალაქად და მერმე ურიგებს ვის სახელებს არის მოსული; ვისაც არ მიდის, იმას უწილადებენ მოსულიდან. მე რომ დამინახეს, წამიყვანეს იქით და ამწონეს. გადარჩენილხარო მითხრეს ამწონელებმა: — ერთმა კეთილმა ნაქნარმა საქმემ გადასძლიაო, მათხოვარი ვაგიკითხავსო; მღვდელმა ჩახედა გვერდით რომ წიგნი ჰქონდა და მითხრა: უნდა გაბრუნდეთ, ჯერ შენ აქ მოსელო არ გიწერიაო. გამომაბრუნეს იქვე და ჩემდა გასასვენებლად შემზადებულ ხალხის გასაოცებლად გავცოცხლდი. გამზადებული კუბი ცეცხლში დავწვი!

— შენ რა ნახე, ფატულია! შენც ხომ ნამყოფი ხარ საიქიოს! მოყევი, ბიჭოლა, თუ გიყვარდე! — ახლა ისევ ხალისიანათ მიმართა იმავე ყმაწვილმა ანდრიასას ფქვილის სასესხებლად მოსულ შუახნის დედა-კაცს, რომელიც ჯერ თბილმა ცეცხლმა და შემდეგ გამართულმა მუსაიდამ შეიყოლია.

დედა-კაცმა ერთი გაღიხარხარა წინადადებაზედ.
 — რა მოსაყლია ახლა ჩემი ამბავი? — თქვა მან.

— ამისთანა დღესა მოსასმენი მაგ ამბები, თვარა საქმიან დღეს ვის ცალია მაგისთანების მოსასმენად. ება ჰე! გივდებთ ყურს!

დედა-კაცმა ისევ გაღიხარხარა და აღარ გაუტეხა ხათრი საზოგადოებას და მოყვა თავის საიქიოს ყოფნის ამბავი.

— კი, მეც ვიყავი საიქიოს. მინდორია დიდი — დიდი, შუაზედ ჩამოღის მდინარე, მარა წყლის მაგვირათ რძე მოდის; ორივე ნაპირები მოთენილია ბავშვებით; მდინარიდან იღებენ რძეს და ასმევენ ბავშვებს. გადავედი იქით ნაპირას,

მივდივარ; ერთ ადგილას ვხედავ დიდ—დიდ განიერ საწოლზედ ცოლ-ქმარი წევს, ერთმანეთს ეჩხუბებიან, ვერ ეტყვიან საწოლზედ; ვუთხარი—ამხელა საწოლზედ წევხართ, რა გაჩხუბებთ, ამაზედ რაღა ვერ დევტევით-თქვა; ჩვენო დედა-მიწაზედაც ერთმანეთს ვეჩხუბებოდითო, აქაც ისეთი ჩხუბი გვაქვსო. გავშორდი, მივდივარ; ერთ ადგილას ვხედავ: ფიცარია ისეთი ვიწრო, რომ ზედ ერთი კაცი ვერ დაეტევა,—ცოლ-ქმარი წევს და ისე რომ თითქო განიერ საწოლზედ წოლილიყვნენ. შევეკითხე—რაღა ეტევით ამ ვიწრო ფიცარზედ ორი ადამიანი; მომიგეს, რომ ჩვენ დედა-მიწაზედაც ტუბილათ ვცხოვრობდით და აქაც სიამტუბილათ ვართო. ვიარე, ვიარე და ხიდს მივადექი—ბეწვის ხილია თურმე. გამაჩერეს, მკითხეს ვინა ვარ, სადაური; მერე მითხრეს, რომ ჯერ აღრეა შენი მოსვლაო, უკან უნდა გაბრუნდო; შემოსეს მღვდელივით და ლოცვა მათქმევინეს, მერე ეს შესამოსი ამხადეს და წამოვედი ჩემთვის; ესენი, ამ ბეწვის ხიდთან დამხეთურებიც, თურმე ანგელოზები იყვნენ.

—კიი სანახავი კი იქნებოდი, ფატული, მღვდლათ შემოსილი, ერთი შემომიხედნა მაშინ შენთვის!—საერთო სიცილზედ უთხრა ერთმა მსმენელთაგანმა.

—ოჰ, შენ ავაშენა ღმერთმა, ჩემო შალიკო!—თქვა ანდრია, —ძალიან აალაპარაკე წ ხალხი და კიი ამბები მოაყოლები:

—ამაშენა კი არა, ეს ჩემი ამხანაგი კოლია გულზედ გასკდეს... ისეთი ჯაგრი მოსდის!—სიცილით წარმოსთქვა ყმაწვილმა, რომელმაც გამოაწყოა ეს ალაპარაკი.

—რა გენაღვლება, ილაპარაკონ, შენ რა გაკლდება, ტყვილს ხომ არ ამბობენ,—რაც ვაღაზნიან იმას ყვებიან! ნამეტანს ნუ იქაჩები—ვითომ ახალი კაცი ხარ. ნუ იქაჩები და ისე არ მოგივიდეს, ეგერ ცხრაშუხელ ბიჭს რომ მოუვიდა!

—რაი, რაი, შალიკო! რა მოუვიდა?—მიადახეს იქით-აქედან.

—რა მოუვიდა და ის, რომ სოფელელებმა მახლობელ ეკლესიიდან ვადმოასვენეს ცხრა წმინდა გიორგის ხატი. რვა დადგა და მეცხრე ვერ გააჩერეს, ძველ ადგილას იპარებოდა. ერთმა ყმაწვილმა ხალხში ილაპარაკა, რომ ის ხატი თავად კი არ იპარება, აქ ეშვაკობენო, რომ ხატებს არაფერი შეუძლიათო და ერთ დღეს მივიდა და ცხრავე ხატი ნაჯახით ლუკმა-ლუკმა აქცია. თავდაპირველში ბიჭი არჩენიდა ყოფილა, მერე კი აუად გამხდარა; მორჩენილა, მარა, თავის ქუჩაზედ აღარ არის თურმე; ლაპარაკს უკლო და ითვის სულ, მარა ცხრას ვერ გადასცილდება თურმე. ერთი, ორი, სამი... მივა ცხრამდი, გაჩერდება და ისევე ხელახლა ერთი, ორი, სამი, ცხრამდი.. ამდაგვარი რამ არ მოგივიდეს, ბიჭო, იყავი შენთვის.

—ჩემი შენ ნუ გეშინია; შენ იყავი მაგრათ!—მიუგო კოლიამ.

—მაგრათ ვარ და ვიქნები; არავის ვაწყენებ, არც მღვდელს, არც ღმერთს, თუ არი; არც მარხულობით ჯანს შეგიწუხებ! რატომ არ ვიქნები მაგრად. მარა ჩვენც შევრჩით აქ და დროა წასვლის, დილამდი ყველა მესობლები თავშენახულად გაყავს ახლა. აბა აღექებო, ბიჭებო, გივეტიოთ! და წამოდგენ წასასვლელად მასთან ერთად მოსული ყმაწვილები.

—თქვენ ავაშენათ ღმერთმა!—მიაცილა ესენი კარებამდის სახლის პატრონმა.—თქვენ ავაშენათ ღმერთმა!

გარეთ კი ისევ კორიანტელი იდგა. უმოწყალოდ იყრებოდა მძიმე, წყლიანი თოვლი.

—დოუში, დოუში!—შესძახეს ეზოში გამოსულმა ყმაწვილებმა და როგორც ხმაურობით შემოვიდნენ ეზოში, ასეთივე ხმაურობით ცილდებოდნენ აქაურობას.

მხატვრული ლიტერატურა.

უცხოეთი.

ბლმე სანდარა

მე მოვჰკალ

ყოველი მხრიდან მოდიან. დღითაც, ღამითაც. ათასს მატარებელს მოჰყავს ხალხი, ათასს—საომარი მასალა მოაქვს. ღამდება. ჩვენ დაცალიერებულ ქალაქით მივდივართ. ქალაქში დიდი სასტუმროა, მაღალი, ოთხკუთხიანი, თანამედროვე. ეს—ბანაკია მთავარსარდლის. ნიშნებიანი ავტომობილები. დასატვირთად გამზადებული ყუთები, ბაზრის ციცხვები. შოფერის უნაკლო ტანთსაცმელში გამოწყობილი ალოშენილი ყმაწვილები პაპიროს ეწვეიან და მასლაათობენ. ყვითელკანიანი რომანი. ტროტუარზე—ვარცლი და ოდეკალონის ბოთლი. სასტუმროდან ცოტა დაშორებით პატარა ვილაა, ხეივანში მიჩქმალული. მისი ფასადი არა სჩანს. თეთრი წერტილი. გზა მის რკინის ბადიან ღობეს ჩაუვლის, მერე უხვევს და პარკის კედელს ევლება. ანაზღეულად ფეხს აბიჯებ სქლად დაფენილ ახალ ჩალას, რომელზედაც ათასზე ათასი ლურსმნით დაჭედული ლანჩა გაივლის. ერთნაირად მოძრავი ხელების შრიაპული-ლა ისმის, კიდევ ხიშტების ჩხარუნი, ჯაჭვების ან მათარების ჩხრიალი. მილლიონი ადამიანის სუნთქვა. ყრუ გულისცემა. წელში გასწორდებიან ყველანი და გენერალისიმუსის ბინისკენ მიიხედავენ. ნახევრად გამოღებულ დარაბში სინათლე გამოსჰქვივის, და ამ სინათლეში წინ და უკან აჩრდილის გამოურკვეველი სახე დადის. ეს—ის არის. გებრალბოდესთ უძილო პასუხისმგებელი მთავარსარდლი. ლოცვანივით უჭირავს ხელში ლაგარაფმის ცხრილი. ვარაუდებს თავს ვერ ართმევს. სიჩუმე. წვიმს. დაგებული ჩალა კედელთან თავდება. ისევ ტალახი. ეცემი, ძლივს მიდიხარ. შავი ღამე. კვლავ გაისმის სალაშქრო სიმღერა. ქშინავენ საბარგო ავტომობილები. მარჯვნივ, მარცხნივ, ყოველი მხრით მძიმე მოძრაობა სწარმოებს. წინ მიიწევენ ერთი მიმართულებით, ხტომვით, ჯახებით, ტაკებით. დაიძრენ რაზმებად მასსებიც. ტოკავს, თრთოლავს ყველაფერი. ოხშივარი ასდის გახურებული ცხენების გავას. ტრიალებს სუნი მოტოციკლეტის, კარბოლის სიმკავეის და ანისის არყის. გვონია, რომ პირი ხის წებოთ გაქვს სავესე, ისეა დამძიმებული ჰაერი, შეხუთული ღამე და მოწამლული სივრცე. ბაბუა პინარის*) ორთქლი ჰბილწავს ბუნებას.

*) ფრანგული არაყი.

გაუმარჯოს არაყს მოოქრულ მედალივით აბრიალებულ მუცელში. უცებ ქმნით გამოიქროლებს ჰაეროვლანი. ღრუბელი ჩანთქაყს მას. მიგორავს უკან მთეარე და ეროვნულ გზაზე ისე ტრიალებენ ალვისხეები, როგორც სწრაფად მბრუნავი ბორბლის ჩხირები. გორები ყირამალა დაქქანდებიან. ასეთი იერიში არღვევს ღამეს და ნაკუწ-ნაკუწდება მისი ფარდა. ერთად ქაქანებს ყველაფერი, ტრკციალებს, ბლავის, ღმუის. ათასი აფეთქება. ათასი ნგრევა. ცეცხლის ალების აგზნება. ზარბაზნების ზეავი. რახრახი. სროლის ვაელებების მრუდე ხაზებში გამოკრთიან ადამიანების შეშინებული სახეები, სარეკლამო წარწერები, გაფთვებული ცენები. თვლების დაწამწამება მაგნიის გაკრთომაზე. სწრაფი ფოტოგრაფია. თვალს მოვკრავ ტრანშეების ფოსფორიულ ზღვას და შავ ორმოგეს. შეგქუღდებით სროლის პარალელელებში, გიყები, დაღვრემილები, გაწუწულები, მოქანცულები. დიდი ხანი ვაივლის მოლოდინში. ჰკანკალეხს სიცივისაგან. გარშემო ზუზუნია ტყვიების. დიდხანს არ წყდება წვიმა. აცივდება. ბოლოს გამოჩნდება განთიადიც ქათმის კანში გახვეული. დარბეული ვაკე. გაყინული ბალახი. განგმირული მიწა. გოგირდში გავლებული ქვები. ჯვარედინად შეკრული საგნები. მთელი საუკუნე გადის ლოდინში. მაღლად ამართული ყუმბარების სვეტები. ისმის, თუ როგორ შემოდინს სადგურში უზარმაზარი ნანქანები. ჰაერი ორთქლმავლის, მატარებლის, რეფლექტორების სუნით არის გაელენთილი. ითვლი რიმალის სისტემის ზარბაზნის ორმაგ სროლას. 240 მილიმეტრიანის ქაქანი. 120 მილიმეტრიანის ქაქახი. 75 მილიმეტრიანის გიყური კნავილი. სკივრი-სკივრზე სკდება ზედ ჩვენ თავზე. ორთქლად ამოვარდნილი ხმა წყვილობით: მამალი და დედალი. კბილების კრაქუნა. სისინი. ხეიხინი. ხველა. გაფურთხება. ყვირიან სპილოსავით, ღმუიან და სჩივიან. ფოლადის ქიმერების და მასტოდონტების მარულა. აპოკალიპსური ხახა, რომლიდანაც ამოიყურყუმალავებენ მთერალი ვეშაპების მსგავსი უზმოვანო სიტყვები. გადაებმიან ერთმანეთს. ქმნიან წინადადებას. აზრად იქცევიან. გამოირკვევიან. გესმის მათი სამმაგი რითმი, ადამიანის მეტყველებასავით სწორზომიანი. როცა მიეჩევი, ეს საშინელი ხმაურობა უბრალო შადრევანის ხშიანობა გგონია. ფიქრობ კოსმიურ მერწყულზე. მატემათიკურად სწორია იგი, უცვლელი, მუღმივი. სფეროთა მუსიკა. სამყაროს სუნთქვა. ნათლად ვხედავ ქალის საყვ კორსაყს. ხან მაღლა აიწევს, ხან ძირს დაიწვეს ღელვის ტალღაზე. უშველებელად დიდია, ტანსავსე. მაგონდება ბოდლერის „დევქალი“. ვერცხლოვანი სტენა. მხედარი ხელებს გააშვერს და მივარდება მას. საათის „II“-ია. პაპიროსით პირში იერიშზე გადღიან. იმავე წაშში გაიტყაცანებენ გერმანული ტყვიისმფრქვევლები. დატრიალდებიან ყაყის საფქვაკები. სკდებიან ყუმბარები. მარცხენა მხრის აწევით მიდიან იერიშზე. მოღუნულ ბეჭს სახეზე ფარად იფარებენ, თითქოს უძვლონი იყენენ. ციება ჩაუდგებათ საფეთქელში. ცხელება მთელ ტანში. მოკაკული ხარ, მაგრამ დამშვიდებულ მიყევი რაზმს. აღარ არის ყაითანით დამშვენებული უფროსი. ინსტაქტიურად მისიდე მას, ვინც გულმაგარია! ასეთი ყოველთვის უბრალო ჯარისკაცია. ახლა ტყუილი აღარ შეიძლება. მყვირალეები კიდევ მოიპოვებიან, როცა მათ ჰკლავენ, ისინი გაჰყვირიან: „გაუმარჯოს საფრანგეთს“. უფროსობს ყველაზე უფრო ჩუმი. ის წინ მიიწევს, რამდენიმე ისტერიკი მისიდე მას. ესენი ამხნევენ დანარჩენებს. ტრაბახები სად-

დაც გაპქრებიან. ვირი ყროყინებს. შშიშარა იმალება. სუსტს მუხლი ეკეცება. ქურდი გტოვებს და მიიპარება. არიან ისეთებიც, რომლებიც წინდაწინ ითვლიან, თუ ვის რამდენი ფული აქვს ჯიბეში. ზოგი თავს იმკვდარუნებს. არიან ისეთებიც, რომლებიც უშიშრად კვდებიან. არ იციან რისთვის და რატომ. რამდენია ასეთი!! ახლა ზარბაზნების ტყეებიც სკდებიან. მოგვიცავს კომლი და ალი. გაგიყებული შიში პირდაპირ გერმანელთა სანგრებში გერკება. მიმოვხედავთ, ვიცნობთ ერთმანეთს. ვამაგრებთ დაპერილ პოზიციას. თოფები თავისთავად ისერიან. ჩვენს გარშემო მკვდრებია და დაპირლები. შესვენება შეუძლებელია. „წინ. წინ“. არ იცი, ვინ იძლევა განკარგულებას. კვლავ შეტევებზე გადადიხარ. ახლა მაღალ ბალახით გარბიხარ. ხედავ დამტვრეულ ზარბაზნებს. მინდვრად მიმოხედავ საომარ მასალებს. ტყვიისმფრქვეველი გცემს ზურგში. ყველგან გერმანელებია. გასარღვევია ამართული სიმაგრეები. მსხვილი და შავი ავსტრიელები სთიბავენ ხალხს. ზოგის ხელი, ზოგის ფეხი და სხეულის სხვა ნაწილები მიმოფრინავენ ჰაერში. პირსახეში სისხლი შემეხსნება. ისმის გულისგამწყალბელი ყვირილი. დატოვებულ ტრანშეებზე გადავდივართ. აქ ლეშის ზენი დგას. გამოკრული ჩვარივით ჰყრიან დახოცილები. ყუმბარებისაგან გახეთქილი ორმოები სანარცხე ყუთებივით სავსეა ლეშით. ბადიებში არეულად: წვენი, ხორცი, ტანსაცმელი, განავალი. ბუჩქნარს იქით, ცარიელ გზაზე, კუთხეში უთავბოლოდ მიყრილი მუშიების მსგავსი მკვდრები. ჰაერობლანი ისე დაბლა დაჯრინავს, რომ ჩვენ თავს ძირს დაეხრით. წინ ერთი სოფელია ასალები—კარგი ნაპერი. შეგვამაგრებენ. კვლავ დაიწყება იერიში. ვესხმით თავს. მივალწით 26 პოზიციასზე. შშვენიერი დეკორაცია დანგრეული სახლებისა და გამოშვინებული სანგრებისაგან. უნდა დაიგავოს იქაურობა. მე მოვიტხოვ ნაქდევისა დაწას. დაარიგებენ ათამდის, აგრეთვე მელინიტის ყუმბარებს. და აი, მე ხელში მიჭირავს საეცი დაწას. დანასთან მიყვევართ ჩვენ ომის ამ უშველებელ მანქანას. ქალები ღონისაგან იცლებიან ქარხნებში მუშაობით. მაღარობის სიღრმეში დაულალავად მუშაობენ მუშები. იღწვიან მეცნიერნი, აღმოჩენენი. სასწაულისმოქმედ კაცობრიობის ნამოღვაწარი იბეგვრება. მრავალ ცივილიზაციაცთა გამოკდილება. მთელი მსოფლიო მხოლოდ ჩემთვის მუშაობს. მინერალებს ჩილიდან მაწვდიან. კონსერვებს—ავსტრალიიდან. ტყავს—აფრიკიდან. მანქანებს—ამერიკიდან. მუშა-ხელს—ჩინეთიდან. ცხენებს—არგენტინიდან. მე ვწევ არაბულ თამბაქოს. ჩანთაში ბატავის შოკოლადი მიდევს. მამაკაცებისა და დედაკაცების ხელგებმა გააკეთეს ყველაფერი, რაც ტანს მაცვია. ამისთვის თანამშრომლობდა ყველა კლიმატი, ყველა რელიგია, ყველა რასა. უძველესი ტრადიციები და უახლესი მეტოდები. გადატრიალებულია დედამიწის შიგნეულობა და ადათები. დახნულია ხელუხლებელი კორდები. უცოდველ არსებათაც ხელობა შეასწავლეს. წყალი, ჰაერი, ცეცხლი, ელექტრო, რადიოგრაფია, აკუსტიკა, ბალისტიკა, მატემატიკა, მეტალურგია, მოდები, ხელოვნება, ცრუმორწმუნეობა, ლამპა, მოგზაურობა, მაგიდა, ოჯახი, მსოფლიო ისტორია,—ფორმამა მე რომ ვატარებ. პაკეტბოტები ოკეანეს გადასკრიან. წყალქვეშა ნაევი ზღვის სიღრმეში დაძწრიან. მატარებლები დაპქრიან. ზანზარებენ საბარგო ავტომობილების ქარავანები. ქარხნები აფეთქდებიან, კინოებს აწყდებიან ბრბოები დიდ ქალაქებში და ვახეთებს

ერთმანეთს სტაცებენ ადამიანები. სოფლებში კი გლეხები სთესავენ და მკიან. მორწმუნენი ლოცულობენ. დოსტაქრები ოპერაციებს აკეთებენ. ფინანსისტები მდიდრდებიან. სატრფიალო წერილებს სწერენ გოგოები. მრავალმა ათასმა ადამიანმა თავისი ერთი დღის ნამუშევარი მე შემომწირა.—ძალა, ნიჭი, ცოდნა, ჭკუა, ჩვეულება, გრძნობა, გული. და აი, დღეს მე დანა მიჭირავს ხელში, „ბონოს“ დასაკეცი დანა. „გაუმარჯოს კაცობრიობას!“ მე შევიგრძენი ის ცივი ჭეშმარიტება, რომელსაც მოითხოვს ჩემგან დანის მკვეთრი პირი. მე მართალი ვარ. ჩემი ახალგაზრდობის სპორტსმენული წარსული ასპარეზს ჰპოვებს. და აი, დავჭიმავ ძარღვებს, გავებრავ კუნთებს და მზად ვარ გადავეშოქსინამდვილეში. მე ვერ შემაშინეს ხომ ზარბაზნებმა, ნალმებმა, ცეცხლმა, გაზმა, ტყვიისმურქვეველებმა,—მთელმა სისტემატიურმა, ბრმა და დემონიურმა კრებულმა მანქანებისამ! და ადამიანი, ჩემი მოყვასი, როგორ შემაშინებს? კბილი კბილსა წილ. ახლა ხელჩართული. მუშტით, დანით. დაუზოგავად. თავს ვესხმი მოპირდაპირეს. მოვიქნევ და დავარტყამ. თითქმის სულ მოვაცილი თავს. მე ვოვქკალ „ბოში“ *). უფრო მარდი, უმეშვეო გამოვდექი, დავასწარი. მე, პოეტს, გამახვილებული მაქვს სინამდვილის გრძნობა. მოჰკვალ კიდევაც. როგორც მოჰკლავდა ის, ვისაც ცხოვრება სურს.

თარგმანი ლ. შ —სი.

*) გერმანელი.

მონგოლოდ ივანოვ

ბ ა ვ შ ვ ი

I

მონგოლეთი—მხეცია სასტიკი. იქ ქვეც მხეცია და წყალიც. პეპელა რა არის, და ისიც საკბენად მოიწევს.

მონგოლელი კაცის გული კი რა არის, არავენ იცის.—დადის მონგოლელი, როგორც ამბობენ, ტყავით შემოსილი. ჰგავს ჩინელს და სცხოვრობს ძალიან შორს, ნორ-კოის უდაბნოს იქით. იტყვიან, რომ იგი ჩინეთისა და ინდოეთის იქითა მხარეებსაც წუღებო, ლურჯს, უცნობ ქვეყნებს.

რუსებთან ჩამოდიოდნენ ის ყირგიზები, რომლებიც რუსეთის ომის გამო მონგოლეთში გადავიდნენ. ამათი ამბავი ყველამ იცის: არაფრის მაქნისი ხალხია! რომ შეხედავ, თავიდან ბოლომდის სჩანს, რაც არის. მოდიოდნენ აუჩქარებლად,—მოერეკებოდნენ ჯოგს, თან ახლდათ ბეჭელებიც და ავაღმყოფებიც.

რუსებს კი აქეთ უმოწყალოდ ერეკებოდნენ. ესენი ჯანმთელი, წვივმაგარი ხალხი იყო. ამათ სუსტები კლდოვან მთებზე დასტოვეს, როგორც ზედმეტი ბარგი:—ზოგი მოკვდა, ზოგი კი დაჰკლეს. კარმიდამო, ჯოგი თეთრებს დარჩათ... გაათრებული იყვნენ, როგორც მგლები გაზაფხულზე. იწვნენ ბუნაგებში, კარავებში,—ფიქრობდნენ ველზე და ირტიშზე.

სულ ასზე მეტი იქნებოდნენ. მეთაურობდა მათ სერგეი სელივანოვი. რაზმი ასე იწოდებოდა: წითელი გვარდიის პარტიზანული რაზმი ამხანაგ სელივანოვისა. მოსაწყენი რამ იყო აქ ცხოვრება.

სანამ თეთრები მოსდევდნენ მთებში, შიშით იყვნენ შეპყრობილი. მოვიდნენ, დაეშვენ ველზე და... მოსწყინდათ.

ველი ირტიშის მიდამოს ჰგავს: ქვიშა. ძარღვმაგარი ბალახი. მაგრა ნაქედი ცა. ყველაფერი—უცხო, სხვისი, დაუმუშავებელი და ველური.

სხვა საშინელებას უქალობაც დაერთო.

ქალებზე ღამ-ღამობით მასლაათობდნენ. მოუთხოვრებდნენ ერთმანეთს ბინძურ, სალდათურ, დედისგინებით აფორიაქებულ არაკებს... და როცა ძალიან გაუჭირდებოდათ, შეკაზმავდნენ ცხენებს და ყირგიზელ ქალების დასაჭერად გარბოდნენ ველში.

ყირგიზელი ქალები დაინახავდნენ თუ არა რუსებს, უხმოდ მყისვე ზურგზე წამოგორდებოდნენ, წამოუწევებოდნენ.

საზიზღარი რამ იყო მათთან მისვლა: იწვნენ უძრავად და თვალდაუქულად... პირუტყვზე გასვლას ჰგავდა ეს ამბავი... ყირგიზელ მამაკაცებს კი ეშინოდათ რუსების. შენიშნავდნენ თუ არა, თოფებით დაემუქრებოდნენ შორიდან. ილანძლებოდნენ. მაგრამ არ ისროდნენ კი. იქნება, არც იცოდენ სროლა.

II

რაზმის მოღარე, აფანასი პეტროვიჩი ტრუბაჩევი, ბავშვივით მუდამ თვალ-ცრემლიანია. სახეც ბავშვისა აქვს: პატარა, ქოსა, მაგრამ ლაყლია. ხოლო ფეხები კი აქლემივით გრძელი და მაგარი აქვს. როცა ცხენზე შეჯდებოდა, სრულიად იცვლებოდა: ხანში შესული კაცი გეგონებოდა. სახე როგორღაც დაემალებოდა და მოსჩანდა მრისხანე, ჭალარა და საშიში.

სამება დღეს ველში გაგზავნეს: სელივანოვი, მოღარე აფანასი პეტროვიჩი და დრევესინინი. — კარგი სათიბი უნდა მოენახათ.

სქელი კომლივით მალა ადიოდა ქვიშა... ციდან ქარი უბერავდა. მიწაზე პაპანაქება სიციხე ცეცხლივით გუზგუზებდა. როგორც ადამიანებს, ისე პირუტყვებსაც ტანი გაქვავებოდათ.

სელივანოვი ამბობს ჩახლჩილი ხმით:

— იქ... ჰო, რა სათიბია... იქ... ირტიშზე...

დანარჩენების უწვევრო სახეები კი სდუმდნენ. როგორც ბალახი ეწერში, ისე ჰქონდათ ამომწვარი მზისაგან თმა... ანთებულ, ვიწრო თვალებით გამოიზიარებოდნენ. თვალები ანკისისაგან გაფხაჭნილ იარას მიუგავდათ.

აფანასი პეტროვიჩი დაარღვევს დუმილს:

— ნუ თუ ახლა იქაც გვალევა?..

სახე არ უტიროდა, ხოლო მტირალი ხმით კი ლაპარაკობდა. მის ცხენს კი — ქანც გამოლეულს და ღონემიხდილს — ლაპა-ლუპით ჩამოსდიოდა ცრემლი დიდრონ თვალებიდან...

... ქვიშა ნელ-ნელა იყუჩებოდა. მტვრიანი ქარი წებოსავით ეკრებოდა თავს, ბეჭებს... შიგ ტანში ოფლი სდუღდა, მაგრამ სქელ მშრალ კანიდან ვერ გამოდიოდა...

სალამო იყო, როცა ღელედან ამომავალმა სელივანოვმა ხელი გაიშვირა დასავლეთისაკენ და წამოიძახა:

— მოდიან!

მართლაც: ჰორიზონტზე ვარდისფერად ირხეოდა მტვრის სვეტი.

— ალბად ყირგიზელებია!

შეეკამათნენ ერთმანეთს: დრევესინინი ამტკიცებდა, რომ ყირგიზები შორს ბინადრობენ და სელივანოვის რაზმის საბანაკოს გაურბიანო. აფანასი პეტროვიჩი: უთუოდ ყირგიზებია... ყირგიზების მტვერია, ასე რომ სქლად ადის ჰაერშიო მაგრამ მტვერი დაუახლოვდათ, მაშინ ერთბაშად წამოიძახეს:

— უცნობი ხალხია!

ცხენებმაც იგრძნეს პატრონების ხმაზე, რომ ქარს რაღაც უცხო მოაქვს.

მიწაზე გაერთხენ ცხენიან-კაციანად.

სელივანოვი და მოლარე აფანასი პეტროვიჩი კორდის კიდურზე მიწვნენ. აფანასი პეტროვიჩი ფრუტუნებდა და სტიროდა. მშიშარა იყო, და სელივანოვი არ იშორებდა ხოლმე მას.

მტვერი გადიდდა, გაიშალა გზის მთელ სიგრძე-სიგანეზე. მოისმა ბორბლების რახრახი. გამოჩნდა ცხენის შავი, გრძელი ფაფარიც...

— რუსები! — ბეჯითად წამოიძახა სელივანოვმა, და დრევესინინი მოიხმო.

შემოლობილ ეტლში ორი უცნობი იჯდა. შენიშნეს მხოლოდ ორი ქული, წითელ არშია-შემოვლებული. სახე კი ვერ გაარჩიეს მტვერში. მტერის ბოლში შესროლილსავით მოსჩანდა ორი ქული და მათზე ამართული თოფის ლულა. მერე მათრახიც გამოჩნდა ამნაირადღე.

დრევესინინს აზრად დაებადა:

— აფიცრებია!... „იკსპიდიცია!“

— ჩვენც მათ ვაჩვენოთ „იკსპიდიცია!“...

მოგორავს ეტლი. მოჰყავს უცნობები... წინ ცხენები... უკან კი, როგორც მელა, კუდით კვალსა ჰშლის...

შეეხვეწა აფანასი პეტროვიჩი ამხანაგებს:

— ნუ გინდათ, ძმებო... სჯობია, ტყვედ...

— სიკვდილი ხომ არ მოგნატრებია! — ვაუჯავრდა მას სელივანოვი. გამოსწიეს თოფების ხრილა ჩახმახ ბი, თითქო ლითონის ლილეები შეხსნეს და...

— აქ შეტოდება რა შუაშია...

მოვიდნენ აფიცრები მარტო, უამალოდ. ვითომ რაო? ლაშქარი ვართ და გლებებს სიკვდილიო?

წამოდგა ეტლში აფიცერი. ველს გადახედა. რას დანახავდა? — მტვერი. ამომწვარ ბალახზე წითელი ქარი. კორდთანაც, ცხენების ლეშის მსგავს ორ ქვაზედაც ქარი წითელი...

წითელია მტვერიც, ურმის ბორბლებიც... წითელია ადამიანიც და მისი აზრიცა...

ისროლეს.

დავარდა ერთბაშად ორი წითელ-არშიანი ქული ეტლის კოფოზე.

აღვირიც დაეშვა მყისვე ძირს, თითქო გაწყდაო.

გაქანდნენ ცხენები... მაგრამ მალე ისევ დადგნენ.

აფანასი პეტროვიჩმა სთქვა:

— დაიხოცნენ...

მივიდნენ ახლოს. დაათვალიერეს.

წითელ-არშიანები მომკვდარიყვნენ. თავები უკან გადაეგდოთ, მხრებით ერთმანეთს მიბჯნოდნენ. ერთი მათგანი ქალი აღმოჩნდა. მტერისაგან ზოგან შეყვილებული თმა გაშლოდა. სალდათის „გიმნასტიორკა“ ქალის მაღალ გულმკერდს ამოგებრა.

— უცნაური ამბავი, თუ გინდა! — სთქვა დრევესინინმა. — მაგრამ თვითონ არის დამნაშავე, რომ მამაკაცის ქული დაუხურავს... თუ არა, ქალს რომელი გიყი გასწირავდა!.. დედაკაცები საჭირონი არიან!

აფანასი პეტროვიჩმა კი გააფურთხა:

— ზურჯუი ხარ და უსინდისო!.. შენში არაფერი...

— დაიცათ!—გააწყვეტინა სელივანოვმა.—ჩვენ მძარცველები კი არ ვართ! აქ ბარგიც არის!.. საჭიროა, აიწეროს სახალხო ქონება! მომაწოდე ქალაღლი! სხვა „სახალხო ქონებასთან“ ერთად ჩინურად წულ კალათაში ბავშვიც აღმოაჩინეს,—თეთრთვალეზანი, თეთრთავიანი. პაწაწა ხელი ყავისფერ საბნის კიდებზე წაველო და ოდნავ წუწუნებდა.

შეეცოდა აფანასი პეტროვიჩს:

— ესეც ხომ... დახე, მისებურად ლაპარაკობს...

ერთხელ კიდევ შეიციოდეს ქალა. მისთვის ტანზე არ გაუხდიათ. მამაკაცი კი გააშიშვლეს და ქვიშაში ჩაფლეს.

III

აფანასი პეტროვიჩი ეტლში იჯდა. ხელში პატარა ბავშვი ეჭირა და ფრთხილად არწევდა. ნელ ხმაზე ლიღინებდა.

თან აგონდებოდა თავისი სოფელი—ლებიაკი, ჯოჯი, ოჯახი... მოსთქვამდა და სტიროდა.

სტიროდა ბავშვიც...

ეტლს ცხელი ქვიშის მტვერი ადევნებოდა, და ისიც თითქოს მოსთქვამდა აფანასი პეტროვიჩის ხმაზე. პარტიზანები კი კვალდაკვალ მოაქენებდნენ მონგოლურ დაბალ ცხენებს. დაფერფლილი ჰქონდათ სახე. დაფერფლილი ჰქონდათ სული.

ბილიკებს სიცხისაგან დამბრჩვალი აბზინდა დაჰკროდა. მას ვერც გაარჩევდი მტერისაგან, ვერც შეამჩნევდი ქვიშაში:

მტვერია აბზინდაც, წვრილ ღერიანი და მწარე.

ჰე... ბილიკები... თხის საფეხო ბილიკები! ჰე, მტვერი... და მონგოლეთი — შხეცი, სასტიკი და ავი!

დაათვალიერეს აფიცრის ბარგი. ნახეს: თამბაქო, წიგნები, ფოლადის ბრქვევიალა ინსტრუმენტები. ერთს სამი ფეხი ჰქონდა, რომელზედაც გამაგრებული იყო ოთხკუთხიანი ყუთი.

გასინჯეს. აწონ-დაწონეს ხელით.

ცხვრის ქონის სუნი აუღიოდათ... ტანსაცმელიც ქონით უყარდათ. მშვილდით გაღუნულ ფეხებზე იდგნენ და ველური ხმა ჰქონდათ.

— ტილისკოპ! — წარმოსთქვა აფანასი პეტროვიჩმა და ასწია სამფეხა ყუთი.

— კარგი ტილისკოპია! იცით, ამით მთვარეს გახედეს და აღმოაჩინეს ისეთი ოქროს მადანი იქ... მთვარეზე... ისეთი, რომელსაც გარეცხვაც არ ესაჭიროება. პირდაპირ ჩაყარე ტომარში, თუ გინდა...

— რა ტყუილსა როშავ?... ვახსენი რაღა... შენიშნა ერთმა, რომელიც ქალაქელი იყო.

— შე ვროშავ, შე ძუ-ძაღლო, შენა!.. დამაცა...

: : : : : : : :

თამბაქო გაინაწილეს. ინსტრუმენტი კი აფანასი პეტროვიჩის ჩააბარეს, როგორც მოლარეს. იქნება, გადასცვალოს შემდეგში რამეზო.

მან კი ინსტრუმენტი ბავშვს მოუდგა გვერდით.

— გაერთე, პაწაწა!

ბავშვი ვერაფერს ხედავს. წრიპინებს, წივის. აფანასი პეტროვიჩი აქეთ ეცა, იქით. მაგრამ ბავშვი ვერ დააშოშმინა. წივის და კნავის.

მოიტანეს სადილი. დატრიალდა ერბოს სუნი, „შისი“ ორთქლი...

ამოიძვრეს ფეხსაცმელების ყელებიდან გრძელი კოვზები.

ნაპრალში ისხდნენ, ჩრდილიანში. ზევით მზვერავე იდგა. საქმელის დანახვაზე იყვირა:

— გამომცვალეთ ჩქარა. მეც ჩამათქვლეფეთ! მშია!

ისადილეს. ახლა ბავშვიც მოაგონდათ. უნდა აქამონ. მაგრამ ის თავისას განაგრძობს. — სტორის, კნავის.

აფანასი პეტროვიჩმა დაღეპა პირში პური. დაამგვრალა ენაზე, შელესა ნერწყვით. მერე გამოიღო და ბავშვს მიუტანა პირთან.

— ჩახეთქე, ბიჭუნე...

დამუწა პირი ბავშვმა. ახლოს არ გაიკარა. ახლა ცხვირით წრიპინებს.

გარს შემოეხვიენენ გლეხები. უცქერიან ბავშვს. სდუმან.

ცხელა. შეისხნეს გულმკერდი. გამოჩნდნენ შიშველი ფეხები, ყვითლები, როგორც მონგოლეთის მიწა.

ერთმა სთქვა:

— მიეცით „შისი“!

გააცივეს „შისი“. აფანასი პეტროვიჩმა ჩაჰკრა შიგ თითი და მერე ბავშვს ჩაურჭო პირში. დადინდა ქონიანი შისი წვენი პაწაწა ლოყაზე, ტუჩზე, გაითხუნა ვარდისფერი პერანგი, საბანი...

არ სკამს მაინც.

— ლეკვი უფრო ჭკვიანია: თითს ლოყავს, როცა მისცემ...

— ხან ძაღლია, ხან კი ადამიანი...

რაზმს ერთი ძროხაც კი არ მოეპოვებოდა. იფიქრეს, ჰაკი ცხენის რძე მიეწოდებიათ. მაგრამ შევინდათ, იქნება მოჰკლას ჰაკის რძემ, ან დაითროსო.

გაიფანტნენ გლეხები. თავიანთ ურმებს მიაშურეს. თათბირობენ, რა აქამონ ბავშვს. სწუხან.

ურმიდან ურემთან გარბის-გამორბის აფანასი პეტროვიჩი. იგი ყველაზე უფრო შეწუხებულია. ბავშვივით წრიპინებს, თითქო თვითონაც ბავშვი იყოს უმწყო.

— ა? რა ვქნათ? არ სკამს, ხომ ხედავთ, გლეხებო!.. რა ეშველება?

— დედაკაცის საქმეა...

— რა თქმა უნდა!..

— დედაკაცი მთელ ცხვარსაც შეაქმევს...

სელივანოვმა შეჰყარა რაზმი და გამოუცხადა:

— არ შეიძლება ასე დაილუპოს ქრისტიანი ბაღლი. პირუტყვი ხომ არ არის! ვსთქვათ, მამა ბურუთა ჰყავდა, მაგრამ ბავშვმა რა დააშავა?

დაეთანხმნენ გლეხები.

— ბავშვი უდანაშაულოა!

გადაიხარხარა ღრვეესინინმა:

— გავვეზდება ბიჭი... მთვარეზე აფრინდება... ოქროს მადანს ჩამოვკიტანს რალა!.. მამა გიცხონდათ!

არ მოეწონათ ეს გლეხებს.—არ გაიცინეს. აფანასი პეტროვიჩი კი მუშტით დაემუქრა ღრვეესინინს:

— ძუქნა ძაღლის გავდებულო, შენა... როგორ ამბობ ამას...

მაგრამ მერე უცებ წამოიძახა:

— ძროხა გვინდა, გლეხებო!.. ძროხა უშველის ბავშვს!

გადასწყვიტეს ერთმანად:

— მოკვდება უძროხოდ!

— აუცილებელია ძროხა!

— უძროხობა არ იქნება!

აფანასი პეტროვიჩმა განაცხადა:

— მე მოვრეკავ ძროხებს!

ღრვეესინინმა დაცინვით შენიშნა:

— ლეზბიებიდან, ირტიშიდან მორეკავ, აი...

-- ლეზბიებიდან კი არა, გამოთაყვანებელი შენა, ყირგიზელებთან წავალ!

— ტილისკოპზე გადავიცვლიან!...

აფანასი პეტროვიჩი საცემად მივიარდა მას.

— პრიოკატორი ხარ და კაცობრიობის მოდგმის მოლაღატე! ხომ არ გინდა, ჩაგიღეწო ეგ დინგი...

შეიქმნა გინება. ყრილობის თავმჯდომარემ, სელიევანოვმა, შეაჩერა ამხანაგები:

— გეყოფათ!

კენჭის ყრით გადასწყვიტეს: ღრვეესინინი, აფანასი პეტროვიჩი და კიდევ სამი სხვა გამგზავრებულნიყვენ საჩქაროდ ყირგიზელებთან და მოვეყვანათ ძროხა. თუ მოახერხებდნენ ორი, ან ხუთი და მეტიც, რაღვანაც რაზმს საკმარისი ხორცი აღარ ჰქონდა.

თოფები უნაგირზე მიაკრეს. ჩაიცვეს ყირგიზულად, რომ შორიდან არ ეცნოთ და ვაუდგენ გზას არჩეულები.

ბავშვი კი შეხვიეს საბანში და ურემს ქვეშ შეაგდეს. გვერდით მოუსვენს ერთი ბიჭი, რომელიც ბავშვს იმით ართობდა, რომ მახლობელ ჩირგვს წამდა-უწუმე ესროდა ნაგანის რევოლვერს. ამით თვითონაც ერთობოდა.

IV

ჰე, შენ, მონგოლეთის ქვიშო, არა საამოვ!.. შენ ქვაო, ლურჯო, ცეცხლებ მხურვალეც, და მდინარეო ღრმა ღელთანო, დაუნდობლო!..

მიდიან რუსები ქვიშიან ველით. ღამეა ბნელი.

დამწვარის სუნი სდგას...

ძაღვები მგლებს უყეფენ და ღამეს...

სიკვიდის გაექცნენ ყირგიზელები..

ყვითელ კოცონებს გარს შემოსხდომიან ყირგიზელი ბიჭები. მათ გვერდით მოკალათებულან გვერდებ-ჩაკცივებული ძაღლები, წაწვრილებული თავებით. ყირგიზელების ფაცხები ისე დგანან, როგორც თივის ზენები... ფაცხებს იქით ტბა და ჩალიანი...

ჩალიანიდან გავარდა თოფი.

— ჰოოო!

გამოვარდენ გარედ ყირგიზელები. შეშინებულებმა ჯერ სათითაოდ იყვირეს.

მერე ყველამ ერთად დასძახა:

— ჰუი ჰოი... ჰუი ჰოი... რუსი... ჰუი ჰოი... რუსი.

შემოასხდენ ცხენებს. ცხენები ლამითაც მზად ჰყავთ ყირგიზელებს. ახმაურდა ველი. ახმაურდა გარემო ტყის იხვის ძახილით:

— აკ... აკ...

ერთი ქალარა ყირგიზელი გადმოვარდა ცხენიდან და პირდაპირ კარდილაში ჩავარდა. გადამბრუნდა ქვაბი. გადმოიღვარა რძე. იბღავლა ბებერმა. ძაღლმა კი ცხვირი ჩაჰყო კარდილაში და ცხელ რძეს დაეწაფა.

ახეივინდნენ ჰაკები. დაფრთხენ ცხერებიც, თითქო მგლეები შემოსეოდათ. ძლივს სუნთქავდნენ ძროხები.

ყირგიზელმა დედაკაცებმა მოჰკრეს თვალი რუსებს, და წამოწვენ იქვე მოემზადნენ.

დრევესინინი სულ ხარხარებდა:

— ვაყები ხომ არ ვართო...

მათარა აივსო რძით და გამორეკა ძროხები ნავანის სროლით.

აფანასი პეტროვიჩმა ერთხელ კიდევ შემოურბინა ფაცხებს და ის იყო, უნდა შეერთებოდა დრევესინინს, რომ მოაგონდა:

— საწუწნელა გვკირია, ხალხო! დაგვაიწყდა...

დაბრუნდა. შევიდა ფაცხაში. ეძებს საწუწნელას ბავშვისათვის!

ცეცხლი ჩაექროთ ფაცხებში. ბნელოდა. აფანასი პეტროვიჩმა ხელი წაავლო მუგუზალს, შეუბერა, დაატრიალა და დაიწყო ძებნა.—ერთ ხელში მუგუზალი ეჭირა, მეორეში რევოლვერი.

ვერსად ვერ ნახა საწუწნელა. ერთი ფაცხიდან მეორეში გადავიდა.—ყირგიზელი ქალი ნაბაღზე წამოწოლილიყო მოლოდინში. მის გვერდით ბავშვი ჩხავოდა.

აფანასი პეტროვიჩმა შეჰყვირა:

— ჩქარა საწუწნელა ბავშვისათვის! მოიტა ჩქარა!

ატირდა ქალი. ფიცხლად შეიხსნა პერანგი მკერდზე.

— ალ... ალ... —ბუტბუტებდა იგი. გაჯავრდა აფანასი პეტროვიჩი. მაშინ დედაკაცმა ამართა მალა ფეხები, და მუხლები მოიკეცა.

მაგრამ აფანასი პეტროვიჩმა დაუნახა თუ არა ძუძუები, მივარდა ქალს და გახარებულმა სტაცა ხელი ძუძუსათვის.

— აი... საწუწნელა!... ა! წამო!—და აიტაცა ქალი. გადაავლო მუგუზალი და ქალიანად გამოვარდა გარედ.

ბნელში შეისვა ქალი თავის ცხენზე და გამოსწვია. დროგამოშვებით გზაზე ძუძუებს უსინჯავდა ქალს და გახარებული გამორბოდა სელივანოვის საბანაკოსკენ.

— ვიპოვე, ხომ! ა?—ამბობდა იგი და სიხარულის ცრემლი ჩამოდიოდა თვალიდან.

— მაშ... ვიპოვე...

V.

როცა საბანაკოში მოვიდა,—ბნელში აფანასი პეტროვიჩის ეს სულ არ შეუმჩნევია,—აღმოჩნდა, რომ ყირგიზელ დედაკაცს თან წამოეყვანა თავისი ბავშვი.

— იყოს... მისი რძე ორსაც ეყოფა! ძროხებიც გვეყავს... და დედაკაციც ჯეელია, ღონიერი.—სტქვეს გლენებმა.

ქალი ჩუმი და მოვალეობის პატიოსანი აღმსრულებელი აღმოჩნდა. კარავში ჰყავდა ორივე ბავშვი მოთავსებული—ერთი თეთრი, მეორე ყვითელი—და თავის დროზე არ აკლებდა რძეს.

მხოლოდ ერთი კვირის შემდეგ საერთო ყრილობაზე აფანასი პეტროვიჩმა განაცხადა:

— ამხანაგებო, დედაკაცი გვატყუებს... მისას სავეს ძუძუს აქმევს, ჩვენსას კი ნარჩენს!.. ნამდვილს ვამბობ. ჩემი თვალით ვნახე!

წავიდნენ გლენები შესამოწმებლად. ნახეს: ბავშვები მწიფე ნესვებივით ეყარნენ, ხოლო ერთი თეთრი, მეორე ყვითელი. მოეჩვენათ კი, რომ რუსი უფრო ხმელტანიანი იყო, ყირგიზი კი სავსე ტანიანი.

გააქნია ხელები აფანასი პეტროვიჩმა:

— მე უკვე სახელიც კი დავარქვი: ვასკა... და შეხედეთ, ეს კი რას მიშვრება!

— მიდი, აწონე და შეიტყობ...—უთხრა დრევესინინმა.

მოიტანეს ჯოხი. მოაწყვეს სასწორი. ერთ თავზე რუსი ჩამოჰკიდეს, მეორეზე ყირგიზელი ბავშვი. კნაოდნენ, ჩხავოდნენ ძონძებში გახვეულნი, ქამანდზე ჩამოკიდებული ბავშვები. უყურებდა ამას ყირგიზელი ქალი და სტიროდა: არაფერი ესმოდა.

გლენები იდგნენ და სასწორის სამართალს მოელოდნენ.

— მაშ, ჰა, უში!—ბრძანა სელივანოვმა.

გაუშვეს ხელი ბავშვებს.

რუსის ბავშვი მაღლა ავარდა. დასწონა ყირგიზელმა.

— შეხედე, ამ ყვითელ დინგიან მამაძალს! ძალზე გამძლარა!

მერე აიღო იქვე მიგდებული ცხვრის თავისქალა და რუსის ბავშვზე დააგდო.

ახლა გასწორდა ჯოხი.

აყაყანდნენ.

— მთელი ერთ თავით მეტი უწოვებია, ამხანაგებო! მთელი ერთი თავით!..

— რას შენიშნავ! ძნელია!

— აი, მხეცი თუ გინდა!

— მშობელია...

ყველაზე უფრო ცხარობდა აფანასი პეტროვიჩი.

— შენი აზრით, რუსი უნდა დაილუბოს და შენი ლაწირაკი კი გადარჩეს, არა?... ა? ვასკა უნდა დაილუბოს?—

ვასკა კი იწვა თეთრი, ხმელი და საცოდავი.

მაშინ სელივანოვმა აფანასი პეტროვიჩს წასჩურჩულა:

— დეე, მოკვდეს ის ბარტყი... ეშმაკმა წაილოს მისი თავი!.. მაინცა და მაინც ბევრი არ დაგვიხოცავს ყირგიზელი...

გადახედეს ერთხელ კიდევ გლეხებმა ვასკას და თავ-თავიანთ კუთხეს მია-
შურეს.

აფანასი პეტროვიჩმა კი აიყვანა პატარა ყირგიზელი და შეხვია დახეულ
ტომარაში...

იკივლა დედამ. მაგრამ აფანასი პეტროვიჩმა ჩაარტყა მას კბილებში და
გაუდგა გზას ველისკენ...

V.

გავიდა ორიოდე დღე. კარავის შესავალთან იდგნენ ფეხაკრეფილი გლეხე-
ბი და ფრთხილად იცქირებოდნენ შიგ. — კარავში ყირგიზელი ქალი ძუძუს აწო-
ვებდა თეთრ ბავშვს.

მორჩილი სახე ჰქონდა ქალს, შერიას მარცვალევით პაწია თვალები.

მთელის არსებით მიძალგებოდა ბალლი ძუძუს. ხელი მაგრა ჩაეჭიდა პე-
რანგში და ფეხები აეთამაშებია.

სიამოვნებით უცქეროდნენ გლეხები და ხითხითებდნენ ძლიერი, ნოყიერი
ხითხითით.

აფანასი პეტროვიჩი კი გულაჩვილებული უცქეროდა და ცხვირში სცრიდა
თავისებური წრიპინით:

— შეხედეთ, როგორ მიძალგებია...

კარავს იქით კი გადაჭიმულიყო უზარმაზარი სივრცე კორდიანი ველისა,
უცხო მონგოლეთი...

ვინ იცის, სანამდის წვდებოდა მონგოლეთი—მხეცი, ავი და სასტიკი...

ლ. ტანსკი

მ რ ი ქ ვ ე შ ე ნ ა

მოხუცი

მთას რისთვის ანგრევ დღით და ღამით, შეუსვენებლად?
 რად გინდა საშიშ სიმაღლეზე კაცი წვალობდეს?
 სად მიგაჩქარებს უჩინარი ეგ მოჩვენება,
 რისთვის აყორებ ერთმანეთზე წვეტიან ლოდებს?
 ჰხედავ?—ჰქანაობს. დაინგრევა უცბად ნაშენი!
 დაგველუპება ნანგრევებში რაც მადლი ვთესეთ!

ახალგაზრდა

არა, მოხუცო! შიში ნუ გაქვს! ანთებულ რწმენით
 მე ახალ ტაძარს ვაშენებ კლდეზე.

მოხუცი

როგორ? ტაძარსა! განა ჩვენში ცოტაა ძველი?
 შეხედე,—ოქროს გუმბათები როგორ ბრწყინავენ?
 წმინდა კედლებში ავუგუნებს ხორალს მლოცველი
 მშვიდობიანი და უწყინარი.

ახალგაზრდა

სიბნელისა და კეშანის არის ეგ ბინა.
 იქ უვიცობის აღიმართენ მაღალი მთები.
 იქ მწუხარებამ სულს ცრემლები დააფრქვევინა.
 მე კი ვაშენებ ახალ ტაძარს მთათა მწვერვალზე,
 სადაც მზისაგან გადმონადენ სისხლისფერ ალზე
 მხოლოდ არწივის შრიალებენ მაგარი ფრთები.
 ვაშენებ ტაძარს სიხარულის ნათელით სავსეს

ჩვენს ნაწამებს და ცოდვილ მიწაზე.
ვაშენებ ტაძარს, რომლის მსგავსი ჯერ არ ყოფილა,
რაც კაცთა ტომი ღვთაების წინ ძირს დამხოზილა!

მოხუცი

ფუჭი ოცნება! ღვთის მცნებას ხომ დაეჯერება,—
რომ ეს ქვეყანა არის ტანჯვის და ცრემლის ბუდე?
არ არის ქვეყნად სიამე და ბედნიერება.
ამაო ზრუნვით სწორი აზრი რათ გაიმრუდე?
ვინც განსაცდელი ვადიტანა აქ მოთმინებით,
მას სხვა ნუგეში იქ მიუზღვეს და დაუწესეს.
შენ კი რალა ვსურს? რისთვის ანგრევ მთას დაქინებით?
რა სახლს აშენებ დაუნდობელ ღრუბლის ფუძეზე?
უქმად დარჩება უნაყოფო ეგ მისწრაფება.
ვინ შესძლებს მიწას სხვა მიზანი გამოუჩინოს?

ახალგაზრდა

სცდები, მოხუცო! სული უკედავ მზეს ეწაფება,
და ვგრძნობ დაჭიმულ მხრებზე ფრთების რხევას უჩინარს.
მინდა სიცოცხლე! მესმის ქვები როგორ მღერიან.
ავაგებ ტაძარს და მის სვეტებს მე თან ავყვები.
სცდები, მოხუცო! ეს ქვეყანა მშვენიერია.
წომიბილაგია მზის სხივები და ზღვის ტალღები.
მშვენიერია ცა, ჰაერის ლურჯი სარჩული,
სივრცე მინდვრების, ყვავილებით შემოფარჩული,
ადამიანი, და მის თვალთა მწველი იერი...
ტაძარს ავაგებ, რომ შევკრიბო შიგ მიწიერი
კაცობრიობა სიყვარულით გადაჯაჭვული.
უნდა იბრძოდეს მომავლისთვის, ჰფიქრობს ვინც ასე.
სცდები, მოხუცო! მზით შემოსილ მშობელ მიწაზე
მსურს და ვიქნები მე ბედნიერი!

მოხუცი

გიჟო, შეჩერდი! რამ დავიხშო გონების თვალი?
ძირს დაივაკე, რა გინდა მალლა?
თუ ეგ განზრახვა არ შეიცვალე,—
მე ძალას ვიხმარ: გაგთოკავ ახლავ!
არ მოგცემ ნებას შეასრულო რაც შენ ითავე,—
დაგვლუპო ჩვენცა და შენი თავიც!

ახალგაზრდა

ჩუმაღ, მოხუცო! რატომ ვერ ჰხედავ,—
რომ ბედს საკუთარს მე თოთონ ვჰედავ?
ჩუმაღ, მოხუცო! ძირს დაჰხოხავს ქვეწარმავალი.
მე ვარ მწვერვალზე, სადაც არწივს სივრცე ახარებს.
შენ ბრმა და ყრუ ხარ, და გეძახის მზე ჩამავალი
გაყინულ ნისლის და ჩრდილთა მხარეს.
შენ აღარ გესმის ზეიმი ზარის,
დღესასწაულზე რომ მოგვიხმობს ამღერებული.
შენთვის არ ბრწყინავს შუქი ცისკარის,
შენ არ გინათებს ვარსკვლავთ კრებული!
და მეც იმიტომ არ მოგიწოდებ,
რომ ხარ სინათლის უარყოფი და გამკიცხველი.
სულით მოხუცმა სიხარული ვერ შეიძინე.
მოკვდი! მოგეშორდი, და დაიძინე
მარადისობის უდაბნოში, თორემ იცოდებ,
დროთა უფსკრულში გადაგისერი ფოლადის ხელით!

თარგმანი დ—ლი ს.

პალეოი ბრიუსოვ**პ ა რ ი ზ ი**

მეც შენთან მოველ ჰო, ქალაქო, ათასთვალემა,
შენს მოედნებთან, სასახლეთა მბრწყინავ დარბაზში.
მე შევიყვარე შენი ქუჩა და მღელვარება,
ხმა შეგაზეთის, სიგნალები, დრტვინვა, განგაში.
მე შევიყვარე შენი სული—ესდენ გრძნეული,
მარად მბორგავი, სასიცოცხლო ძალებით მჭმენი,
სტიქია შენი—სიცოცხლეა, ცეცხლად ფრქვეული,
ჰო, ჯადოქარო, სამუდამოდ შევიქმენ შენი.

ხშირად მეგონე უცნაურად ძველი, ბებერი
და უფრო ხშირად კი ხარობდი შენ, როგორც ბავშვი,
როცა მრავალი მოსიერნე, შეყვარებული
სალამო ეამზე გაჩნდებოდა შენს ურიცხვ ბაღში.
ამაყ წაბლების ყვავილებით უცხოდ მორთული
ენტო ფარნები, სჩანდა ქუჩა თვალის წამლები,
ლამის რეკლამებს გადმოევდოთ ცეცხლის ხორთუმი,
ჰქროდენ ვეტლები, იზრდებოდა ხალხის ტალღები.
და ათასობით მიმავალი ხალხი ქუჩებზე
მეჩვენებოდა ახალ დროში მიმცურავ ტალღად,
ამ თავისუფალ მდინარეებს ვუცქერდი ხარბად—
შეუმჩნეველი მცირე წვეთი მე მათ ურჩ მკერდზე.
და შენ იდექი, როგორც ბედი მძლე, ულმობელი,
როგორც კოლოსი,—შენი შუბლი ცაში ჰქრებოდა.
სმენას ატკობდა პეანები დამატორობელი
და ბრძოლა ხალხთან ქალაქისა არ ნელდებოდა.

როცა დაღლილი სინათლით და სანახაობით
ვეძებდი საფარს—მიზიდავდა ტაძარი ძველი,—
ბევრჯერ შემკული პოეტების მრავალ თაობით.
აქ ოცნებობდა ჩემი ტვინი და თვალი ცხელი.

რარიგ მატკობდა მე ფერადი თანჯრის მინები,
 გამოკვეთილი ვარსკვლავები და სახეები;
 მაგიწყდებოდა მათი ხილვით შესაშინები
 ქვეყნის ქაოსი და ცხოვრების შავი დღეები.
 აღარ მესმოდა ფსალმუნი და ორლანოს ხმები,
 ესკვრეტდი სინათლეს, მხოლოდ წმინდა კალეიდოსკოპს,
 ნისლში მოსჩანდა სულ ფერები და ყვავილები...
 რაა სიცოცხლე? დაბადება? სიკვდილს ვინ მოსპობს?
 და ტრილოზბდა წრის გარშემო უცხო მირაჟი
 ცეცხლის ალემის, ცისარტყელის ყველა ფერებით.
 იყო ფერები თვით ქვეყანა ღამით, რიყრაჟით...
 ეს სახეები არ არის, რომ ტკბილ სიმღერებით
 სამოთხის კარად აჩრდილების გულებს ათრობენ?
 არ ღლიან ფიქრებს და ხალისით თვალებს ართობენ?

იქ, სენის გაღმა, არის წმინდა თავშესაფარი,
 მრგვალი ტაძარის შორ სიღრმეში სძევს კუბო ქვისა;
 ტყვე იმპერატორს დღეს აქ სძინავს, იგი აქ არის—
 ეს დიდი მოგვი, ჩვენი მტერი, მეფე რისხვისა.
 სხივი თანჯრებში ოქროსფერობს და ხან ცისფერობს,
 მასშია რალაც იღუმალი ბუნდოვანება;
 ჩუმ ბაირალად მას საუღლავი გადაუფარავს
 და უერთდება არწივის ფრთის სწრაფ გაქანებას.
 რაც მეტხანს რჩებით, მით მეტია აქ მდღუმარება,
 მაგრამ სულ უხმოდ ეს სიჩუმე იზრდება მეხად,
 ცოცხლდება იგი. რაც გესმენია წინეთ ზღაპრებად,
 შეუძლებლობის წინ მთრთოლვარე პირისპირ სდგებართ.
 ის ბრძანებლობდა საუკუნეს, ვით გემს მატროსი,
 მილიონ სულებს უჩვენებდა სიკვდილის წამებს;
 იმას დარაჯათ მიუჩინეს კლდე განატრუსი,
 თავისუფლება ჩამოართვეს და გააწამეს.
 მან სასახლეში დაიძინა, ფიქრმა წაიღო,
 გამოიღვიძა და იხილა ციხის კარები,
 და ისე მოკვდა, რომ მან კარგად ვერც კი გაიგო
 ნამდვილი იყო ეს ამბები, თუ კოშმარები.
 იქნებ გრძელდება კვლავ ეს ძილი, ძილი ორპირი?
 შენ კვლავ ოცნებობ და ეს კუბოც სხვა რამ გგონა?
 რომ შემოიჭრე აქ უეცრად სკიპტრით, პორფირით,
 კვლავ დავემხოებით შენს წინაშე, ნაპოლეონო.

ორი ნაპირი—ეს ცხოვრება მშფოთარი, გიჟი,
 ძველი ქვეყანა და დიდება საშიშ დღეების

შენ შეაერთე ერთმანეთთან, დიდო პარიზო...
 შხამებს ამზადებ სიმღერებით და იღეებით.
 შენ მალშტრემი ხარ კაცთა მოდგმის. მრავალი ჩვენში
 ამოდ სცდილობს შენ გავლენის ჩამოშორებას.
 შენ მოათავსე ყველაფერი ერთ დიდ ქურქელში,
 რომლის ჩუქურთმაც გვაჯადოვებს, ვით მოჩვენება.
 რკინის ბორბლებში ითრევ ყველას, არ გეშურება
 გადაფეჭვა სულთა—სამისო არ გწვავს სირცხვილი.
 საუკუნეთა ზვირთები რომ მოვაშურებენ,
 მაშინ, პარიზო, ბრუნავ ისე, როგორც წისკვილი.

შენშია ძალა, უკვდავება და მოძრაობა.
 როდესაც შენი არწივის ფრთა მედგრათ გადიწევს—
 აღფრთოვანებით შემოგყურებს ჩენი თაობა...
 აქ შეიძლება ყოველი დღე დიდ დღეთ გიდიქცეს.
 ბევრჯერ მოირთე ჯავშნიანი ბარიკადებით
 და შეაჩერე დროთა მღვრიე მიმდინარება.
 იბრძოდი მუდამ რაინდულათ და თავდადებით,
 გასურდა მოგესპო ქვეყნად ცრემლი და მწუხარება.
 ბარბაროსები მოდიოდნენ შენ დასამხოზად,
 სპობდნენ სიმდიდრეს, მაგრამ ტანჯას მტკიცედ ხედებოდი.
 მტრებმა ვერ შესძლეს შენი მოკვლა, შენი გაქრობა.
 კვლავ ფენიქსურად ხორცს ისხამდი და ახლდებოდი.
 ათასგვარია შენი სული და ხასიათი,
 შენ ხარ იღვა, ისტორია, ქვეყნის მშვენება,
 უკვე იგრძენი უკვდავება, ჰოი დიადო,
 შენი სიცოცხლე ზღაპარია და მოჩვენება.

თარგმანი ივ. ყიფიანისა.

ვალერი ბრიუსოვ

მ ი წ ი ს ს უ ლ ი

Schreckliches Gesicht!

Goethe.

ო, მიწის სულო გავსილო ძღვევით,
 ოდეს გვიდულდა ტანჯვით გულეში,
 ამოგიწვიეთ ლოცვებით ზევით
 საბედისწერო გაბედულებით.

და შენც ჩვენს ხმაზე წამოდექ ზეზე
 ჟზარმაზარი დევის იერიით,—
 შეუდრეკელი, ზვიადი ესდენ,
 ესდენ ბრწყინვალე და მშვენიერი!

ფეხი გადასდგი—მყუდრო ქალაქთა
 გოლიათები დაფშენი ქუსლით,
 შენს წინ ბრბოები პირქვე დალაგდა
 და გიჟ თავხედებს გაველო მუსრი.

და ჩვენი დროშა შენმა ვეება
 ხელმა იმდენათ მალა ამართა,
 რომ ის ღრუბლებში ელვებს შეება
 და გრივალეებთან ბრძოლა გამართა.

შენ მეწამული შუქის ღვარები
 საუკუნეებს ჩაასხი გულში,
 რალაც გამოჩნდა აელვარებით
 იქ, ვით ზმანება უცნაურ რულში.

და აი, ჩვენაც უკან დახევით
 გიხმობთ, შეჩერდი, დაჰკეცე ფრთენი,
 ბრძნულ წინადგომობით ნაკარნახევი,
 სულო, ისმინე ძახილი ჩვენი!

თარგმანი K.

ვალერი ბიუსოვ**ჩვენი გაქმნა**

ჩვენ მოვინათლეთ ცეცხლის ალებით
სიბნელე, სუსხი, ვიგემეთ ბევრი.
ყოფნა გვითქვდა მძაფრ გრივალეზით,
ქედს გვილუნავდა ფოლადის კვერი.

ქვეყნის იღბალი გადაწყდეს უნდა,
ეს დრო არავის არ შეიბრალებს.
რისხვა და ზიზღი, დაგმობა უნდა
სუსტებს, უღონოთ, მოღლილთ და მხდალებს!

დე დაიფაროს მსხვერპლებით არე,
დაირღვეს მკერდი ვნებით მფეთქავი.
უფრო ძლიერად ავარდეს ქარი,
ალთქმულ ნაპირთან მიაღწევს ნავი.

დადგა დღეები ბრძოლის გრივალად,
აღმუვლდა მიწა მძლავრ დაქანებით.
იქეცი სალ კლდედ, აენთე ალად,
გოლიათური ფოლადის ნებით.

მოკვდი ან მოჰკალ, დაეც ლახვარი,
არ იგრძნო დაღლა, აჰყევი ზვირთებს.
ჩვენს გაქანებას არ აქვს საზღვარი,
რა შეაჩერებს რკინის რაინდებს.

ხედავ—გლვა სწვავს ბნელ ცის კამარას
და მოდის უცხო დღესასწაული,
შენ საამაყოდ ის დაგრჩეს მარად
რომ გახდი ღირსი ამ სასწაულის!

თარგმანი ნ. ვ-სა.

ქონსტანტინე გამსახურდია

ანატოლ ფრანს

(ე ს ე ა).

„ერი, რომელი ჰსხდა ბნელსა, იხილა ნათელი დიდი და რომელი ჰსხდეს საფლავსა და აჩრდილთა სიკვდილისათა, ნათელი აღმოუბრწყინდა მათ“.

ოქტომბრის 13-ს ღამის 11, 25 წუთზე ანატოლ ფრანსმა უკანასკნელად წამოიძახა ის მაგიური სიტყვა, რომელიც ენისადგმის უმაღლეს პირზე აკერია დიდსა და პატარას: „დიდა“. შემდეგ მისი ხმა მოსწყდა ამ ქვეყანაზე.

შემცხადებულოვით დაიწვილა რადიომ, რამოდენიმე წუთში მთელი კულტურული კაცობრიობა შეშფოთდა ამ კატასტროფისაგან.

დიდი კაცის სიკვდილს ჩვენ მუდამ ისევე განვიცდით, როგორც ბუნების დიდს კატასტროფას. იგი არ იწვევს ჩვენ გულში ტკივილს, იგი უფრო მეტ გაცუებას იწვევს, ვიდრე მისი ქმნილება. და ადამიანის ლექსიკონში ამ მკნებნისათვის სიტყვა არ მოიძევა. ქართული „გარდაცვალება“ თუ მიუღდება მას.

მე ისე ვიგრძენი მისი გარდაცვალება, თითქოს ის უშეფლებელი სინათლის შქერი, საფრანგეთის შუაგულზე რომ იყო ჩამოშვებული და ზეცის ოთხივე კიდისაკენ ვიდრე ბნელეთამდე აფრქვევდა სინათლეს, თვალთუწვდენ ეთერისაკენ ავარდა და შეუერთდა მშობელ ელემენტს. და ეს ისეთ წაშს, ისეთ საუკუნეში, როცა სისხლისგან დაცლილ ევროპას და მთელ ქვეყანას ასე სჭიროდა სინათლე, მეტი სანათლე, სიკვდილის წუთებში რომ ინატრა მეორე დიდი ერის გვიანტმა—გოეტემ.

ანატოლ ფრანსი უკანასკნელია გასული საუკუნის დიდთა შორის, რომელნიც ადამიანს ანკვიფრებენ თავიანთი უნივერსალური მრავალმხრივობით.

იგი რენესანსის ყალიბის მწერალია: პოეტი, ნოველისტი, რომანსაჲ, კრიტიკოსი, ისტორიკოსი, ამასთანავე ჟორესის ყალიბის დიდი სოციალისტი.

მაგრამ უწინარეს ყოვლისა პოეტი.

„კრიტიკა, როგორც ფილოსოფია და ისტორია, ერთი დარგია რომანის“, სწერს ფრანსი თავის „ლტ. ცხოვრებაში“, ხოლო რომანი არსებითად აეტო-

ბიოგრაფიაა. პოეზია და პოეტობა საკუთარი სულის ავანტიურების მოთხრობაა, მირიად საგნებში, მირიად არსებებში, საკუთარი ძახილის მოძებნა. ამნაირი ძახილი, სხვა რაღაა თუ არ საკუთარი „მე“-ს გარშემო მოგზაურობა.

II

ეს წმინდა სუბექტიური მიდგომაა როგორც პოეზიისა ისე სამყაროსადმი. ამნაირი მიდგომა თავისთავად გულისხმობს პოეტის პიროვნულ ანალებს შეხებას.

ასეთი დიდი პოეტის პიროვნების დასახასიათებლად უხმარია მრავალტომიანი სხვისი დაწერილი ბიოგრაფია. მისი ავტობიოგრაფიული რომანი, „ჩემი მეგობრის წიგნი“.

„ანატოლ ტიბოლტ“ (შემდგ ანატოლ ფრანს ანატოლ-საფრანგეთი) სენის ქუჩის ერთ-ერთ ძველ სახლში — ბუკინისტების კვარტალში უნდა იყოს დაბადებული. ნერვიული, ნაზი, ადრე დადინჯებული, თავაზიანი ბავშვი.

გატაცებულია: სურათებით, წიგნებით, ფერადი ქაღალდებით, განსაკუთრებული ყურადღებით ექცევა ძველ ნივთებს, ადრე აღიქვება წარსულის რომანტიკა. პატარა ბავშვი უკვე ღირსეული პირმშოა ისტორიითა და ერუდიციით დატვირთულ საუკუნისა.

მამა საშუალო ინტელიგენტი, ექიმი, წრფელი, პირდაპირი, ნერვიული, ნაკითხი, ჩაფიქრებული.

დედა: ნაზი, ფაქიზი, სანტიმენტალი. პოეტი ადრე სიყმაწვილეში ყნოსავს ჰელლენურ სამყაროს გრაციულ შეენებას. კითხულობს ჰომერს და ბერძულ ტრაგედიებს. ეჩვივა სიტყვების მაგიას, აღტაცებული იმზირება ძველი რომისა და საბერძნეთის ნაპირებისაკენ. პირველ ხანებში სამნაირი ზედგავლენა: დედისა, მამის და ძველის საბერძნეთის ბრწყინვალე ჰუმანიტარული გავლენა. ჩვენი ბავშვობის შთაბეჭდილებანი უპირატესნი არიან ყველა დროს შთაბეჭდილებათა შორის. ეს მართლდება ანატოლ ფრანსზედაც.

მრავალ ჭირნახულს, ბედთან მორკინეს, სიბერემდის თანდაყვება ერთი გრძნობაც, რომელიც მეტეორივით ანათებს ანატოლ ფრანსის დიდების მრავალფეროვან გვირგვინში: მოყვასის სიყვარული.

13 წლის ბავშვი ხედავს თავის ამხანაგს, უბირს, ქუჩის მაწანწალას პერანგი არ აცვია. იგი დაუფიქრებლად მოპარავს დედას თავისავე პერანგს და ფანჯრიდან გადაუგდებს ამხანაგს ჩუმიად.

პირველი პოეტური ცდა.

ქაბუჯი ეცნობა პარიზელ მწერლებს, არტისტებს, მხატვრებს, კულტურის ხალხს. ლარიბული პირობები, უიმედო სიყვარული, მკაცრი დაბრკოლებანი, უგულო კონკურენციის საუკუნეები რომ შეეფეთება ახალგაზრდა კაცს. ტალანტი და შრომის სიყვარული გზას იკაფავს. ანატოლ ფრანსი ტრიუმფით გაერევა პარნასელთა შორის.

პლასტიური შევნიერების სიყვარული, ბერძნულ-წარმართული ესაეტობა. პოეტური გული. მოყვასის უანგარო სიყვარული. აი პირველი თესლები სა-

ფრანგეთის კულტურის ფევიერ ყამირზე რომ დაეცა, აქედან მისი დიდი წარმართული პოეზია, მისი დიდი ჰუმანიზმი.

საოცარია ევროპა!

გივანტური ინდუსტრია. სულის უზომო მექანიზაცია. კაპიტალიზმის მრავალ მილიონიანი მონები. უდიდესი ბირჟები, რომელიც ისეთსავე საზიზღარ პანორამას წარმოადგენენ, როგორც ძველი ბერძნულ-რომაული მონების ბაზრები. ძალაზე დამყარებული უკლებია. დიდი პოლიტიკის არა კაცთ მოყვარე, ხანდახან ბარბაროსობამდის დაყვანილი პრინციპები. ვასაოცარი ტექნიკა, მილიონების შესამუსრავი და დასამორჩილებელი. გაზები და დუმდუმის სასროლები. ფენომენალური ავიაცია, რომელიც რამოდენიმე წუთში ნაცარში ჩაახრჩობს უდიდეს ქალაქებს. ბრუტალური ზღვისა და ხმელეთის პოლიცია და ამ ფონზე იზრდება ხშირად ისეთი კაცთმოყვარეობის, სინათლის, სიმართლის, სიყვარულის მოციქულები, როგორც გოეტე, რომენ როლანი, ან ანატოლ ფრანსი.

ანატოლ ფრანსი კლემანსოს თანამედროვეა.

რომ იდეები თავისთავად არაფერს ნიშნავენ, და საქმე იდეები კი არ არის, არამედ ამ იდეების სინამდვილეში გამოყენება, ამის მაგალითად ანატოლ ფრანსი და კლემანსო კმარა.

ორივე ერთი თაობის შვილი.

ორივე შტანდარტზე ეწერა ის დიდი, კაცთმოყვარე სიტყვები, რომელიც ნაციონალური ლოზუნგის სახით გადაისროლა საფრანგეთის ერმა დადი რევოლუციის დროს.

Liberté, fraternité, égalité

თავისუფლება, ძმობა, ერთობა.

მაგრამ აქ განსხვავება იყო იდეების გაბტარებელთა შორის.

გარდა ამისა: ანატოლ ფრანსის პოეზიის მაღალ კათედრაზე იდგა, კლემანსო—სახელმწიფოს ჰედესტალზე. (საფრანგეთის სახელმწიფო საბჭოს კარებზე აწერია ეს სამი სიტყვა) მოხუცი ანატოლ ფრანს ამ ლოზუნგით ხელში დადიოდა ევროპაში, მთელ ქვეყანაზე და, როგორც ქართველი კალანდის მეკლე, აშოშმინებდა, ანუგეშებდა.

მოხუცი მეფისტოფელი კლემანსო ვერსაჟის ზავს ხელს აწერდა, ბლოკადას უწყობდა გერმანიის ბეშეებს და იმ დროს ელოდა, როცა მისი უგანათლებულესი მეზობელი ოცმილიონ ადამიანს დაჰკარგავდა. (მისი სიტყვები: „ეს არ კმარა, გერმანიამ კიდევ 20 მილიონი სული უნდა დაჰკარგოს“). ასე გახუნდება ყოველი მაღალი იდეა, როცა იგი სახაზინო გახდება, როცა მას დაქირავებული ხელებით „მოიყვანენ სისრულეში“, ხოლო ანატოლ ფრანსი ომის დროს რომენ როლ-ნთან ერთად გამოცემულ მოწოდებაში სწერდა: „ჩვენ მწერლები თავისუფლების მქადაგებელნი ვართ, ჩვენ არც ერთი მთავრობის მოჯამაგირენი არა ვართ“. ასე ესმოდა მას მწერლისა და პოეტის წმინდა მოწოდება.

ანატოლ ფრანს და კლემანსო!

საკიახია რომელი ერთი უკეთესად გამოხატავს ერთსა და იმავე მედალს: დღევანდელ საფრანგეთს. ერთს ზეთის ხილის შტო და ჰარუა ეჭირა ხელში, მეორეს ამოწედილი მახვილი და ვერსაჟის საზავო ხელშეკრულება.

ანატოლ ფრანსი საფრანგეთის მარადიული სულის მეშვიდე ბეჭედი.

გრაფ-ოზული, სადა, გამსჭვირვალე, ელასტიური, გონება მახვილი, ტკბილ-მოუბარი. უღრმეს მცნებებზე, ურთულეს ფილოსოფიაზე ისეთი უბრალო ენით ლაპარაკობს, როგორც ბავშვი. იგი ნიცშესა და დოსტოევსკის ამქრიდან არის, მაგრამ უფსკრულების სიღრმავით, ვარსკვლავების მიუწვდომლობით არ გვაშინებს, არც ისე ბნელი გამოთქმა—როგორც კირკევოს, ან სვედენბორგს.

მისი ღიმილი არც ისე სარკასტიულია, როგორც ვოლტერის, რომელიც თავის მეგობარ გვირგვინოსნებსაც არ ინდობდა ზშირად, არც ისე სკეპტიკურია, როგორც მონტენის, უფრო დიდი პოეტია, ვიდრე პირველი, უფრო დიდი ფილოსოფოსი, ვიდრე უკანასკნელი. მაგრამ მაინც იმ გენეტიური ხაზის წარმომადგენელია ფრანგულ აზროვნებაში, რომლის წინამორბედნიც ვოლტერი და მონტენი იყვნენ.

კრიტიკული თვლით შეჭყურებს ყოველივე დოგმატიზმს, უარყოფს ოჯახის, ტრადიციის ცრუმორწმუნეობას, კლერიკალობის, რიგორიზმის არტახებს, ობოზ-ციონურად განწყობილია სახელმწიფოს მიმართ. რადგან სახელმწიფო პოლიტიკას ორი ფასადი აქვს: წინა—ბრწყინვალე, მაღალ დევიზებიანი, პათეთურად შემკობილი ნაირ-ნაირ ჰუმანიურ ტრაბახით,—უკანა ფასადი: ეს ის ამბებიერა, რომელიც საიდუმლო კომისიებში წყდება, რომელზედაც დიპლომატიურ ვივრად წიგნებშიც არას ამბობენ. რომელიც ჟანდარმერიის, შპიონების, მოსყიდული ჟურნალისტების კონტრ-აგენტების ხელით კეთდება. კრიჭაში უდვას ოფიციალების პოლიტიკანობას, ფანატიზმს, შეზღუდულობას, ობსკურანტიზმს. სკეპტიკური ღიმილით ამასხარაეებს დოგმატურ მეცნიერებათა „მარადიულ ქეშმარიტებებს“.

მას სკეპტიციზმი და ირონია ახასიათებს, მაგრამ თვითვე აღიარებს, რომ მისი ირონია არ არის მკაცრი, არამედ ნაზია, ვინაიდან იგი არ ეკარება არც სიყვარულს და არც შევნიერებას, არამედ რევენებს და მკრეხელებს, და მისთვის უცნობია სიძულვილი. ანატოლ ფრანსის ირონია სრულიად არა ჰკავს მეფისტოველის უარისმთქმელ ირონიას. ფრანსი უარის მყოფელი სული არ არის, იგი ცალკეა იცინის, ამავე დროს მას გულში აქვს ახალი თავისუფალი, შევნიერებით სავსე ცხოვრების ათი მცნება. მოაზროვნე ანატოლ ფრანსი უარყოფს ძველ მცნებებს, კლერიკალურ რელიგიას, დოგმატიზმს, ხანგადასულ მორალს, სახაზინო ქეშმარიტებას, მაგრამ პარალელურად ხელოვანი ანატოლ ფრანს ჰქმნის ახალ რელიგიას შევნიერებისას, ახალ ზნეობას, ახალ ქეშმარიტებას უმღერის იგი ღითორამბებს.

ანატოლ ფრანსი ნამდვილი ფრანგია თავის ტემპერამენტით, ირონიით, თავისუფლების გრძობით, იოლი გამოთქმით, იგი სავსებით არა ჰკავს უკანასკნელი საუკუნეების დიდ ევროპიელებს, მისი სტილი უშვალთა ენათესავება პლატონის ღეთაებრივ დიალოგების სისადავეს, იგი თავის იდეებით უფრო ენათესავება ძველ ბერძნებს, ვიდრე თავის თანამედროვეებს. რაც ოჯალსტ როდენი და ტორვალდსენი იყვნენ პლასტიურ ხელოვნებაში, იგივეა ანატოლ ფრანსი სიტყვა-კაზმულ პოეზიაში. მისი ნაწერები მოვარაყებულია მარად შევნიერი ბერძულ პლატონიური იდეების სევალით და ბრწყინვალეებით.

ანატოლ ფრანსის ფიგურა ოდნავ ეკლექტიური აღნაგობისაა, მწიგნობარი, ერუდიტი, ღრმა მოაზროვნე. იგი ტიპიურ ბიბლიოთეკების მატლისაგან არაე-ბითად განსხვავდება, რადგან სხვისი იდეები ახალი შთაგონებით განათდება მის ფანტაზიაში.

ანატოლ ფრანსი არა ერთხელ უნახავთ მეგობრებს შინაურობაში: ბულონის ტყის გვერდით მდებარე ვილაში.

თავზე წითელი, აბრეშუმის კეპი. მაესტრო ძველ ფლორენციულ საეკლესიო სავარძელზე ზის, გარშემო მოწაფეები ახვევია. მთელი ვილა საესეა: წიგნებით, ფოლიანტებით, სურათებით, გრავეურებით, სტატუეტებით, ძველი ფულებით, ხელთნაწერებით.

ფაუსტისებური გულსისყურით სწავლობს: მისტიკას, ალქიმის, პატრისტიკას, ჰეგელის, კანტის ფილოსოფიას, ეგვიპტის, საბერძნეთის, ინდოეთის რელიგიას და მითოლოგიას, ასტრონომიას, გეოლოგიას.

თავისი უშველემელი ერუდიციით, გასაოცარი უნივერსალობით ანატოლ ფრანსი ევროპელებში გოეტეს ან ლეონარდოს მოგვაგონებს.

შიეძლება ითქვას ისეთივე დიდი წარმართი, მაგრამ უფრო მეტად ბერძენი, ვიდრე გოეტე. გოეტე სიჭაბუკეში იყო ბერძული იდეებით გატაცებული. ლირიკული ციკლის დასრულების შემდეგ გოეტეში გერმანულ-ქრისტიანული მისტიციზმი იმარჯვებს. ანატოლ ფრანსი ბავშვობიდან ანტიკის მზიან სამყაროში იზრდება, ვაჟკაცდება და ღრმა მოხუცებამდის არ განშორებია ამ სამყაროს. ამიტომა არა სჩანს მის ქალარა შუბლზე ნაღველის ჩრდილი, მიტომაც არ შორდება მის ბავეს წმინდა ბერძული ალტაცებით გაპოწვეული ნათელი ღიმილი. მისი პათოსი ნელი მელანქოლიითაა შენელებული.

უმთავრესი, რაც მწერალს ახასიათებს, ეს არის არა იდეები, არამედ მისი სტილი. სტილით იგი ნამდვილი ფრანგია, ეთეროვან-მსუბუქი ენა, მუსიკალობა გამოთქმის. ამიტომაც ანატოლ ფრანსის თარგმანებში გაცნობა სრულიად უნაყოფოა.

კარგი ლექსები მაშინაც კარგი დარჩება, როცა არც მზე იქნება ამ ქვეყანაზე და არც ადამიანების ჟრიაბული. ასეთია მისი ლექსები დღესაც.

თავის პოემაში „კორინთის ქორწილები“ იგი „ურჩების ღმერთს“, „მკვდრების თავადს“ ეძახის ქრისტეს. ამგვარად უკვე ადრინდელ ქმნილებაში სჩანს წარმართი, არა ქრისტიანი პოეტის სახე.

ამ პოემაში მიწიერი და ღვთაებრივი სიყვარულის ბრძოლაა. ამ ბრძოლაში პოეტის არჩევანი ცხადია, რადგან პოემის გმირი ქალი ბოროტ დემონს ეძახის „მკვდრების ღმერთს“ იესოს. მისი შემოხედვა ყინავს ქალწულების ატეხილ ვნებას და წელზე შემოსაქდომად გაშვერილ ხელებს.

Dieu contempteur dont lois, puissant par la magie,

O prince de la morte, donzla froide energie,

Ne vaux que pour glacer nos vierges et nos bras.

და ქრისტეს არ უყვარს კორინთის ქორწილები. ხანი გამოხდება. ანატოლ ფრანსი პროზაზე გადადის. გარდამავალ ხანაში სწერს ზღაპრებს: Abbeille, Chat maigre, ესკიზურ რომანს Jocaste-ს.

მაგრამ როგორც ამ პირველ ქმნილებებში, ისე უკანასკნელი ეპოქის ციკლიურ რომანებში ანატოლ ფრანსი „ახალი წარმართი“ რჩება. მასში უშრეტად სრქვეფს ენერჯია ბუჯითი, ნაყოფიერი შემოქმედების, ერუდიტის, შთაბეჭდილებების, იდეების, სახეების შემგროვებელი. უებარი მკითხველი, ფანტასტი, მეოცნებე, დიდი პოლიტიკოსი მსოფლიო კაცი.

III

„სილვესტერ ბონარის დანაშაული“ ახალი ჟანრის რომანია. იგი გამთბარია ნაზი, თავაზიანი ჰუმორით.

ფოლიანტების, ძველა ხელთნაწერების ამოკითხვას მიჩვეული მოხუცებული მეცნიერი საოცარ ავანტიურას გადაეყრება: იგი შეხვდება თავის სიჭაბუქის სატრფოს უპატრონო, დაობლებულ ქალიშვილს. მის გულში ძველი სიყვარულის მოგონებები იღვიძებენ. იგი აიყვანს ამ ქალწულს, მაგრამ ქალი ბოროტი კაცის საურფოს ქვეშ არის. სილვესტერ ბონარს ავიწყდება, რომ ფრანგული კრიმინალური კოდექსის ძალით აკრძალულია მეურვეს განკარგულღაცაში მყოფ მცირეწლოვანის აყვანა. იგი ამგვარად უნებლოეთ ჩადის უებარ დანაშაულს. სილვესტერ ბონარი თავაზიანი, ენამახვილი მოხუცის ტიპია, ამ ტიპის გაშუქებას ერთგვარი მოსიყვარულე ჰუმორი თან ახლავს. ავტორი გვაჩვენებს თუ რა რიგ ისჯება ხშირად კეთილშობილი განზრახვა სახელმწიფოს მოუხეშავ, ტლანქ კანონებისგან, რომ ოფიციალი სამართლიანობა უმეტესად კანონის უკონდინართათვის იწერება და არა კანონის მცოდნე დამნაშავეთათვის.

ცხადია, ბოროტისა და კეთილის ღირებულების საკითხი სოციალურ ცხოვრებაში უცილოდ უნდა წამოიჭრას.

რა არის კარგი? კითხულობს ფრანსი სოკრატისებური დიალექტიკით. კარგი ბუნების შინაგანი ძახილისათვის წინააღმდეგობის გაწევაა და სხვა არაფერი. იძლევა თვითონვე პასუხს. მაგრამ საზოგადოებრივი მორალი, ოფიციალური სამართალი, ანგარიშს არ უწევს სუბიექტიურ ავსა და კარგს. რა არის კარგი? კარგი შევნიერია და კეთილი. მაგრამ რაც პიროვნებისთვის კარგია და შევნიერო ხშირად საზოგადოებრივი, სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით ცუდია. ამ შემთხვევაში სოკრატისებური და ანატოლ ფრანსისებური განმარტება კარგისა და ავის გზა ჯვარდინაზე ეყრებიან სახაზინო სამართალსა და მართლმსაჯულობას. რომანი სილვესტერ ბონარის „დანაშაული“ უმშვენიერესი დაფნაა ანატოლ ფრანსის დიდების გვირგვინში. ყოველი პოეტი საკუთარ სისხლსა და სულს უდგამს თავის ფირს და ამ მხრივ „ინსტიტუტის წევრი“ სილვესტერ ბონარი იგივე ანატოლ ფრანსია, ჰელენისტი, ერუდიტი, ენა მოსწრებული ბრძენი. სამოცდაათი წლის მოხუცი, რომლის გული მაინც ქაბუკური სიხარბით სძვრის. სილვესტერ ბონარი სინტეზია თავისი საუკუნის ინტელიგენტური სიქველის, სიმპევის, ესტეთიციზმის.

ფრიად განათლებული, ფრიად დაფიქრებული, ფრიად ირონიული, ფრიად თავაზიანი. მისი საკმაოდ მოზრდილი ცხვირის ნესტოები საუკეთესო ბარომეტრია ბონარის ეპიკურულ გულში აღძრული ვნებისა და ემოციების.

ანატოლ ფრანსის მოთხრობის მანერაც ბერძულია, სადა, ნათელი; რომანიც, ინტრიგა, ჩვეულებრივი, არავეითარი მოულოდნელი ფინალი, სრულიად უბირი, მარტივი. ცხოვრების ამბებია მოთხრობილი როგორც „ჩემი მეგობრის წიგნი“, ისე ამ რომანშიაც. სამაგიეროთ მთელი შემოქმედებითი ძალა თვით კომპოზიციაში, ჰარმონიულ სტილში და წერის მანერაშია. ასეთივე ჩვეულებრივი ფაბულა აქვს. ღარიბ კაცს მსახიობი ქალი უყვარს, ქალს კომუნის დროს მოკლავენ შემთხვევით. ამ შემთხვევაშია ადამიანის სულიერი ტრალედია. ასეთივე უბრალო ცხოვრების ამბებია მოთხრობილი მის ნოველებში: *La Buche, chat maigre* და სხვ.

ყველასაგან თვალსაჩინო ადამიანური კომედია.

როგორც სილვესტერ ბონარს იცნობს ანატოლ ფრანს უყვართ თავაზიანი, ნაზი ადამიანები, რომელნიც უნებლიეთ იხიენ სიკეთესა და გმირულ გრძობას.

ანატოლ ფრანსი არ დასცინის ადამიანებს, იგი ტკბილად, ნაზად ილიმება მათ პატარა საქმეებზე, მათ პატარა ოცნებებზე, მათ ადამიანურ კომედიანზე, სილვესტერ ბონარსაც მუდამ ზავზე აქვს ეს ტკბილი ირონია, ეს სათუთი დიმილი. ფრანსის ირონია უფლებელია, რადგან ადამიანების ბრალი არ არის, რომ ისინი ოდნავ სასაცილონი არიან, არამედ თვით ადამიანური კომედიაა სასაცილო. აქ უნდა უყრად ჰენრიკ იბსენის მოზოდიშება: „ადამიანი თავისთავად ცუდი მასალისაგან არის გაკეთებული“-ო.

სილვესტერ ბონარს ბუენისტი აწვდის წიგნაკს: „სიზმრების გასაღებს“- „ჩემო კარგო, სიზმრები სახვა და სხვა ნაირია. ზოგი სასიხარულო, ზოგი ტრაგიკული. ყველანი ერთდებიან ცხოვრების სიზმარში. თქვენი პატარა, ყვითელი წიგნაკი თუ მომცემს საამისო გასაღებს“.

ეს კითხვაც ჰაერში რჩება დაკიდული, როგორც ათასი სხვა წყველი კითხვაც, რომელსაც ანატოლ ფრანსი ფრთა გაკვრით შეეხება, მელანქოლიურად გაილიმებს და აქა მთელი მისი სინაზე, მისი დიდაკაური თავდაბლობა სწორედ ამ მელანქოლიურ დიმილში სჩანს, რადგან მხოლოდ რევენებს ჰკონიათ ბუნების ყველა იღუმალი ზანდუკების გასაღები ჩვენ ჯიბეში იყოს.

და უფლიამ შექსპირივით ანატოლ ფრანსი გულდაწყვეტილი ეუბნება მთელი ქვეყნის სისტემატიკოსებს და ფილოსოფოსებს: ცისა და სამყაროს შორის ბევრია ისეთი რამ, რაც თქვენ ფილოსოფიას არაოდეს დასიზმრებია.

ეპიკურული ფილოსოფიით გაყლენთილია მისი: „ტაის“, „ანგელოსების ამბობი“, ზეციერ ვაჟებს მიწიერი ქალწულები შეუყვარდებათ. მონტენისტური სკეპტიციზმით გაყლენთილია მისი რომანი „ეპიკურის ბაღნარი“ (*Jardin d' Epicure*) და პატარა მოთხრობა „იუდეას პროკურატორი“ („*Le Procureur de Judée*“). სადაც მაღალი და ყოველდღიური სინტეტურ განსახიერებას პოულობენ.

მიუხედავად ნაზი ფრანგულ-ბერძული თავაზიანობისა, ანატოლ ფრანსი უფრო „მოქადავებ“ იყო ვიდრე სტილისტი და ესთეტი, ისეთივე ტიპის მქადაგებელი, როგორც ავგუსტ შტრინდბერგი, ფრიდრიჰ ნიცშე, თედორე დოსტოევსკი ღმირის ბარეს. ხან და ხან იგი სტილს ლალატობს თავის ფილოსოფიის, თავის ქადაგების სახელით, და მისი ქადაგების შინაარსი იყო მაღალი

რანგის ჰუმანიურობა. ეპიკურის ბაღში უამრავი დოქტრინებია წამოსროლილი, ხშირად ისე უწესრიგოდ, ასე გგონია ავტორი აზრს უნდა აძლევდეს უპირატესობას სტილის წინაშე.

ანატოლ ფრანს სწორედ მოპირდაპირე ხაზს მისდევს, ვიდრე მისი დიდი თანამედროვე მორის ბარეს, რომელიც კათოლიკური ეკლესიის, კონსერვატიზმის ფრანგული ნაციონალიზმის ლიდერად ითვლებოდა.

ფრანსი უფრო ანარქიული ბუნებაა.

იგი ამბობებელი ანგელოზია და ამ ქვეყნად მარად მგლოვიარე სულის მატარებელი.

„ადამიანურ ტრადედიაში“ („Humaine tragedie“) ბერს ფრა ჯიოვანის ეუბნება სატანა: „მე აზრებს და იდეებს მაგრად შეგიშხაპუნებ სისხლსა და ხორცს. და როცა შენ სიმართლეს გაიგებ, უთუოდ წაწყმდები“.

ანატოლ ფრანსი პონტოს პილატის პირით ხელახლა ეკითხება მთელი ქვეყნის დოგმატიკოსებს:

„რაა არს ქეშმარიტება?“

და მეფესტოსებური იქვენული ღიმილით თვითვე იძლევა პასუხს: „მღვდელ-მთავართ თუ მეცნიერებს, ჭინკების უხუცესებს თუ ფილოსოფოსებს, ყველას მარად უცნობის გეოგრაფია უსწავლიათ, ვერავენ მასწავლა ქეშმარიტება. ამიტომაც მიუყვები იმ გზას, რომელიც მომიღმარე, მოწმენდილ ზეცისაკენ მიემართება“.

ეს ღიმილი გახლავთ ანატოლ ფრანსისებური ვეცხლის ღიმილი, ღიმილი პლატონის, ღიმილი ჰომეროსის. ამ ფილალაში ვარამის იოტია ნარევი, სკეპტიციზმის წვეთი, მაგრამ უფრო მეტი ამბროზია და ბერძული ლენო. იგი როგორც ძველი ბერძენი—ქრისტიანობის მტერი იყო, მაგრამ მაინც ჰაგაოგრაფიაში ედგა ცალი ფეხი. (ჯანა დ'არკის ისტორიას სწერდა) მართლაც ორსულიანი, იქვენული პავლე მოციქული! თუმცა სოციალურ საკითხებში ძლიერ თამამად მიდიოდა მარცხნით, (არა იმისთვის რომ ვინმესთვის რევერანსები გაეკეთებია და პენსიები დაემსახურებია), მაგრამ თავის რომანში „ჩემი მეგობრის წიგნი“: სწერს— „მე ოდნავ კონსერვატიულად ვიყავი განწყობილი, ახლაც ოდნავ კონსერვატორი ვარ, და ჩემი სისუსტე გახლავთ ჩემი სიყვარული ჩრდილიანი ხეებისა და მოხუცებული მღვდლებისადმი“.

ასეა: ყოველი დიდი მწერალი იმდენ მასალას იძლევა, რომ ყოველი აზროვნების წარმომადგენელი მასში თავის თანამოაზრეს ხედავს. ანატოლ ფრანსის გრძნობებისა და სიმპატიების ვარეგნული „ულოლიკობა“ შე მეგონებს ბრძენი გოეტის სიტყვებს, რომელიც ჯავშეთრის მიამიტობით აღიარებდა: „მე როგორც პოეტს, ჩემი ბუნებრივი მრავალმხრივობის წყალობით არც კი შემძლია რომელიმე განსაზღვრული მიმართულების წარმომადგენელი ვიყო“. ანატოლ ფრანსიც დიდი და გულწრფელი ბავშვი იყო, რადგან 70 წლის მოხუცს ლოყები და სული პატარა ბავშვს მიუგავდა.

ამაში პირადად დავრწმუნდი.

თუმცა ძლიერ მეშინია იმ პატარა კაცების სიაში არ მოვხვდე, რომელნიც თავიანთ სიპატარავეს იმითი გამოაჩენენ, რომ დიდი კაცების ნაცნობობის ძებნას

დაიწყებენ და ხშირად იტყვიან ხოლმე: ამა და ამ დიდ კაცს პირადად შევხვდით ან ველაპარაკეთ.

ეს იყო შარშან ამ დროს, პარიზში, საღამო ეამს „ნოტრ დამ დე შან“-ის ქუჩაზე მიედროდი, ერთბაშად პლაკატი: მალარმეს საზოგადოების პრეზიდენტი აცხადებდა იმავ დღის 6 საათზე ერთ-ერთ ლიტ. კლუბში გამართება მორიგი კრება საზოგადოების წევრთა, რომელზედაც მალარმეს ძეგლის დადგმის საკითხი უნდა გადაწყვეტილიყო. მე გავეშურე, იმ კრებაზე მაჩვენეს ბავშვის სახიანი მოხუცი, მას ქოლგა ეჭირა ხელში და კისერზე იისფერი შალი ჰქონდა შემოხვეული. ძველი ბერძენი ნაწვიმარი ქოლგით ხელში, ისიც პარიზის ბაბილონისებურ ქუჩებში, გაქენებული კაპიტალიზმის ეპოქაში და ანატოლ ფრანსი ძველი ბერძენი იყო არა მარტო თავისი არტისტიული რელიგიის მიხედვით, არამედ როგორც მოქალაქეც.

თუმცა მთელი ქვეყნის მონარქისტები ცნობილ ადგილს იმოწმებენ ჰომერიდან: „უნდა მეფობდეს ერთი“ და სხვ. მიუხედავად ამისა ძველი ბერძენები რესპუბლიკანელები იყვნენ. პლატონმა ჩაუყარა საფუძველი ევროპულ რესპუბლიკანიზმს. ამ მხრით ანატოლ ფრანსიც არ ჩამორჩენია თავის უფროს ძმებს.

დრაფტის პროცესში ანატოლ ფრანსი ჟორჟსთან, ზოლასთან და პრესანსესთან ერთად ილაშქრებს დრაფტისიანდის მოწყობათა წინააღმდეგ. და ყველაფერი ეს მაღალი „ჰუმანიტის“ სახელით. საყურადღებოა აგრეთვე ანატოლ ფრანსის რომანი Les Dieux ont soif. (ღმერთებს სწყურიათ).

საფუძვლი ალებულია პარიზის კომუნის ისტორიიდან. ჰამლენი ფანტიკური რევოლუციის სახელით უდიდეს სისასტიკეს ჩადის.

იგი მომავლის ქოხს აშენებს ზარატუსტრასავით. ჰამლენს არ აკლია არც კანტისებური კატეგორიული იმპერატივი ყოველდღიურ მორალში, არც აგუსტიტური: მიზანი ამართლებს საშუალებას. იგი სასტიკია თავის თანამომქმთა მიმართ, მაგრამ მოპავალი მოითხოვს ამას. მას გულწრფელად სჯერა. იგი გულწრფელად სცდება.

ევროპიელ დიდ მწერლებში (ჰანეს გარდა) ყველაზე უფრო სიმპატიურად ანატოლ ფრანსი ეხებოდა საფრანგეთის რევოლუციას. როცა 1798 წლის რევოლუციით აღფრთოვანებული ჰანე გოეტის ეწვია ვამპარში და მოუთხრო თუ როგორ ჰქუხდენ ზარბაზნები პარიზში, გოეტე გულდამწვიდებული ეკითხება: — „ვამარის გზაზე, თუ შეამჩნიე ტყემლები ხომ არ აყვავებულანო“. ჰიპოლიტ ტენი ბესტიანურ რევოლუციას უწოდებდა საფრანგეთის დიდ რევოლუციას. ანატოლ ფრანსი კი ღრმა სიბერემდის შერჩა თავის პოლიტიკურ რადიკალიზმს. მან „Bibliothèque Socialiste“-ისთვის დასწერა ორი ტომი თავისი: „სოციალური აზრისა“ („Opinions Solciales“) ამგვარსავე იდეებს ალაპარაკებს ფრანსი თავის რომანში „Sur la pierre blanche“ მუსაო ლანგელიეს, ერთ პატარა რესტორანში, რომში.

აქვე მოჰყვება ხელოვნებათა მეგობარი ჰიპოლიტ დაფურენსი ერთ მოთხრობას, რომელიც შეიცავს 2270 წლის უტოპიას. როცა სოციალისტური მსოფლიო რესპუბლიკა დამყარდება და ომები მოისპობა, ევროპის მწერთებულ შტატებს მოაწყობენ და სხვ. მაგრამ „სოციალისტი“ ფრანსი პენსიონატურად შესცქერის ისტორიას. კაცობრიობის განვითარების ხაზი ირველივ მავალი სპი-

რალის სახითაა წარმოდგენილი. ამ მომავალ სახელმწიფოსაც დაანგრევენ ბომბებით, დინამიტებით და კრიტიკით, და ადამიანები ისევ ხელახლა დაიწყებენ შენებას

რომანში „თეთრ ქვაზე“ ფრანგი მეცნიერები, პოეტები და დიპლომატები მასლაათობენ ათას სხვადასხვა პრობლემაზე. ბაასობენ მოწყვეტილ ვარსკვლავზე, რომელიც მირიად ნაპერწკალის სახით დანაწილდება სამყაროში და ამტკიცებენ, რომ სივრცეში არც ერთი ნაპერწკალი არ დაიკარგება. და ვისაც სჯერა, რომ სინათლეს ბნელი ვერ ეწევა და სინათლე ბნელშიაც ანათებს, იგი არც იმას დაიჯერებს, რომ გამჭრალიყოს ის უშველგებელი სინათლის შქერი, 13 ოქტომბერს საფრანგეთის შუაგულიდან რომ ავარდა ეთერისაკენ და მშობელ ელემენტს შეუერთდა.

არც ანატოლ ფრანსის სიკვდილია დასაჯერებელი.

ტფილისი, 1924 წ. ნოემბერი.

ანატოლ ფრანს

II წლის ფლორეალის თვის პატარა ამბავი *

I

ციხის მეკარემ ყოფილი გრაფის ქალი ფანნი დავენეა წინ გაატარა და კარები მოიხურა. პატიმართა სიაში გრაფის ქალის დაპატიმრების მიზეზად დასახელებული იყო: „საზოგადო მშვიდობიანობის უზრუნველყოფისათვის“. ხოლო ნამდვილი მიზეზი კი ის იყო, რომ ფანნი დავენეა პოლიტიკურ ღვენილებს თავშესაფარს აძლევდა.

და, აი, ახლა მოხვდა იგი იმ ძველ შენობაში, რომელშიაც პოლ-როიალის პატიმრები ოდესღაც ცალკედ იყვნენ მოთავსებულნი, და რომელიც არ საჭიროებდა გადაკეთებას, რომ საპატიმროს დანიშნულება მისცემოდა.

სანამ რეგისტრატორი ქალის სახელს და გვარს ციხის წიგნში სწერდა, ფანნი დავენეა გულში ამბობდა:

— ღმერთო ჩემო, რისთვის ხდება ყოველივე ეს?.. რა გსურს ჩემვან?..

ციხის ზედამხედველი უფრო ხეპრე კაცს ჰგავდა, ვინემ ბოროტს. მის ლამაზ ქალს საუცხოვოდ ჰშვენიოდა ეროვნული ფერების არშიითა და კოკარდით მორთული თავსახურავი.

ზედამხედველმა გაიყვანა ფანნი დიდ ეზოში, რომლის შუაგულში მშენიერი აკაციის ხე იდგა. სანამ ლოგინსა და მაგდას დაუდგამდნენ კამერაში, ფანნის ეზოში უნდა მოეცადა.—სახლი სავსე იყო პატიმრებით. გრაფის ქალს იმ კანერაში უპირებდნენ მოთავსებას, რომელშიც უკვე სცხოვრობდა ხუთი თუ ექვსი ქალი. მიუხედავად იმისა, რომ ყოველ დღეს პატიმართა ზედმეტი რიცხვი რევოლუციონურ ტრიბუნალში და გილიოტინაზე იგზავნებოდა, ციხე მაინც გაჭედილი იყო, რადგანაც კომიტეტები ყოველ დღეს ტყვეების ახალ და ახალ წყებას გზავნიდნენ.

ეზოში ფანნიმ ახალგაზრდა ქალი შენიშნა. იგი ხის კანზე რალაც ნიშანს სკრიდა. ფანნიმ იცნო თვისი ბავშვობის მეგობარი ანტუანეტ დ'ორიაკ.

— თქვენც აქა ხართ, ანტუანეტ?

*) ფლორეალ—მე 8 თვე საფრანგეთის რევოლუციონური კალენდრისა,

— თქვენც აქ, ფანნი?! დაადგმევინეთ თქვენი, ლოგინი ჩემს გვერდით! ბევრი რამ კარგი გვექნება ერთმანეთის სათქმელი!

— ბევრი კარგი?!.. რა იცით ბატონი დ'ორიაკის, ანტუანეტ?

— ჩემი ქმრის? ვაიმე, მგონი, კიდევაც დამავიწყდა იგი! ჩემის მხრით ეს უსამართლობაა! კარგის გარდა ცუდი მისგან არ მახსოვს!.. ფეიქრობ, რომ ისიც საღმე ციხეშია ახლა...

— შენ კი აქ რას აკეთებ, ანტუანეტ?

— ჩუმაღ!.. რომელი საათია? თუ ხუთი უკვე შესრულდა, მეგობარი, რომლის სახელის ამოჭრა მიწოდდა ამ ხეზე ჩემ სახელთან ერთად, უკვე საიქიოს იქნება: იგი 12 საათზე გაიწვიეს რევოლუციონურ ტრიბუნალში. მისი სახელი შერენია. მოხალისეთ იყო ჩრდილოეთის ჯარში. მე ის აქ, ციხეში, გავიცანი! დაუეწყარი წუთები გავიცარებია აი, ამ აკაციის ძირში! ღირსებით სავსე ახალგაზრდა იყო... მაგრამ, ჩემო სულიკო, ნება მომეცი ჯერ შენ მოგაწყო აქ...

ამ სიტყვებით მოხვია ხელი ფანნის და გააქანა იმ ოთახისაკენ, სადაც ლოგინი ედგა. ზედამხედველს სთხოვა, არ გაეცალკევებიათ მეგობრები.

ქალები შეთახმდნენ დილიდანვე შესდგომოდნენ ოთახის იატაკის რეცხვას.

ვახშამს გამოზომილად აწვდიდა პატიმრებს ერთი პატროტი სააღილოს მეპატრონე. სუფრა საერთო იყო. ოღონდ თითოეულ პატიმარს თავისი მათლაფა ჰქონდა, ხის კოვზი და დანა-ჩანგალი (სხვანაირი აკრძალული იყო). გადილებდნენ ულუფას—კომბოსტოში გაკეთებული ღორის ხორცის ნაჭერს და შეეჭკოდნენ. ფანნის გაკვირვება დიდი იყო, როცა შენიშნა, რომ ქალები მზიარულად უსხდნენ ასეთ სუფრას. მსგავსად ქანი დ'ორიაკისა, დანარჩენებიც ახალ ტანთსაცმელში იყვნენ გამოწყობილი და კეკლუცად თავდავარცხნილი: სიკვდილის წინაც არ დაევიწყებოდათ სიკეკლუცე და შერჩენოდათ მოწონების ხალისი. მათი სიტყვა-პასუხიც ისეთივე იყო, როგორც გარეგნობა. ფანნიმ მალე შეიტყო, რომ აქაც ახერხებდნენ ისინი სიყვარულის ქსელის გაბმას, ინტრიგის ქსოვას საშინელი კლიტულის ამ ბნელ დერეფნებშიც, სადაც სიკვდილი უცნაურად ამწვავებდა სიყვარულის ქინს.

ფანნიც შეიპყრო აუწერელმა მღელვარებამ. ისიც შეიპყრო ალერსის წყურვილმა. ნდომამ აიტანა.

გაახსენდა, ვისაც უყვარდა, მაგრამ ვის ნებას არასოდეს არ დაჰყოლია.

გული შეეკუმშა ტკივილისაგან. ისევე მწვავედ იგრძნო წუხილი, როგორც სიყვარულის წაუტრეკლად განიცდიდა.

ვნებასავით მწველი ცრემლი დადინდა თვალთაგან... ძლივს მბუჭტავ ციხის ლამპის სინათლეზე შესტკეროდა იგი თვალეზანთებულ ქალებს და ფიქრობდა:

— ჩვენ ყველანი ერთად მოკვდებით და რატომ არის, რომ მე ასე ვარ მოწყენილი, სული ასე შემფოთებული მაქვს, როცა ეს ქალები ასე იოლად განიცდიან როგორც სიკვდილს, ისე სიცოცხლეს?!!

II

მძიმედ, ერთფეროვნად და გვიანად გაიარა ოცმა დღემ.

ერთ საღამოს ეზო, სადაც შეყვარებულები მყუდროებასა და ჩრდილს ეტანებოდნენ, ცარიელი იყო. კორიდორების ნესტიანმა ჰაერმა სული შეუხუთა ფანინს. გამოვიდა ეზოში და ჩამოჯდა ბებერი აკაციის ჩრდილოვან ძირში, სკამზე. ნიავი ჰქროდა ირგვლივ და აკაციის ყვავილის სურნელს აფრქვევდა. ფანინი შენიშნა, რომ ხის კანზე ანტუანეტის მიერ ამოჭრილ წარწერას ზემოდ დაწერილი დაფა იყო მიკრული. დაფაზე აღმოჩნდა პოეტი ვიქეს ლექსი. ეს პოეტიც როგორც ფანინი, ამავე ციხის პატიმარი იყო.

წაკითხვისთანავე ღრმად დაფიქრდა ფანინი.—წარმოუდგა თვისი ცხოვრება, უწყინარი და მშვიდი. მოაგონდა როგორ შეირთო ქმარი, რომელიც არ უყვარდა; როგორ გაიტაცა პოეზიამ და მუსიკამ, და როგორ ეგუებოდა ქმრის მძიმე და ერთფეროვან მეგობრობას. შემდეგ როგორ შეუყვარდა ერთ თავაზიან ყმაწვილ კაცს, რომელმაც საცესებით ვერ დაიპყრო მისი გული, მაგრამ რომლის სიყვარულს ახლა, ტყვეობაში, უფრო გრძნობდა, ვინემ გარედ.

ბოლოს ისიც გაახსენდა, რომ სიკვდილით დასჯა მოელოდა, და სასოწარკვეთილებას მიეცა. ცივმა ოფლმა გადაასხა. ასეთ ყოფაში იყო, როცა ვარსკვლავებით მოქედელ ცისკენ აღაპყრო თვალები და ხელების შეკუმშვით წარმოსთქვა:

— ღმერთო ჩემო, ნუ გამწირავ... იმედი მომეცი!

ამ დროს ვილაცა ფრთხილი ნაბიჯით მიუახლოვდა. ეს იყო ციხის მეკარის ქალი, როზინ, რომელსაც უნდოდა ფანინის საიდუმლოდ მოლაპარაკებოდა.

— მოქალაქე,—მიმართა მას ლამაზმა ყმაწვილმა ქალმა,— ხვალ საღამოს, ადამიანი, რომელსაც შენ უყვარხარ, შენ დაგვხდება ობსერვატორიის მოედანზე ეტლით. გამომართვი ეს შეკრული: მასში დევს სრულიად ისეთი ტანთსაცმელი, როგორც მე მაცვია. ჩაიცვი ვახშმის დროს შენს ოთახში. შენ სწორედ ჩემი ტანისა ხარ და ჩემსავით ქერა. სიბნელეში ვერავინ ვერ გავვარჩევს. ერთ-ერთი დარაჯთავანი ჩემი საყვარელია. მან იცის ყველაფერი. იგი შემოვა შენს ოთახში და მოგიტანს კალათს, რომელიც მე დამაქვს ხოლმე ბაზარში პროვიზიისათვის. შენ ვაჟყვები ამ დარაჯს. გასაღებიც მას ექნება. გაგატარებს მამაჩემის ბინაზე. ამ მხრით გასაველი თავისუფალია. მხოლოდ ისე უნდა მოახერხო, რომ მამაჩემმა არ დაგინახოს. ჩემი საყვარელი ზურგიით მიეთვარება მამის ბინის სარკმელს და ისე მოგმართავს შენ, თითქოს მე ვიყო. გეტყვის:

— „ნახვამდის, მოქალაქე როზინ, ოღონდ ნუ იქნებით ასე გაჯავრებული!“ შენ კი პირდაპირ ქუჩაში გახვალ, სამშვიდობოს. ამასობაში ჩვე გამოვალ მთავარ კარებიდან. ჩავსხდებით ეტლში და წავალთ!“—

ფანინის ესმოდა ეს სიტყვები და გრძნობდა, თითქოს უკვე ყნოსავდა ბუნებისა და გაზაფხულის სურნელს. გულმკერდი თავისუფლების ნეტარი ჰაერით აეცსო.

ხედავდა, რომ ხსნა ასე აღვილად ხერხდებოდა და წინასწარ ხარობდა. ხოლო რადგანაც ხსნას ზედ სიყვარულიც ემატებოდა, ქალის აღტაცება ისე

დიდი იყო, რომ გულზე ხელი დაიდვა, რათა დაენელებინა მისი აფრთოვანების ტემპი.

მაგრამ ფანნი იმ ადამიანთაგანი იყო, რომლებიც გრძნობას გონებას უმორჩილებენ. მცირე ხნის ალტაცების შემდეგ დაფიქრდა. მცდელი თვალით დააკვირდა მეკარის ლამაზს ქალს და ჰკითხა:

— ჩემო მშვენიერო ბავშვო, რისთვის უწევთ ასეთ დიდ სამსახურს ქალს, რომელსაც არ იცნობთ?

— მისთვის, — უპასუხა როზინმა, რომელსაც დაავიწყდა, რომ წინად შენობით ელაპარაკებოდა, — მისთვის, რომ თქვენი მიჯნური მე ბევრს ფულს მაჩუქებს, როცა განთავისუფლებით, და მეც შემეძლება მაშინ შევიერთო ფლორენტენი, რომელიც მიყვარს. როგორც ხედავთ, მოქალაქე, მე ჩემი საკუთარი ინტერესისათვის ვმუშაობ. მაგრამ მე მაინც თქვენი დახსნა აქედან უფრო მინდა, ვინემ სხვისი...

— ამისთვის დიდი მადლობა, ჩემო კარგო! მაგრამ მაინც რატომ ჩემი?

— იმიტომ, რომ თქვენ უმშვენიერესი ხართ, და თქვენი მეგობარიც ძალიან სწუხს უთქვენობას!.. მაშ, გადაწყვეტილია, ხომ?

ფანნიმ გაუწოდა ხელი შეკრული ტანთსაცმელის გამოსართმევად, მაგრამ მყისვე უკან წაიღო. ჰკითხა:

— როზინ, იცით თუ არა, რომ თუ გაგვიგეს, სიკვდილი არ აგცდებათ?

— სიკვდილი! — წამოიძახა ყმაწვილმა ქალმა, — უმაშინეთ რაღა! ჰო, ეს კი არ ვიცოდო!

მერე დამშვიდებულად:

— მოქალაქე, თქვენი მიჯნური შესძლებს ჩემს დამალვას!

— პარიზში არ არსებობს უზრუნველყოფილი თავშესაფარი! მადლობელი ვარ თავგანწირვისათვის, მაგრამ თქვენს წინადადებას ვერ მივიღებ!

როზინ სახტად დარჩა.

— თქვენ გილიოტინა არ აგცდებთ, მოქალაქე, და მეც ვერ შევიერთავ ფლორენტინს!..

— დაწყარდით, როზინ! მე შემძლია გაგიწიოთ ამ მხრით სამსახური გარეშე იმ პირობისა, რომელიც შემთავაზეთ.

— არა!.. ეს იქნებოდა მოპარული ფული!

მეკარის ქალი დიდხანს ევედრა ფანნის ცრემლქვეშ, ეხვეწა, მუხლი მოიყარა და კაბაში ჩასკიდა ხელი, — არ ეშვებოდა!

ფანნიმ მოიშორა იგი ხელისკერით და ზურგი შეაქცია. — მთვარის შუქი მიფენა მის მშვიდსა და მშვენიერ სახეს.

ღამე იღიმოდა. მსუბუქად ჩაიქროლა ნიავმაც და პატიმართა საყვარელი ხის სურნელოვან ტოტებს შეეხო... შეეყვითლებული ფოთლები გადმოჰყარა და ნებაყოფლობით სიკვდილზე მიმავალ ქალს თავზე გადააპნია...

თარგმანი ფრანგულით

ანატოლ ფრანს

ნაგაღსრთული სიკვდილი

ანდრე დილხანს დადიოდა უკაცურ ქუჩებში. შემდეგ ჩამოჯდა სენის ნაპირზე და დაუწყო ცქერა წყლის თეთრ ზედაპირს იმ გორაკთან, სადაც სცხოვრობდა ოდესღაც—სიხარულისა და იმედების ჟამს—მისი სატრფო ლაუსი.

დიდღიანია, რაც ანდრე ასე დამშვიდებული არ ყოფილა.

რვა საათზე იბანავა. ნაბანავეებს შევიდა პალე-როიალის ერთ-ერთ ყავახანაში, და სანამ საუზმეს მოუმზადებდნენ, განცხადებათა ფურცლები გადაათვალიერა. „*Carrier de l'Égalité*“-ში ამოიკითხა 24 ფლორიალში რევოლუციის მოედანზე სიკვდილით დასჯილების სახელი და გვარი.

მადიანად ისაუბრა.

შემდეგ ადგა და სარკეში ჩაიხედა. დარწმუნდა, რომ წესიერად ეცვა და კარგ ფერზედაც იყო. გამოვიდა გარედ. გაჰყვა ქუჩას მდინარის გაღმისაკენ. ერთ დაბალ სახლთან შეჩერდა, რომელიც სენისა და მაზარინის ქუჩების კუთხეში იდგა. ამ სახლში ბინადრობდა მოქალაქე ლარდილონ, საზოგადოებრივად ცნობილი თანამდებობის აღმასრულებელი რევოლუციონერ ტრიბუნალში. ეს იყო თავაზიანი კაცი, რომელსაც ანდრე წინადაც ანეერში ბერად იცნობდა, ხოლო პარიზში კი სანკიულოტად.

ანდრემ დარეკა. მცირე ხნის სიჩუმის შემდეგ რკინის ქსელთან სარკმელში მხვერავე სახე გამოჩნდა.—მოქალაქე ლარდიონი წინდახედულად მოიქცა: ჯერ შეამოწმა სტუმრის ვინაობა და კარი მერე გაუღო.

იგი სავსე სახის ადამიანი იყო, ლაქლაცა ლოყებიანი. ნამიანი პირი ჰქონდა და ყურები წითელი.—მოკვდებოდა მხიარული ხასიათის კაცი იყო, მაგრამ მშიშარა. ანდრე მან თავის ბინის პირველსავე ოთახში შეიყვანა.

ოთახში პატარა მრგვალ მაგიდაზე სუფრა იყო გაშლილი ორი ადამიანისათვის. სუფრაზე ეწყო: ქათამი, ხაჭაპური, შაშხი, ქოთანი მოხრაკული ღვინოთ და ელე-მოსხმული ცივი ხორცი. იატაკზე ჩაფში ცივდებოდა ექვსი ბოთლი. ბუხრის თავზე კი ელაგა ყველი, ანანასი, მურაბა. საწერ მაგიდაზე ლიქიორის ბოთლები იდგა.

მეზობელი ოთახის შეღებული კარიდან მოსჩანდა დიდი ზომის საწოლი ლოგინი აშლილ საგებ-სახურავით.

— მოქალაქე ლარდილონ, მე შენთან სათხოვარი საქმე მაქვს.

— მე მზად ვარ, მოქალაქევე, გემსახურო, თუ ეს არ იქნება რესპუბლიკის ინტერესების წინააღმდეგ.

ანდრემ გაიღიმა:

— საქმე, რომელიც მაქვს შენთან, სრულიად ეთანხმება როგორც რესპუბლიკის, ისე შენს ინტერესსაც!

ლარდილონმა ანიშნა, და ანდრე დაჯდა.

— მოქალაქე ბრალმდებელო,—დაიწყო ანდრემ,—შენ კარგად იცი, რომ მთელი ორი წლის განმავლობაში მე ვაწყობ შეთქმულებას შენი მეგობრების წინააღმდეგ; ისიც მოგეხსენება, რომ მე გახლავარ ავტორი იმ წიგნაკის, რომლის სათაურია: „Les Autels de la Peur“. შენ შეგიძლია, თამამად შეაპყრობინო ჩემი თავი. რასაკვირველია, ეს არ არის ის, რაც უნდა გთხოვო. გთხოვ მომისმინო: მე მიყვარს, და ჩემი სატრფო ციხეშია.

ლარდილონმა ამ სიტყვებზე თავის გაქნევით ანიშნა, რომ იგი პატივს სცემს სიყვარულს.

— მეც ვიცი, რომ უგრძობელი კაცი არა ხარ, მოქალაქე ლარდილონ, და ამიტომაც გთხოვ ახლავე გამზახუნო Port Libre-ში და გამანაწილებიო იმი-სი ბედი, ვინც მიყვარს!...

— ეჭვ!—სთქვა ლარდილონმა და ღიმილი გადიკრა თავის სქელ და იმავე დროს ცბიერ ტუჩებზე.—შენ სიცოცხლეზე მეტს მთხოვ, მოქალაქე! შენ ბედნიერებას მთხოვ!

ამ სიტყვებით საწოლ ოთახისკენ გაიშვირა ხელი და დაიძახა:

— ეპიხარის! ეპიხარის!

ოთახიდან გამოვიდა შიშველ, მკლავებიანი, მალალი, შავგვრემანი ქალი, პერანგისა და იუბკის ამარა.

— ჩემო ფერიავე,—მიმართა მას ლარდილონმა და მუხლზე დაისვა,—დააკვირდი კარგად ამ მოქალაქის სახეს, რათა არასოდეს არ დავავიწყდეს იგი. ჩვენსავით ისიც მგრძნობიარეა, ჩვენსავით კარგად უწყის, რომ სატრფოსთან განშორება უდიდესი უბედურებაა!.. მას სურს გაჰყვეს თავის სატრფოს ჯერს ციხეში და მერე გილიოტინაზე!.. შესაძლებელია თუ არა, ეპიხარის, არ აუსრულოთ მას ეს მშვენიერი სურვილი?

— არა!—უბასუბა ქალმა და კარმანოდიან ბერს ლოყაზე მიუთათუნა.

— მაშ, გაუწიოთ სამსახურ ორ შეყვარებულს, რაკი სთქვი, ჩემო ღმერთავ! მოქალაქე ფერმენ, მომეცი შენი მისამართი და სიტყვას გაძღვე, რომ ამავე სალამოს ციხეში იქნები!

— კეთილი!—უთხრა ანდრემ.

—კეთილი!—მიუგო ლარდალონმა და ხელი გაუწოდა.—შენს სატრფოს უთხარი, რომ ხედავდი ეპიხარის ლარდილონის გულში ჩაკრულს. დეე, ამ სურათმა სამხიარულოდ განაწყოს თქვენი აზრები!

ანდრემ უბასუხა, რომ მათ, შესაძლოა, სხვა უფრო გულითადი რამ ექმნესტ მოსაგონარი, მაგრამ მაინც იგი დიდი მადლობელია მისი; ხოლო სწუხს იმას, რომ, ცხადია, სამაგიერო სამსახურს ვერ გაუწევს თავისი მხრიბ...

— კაცთმოყვარეობა არ საქიროებს სამაგიეროს გადახდას!—უბასუხა ლარდილაონმა. ადგა, გულზე მიიკრა ეპიხარის და განაგრძო:

— ვინ იცის, ჩვენც რა ბედი გველის?

*Omnes eodem: omnium
 Versatur urna; serius cius
 Sors exitura, et nos in aeternum
 Exilium impositura cymlae*).*

მანამ კი დავლიოთ!.. მოქალაქეე, არ გინდა გაიზიარო ჩვენი ტრაპეზი? ეპიხარისმა დაუმატა, რომ ისიც მოხარული იქნებოდა ანდრეს დარჩენისა, და ხელზე მოჰკიდა სტუმარს ხელი. მაგრამ ანდრე წაეიდა. მან თან წაიღო სახელმწიფო ბრალმდებელის თანამდებობის აღმასრულებელის დაპირება...

თარგმანი ფრანგულით.

ლ. ქ.

*) ბედისწერა ეროი: ურნა ყველასათვის ტრაღედეს, და ადრე თუ გვიან ბედსა გვწევს, რომელიც სამარადისო თავშესაფარში დაგვასაფლავებს.

იოჰან ვოლფგანგ გოეთე

ფ ა უ ს ტ ი *

ვაგნერი (დამურში და ლამაზით ხელში).

ვთხოვთ მაპატიოთ! ხმა მომესმა დეკლამაციის.
თქვენ აღბად ბერძნულ ტრაგედიის კითხვას სწავლობდით.
მეც მსურდა გულით შესარგებლა ამ ხელოვნებით
და დიად საქმის გაკეთებას ამით ვლამობდი.
მე იმის ქება ხალხისაგან ბევრჯელ მსმენია,
ზოგ კომედიანტს ღვდლის სწავლებაც კი შესძლებია.

ფაუსტი

დიახ, თუ ღვდელი თვითონ არის კომედიანტი,
რაც ხშირად ხდება აქ ცხოვრების სინამდვილეში.

ვაგნერი

ეჰ, ვინც ყოველთვის ზის კაბინეტში
და ამ ქვეყანას ხედავს ფანჯრიდან,
ვით დაარწმუნებს იგი ხალხს სიტყვით.
ან როგორ იხსნის იმას ტანჯვიდან?

ფაუსტი

რასაც თვით არ გრძნობთ, მას ვერც მიაღწევთ,
თუ ის გულიდან არ აღმოსკდება,
და გარდაუვალ გრძნობის სიმძაფრით
მსმენელს შიგ გულში ღრმად არ ჩასწვდება.
გადააწებეთ მცირე ნაჭრები,
ხარშეთ საჭმელი სხვის ნასუფრალებზე
და გააღვიეთ საბრალო ცეცხლი
მის გაცივებულ, ჩამქრალ ქურაზე.
მაიმუნებს და ბავშვებს მოხიბლავთ,
თუ გიამებთ იმათი ტრფობა,
მაგრამ გულთან გულს ვერ მიიზიდავთ,
თუ გულში არ სჩქვს ნამდვილი გრძნობა.

*) იხ. „კავკასიონი“ № 1-2, 88. 143-159.

პაპენი

ბედნიერია, ვისაც შესწევს მჭერმეტყველება,
თუმცა კარგად ვგრძნობ, რომ არ მწყალობს ეს ხელოვნება.

ფაუსტი

ვინც ხელმძღვანელობს კეთილი ზოახვით,
არ საჭიროებს ბრიყვების ეჭვანს.
სალი გონება სულ მცირე ძალით
გამოამჟღავნებს სულიერ ღელვას.
და თუ სათქმელი გაქვს რამე ბრძნული,
სიტყვებს რად ეძებ გამწარებულნი?
თქვენი სიტყვების ლამაზი სრბოლა,
კაცობრიობას თვალებს რომ უხვევს,
უნაყოფოა, ვით ქარის ქროლვა,
შემოდგომით რომ მკვნარ ფოთლებს არხევს.

პაპენი

ჲ! ხელოვნება ხანგრძლივი არის
და ხან მოკლეა ჩვენი სიცოცხლე.
კრიტიკის თვალით უჭურებ ყველას,
და ვეღარ უძლებ სულიერ ღელვას.
ოჲ! რა ძნელია გამოჩნება ნამდვილი გზების,
რომ მიიღწიო შენ ამ ქვეყნად სიბრძნის საღაროს
ვიდრე გაივლი ნახევარ გზას ტანჯულ ცხოვრების,
სიკვდილი ვისწორებს და შეგიპყრობს უმაღ საბრალოს.

ფაუსტი

ნუ თუ ეტრატე სამღვთო წყაროა,
სადაც დასცხრების წყურვილი მარად?
ვერ განიგრიდებ სულის სიცხოვლეს
თუ შენ სულშივე არა სჩქევს მძლავრად.

პაპენი

გთხოვთ მამატიოთ: კოველთვის ვგრძნობ 'სიამოვნებას,
ოდეს ეამთა სვლის სულის სიღრმეს მარჯვ დ ჩაეწვდებით.
იქ ჩვენ ვიხილავთ ბუძენის კეჟას და აზროვნებას
და თავი მოგვაქვს, რომ ამ დარგში ჩვენ შორს წავედით.

ფაუსტი

ოჲ! ვარსკვლავებზე თითქმის ავედით!
ვით სიბრძნის წიგნი, წარსული ეამიც
შვიდი ბეჭედით დაჭეტილია.
რასაც დროის სულს უწოდებს ზოგი
ის მხოლოდ მისი კერძო სულია,

სადაც მისი დრო აღბეჭდილია.
რომ წარმოიდგენ ყველაფერს ასე.
ვინდა გაიქცე უმცირე შორსა.
საკუჭნაოა აქ ნაგვით საესე
და შენ წინ ხედავ საშინელ მძორსა.
ხან-კი შეხედვები ჭკვიანურ რჩევას,
მხოლოდ ტიკინებს რომ აძლევს ღხენას!

ვახანაძე

კარგია მიინც, როცა ეტრფი ქვეყნის შესწავლას,
ადამიანის სულის ცოდნას და გულთშისნობას.

ვახანაძე

ღიახ, კარგია. რას უწოდებთ თქვენ ამ შესწავლას?
ვის შეუძლიან, რომ ბავშვს მისცეს სწორე სახელი?
ვინც გახდა მისი მოტრუფი და მის მნახველი,
ვინც გულუბრყვილოდ ბრბოს შესწირა ტანჯული სული.
გაუზიარა მას თავისი აზრი და გული,
მისგანვე იყო ჯვარცმული და ცეცხლში დაგული.
უნდა შევეწყვიტოთ აქ ბაასი დიდ ხანს გაბმული.

ვახანაძე

სიაზოვნებით ვათევდი ღამეს,
არ მოვიწყენდი ბაასით თქვენთან.
ნება მიბოძეთ აღდგომის დამდევს
დრო გავატაროთ ხვალ კიდევ ერთად.
თუმც ბევრი ვიცი, განვიცი სურვილს
და ველარ ვიკლავ მე ცოდნის წყურვილს.

ვახანაძე (მარტო).

ვით არ ჰქრებიან იმედები მთლად იმის გულში,
ვინც სულ მისტირის უმნიშვნელო და მცირე საგნებს.
ვინც ხარბად ეძებს განძეულებს მიწის უფსკრულში
და უხარბიან, რომ პოულობს შიგ წვიმის მატლებს!
როგორ გაბედა აქ შემოსელა ადამიანმა,
აქ, სადაც ირვლევი ირეოდა სულემის ჯარი?
მაგრამ მაღლობის ღირსი არის ამ ჟამად იგი,
ვინც კაცთა შორის სუყველაზე საბრალო არი!
უმიედლობის ტყვეობიდან შენ დამიხსენი,
მთელ ჩემ არსებას რომ უქაღდა განადგურებას.
ახ! ვერ გაუძელ მოჩვენების დიად ბუნებას
და ჩემი თავი მე იმასთან ჰიად ვიგრძენი.
ღვთაების ხატი, მ.ს.ი მსგავსი და თანაზარი
უკვდავ სიმართლის სარკის ახლო ვლამობდი ყოფნას.

ციურ სხივებით განაშუქი და გულ გამთბარი
 შე ვაპირებდი მიწის შვილის სამარის მოხსნას.
 ქერუბიმებზე მაღლა მდგომი ვეჩქარებოდი
 ქვეყნის ძარღვებში ნაკადულად მთლად გარდაქცევას.
 შემოქმედებით უკვდავ ღმერთებს ვედარებოდი,
 და აი როსთვის პასუხს ვაგებ ეხლა განგებას!
 მქუხარე სიტყვა ლახერად მოხვდა მთელ ჩემ არსებას.
 ველარ გავებდავ, რომ შეგედარო,
 თუშცა შევეძელი მე შენი ხმობა,
 მაგრამ არ ძალმიძ, რომ გავაჩერო
 არ შემწვევს ამის ძალა და გრძნობა.
 იმ სანეტარო, ბედაიერ წამში
 თავს ვგრძნობდი მცირედ და დიდებულად,
 და კვლავ კვალებად ცხოვრების ზღვაში
 შენ გადამტყორცნე დაუნდობელად.
 ვინ მიწინამძღვრებს ნეტავი აქ მე?
 უნდა ვემონო მუდამ ჩემ გრძნობას?
 ეჰ! ჩვენი ტანჯვა და ჩვენი საქმე
 აფერხებს ჩვენი სიცოცხლის სრბოლას.
 მზიურ სინათლეს; უკვდავ სულში რომა ჰკრთის შვებით,
 უცხო საგნები თან დასდევენ ვით მოჩვენება,
 ოდეს მივალწვეთ ამ ქვეყნიდან სიკეთეს ლხენით
 თვით უკეთესი ფუჭ ოცნებად მოგვეჩვენება.
 და წმიდა გრძნობა, ცხოვრებაში ხშირად რომ ჩნდება;
 ქვეყნის ღელვაში და ჯურღმულში უეცრივ კვდება.
 ოდეს ოცნება აღტაცებით და საესე რწმენით
 უახლოვდება უკვდავებას და თაივულობს,
 საკმარისია აქ სიცოცხლის სულ მცირე დღენი,
 ბედნიერება რომ უფსკრულში მთლად ჩაილუპოს.
 გულის სიღრმეში უმაღ ზრუნვა დაისადგურებს
 და საიდუმლო ტანჯვით სული დაიღარება,
 თვითონ ერთობა და ჩვენ-კი არ გვაშხიარულებს,
 პირზე ნიღბით დეფარული დაარება.
 ხშირად ჩვენ იგი გვევლინება ოჯახის სახით,
 ცეცხლით და წყალით, საწამლავეთ და ბასრი ხანჯლით.
 თრთი ნის წინაშე, რაც ჯერ კიდევ არ დაგინახავს
 და მას დასტირი, რაც არასდროს არ დაგიკარგავს
 ვერ შეგედრები უკვდავ ღმერთებს, ვგრძნობ კარგად ამას,
 მე შევედრები საბრალო მატლს, მიწას რომ ყლახავს,
 მტვერში რომ ცოცავს და საზრდოობს იმავე მტვერით
 და იქვე უმაღ ისრისება მგზავრების ფეხით.

მტვერი არ არის, რაც ამ თაღებით
 მე სულს მიხუთავს და გულს მიჯაჭვავს
 და ათასგვარი იარაღებით
 ზრჩილის სამეფო მიხრჩობს და მტანჯავს?
 ეპოევებ-კი აქ მე რასაც ვეძებდი,
 ვინღ ათას წიგნში მივიღო რწმენა,
 რომ მედნიერებს ძვირად შეხედდები
 და ტანჯულია აქ თითქმის ყველა?

გამოდულრულო თავის ქალავ, რას მიღრეკე კბილებს?
 რომ შენი ტვინიც აქ ოდესღაც ჩემებრ სცდებოდა?
 რომ მწუხრში ლხენით დაეძებდი დღის ნათელ სხივებს,
 მაგრამ სიმართლეს შენი სული კი ვერ სწვდებოდა?
 დამცინავ სახით მიყურებენ იარაღები,
 თვლები, მორგვები, სავარცხლები და კაუჭები.
 ვიდექ კარებთან, თქვენ მეგონეთ მძლე ვასაღები,
 მაგრამ მის ბეჭედს კვლავ ამაოდ ვებლაუჭები.
 თვით ნათელ დღეშიც მოცულია მთელი ბუნება
 საიდუმლოთი და მას ფარდას ვერ ავხდით ძალით
 და თუ-კი ნებით იგი შენ სულს არ ეჩვენება,
 არ შეგიძლიან რომ ასწიო თვით აზარმაცით.
 ჩემთვის ურგებო ხარა-ხურავ! მისთვის გინახავ,
 რომ მამი-ჩემის ხელში იყავ ნივთი სახმარი;
 ძველო ეტრატო! ჭვარტლის გემო ბევრჯერ გინახავს
 მას შემდეგ, რაც ამ მაგიდაზე ბუჭტავს ლამპარი.
 სჯობდა მცირედი გამეფლანგა დღითი დღეობით,
 ვიდრე მეღვარა მე აქ ოფლი უჯრო მცირედზე,
 წინაპრებისგან რასაც იღებ მემკვიდრეობით
 უნდა მიიღო სასარგებლო შენ ამ ნივთებზე!
 რაც მოსახმარად არ ივარგებს—ჩვენთვის უქმია.
 სარგებელს ნახავ მხოლოდ მასში, რაც წუთს უქმნია.
 რად მიჩრდებდა მე თვალები სულ ერთ ალაგზე?
 ნუ თუ იმ შუშის ანდამანტით იხრება გული?
 და რად კაშკაშებს ჩემი სული მის დანახვაზე,
 ვით უღრან ტყეში მთვარის შუქით გაბრწყინებული?
 მოგვასაღები შენ ერთად ერთს, ფიალავ, გულით!
 ძირს ჩამოვიღებ მოწიწებით და სიყვარულით!
 მე შენში მომწონს კაცთა ჭკუა და ხელოვნება.
 შენ ხარ ნექტარი მსწრაფლ მომგვრელი ტურფა ზმანების,
 და დანაწური სასიკვდილოდ მომქმედ ძალების,
 მოეც შენს პატრონს დანხარება და მოწყალება!
 კბილავ და სევდა-მწუხარება ვამიქავრდება,

გიპყრობ და ცეცხლი მისწრაფების გამინელდება.
 აზვირთებული სულის ტალღა სცხრება თან და თან.
 გადავეშვები დიად ზღვაში ლხენით, ამაყად
 ზღვის ტურფა სარკე გაიელვებს ჩემს წინ ლამაზად
 და ახალი დღე მიმიზიდავს ახალ ნაპირთან.
 ჩემსკენ მოჰქრის აქ ცეცხლის ეტლი მსუბუქი ფრთებით.
 გული მიელავს, ვხედავ ქვეყნის მალალ წვეროვებს,
 მზად ვარ გავეყვითო თვით ეთერი ახალი გზებით,
 რომ მივალწიო მოქმედების ახალ სფეროებს.
 ნუ თუ წილად მხვდა ნეტარების ღვთიური დღენი?
 მატლი იყავი და ეღირსე შენ ამ ნათელ დღეს?
 დიას! გადაჭრით შეაქციე ზურგი მიწის მზეს!
 და გაარღვიე, გადალაზე მალალნი ბჰენი,
 ყველა რომ ასე ერიდება და უხვევს გვერდსა!
 ეხლა კი დროა დაამტკიცო, ნათელ ჰყო საქმით.
 რომ მომაკვდავი აქ ეღრება გონებით თვით ღმერთს,
 რომ იგი არ თრთის შავ უფსკრულის სიღრმის წინაშე,
 სადაც ოცნება თვით ისახავს წამების სიზმრებს.
 და გადალაზე შენ ამ ქვეყნის ვიწრო საზღვარი,
 სადაც თვით ცეცხლი ჯოჯოხეთის მუდამ ზომოჭრობს:
 უნდა გადადგა ეს ნაბიჯი სიამოვნებით,
 თუნდაც გელოდეს შენ დაუჟუპა მაინც ბოლო დროს.
 წმინდა ფიალავ, ბროლის მსგავსო! ჩამოდი აქეთ.
 გამოიხედე მაგ შენ ბნელი ბინიდან გარეთ,
 დიდი ხანია, რაც მე შენზე არ მიფიქრია!
 შენ ამშვენებდი, ჩენ წინაპართ დიდებულ ზეიმს,
 მოწყენილ სტუმრებს გაართობდი და ჰვერიდი ქეიფს.
 ხელიდან ხელში მზიარულად ბევრჯელ გივლია!
 ხედ გამოჭრილი სურათები და ჩუქურთმები,
 დაცლა ბოლომდის, ზოტბის შესხმა ტკბილი რითმებით. —
 ყველა მავონებს სიყმაწვილის დღეებს ვით ძილში.
 აღარ გადაგცემ კვლავ მეზობელს ჩემი ხელეებით,
 აღარ გავართობ მათ ნადიმზე შენი შექებით:
 სულ სხვა ნეტარი არის ეხლა მაგ შენ ღრმა ძირში.
 მუქი ნაკადი გამაბრუებს, შემოპყრობს ძილი,
 მე მოგამზადე და მე შეგსეამ შენ სიხარულით
 უკანასკნელი სადღევრძელო იცლებე გულით,
 ვით მისალმება განთიადის მიმართ ნიძღვნილი!
 [მიიტანს ფიალას პირთან. ისმის ზარის რეცა და ვუნდის ვალღობა.]

ანგელოსთა გუნდი

ქრისტე აღსდგა!
 გაინარეთ
 მომაკვდავნი
 პირველ ცოდვით
 შეპყრობილნი!

ფაუსტი

ეს რა ციური, საიდუმლო ხმა ატკობს სმენას.
 და გამომტაცებს მე პირიდან ფიალას ძალით?
 ნუ თუ აქ წყნარი ზარის რეკა გვაუწყებს ღზენას
 და აღდგომის დღის ვათენებას ამ კვირადალით?
 იქნებ აქ გუნდნი სანუგეშო მღერას იწყებენ,
 ანგელოსები რომ მოსთქვამდნენ დაკრძალვის ღამეს,
 და ამ სიძღვრით ახალ კავშირს განამტკიცებენ?

ქალთა გუნდი

ნელ საცხებელით
 იგი განვბანეთ
 და მოწიწებით
 იქ დავასვენეთ,
 თეთრ სამოსელით
 წმინდად შევგარვენთ.
 მაგრამ ქრისტე იქ
 ველარ ვიხილეთ!

ანგელოსთა გუნდი

ქრისტე აღსდგა!
 ნეტავი მას,
 ვინც განსაცდელს
 სულის მტანჯველს
 და გამყურნავს
 მტკიცედ დახედა!

ფაუსტი

რისთვის დამეტებთ თქვენ ასე მძლავრად.
 ზეცის ჰანგებო მტვრიან ჯურღმულში?
 აუღვრდით, სადაც გრძობა ჰკრთის მარად
 ადამიანთა ნაზ და ჩვილ გულში!
 თუმცა ხმა მესმის, რწმენა მაკლია
 სასწაული-კი რწმენის შვილია.
 თუმც ველარ შევეტრფი ეხლა იმ სფეროს.
 სადაც ისმიან ციური ხმები,

მაგრამ ჩვეული სიყმაწვილის დროს
 მათი სიამით მე ისევე ვსტკებები.
 მახსოვს დიდ შაბათს ღამის ჩურჩულში
 ზეცის ამბორი მგელინებოდა
 და საიდუმლო წარის გუგუნში
 მხურვალე ლოცვით გული ღებოდა.
 ვამოუცნობელ ნაზი წყურვილით
 მივაშურებდი ტყეებს და ველებს,
 თვალთ ვადმოიჩქეფდა ცრემლი დუღილით
 და გულში ვგრძნობდი სულ ახალ ქვიცნებს.
 სულის წარმტაცი ტკბილი სიმღერა
 ყველას გვამცნობდა გაზაფხულს ღზენით:
 მის მოგონებამ მსწრაფლ შეაჩერა
 საბედისწერო ნაბიჯი ღელვით.
 აჟღერდით მძლავრად, ჰანგებო ცისა!
 ცრემლი ვადმოიჩქეფს კვლავ მიწის შვილსა!

მოციქულთა გუნდი

საფლავს ყოფილი
 ისევე განახლდა
 სხივებ მოსილი
 ზეცას ამაღლდა.
 შემომჩქედ ღზენის
 დასტკებება ნახვით:
 ახ! მიწის გულზე
 დავდივართ ტანჯვიო.
 ყველა დაგვტოვა.
 ტანჯვის ამარად.
 ახ! ჩვენ დავტირით,
 მოძღვარო, მარად!

ანგელოზთა გუნდი

ქრისტემან სიკვდილით
 დასთფრგნა სიკვდილი!
 გასწყვიტეთ ბორკილი
 ღზენით და ღიმილით!
 მაცხოვრის მჭებელნო,
 და საქმით ერთგულნო,
 თაყვანის მცემელნო
 მოძმესთან ერთსულნო
 ვზად მქადაგებელნო.
 სამოთხის აღმთქმელნო
 მოძღვარი თქენთან არს
 და თქვენთან იხარის!

ქალაქ გარეშ.

(სხვადასხვა მოსეირნენი).

ხელოვნები

საით მოდიხართ აქედან ნეტავ?

სხვაები

სამონადირო სახლში ვაპირებთ.

პირველი

ჩვენ კი გვანდოდა წისქვილისაკენ.

მეორე

კული გზა არის და ვერ გაიკვლევთ.

მეორენი

შენ რას აკეთებ?

მესამე

მეც სხვებთან ერთად იქით მივდივარ.

მეოთხე

წადით ბურგდოფზე! თქვენ იქ იხილავთ
ლამაზ ქალებს და მშვენიერ ლუღსა
და ჩხუბს სულ მუდამ გამზადებულსა.

მეხუთე

რა მხიარული ვაჟბატონი ხარ,
დიდი ხანია არ გაბერტყილხარ?
მე ვერ გავბედავ იქითქენ წასვლას.

მოასწავე ქალი

არა, სჯობს ისევ დავბრუნდე ქალაქს

მეორე ქალი

ვერხვების ახლო შევხედებით იმას.

პირველი

მე თავს ვერ ვიგრძნობ იქ ბედნიერად
აუ ის სულ მუდამ შენთან იხარებს.
თქვენ განუწყვეტლივ იცეკვავთ ერთად,
შენი მოლხენა ნეტავ რას მარგებს?
აღბად დღეს იგი მარტო არ მოვა
და თმებ-ხუჭუჭაე მასთან წამოვა.

მოწაფეები

რა მშვენიერი სიარული აქეთ!
წამო, ძმობილო, გავყვით ამ ქალებს!

მაგარი ლუდი, მწარე თამბაქო
 და თან მორთული გოგო მაკმარებს.

მოქალაქე ქალი

ვიშ! დამიხედეთ ამ ვაჟბატონებს!
 რა სამარცხვინო საქმეს ასდევენ!
 არ გვკადრულობენ ჩვენ, ქალბატონებს
 და მოახლეებს უკან დასდევენ.

მეორე მოსწავლე (პირველს)

ნუ ჩქარობთ! ორი აქ ჩვენსკენ მოდის!
 კობტად აცვია ორივეს ტანზე.
 ერთი მათგანი არის მეზობლის,
 მან ამიღელვება მე გული ძალზე.
 ნელი ნაბიჯით მოდიან აქეთ,
 ნებას მოგვცემენ ალბად რომ გავყვეთ.

პირველი

არა, ძმობილო! მე არ ვარ მორცხვი.
 ჩქარა! ნადავლი არ დაგვეკარგოს.
 ვინც შაბათობით სახლს დაგვის ცოცხით,
 კვირა დღეს უფრო ალერსით გვატკობს.

მოქალაქე

არა, არ მომწონს ეგ მოურავი,
 თავი უჭირავს ძალზე ამაყად,
 რა გაუკეთა ქალაქს ნეტავი?
 დღითი დღე საქმე მიდის საძაგლად.
 უნდა ემონო შენ მუდამ იმათ
 და ფულებს იხდი მეტს ვიდრე წინად.

მათხოვარი (მღერის)

ასე ლამაზად რომ მოკახმულხართ,
 წითელ-ლოყება ტურფა ქალ-ვაჟნო,
 შეჩერდით ოდნავ, ვიდრე წასულხართ
 და გამიკითხეთ, ყრმანო მალხაზნო!
 ტყუილ უბრალოდ ნულარ მამღერებთ!
 ბედნიერია უხვად გამცემი.
 დაე შეიქმნეს ჩემთვის მომკის დღეთ
 დღესასწაული შვების მომცემი.

მეორე მოქალაქენი

არა მართობს-რა კვირაობით და უქმე დღეში
 როგორც ბაასი ომებზე და ბრძოლის ველზედა.
 მიყვარს მოსმენა, თუ რა ხდება შორს ოსმალეთში

და ვით ილაშქრებს იქ სუყველა ერთმანეთზედა.
მიხვალ თახჩასთან და გამოსვლი ძირამდინ ჭიქას
და თვალს ადევნებ მდინარეში გემის სრიალსა.
სალამობით უბრუნდები ისევ შენს ბინას
და გულით ლოცავ მშვიდობიან ჟამის ტრიალსა.

მესამე მოქალაქე

ჰო, მეზობელო, მეც გეთანხმები!
დაე იმტერიონ ყველამ თავები!
ოღონდ ქვეყანა დარჩეს უცვლელად
და ჩვენ ვიცხოვროთ მუდამ უფნებლად.

მოხუცი დედა-პაცი (მოქ. ქალებს)

რა რიგ მორთულხართ! ნორჩი სისხლი გჩქევთ!
ვის არ მოხიბლავთ მაგ თქვენი ლხენით?
ნუ ამპარტოვნობთ, თუ მოისურვებთ
გამოგადგებით ჩვენც კარგი რჩევით.

მოქალაქე ქალი

თავი ანებე, ალათავ, ქაჯებს,
მათთან საჯაროდ სელა არ გაბედო.
თუმცა-ლა წმიდა ანდრია ღამეს
მან დამანახვა ჩემი საბედო.

სხვები

მეც დამანახვა ღამით სარკეში
ყრმა ჯარისკაცი მომხიბლავ სახით,
ყველგან დავეძებ მე ამ მხარეში
და ველარ დავსტკბი იმისი ნახვით.

ჯარისკაცები

ციხე-დარბაზებს
ცამდის ასულებს,
ტურფა-ლამაზებს
ამაყ ქალწულებს
ბრძოლით ავიღებთ!
მამაც შრომაში
ჯილდოს წავიღებთ.
ხმები საყვირის
ისმიან ველად
ჩვენ დასალუბად
და თან სალხენად,
აი სიცოცხლე
და ბრძოლის აღი

დაგენებდებიან
ციხე და ქალი!
მამაც შრომაში
ჯილდოს წავიღებთ
და ჯარის კაცნი
ციხეს ავიღებთ!

ფაუსტი და ვაზნერი

ფაუსტი

ნაზ გაზაფხულის ხილვით გამდნარი
უკვე დაიძრა ყინული წყლებში;
ამწვანდა ველად იმედი მკენარი;
და კვლავ მოხუცი, სუსტი ზამთარი
უკან დაბრუნდა სუსხიან მთებში.
ლონე-მიხილი, შიშით და კრძალვით
ყინულის მარცვლებს უგზავნის ველებს,
მაგრამ მზე თავის მხურვალე ძალით
ვერ ეგუება ქვეყნის თეთრ ფერებს.
ყველგან აღვიძებს სიცოცხლის გრძნობას
და მრავალფერად ბუნებას მოსაეს.
თუმცა ჯერ არ მოსჩანს მინდვრად ყვავილი,
მორთული ხალხი იქერს მის ალაგს,
შეჩერდი ოდნავ ტრფობით აღესილი
და გადახედე მალიდან ქალაქს!
აგერ იმ ღია, ბნელი კარებით
ქრელი ბრბო იწევს აქ გაჩქარებით.
ქვეყანა ცდილობს გარედ გამოსვლას
ყველა ზეიმობს ქრისტეს აღდგომას,
თითქოს თვითონაც აღსდგება მკვდრეთით.
ყველა შეჰხარის სინათლეს ღელვით.
ზოგი გამოდის ბნელი ბინიდან
და სულ შორდება მის დაბალ ქერებს,
გარედ მოიწევს სახელოსნოდან
და სტოვებს სულის შემხუთავ კედლებს.
ზოგიც გაურბის ქუჩებში ჩოჩქოლს
და ღვთიურ მწუხრით აღსავეს საყდრებს.
აგერ! უყურე რა ნაზი ღხენით
ხალხი მოედო ველებს და ბალებს
და წყლის სივრცეზე მდინარე ღელვით
მხიარულ ნავებს ლამაზად არხევეს.
და მძიმე ტვირთით ჩასული წყალში
უკანასკნელი ნავი სრიალებს,

მთების შორეულ ბილიკა გზაში
ტანთ სამოსელი ნაზად ბჭყვრილდებს.
სოფლად გაისმის ხალხის ქლივილი,
დიდით პატარა ლაღობს მზიანად,
სამოთხე არის ქვეყნად ნამდვილი:
მე აქ თავსა ვგრნობ ადამიანად.

პანენი

თუმც მუდამ ჩემთვის სასახელოა
თქვენთან ყოფნა და მუდმივი ლხენა.
მაგრამ მათ გული არ შეეთვისა
და აღარ ძალმიძს მე აქ დარჩენა.
ხალხის ღრიალი და ყრიაბული
სულს მიხუთავენ, მიხზობენ სმენას:
ყვირიან, როგორც გადარეულნი
და უწოდებენ ამ ყვირილს ლხენას.

გლმხავი ცაცხვის ქვეშ

(ცეკვა და სიმღერა)

ჯუბა-ბაბთით და გვირგვინით
მწყემსი კობტად მოკაზმულა,
სიხარულით და ღიმილით
სათამაშოდ გამოსულა.
დავლულია ცაცხვის ძირში
ყველა ცეკვეს გაშმაგებით
და ქამანჩა ლამაზ ჩრდილში
კენესის ვნებით და ალგზნებით.

გაარღვია ყრმამ ფერხული,
და იდაყვი გაჰკრა გოგოს,
ჩაუარა მან დავლული
და ვაეიდა ხტუნვით ბოლოს.
გოგომ უთხრა: ვხედავ კარგად,
რომ ყოფილხარ სულელიო!
ნუ იქცევი თავხედურად,
ნუ ხარ ასე უზრდელო!
მინც წრეში ტრიალებენ,
ირგვლივ ისმის ყრიაბული,
და კავები ფრიალებენ,
ცეკვა არის მზიარული.
პირზე ადით მათ აღმური,
გადუკვდიათ ხელი ხელსა,
ისვენებენ დაღალულნი

და ეტრფიან ერთმანეთსა.
ვერ გენდობი, გული მიგრძნობს,
ვერ მომხიბლავ მე სიტყვითო,
ბევრჯერ თავის საპატარძლოს
ატყუებდა ყრმა ფიციითო.
მაინც ბიჭმა გოგო ჩრდილში
ვაიტყუა განს აღერსით
და ქამანჩა ცაცხვის ძირში
კენესის ვნ ბით და აღვზნებით.

მოხუცი გლეხი

ბატონო, დოქტორ, ვართ მადლობელნი,
რომ ჩვენთან ლხინი არ უარყავით,
ხალხის ზეიმის თანამგრძობებლნი,
ვით მეცნიერი ჩვენთან დაჰყავით.
მაშ ჩამოგვართვი ლამაზი თასი,
სავსე მჭეფარე, ახალი ღვინით,
შესვით სასმელი ნექტარის მსგავსი
და მოიკალით წყურვილი იმიო,
რამდენი წვეთიც ამაში ნახოთ,
იმდენი დღენი თქვენ შეგემატოთ.

ვაუსტი

შევსვამ ამ ღვინოს სიამოვნებით,
მადლობას გიძღვნი წრფელი გრძნობებით.
(ხალხი იკრიბება ჯგუფ-უგუფათ მის გარშემო)

მოხუცი გლეხი

კმაყოფილია გვერწმუნეთ ყველა,
რომ მოგვევლინეთ დღეს ჩვენ ამ ლხინში
თქვენი კეთილი რჩევით ბევრჯელა
ჩვენთან ყოფილხართ დიდს გასაჭირში.
ბევრი ჩვენგანი აქ მამა თქვენმა
ციებ-ცხელებას გადაარჩინა.
ბევრს ახსოვს კიდევ, რომ მისმა ხელმა
შავი ჭირიც-კი არ დაარჩინა.
ჯერ კიდევ ნორჩი სნეულთ ნუგეშად
საავადმყოფოს ესტუმრებოდით,
თუმცა გვამები გაჰქონდათ ხშირად,
თქვენ უვნებელი მაინც რჩებოდით.
ძალა და ღონე გემატებოდათ,
მთარველს მთარველი გებმარებოდათ.

უპილანი

მაშ გაუმარჯოს კაცს სახელოვანს,
რომ კვლავ უშველოს ტანჯულ ქვეყანას!

ფაუსტი

თაყვანი ეცით იმას ვინც მალლით,
შველას გიგზაენით, შველას გასწავლით.

(მიდის ვაგნერთან ერთად)

ვაგნერი

დიადო კაცო, ნეტავ რასა გრძნობ
როს ხედავ ხალხის ამ გვარ სიყვარულს,
ბედნიერია, ვინც ნიჟს არ ახშობს
და მოახმარებს ქვეყანას ბედკრულს.
მამა უთითებს შენზე თავის შვილს,
ყველა გკითხულობს და შენსკენ იწვევს,
სდუმს ჭიანჭური, აღარვინ ცეკვავს
და შენც ჩაუვლი მწკრივში მდგომ რიგებს;
ავერ ჰაერში ისვრიან ქუდებს;
და ლამის არის მუხლთ დაიჩოქონ,
რომ შენი მოსვლა კრძალვით შეაქონ.

ფაუსტი

მცირე მანძილი დაგვრჩა ჩვენ ქვამდის!
და დავისვენებთ გზაში დაღლილნი;
ლოცვით და მარხვით ტანჯულ-გვემული
ბევრჯელ ვმჯდარვარ აქ ფიქრით აღესილი.
და გამსჭვალული იმედით, რწმენით
ვევედრებოდი ქვეყნისთვის ცასა,
ხელაპყრობილი, ოხვრით და ცრემლით
ვთხოვდი ღმერთს ხალხის ჭირიდან ხსნასა.

როგორც დაცინვა შემომესმა აქ ბრბოს ქლივილი,
ნეტავ უნარი გქონდეს სულში ჩამოხედვისა,
მაშინ მიხედები, რომ არც მამა და არც მის შვილი
ლირსი არა ვართ დიდების და ხოტბის შესხმისა.
პატროსანი კაცი იყო თუმც მამა-ჩემი,
ბუნების ძალებს უმწიკვლოდ და წმიდად იკვლევდა,
მაგრამ უცნაურ, თავისებურ შრომას ნაჩვევი
ვით ჯადოქარი ბუნდოვან გზებს მულამ მისდევდა.
გარშემორტყმული მოწაფეებით
სახელოსნოში დროს ატარებდა
და ათასნაირ გვარ რეცეპტებით

სხვადსხვა წამლებს შეაზავებდა.
წითელი ლომი იყო იქ ნეფედ
და პატარძალი ზამზახი ნაზი.
მიჩუჩუხებდნენ ორივე ჩქეფით
და ბინად ჰქონდათ შუშის დარბაზი.
შეზავებული ჭრელი ფერებით
ყრმა დედოფალი ჭიქიდან ჰკრთოდა,
წამალს ვასმევდით და არ ვეძებდით
თუ ვინ გადარჩა და ან ვინ მოკვდა.
და თვით შავ ჭირზე უფრო საშინლად
დაფხოცეთ ხალხი ამ არე-მარეს,
მე თვით მოვწამლე ჯერ ათასობით
და მივაბარე აქ ბნელ სამარეს.
ისინი დაქცნენ, მე დავრჩი ველად
თავხედი მკვლელი დამსახეს მხსნელად!

ვაზნაძი

რისთვის სწუხდებით ნეტავ ამისთვის!
ნუ თუ არ კმარა ჰკვიან კაცისთვის,
თუ ხელოვნებას-- განძს გადმონაცემს
კარგად მოიხმარს და სხვასაც მისცემს.
თუ შენ სიყრმითვე პატივს სცემ მამას,
კმაყოფილებით გაჰყვები მის გზას,
თუ შენ წინ წასწევ მეცნიერებას,
შვილიც მიაღწევს უალრეს მიზანს.

ფაშხი

ბედნიერია, ვინც ჯერ კიდევ ატარებს რწმენას,
რომ შეცდომის ზღვის უსუსკრულიდან ამოცურდება.
რაც ჩვენ არ ვიცით, სწორედ იგი გვჭირდება ყველას
და რაც რომ ვიცით არასოდეს არ დაგვჭირდება,
მაგრამ გაჩუმდი, ნუ იწამლავ ბედნიერ წამებს
შავი ფიქრების უიმედო, ფუჭ მღელვარებით,
და გადახედე ამწვეანებულ ქოხებს და ბალებს,
თუ რა რიგ თართიან ჩამავალ მზის სხივთ ელვარებით.
მზემ გაღიხარა, ეთხოვება მინდერებს და ველებს,
ახალ სიცოცხლეს ეშურება და ეტრუის მძლავრად.
ოჰ, ნეტავ მომცა ლალი ფრთები, რომ გავცდე ხმელეთს
და მუდმივ ფრენით მას თან გავყვე მშვიდად და წყნარად!
მაშინ უკვდავ სხივთ ცეცხლის შუქში ვქვერტდი ბუნებას,
ჩემ ფეხთ ქვეშ გაშლილს, დამშვიდებულს და მონარნარეს.
ვქვერტდი მწვერვალებს ალგზნებულებს, ველთ ბიბინებას,

ვერცხლის ნაკადულს ოქროს წყალში გადმომდინარეს.
ვერ დააცხრობდენ ამ ღვთაებრივ მძლავრ აღმაფრენას,
ულრანი ხევი ვარდაფეხალ პირქუშ მთებისა
და მოლივლივე უბეები გამთბარ ზღვებისა,
ჩემს გაცეხულ თვალების წინ იწყებდენ ღხენას.
და რომც ღვთაება ჩაესვენოს თავის სხივებით,
მე კვლავ ახალი აღმაფრენა გამიტაცებდა,
უკვდავ სინათლის დაწაფებით გავგრილდებოდი,
ლამეს დავსძლევედი და დღე ისევ გამინათებდა,
გამოჩნდებოდნენ მალა ცა და ძირს ზღვის ტალღები!
მშვენიერია, მაგრამ ფუჭი ჩემი ზმანება!
ეჰ! სულიერ ფრთებს ხორციელი, ნაძღვილი ფრთები
ვერ ეთვისება და ახლო არ მიეკარება.
ნაინც გვიტაცებს ჩვენ მალა ცაში
თან დაყოლილი გრძნობა განგებით
ოდეს ტოროლა ლაქვარდ სივრცეში
თავის სიმღერას მოსთქვამს აღზნებით.
ოდეს არწინი ამაყი ფრენით
მალალ მთის ნაძვებს ესტუმრებიან
და წეროები ტბებით და ველით
თავის სახლისკენ ეშურებიან.

ვაგეჟარი

მეც განმიცდია უცნაური წუთების ღხენა,
მაგრამ არასდროს არ მიგვრძენია ეს აღმაფრენა.
ხშირად ვყოფილვარ გამაძლარი ტყე-მინდვრის ცქერით,
მაგრამ არასდროს მშურებია ფრინველის ფრთები.
სკლ სხვაა ჩემი სულიერი აღფრთოვანება,
წიგნებში გართულს განუყრელად რომ თან დამყევება!
თვით ზამთრის ღამე მიაღერსებს თავის სინაზით
და ნეტარება მსწრაფლ გამითბობს მთელ სხეულს ცივსა.
ახ! გადაშალე შენ ეტრათი ეგზომ ძვირფასი
და დაინახე, რომ თვით ზეცა ჩამოდის ძირსა.

ფაუსტი

მაშ შენ გცოდნია ერთი ტრფობა ამ სიცოცხლეში,
ნუ მოისურვებ ნურასოდეს მეორის განცდას!
ახ! ორი სული სიცოცხლობს მუდამ ამ ჩემს გულ-მკერდში
და ორივენი ერთმანეთთან ლამობენ გაყრას.
ერთი მისტირის ამ ქვეყნიურ ტრფობა-განცხრომას,
ებლაუქება განუწყვეტლივ მძლავრი ხელებით,
და მეორე-კი მუდამ ელტვის ხორციელ გრძნობას
გატაცებული პირველყოფილ მშვენიერებით.

ოჰ! თუ მიწის და ზეცის შორის არიან სულნი
და იქ დაჰქრიან ჰაეროვან ტურფა სფეროში,
ძირს ჩამოვიდნენ ეთეროვან ოქროს ასულნი
და წამიყვანონ განახლებულ სამფლობელოში!
ღიახ, რომ მქონდეს ჯადოსანი ტანსამოსელი
და რომ შემეძლოს გადავფრინდე უცხო მხარეში,
მე არ გავცვლიდი მას მდიდრულად მორთულ კაბებში,
ვერ მომზიბლავდა მე თვით მეფის შესამოსელი.

ვახანერი

ნუ მოუწოდებ კარგად ცნობილ სულების ჯარსა,
ჯანყით მოსილნი დაუცხრომლად რომ ირევიან,
აღამიანებს უმზადებენ ხიფათს და ჯავრსა
და დედა-მიწის ყოველ მხრიდან მოისწრაფიან.
ჩრდილოეთიდან მოიწევენ ბასრი კბილებით,
დაგომიზნებენ შენ შხამიან ენის ისრებსა,
აღმოსავლეთით მოილტვიან ცხელი მილებით
და ამოსწევენ ცეცხლის ალით მაგ შენ ფილტვებსა.
ოდეს სამხრეთი უდაბნოდან მათ გამოჰზავნის
და შენ ქოჩორზე დაანთებენ ცეცხლის მწვევ ენებს
მყის დასავლეთი თავის ლაშქარს ქვეყნად წარგზავნის,
ჯერ გაგვაგრილებს და შემდეგ-კი წალეკავს ველებს.
და-სამწუხაროდ ყურს გვიგდებენ, გემორჩილდებიან,
მაგრამ ჩვენ მაინც გვატყუებენ თავისი რჩევით,
ვით ელჩნი ზეცით მოვლენილნი გვეცხადებიან
და ლულულულებენ ანგელოზის ციური ხმებით.
ეხლა წავიდეთ! თვალებს ხუჭავს ქვეყნის ლუმელი,
აგრილდა კიდევ და დაეშვა დაბლა ღრუბელი!
სალამობით სახლში ყოფნა მუდამ კარგია,
რას იყურები, ნეტავ გზაში რა დაგკარგვია?
რას შეუპყრიხარ მწუხრით მოცულ, ბნელ ქვეყანაში?

ვაუსტი

ხედავ შავ ძაღლსა როგორ მირბის და ხტის ყანაში?

ვახანერი

ვხედავ მას კარგად. საიმისო არაფერია.

ვაუსტი

კარგად გაშინჯე! რა გგონია შენ ეგ ცხოველი?

ვახანერი

შეშინებული ფინია ძაღლი
დაკარგულ პატრონს კვალ და კვალ ეძებს.

ფაუსტი

ხომ ამჩნევ იგი განიერ რკალით
 გვიახლოვდება და ჩვენსკენ იწევს?
 და თუ არ ვცდები ცეცხლის გრივალი
 მთლად აღგზნებული მას კვალში მისდევს.

ვაგნერი

ვხედავ რომ არის შავი ფინია,
 თვალეზზე გაკრავს ალბად ბინდია.

ფაუსტი

მე-კი მგონია, რომ ჯადოსნურ ჩუმი ქსელებით
 იგი გვიმზადებს მომავალში ნამდვილ ბორკილსა.

ვაგნერი

ვხედავ, რომ იგი ჩემს გარშემო ხტის გაკვირვებით,
 პატრონის ნაცვლად ხედავს იგი ორ უცნობ პირსა.

ფაუსტი

წრე ვიწროვდება და თან-და-თან გვიახლოვდება!

ვაგნერი

ხედავ ძალღია და არ არის ის მოჩვენება!
 წყმუტუნებს და ართის და ხან კიდევ გაიშოტება,
 ხან კულს გაიქნევს, ასეთია ძაღლის ბუნება.

ფაუსტი

მოდით აქ ჩვენთან და თან გამოგვეყ!

ვაგნერი

რა სულელია საბრალო ძაღლი!
 თუ გაჩუმდები, ისიც ჩერდება,
 ხმას ამოიღებ, ისიც ლელდება.
 დაკარგავ რამეს, გიპოვნის წამში
 და ჯოხთან ერთად ჩახტება წყალში.

ფაუსტი

შენ მართალი ხარ, მე ვერ ვამჩნევ მას სულის ნასახს,
აქ ვხედავ მხოლოდ ხელოვნური გაწვრთნის ჩანასახს.

ვაგნერი

ზოგჯერ ძალსაც-კი კარგად აღზრდილსა
თვით ბრძენი კაციც უთმობს დიდ ალაგს,
და სტუდენტების მიერ გაწვრთნილსა
ნურც შენ მოაკლებ ფინიას ამაგს.

(შედიან ქალაქის კარებში).

სამოსწავლო ოთახი

შაშხტი (შემოდის ფინია ძაღლით).

გამოვეთხოვე ველებს და მინდვრებს
 გარემოცულებს წყვილიადი ღამით
 და შშენიერი სულიც იღვიძებს
 ღვთიური შიშით და წიდა კრძალვით.
 დაცხრა ველური აღფრთოვანება,
 დამშვიდდა გული გაშაგებული
 და მკვდრებით აღსდგა კვლავ სათნოება,
 და აღსდგა მკვდრებით ღვთის სიყვარული.

ჩუმად, ფინიავე! ნუ აწყდები შენ აქეთ-იქით,
 მაგ დერეფანში რას დაეძებ, ან რასა ჰსუნავ.
 დაწევი ჩქარა, მოისვენე ღუმელის იქით,
 საუკეთესო ბალიშს მოგცემ, ოღონდ ნუ ხტუნავ.
 მახსოვს, რომ წელან შენ გზა-და-გზა გვართობდი ყველას
 გამოიბრინე ხტუნაობით მთანი და ველნი.
 მაშ ნუ მოიშლი, გეხვეწები, აქაც მოლხენას
 და მოიჭეცი ვით სტუმარი შენ სასურველი.

ახ! ბნელ საკანში ღამის ღამპარი
 კვლავ მიმოაბნევს შუქს მოცქერიადღეს
 და ჩემი გულიც სევდით დამდნარი
 გონზე მოსული ნაზად ციაღებს.
 გონებით ზეცას ვესაუბრები,
 იმედი მჭკნარი ხელახლად ჰხარობს,
 სიცოცხლის ნაკადს ვეხმაურები
 და კვლავ დავეძებ სიცოცხლის წყაროს.

კმარა, ფინიავე! ნუ ბუზღუნებ! იმ წმიდა ჰანგებს
 ჩემი სული რომ შეუპყრიათ ტკბილ ნეტარებით,
 ცხოველის ყევა არ შეჰფერის და არას არგებს,
 შენ ჯიუტობით ადამიანს ნუ ედარები.
 რასაც ადვილად ვერ მისწვდება კაცის გონება,
 ხშირად დასცინის და იჯერებს გულს ბუტბუტითა.
 ავით სიღამაწით და სიკეთით თითქოს ღონდება,
 ექნებ შენც, ძაღლო, გასურს ვახვიდე ფონს ბუზღუნითა?
 მაგრამ ვგრძნობ უკვე, რომ სუსტია ჩვენი სურვილი,
 კმაყოფილებით და სიმშვიდით აღარ ძგერს გული.
 ასე სისწრაფით რისთვის დაშრა ღრბა ნაკადული
 და რისთვის მტანჯავს ხელმეორედ მისი წყურვილი?
 სამაგიეროდ მდიდარი ვარ გამოცდილებით!

ნაკლი ადვილად შეივსება და ვასწორდება;
 ზე-ქვეყნიურ ნიჭს ჩვენ შევძინავთ მეტი ღირსებით
 და ლთიურ სიტყვის გაგონება კვლავ მოგვწყურდება.
 არსად არა ჰკრთის მისი ძალა მთელ ქვეყანაში
 ისე მშვენიერად, როგორც წმიდა ახალ აღთქმაში.
 მაქვს მე სურვილი გადავშალო ლეთიური წიგნი
 შეპყრობილი ვარ მისი მძლავრი, მტკიცე გავლენით.
 მინდა რომ ვთარგმნო ჩემ საყვარელ გერმანულ ენით
 წმიდა დედანი მთლად ალვისილი ღიადი სიბრძნით.

(იღებს ახალ აღთქმას და ეზადება წასაკითხად)

შიგა სწერია, რომ „პირველად იყო აქ სიტყვა“.
 უკვე შეეჩერდი! ზუნდოვანი რამ აზრი ითქვა.
 არ შემიძლიან, რომ მე დაერჩე სიტყვის ამარად,
 მე უნდა ვთარგმნო ეს ადგილი ალბად სხვაგვარად.
 თუ სწორედ მესმის სულის აზრი და შთავონება,
 უნდა ეწეროს, რომ „პირველად იყო გონება“.
 დაფიქრდი კარგა, ჩაუ ვირდი ამ პირველ სტრიქონს,
 ნუ ააჩქარებ შენ წაგ კალამს მისი თარგმნის დროს!
 ნუ თუ გონებამ ყველა შექმნა, ყველას დასძალა?
 უნდა ეწეროს, რომ „პირველად შეიქმნა ძალა“.
 მაგრამ, როდესაც დავაპირე ხელის მოწერა,
 გულმა დამიწყო მოუსვენრად მაშინვე ძგერა.
 მე მშველის სული! დახმარებას ვხედავ კვლავ აქ მე
 და ეწერ თამამად, რომ „პირველად იყო თვით საჭმე“.

თუ რომ შენ ჩემთან გინდა დარჩენა.
 ფინია, ეხლავ შესწყვიტე ყფა:
 მოუსვენარი მეზობლის რჩენა
 ჩემთვის ძალიან მძიმე იქნება.
 ერთი ჩვენგანი უნდა წამოდგეს,
 და ამ სარკმლიდან გარედ გავიდეს.
 ზრდილობას უმალ გადავდებ ვანზე
 და მიგიტოვებ შენ ღია კარზე.
 მაგრამ რას ვხედავ? რა მემართება!
 ნუ თუ ყველა ეს ბუნებით ხდება?
 სინამდვილეა თუ მოჩვენება?
 ჩემი ფინია თითქოს იზრდება!
 სულ მაღლა-მაღლა აიწევს თავსა,
 ვხედავ, რომ იგი აღარ გავს ძაღლსა.
 ალბად ბოროტი სულის აჩრდილი,
 პასრი კბილებით, ცეცხლის თვალეზით
 სახლში გამოიყვია გაჩქარებითა.
 ოჰ! კარვად ვიცნობ ვინცა ბრძანდებით!

ამ ჯოჯოხეთურ, უმსგავს მაშხალას
ქალევე სოლომონის გასაღებითა.

სულჰი (დერუჟანი)

ერთი უკვე შეუპურიათ!
ნულარ შეხვალთ მაშ თქვენ იქა!
ვით მელია თრთის ხაფანგში
ჯოჯოხეთის ბერი ჭინკა.
იმოძრავეთ, იტრიალეთ,
მაგრამ გმართებთ ვაფრთხილება!
აღმა-დაღმა იფრიალეთ
და ისიც მსწრაფლ ვაფრინდება!
თუ რომ შევლა შეგიძლიანთ.
ნუ აყოფენბთ, ნულარ ელით!
თქვენც ხომ ბევრჯელ აგცდენიათ
განსაცდელი მისი შევლით!

ვაშხტი

რომ ღირსეულად დაუხვდე მხეცსა
მიემართავ ოთხის შელოცვის წესსა:
სალამანდერ, დაიწვი!
უნდენე წყლად იქეცი.
სელფე, გაპჭრი. ჰაერში
კობელდ, შრომა დაიწყე!
ვინც არ იცნობს ავ სულეებს,
მათ ძალას და თვისებას,
ის ვერც დაიმორჩილებს
ჯოჯოხეთის ქმნილებას.
გაპჭრი ცეცხლის აღში,
სალამანდერ!
ჩაილუბე წყალში,
უნდენე!
დაემსგავსე ცისიერს,
სილფე!
დაეხმარე მიწიერს,
ინკუბუს! ინკუბუს!
გამოდი! დაამთავრე შენ ეს საქვე დასასრულს!
ამ ოთხ სულთაგან არც ერთი სული
მხეცში არ არის ალბად ჩასული.
წუნარად ზის იგი და ლესავს კბილებს,
ჯერ კიდევ ვერ გრძნობს ალბად ტკივილებს.
უფრი დამიგდე, მოვითხოვ სმენას,

გავადლიერებ მაშ ამ ჩემს წყევლას,
ნუ თუ შენა ხარ სული ეული.
ჯოჯოხეთიდან გამოქცეული?
მაშ დაინახე შენ ეს ნიშანი,
თვით ჯოჯოხეთის ბნელი ლაშქარნი
ქედს მოიხრიან იმის წინაშე!
ძალღს აებურძგნა შიშით ბალანი,
გახრწნილო არსებაე!
ნუ თუ შენ არ ხედაე.
ძალღს ხელთუქმნელსა
და გამოოოქმელსა,
ზეცაში ასულსა
და ჯვარზე გაკრულსა?
მიიშალა ლუმელს იქით
გაიბერა სპილოსავით.
ყველა შთანთქა თავის სიერკით
და განირთხა ღრუბელსავით.
ნულარ ეკვრი შენ მაგ ჭერსა!
დაღწოქე შემომქმედსა!
შენ ხუმრობა ნუ გგონია.
დაგწვევ უშალ ღვთიურ ცეცხლით!
ნულარ ელი
მესამეჯერ მზიურ სხივის გამოფენას!
ნულარ ელი
ჯადოქრობის, ძლიერების გამოჩენას!

მეფისტოფელი

(ღრუბელი იფანჯება და ლუმელის უკანა კოჭელოდან გამოდის მეფისტოფელი სქოლას უიკისის ტანისამოსში).

რისთვის ხმაურობთ? რა დასჭირდა ნეტავი ბატონს?

ვაჟსტი

აი ფინია რისთვის ღულავდა.
მოსიარულე სქოლასტიკოსი
გპრედ გამოსვლას ვერა ბედავდა!
რა სასაცილო შემთხვევა არის!

მეფისტოფელი

ჩემი სალამი განსწავლულ ბატონს!
ოფელი მომგვარეთ ქვესკნელის პატრონს.

ვაჟსტი

თქვენი სახელი?

მეზისტოფელი

უმნიშენელოა ეს კიობზა მისთვის,
ვინც მუდამ ზიზლით უყურებს სიტყვებს,
გარეგნულ მხარეს გაურბის, ილტვის
და ტანება სიცოცხლის სიღრმეს.

ფაუსტი

თქვენ არსებაზე თქვენი სახელი
ჩეულებრივად მეტყველება ბევრსა,
სწორედ თქვენზეა ზედ გამოჭრილი.
რომ გეძახიან ბუზების ღმერთსა,
მატყუარას და ქვეყნი' დამქცევსა.
კარგი. ვინა ხარ მამ შენ ნეტავი?

მეზისტოფელი

მე ვარ ნაწილი სწორედ იმ ძალის,
ვისაც ავი სურს და კეთილს სიადის.

ფაუსტი

რა გინდა რომ სთქვა შენ მაგ იგავით?

მეზისტოფელი

მე ვარ სული ვინც უარპოფს მარად!
და მაქვს ამისი სრული უფლება:
რადგან სუყველა რაც ჩნდება ქვეყნად
დაუყოვნებლივ განადგურდება.
ამიტომ სჯობდა ამაო ღლეფას,
რომ არაფერი არ ყოფილიყო.
რასაც თქვენ უხმობთ სიკვდილს და რღვევას,
სთვლით ბოროტებად და ნამდვილ ცოდოდ,
მე მიმაჩნია ჩემ საფლობელოდ.

ფაუსტი

ნაწილს ირქმევ და მთლიანად-კი წარმომიდგები?

მეზისტოფელი

ემორცობდი, მაგრამ სიმართლეში გამოგიტყდებით.
მხოლოდ საბრალო ადამიანს მთლად მიაჩნია
ამ სასაცილო და პატარა ქვეყნის არსება,
მე ნაწილი ვარ იმ ნაწილის, თავდაპირველად
ვინც სუყველაფერს შეიცავდა და აღავსებდა.
მე ვარ ნაწილი ბნელეთისა, შექმნულ სინათლის,
ამაყ სინათლის, მშობელ ღამეს რომ ეჯიბრება,
და მას სამყაროს მთლად დაპყრობას რომ ეცილება.
მაგრამ ამაოღ, ვერ მიაღწევს ის რასაც ღამობს.

მუდამ ტყვედ ქმნილი აქ ხორციელს ებლაუქება:
სხეულით ნაშობს მას სხეული ლამაზად ამკობს,
სხეულის სახით დაბრკოლება გზაში უჩნდება.
მაგრამ მგონია, რომ ეს დიდხანს ასე არ გასტანს
და მისთან ერთად ყველა ჩაეა უეცრივ საულავს.

ვაჟსთი

ესლა კი ვხედავ შენ ღირსეულ დანიშნულებას!
შენ ვერ შესძელი დიდი განძის განადგურება,
და ამიტომაც მცირე საგნებს მიჰკავი ხელი.

მეფისბრძელი

და მის მიღწევაც მე ვერ შეეძელი.
ბევრჯერ მინდოდა, რომ დამეძლია
რაობა უხეშ, დაერდომილ ქვეყნის.
არარაობას მუდამ რომ ებრძვის.
მაგრამ სამყარო ისევ ვრცელია.
ქვეყანა ისევ მშვიდად ტრიალებს,
ცეცხლი და წყალი მას ვერას აკლებს.
ცხოველთ და კაცთა წყეული ჯიშში
ველარ შოისაჲ, ვერ გაწყდა მთელად.
ბევრი დავმარხე მე შავს მიწაში!
მაგრამ ხელ-ახლად სისხლი სჩქედს ველად.
ლანის სიბრაზით ვანთხიო ვესლი:
დედამიწაში, ჰაერში, წყალში,
ცივ ადგილს, თბილსა. მშრალზე და ნამში
ვაბნეულია სიცოცხლის თესლი!
და რომ არ მჭონდეს მე ცეცხლის ალი.
დამეხმობოდა ცხოვრების კვალი.

ვაჟსთი

მაშ, მუდმივ მოძრავ, შემომკმედ ძალას
უპირდაპირებ ეშმაკის ცივ მუშტს!
ამაოდ ეტრფი ცბიერ განზრახვას,
ტყუილ-უბრალოდ იშფოთებ შენ გულს!
ბნელი ქაოსის უცხო ქმნილებავ!
გიაჩვ დაიწყო სულ სხვა ხელობა.

მეფისბრძელი

უფრო გულდასმით და ზედმიწევნით
გაეჭნება შემდეგ მაზე მსჯელობა!
არ შეიძლება გაგშორდეთ ესლაე?

ფაშსტი

მე აღარ მესმის თუ რისთვის ღელავ.
 ხომ გავეცანიტ ერმანეთს კარგად.
 თუ მოისურვებ კვლავ მოხვალ მარდად.
 აი ფანჯარა, აგერ იქ კარი!
 აგერ საკვამლე რა ახლო არი!

მეფისტოფალი.

უნდა გამოეტყუდე, ვერ გავალ კარში.
 წინ მელობება ხცირე ნიშანი,
 ღრუღეს ფეხია შიგ გასავალში.

ფაშსტი

სჩანს პენტოგრამმა გაწუხებს ალბად?
 ქვესკენელის შვილო, ამიხსენ კარგად.
 როგორ შემოხველ თუ ხარ შეკრული?
 ან ვით მოსტყუედი ბოროტი სული?

მეფისტოფალი

კარგად გასინჯე ეგ ხუთ-ათხედი
 ვერ არის სწორედ გამოხატული,
 ოღნავ ღიაა ერთი კუთხედი.

ფაშსტი

აი შემთხვევამ რა რიგ დაგცინა!
 მაშ ჩ მი ტყვე ხარ და გაქქს აქ ბინა?
 გაჩარხულია აწ თითქმის საქმე!

მეფისტოფალი

ვერ შეამჩნა ფინიამ საფრთხე:
 ეხლა-კი საქმე თავდება მწარედ
 და ველარ გავა ეშმაკი გარედ.

ფაშსტი

რატომ არ გახვალ შენ მიანიც ფანჯრით?

მეფისტოფალი

ასეთი არის ეშმაკთა და აჩრდილთა წესი.
 როგორც მოსულობათ, წასვლაც უნდა იმავე გზებით.
 ჯერ თავს ვგრძნობთ ლაღად, და შემდეგ კი მონებად ვხდებით.

ფაშსტი

მაშ ჯოჯოხეთსაც ჰქონებია თავის უფლებამ?
 ძალიან კარგი! ეხლა უკვე აშკარად ვხედავ,
 რომ თქვენთან მალე მოხერხდება ხელშეკრულება?

მეზინტოფელი

და დანაპირებს მიიღებ სრულად,
 არ გამოგრჩები არაფერს მტრულად.
 მაინც შენ უცბად მა, ვერ მიხვდები,
 კვლავ ვიბაასოთ უფრო ხანგრძლივად.
 ახლა-კი მე აქ ველარ დავრჩები,
 ვემუდარებით, გთხოვთ, რომ გამიშვათ.

ვაუსტი.

მაშ დარჩი კიდეც აქ ერთი წამი
 და გამაგონე კარგი ამბავი.

მეზინტოფელი.

ეხლა გამიშივი! კვლავ ზოვალ მალე
 და მაშინ მკითხე კარგი და ავი

ვაუსტი

მე არ ვამიბამს შენთვის აქ ქსელი,
 შენ თვითონ მოჰყე შემხვევით მახეს.
 ვინც ეშმაკს იპყრობს, ჩასჭიდოს ხელი!
 ველარ იხლავს კვლავ იმას სახეს.

მეზინტოფელი

თუ კი ასე გსურს, მაშ აქ მოვიცდი,
 სიამოვნებით დავრჩები შენთან,
 იმ პირობით-კი, რომ არ მოიწყენ
 და გაერთობი სიმღერით ჩემთან.

ვაუსტი

სიამოვნებით დავიწყებ ღზენას,
 თუ ხელოვნებით დამიტკობ სმენას!

მეზინტოფელი

ჩემო ძმობილო, ამ ერთ საათში
 უფრო მეტს იგრძნობ სიამოვნებას,
 ვიდრე მთელი წლის მარტობაში.
 ნაზი სულების ტკბილი სიმღერა,
 მათ მიერ ქმნილი ტურფა ხატება
 სულ არ წააგავს უძრავ ღზენას.
 აქ შენი ყნოსვა უმალ დასტკბება,
 დასტკბება უმალ თვით ვემოვნება
 და მიეცემი მსწრაფლ აღმავლენას.
 ჩვენ სამზადისით თავს არ მოგაწყენთ,
 ყველა აქა ვართ, აბა დაიწყეთ!

ს უ ლ ე ბ ი

გაჭკრი, წყვილიადო,
ზეცის თაღებში!
გამოიარე
უფსკრულ ღამეში
კისფერ-თვალემა
ნაზო ეთერო!
გაიფანტენით
შავო ღრუბელნო!
და აღმობრწყინდით
ვარსკვლავნო, მზენო,
სხივ-მოელვარე,
მონარნარენო,
თქვენ, ზეცის შვილნო,
სიტურფით ქწილნო,
დაიწყეთ ირგვლივ
მსუბუქი ფრენა,
ენება აშლილო,
დაიცხრე ღელეა.
და სამოსელო
ნაზად გაშლილო,
გადაეფარე
ველებს და ბალებს,
სადაც მიჯნურნი
ღრმა ჩაფიქრებით
მიეცემიან
იღუმალ ზრახვებს.
ამწვანდი ვაზო,
და გაიხარე!
მძიმე მტევენებო
ძირს დაიხარეთ!
და საწნახელში

მსწრაფლ ჩაიყარეთ,
ღვინოვ მჩქეფარე.
დაიწყე ღელეა,
ბროლის ლაღებით
გასტყორცნე ელეა!
აღიმართენით
მაღალნო მთანო,
გაგრცელდით ზღვამდის
ველნო და ბარნო!
ნაზი სიმწვანით
დასტკბით მუნ თვალნო.
და თქვენ ფრინველნო,
ოცნებით მთერალნო,
გაფრინდით მზისკენ,
გაფრინდით ნათელ
კუნძულებასკენ,
რომ მოძრაობენ
ტაღების ზევით,
სადაც გუნდ-გუნდად
ვეცევათ ჩვენ ლენით,
დაგჭკრით ველებზე
ლაღად და შევებით.
რიგი მიხობავს
კლდეებზე მთაში,
რიგი მიცურავს
შიგ შუა ზღვაში,
რიგიც მიფრინავს
სულ მაღლა ცაში,
და ყველა ეტრფის
მუღმივ სიცოცხლეს,
შორეულ არეს,
მზიბლავე ვარსკვლავებს,
ზედნიერ მხარეს.

მეფისბოფელი

სძინავს! რა მარჯვედ იმოქმედეთ ჰაერის შვილნო!
რა რიგ მოხიბლეთ მშვენიერი, ტურფა ჰანგებით!
ამ კონცერტისთვის მოვალედ ვთვლი თავს თქვენს წინაშე.
შენ ჯერ არ ძალგდის გაუმკლავდე ეშმაკს გაბედვით!
თავბრუ დაახბით თქვენ მას ტკბილი სიზმრის ლანდებით
და გადასტყორცნეთ ფუქსოცნების მღელვარე ზღვაში!

მაგრამ მე მაინც ვსაჭიროებ ვირთაგვას კბილებს,
რათა წავშალო ჯადოქრობის ნიშანი გზაში.
არ გავაგრძელებ მე აქ დიდხანს შელოცვის სიტყვებს,
უკვე ფუსფუსებს ერთი ახლოს და ყურსაც მივდებ.
მე, ვით ბატონი თაგვი და რწყილების
ბაღლინჯო-ბაყაყ-ბუზებ-ტილების,
გიბრძანებ უმალ გადაღრღნა კარი,
სადაც იქ ქონი წასმული არი.
უკვე გამოხტი? შეუდექ საქმეს!
განაპირას ძევს ჯადოს ისარი,
კარში გასვლის რომ ნებას არ მამძლევს.
ნულარ აყოვნებ! მოჰკიდე კბილი!
ფაუსტ, ნახვამდის! განაგრძე ძილი!

ფაუსტი (იღვიძებს)

ნუ თუ მოვტყუვდი კვლავ ჩემდა ჭირად
და გაჰქრა დიად ოცნების კვალი?
ნუ თუ ეშმაკი ვნახე მე სიზმრად
და დაიკარგა ფინია ძალი?

(შემდგომი იქნება)

თარგმანი გერმანულით.

იბერიელი.

სოფოკლე

ანტიგონე

დ რ კ მ კ

მომხმედნი პირნი:

კრეონ, მეფე თებასი.

ევრიდიკე, მისი ცოლი.

ჰემონ, მათი ვაჟი.

ანტიგონე, დისწული კრეონისა და ჰემონის საცოლო.

ისმენე, მისი და.

ტირესია, ბრმა მოხუცი, მისანი.

დარაჯა.

მსახური კრეონისა.

ხორო, თებელნი მოხუცი.

მცველნი და მსახურნი კრეონისა.

მხეველნი ევრიდიკესი.

პ რ ლ მ გ ი.

(სცენა წარმოადგენს მოედანს კრეონის სასახლეს წინ თებას ციხე-დარ-
ბაზში. სასახლეს სამი კარი აქვს: ერთი შუაზედ, ორად-მისახურავეი, და ორიც
გვერდისა; სამივე კარი დაკეტილია. განთიადია.)

მარჯვნივ გამოჩნდება ანტიგონე ძაძამოსილი, ხელში პატარა სურა უჭირავს, მარჯვენა გვერდის კარს უახლოვდება და აკაკუნებს, მერე ჩუმად ელაპარაკება კაკუნით გამოხმობილ მოახლეს. მოახლე გადის. ანტიგონე უკუდგება შუა სცენაზედ. იმავ მარჯვენა გვერდის კარით გამოჩნდება ისმენე. ანტიგონე მისკენ გაეშურება).

ანტიგონე.

- დაო ისმენე, ჩემო სისხლ-ხორცო,
 ნუ თუ ვერ ჰხედავ ოადიპოსისა
 ცოდვა-ბრალისთვის, ვიდრე ცოცხალვართ,
 შურისგებითა ვით გვედენის ზეესი?
 5.   ჭირი, სირცხვილი, უპატიობა—
 რა არ გვინახავს შავს დღეში მყოფთა!
 და ეხლა კიდევ—არ გაგიგია?—
 თუ რა ბრძანებას უცხადებს ყველას
 მხედართმთავარი, თუ რა სიავს
 10.   მოყვასთა ჩვენთა უმზადებს მტერი?..

ისმენე.

- არა, მას შემდგომ, ჩვენ რომ ორივემ
 დავჰკარგეთ, დაო, ორივე ჩვენი ძმა,
 ერთურთის მიერ ერთს დღეს მოკლული,
 და არგოსელთ სპა გაიქცა ღამით,
 15.   არცა საამო, არც სამწუხარო
 მსმენია მათი და არც ის ვუწყვი,
 შვებას თუ ვარამს მიმზადებს ბელი.

ანტიგონე.

ვიცი და მისთვის გინმე სასახლით,
 რათა თავისწინ გაიმბო ყველა.

ისმენე.

20.   რა ამბავია? ეგრე რად ჰლელავ?..

ანტიგონე.

- ვით არ ავლელდე, ოდეს კრეონმა
 ერთს ძმას შიავო დიდი პატივი
 და მეორეს კი უპატიობა,
 ადათისამებრ და საფერისად,
 25.   უბნობენ, დაჰვლა მან ეტეოკლე
 და ღირსეული ქვესკნელსა შინა
 მისცა სავანე. და პოლინიკეს,
 აგბედათ მოკლულს, არც დატირება,

30. არგუნა, არცა დამარხვა,—ბრძანა
დაუტირალა დაადღონ გვაში,
ვით სანუკუარი დაელა ფრინველ-ა.
სათნო კრეონი გვიბრძანებს ამას
მე და შენ,—გამბობ, მეც მეთქი,—და თვით
აქ ამცნობს ყველას, ვინც ჯერ არ იცის.
35. ის არც უბრალოდ ჰრაცხს ამ ბრძანებას—
ურჩს ქვით ჩაქოლვა ელის საქვეყნოდ.
ეს ამბავია. და ეხლა ვნახავ,
კეთილშობილის დედამისი შეილი
პატიოსანი ხარ თუ უგვანი.

ისმენე.

40. ბედკრულო, თუ კი ეგრეა საქმე,
რით დაგეხმარო ან დაგიშალო?

ანტიგონე.

აბა, იფიქრე, თუ შემეწევი.

ისმენე.

საშიშს აპირებ! რა გავიზრახავს?

ანტიგონე.

დაიხმარები დავფლათ ძმის გვამი?

ისმენე.

45. როგორ თუ დავფლათ? მერე ბრძანება?

ანტიგონე.

შენსა და ჩემს ძმას უშენოდ დავფლავ
და აღვასრულებ ჩვენს საერთო ვალს.

ისმენე.

თავებელო, კრეონს გინდა ეურჩო?

ანტიგონე.

45. ის ვერ დამიშლის ვალის სრულყოფას.

ისმენე.

50. დაო, იფიქრე, ვით საძრახისად
და უპატიოდ აღმოხდა სული
მამას, თვითვე რო ცოდვანი თვისნი
ცხადჰყო და ორეც დაიშო თვალი.
შემდგომ მის დედამ და ცოლმა თანად

55. ვით ჩამოირჩო სასირცხვოდ თავი.
 მერე ორმა ძმამ მოჰკლა ურთერთი
 და განიშხადა სვე ერთნაირი.
 ეხლა ურჩობით ჩვენ რო გავჰქელოთ
 ბრძანება მეფის და ნებისყოფა,
60. უფრო საძრახად დავიღუპებით.
 დედაკაცო, აბა, ვით ძალგვიძს ბრძოლა?
 ძლიერთ ხელქვეშ მყოფთ გემართებს მონება,
 შევევედრები ქვესკნელის ღმერთებს
 შემინდონ ცოდვა: ხელისუფალთა
65. ვემორჩილები იძულებითა.
 უგნურებაა თავს იღვა საქმე,
 ძალს და ღონეს რომ აღმატება,

ანტიგონე.

(უკუდგება, ცივად და ამაყად)

- არც გატან ძალას! და თუმც ისურვო,
 შენი შეწევნა აღარ მაამებს.
70. როგორც გენებოს! მე კი დაემარხავ.
 ასეთ საქმისთვის შევბით მოვკვდები
 და განვისვენებ. ლეჩრთების სათნო
 ძვირისმოქმედი საყვარელს ძმასთან
 და საყვარელი. მე მიჩრჩენია
75. ქვესკნელის სათნოყოფა ღმერთების,
 სად სავანეა სამარადისო,
 ეიღრე უფალთა ამ ქვეყნისათა,
 შენ კი, თუ გნებავს, დაჰვმე ღვთის მცნება.

ისმენე.

მე მცნებას არ ვკმობ, მე ხალხს ვმორჩილობ.

ანტიგონე,

80. იმართლე თავი! მე კი მივღვივარ
 და განუშხადებ ძვირფას ძმას საფლავს.
 (წასვლას აპირებს. ისმენე გადაეღობება)

ისმენე.

ვაიმე ბედკრულს, მე ვშიშობ შენთვის.

ანტიგონე.

ჩემთვის ნუ, გიჯობს შენთვის იზრუნო.

ისმენე.

85. არსად წამოგცდეს, გულთ დავიმარხოთ
ეს საიდუმლო.

ანტიგონე.

ო, ვამამელავნე,
აქნობე ყველას. შენის დუმილით
მხოლოდ სიძულვილს გამიძლიერებ.

ისმენე.

(წეურაცხყოფილი დააშტერდება დას და უკუდგება ზარდაცემული)
შენ გული კიდევ გეგზნება ცეცხლით!

ანტიგონე.

ვაამებ, ვისიც ფრიად მსურს თნება.

ისმენე.

90. ძალა არ შეგწევს. ფუჰია სწრაფვა.

ანტიგონე.

ღე, თუ ვერ შევძილ, თავს მივანებებ.

ისმენე.

ნუ გაგიტაცებს უქმი ოცნება.

ანტიგონე.

95. თუ კვლავ განაგრძე, სამართლიანად
მეც შემძულდები, განსვენებულსაც.
დამტოვე მარტო ჩემის ოცნებით,
ავიტან სასჯელს, მაგრამ ვერ დაეთმო
ამცდეს სიკვდილი სახელოვანი.

(გადის)

ისმენე.

(მიზავლის მიმართ)
მშვიდობით, წადი. ხვალ თუმცა ბელი,
საყვარელი ხარ შენიანთათვის.

(დაღვრემილი იმავ გვერდის კართ ბრუნდება სასახლეში. სცენა ცალიერია.
თენდება).

გამოსვლა (პაროდოსი)

(ქალაქის მხრით მოედანს უახლოვდება თხუთმეტი მოხუცი — თებელი დარბაისელი. ამავე დროს ამომავალი მზის პირველი სხივები გაანათებენ სასახლეს. მუსიკა სტროფებისა სალირიკოა, სიმებისა კი — სამარშო, მაგრამ საერთოდ საზეიმო და სახადიკო.

მოხუცი შუაზედ შესდგებიან, ზეცად ხელ-აღპყრობილი კრძალვით მიესალმებიან ამომავალ მზეს და ჰგალობენ).

ხ ო რ ო .

სტრ. I

- 100 ო, სხივო მზისა, შვიდბეჭე თებაში ეგრე მშვენივრად უწინ არასდროს გაბარწყინებულხარ!
ძლივს-ლა გიხილეთ, თვალის ჩინო ბედნიერის დღის დირკას მდინარის წიაღსა ზედა შუქმოიფეფ რომ აღმობრწყინდი და მუის განჰვანტე უკუქცეული
105. თეთრ-ფაროსანი არგო.ელთ ჯარი გზა დაბნეული.

სისტ. I

110. შულლით და მტრობით აღტყინებულმა ის ჩვენს ქვეყანას შემოუსია პოლინიკემ და მძაფრის განგაშით სარალუჯ-მკული ზუჩით, ჩაუხუტით თავით ფეხამდის საკურველ-სხმულმა ფრთა-თეთრმა ორბმა ლივლივით დაჰქროლა ქალაქს.

ანტისტრ. I

115. შესდგა ბანისა ნივნივსა ზედა და შვიდ-ბეჭე ქალაქს სისხლისმსმელ შუბებს უორენდა ყოვლგნით, გარნა იოტა მისივე, სანამ ჩვენი სისხლითა პირს აივსებდა და ბურჯთა ციხისა აღი კერეონთ გადაჰტვავდა. და ზურგით კერძო გაისმა ზათქი — გველმშაპისა ეს უძლევი კვეთება იყო.

ანტისის. I

120. სძაკს მკვებარობა ენა-ჰარტალი ზევის სამართლიანს და რომ იხილა, იუ ვით მოჰქროდნენ მთისა ნაკადათ ზეცხა ოქრომ.ულ აბჯრის ჩხარუნით, განაუხა ელვით ვინც კედლის თხემზედ უკვე მხად იყო, ხმა განეთინა
125. გამარჯვებისა.

სტრ. II
 ცეცხლისმფრქვეველი მიწასა ეწყვეტა ძალემ
 და ზანზარი ჰყო, გაშმაგებული კვეთებით
 ცოფს რომ ანთხევდა
 და ბორგნული ბურჯთ აწყდებოდა.
 130. ამბავი მოჰხდა ეს სხვაფრივ,
 სხვათ კი სხვაგვარი არგუნა ბედი დიდმა არეამ
 კეთილმოწყალემ.

სისტ. II
 შეიდთა სარდალთა შეიდ ბჭეთა წინა
 დამწკრივებულთა თანსწორ რაზმებით
 135. ერთოთრის მოღმა დაუგდეს ზეცსა
 გარემიმქცევსა სპილენძის ხარკი
 ორს ბედშავს გარდა, ერთის სისხლ-ხორცის,
 ძლევაშოსილთა შუბთა ძკერებით
 რომ ჯრთნაირი ირგუნე' ხვედრი.

ანტიისტრ. II
 მაგრამ ჰა ღირსადქებული ღმერთი გამარჯვებისა
 თებას, საომარ ეტლებით განთქმულს, ეწვია ღიმით.
 მაშ, დავივიწყით ომ-მოხდილთ
 ბრძოლა და მოვვლოთ ფერხულით
 ღმერთების ყველა ტაძარი
 145. და დე ბახუსმა, დედამიწისა შემქერელმა როკვით,
 ჩვენ გვიწინამძღვროს.

(სასახლის შუა კარი იღება. შემოდის კრეონ. ამაღად ორი ქეშიკი ახლავს.
 ხორო მწკრივდება სასახლეს წინ და ელის მეურს ბრძანებას)

ანტიისტრ. II
 აჰა, აგერა გამოჩნდა კრეონ
 მენოიკეს ძე, ღმერთთა განგებით,
 ცვალებად ბედის ბრუნვისა გამო
 150. ანაზღეულად გამეფებული!
 რა უღევს გულში! რისთვის საქვეყნოდ
 ვასცა ბრძანება
 და საგანგებოდ აქ გვიხმო ბჭობად?

მოქმედება პირველი

სცენა პირველი

(შემოდის კრეონ მხედართ-მთავრის შესამოსელით და ამალის თანხლებით.
 მის სახეზედ ტანჯვა აღბეჭდილი. გაუსწორდება რა სასახლეს, უტყვის სამა-
 დლომელის ლოკვით მიესალმება ღმერთებს და შემდგომ მიჰპართავს უხუცესთ).

კრონ

155. მოქალაქენო, ღმერთთა ინებეს
 დიდის შფოთითა სამეფოისა
 ჩენის შერყევა და კვლავ აღდგენა.
 (მოკლე პაუზა. სცდილობს თავი წაართვას ნალვლიანს ფიქრებს).
- გზირთ პირით ცალკე აქ მოგიწოდეთ,
 რადგანაც ვიცი—ლაიოსის ტახტს
 და მეუფებას პატივსა სცემდით
160. და როს დაემხო ოადიბოს—მხსნელი,
 თქვენ იმათ შვილებს კვლავ ერთგულებდით.
 აწ, ოდეს ძმები სამრახის შულლით
 ეკვეთნენ ჟრთერათს და თვით ირგუნეს
 სირცხვილეულთა მრჩობლი სიკვდილი,—
165. ტახტი მე მიპყრავს, ხელისუფლებაც,
 ვით დაღუპულთა ახლო ნათესავს.
 ძნელია მიჰხედე კაცის ზნეობას,
 სულსა და აზრსა, ვიდრე არ იჩენს
 თავს, ვით მმართველი და სჯულმდებელი.
170. მე კი, უნდა ვსთქვა, ვფიქრობ ცუდია
 იგი მმართველი, ვინც არ უგონებს
 წარჩინებულთა ვაზირთა რჩევას
 და შიშნული კბილს აქერს ენას,
 ხოლო ვინც მამულს სცელის მეგობარზედ,
 უარესია, არაარა არის.
175. მე, იცის ზევსმა ვულთანიხილეგმა,
 ვერ გავჩუმდები, ოდეს დაღუპვა
 მოელის მამულს, და ვერც ვიწამებ
 მოყვრად მამულის მტერს, რადგან ვიცი,
180. რომ სამშობლოა ხსნა ერთად-ერთი—
 თუ მისი ნაეი სწორედ მისცურავს,
 ჩვენც მეგობრებსა მრავლად შევიძენთ.
 ასეთის წესით აღვადგენ ქალაქს.
 აწ სათანადო გავეც ბრძანება
185. ოადიბოსისა შესაბამე ძეთა:
 ეტეოკლესა, მამულისთვის რო
 გასწირა თავი და მოჰკედა გმირად,
 ჰხამს აღფუსურლოთ ყოველი წესი,
 ვით ეკადრების ჩინებულთ გვამთა.
190. და პოლინიკე—იმის ღვიძლი ძმა—
 ლტოლვილი რო კვლავ დაბრუნდა ქალაქს
 და მოინდომა ჩენის მამულის,

195. ღმერთების ქანდაკთ ცეცხლით შემუსვრა,
ძმათ სისხლის დაღვრა, სხვათ დამონება,—
ვბრძანე არ იქმნეს წმინდა წესისმებრ
დასაფლავებულ—დატირებულნი...
დე, ეგდოს ლეში დაუმარხავი
ძალთა და ფრინველთ ლუკმად საზარი.
ეს არის ჩემი გულის პასუხი.
200. ძვირისმოძქმედსა ვერ ვპსცემ მეტს პატივს,
გარნა ვინც მამულს მუდამ ერთგულობს,
იხვექს დიდებას სიკვდილ-სიცოცხლით.

(პაუზა. მოხუცი ურთიერთს შორის ვაზირობენ, ეტყობათ, რომ შეშინებულნი და შეწუხებულნი არიან. რიგს ხელები ზეცად აღუპყრია, თითქო ღმერთებს იმოწმებსო; რივი სცდილობს შეურიგებელნი დაიყოლიოს. თანდათან კრეონის მომხრენი იმარჯვებენ).

პირველი მოხუცი

205. იყოს, ჰე კრეონ, მენოიკეს ძე,
ეგ შენი ნება მამულის მტრისა
და მოყვრისათვის. მკვდრისა თუ ცოცხლის
შენთა ხელთ არის წესის დაღება.

კრეონ

(გულძვირად უცქერდა მოხუცთა ყოყმანს)
ვინძლო დაიცვათ თქვენი ნათქვამი.

პირველი მოხუცი

უმჯობესია უმცროსთ უბრძანო.

კრეონ

გვამს მცველნი უკვე მიჩენილნი ჰყავს.

პირველი მოხუცი

210. მაშ, სხვა რა გნებაეს? ჩვენ რას გვიბრძანებ?

კრეონ

კანონის ურჩნი უნდა ალაგმოთ.

პირველი მოხუცი

ვინ არის გიჟი სიკვდილს ჰნატრობდეს!

კრეონ

ღიად, სიკვდილი! მაგრამ კაცს ჰლუპავს
ხშირად იმედი ანგარებიითი.

სცენა მეორე

(მინდვრის მხრით სცენაზე გაუბედავად და კრძალვით შემოდის გლეხი, როგორც შემდეგ აღმოჩნდება, პოლინიკეს გვამის დარაჯა. კრეონს მძიმედ თავს უკრავს, ჩერდება და კეფას იფხანს. კრეონის უსიტყვო შეკითხვაზე იწყებს ამბის თხრობას ვითამც თამამად და სცდილობს შიში არ შეიმჩნიოს).

დარაჯა

215. მეფევე, ვერ ვიტყვი, რო ფეხმალიად მოვრბოდი აქეთ სულ-დაულეზლად. არა, რამდენჯერ შევდექი გზაში და შიშით უკან ვიციკირებოდი... გული მიგრძობდა და ხან მითქმიდა:
220. საით მიდიხარ, შე უბედურო, იქ ხო სასჯელი გელოდებაო. ხან კი: თავხედო, რად იგვიანებ? კრეონს ამბავი რო სხვამ აუწყოს, დაისჯებიო!—ამ თქიქში ვიყავ, გზა გამიგრძელდა, ძლივს მოვატანე.
225. ბოლოს ვარჩიე გხლებოდი-და თქმც ბერს ვერას გეტყვი, გეტყვი მაინცა და დე გადამხდეს, რაც მიწერიია.

კრეონ

(გამამხნევებელის ღიმილით)
 რა მოხდა? ეგრე რამ შეგაშინა?

დარაჯა

230. ჯერ ჩემი გითხრა: მე არ მიქნია, არც ვიცი, ვინ ჰქნა და რო დამსაჯო ალაღ-მართალი, სამართალია?

კრეონ

ოსტატურად რო მართლულობ თავსა, ალბათ მაუწყებ ახალსა რასმე.

დარაჯა

235. გამბედაობა წამერთვა შიშით.

კრეონ

ბარემ სთქვი, მორჩი და გაეთრიე.

დარაჯა

(სასოწარკვეთილის გამბედაობით)

აკი გიამბობ. ეს არის ვისლაც
 დაუფლავს გვანი წმინდა წესთამებრ
 და წაუყრია ზედ მშრალი ქვიშა.

კრეონ (აინთება)

240. რაო? რას ამბობ? ვინ გაჰბედავდა?

დარაჯა

რა ვიცი. კვალი იქ არ სჩანს ბარის,
 არც წერაქვისა; მიწა მყარია,
 გლუვი, უთხრელი და ურმის თვლებით

245. დაუტკეპნელი, კვალი კი არ სჩანს.
 პირველ მორიგემ რომ ეს გვაცნობა,
 ყველა შეგვზარა ამ სასწაულმა.

ცხედარი გაჰქრა, მოსულა ვილაც
 და წაუყრია დახსნად ცოდვისა
 ზედ მხოლოდ მიწა და გაქცეულა.

250. და არც ნადირის იქ სჩანს ნაეალი,
 არცა ძაღლისა, აგვიტყდა ლანძღვა,
 ბრალს ესდებთ ერთმანერთს და გავაჩაღეთ
 კინალამ კრივი—ვინ დაგვიშლიდა?

255. ყველას გვაქვს ბრალი და ყველა ჰფიცავს,
 რომ ამ საქმისა არა იცის რა.

უხმობთ ღმერთებსა, მზად ვართ ცხადყოფად
 უბრალოების ცეცხლით და შანთით,
 რომ ამ საქმეში არც მოქმედებით
 და არც განზრახვით გვიდევს რამ წილი.

260. ვერაფერს გავხდით. ბოლოს დაიწყო
 ერთმა და შიშით ყველას თავები
 ჩავვაქინდვრინა: ვერც შევესიტყვეთ
 და ვერც ვიპოვეთ გზა უკეთესი.

265. იგი გვიჩვენდა დაუფარავად
 სუყველაფერი გვიამბნა შენთვის.
 სიტყვა ჰკუაში დაუჯდა ყველას
 და ეს საამო ხვედრი მე მერგო.
 აი, მოვედი, თუმც ვერ გაამეთ—
 ვის იამება ცუდის მთხრობელი!

(კრეონმა მთელი ამბავი ცხვირპირ-ჩამომშვებულმა მოისმინა მღუმარედ და ეხლა სდგას დაღრეჯილი და თავდახრილი. მოხუცნი ცხარედ ეჩურჩულებიან)

ერთმანერთს. ვინც წინაპირველად კრეონის ბრძანების უკმაყოფილო იყო, ეხლა გაორკეცებულის უდიერებით ეკრტიმლება პირველს მოხუცს, რომელიც ბოლოს მიჰმართავს კრეონს).

პირველი მოხუცი.

270. მეფეე ჭკლაში ერთი რამ მომდის:
 ღმერთებს არ ედვასთ საქმეში წილი.

კრეონ.

(ერთბაშად თავს აიღებს)

დაჩუმიდი, ვიდრე განმარისხებდე.
 უგბილმეტყველებ, თუმც ხარ წხცოვანი.

275. რაებს მიჰქარავ? თუ მართლა ჰგონებ
 მაგ გვამისათვის ჰზრუნავენ ღმერთნი?
 განა დაფლავდნენ ღირსის პატივით,
 ვით ქველმოქმედსა, ვინც თავს დაგვესხა
 მშენიერ-შენთა ტაძართ დამხოზად,
 კანონთ დათრგუნვად და საღეთო ძღვენთა?
280. განა უკეთურთ ჰტარვენ ღმერთები?
 არა!

(ხმის ამაღლებით, მისჩერებია უკმაყოფილოებს)

ღრტვინავენ დიდი ხანია
 მოქალაქენი, მგობზენ იღუმალ
 თავის კანტურით და ვით შემფერის
 ქედს არ იხრიან ხელმწიფებისა

285. ჩემის უღელ ქვეშ. იმათ დაჰქრთამეს
 (დარაჯას მიმართ)

მიზღით ესენიც და წეაცდინეს.
 ვერცხლის ბრალია! ის არის წყარო
 ბოროტებისა. ის ანგრევს ქალაქთ,
 იგი მამაკატე ექსორია-ჰყოფს,
 იგი ჰრყენის მოკვდავთ კეთილთა ზნეთა
 და გულთ უნე-გავს სარცხენო ზრახვათ,
 ძმაცვა—შაკვროზას და უღეთობას.
 მაგრამ დადგა დრო და დაისჯება
 სამართლიანად ვერცხლის მოყვარე.

(დარაჯას)

295. იცოდე, თუ კვლავ მაქვს ზევსის რიდი,
 ვაცხადებ ფიცით, თუ დამნაშავე
 თქვენ არ იპოვეთ და არ მომგვარეთ

300. თვალწინ, გაკმარებთ, გგონია, სიკვდილს?
ცოცხლივ დაგკიდებთ, ვიდრე თავებდსა
არ აღმოაჩენთ, რათა უწყოდეთ,
თუ სად ჯერ არს ეძიოთ სარფა,
ქურდვას გარჩევით განაგრძობდეთ და
ყოველ საქმეში არ ანგარობდეთ.
305. განა ვერ ჰხედავ, ხშირად ხსნიხა წილ
ბინძური ქრთამი ჰლუპავს მრავალსა.

დარაჯა.

ვსოქება კიდევ რამე, თუ სჯობს მოვკურცხლო?

კრეონ.

ნუ თუ ვერ ჰხედავ, რო თავს მამებზრებ?

დარაჯა.

სმენას გიშხამავ, თუ გულს გილონებ?

კრეონ.

კითხვასაც ჰხედავ, თუ რა მალონებს!..

დარაჯა.

310. ძვირისმოქმედმა მოგიწყულა გული
და მე ყურთსმენა.

კრეონ.

ყბედი ყოფილხარ!

დარაჯა.

მაგრამ ამ საქმის არ ვარ მოქმედი.

კრეონ.

შენ ხარ და სულიც ვერცხლად გაჰყიდე.

დარაჯა.

315. ვაიმე! იქვი, ტყუილი იქვი
საშინელია!

კრეონ.

იყბედე ვერე.

მაგრამ უკეთუ აქ არ მომგვარეთ
თქვენ დამნაშავე, ნახავთ რა ხითათს
შეგამთხვევით ბილწი ანგაარება.

(მიდის სასახლისაკენ. მის მიახლოებისას შუა კარი გაიღება. ზღრუბლზედ გამოჩნდება დაღვრემილი დედოფალი ევრიდიკე, მას ახლავს ფერმკრთალი და ძლიერ აღელვებული ისმენე. კრეონი ცოლს სალამს აძლევს, მერე უნდა მიეალერსოს ისმენეს, მაგრამ შეცბუნებული მის ყოფაქცევით უნებლიეთ გაეცლება. კარი დაიხურება).

ღარაჯა.

(კრეონის მრისხანე სიტყვებს შემდეგ უძრავად იდგა, თითქო გაშეშებულიაო; ეხლა, როდესაც კრეონი კარს მიეფარა, თითქო გონს მოვიდა და ეუბნება წასულს).

- 320 ნეტამც მოგგვრიდეთ! თუ გვწუალობს ბედი,
 მივაგნებთ მის კვალს, მაგრამ, იცოდე,
 მე ველარ მნახავ. ეხლაც თავმთელი
 რო მოვრჩი საფრხეს, ღპერაუებს ვუჰადლი.
 (საჩქაროდ გადის).

პირველი სტასიმოდი.

ხორო.

სტრ. I

- 325 ბევრი რამ არის ძლიერი ქვეყნად, მაგრამ კაცისა
 არაფერია უძლიერესი. საშინელ ქარში
 იგი მისცურავს თეთრ-ფაფარ ზღვაში და აპობს ტალღებს.
 პატეოსანსა ღმერთთ შორის გეას,
 მარად უზრწნელსა და უღეველსა,
 ჰლაღავს, წლით-წლამდე ცხენ-შენმულ გუთნით
 უღადრავს მიწას გულმკერდსა.

ანტისტრ. I

- 330 ბრძენია იგი, მსუბუქფრთა ფრინველთ გუნდებს აკანათს
 უგებს და იჭერს ზაფანგ-ისხერტით მხეცებმა ტყისას
 და იზორჩილებს და გონიერსა ზღვითგან ამოჰყავს
 სათხველით თევზი. ის ოსტატურად
 335 მთისა და მინდვრის აცხრობს ნადირთა
 და უხედარსა კუროს გარეულს
 და სქელფაფარ ცხენს ადვამს უღელსა.

სტრ. II

- 340 მან სრულჰყო ნიჭი სიტყვისა,
 განავითარა მახვილი,
 ვით ელვა, გულისხმა და გონება
 და საზოგადო ცხოვრების ზნენი.

345 მან მოახერხა თავის დაფარვა
მძაფრის ყინვის და ჭარიშხალისგან.
იგი უმწეო არას დროს არის,
მხოლოდ არ ძაღუძს სიკვდილს გაეჭკეს,
თუმცა იპოვა მძიმე სენთა საკურნებელი.

350 ანტიტრ. II
ასეთის სიბრძნით შექცული,
ხელოვანი და ოსტატი
ხან კეთილს საქმეს, ხან ბოროტობას ემსახურება
და არღვევს ქვეყნის კანონთა
და ღმერთთა წმინდა სამართალს.
მეფეც რომ იყოს, უღირსი არის,
ვისაც ზნედა აქვს უსჯულოება.
მას ვერც კერასთან დაუფთვობ ადგილს
და ვერც ვიგულვებ თანამზრახველად.

მოქმედება მეორე.

სცენა პირველი.

(მინდვრის მხრით შემოდიან დარაჯა და ანტიგონე. უკანასკნელი მოდის მშვიდად, თუმცა თავი დახრილი აქვს. დარაჯას ეუყობა, რომ მასში ორი გრძნობა იბრძვის: პატივისცემა მეფის ასულისადმი და შიში—ტყუე არ გამეჭკესო. მუსიკის ჰანგი მკვეთრად იცვლება და სამკლოვიარო მარშის ხასიათს ლებულობს. და პირველი მოხუცის დასაბამიერს ანაპესტებს შემდეგ სრულიად მიწყდება).

პირველი მოხუცი.

355 ამას რას ჰედვენ ჩემი თვალები?
ამ სასწაულის მნახველსა ვით-ღა
ძალმძის უარეყო, რომ ეს ქალწული
ანტიგონეა?.. ო, უბედურო,
360 ბედშავის მამის ბედკრული შვილო!
რა დაგმართნია? ნუ თუ ვირწმუნო,
რო დაგატყვევეს, ვითა უგნულის
საქმის მომქმედი და მეფის ურჩი?

დარაჯა.

ღიად, ეს არის. ჩვენ შევიპყარით.
გვამს რომ ჰმარხავდა. სად არის კრეონ?

(შუა კართით გამოდის კრეონ სამეფო სამოსით ქეშიკთა თანხლებით).

პირველი მოხუცი

365 სასახლით მოდის აქ მონასიმედ.

კრეონ (მოხუცს).

რა ამბავია? რისთვის მელოდით?

დარაჯა.

(კრეონისა და დარაჯის დიალოგის დროს ანტიგონე წორი-ახლო სდგას უძრავად თავდახრილი და სრულის გულგრილობით ისმენს მისი ნამოქმედარის განსჯას).

მეფევე! მოკვდავთა არა ჰხამს ფიცი.
 შემდგომი ფიქრი ამტყუვნებს პირველს.

370 ეფიცავდი — აქეთ არ ვიბრუნებდი
 პირს შიშნაქამი შენის მუქარით.
 მაგრამ უცები იმედწარკვეთილს
 რო მომეგვლინა ეს სიხარული,
 გავსტეხე ფიცი, კვლავ აქ დავებრუნდი
 და ეს ქალწული, გვამს რო ჰმარხავდა.

(კრეონ დააქჳრდება დარაჯის მიერ მოყვანილ ქალს. იცნობს ანტიგონეს, შეჰკრთება და რამდენჯერმე დააშტერდება მას, თითქოს არ უჯერის თავის თვალებს. იმის მოძრაობა საშინელის ტანჯვის გამოიხატველია; დარაჯის შემდგომი ლაპარაკი მას აღარ ესმის).

375 თან მოვიყვანე წილის უყრელად
 დავლა ჩემია, სხვის არავისი.
 აწ, მეფევე. გნებაეს აწამე, მოჰკალ,
 მე კი სამართლით განეთავისუფლდი,
 ეს ფათერაკი რომ ავიციდინე.

კრეონ.

(მორთოლვარე ხმით გონდაბნეული იმეორებს დარაჯის სიტყვებს)

380 შენ მოიყვანე? სად?... ვით შეიპყარ?..

დარაჯა.

გვამს ჰფლავდა-მეთქი... მორჩა, გათავდა.

კრეონ (მრისხანედ).

გესმის, რას ამბობ? პართალს მოგვითხრობ?

დარაჯა.

თვით ვარ მნახველი, ცხედარს ჰმარხავდა.
 ვანა არ არის ცხადი ეს სიტყვა!..

კრეონ.

485 უცებ წააწყდით და შეიპყარით?

ღარაჯა.

აი, გიამბო. შენის მუქარით
დავბრუნდი უკან შეშინებული.

390. გავასუფთავეთ ქვიშისგან კარვად
და გავაშიშვლეთ გახრწნილი გვამი.
გორაკის თხემზედ ზურგით ქარისკენ
დავსხედით, რომ არ გვეცემოდა სუნი
და ლანძღვით ურთერთს ვახალისებდით,
რომ ყველა თბიზლად ვყოფილვითყავით.

395. შუა ეთერში გამოჩნდა მზისა
ბრწყინვალე დისკო და ავარგარდა
სიცხე. ერთბაშით ავარდა ქარი
და მყის გრივალმა, ჯალათმა ცისამ,
აღაესო ბარი, ეთერი ვრცელი
და ხუჭუჭი ტყე გასცარცვა, ჩვენ კი

400. თვალ-დაფახულნი ეუძღებდით რისხვას.
დრო რო გავიდა და ქარი დაჰსცხრა,
ვხედავთ ამ ქალწულს, მოთქმით მოტირალს,
ვით სტირის ჩიტი, ოდეს იხილავ
კალიერს ბუდეს, სარეცელს ოზოლს.

405. რა დანახა შიშველი გვამი,
მოწყვა ქვითქვითსა და წყველა-კრულვით
მკრეხელობისა მოქმედთ ჰრისხავდა.

410. მყისვე აიღო მან მშრალი ქვიშა,
ასწია მაღლა სპილენძის სურა
და გვამი სამგზის პატოსანწყო.

ეს რო ვიხილეთ, მივცვივდით ერთად
და შევიპყარით. სრულად არ შეჰკრთა...
ვამხილებთ ცოდვებს ძველსა და ახალს,
იგი კი სდგას და არას უარობხ.

415. თან მიხარია, თან მებრალება.
კარგია, თვით რო ჭირს დაეხწვევი,
მაგრამ მოყვასის ჭირში ჩავდებ
სავალალოა. რა გაეწყობა!
მე რო გადავრჩი—ეს არის საქმე.

კრეონ (ანტიგონეს)

420. შენ ეგ, რო სდგებ-რ თავდალუნული,
ბრალს აღიარებ, თუ უარსაჰყოფ?

ანტიგონე (მშვიდათ)

მე ვარ მოქმედი, არცა ვჰყოფ უარს.

კრეონ (დარაჯას)

შენ წადი შენთვის, სადაც გინდოდეს,
 რაკი გადარჩი მძიმე ბრალდებას.

(დარაჯა გადის კრეონ მიმართავს ანტიგონეს, მკაცრად).

425. შენ კი მითხარი მიუჭარვილად,
 იცოდი ჩემი აღკრძალულება?

ანტიგონე.

დიაღ, ვიცოდი. ყველამ იცოდა.

კრეონ.

როგორ გაჰბედე კანონთ დარღვევა?

ანტიგონე.

430. კანონთ დარღვევა? ვინ დამიდგინა—
 ზევსმა თუ დიკემ, ქვესკნელის ღმერთთა
 თანამოსაყდრემ, რომელთ ხალხისთვის

- დაუდგენიათ სჯული? ბრძანება
 შენი! შენ ძალგამს განა გაჰქელო
 სამარადისო სჯული ღმერთების?

435. არ გაჩენილა ის დღეს ან გუშინ,—
 ის მარადია და არვინ უწყის,
 როდის დაწესდა. და ღმერთთა რისხვას
 მოკვდავის შიშით ვერ შევიმთხვევდი.

440. ვიცი მოკვდები, თუ გინდ არ იყოს
 ბრძანება შენი. და თუ სიკვდილი
 ადრე წამიღებს, მით უკეთესი.

- ვინც ჩემებრ მარად ტანჯულ-გვეშულა,
 მისთვის სიკვდილი ჩეტარებაა!..

445. და თუ ასეთი მომელის ხეჯარი,
 შვება იქნება! მაგრამ ღვიძლი ძმა
 დაუმარხავი მე რო დამეგდო,
 ღმერთთ შევჰსკოდავდი... სხვას კი არ ვნადვლობ...
 და თუ შენ ჰვიჭრობ, რო მე გიყი ვარ,
 სჩანს თითქმის გიყა მე მგონებს გიყად.

პირველი მოხუცი

(ნალვლიანად, ანტიგონეს)

450. სასტიკის მამის ჰსდის შენში სისხლი:
 არც შენ გცოდნია ქირში დათმობა.

კრეონ

(სცდილობს არ გამოიჩინოს მღელვარება, მოხუცთ)

- იცილე, ფრიად უდრეკი ხშირად
 ჰვარდება ჭირში. მაგარი რკინა
 ალში ბრძმედილი, გამყარებული,
 455 სტყდება, იმსხვრევა ნაკუწ-ნაკუწად.
 უფიცვის ტაიქს პატარა ლავით
 იმორჩილებენ. ვინც ჰმონებს სხვასა,
 განა შეჰფერის მას ქედმაღლობა?
 460 ამან შეგნებით და თავხედურად
 დაჰგმო კანონი დაწესებული
 და აქ მეორედ ჰკადნიერდება—
 პირში დამცინის და თავი მოაქვს.
 დიაცი მერქვას, ამას მამაცი,
 თუ შევარჩინო თავვასულობა.
 465 თუმც ქალი იყოს ჩემის ღვიძლის დის,
 ჩვენის ოჯახის სისხლი და ხორცი,
 უმკაცრესს სასჯელს ვერც ეს ასცდება
 და ვერც ამის და: მასაც ბრალი აქვს,
 ვით თანამზრახველს გვამის დაფლვაში.
 (დარაჯებს)

- 470 აქ დაუძახეთ—ეს არის ვნახე
 შეწუხებული, ფრიად მღელვარე.
 ასეა, სული ამხელს ძვირისმქნელს,
 ვიდრე თვით საჭმე გამჟღავნდებოდეს.
 (ელმად უცქერის ანტიგონეს)

- 475 მაგრამ მძაგს, როდესაც მხილებული
 ბრალეულობას ჰრთავსა და ჰკაზმავს,

ანტიგონე.

სიკვდილად დამსჯი, მეტი რა გინდა?

კრეონ.

ალარაფერი, გულს შევიჯერებ.

ანტიგონე.

- რად-ღა იყოვნი? ვით მე არ მომწონს
 შენი ნათქვამი—ნუმც მომეწონოს—
 აგრეთვე ჩემიც არ მოგწონს საქმე.
 480 მაგრამ განა რა შემძენდა ისეთს

ბრწყინვალე სახელს, თუ არ ღვიძლის ძმის
 დასაფლავება! (მოხუცთ)

თქვენც თანამიგრძნობთ,
 მაგრამ შიშისგან დაგბმიათ ენა!

კრეონ,

485 კადმოსიანნი ეგრე არ ბჭობენ.

ანტიგონე.

ყველა ჰგრძნობს, მაგრამ ვერ ჰბედავს თქმასა.

კრეონ.

გრცხვენოდეს, არგინ გყავს თანამგრძნობი.

ანტიგონე.

კუდია მოყვასთ პატივისცემა?

კრეონ.

მაგრამ მოკლულიც ხო მოყვასია?

ანტიგონე.

ერთის დედ მამის შვილი, სისხლხორცი.

კრეონ.

490 მაშ, რად მოექეც მას უპატიოდ?

ანტიგონე.

მაგას მიცვლილი არ დაგიმოწმებს.

კრეონ.

თუ იმ ურჯულოს ატოლებ, მაშინ?

ანტიგონე.

მონა ხომ არა, ძმა დამელუბა.

კრეონ.

495 ეგ ძმა გვიკლებდა, ის კი გვიცავდა.

ანტიგონე.

ჰადესის წესი ერთნაირია.

კრეონ.

სათნოს და ბოროტს ერთგვარი ხვედრი?

ანტიგონე.

ვინ უწყის, ქვეშეთს რა არის სათნო.

კრეონ.

მტერი მტრად რჩება სიკვდილის შემდგომც.

ანტიგონე.

500 მე გავჩენილვარ სიყვარულისთვის.

კრეონ.

(მიწისაკენ იშვერს ხელს)

მაშ, წადი მკვდრებთან და დე გიყვარდეს,
აქ კი დედაკაცს არ ვაბატონებ.

სცენა მეორე.

(სასახლითგან მარჯვენა გვერდის კარით გამოდის მტირალი ისმენე. მის გამოსვლას თან ახლავს წყნარი სამარშო მუსიკა, რომელზედაც პირველი მოხუცი ჰვალობს სასალამო ანაპესტებს)

პირველი მოხუცი.

ავერ სასახლით მოდის ისმენე,
საყვარელ ძმისთვის ცრემლ-დათხეული.
505 შუბლი შეუკრავს ნაღველს და სახეს
ჰჩრდილავს ალგებულს
და ტურფა დაწვნი დაუწვავს ცრემლსა.

კრეონ.

(ისმენეს, მრისხანედ)

შენ ქურდულად რო ვითა ექიდან
შემომეპარე და მწოვდი სისხლსა,
510 და მეც, ბრმა, ჩემს ტახტს თვითვე ვუზრდიდი
ორს მტერს, ორს საფრთხეს,— გვამის დაფლვაში
შენც გიღევს წილი, თუ უბრალო ხარ?

ისმენე.

თუ ამას უღევს, მეც ვარ მოქმედი,
თანაზიარი და ბრალი მეც მაქვს.

ანტიგონე.

515 ეს იქნებოდა უსამართლობა —
არც შენ გინდოდა, მეც მოგიშორე.

ისმენე.

მაგრამ არ მრცხვენის გავიზიარო
 ტანჯვა-წვალება შენ რო მოგელის.

ანტიგონე,

520

ვინც მოიქმედა, უწყის ჰადესმა,
 ქვესკნელის ღმერთმა, მე კი მძავს ყველა
 მარტო სიტყვით რო მიმოწმებს გრძნობას.

ისმენე.

ნუ მთელი უღირსად, რო მოვკდე შენთან
 და სრულეჭყო ვალი წინაშე ძმისა.

ანტიგონე.

525

ნუ, ნუ მოკვდები და ნუ იჩემებ,
 რისთვის ხელიც კი შენ არ გიხლია.

ისმენე.

უშენოდ რალა მაამებს ბედკრულს!..

ანტიგონე.

ჰკითხე კრეონსა... ხო მისთვის ჰზრუნავ!..

ისმენე.

აგრე უწყალოდ რად მიკლავ გულსა?

ანტიგონე.

მეც ვიტანჯები, თუმცა დაგცინი.

ისმენე.

530

მაშ ეხლა მაინც რით დაგეხმარო?

ანტიგონე.

იხსენი თავი, თუმც არ მშურს ეგ ხსნა.

ისმენე.

ნუ თუ შენს ბედს არ გავიზიარებ?

ანტიგონე.

შენ ამჯობინე სიკვდილს სიცოცხლე.

ისმენე.

მაგრამ მე ჩემი ხო გამცნე აზრი.

ანტიგონე.

535 ზოგს შენი მოსწონს, ზოგსა კი—ჩემი.

ისმენე.

ბრალი ერთი გვაქვს, დაო, ორივეს.

ანტიგონე.

არა, იცოცხლე, მე კი მკვდარი ვარ,
საიმქვეყნიოდ ვარგივარ მხოლოდ.

კრეონ

(განცვიფრებით ისმენდა დების ლაპარაკს)

540 ერთი ეს არის გაგიჟებული,
ხოლო მეორე შობით გაჟია.

ისმენე

მართლაც, მეფეო, მუდმივი ტანჯვა
უკარგავს ბედშავთ ქეჟა-გონებას.

კრეონ

და შენც არჩიე ბოროტების გზა.

ისმენე

რად მინდა თავი ცოცხალი, თუ ეს...

კრეონ

545 მას ნუ ახსენებ, ის აღარ არის.

ისმენე

ნუ თუ სიკვდილად დასჯი შენს სასძლოს?

კრეონ

სათესი იყოს, ყანა ბევრია.

ისმენე

მისი საფერი სხვა არ იქნება.

კრეონ

კუდიის ზნის ცოლი არ მსურს ვაჭისთვის.

ანტიგონე

(ერთბაშად გრძნობა-ალტყინებული)

550 ძვირფასო ჰემონ, ვით გარცხვენს მამა!

კრეონ

(ანტიგონეს)

შენც თავს მამბეზრებ, შენი ქორწილიც!

ისმენე

ნუ თუ ჩაუშლი ვას ქორწინებას?

კრეონ (მკვახედ)

ამ ქორწინებას ჩაშლის ჰადესი!

(ისმენე სახეზედ ხელებ-აფარებული ჩუმად სტირის, ანტიგონე კრეონის შეურაცმყოფელს პასუხს შემდეგ უკვე თავს მოეგო და სდგას მღუმარე ამაყად. პაუზა).

პირველი მოხუცი (გაუბედავად)

განაჩენია, ვჰკონებ, სიკვდილი.

კრეონ (გესლიანად)

555

მეც ეგრე ვჰკონებ. ეი მსახურნო!

მყის წაიყვანეთ და მიერიოგან

გეჭიროსთ თვალი, რათგან გულადნიც

გარბიან, ოდეს ჰადესის სუსხი

იმათ სიცოცხლეს შემოუბერავს.

(დარაჯები შემოერთყმიან ანტიგონესა და ისმენეს და მიჰყავთ ისინი სასახლეში მარცხენა გვერდის კარით. ისინი რო თვალს მიეფარებიან, კრეონი პირქუშად დაესვენება ქვის საჯდომზედ)

მეორე სტასიმონი.**ხორო**

560 სტრ. I ბედნიერია, ვისაც სიმწარე არ განუცდია,
გარნა თუ სახლი შეურყევეია ღმერთების რისხვას,
მის შთამოგებას საშვილიშვილოდ ჰსდევს განსაცდელი.

მსგავსად ვით ქარი მძვინვარე

ჰბერავს თრაკიის ზღვით კერძო

565 და გარესკნელი ზღვის სიღრმეს ბნელი გარემოიკავს,
ზვირთნი ჯფსკრულით შავს ქვიშას

წყლის ზედა-პირზედ ისვრიან

და ჰზანზარებენ ნაპირნი ტალღათა უკუმქცევნი.

ანტისტრ. I და ეგრე, ვხედავ, ლაბდაკიდთ სახლის ტანჯვანი ძველნი
570 უკვე დაღუპულთა ზედ ერთვიან უბედურობას
და ცოდვითაგან ერთმა თაობამც ვერ იხსნა გვარი—

ღმერთი არ ჰშეელის და ამბობს.

აწ ოადიპოსის ის იყო

575

გარდმოველინა უკანასკნელს შტოს სხივი ნათლისა
და კვლავ მახვილი ქვესკნელის ღმერთთა
ჰკვეთს სისხლიანი, უბნელებს
ჰკუა-გონებას და უშრეტს აზრსა.

სტრ. II

კაცთ თავზელობა, ზევსო, ვით
შეარყევს შენს ძლიერებას!

580

მას ვერც ძალი ჰსძლევს ყოვლის განმრღვევი და ვერც
უწყვეტი სრბოლა თევების,—
მეუფევე, მარად ჰაბუჟო, გიპყრავს
დაუსაბამოს შუქმოიფევე ოლიმპი ტურფა.

585

ერთი კანონი ყოფილა,
არის და მუდამ იქნება
საყოველთაო, უცვლელი:
მოკვდავთ სიცოცხლეს თან ჰსდევს ნიადაგ უბედურობა.

ანტისტრ. II

ზოგსა მაცთური იმედი
სიხარულს მისცემს, სიამეს,

590

ზოგს კი ფუქსავატს უცულებს ნდომა-სურვილებს.
იჰვ-უჰქონელს ეპარება
და ვიდრე მოვა გონს ტერფსა უთუთქავს ცეცხლით.
ჩინებულია ძველთაგან ნათქვამი ბრძნული:

595

ღმერთი რო მოკვდავს გონებას
უბნელებს, მაშინ ბოროტი
კეთილად მოეჩვენება
და ხანმოკლე მაშინ კაცის ბედნეფრობა.

(დასასრული იქნება)

თარგმანი ბერძნულით

პ. ჭავჭავაძისა.

რეზარკები პროფ.

თ. თ. ზელინსკისაა.

წერილები ლიტერატურაზე
და
ხელოვნებაზე

ბერონდი ძიძოძე

თეატრალური პარადოქსები

ქანდაკება ცივ მარმარილოზე მუშაობს ან ბრინჯაოზე, მხატვრობის მასალა საღებავი და ტილოა. თეატრი ყველაზე უფრო ადამიანური ხელოვნებაა: მის უშაულო მასალას ცოცხალი ადამიანი წარმოადგენს; არა მარტო ის ადამიანი, რომელიც სცენაზე მოძრაობს, არამედ ისიც, რომელიც ამფითეატრში ზის, როგორც მაყურებელი. ამიტომ არის თეატრი ასე მგრძნობიარე სოციალური და მორალური ატმოსფერის ცვლილებისადმი. დროების მსვლელობამ ვერაფერი დააკლო ძველი ხელოვნების მომხიბლავ ძალას. ჩვენ დღესაც განცვიფრებული ვდგევართ ეგვიპტის სფინქსის, ათინის პართენონის ან ჯიოტტოს ფრესკის წინაშე. მაგრამ შეგვიძლია თუ არა ჩვენ კლასიკური ბერძნული თეატრი, საშუალო საუკუნეების მისტირია ან იტალიური *comedia del arte* ვიგემოთ, თუნდაც მათი აღდგენა შესაძლებელი იყოს? არა: თუმცა ტრაგედიების ტექსტი გადარჩა, გადარჩა ბუფონადების და მისტირიების ქარგაც, მაგრამ მათი შემსრულებელი და მაყურებელი ადამიანები აღარ არიან. ისინი უსხეულო აჩრდილებად იქცნენ და ჩვენ არ ვიცით როგორი იყო მათი სულიერი მოძრაობა და მიხვრა-მოხვრა.

ჩვენ ვაკვირვებულნი დავსცქერით ბერძნულ ტრაგიკულ ნიღაბს, იტალიელი ჯამბაზის გრიმასს, რომელიც მხატვრობამ დაგვიტოვა, და ვფიქრობთ, რომ არ შეგვიძლიან ასეთი ნიღაბი ავიფაროთ ან ასეთი გრიმასა გავაკეთოთ, თვით მაშინაც კი, როცა ოიდიპოს მეფეს ვთამაშობთ ან ძველ იტალიურ ხალხურ კომედიას.

* *

საუკეთესო თეატრალური ავტორი ის არის, რომელიც შემოქმედების დროს მშვენიერი ადამიანის სხეულზე ფიქრობს და თავის აზროვნების ხეულებს კეთილ-შობილ ვაჟაკისა თუ ქალწულის მიხვრა-მოხვრას უფარდებს. ამბობენ, რომ სალამისის გამარჯვების შემდეგ სოფოკლემ ტანთ გაიხადა და იცეკვა აღუთოვანებული თანამოქალაქეების წინაშე. ეს სანახაობა ალბათ ისევე მშვენიერი იყო როგორც „ელექტას“ ან „ანტიგონეს“ წარმოდგენა. განა ანტიური თეატრი წარმოიშობოდა, თუ ის მშვენიერი ვაჟაკები და ქალწულები არ ყოფილიყვნენ, რომელნიც ფიდიასმა გამოაქანდაკა პართენონის ფრონტონზე? და განა საშუალო საუკუნეების მისტიური ან კომიკური თეატრი გაჩნდებოდა თუ

პილოპი-ნარევი ხუმრობის მოყვარული ბრბო არ ყოფილყო, რომელიც ამ თეატრის აუდიტორიას შეადგენდა? ან განა შეიძლება კორნელისა და რასინის თეატრი წარმოვიდგინოთ იმ ბრწყინვალე არისტოკრატიული საზოგადოების გარეშე, რომელიც „მეფე-მზეს“, ლუი XIV ეხვია?

თანამედროვე თეატრის კრიზისი სხვათა შორის იმით აიხსნება, რომ ჩვენ მოკლებული ვართ ჯანსაღ სხეულის და ფერადების გრძნობას, და ერთნაირად მახინჯნი ვართ შავ სერთუქშიც და ტანთ ვახდილნიც. ამიტომ სანამ თეატრის განახლებას შეუდგებოდეთ, შეიძლება სპარტანელების მსგავსათ, ესეთიური ტერორის შემოღება იყოს საჭირო, როცა ქუჩაში და ამფითეატრში ნაკლებ იქნებიან დიდთავიანი და ფეხ-მონგრეული ქონდრის-კაცები, აქტიური ესტრადაზე მიხვრა-მოხვრის და მოძრაობის კეთილშობილებას შეიძენს.

**

ჩვენ შეგვიძლია სამხატვრო ვალერეაში დონატელოს ბრინჯაო ან ტიციანის ტილო ვიგემოთ, თუნდ ჩვენს გვერდით უმნიშვნელო და გულგრილი ადამიანები იდგნენ, მაგრამ თეატრალური მოქმედება არ გავვიტაცებს თუ აუდიტორიის სიახლოვეს და სიტბოს არა ვგრძნობთ. ეგოცენტრული თეატრი, „თეატრი თავის თავისთვის“ უდიდესი უაზრობაა. საჭიროა ნაზი სულიერი ქსელის შექმნა, რომელიც კონტაქტს დაამყარებს მაყურებლისა და ამლსრულებლის შორის, უამისოდ თეატრი არ არსებობს როგორც კოლექტივი. ეს კოლექტივი კი თეატრის ხელოვნებისთვის უფრო საჭიროა, ვიდრე შენობა, დეკორაცია ან რეკვიზიტი.

არის ეპოქები, როცა თეატრალური წარმოდგენა მოედანზე ან ქუჩაში გადის და იშლება საზღვარი თეატრისა და ყოველდღიური ცხოვრების შორის. მეთვრამეტე საუკუნეში მთელი ვენეცია ერთ დიდ კარნავალად გადაიქცა. უბრალო მოქალაქეები, პატრიციები, თვით დოქები და დოგარესები ნიღაბ-აფარებულნი დადიოდნენ. ვენეციელები ნიღაბ-აფარებულები იცავდნენ პროცესიებს, მიდიოდნენ ბაზარში თევზისა თუ მწვანილის საყიდლათ, შედიოდნენ ბაღში ან ქალაქის სათამაშო სახლებში. ეს იმით აიხსნებოდა, რომ ვენეციის დიდი წარსული უკვე დაშორებული იყო და მახსოვრობის ნისლი ჰფარავდა დრამატიზმით გამსჭვალულ ისტორიულ მოვლენებს. უშინაარსო აწმყოს დასაფარავად კი ბრწყინვალე დეკორაცია იყო საჭირო.

ჩვენი დრო მეტად გრანდიოზულია, ჩვენი სული მეტად გათიშული, ჩვენი კრილობები მეტად გატიტვლებული. ჩვენ არ შეგვიძლიან ჩვენი თაობის სისხლი და ცრემლები მხატვრულ ფორმებში გამოვსთქვათ. მაგრამ მოვა ბედნიერი თაობა და ჩვენს გრიმასებს, ჩვენს ტრაგიკულ მასკებს ბედისწერის იდეას დაუკავშირებს და ადამიანს, რომელიც სარდაფში იტანჯება, ნათელ ესტრადაზე გამოიყვანს.

**

ერთნაირი გონებრივი ამოღებაა საჭირო იმის გასაგებათ, რომ ეს ცხოვრება უბრალო კომედიაა. კარგათ შევასრულე თუ არა ჩემი როლი ცხოვრების კომედიაშიო, იკითხა იმპერატორმა ავგუსტმა სიკვდილის წინ. მხოლოდ ღრმა

ფილოსოფიურ ინტუიციით აღქურვილ ადამიანს შეუძლიან იმის გაგება, რომ ის სახლში, ქუჩაში, მოედანზე, მთებისა თუ უდაბნოების დეკორაციის ფონზე კომედიას ასრულებს რომელიღაც უცნობი მსახურების წინაშე. და ეს გრძნობა ერთნაირ კმაყოფილებას იწვევს, ერთნაირ შერიგებას სიკვდილთან. ამით აიხსნება, რომ მხატვრული გემოვნების მქონე ეპოქები თეატრალურ წარმოდგენას ქმნიდნენ სიკვდილის სასჯელისაგან. რა იქნებოდა, რომ საფრანგეთის რევოლუციას დანტონი ბნელი, ცალიერი ქუჩით გაეგზავნა ეშაფოტზე? ის თოკს ჯალათს ვერ დაუბრუნებდა, რობესპიერისთვის გამოგადგებაო, ვერ იტყოდა, ჩემი თავი ხალხს აჩვენეთ, ის ამის ღირსია, ხოლო გვამი რობესპიერსო.

დანტონმა კარგათ შეასრულა კომედიის უკანასკნელი აქტი.

მე მგონია, რომ ყოველი გემოვნების მქონე ადამიანი არჩევს, რომ თუ მას ძალმომრეობით სიკვდილი ელის, მისი სასჯელიდან თეატრალური სანახაობა გააკეთონ, როგორც მეთორმეტე საუკუნეში კონსტანტინეპოლის ბრბომ ანდრონიკ კომნენის სასჯელიდან გააკეთა.

ზახტანზ კოტბიშვილი

ქართულ მხატვართა გემოვნა

წარსული წლის დეკემბერში ქართველ მხატვართა საზოგადოებამ მოაწყო სურათების და ქანდაკებათა გამოფენა.

1918 წლიდან ქართველ საზოგადოებას აღარაფერი სმენია ჩვენი მხატვრობის შესახებ, და ეს დიდხინის პაუზა შეწყვეტილ იქნა მეტად მნიშვნელოვანი სანახაობით. თუ წინა გამოფენებზე რამდენიმე მხატვარი იღებდა მონაწილეობას, ეხლა ორმოცდა სამი ავტორი იყო წარმოდგენილი, რაც უსათუოდ დიდი მნიშვნელობის მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. მართალია, ბევრი მათგანი ჯერ სუსტნი არიან, მაგრამ უფრო ყურად-საღები ის არის, რომ მხატვრული კულტურა ფეხს იკიდებს, რითაც ასე ღარიბნი ვიყავით დღევანდლამდე. მართალია, ოდესღაც ჩვენცა გვქონდა პლასტიურ ხელოვნების დიდი ტრადიციები, მაგრამ ეს ოდესღაც იყო, და მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეში სამხატვრო ცხოვრების ხელ-აბალი დაწყება გახდა საჭირო. ყოველ-მხრივად უკან დაწეულმა ჩვენმა ეროვნულმა ცხოვრებამ უკან დასწია მხატვრობაც, და ქართველი საზოგადოება დარჩა ესთეტიურ ხილულობის გარეშე. და დღეს, შეიძლება ითქვას, რომ მხატვრობისა და ქანდაკების ნამდვილი მცოდნე და კარგი დამფასებელი თითქმის არა გვყავს. „გემოვნება“ ჩვენში ჯერ განუვითარებელ მდგომარეობაში იმყოფება: რადგან მას ანეითარებს ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშებთან მუდმივი ურთიერთობა. ამ მიზეზების გამო, სრულიად დაუმსახურებლად ჰხდება ხოლმე ამა თუ იმ ავტორის ან „მიღება“ ან „უარყოფა“. სწორი მსჯელობის ადგილს, საკმაო საფუძვლიანობის უქონლობის გამო, ხშირად იჭერს ან პერსონალური სიმპატიები, ან და მოდი თორმალურად ვატყებ. და ორმოცდა სამი ავტორი მხატვრული ცხოვრების სფეროში, საუკეთესო საწინდარია, რომ კულტურის ეს ფა-ლანგაც გაღონიერდება, და „გემოვნება“ განვითარდება.

* *

ამ „გემოვნების“ განუვითარებლობა სჩანს ჩვენი ინტელიგენციის საშინაო ცხოვრებაშიც. მართალია, რევოლიუციის შემდეგ ფინანსიურმა კრიზისმა შეუძლებელი გახდა ესთეტიური „მოწყობილობა“, მაგრამ რევოლიუციამდეც ხომ ასე იყო. შეიძლება ვადაპკრით ითქვას, რომ ქართული ოჯახი, ოდესღაც დიდი

გენოვნებით მოწყობილი, ლამაზი ხალიჩებით, ძვლით მოქედილ ავეჯეულობით ხელ-წმინდად განათალი ბროლის ქურქელით, ოქრო-ქსოვილი ფარჩებით, ლარსაგებელით, ორხოებით, უცხო-ნაქარობის ვაზებით, ხელ-ლოკებით, მინიატურებით, მინანქრებით, ნახაზებით, ნახატებით, ნაქედებით და სხ.,—ეს ძველი ქართული ოჯახი გაჰქრა, ეს ესთეტიური მოწყობილობა მუზეუმს გადაეცა, და თანამედროვე ოჯახი, ვითომ-და გავერობიელების გზაზე დამდგარი, შეიძლება ძვირ-ფასადაც იყვეს მოწყობილი, მაგრამ უგემურად კი. დაიკარგა ძველი გემოვნება და ახალი კი ჯერ ვერ დადგინდა. შედისართ სახლში, ჰხედავთ, რომ დოვლათი ჰქონიათ, მაგრამ ესთეტიური განვითარება სულ არაა. ხელოვნების არც ერთი ნიმუში იქ არ არის, უხარჯავთ ფული, „მეშინურად“ მოწყობილან და კმაყოფილიც არიან. მიტომ იყო, რომ „მეცენატობა“ ჩვენში არა ყოფილა, და მეცენატად ითვლებოდა ადამიანი, რომელმაც ოცდა-ხუთი მანეთი მისცა და იყიდა სურათი. სულ ერთია, როგორი, რომ იყიდა—ეს იყო ყურადღების მისაქცევი.

ეს შიშვე სინამდვილეა, უნდა ითქვას კიდევ გულ-ახდილად, და ქართველი მხატვრები, ჩაყენებულნი ასეთ პირობებში, რასაკვირველია, ნაყოფიერებას ვერ გამოიჩენდნენ, და დღეს რომ ორმოცდა სამი ავტორი გამოსულა ქართველი ერის დასანახად, პირდაპირ საოცრებაა. მოთხოვნილება არ არის. ეს მეოცნებენი კი გატაცებით ჩაკეტილან თავიანთ სირობებში, და ჯიუტი ამტანობით აკეთებენ თავიანთ საქმეს. თუ მთა არ მივა მაჰმადიან, მაჰმადი მთასთან უნდა მივიდეს. და ქართველი მხატვრები, ყურადღების ცენტრს აცდენილნი, მაინც შეეჭრნენ ჩვენი სინამდვილის გულგრილობას, და მოითხოვეს ანგარიშის გაწევა.

ჩვენი პრესა დუმილით შეხვდა. მართალია, იყო რეცენზიები, მაგრამ ეს შეფასება კი არ იყო, არამედ—ვაშას თქმა, გვიხარია—გაგიმარჯოთო. და ამას ამბობდნენ მუშა-კორესპონდენტები, რომელთაც მეტის თქმაც არ შეეძლოთ. ხოლო სულ არაფერი დაუწერიათ იმ ნაფიც შემფასებლებს, რომელნიც ზეიმით ხედებიან ხოლმე გასტროლიორებს, მხოლოდ იმიტომ, რომ ჩვენი ქული არა ჰხურავთ.

დამახასიათებელი მოვლენაა: ერთმა ახალგაზრდა მხატვარმა, რომელმაც ნახა მაკოვსკის სურათების გამოფენა, მოკრძალებით მითხრა: არ მომეწონა მაკოვსკის ფერები, ბევრში ჩვენი გაბაშვილი სჯობიაო. მაგრამ ეს ისე კონსპირატიულად მითხრა, თითქოს ეშინოდა, არავინ გაიგოსო. რატომ?—დიდია ჩვენში უცხოელთა ავტორიტეტი, და ჩვენი თანამედროვენი არც თუ ისე არიან დამნაშავენი ამ მემკვიდრეობით მიღებულ „სულის სიგალახაკეში“. შიშით და სარწმუნოებით აივსო ქართველი კაცის არსება უცხოელთადმი, და დიდი შემოქმედებითი მუშაობა არის საჭირო ამ ფესვგამდგარ სენის გამოსანელებლად. ჩვენი მხატვრების გამოფენის მაგიერ სხვა ქვეყნიდან ჩამოსულებს რომ მოეწყობთ ეს exposition-ი, ალბად რეზონანსიც სულ სხვანაირი ექნებოდა.

დრო კი არის, რომ გამოვფხიზლდეთ ამ შეზარხოშებისაგან, რადგან არც ისე დაბალია ჩვენი კულტურის მთა-გრებილი. ერთ გონება-მახვილ ფრანგს უთქვამს რუსისთვის:—„საოცარი ხალხი ხართ რუსები. ისტორიულ მოდემის შთა-

მომავლები, თქვენეი ნებით თამაშობთ უგვარო ნაბიჯერების როლსაო“. ეს მოსწრებული ნათქვამი ჩვენთვისაც ყურად-საღებია.

*
 ქართველ მხატვართა გამოფენაზე ვინც იყო, უპირველეს ყოვლისა შეამჩნევდა, რომ თითქმის არც ერთი დიდი „ტილო“ არ გამოუტანიათ ჩვენს არტიტებს. ამ მხრივ გამოფენა ვერ ახდენდა ახოვან შთაბეჭდილებას. დიდ „ტილოს“ აქვს თავისი საიდუმლოება და მხოლოდ ხელმოქნილი ოსტატები თუ დაიმორჩილებენ ამ ფართო „ბრძოლის ველს“. ამ გამოფენაზე კი მეტ-წილად ახალგზრდა მხატვრები იყვნენ, რომელთაც „დიდ რამებს“ ვერ მოვხვით. მაგრამ იმ პატარა ესკიზებში საკმაოდ მდიდარი შესაძლოებაა მოცემული, და ამას შეამჩნევდა ყველა, ვისაც აქვს ვაგების უნარი, და ვინც წრფელი გულით იყო იქ მისული.

არც ის დარჩებოდა მნახველს შეუმჩნეველი, რომ „მემარცხენეობა“ მეტად მცირე მასშტაბით იყო წარმოდგენილი, და ამ „ბავშურ სენის“ აცილება კარგ სიმპტომად უნდა ჩაითვალოს. იმეტომ კი არა, რომ ხელავენებას რაიმე პროგრამას უწერდნენ, ან რომ შორეული გაქანება და უცნაურობა გაუტეხარი იყვენ, არა. ხელოვნებასაც აქვს თავისი ლოლიკა, და ამ ლოლიკის ერთი ძირითადი კანონთავანია: სთქვა ის, რასაც განიცდი და ამ თქმაში იყვე ბოლომდე გულწრფელი. იქ, ევროპაში ყველაფერი თავის გზით მიდის, და საქართველო კი ევროპა არ არის არც ევოგრაფიულად, არც ფსიქოლოგიურად, რომ იგივე გზები ექელოთ ზეპირად და განუცდელად.

იშვიათად ხელთ-ჩადგებულ თურნალების რეპროდუქციების მიხედვით „ახალი სკოლის“ შექმნა მხოლოდ ზერელობის მაჩვენებელია. და ჩვენი მხატვრების დიდი უმრავლესობა რომ ამ გზიდან შორს გამდგარა, ჩვენი აზრით, მათი სერიოზობის მაჩვენებელია. სიანს შემოქმედება უფრო ჰყვარებათ, ვიდრე იაფი აპლოდისმენტები. თანაც: ყოველგვარი „იზმი“ ბუნების ღრმა შესწავლიდან უნდა გამომდინარეობდეს. ვერ ბუნების დანახვა და გადმოცემა უნდა შევსძლოთ, ე. ი. უნდა დაეძლიოთ, და მხოლოდ ამის შემდეგ იწყება „ახალი მხედველობის“ უფლება. პიკასო იმით არის დიდი, რომ მისი შემოქმედება თამამია და მძლე, როგორც იქ, სადაც „ჩვეულებრივად“ ჰხატავს, ისე იქაც, სადაც „ჩვეულებრივის“ საზღვრებს ჰლახავს და ჰქმნის ახალ ქვეყანას, როგორც თავის „ნებას და წარმოდგენას“. პიკასოზომამდე გზა გრძელი არის და ძნელიც. ეს გზა ბუნების გულში არის გაჭრილი, და ვინც ამ „ბუნებას“ უგულვებელ ჰყოფს, ის ვერ გაიმარჯვებს.

მესამე მომენტი კი, რომელიც ყველას თვალში ეცემოდა, ეს იყო ქანდაკებათა ხეივანი, რაც ჩვენი გამოფენებისათვის პირველი შემთხვევაა. აქამდე ჩვენ ვიცოდით, რომ გვყავდა ერთი მოქანდაკე, ისიც რაღაც „განგებით“, და თითქოს გვეჩვენებოდა, რომ ისიც ახირებული ყოფილა, თორემ რა უნდაო, ეხლა კი ექვსი მოქანდაკე მისულან თავიანთი „მძიმე არტილერიით“: ქვებით. ეს რაც თვალში ეცემოდა ყოველ მნახველს. მაგრამ ბევრი რამ იყო, რასაც გაუწვრთვენელი თვალი ვერ შეამჩნევდა, და ყველა ამას ხომ უნდა აღნიშვნა? ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, კულტურის ქრონიკისათვის მაინც არის სა-

ქირო. მაგრამ ერთ რამეს მაინც თავს ვერ დაეანებებთ: მხატვრის განცდებს. ეს ყველაზე ძვირფასია. მას უნდა გაიგოს საზოგადოების აზრი. ელის შეფასებას. შეიძლება სულაც არ წაიედეს იმ გზით, რასაც ურჩევნ, მაგრამ მხატვრის „თვითგამორკვევისთვის“ ამას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. მანკიერობს ის არტისტი, რომელიც შედიღურად გაიძახის, რომ „ჩემთვის სულ ერთი არისო“. არ არის სულ ერთი, და ამ მოტივით გამოწვეული გადავდივარ უფრო დეტალურ განხილვაზე.

**

ამ გამოფენას ერთგვარი ნაკლი ჰქონდა—ის, რომ არ იყენებდნენ წარმოდგენილი ისეთი დამსახურებული მხატვრები, როგორც გიგო გაბაშვილი (ერთი სურათი იყო მხოლოდ), რომლის „საიდუმლო სერობის“ და „ღვთის-მშობლის“ შესახებ, ჩვენი დადი ესთეტიკოსი არჩ. ჯორჯაძე თავის დროზე სწერდა: „ჩვენ გეგონია... ამ გზასვე დაადგება საზოგადოდ, ქართული მხატვრობა და ხელოვნებაო“. სრულიად არ იყო ალ. მრეველიშვილი, რომელმაც ბევრი მნიშვნელოვანი ნაწარმოები შესძინა ჩვენს მხატვრობას. სამაგიეროდ მესამე „უხუცესი“, დ. გურამიშვილი, დიდი ხნის სიჩუმის შემდეგ გამოვიდა თავისი „ავტო-პორტრეტით“, და უნდა ითქვას, რომ ღირსეულად დაარღვია დიდი ხნის უსიტყვობა. ტექნიკურად სურათი მშვენიერად არის შესრულებული. შეიძლება „მიმართულება“ არ მოგწონდეთ, მაგრამ ოსტატობა რომ გვიჩვენა, ეს უდავოა. პატივცემულ ავტორისაგან ქართული მხატვრობა კიდევ ელის მსგავს ნიმუშებს.

მოსე თოიძე. მუდამ უხვი და დაუღალავი, მუდამ მძიებელი და დაუდგრომელი, აქ წარმოდგენილი იყო ათამდე ესკიზით და ერთი დიდი სურათით: „სამოვრის მელიდია“, რომლის წინ სულ კამათი იყო, და რომელსაც გამოდენის ცენტრად სთვლიდნენ. „სამოვრის მელიდია“, როგორც მთლიანი ნაწარმოები, ჩემი აზრით, არც ისე ძლიერია, როგორც პირველ შეხედვით გეჩვენებათ. აქ არ არის კომპოზიციის აესილობა და ნახაზობის სიმტკიცე, რაც სურათის ღირსების მთავარი ატრიბუტებია. ფონიც ვერ არას გამაში დაჭერილი, და სამეტრიული მოზომილობაც იაფ შთაბეჭდილებას იწვევს. მაგრამ სამაგიეროთ არის ამ სურათში ისეთი ადგილები, „ნაჭრები“, რაც ჩვენს მხატვრობაში შედეგადად უნდა ჩაითვალოს. ის ე. წ. Natarmort-ი, ისეთი ფერების სიკამკამით, და ისეთი გატაცებით არის გადმოცემული, რომ გრძნობთ ავტორის ოსტატობას, მხედველობის უშუალობას და წრველ ტონს. ამ სურათით, ჩვენი მხატვარი ახალი გზების ძიებაშია, რალაც სინთეტიური მიგნება სწავლია და ვშიშობთ, თორიამ არ დასწავროს შემოქმედება. ეს უკანასკნელი მით უფრო კარგია, რაც უფრო ნაკლებია თეორიული ბალასტი. ქართულ მხატვრობაში მოსე თოიძე ერთი ცენტრალურ ფიგურათაგანია, მასში ჯერ კიდევ ბევრია შესაძლოება, და ამ მოტივებით, უფლებას ვიტოვებთ მას დიდი მოთხოვნილებები წარუდგინოთ.

ვალ. სიდამონ-ერისთავი. ამ მხატვარს აქვს სრულიად გარკვეული სახე. შეიძლება ითქვას, რომ ამ გამოფენაზე ყველაზე მთლიანად ის იყო წარმოდგენილი. უცქერით მის „კუთხეს“ და ჰხედვით, რომ ავტორს აქვს აჩემე-

ბული მოტივები, და იმ მოტივებს ვერა სომობს. ჩვენი ისტორია, აი ის შთაბეჭდილებათა აუზი, საიდანაც ის იღებს თემებს. და უნდა ითქვას, რომ მოტივები ყოველ მის ნაწარმოებში მახლობელია და მიმხიდველი. მაგრამ ავტორი თითქოს ველარ ამთავრებს სურათს, და მოტივებით მდიდარი ნაწარმოები რჩება ფერთა სიმდიდრის გარეშე. რაღაც ყომალი ფერი ამძიმებს შთაბეჭდილებას. იქნებ პალიტრის სიღარიბე იყევს ამის მიზეზი? — არა. აბა ნახეთ მისი „ლიხას ბალი“ და „საძოვარზე“, ეს ორი პატარა ეტიუდი, რა ოსტატობით არის დაწერილი და ფერების გამშის როგორი შეგნებაა. ან „Natur — mort“-ი, რომელიც ერთ საუკეთესო ნაწარმოებად უნდა ჩაითვალოს, თუმც ქართული „სული“ ამ სურათში მაინც და მაინც არა სჩანს. ხოლო რაც შეეხება არტისტის ყალმის მოქნილობას, ამის დამამტკიცებელი არის „დაე. კლდიაშვილის პორტრეტი“, რომელიც დიდი სითამამით არის შესრულებული.

სუსტად იყო წარმოდგენილი გ. მესხი. შემოქმედის ყველაზე დიდი მტერი — დაუდევრობაა. და გ. მესხს ეს უკანასკნელი ეტყობა. იგივე ეტყობა ალ. ციმაკურიძეს. კარგია მისი „დეკორაციის ესკიზი“, მაგრამ „ქვიშეთის“ სერიის ავტორისაგან უფრო მეტს ველით.

აქვე უნდა მოვიხსენოთ მუშა-მხატვარი ზახიაშვილი, რომელიც ქართველ მხატვართა გამოფენაზე პირველად ვნახე. მისი „ზაქ. ჭიკინაძის პორტრეტი“, როგორც პორტრეტი, მთელი თავისი პრიმიტიულობით და ერთგვარი ნატურალიზმით, — კარგია. მართალია, ნახაზი ზოგჯერ სუსტობს, ფერებიც არ არის ზოგჯერ წმინდად აღებული, მაგრამ არ უნდა დაგავიწყდეს, რომ თავისი საკუთარი უნარით არის ამბობსებული, უსკოლოთ, უმასწავლებლოთ, და ეს დიდ ღირსებად უნდა ჩაითვალოს ჩვენს „მღებავს“, რომელიც ჩვენში ცნობილ პორტრეტისტებს გაუტოლდა კდევ.

ამ თ შემდეგ კი იწყება დებიუტანტების გრძელი სია, ოცდაათამდე ავტორი, რომელთა ცალკე-ცალკე განხილვა ამ მოკლე წერილში მეტად ძნელია. ზოგი მათგანი უფრო მტკიცეა ნახაზებით (დ. გველეხიანი, დ. წერეთელი, შ. მამალაძე, ბაგრატიონი, ქუთათელიძე), ზოგი ფერები უფრო მეტ ელვარებას იჩენს (ხითარაშვილი, გძელიშვილი, საყვარელიძე, მერი მიქელაძე); ზოგს განცდები აქვს წრფელი და უშუალო (ირ. ტოფაძე, გვანცალაძე); ზოგი მოტივებით ერჩევა (ბილანიშვილი, ლეჟავა). საერთოდ კი უნდა ითქვას: გრცელი სიტყვის თქმა ახალგაზრდების შესებ ნაადრავია, ალლო სწორი აქეთ, ლელოს გატანას კი სჭირია ენერგიული მუშაობა, განათლება, სითამამე და თავისებურობა.

ეს იყო ე. წ. „მემარჯვენე“ ფალანჯა.

მემარცხენეთა „შორის ირ გამრეკელი და მ. გოცირიძე ძველი ნაცნობები არიან. ირ. გამრეკელის შესახებ უნდა ითქვას, რომ მისი „სტილი“ დარღვეულია. რეალისტური ავტობორტრეტი და კუმბისტურად შესრულებული არენა ერთმანეთს კონფლიქტში უდგანან. „მე და ცირკის“ ფერები კარგია. არის მათში ხვედრისებური ელვარება და სირბილე. „Luces“-ში არც ფერებია ახალი და ნახაზი სულ არ არის. ირ. გამრეკელი ნიჭიერი მხატვარია და უფრო მეტი სიფრთხილე ჰმართებს. „მემარცხენეობის“ გზა მეტად ვიწროა და სახიფათო.

მიხ. გოცირიძის ტუშით ნახატი კარგია ძალიან. მაგრამ ამის იქით რაღა? ვშიშობ, მხატვრობა „ხაზვა“-მ არ დასრუდილოს. კარგია ფერადებით ნახატი: „ნამი“. მწვანე ფერი ეფექტიურად ეხამება სურათის მოტივს.

ამ „მემარცხენეებისგან“ შორი-ახლო სდგას ნა და რ ე ი შ ე ი ლ ი, რომელსაც აქვს კარგი ალლოც და ნახაზის გრძნობაც.

აქვე უნდა მოვიხსენოთ ლ ა დ ო წ ი ლ ო ს ა ნ ი და მიხ. ჩხიკვაძე, როგორც გრაფიკოსები. ეს უკანასკნელი სულ ახალგაზრდაა და მომავალი წინა აქვს, წილოსანი კი შეიძლება დამთავრებულ მხატვრად ჩაითვალოს. მისი „ბაგრატის ნანგრევები“, „ჯვარი“ და სხ... საუცხოვოდ არიან შესრულებულნი. წილოსანის სახით ქართული გრაფიკა წელ-განართული სდგას, მხატვარი ხშირად აღწევს მასალის გადმოცემის საიდუმლოებებს.

მოქანდაკეთა შორის, ჩვენი სახალხო მოქანდაკე ი ა კ ო ბ ნ ი კ ო ლ ა ძ ე წ არ-მოდგენილი იყო ქვით: „კონა“, და ლენინის და ენგელის ბიუსტებით (ალე-ბასტრი). აღსანიშნავია „კონა“, როგორც თვისი ჩახვეული ვნების გადმოცემით, ისე ტექნიკური ოსტატობითაც. მხოლოდ უკანა გეგმა, წანერის მხრივ, მკვეთრად ერჩევა წინა პლანისაგან, რაც ხელს უშლის პერსპექტივის დანახვას. ეს ნა-მუშევარი კიდევ ერთი მიღწევითაგანია, და გვინდა, რომ ჩვენი ავტორი უფრო მეტს იძლეოდეს ასეთ ნაწარმოებთ, და უფრო ნაკლებს სურათებიდან გადაღებულ პორტრეტებს. ამ ქვაში სთვლემს მრავალი შესაძლებლობა, რაც უნდა ვნახოთ, ჩვენი ქანდაკების საუკეთესო ნიმუშების სახით.

ი. ნ ი კ ო ლ ა ძ ე გ არს-შემოხვეულია თავისი მოწაფეებით: გ. ს ე ს ი ა შ ე ი ლ ი, რომელსაც აქვს მოძრაობის განცდა, მაგრამ ზოგჯერ ამ დინამიკას გადაჭარბებით ჰხმარობს, რაც მონუმენტალობას ხელს უშლის; კ. პ ა ტ ა რ ი ძ ე, რომელსაც აქვს მონუმენტლობის განცდა, მაგრამ მთლიანობას ჯერ ვერა სწვდება; ნ ი ნ ო წ ე-რ ე თ ე ლ ი, რომელიც პორტრეტების კვეთაში სულის ამოკითხვის უნარს იჩენს და გვაფიქრებინებს, რომ მისი სახით გვეყოლება სახეთა კარგი გამომკვეთელი. ამ სამი ახალგაზრდა მოქანდაკის სახით იმედიანი პერსპექტივა გვეწვდება ქვისა და მარმარილოს ქვეყნისაკენ.

ამ მოკლე მიმოხილვაში მთავარი ყურადღება მივაქციე იმ შთაბეჭდილებ-ბათა ჯამს, რომელიც გამოფენიდან გამოვიტანე. შეიძლება ბევრი რამ დამრჩა მოუხსენებელი, ან ბევრი ისე არ მოვიხსენიე, როგორც ღირსი იყო, მაგრამ ამ შეცდომის გასწორებას ერთი წლის შემდეგ მოვახერხებ, როდესაც ჩვენი მხატ-ვრები უფრო გამარჯვებულები გახსნიან მომავალ გამოფენის აღსავლის კარებს.

P. S. ამ გამოფენაზე იყო წარმოდგენილი ჩემი სამი ქანდაკება: „ალ. ყაზ-ბეგი“ (ქვა) „ქვის ვენბა“ (ქვა) და „ავადმყოფი ბავშვი“, (ალებასტრი). მათ სასტიკ კრიტიკას მოვიხსენ მორჩილებით.

მიხეილ აბრამიშვილი

გიორგი წერეთელი

(გარდაცვალებიდან 25 წ. შესრულების გამო)

ჩვენს წარსული საუკუნის მოღვაწეებში გიორგი წერეთელს საპატიო აღ-
 გილი უკავია, არა მარტო როგორც კაზმული მწერლობის წარმომადგენელს,
 არამედ როგორც საზოგადო მოღვაწეს, ჟურნალისტსა და პუბლიცისტს. მრავალ
 მხრივი იყო მასი მოღვაწეობა, რომელიც საერთოდ წილად ხვდებოდა ხოლმე გარ-
 დამავალ ხანის მოღვაწეებს.

დღეს, როდესაც სრულდება 25 წელი მისი გარდაცვალების შემდეგ, უნდა
 ჩვენ მესიერებაში განახლდეს სახელი ამ მივიწყებულ მწერლისა, რომელიც სრუ-
 ლიად დაუმსახურებლათ არ არის ჯეროვნად დაფასებული.

გ. წერეთელი მე-XIX ს. ქართული აზროვნების ორი ეპოქის საზღვარზე
 დგას: ნაციონალურ-დემოკრატიული მიმართულება მე-50 წლების მოღვაწეებისა
 და სოციალისტური მიმართულება 90 წლებისა. აღსანიშნავია, რომ თვისი მო-
 ლვაწეობით, დაკავშირებული მე-50 წ. მოღვაწეებთან, იგი გრძნობს ახალ სიოს,
 რომელიც დაჰბეზა 90 წლებში და სათავეში უდგება ახალ მიმართულებას,
 „მესამე დასელებს“.

ეს არ იყო გ. წერეთლის აზროვნებაში გარდატეხა, არამედ ვინც დაკვირ-
 ვებოთ გაათვალისწინებს მისი მოღვაწეობის მიმართულებას, როგორც მწერლისა
 და რედაქტორის გაზ. „დროების“ 1856 წლიდან, „სასოფლო გაზეთის“ 1868 წ.
 და „კრებულის“ 1871 წ., შეამჩნევს, რომ გ. წერეთელი მუდამ საღი დემოკრა-
 ტიული მიმართულების იყო, და შეიძლება ითქვას, მასი დემოკრატიზმი უფრო
 რადიკალურაა, ვიდრე მისი თანამოღვაწეებისა. გ. წერეთელი აღზრდილი იყო
 რუსეთის მე-60 წლებს ლატერატურაზე, სადაც გამეფებული იყო პოზიტიური
 ფილოსოფია და მატერიალისტური მსოფლმხედველობა, ხოლო ხელოვნებას სა-
 კათხში ჩერნაშევსკისა, პისარევის და დობროლიუბოვის წყალობით—რაციონა-
 ლიზში და უტილიტარიზში. თვის პირველ გაზეთ „დროებაში“ გ. წერეთელმა
 ფართო ასპარეზი მასცა რაციონალურ მიმართულებას. კაზმულ ლიტერატურაში
 კი იგი შეგნებულად გამოდის, როგორც „შეუფერავი“ რეალისტური მიმართუ-
 ლების დამცველი.

გ. წერეთელს არ მოსწონს ილია ჭავჭავაძის რეალიზმი. იგი სწერს: „ხელოვნურ ლიტერატურაში ილიამ დაამკვიდრა სენტიმენტალურ-ტენდენციური მიმართულება და მისი ლუარსაბი და დარეჯანი უფრო კარიკატურას წარმოადგენენ ქართულ მებატონისა და ქალბატონის ტიპებისას, ვიდრე ხელოვნური ხერხით წარმოშობილ, ცოცხალს ერთნაირ ბუნებასა და გარემოებაში შექმნილ ტიპურ არსებებს“. ხოლო მისი აზრით „მესამე დასის“ მიწერლებმა ხელოვნურ ან სიტყვაკაზმულ ლიტერატურაში დაარსეს ნამდვილი, შეუფერავი, შეუკეთებელი რეალიზმი“ (კვალი 1897 წ.)

გ. წერეთლის აზრი ილიას ნაწერების შესახებ გადაჭარბებულათ უნდა ჩაითვალოს, ხოლო ამ კრიტიკას აქვს მნიშვნელობა თვით გ. წერეთლის ესთეტიურ შეხედულების გამოსარკვევად. და მართლაც ყველა მისი კაზმული ნაწერები ატარებენ შეუფერავ რეალიზმის იერს. ასეთი მიმართულება არაიხსნება გ. წერეთლის შემოქმედებითი ნიჭის სისუსტით, როგორც ამას ამტკიცებს კიტა აბაშიძე (იხ. ეტაუდები წ. II, გვ. 63). ისე როგორც ზოლმას ნატურალიზმი არ არის მისი შემოქმედებითი ნიჭის სისუსტის გამომხატველი, არამედ ეს არის შეგნებული აზრი ხელოვნური ნაწერების მნიშვნელობის შესახებ.

გ. წერეთლის ესთეტიური შეგნება დაშორებულია ისეთ უტილიტარიზმს, რომლის წარმომადგენელიც იყო ანტ. ფურცელაძე, რომელიც ნ. ბარათაშვილის საუკეთესო ლექსს „შემოღამება მთაწმინდაზე“ შემდეგი სიტყვებით ახასიათებს: „მკითხველი რალაცა მომზადებით შეუდგება ამ ლექსის კითხვას და როდესაც გაათავებს, რჩება ხახამშრალი, გულ ცარიელი. ეს იმიტომ, რომ აქედან არ ამოვალკეთ გონების მასაზრდოებელი ლექმა და როგორიც მშვიერის გონებით შესდგომიხართ ამის კითხვას, ისეთივე და უფროც მშვიერი რჩებით, რადგანაც ეს იმ საქმელსა ჰგავს, რომ კაცს მადას უხსნის და კუქს კი არ ეცხება, რამდენიც გინდა სჭამო“. (ცისკარი 1863, № 3).

ხოლო გ. წერეთელი იმავე მესამოციანე წლების პოზიტიურ მეცნიერებაზე აღზრდილი, ესთეტიურ ალლოს იჩენს და ბარათაშვილის შემოქმედებასა და პიროვნებას ღირსეულად იხსენიებს. თუმცა ნ. ბარათაშვილის პოეზიის ირრაციონალური მოტივები მისთვისაც აუხსნელი რჩება. 1870 წ. „კრებულის“ მესამე წიგნში გამოაქვეყნეს ბარათაშვილის კერძო მიწერ-მოწერის რამდენიმე წერილი. ამ წერილებმა ერთგვარი სინათლე შეიტანეს მგონის პიროვნულ ცხოვრებაში და მის შემოქმედებასაც რამოდენიმე თაელი მოჰპოვნეს. გ. წერეთელი შემდეგი სიტყვებით გამოეხმაურა ამ მიწერ-მოწერის გამოქვეყნებას: „სანამდის შემოხსენებული ნ. ბარათაშვილის წიგნები დაიბეჭდებოდა ყოველს ჩვენთაგანს „მერანის“, „სულო ბოროტოს“ და „ქართლის ბედის“ დამწერი ეგონა რალაც ახირებულ მოვლენათ ჩვენ ცხოვრებაში... ჩვენ ის რალაც შავბედით ყმაწვილად მიგვაჩნდა, რომელიც თავისი აზრებით და ფიქრებით არ უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული თავის თანამედროვე ცხოვრებასთან, ჩვენ ის უფრო სხვა ტომის კაცი გვეგონა“ (დროება 1873 წ., № 36). და შემდეგ განაგრძობს: „ბარათაშვილის წიგნებმა დავეცხატა თვითონ ნ. ბარათაშვილი ჩვენებურ ახალგაზრდათ, რომელიც ებრძვის გარემოებას, ეძებს გონების წარმატებას, უნდა თავისი სამშობლო ქვეყანა და მისი ლიტერატურა წინ წააყენოს... ნ. ბარათაშვილის წიგნების დაბეჭდვის

შემდეგ ჩვენ დავინახეთ უფრო ნათლად თვითონ იმის დროის ცხოვრება და დავრწმუნდით, რომ იმისი სიცოცხლე ამ ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის ყოფილა შეწირული, ის ნამდვილის სწავლის დამკვიდრების გულისათვის სდევნის უწყალოდ და თავის მახვილი გონების მათარახსა სცემს ყოველსავე, რაც არის ცრუ, მატყუარა, გარეგანი ბრწყინვალეებით შემკული, მაგრამ შიგნით გულდამპალი და უნაყოფო მეცნიერება“.

მე შევეცადე რამოდენიმედ გამოემერკვია გ. წერეთლის აზრი ხელოვნების შესახებ, რომ უფრო ნათელი ყოფილიყო მისი კაზმული ნაწერების მიმართულე-ბა. რასაკვირველია, მკაცრი ესთეტიური კრატია ბევრ ხარკეზეც აღმოაჩენს მის ნაწერებში, როგორც ფორმის ისე შინაარსის დრამატუზმის მხრივ, მაგრამ ეს უმართებულო იქნებოდა მწერლის წინაშე. ჩვენ უნდა მივუდგეთ მის დაფა-სებას ისტორიულ-ლიტერატურული თვალსაზრისით და მივუწყაოთ საწყაო იმ საწყაოთი, რომლის ღირსიც იგი არის ქართული მწერლობისა და აზ-როვნების ისტორიაში.

* *

1867 წელს „დროებაში“ გამოქვეყნდა გ. წერეთლის „მგზავრის წერილები“ ან „ჩიკოლიკი, ჩიკოლიკი და კუდაბზიკა“. აღწერილია მოგზაურობა სამეგრე-ლოსა და სვანეთში. პირველი შეხედვით ნაწარმოები მოკლებულია წმინდა ლი-ტერატურულ ღირსებებს, შეუძლებელი ხდება მივაკუთნოთ რომელიმე ლიტე-რატურულ ჟანრს. მაგრამ ეს სრულად საინტერესო არ არის და არც ავტორს აქვს ამის პრეტენზიები. ნაწარმოებში სადად და მარტივად არის აღწერილი მთელი მოგზაურობა და ავტორი იძლევა სრულიად ძალდაუტანებლივ სხვადასხვა ტიპებს, ბუნების სურათებს, მოქმედ პირთა სულიერ განწყობილებას, გარეგან ეტიკეტს იმერელ აზნაურებისას და მასთანავე ეს ნაწარმოები სრულიად „შეუ-ფერავად“ იძლევა მაშინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრების რეალურ სურათს. თვით სათაური „ჩიკოლიკი, ჩიკოლიკი და კუდაბზიკა“ თავიდანვე ამზადებს მკითხველს შესაფერ განწყობილებისადმი. გრძნობთ, რომ ამ პიროვნებათა სულიე-რი ვითარება სახელწოდებით ამოიწურება. ნაწარმოები იკითხება ინტერე-სით, რომელსაც უფრო მეტი სიმახვილით გრძნობდენ თანამედროვენი. ნ. ნიკოლა-ძე სწერს: „იმ დროს, როცა „მგზავრის წერილები“ იწერებოდა, თუ იბეჭდებო-და, ჩვენს მაშინდელ მწერლობაში მეტად ახალი და საამო ხილი გახლდათო“. აღსანიშნავია, რომ ეს ნაწარმოები დაიწერა მაშინ, როდესაც ქართლ-კახეთსა და იმერეთში ახლად გადავარდნილი იყო ბატონ-ყმობა, ხოლო სამეგრელოში ამ წელს (1867) ხდებოდა ბატონ-ყმობის მოსპობა ოფიციალურად. ხალხი დიდ აღელვებას განიცდიდა, გაურკვეველ მოვლენის წინაშე იღვანენ ბატონიც და ყმაც. გლეხობა წყურვილით ელოდა თავისუფლებას, მაგრამ ამ მოლოდინს მაინც ტრადიციით შემუშავებული იქვიანობა ღრღნიდა, აზნაურობა შიშით უცქერდა მომავალს, რადგან ეკარგებოდა ძველი გავლენა და ეკონომიური უზრუნველყო-ფა. ავტორი სრული სინამდვილით გადმოგვცემს სულიერ განწყობილებას გლე-ხობისა და აზნაურებისას, რომელიც ახასიათებდა ამ გარდამავალ ხანას.

ბაკურა ეკითხება კუდაბზიკას:

— „შენ ავი მითხარი, აზნოურიშვილი ხომ ხარ?

— აზნოურიშვილი ვარ, აბა რა ვიქნები? აზნოურიშვილი აზნოურიშვილს ჰქვია, მე ძირის აზნოურიშვილი ვარ.

— აბა, რავე მასხრულად ლაპარაკობ. გლეხების გათავისუფლება ჩემზე უფრო შენ უნდა გწყენოდა.

— არა. გლეხობის გათავისუფლება კარგია. ჩიკოლიკამ თქვა, იგენიც და ჩვენც ძალიან მოვიგებთო. ჯამაგირი გვექნებაო და ფული სულ ბზესავით მოგვივა.

— საიდან გექნება, რომ გლეხები აღარ გეყოლება?

— ხემწიფე მოგვეცემს და მერე ვაჭრობას დავიწყებთ.

— კაცო, აზნოურობას მერე ვაჭრობაში გაცვლი! კარგი აზნოურიშვილი ყოფილხარ, მომიკვდეს შენისთანა აზნოური.

— მომიკვდი და არც იცი, რავე ლაპარაკობ შენ.

— ყაძახები (გლეხები) გყავს თუ არა? გაცვებით ჰკითხა ბაკურამ კულაბზიკას, როცა კულაბზიკამ სთქვა, რომ ვაჭრებათ ვადავიქცევიო.

— კი მყავს.

— ოჯახი გაქვს?

— კი.

— შენს ოჯახს შენი ყაძახები უელის? ხომ გამსახურებიან ოჯახში. ბეგარას არ გაძლევენ? — აბა რას იზმენ! რომ არ მომცენ, ძალად გადავახდევინებ. ნეტავი დედა ჩემს, თუ ჩემი ბეგარაც ყაძახებმა შეირჩინეს. მე იმისთანა არ გახლავარ, ზოგიერთს ბატონს რომ გლეხები დაიჯაბნიან და ბეგარას შეირჩენენ. ბეგარა კი არა, საუდიერო ფერდალა ღორიც რომ არ მომიყვანოს, სუნთლად ცხვირში ძმარს წავადენ.

— კაი და პატიოსანი. მეც მაგი მინდოდა, რომ გეთქვა. ახლა წარმოიდგინე, რომ ის შენი გლეხები არც ბეგარას მოგვემენ, არც შენ გამსახურებიან, თუ ძალა დაატანე, ბრველს გცემენ. ოჯახის მომვლელი არავინ გეყოლება. ყანაში არავინ გიმუშავებს. სახლში ცეცხლს არავინ დაგინთებს, სულ შენ უნდა ქნა ყოლიფერი; ცეცხლიც შენ უნდა დაანთო, წყალიც შენც უნდა მიიტანო.

— არა, არა, არა. მაგი არ იქნება. წყალს რავე მევიტან...

— მაცა, მაცა... ყანაც შენ უნდა გათოხნო, შეშაც შენ უნდა მევიტანო.

— აჰ, აჰ, ვადირიე თუ? ამას რავე მეუბნები. მაგას რავე ვიზამ“.

გ. წერეთელი პირველი შეეხო ჩვენს მწერლობაში იმერეთის აზნაურობას. შეიძლება არავინ არ გრძნობდა ისე მწვავედ „წოდებრიობის კეთილშობილებას“ როგორც იმერელი აზნაური. გ. წერეთელმა სინამდვილით დაგვიხატა იმ ეპოქის აზნაურები, როდესაც ჯერ კიდევ ცხოველათ გრძნობდნენ თავიანთ წოდებრივ უპირატესობას. არ იყო მომხდარი ის დეგრადაცია მათში, რომლის ნიმუშები შემდეგში დ. კლდიაშვილმა მოგვცა.

ავტორის ისე მკვეთრად აქვს განვითარებული მხერთი ნიჭი, რომ მას არ რჩება შეუმჩნეველი არც ერთი წვრილმანი გარეგანი გამოსახულებისა და მიხერამოხერისა. „კულაბზიკა“ აი საერთო სახელი იმერელ აზნაურისა.

როგორია კუდაბზიკა? „კუდაბზიკა იმერულად იყო გამაწყობილი, მარდი და მეტიჩარა. იმის ქერა თმაზე, ნისკარტიან ცხვირზე და წვრილად ვაშკიპინებულს უღვაშებზე რომ შეგეხედნათ, მაშინვე იტყვი, ეს იმერელი უნდა იყოსო, ასეთს ვახრეკოდ ცხენზე იჯდა, რომ ძვლისა და ტყავის მეტი არა იყო რა. სწორედ წყალში ამოწუნებულს ვირთავგასა ჰგავდა. კუდაბზიკაც სწორედ მოსკი-მავდა ხოლმე სადავეს, რომ თავის ბედაურისთვის კისერი მოედრიკა და ამასთანავე ჰკრავდა დეზებიან ქუსლსა.“

მიუხედავთ ასეთი სასაცილო შეხედულებისა, კუდაბზიკა მინც აზნაური და ამის შეგნება არასოდეს არ ავიწყდება. გლეხის ტყაბუქში გამოხვეულ აზნაურს ის ხელსაც არ მისცემს. ეს მისი წოდებრიობის შელახვაა.

გ. წერეთელი, როგორც აზროვნებით რაციონალისტი, აღზრდილი მესამოციანე წლების ლიტერატურაზე, მიმართულებით შეგნებული რეალისტი, „შეუფერავი“ სინამდვილის გადმომცემი, უფრო კონკრეტული, ნამდვილი პიროვნებებით სარგებლობს.

ცნობილია ზემო იმერეთში, საიდანაც იყო თვით ავტორი, რომ ზოგი მოქმედი პირი „მგზავრის წერილებისა“ და „რუხ მგელში“ გამოყვანილი აზნაური ავთანდილ კვიციანი, თავის დაუმთავრებელი ოდით, ნამდვილი პიროვნებებია. ეს ოდა დღესაც დაუმთავრებლათ გამოიყურება დამპალ ბოძებზე.

მაგრამ ასეთი მოვლენა არ შეიძლება ჩაეთვალოს მწერალს პასივში. ეს არ არის ნამდვილი ფორტოგრაფიული სურათი (როგორც ეს ჰგონია კ. აბაშიძეს). გ. წერეთელი, როგორც აღენიშნე, განვითარებული ჰქონდა მზერიით ნიჭი, გარეგანი მსოფლიოს შეგრძნობის. იგი აზროვნებდა უფრო კონკრეტული სახეებით.

ცნობილია შემოქმედების ფსიგოლოგიაში, რომ ზოგი მწერლები სხვის პიროვნებას შეიცნობენ ინტელექტუალური გზით. ისინი უკვირდებიან გარეგან გამოხატულებას სხვისი პიროვნებისას და შემდეგ ავსებენ მის სულიერ მხარეს თვითონ. სისტემატიურად უკეთებენ კონსტუქციას. ეს არის ე. წ. მეცნიერული მეთოდი. ასეთი აზრები აქვს გამოთქმული ე. ზოლმას თავის „ექსპერიმენტალურ რომანში“. გ. წერეთელიც ასეთი ტიპის მწერალი იყო. იგი თვით იცავდა „შეუფერავ რეალიზმს“ და წინააღმდეგი იყო ყოველგვარი ტენდენციური გამოხატულების შეტანისა. და ამიტომ მისი ნაწერები, უმთავრესად: „მგზავრის წერილები“, „ჩენი ცხოვრების ყვაილები“ და „რუხი მგელი“ მართლაც „ადამიანთა დოკუმენტები“, როგორც ამას ჰქადაგებდნენ ძმები გონკურები.

არ უნდა იყოს ინტერესს მოკლებული, რომ გ. წერეთელმა პირველმა დაუკავშირა ერთმანეთს ჯორი და იმერელი აზნაური („მგზავრის წერილები“), რომელსაც შემდეგში დ. კლიაშვილმა მისცა უფრო მეტი ფსიქოლოგიური კავშირი („სოლომონ მორბელაძე“).

* *

90 წლებში გამოქვეყნდა გ. წერეთლის რომანი „პირველი ნაბიჯი“, რომელსაც განსაკუთრებული ადგილი უკავია მის შემოქმედებაში. ეს ნაწარმოები საინტერესოა არა მარტო თავისი შინაარსით და შესრულების კომპოზიციით, არამედ ეს არის ქართულ ლიტერატურაში საუკეთესო ნიმუში სოციალურ რომანისა, რომლითაც, შეიძლება ითქვას, ასე ღარიბია ქართული ლიტერატურა.

რომანი, როგორც ლიტერატურული ჟანრი, არ იცის ანტიურობა ქვეყანამ. იგი ახალი დროის წარმოშობილია. თავის უმაღლეს წერტილს განვითარებისას მიაღწია მე-XIX საუკუნეში, რეალიზმის გაფურჩქვნის ხანაში. მხოლოდ და მხოლოდ რეალური სინამდვილე აძლევს უშრეტ მასალას რომანს, ურომლისოთაც რომანი იგივეა, რაც დრამა უმოქმედოთ, ან ლირიკა სულიერ განწყობილების ვარეშე.

„პირველი ნაბიჯი“-თ აღინიშნა ახალი მოვლენა ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარი. დარღვევა ძველი ფეოდალური წესწყობილების და დამყარება ახალი ეკონომიური ურთიერთობის, როდესაც ცხოვრების სარბიელზე გამოდის ვაჭარი. შექმნილი აზრია, ვითომც ეს მოვლენა პირველად ლ. არდაზიანს აღენიშნოს „სოლომან მეჯღანუაშვილში.“ რასაკვირველია მარტო რაიმე მოვლენის აღნიშვნით არ შეიძლება ნაწარმოებს მიეცეს მხატვრული ღირებულება, მაგრამ თუ საჭიროა პრიორიტეტი, ეს უსათუოდ გ. წერეთელს ეკუთვნის. „სოლომან მეჯღანუაშვილი“ არის ტიპი ტფილისის მოქალაქის, მეფავშის. ბახვა ფულავა კი ვაჭარია. ეს ორი მოვლენა სხვადასხვა კატეგორიებია ეკონომიურ ცხოვრების განვითარებაში.

გ. წერეთელი არა მარტო კაზმულ მწერლობაში გვაძლევს სურათს ამ ახალი მოვლენისას, არამედ როგორც პუბლიცისტს, კარგად ესმოდა ჩვენში ბურჟუაზიის გაჩენის მნიშვნელობა და აუცილებლობა.

რკინის გზა, მადნეულობის აღმოჩენა უკვე ნიადაგს იძლეოდა ვაჭრობა-მრეწველობის გასავითარებლათ და ხალხს ეზიდებოდა ქალაქებისკენ. უმთავრესად ტფილისსა და ბათუმისაკენ.

1873 წ. „კრებულში“ გ. წერეთელი სწერს: „აწ რა რკინის გზა გაიხსნა: იმან მიუთითა საქართველოს ტომის ვაჭარ ხალხს ხელი ტფილისზე და უთხრა: „აი, შენი დედა-ქალაქი და საქართველოს ბურჯი ვარეშე ხალხს ჩაუგდია ხელში. შენ ეს აქამდის არ იცოდი და რომ გკოდნოდა მინც, აქამდის ვერას ვაარიგებდი, აწ მიესიეთ და იხინეთ თავი ტფილისის საეპურო ასპარეზზედ... უამისოდ ტფილისიც საპუდამოდ დაკარგულია და ქართლ-კახეთის მიწა-წყალიც დაღუპული. ამას გარდა რკინის გზა ძალიან მჭიდროთ აახლოვებს ამ ერთი-ერთმანეთის წინააღმდეგ ხასიათების ხალხს. იმერლებსა და ქართლ-კახელებს. იმერელია მარადი, გონება-მახვილი, სწრაფი მგრძობელი და მალე თავის ამღებში. ქართლელია მტკიცე, ქეშმარიტი, ძლიერი და გამტანი. როდესაც ეს ორი თვისება ერთმანეთში გადავა, ერთის ნაკლებოვანება მეორის ღირსებით შეივსება, მაშინ ჩვენი ცხოვრების ნაკადულიც ძალიან გადიდდება, იწყებს წარმატებით ჩქარ დენას და კეთილდღეობაც მოახლოვებულია.“

„პირველი ნაბიჯი“ საინტერესოა არა მარტო ახალი ეკონომიური ურთიერთობის გამოსახატავათ, არამედ როგორც რომანი მოქმედ პირთა ფსიქოლოგიური ანალიზით, მოძრაობით და სიუჟეტის ხელოვნურად გაშლით.

ნაწარმოების ორი უმთავრესი მოქმედი გმირი, ბახვა ფულავა და იერემია წარბა სრულიად მოწინააღმდეგე პიროვნებებია, როგორც თვისი ჩამომავლობით და მიმართულებით, აგრედვე ხასიათით და მისწრაფებით. პირველი, უბრალო მწყემსი, ღარიბი გლეხის შვილი, შემდეგში შემთხვევით თუ თვისი უნარია-

ნობით და ყაირათით ვაჭარი, რომელმაც მოიპოვა სიმდიდრე. მაძიებელი მყუდრო ნორმალური ოჯახური ცხოვრებისა. მეორე თავიდი, ოთხ კლასს დამთავრებული, ლამაზი, ახივანი და დარდიმანდი ყმაწვილი, შრომას მიუტყვევლი და ცხოვრების საერთო ბრძოლაში განზე დარჩენილი, მხოლოდ ვენებათა ამყალი და წუთიერ სიტკბოების მაძიებელი. ეს ორი მოპირდაპირე ხასიათის პიროვნება ერთმანეთს დაეჯახებიან ლამაზ ესმას გულსათვის.

ბახვა ფულავას უყვარს ესმა ღრმა და ნორმალური სიყვარულით, იგი მასში ხედავს მომავალ მეუღლეს, რომელიც მისცემს მას მყუდრო, ნორმალურ, საღ ბედნიერებას.

ესმასაც უყვარს ბახვა რაღაც ნაზი და კდემამოსილი სიყვარულით, იგი უფრო გულით ატარებს ამ სიყვარულს და ბახვასთვის ვერ გაუმჯღანებია.

მაგრამ რომანი შეუძლებელია თუ არ არის შებრძოლება და დრამატიზმი, და აი იერემია წარბა მოეკლინება როგორც შურანის ეკალი და იშლება შებრძოლება აღსავეს დრამატიზმით, გმირული შებრძოლებით, შურისძიებით და განცდის სიმწვავეთ.

იერემია წარბა შემთხვევით მოჰკრავს თვალს ლამაზ ესმას და ეს წუთიერი შეხვედრა საკმაოა, რომ აიშალოს მასში ვენებათა ლეღვა და ჟინი ესმას ხელში ჩაგდების. ეს აზრი მოსვენებას არ აძლევს იერემია წარბას, ეს შეიქმნა მის მამოძრავებელ ძალათ. რამოდენიუე შებრძოლების შემდეგ ბახვასთან, იერემიამ გადაწყვიტა, როცა ესმა უკვე მითხოვდა ბახვას, დაეცეს მას და მოსტაცოს ძალით თვისი ვენებათა ამშლეი პიროვნება. ამ გარდაწყვეტილების სისრულეში მოყვანას არ დააყოვნებს. ერთ ღამეს თავისი აშანაგავებით დაეცემა ესმას მოსატაცებლად, მაგრამ ვერ ახერხებს და ჟინის ამოსაყრელად სასიკვდილოთ დასკრის ესმას შემდეგი სიტყვებით:

„თუ ჩემი არ იქნები, ნურც მისი ყოფილხარ.“—ამ ტრაგიულმა მოვლენამ დაშალა ბახვას ბედნიერი წუთება, განიავდა მისი სიმდიდრეც. ბახვას მამოძრავებელი ეხლა მხოლოდ-ღა შურისძიებაა იერემიასადმი. „მას აქეთ, რაც საყვარელი ცოლი მოუკლეს, ბახვას ცხოვრებას თითქოს შავი გლოვის ზეწარი გადაეფარა. მის თვალში აღარც მზეს ჰქონდა სინათლე, აღარც მთვარეს. მას მხოლოდ შავი კუბრი ელანდებოდა ამ წუთი-სოფელში; მის გულში მხოლოდ ნავთი და ცეკხლი ღვიოდა და ზედ ზღვევის ალი დაჰვიზგიზებდა.—„სისხლი, სისხლი უნდა ამოვიღო“,—წამოიძახებდა ხოლმე გაშმაგებული ბახვა ხანდახან“.

მაგრამ როგორია ამის შემდეგ იერემია წარბას სულიერი განწყობილება? ნუ თუ მშვენიერ ესმას სისხლმა არ აგრძნობინა მას სინანული?

ავტორის დიდი ფსიქოლოგიური დაკვირვებით აქვს გადმოცემული იერემიას სულიერი მღელვარება. მკვლელობის შემდეგ იგი მიემგზავრება ტუილისში, თავის ნათესავ ქალთან ვალიდასთან და მისი შემწეობით უნდა ადგილი იშოვოს და თავი იხსნას ბახვას შურისძიებისაგან. იერემია დარჩა მარტო მდიდრულათ მორთულ ზალაში. „ასეთმა სიმდიდრემ მეტად დაჩაგრა იერემიას ფიქრები. „ამისთანა სიმდიდრის პატრონი როგორ უნდა დაბერდეს, ან მას მწუხარება როგორ უნდა მიეკაროს?—გაივლო გულში იერემიამ. ჯერ მას ამისთანა სიმდიდრე არ ენახა. „რაკი აქამდის მოვატანე, აწ ჩემს ბედს ძალლი არ დაჰყვებს“

ვალადა ჩემი მზარველი იქნება, იმის გამო გენერალიც შემეწევა. თუ ვიშოვნე ჩინი, ახლა ვიშოვნე“. მაგრამ ამ დროს უეცრად იცვალა ფერი მისმა ფიქრებმა: თვალწინ გამოეხატა იმ ღამის მკვლელობა და ტანში გააზრიალა. მას ვერ დაევიწყებინა ესმას ანგელოზური სახე; მისი უკანასკნელი ამოკენსა თითქოს ყურ-ვი ჩასწივოდა იერემიას შემდეგი სიტყვებით: „აკი მოიკლა ამ ურჯულმოში... ამით დაიღრუბლა იმ წუთის მისი ნათელი გამოუმეტყველობა. „ბედნიერი მაშინ შევიქნებოდი, ესმა რომ სულ თვალითაც არ მენახა. დღეს მე მისი მსხვერპლი შევიქნენი. იმ უბედურ ღამეს შემდეგ სულითა და ხორციტ მეც დასჯილი ვარ საუკუნოთ“. მაგრამ ეს სინანული იერიემიას დიდხანს არ გაჰყოლია. იგი ვაერთო ვალიდას საზოგადოებაში და სიმდიდრის გულისათვის ჯვარს იწერს მდიდარ სომხის ქალზე, მაგრამ ქორწილის დროს დაატუსაღებენ ესმას მკვლელობისათვის. ტფილისის მაღალ საზოგადოების თვალი ვალიდა კვლავ განათავისუფლებინებს იერემიას.

ესლა კი ბახვას შურისძიების გარდა აღარაფერი დარჩენია. თვითონ უნდა მოსძებნოს სამართალი და გაუსწორდეს თავის ესმას მკვლელს იერემიას. დაუმეგობრდება ვილაკ სიმონა ციმბირელს და დაეცემიან ღამით მძინარე იერემიას. „ბახვა შევიდა საწოლში და დაადგა მძინარე იერემიას თავზე. ამ დროს იერემია გაიშეშა.

— „იერემია! — კარგა ხმამაღლა დაუძახა ბახვამ. იმან თვალეზი გაახილ.

— „მოვიდა შენი განწირვის დღე. მოვედი შენი მსაჯული, ესმასაგან გამოგზავნილი.

— „ამ სიტყვებით დაჰკრა იმან ფერდში ხანჯალი; იერემია შეებრძოლება მაგრამ ამ დროს ციმბირელმა დაჰკრა უკანიდან თავში ხანჯალი იერემიას და ძვალი გაუშო.“ ბახვა კი თვით გამოეცხადება პოლიციას. — „სამართალი გავაჩინე, სამართალი! ქვეყანამ არ მალირსა სამართალი და მე თვითონ გავაჩინე. ეს არის ჩემი ცოლის ესმას სამაგიეროთ“. დამთავრდა შეებრძოლება.

ავტორი დიდა მოხერხებით ატრიალებს კვანძს რომანისას და შლის ხელოვნურად. ნაწარმოებში ცოცხლად დახატულია მთელი ცხოვრების სინამდვილე. თითქმის ყველა წრეები. არისტოკრატიული სალონის ვარსკვლავი ვალიდა, რომელიც თავისი ქცევით ჰხიბლავს ბევრ ძლიერს, ვისზედაც დამოკიდებულია ცხოვრება და ბედნიერება ჩვეულებრივ პიროვნებათა. სასამართლოს მთელი მოქმედება. ქუჩის აბლაკატი „წუნკალა“ და ვეჭილი სივლა.

იერემიას ქორწილის დღეს, ავეტიკას სახლში მზადება, ქალების საუბარი და ქორაობა. მკითხველის წინაშე იშლება მთელი სინამდვილე ჩვენი ცხოვრების, რომელიც ხან სევდით ავსებს ჩვენ გულს და ხან შურისძიებით. მხოლოდ საიროვნებით კი არასოდეს. და ეს არის ერთი დამახასიათებელი მანერა გ. წერეთლისა.

P. S. სრულად მიუღებელია აზრი კ. აბაშიძის იერემიასა და დავითის („გლახის ნაამბობიდან“) მსგავსების შესახებ, თითქოს იერემია ფოტოგრაფიული სურათი იყოს დათვიკოსი. ეს მსგავსება შეიძლება ამოიწურება მხოლოდ შემდეგით: ორივე თავადია და მეთოზე კლასიდან გამოირჩეული. მაგრამ ეს არ აიხსნება გ. წერეთლის მიმბაძველობით. ეს იყო საერთო მოვლენა ჩვენი თავადანაზრობის და გ. წერეთელიც, როგორც უაღრესად რეალისტი მწერალი გვაძლევს ამ სინამდვილის ტიპს. ისე კი, უბრალო მკითხველიც შეამჩნევს, თუ რა დიდი განსხვავებაა მათ შორის, როგორც ნებისყოფის ისე მისწრაფებისა და მოქმედების მხრივ.

ს. ღვამდარიანი

სპაჰი წერეთელი და სპაჰთველო

(1915—1925)

I.

... ჩავდენ ზემსავე ჰანგებში
 და ვავჭკრე, როგორც ლამპარი...
 „ნათლა“.

თითქო არ ვართ ახლა ისეთ დროში, რომ გვეადვილებოდეს აკაკი წერეთლის მოგონება, თითქო „განქრენ ჟამნი“, როცა ეს დიადი მეოსანი გულს გვიძგერებდა, როცა მისი ჰანგებით გვიმალღლებოდა გრძნობა და გონება, როცა მისი ლექსი სახალხო სიმღერათ იქცეოდა, და თითოეულ მის სტრიქონს ხალხის გული ეხმაურებოდა მისივე სიტყვებით:

საიდუმლო ბარათო!
 მექმენ... მექმენ მარადო,
 სიხარულის მომნიჭეთ
 და სევდისა ფარადო.

დიდი გვგონია ის ათი წლის დრო, რომელმაც განვლო აკაკის სიკვდილის შემდეგ. ისტორიული ხანა აღარ გვაძებნინებს „საიდუმლო ბარათს“ მის ნაწერებში, აღარ გვცალკია „ტკბილი ხმებისთვის“, საქმე გვაქვს იმდენი, რომ თავს ვერ ვართმევთ. ეს საქმიანი გატაცება ერთმა პროლეტარულმა პოეტმა რუსეთში გამოხატა ლექსათ დაწერილ პროზაში,—ეს ამას ფიქრობს, ის იმას, ჩემი ფიქრი კი უტრიალებს საბჭოთა საქონლის თვითღირებულებასო“.

საქონელი—ეს შემადგენელი ნაწილი ნივთიერი სიმდიდრის, შეიქრა სულიერი სიმდიდრეში, მისი მაღალი, ან დაბალი თვითღირებულებაა „სიხარულის მომნიჭე“ და „სევდის“ მომგვრელი. ამისთანა მატერიალიზმის ხანაში, თითქო საუკუნეების სიწორიდან მოისმის აკაკის ხმა:

—ამაღლდით გრძნობავ, გონებავ!..
 ასცილდით მზეს და მთვარესა!..
 შეუკავშირდით ვარსკვლავებს,
 მოკიმციმ მოლეღარესა!

შეიტყვეთ საიდუმლოება
 ზეციურ ტკბილი ხმებისა
 და შეისწავლეთ კანონი
 იმათი შეთანხმებისა!

„საქონლის თვითღირებულების“ ანგარიშებში ვერ შეუკავშირდები „ვარს-
 კლავებს“, ჩავიჭრება იდეალიზმის კერა...

მაგრამ თურმე შუაგულში
 სძინავს ობოლ ნაკვერცხალსა
 და ინახავს მერმისათვის
 ჩვეულებრივ ნათელ ძალსა!

არ ვიცი, როგორ აქვს შემეცნებული ამა თუ იმ პროლეტარულ პოეტს
 პროლეტარული მოძღვრება—მარქსიზმი. ვიცი მხოლოდ და ძალიან კარგათ ვიცი,
 რომ მარქსიზმში არის შეკავშირება მატერიალიზმის და იდეალიზმის—იმ მატე-
 რიალიზმის, რომელიც არ იწყება და არ თავდება „საქონლის თვითღირებულე-
 ბით“, იმ იდეალიზმის, რომელშიაც „მზე და მთვარემდის“ ამბობდა, „ვარს-
 კლავებთან“ ასვლა სიმბოლიურათ ნიშნავს ახალი ცხოვრებისათვის ბრძოლას.

რა თქმა უნდა, არასოდეს არ მომსვლია და არც მომივა თავში ის აზრი,
 რომ აკაკის ახლო ან შორეული ნათესაობა ჰქონდა მარქსისტულ მსოფლმხედვე-
 ლობასთან. მაგრამ ის იყო სახალხო მეოსანი, ხალხის წინ ენთო და იწვოდა სან-
 თელივით, ხალხისთვის დნებოდა თავის ჰანგებში და ჰქრებოდა, „როგორც ლამ-
 პარი“, ხალხისთვის იყო როგორც „ნათელა“ ახალი სინამდვილის ძიებაში. ახა-
 ლი სინამდვილე იყო იმისთვის საქართველოს განახლება.

აკაკის, როგორც პუშკინს, გოეტეს და სხვა მსოფლიო მეოსნებს ჰქონდა და-
 პატარაების წუთები, როცა უხდებოდა ჩაძირვა ამ ქვეყნიურ წვრილმან ინტე-
 რესებში, როცა იმას აწუხებდა „ჩემი პენსიის“ და „უფულენციის“ საკითხები.
 ამისთანა წუთებით არ გაიზომება მისი მხატვრული თვითღირებულება.

მისი შემოქმედების „ხანჯალი“ გულში ესობოდა ადამიანის დამახურდა-
 ვებელ სინამდვილეს. და იქიდან ამონახეთქი სისხლის მეღნით იწერებოდა სუ-
 რათი მისი დროის:

გამოიცვალა ქვეყანა,
 ჩარხი უკულმა ტრიალებს,
 ვირი კოკობ ვარდს დაჰვალობს
 ბულბული ვირებრ ღრიალებს.
 ზამთარში სიცხე გვაწუხებს,
 ზაფხულში დგება ზამთარი,
 სომეხმა ხმალი აიღო
 ქართველმა მისი დავთარი!
 ქურდები სჭრიან სამართალს,
 მართლებს უყრიან ბორკილსა
 და ქვეყნის მტერი იუდა
 დასციინის მამულის შვილსა

ბრიყვი და უსწავლელები
 თავში უდგიან ჭკვიანება...
 გაჭკრეს ეს ჯამი ბარემლა,
 ნეტავი რას იგვიანებს“.

მგოსანი ვერ ხედავდა ამ სინამდვილეში თვალის დასასვენებელს. ეს იყო იმისთვის ჯოჯოხეთური უფსკრული, რომლისგანაც ის დანტესავით ეძებდა გამოსავალს „მზისაკენ და ვარსკვლავებისაკენ“, ეს იყო „ცხრაკლიტული“, რომელშიაც იმას ეგულეობდა თავისი „სატრფო“—საქართველო. სხვა გვარი იყო მისი ტრფობა ამ სატრფოსადმი, „სხვა გვარი“ იყო მასი სიყვარული.

მისი სიყვარულში არ სჩანდა გრძნება (и востановит), მისი გული არ ეკარებოდა „ცბიერ შვენიერებას“, მთელი თავისი შემოქმედებათი სიძლიერით ის მიისწრაფებოდა ოცნებაში წარმოდგენილ მშვენიერებისაკენ. ეს მშვენიერება „ხატოვით“ იღვა იმის წინ და იტაცებდა იმის გულს შორს ამ სინამდვილის საზღვრებიდან.

II.

...და ჰხიბლავს ყოველ არსებას
 გარს შემონაშუქ ალითა...
 „ქართველი ქალი“.

სინამდვილეში არ იყო და არ არის ეს შუქ-მომთენი მშვენიერება—„ქართველი ქალი“, როგორც არ არის სინამდვილეში მილოსის ვენერა. ეს იყო და არის განსახიერებული ოცნება ადამიანის, კაცობრიობის.

ჩვენი მგოსნასთვის ეს ოცნება იყო „ბნელში მნათობი“, ამითი ის ერეოდა საზარელ სინამდვილეს. ეს იყო ის „უცნაურა ძალა“, რომელმაც გაამტკიცა მგოსნის გული, რომელიც სულს უდგამდა „სამშობლოს ტანჯვის უძლურ მოწამეს“. ეს იყო ის არსება, რომელსაც მგოსანი უმღეროდა:

ხან ქვითინებ გულდაწყვეტით,
 შავ ქვესკნელში აძვრენ ხმასა,
 ხან იმედი ცაში აყავს,
 აორკეცებ გულისთქმასა.

იმედი ცისა და მიწის შემეერთებელი უკვდავი სულია აკაკის პოეზიაში. „შავ ქვესკნელში“ ჩაძირულს ხშირათ აწუხებს უიმედობის განცდა, ხშირათ ეკარგება გულის ძვერა, ხშირათ:

არაბობა სჯობს ამ არსებას
 და ტანჯვით შფოთვა ამ მოსვენებას...

მაგრამ:

უეცრათ მთის გადაღმიდან
 გამოჩნდა მთვარე სხივ მომფინარე,
 მასთანც მუდამი მისი თანმსრბოლი
 მცირე ვარსკვლავი მოსხივიცისკარე!

თვის შუქით კურნებს ტანჯულ ბუნებას,
 მშობლურ აღერსით სჭერეტს მომცინარე!
 მით მოუბრუნდა ბუნებას მაჯა
 და სულს იბრუნებს მთლად არე-მარე!

„უეცრათ“, „მთის გადაღმიდან“ მოვლენილი სინათლე სულს უბრუნებდა დატანჯულ მგოსანს. ეს „მთის გადაღმა“ თითქო საზღვარია, რომელსაც ვერ გადაიღვლის უბრალო მომაკვდავი, თითქო „უეცარი“ სასწაულია საქარო, რომ მოხდეს „მთის გადაღმის“ გადავლა. მგოსანი გრძნობს თავის ჰანგებში სასწაულ-მოქმედ ძალას, ხედავს გზას „ჯოჯოხეთიდან“ „სამოთხეში“, მისი პოეზია მადის „აღმართ-აღმართ“, და...

„ცის მახლობლათ ფეხ-ქვეშ ვიგრძენ მიწა მე“.

მგოსანმა დადგა ბიბლიური იაკობის სიზმარში ნახული კიბე, უახლოვდებოდა ცას, უბრუნდებოდა მიწას, მოჰქონდა იმ სინამდვილის „ალი“ და ხიბლავდა ამ სანამდვილის „ყოველ არსებას“.

ეს შეეძლო მხოლოდ გმირს. აკაკის სწამს გმირი, ის ეძებს პრომეთეოსს, რომელმაც უნდა მოიტაცოს ზეცაური ცეცხლი და მისცეს ხალხს, აამაღლოს ხალხი.

„მაგრამ ეჭ
 სადა ხარ ჩვენში ჯერ გმირო,
 რომ ჰკურნო წყლული ხალხისა
 და მტერს ძლიერათ უგმირო?“

გმირს, ხალხის გამანთავისუფლებელს, ამ ამბავებელს მგოსანი ხედავდა წარსულში, აწმყოში „ჯერ“ არა. წარსულადან მოგვცა გმირთა დიდი სახეები. მეფეებში, თავადებში ნახულობდა ამ სახეებს. გმირს მაჰყვებოდა და ამითი იმარჯვებდა ხალხი.

აწმყოში, გმირის მაგიერათ, მგოსანი ხედავდა „მკვდარ სულებს“, ახალ გმირს ელოდა მომავლისგან, ელოდა რომ:

ქეშმარიტება ჩაგრულებს
 გამოუგზავნის მოციქულს...
 და
 მაშინ იქუხებს, იელვებს
 ხალხთ ძალი მიძინებული...

ხალხი დარჩება მიძინებული სანამდის არ გამოჩნდება გმირი. ეს იყო აკაკის რწმენა, აქედან იყო მისი —

გმირებს დაეძებს, უყვივს
 ჩემი დაფი და ნალარა.

გმირის ურთიერთობა ჰქონდა ხალხთან თითონ აკაკის. ის აღვიძებდა თავის სიმებით ხალხის „მიძინებულ“ ძალას, ხალხი გამოჰყავდა ეგვიპტის ტყვეობიდან და მიჰყავდა ალთქმის ქვეყნისაკენ. ხალხს აბრძოლებდა იმ დროინდელი ბატონის წინააღმდეგ, „მდიდარს“ ეუზნებოდა ღარიბის პირით:

კარგათ ვხედავ, შელახულო
 გრძნობითა და გონებითა,
 რომ ყიდულობ თაღლით გრძნობას
 ძალითა და ქონებითა.

თავადობა არ უშლიდა მგოსანს გაესროლა შხამიანი ისარი:

გამდიდრებულხარ, ბატონო,
 და ბრწყინავ გარეგნობითა,
 თუმცა მოქმედობ გარყვნილის
 გონებითა და გრძნობითა

ქვეყანა განწირული გაქვს
 გასაცემ, გასაყიდლათა
 და მოძმე შენი რათ გინდა
 თუ არ კიბეთ და ხიდათა;
 ფეხითა მათი მსრესელი
 ასულხარ მალლა სერზედა
 და იმ მალლიდან აფურთხებ
 შენ წინ ქედმოხრილ ერზედა“.

აკაკი საუკეთესო მავალითია იმისი, რომ გვარიშვილობაზე არ არის და-
 მოკიდებული ადამიანის მიმართულება. მხატვრული შემოქმედების დისაფასებ-
 ლათ არ გამოდგება დაბადების და ჩამომავლობის მოწმობა. ბატონათ დაბადე-
 ბული აკაკი იყო შეურიგებელი მტერი ბატონის და ნამდვილი ჭირისუფალი ტან-
 ჯული ხალხის.

ვინმე იტყვის ამ სტრიქონების წაკითხვაზე—უხეირო მარქსისტი რომ არ
 იყოს, მარქსიზმი რომ სულ არ დავიწყებოდეს, როგორ დასწერდა ამასო. ვი-
 ტყვი ახლავე ამისთანა მკითხველის საყურადღებოთ, რომ მარქსის მსოფლმხე-
 დელობაა:— ბატონი და ხალხი დგას ერთი მეორის პირდაპირ მოწინააღმდეგეთ,
 შეურიგებლათ, და მარქსის მსოფლმხედველობა არ არის,—ბატონი დედამისგან
 დაბადებული უთუოდ ბატონის ბანაკში დარჩება, და ვერ მიემხრობა ხალხის
 ბანაკს.

III.

...ვინც სულს არ სწირავს სამშობლოს
 არ ეთქმის ქვეყნის ზვილოა“.
 „თემურლენგის რყევა“

ამას ხშირათ გაიგონებთ აკაკის ჰანგებში. სანთელივით დნება თითონ სა-
 მშობლოს წინ, მთლიანათ ეწირება, და მთლიან მსხვერპლს, ხორციით და სულით
 შეწირვას მოითხოვს სამშობლოსთვის. მისი ისტორიული გმირები ადიან ამ უკა-
 ნასკნელ მწვერვალამდის და საქართველოს გამოსახსნელათ სამსხვერპლოზე მი-
 აქვთ სული, რწმენა, რჯული.

არც ერთ კუნძულს თავისი არსებისას მგოსანი არ იტოვებს თავისთვის.
 თავგანწირვა ბოლომდის,—ასეთია მისი მხატვრული შემოქმედების მისწრაფება.

იშვიათია მსოფლიო მწერლობაში ამისთანა რამე. ამისთანა ვითომ იბსენი. მისი გმირები მოითხოვენ უკანასკნელ მსხვერპლს, დაცარიელებას. მაგრამ ისინი შორდებიან ხალხს და გაუგებარი რჩებიან ხალხისთვის. მსხვერპლის იდეა, რომელიც არის აკაკის შემოქმედებაში, შემაერთებულია ხალხთან, ის ვერ მოშორდება ხალხს. იბსენის ინდივიდუალიზმი არ არის აკაკის ბუნებაში. მისი „ჩონგური საქართველოა, სიმები ჩვენ ვართ ყველა“. აკაკი არ არის იბსენის ბრანდი, რომელსაც სწამს მხოლოდ თავისი მე, თავისი ამაღლება. აკაკის არ სწამს თავისი ამაღლება ხალხის აუმაღლებლათ. მისი რწმენაა:

ამაღლებელი ხალხისა

თვით ამაღლება ცათამდე.

ხალხის, საქართველოს გარეშე აკაკისათვის არის არარაობა. ის ეძებს საქართველოს, როგორც ტარიელი ნესტანდარეჯანს. ის საქართველო, რომელსაც თვალთ ხედავს, რომელიც ყურით ესმის, ციხე და ცხრაკლიტულია, სადაც ზის მზეთუნახავი, მშვენიერი, თვალ-ყურით მიუწვდომელი საქართველო.

აკაკი აღფრთოვანებულია ამ ძიებაში, აქ ის თავს გრძნობს დაუღალავათ, შეუღრეველათ, — „თავი ტარიელ მგონია“... და ტარიელის წუხილი, ცრემლი თან ახლავს მგონის აღფრთოვანებას. ნესტანდარეჯანი — საქართველო იწვევს იმის ცრემლსაც და იმის აღფრთოვანებასაც:

ჩემი სამშობლოს სიცილი

და მისი მწარე კენესაო

ორივე ერთად სიმებმა

შიგ გულში ჩაიკენესაო

„გულში ჩასკენა“ მუდმივი სისხლის ბრუნვა და სასიცოცხლო ძალა აკაკის პოეზიაში. ლ. ტოლსტოი სწერდა ერთხელ ლ. ანდრეევს, — მაშინ უნდა სწერდე ხოლმე, როცა გულზე გადგია სათქმელი და ველარ აკავებო, და მაშინ ბუნებრივია, რასაც სწერო. ანატოლ ფრანს აქვს ერთ ალაგას, პოეზია ვაგრძელება სულისო.

ასეთია აკაკის პოეზია და აკაკის ნაწერები

ცრემლში მიღესავს ნალევი

და მელნათ ის მიხმარია.

და ჩვენ უბრალო მომაკედავები ვგრძნობთ, რომ აკაკი ძალიან იშვიათათ ხმარობს სხვა მელანს, და სადაც ხმარობს, იქ ის სუსტია.

აკაკიმ შესწირა თავისი მხატვრული სული იმ ნესტანდარეჯანს, რომელიც სამარადისო განსახიერება საქართველოსი. ერთი ნამცეცეცი არ დაუტოვებია თავისთვის თავისი შემოქმედებითი სულიერი სიმდიდრისგან.

გ. პლექანოვმა დაახასიათა ხელოვნება ხელოვნებისათვის. — ეს მაშინ იკიდებს ფეხს, როცა მხატვარი შეურიგებლათაა განწყობილი სინამდვილესთანო. მაშინ მხატვარი ჰფიქრობს მხოლოდ თავისთვის, თავს იეიწყებს „ტკბილ ხმებში“, ემიჯნება საზოგადოებრივ ცხოვრებას.

აკაკი შეურიგებლათ იყო განწყობილი თავისი დროის საქართველოსთან და არც ერთი ხმა არ გამოუღია თავის სიმებიდან თავდავიწყების მიზნით. ხე-

ლოცვება ხელოვნებისათვის უცხო იყო აკაკის პოეზიაში. მისი თავდავიწყება, დადნობა, გაქრობა ხდებოდა საქართველოსთვის და არა ხელოვნებისთვის.

IV.

„ამ სოფელს გამოთხოვებინხართ, დღეს თუ ზაღდ აღარც ერთი აღარ იქნებით და ცხვრებსაგვით კი დაგიღვიათ თავი!.. არ გიჯობსთ, რომ წინააღმდეგით უმნდურს და ბრძოლაში დალიოთ სული? განა ეს უფრო ვაქცაიერი არ იქნება და გულის მისაზიზიზებელი?.. ამ სიტყვამ ელვასავით დაუბრინა ხალხს და გამოაფხიზლა“...

„ბაში-აჩუკი.“

აკაკი გმირს ეძებდა, მაგრამ საქართველოს სასიცოცხლოთ ეძებდა. საქართველოს ისტორიაში ხშირია სასოწარკვეთილებისგან გამოსული გმირობა. ხშირია ისეთი მაგალითიც, რომ ამასთანა გმირობას გადაურჩინა საქართველო. სასოწარკვეთილებაშიაც ჩაეარდნელ ერს უბრძოლია სიცოცხლისთვის და მიზნათ არ დაუსახავს თვითმკვლელობა. ნამდვილი გმირი არ წავა ბრძოლის ველზე იმ სულიერი განწყობალებათ, რომლითაც მიდიან ვ. ჰიუგოს ნაწარმოებში (ОТВЕРЖЕННЫ) პატარ-პატარა კაცები ბარიკადებზე.

ვიმეორებ, აკაკი ეძებდა სასიცოცხლო და არა სათვითმკვლელო გმირობას. თვითმკვლელობას უღრიადა მას თვალში „ცხვრებივით თავის გაღება“, ხელფეხის გაუნძრევლობა და უღელქვეშ კისრის გაჩერება. ამასთანა ერი ვერ იცოცხლებს, სული თუ მოუყვდა, ხორციც აღარ შეურჩება.

აკაკის პოეზია ებრძოდა „თავის გაღებას“, მოღუენებას, მონებას და მორჩილებას. მისი ჩანვიდან გაანმოდა ხმა შინაური ბატონის და მეფის რუსეთის წინააღმდეგაც. არ ჰქონდა გზა, არ იცოდა როგორ უნდა გადაექცია ეს ხმა საქმეთ. აქ იმას გულს უკლავდა „ამაო ძებნა“. აქ ის ჰგავდა თავის „ქაბუკს“, რომელიც

კენესის და ოხრავს, სტირს უბადრუკი და წარსულს დროებს ოცნებით ეძებს, მთა-კლდეთ შებღავის, ჩასძახის ქვესკნელს, წყალსა მიჰყვირის მსწრაფლ მიმავალსა“...

ბასუხი არ ჰქონდა არსიდან და თავისი კითხვებთ ეჭაფებულ მდინარესავით სურდა „გაგლეჯა კლდოვან კლდეთა.“

„კლდოვან კლდესავით“ ელობებოდა აკაკის ძიებას მისი თანამედროვე სინამდვილე, უძნელებდა გზას გაკაფვას ნესტანდარჯჯანის „ცხრაკლიტულისაკენ.“ იმედი, „მთის გადაღმიდან“ უეცრათ გამოწათებული „მთეარე“ ამხნევებდა და მეგოსანი განაგრძობდა ტარიელობას.

ის შეცურავდა ხოლმე იდეალიზმის ტალღებში. სწამდა ყოვლად შემძლე, სასწაულომოქმედი მშვენიერება, ხალხს აყურებიენება მშვენიერი სახეებისკენ, ფიქრობდა, რომ ეს ვაალევეებს ნაცრით დაფარულ „ნაკვერცხალს“ ხალხში, და ხალხი დაიჯერებს, რომ ძმობა-ერთობა-თანხმობა უკეთესია, ვიდრე ბატონ-ყმობა და ერთი მეორის მტრობა. ხელოვნება აკაკის პოეზიას მიაქვს საზოგადოე-

ბრივი ცხოვრების სამსხვერპლოზე, მაგრამ სწამს, რომ ხელოვნება გარდაქმნის საზოგადოებრივ ცხოვრებას. მხატვრული სინამდვილის იარაღით ის ფიქრობდა საზოგადოებრივი სინამდვილის გადაბრუნებას.

ამ იდეალიზმის გასამართლებელ სახეებს ის იღებდა მხოლოდ შორი წარსულიდან. აწმყოსთვის და მომავლისთვის კი შესაძლებლათ ვერ მიიჩნევდა „თორნიკე ერასთავს“, „ბაგრატ დიდს“, „ნათელას“, „ადამ ბებურიშვილს“ და სხვა ისტორიულ გმირებს.

აწმყოსთვის და მომავლისთვის მხატვრული გრძნობა გზას უნათებდა მშრომელი ხალხასკენ და არა თათო-თითო გმირებსკენ. მისი შემოქმედებითი ალღო ნიშანში იღებდა ახალ გმირს და ეს გმირი იყო მისი გათვალისწინებით მშრომელი ხალხი.

აკაკის პოეზია წინამორბედი იყო მშრომელი ხალხის, რომელიც დღეს გამოვიდა ძიების ასპარეზზე. აკაკი ელოდა ახალ ტარაელს და თავის თავი მიაჩნდა იმას „უქლურ წინამორბედათ“. ისტორიამ დააეალა ტარაელობა მშრომელ ხალხს, ის გამოაყვანს ცხრაკლატულიდან ნესტანდარეჯანს, — შექმნის ახალ საქართველოს, როელსაც ეტრფოდა „სხვაგვარა ტრფობათ“ და რომელსაც ვერ მოესწრო აკაკი წერეთელი.

გავა კიდევ არა ერთი და ორი ათეული წელი, და გამოუჩიზლებულ ხალხს მისი პოეზია ექნება „საიდუმლო ბართათ“, „სიხარულის მომნიჭეთ და სეედისა ჟარადა“...

ივ. გომარათელი

ილია ჭავჭავაძე და მისი მხატვრული უამრაველება

1

ჩვენი ცხოვრების რომელ საკითხსაც არ უნდა შევეხოთ, ბოლოს და ბოლოს მაინც მივადგებით მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს, როდესაც საქართველომ დამოუკიდებლობა დაჰკარგა.

საქართველო იმდენათ გაბეზრებული, ილაჯ-გაწყვეტილი და მოქანცული იყო გარეშე შტრეზის თავდასხმისაგან, რომ უმრავლესობა კმაყოფილებით შეხვდა რუსეთთან საქართველოს შეერთებას.

ქართველი ხალხი მალე დარწმუნდა, რომ მან ვერ ჰპოვა ის მყუდროება და მშვიდობიანი ცხოვრება, რომელსაც რუსეთის თვითმპყრობელობისაგან გამოელოდა.

საქართველო იყო მეტის მეტად მოშორებული, რუსეთის ცენტრიდან მოწყვეტილი კუთხე. აქეთკენ წამოსვლა ერთგვარი საშიშროება, საფრთხე იყო.

ამიტომ აქეთ მოდიოდა რუსეთიდან უმეტესად დაბალი ზნეობის, თავზე ხელ-აღებული მოხელე, რომელსაც იზიდავდა საქართველოში ან ზედმეტი ჯამაგირი, ან ქრთამითა და ხალხის გაყვლეფით ქონების შეძენის იმედი.

საქართველოდან ცენტრამდის ხმა ძვირად მიუწევდა და ყველა ამ მიზეზებისა გამო თვითმპყრობელი მთავრობის მოხელეებმა და რეეიშმა ქართველ ხალხს კირზე-კირი დაუმატეს.

რუსეთი აწარმოებდა ომს მთიულეთთან. საქართველო გადაიქცა ერთგვარ ბაზად და მცხოვრებლები—განსაკუთრებით გლეხობა—აუტანელ მდგომარეობაში ჩაცვივდნენ.

ის ნაწილი ქართველი წარჩინებული წოდებისა, რომელიც რუსეთთან შეერთებას უჭერდა მხარს, დარწმუნებული იყო, რომ რუსეთის მთავრობა მას ჩააბარებდა მართვა-გამგებლობას.

კარგი ჯამაგირი, პატივი, სახელი, მშვიდობიანი, კეთილი და უზრუნველყოფილი ცხოვრება.

რა თქმა უნდა, წარჩინებულ წოდებას მოლოდინი არ გაუმართლდა: საქართველო ხელში ჩაიგდეს სათელელად რუსის მოხელეებმა და წარჩინებული წოდება გარიყული დარჩა, თითო-ოროლა გამონაკლისის გარდა.

აი ასეთს პირობებში დაიბადა და გაიზარდა საერთო უკმაყოფილება.

უკმაყოფილო იყო გლეხი, უკმაყოფილო იყო თავადი—თუმცა სხვადასხვა მოსაზრებით.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში იფეთქა აჯანყებამ, მაგრამ იარაღით იქმნა ჩაქრობილი.

დაიწყო უფერული ცხოვრება და იმედ-გაცრუებულმა წარჩინებულმა წოდებამ მთელი თავისი ყურადღება წარსულზე გადაიტანა.

პოეზიას დაეუფლა იერემიას ცრემლები და გოდება.

თუ ეს ცრემლები მიმზიდველია და გოდება საგულისხმო ისეთი ნიჭიერი პოეტების შემოქმედებაში, როგორც ალ. ჭავჭავაძე, ვახტ. და გრიგოლ ორბელიანი, —წერილ-ფეხა პოეტების ხელში ყოველივე ეს გადაიქცა დაუსრულებელ წუწუნად.

ამ წუწუნის გავლენას ვერ ასცდენ ისეთი დიდი მგოსნები, როგორც აკაკი და ვაჟა.

„მას ნუღარ ესტირით, რაც დამარბულა,
რაც უწკალოს დროთ ხელით დანთქმულა.
მოვიკლად წარსულ დროებზედ დარდი...
ჩვენ უნდა ვსდიოთ ეხლა სხვა ვარსკვლავს.
ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი.
ჩვენ უნდა მივსცეთ მომავალი ხალხს“.

გაისმა ამდროს.

რაოდენი ძალა, სიმტკიცე, რწმენა და გარდაწყვეტილება არის ამ სიტყვებში!

ეს არის უკვე დასაწყისი ახალისა.

ეს სიტყვები ეკუთვს ილია ჭავჭავაძეს.

ამ სიტყვებში სრული ადამიანია, მთელი მისი ხასიათი, ბუნება, მიდრეკილება.

აქ არის გრძნობის დამორჩილება, დასადავება, სიმშრალე ქვისა, სიმტკიცე ფოლადისა.

ასეთი იყო ილია ცხოვრებაში—ბევრჯერ მიუჯარებელი, ბევრჯერ შეუბრალებელი, ხშირად გულჭეა, გაუდრეკელი.

იმის ხასიათს ძალიან ბევრი კუთხე ჰქონდა და სხვადასხვა კუთხიდან მჭკვრეტელს ის სხვადასხვანაირად ეჩვენებოდა.

გაიხსენეთ მისი მიმართვა ბედისადმი:

„გეყო!.. მოვიდა დრო ანგარიშის,
მოდი გავსწორდეთ, ნუ მემალბი.
წარვიდენ დღენი შენის უფლების,
დროა დავსცვალოთ ჩვენ ადგილები...
შენს დულუკზედა აქამდინ ვბტოდი.
ბევრჯერ და ბევრჯერ შენ მაძრუწუნე.
ეხლა დულუკი მე მაქვს, აქ მოდი.
მე დავუკრამ და—შენ კი იბტუნე“.

აქ არის ბედის გამოწვევა ხმალში, აქ არის ბედის სრული დამორჩილება, დამონაგება, შეკვრა, შებოჭვა და საცინად ავლება.

ბედის ჩაჭერა მუჭში აღვილად, გულდამშვიდებით, ბედზედ სრული გაბატონება, აი როგორი სურათი ისახება აქ.

ეს სიტყვები ამჟღავნებენ რკინის ნებას, რომელიც თავის გზაზე ყოველისფერს გადალახავს დინჯად, მოფიქრებულად, აუღელვებლად.

ასეთს ხასიათში არის ბუნება კლდესავით მტკიცე ადამიანისა, რომელიც არაფერს არაფერად არ ავლებს. თავს არაფერს არ უტოლებს და ამპარტავნის შედიდურობით დაჭურებს ყველას თავისი მიუკარებლობის სიმალლიდან.

ამისი მსგავსი იყო ილია ჭავჭავაძეში და ეს გამოსჩანს მისი შემოქმედების პირველი სტრიქონებიდანვე.

ის მიმართავს ყვარელის მთებს:

„და შეენატრიდი ყმაწვილურად თქვენს ზემო მხარს,
სადაც ღრუბელი ვერ ჰბედავდენ შიშით სრბოლასა,
სადაც ისმენდით ამაყადა გრიგალთ ქროლისა...“

იქ მე ენატრობდი, ყმაწვილ ყრმობის სიმარტივითა
ფრენას და ტანტალს თქვენს საშინელ გრიგალივითა“.

აქ არის ამაყი სურვილი განდიდებისა, მიუწლომელობის, რაც რამდენიმე წლის შემდეგ უკვე ნამდილ შეგნებად არის გადაქცეული.

„მაგრამ, მამულო, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი,
ის არის მხოლოდ სავალალო და სამწუხარო,
რომ შენს მიწაზედ, ამდენ ხალხში კაცი არ არი,
რომ ფიქრი ვანდო, გრძნობა ჩემი გაეუზიარო“.

ეს არის საშინელი მსჯავრი, ხოლო ყოველთვის და ყველგან შემცდარი: ქვეყანა ერთი კაცით არსად არ დაწყებულა და ერთი კაცით არ გათავებულა.

მაგრამ აქ საინტერესოა თვითონ ბუნება ილიასი, მისი შეგნება, წარმოდგენა საკუთარ თავზე:

საქართველოში მას მიაჩნია თავისი თავი ერთად ერთ, ყველაზე მაღლა მდგომ ადამიანად.

ილიას პიროვნებისა და ბუნების გასაშუქებლად მეტად საყურადღებოა მისი ლექსი—„პოეტი“:

„მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის,
მიწიერი ზეციერესა:
ღმერთთან მისთვის ვლაპარაკობ,
რომ წარვუძღვე წინა ერსა“.

შეადარეთ ამას აკაკის პოეტიდან „გარემოების საყვირი“, ან „შუა კაცი ვარ, უბრალო“, და დარწმუნდებით, რამდენი სიამაყე, შედიდურობა, მიუკარგბლობა არის ილიას სიტყვებში.

ზეციერი, რომელსაც ცა ნიშნავს ერის წინამძღოლად,—აი ილიას წარმოდგენა.

აქ არის დაყრდნობა საკუთარ თავზე და ერის უფლებათა გადაღახვა. ვისაც თვითონ ცა ნიშნავს ერის წინამძღოლად, მისთვის ერის ნება არ არსებობს.

ამავე დროს „კაკო ყაჩაღი“, „აჩრდილი“ წმინდა დემოკრატიზმის მატარებელი არიან.

როგორ უნდა შეუთავსოთ ერთმანეთს ასეთი წინააღმდეგობა?

ილია იყო შეილი თავისი დროისა, აღიზარდა მესამოცე წლების ლიბერალურ იდეებზე.

ამიტომ თავისი შეგნებით ის იყო დემოკრატი; თავისი ბუნებით—არისტოკრატი.

რკინის ნება და გრძნობის სრული დამორჩილება,—აი ილია ჭავჭავაძე.

ამიტომ იყო ის პირად ცხოვრებაში და საზოგადო ასპარეზზე ბევრჯერ სასტიკი, მიუკარებელი, გულჭკვა.

ამავე დროს მისი პიოველი ნაბიჯები პოეზიის ასპარეზზე გრძნობით არის გამთბარი.

გაიხსენეთ მისი ლექსი: „გიყვარდეს“...

ამ გულჭკვა და სასტიკ ადამიანს თურმე სიყვარული მიუძღოდა წინ ყოველგან.

ილია ჭავჭავაძეს მართლაც უყვარდა, მაგრამ მისი სიყვარული არის ნიცშეს სიყვარული, რომელიც სასტიკია, შეუბრალებელი ახლობელისადმი, რადგანაც მას შორეული უყვარს.

„სიყვარულმა უნდა სძლიოს შებრალება და შეცოდება“, ჰქადაგობს ზარატუსტრა.

— როგორი სიყვარულია იქ, სადაც სიბრაღული არ არის?—ეკითხებით თქვენ.

— ქმანო ჩემო, ახლობელისადმი სიყვარულს კი არ გირჩევთ თქვენ, არამედ შორეულისადმი, გიპასუხებხსთ ზარატუსტრა და განა თვითონ ნიცშე სასტიკი არ იყო, შეუბრალებელი? იყო და იმიტომ, რომ მას მეტისმეტად უყვარდა შორეული.

ილიასაც სძულს ახლობელი და უყვარს შორეული, მომავალი საქართველო. თუ როგორ ესმოდა მას შორეული, მომავალი საქართველო, ეს მან გამოჰხატა „აჩრდილში“.

რამდენათაც უფრო უყვარდა მას ეს შორეული, იმდენათ უფრო სასტიკი იყო ახლობელისადმი.

გაიხსენეთ ჰაუპტმანის „ჩაძირული ზარი“.

ჰეინრიხმა მიატოვა ოჯახი—გრძნობის საღარო—და გაჰყვა რაუტენდალენს—თავის ოცნებას.

მისთან მიდიან მისი ბავშვები სურით ხელში.

— ეგ რა არის? ეკითხები ჰეინრიხი.

— დედის ცრემლები!

ჰეინრიხი გატყდა და დაიმსხვრა მისი ოცნება.

დედის ცრემლებით სავსე სურა უფრო მეტიცე გამოდგა, ვიდრე მისი ბუნება.

რას იზამდა ილია ჭავჭავაძე, ჰენრიხის აღვილას რომ ჰყოფილიყოს? ის გამოართმევდა ბავშვებს სურას და დაამსხვრევდა.

კარგია ეს თუ ცუდი, ამისი აწონ-დაწონვა აქ ზნეობრივ სასწორზე უალაგო იქნება.

ერთი რამ კი აშკარა უნდა იყოს: არის ზოგჯერ ისეთი გარემოება, როდესაც ამგვარი მოქმედება საჭიროა.

2

ყოველი მტკიცე ხასიათი და მავარი ბუნება მეტოქეობას ვერ ითმენს, მას პირველობა უნდა და ცდილობს, ყველა მოდრიკოს, დაიმორჩილოს.

ასეთი იყო ილია ჭავჭავაძე. თავისი დროის მოწინავე საზოგადოებაში ის იბრძოდა პირველობისათვის და გაიმარჯვა კიდევ; გაბატონდა, გაძეფდა ყველგან, ყოველ დაწესებულებაში.

ერთ კაცს არ შეეძლო ნაყოფიერად ემუშავნა იმდენ დაწესებულებაში, რამდენშიაც ილია იყო არჩეული. ამიტომაც ბევრგან ვეღარ ასწრებდა ილია, ბევრგან საქმე ფერხდებოდა.

მაგრამ ის არაფის არასფერს დაუთმობდა, რადგანაც პირველობისათვის საჭირო იყო, რომ მისი სახელი ყველგანა ჰყოფილიყო.

თუ სადმე გამოჩნდებოდა მეტოქე, ის ეკვეთებოდა მთელის თავისი სიმკაცრითა და სისასტიკით.

აქ არის სათავე ილია ჭავჭავაძის და ივანე მაჩაბლის მწვევე ბრძოლისა.

გაერკელებულია აზრი, ილია ნიქს ვერ იტანდა და თავის გარშემო უნიჭოებს უყრიდა თავსო.

საუბლი შეცდომაა. განა ივანე მაჩაბელი ილიას მარჯვენა ხელი არ იყო თითქმის ათი წლის განმავლობაში?

ილიას უყვარდა ყოველი ნიჭი მანამდე, სანამ ეს ნიჭი მისი ხელქვეითი და მორჩილი იყო.

ილია იყო მძიმე, აუჩქარებელი, დინჯი, ხშირად ზანტი. ის მშრალი გონებით გაზომავდა ყოველივეს რამდენჯერმე და შემდეგ გადასწყვეტდა; გრძნობას არ აპყვებოდა.

ივანე მაჩაბელი კი იყო ჩქარი, მოძრავი, ვერცხლის წყალი, ფიცხი, გრძნობის აფეთქების ადამიანი.

მათი ბუნება სხვადასხვა იყო, მაგრამ ეს მაინც დიდხანს არ უშლიდა ხელს მათს ერთად მუშაობას.

მაგრამ როდესაც ივანე მაჩაბელმა თავი აიშვა და ილიას წინააღმდეგ გადადგა ნაბიჯი, აი მაშინ ჩაისახა უთანხმოება და შემდეგ ჩატყდა მათ შორის ხიდი.

ილიას თვალში ბანკი იყო უდიდესი ეროვნული საქმე, „ლონე ხსნისა“, როგორც მას უწოდებს ილია.

ასეთი საქმის სათავეში ორი წინამძღოლი ილიას არა სწამდა; ივანე მაჩაბელს კი ილია ჭავჭავაძე მიაჩნდა მვენებელ წინამძღოლად. ამიტომ შეტაკება მათ შორის აუცილებელი იყო.

ილიას და ვანოს გარეშემო მთელი მაშინდელი მოწინავე ქართველობა დაირაზმა, ორ მოპირდაპირე ბანაკად გაიყო.

დღეს ჩვენ გვაოცებს ბრძოლის ასეთი გაზვიადება და განწვაება.

მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ მაშინდელი დრო. ბანკი იყო უდიდესი ეროვნული დაწესებულება. მისი წლიური წმინდა შემოსავალი ნახევარ მილიონ ოქროს უდრიდა; უმეტესი ნაწილი ამ ფულისა ხმარდებოდა სხვადასხვა ქართულ კულტურულ საქმეს.

მაშასადამე ვის ხელშეაძც იყო ბანკი, იმის ხელში იყო ეროვნული კულტურის საქმე; ვინც გაბატონებული იყო ბანკში, ის გაბატონებული იყო საზოგადო ასპარეზზედაც.

რა თქმა უნდა, ასეთს პირობებში ბრძოლა გამწვავდებოდა და ილია იქნებოდა სასტიკი, უღობიერი, შეუბრალებილი.

ზომიერად მდაბალი, მხარბეჭიანი, მკვრივი, მკვიდრად ჩასკენილი და ჩაკირული, ძვალ-მსხვილი და ძარღვიანი ბრინჯაოს ქანდაკება იყო სიმტკიცისა და სიძინჯისა, ბატონობისა და სიმეგრისა.

რა ცეცხლი ან შავი ფიქრი არ უნდა ჰყოფილიყო იმის გულში, იმისი სახე მუდამ აუჩქარებელი იყო.

ის იყო საუსუბოვო მცოდნე ხალხის ფსიქოლოგიისა და ძლიერი ორატორი, რომლის ყოველ სიტყვას ტყეის სიმძიმე ჰქონდა და ფოლადის სიმტკიცე.

საქართველო და ქართველი ერი,—აი საითკენ ჰქროდა მუდამ ილია ქავკავაძის გონება.

„აგვიყოლია სიურშიჯანვე ჩვენ ქართველის ბედმა,
და დაე გვძრახონ,—ჩვენ მის ძებნით დავლიოთ დღენი“.

მაგრამ მუდამ იყო დარწმუნებული, რომ ქართველი ერის ინტერესები ამასავეთ არავის არ ჰქონდა შეგნებული და გათვალისწინებული.

„აქ არვის—დიდსა, თუ პატარასა—
ქვეყნის ტკივილით არ სტკივა გული.
დაჰვიწყებია, რომ ქვეყნად ცასა
ღვთად მოუცია მარტო მამული.“

ამ სტრიქონებში ორი რამ არის საყურადღებო: აზრი პოეტისა იმის თანამედროვე ქართველებზე და მისი წეხედულება მამულზე.

რაკი ქვეყნის ტკივილით არავის აღარა სტკივა გული და ქვეყანა დაღუპვის პირას არის, საჭიროა ძლიერი ხელი, დიქტატორი.

და მართლაც, ილია ქავკავაძე ნამდვილი დიქტატორი იყო ჩვენს საზოგადოებრივ ასპარეზზე მრავალი წლების განმავლობაში.

თუ მამული ქვეყნიური ღმერთია, მის წინაშე უნდა გაჰქრეს ყოველგვარი უთანხმოება და მტრობა, ყველამ მსხვერპლად უნდა მიიტანოს თავისი თავი, ინტერესები და კეთილდღეობა.

ამ აზრს გარკვეულად დაადგა ილია ქავკავაძე მას შემდეგ, როდესაც ის ბანკის მეთაური და წინამძღოლი გახდა, მაგრამ ამაზედ ქვევით ვილაპარაკოთ.

ილიას თვალში საქართველო წარმოადგენდა დანგრეულ ქვეყანას, რომელსაც აღდგენა ესაჭიროებოდა.

მთელი სიტყვა-კაზმული მწერლობა ილიასი არის ერთი დიდი გეგმა საქართველოს აღდგენისა, გეგმა წინდაწინვე აწონ-დაწონილი, ნააზრევი და მოფიქრებული.

ეს გეგმა მან შეიმუშავა, წეადგინა სტრუქტურის დროს და შემდეგ ავითარებდა მას; ახალი არასფერი აღარ შეუქმნია გარდა აზრდილისა და ოთარაანთ ქვირვისა.

ილია ჭავჭავაძის ვარიანტები ამ მხრივ იძლევიან მეტად საყურადღებო მასალას.

თავდაპირველად „კაცია ადამიანი“, „გლახის ნაამბობი“ და „კაკო ყაჩალი“ უნდა ჰყოფილიყო ერთი დიდი მოთხრობა; „გლახის ნაამბობის“ დათიკო იქნებოდა ლუარსაბ თათქირიძის შვილი, მისი ყმა გაბრიელი კი — კაკო ყაჩალი.

ილიას ყოველ ნაწარმოებს დანგრეული საქართველოს აღდგენასა და განახლებასი განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს.

როდესაც ისა სწერს „კაკო ყაჩალს“, მასა აქვს გარკვეული მიზანი — საქართველოს აღდგენა; როდესაც ისა წერს „კაცია ადამიანს“, მას აქვს იგივე გარკვეული მიზანი.

ილიასათვის ხელოვნება, პოეზია არის მხოლოდ ერთგვარი საშუალება, ერთგვარი იარაღი „ჩვენი დაცემული ვინაობის აღსადგენად“.

თავისი მხატვრული გეგმით ის უფრო სახელმწიფო მოღვაწეა, ვიდრე პოეტი, იმის შემოქმედებაში არ არის თავისუფალი პოეზია, თავისუფალი მას მხოლოდ საქართველო სწამს და ამ მიზანს სწირავს ის ყოველისფერს, ხელოვნებასაც.

„მე სახელ გვარად, ვინ იყო მთავრად,
 მპურობი გურიის და აჭარისა,
 ვგავარ მას, მარა არეინ მამთავრა“...

ეს სიტყვები მამია გურიელისა ყველაზე უფრო ილია ჭავჭავაძეს შეეფერება. სხვა დროს და სხვა პირობებში რომ დაბადებულყო, ის იქნებოდა დიდი სახელმწიფო მოღვაწე და შეძლებელია, ერთ სტრიქონსა არ დასწერდა, მთელ თავის ნიჭისა და ძალღონეს მოქმედებაში დაჰხარჯავდა.

მაგრამ ის დაიბადა ისეთს პოლიტიკურ პირობებში, როდესაც არ შეეძლო თავის გეგმის მოქმედებად გადაქცევა; ამიტომაც ახორციელებდა მას ოცნებით ხელოვნების სამფლობელოში.

პოლიტიკურმა პირობებმა გადააქციეს ილია ჭავჭავაძე მიჯაჭულ ამირანად, რომელიც პოეზიაში ჰკლავდა თავის წყურვილს, რადგანაც ხმლის აღება ხელში არ შეეძლო,

„მე ჩემის ჳირის, ჩემის წუხილის,
 სიტყვანი აულში მებადებიან,
 მაგრამ გულშივე უხმოდ ჳკედებიან“.

3

მაშ ილია ჭავჭავაძე პოეტი არ იყო?

ის იყო დიდი პოეტი. მაგრამ უფრო დიდი სახელმწიფო მოღვაწე.

ჩვენში ვაგრძელებულია შეხედულება: ილია აზრით არის მძლავრი, პოეზიით კი — სუსტიო. მას ხშირად აღაუებენ აკაკის და უკანასკნელს მიღლა აყენებენ, როგორც პოეტს.

ასეთი შეხედულება ნაყოფია სრული გაუგებრობისა.

აკაკი და ილია ორი სხვადასხვა მწვევევალა პოეზიისა და მათი შედარება შეუძლებელია. ილია გამოჰხატავს ერთ მიმდინარეობას პოეზიაში, აკაკი — მეორეს.

აკაკის დახასიათება პოეტისა მეტად საგულისხმო არის: „შუაკაცი ვარ, უბრალო“.

საქართველოს ისტორია საეც არის საშინელებით. საშინელებამ ვერ გასტეხა ძველი ქართველი, ვერ დააჩიავა, არამედ გაასალკლდევა, ჩაჰკირა. მას შეეძლო თოფით ხელში ქეიფი და დროს ტარება, თოფით თავქვეშ ძილი.

და თუ მეორე დღეს მტრის ხელით სიკვდილი მოელოდა, ამაზე არ ფიქრობდა, ამას არა ჰვალვლობდა.

მას სრული უფლება ჰქონდა, გაემეორებია ტარიელის სიტყვები: ვარ უმაგრესი რვალისაო.

გრძნობის სადავე მას ხელთ ეპყრა და მთლიანი, გაუფრებელი, უყოყმანო იყო.

დღეს ჩვენ გრძნობა მოგვერია, ყოყმანმა და ფიქვმა დაგვკლდა. ქუხილი გვაშინებს და მიწიძვრა სასოწარკვეთილებაში გვაგდებს.

თუ რაიმე საფრთხეს მოველით, არა თუ დროს ტარება აღარ შეგვიძლია, მოსვენება გვეკარგება.

ჩვენ ველარ ვიტყვი: ვარ უმაგრესა რვალისა, არამედ უნდა ვიმეოროთ: „შუაკაცი ვარ, უბრალო“.

თავაშვებულ გრძნობას მუსიკა ატკობს, გულის ტკივილებს მუსიკა აამებს, მწარე ფიქრებს მუსიკა აყრუებს და ჩვენც ყველგან მუსიკა გვინდა, ყოველისფერში მუსიკას ვეძებთ.

წინად პოეზიაში ქართველ აღამიანს იზიდავდა ეპოსი.

დღეს ჩვენი პოეზიიდან ეპოსი სრულიად განიფენა და ლირიკა გამეფდა. ლირიკა მე მიყვარს აღმამართოვანებულთ, რომ მოგიტაცებს, ჰაერში დაგატრიალებს, გაგაბრუებს და ყოველის შემძლებელ გოლიათად წარმოგადგენიებს თავს.

ლირიკა მე მიყვარს მოელვარე, შებლს რომ შეამკობს ბრწყინვალეების შარავანდედით და ქვეყანას სამოთხედ მოგაჩვენებს.

ლირიკა მე მწამს მზიური, ძარღვებში რომ სისხლს ადღუღებს და ოთხმოცი წლის მოხუცს ოციწლის ახალგაზრდად წარმოადგენიებს თავის თავს.

ლირიკა მესმის ხალისიანი, იმედიანი, სევდასა და ვარამს რომ დაგავიწყებიებს და ეკლემბის ალაგას ვარდებს მოგაჩვენებს.

ლირიკა უნდა გმირული, გულის ალაგას რომ კლდეს ჩაგიდებს და სიკვდილს უშიშრად, ლალად დაგაჯახებს.

სად არის ჩვენში ასეთი ლირიკა?

არის, მაგრამ მიღებული, სანთლით საძებარი.

ჩვენს პოეზიას სევდა, გულგატეხილობა და წუწუნე დაეფულა.

ჩვენი ლირიკა დღეს მომაგონებს მოთქმას მოხუცისას, რომელიც სიკვდილს მიჩერებია და შიშით შეგპრობილი ჰკოდებს და ცხსცხებს.

ამიტომ არის—ვიმეორებ,—რომ ჩვენ პოეზიაში მუსიკას ვეძებთ, მუსიკით ვითრობით, მუსიკით ვიულებთ გულის კენესას.

აკაკის პოეზიაში მართლაც მძლავრია მუსიკა. მისი პოეზია ნამდვილი სიმღერაა ხშირად მეტად ლამაზი, ტკბილი, დამატრობელი, სევდის დამევიწყებელი, მწუხარების უკუმყურელი და გულის ქაუნვათა გამქარებელი.

ამიტომაც აკაკი ახლოს არის ჩვენს გულთან, ჩვენ ის უფრო გვესმის.

ილია სულ სხვა ბუნებაა.

ის არ არის გრძნობის ადამიანი და ამიტომ მუსიკას პოეზიაში ვერც მოგვემსო.

მუსიკისათვის მისი სმება მეტის მეტად ჩლუნგი არის.

მისი ბიოგრაფი, მასთან საკმაოდ დაახლოებული გრ. ყიფშიძე მოგვითხრობს: „ილიას მუსიკის ნიჭი, მუსიკალური სმეა ძალიან ნაკლებად ჰქონდა განვითარებული, ევროპიული მუსიკაც ნაკლებად ესმოდა და ალბად ვერცა სტეგებოდა საკმაოდ ამ მუსიკით... როცა ლხინი იყო სუფრაზედ და მახლობელთა მეტი არავინ იყო, თითონაც აეშლებოდა ხოლმე საღერლევი სიმღერის თქმისა და აპყვეოდა მომღერლებს, მაგრამ დისონანსის მეტი არა შეჰქონდა რა საერთო სიმღერაში, ვერც ერთი ხმა, ვერც ერთი ნოტი, ვერც ერთი ნაწყვეტი ამა თუ იმ კილოსი სწორედ ვერ მოუვიდოდა ხოლმე და მომღერალნი რომ ერთსა ამბობდენ, ის სულ სხვას ამბობდა“.

პოეტს არ უნდა მოსთხოვოთ ის, რაც იმის ბუნებას არ შეესაბამება.

ჩვენ ვეძებთ ილიას პოეზიაში მუსიკას და როდესაც ვერა ვპოულობთ, ეს დიდ ნაკლად მიგვაჩნია; რომანისტის ნიჭი აქვს, პოეტისა კი არაო, გავიძახით.

ასეთი შეხედულება ამჟღავნებს მხოლოდ ჩვენს ჩამორჩენას.

პოეზიის სილამაზეს განა მარტო მუსიკა შეადგენს?

ქანდაკება სიტყვებით გამოხატული იგივე ილამაზეა პოეზიისა.

ოსტეაღლდ შპენგლერი თავის ცნობილ წიგნში ამტკიცებს: თანამედროვე ადამიანმა დაჰკარგა შეგნება იმ სიტყვიერი ქანდაკებისა, რომელიც ძველი რომისა და საბერძნეთის პოეზიას ახასიათებსო.

ილიას პოეზიის მომხიბლავ მშვენიერებას სწორეთ ეს სიტყვიერი ქანდაკება შეადგენს.

აილეთ მისი პოემები. ყველგან არის განსაკუთრებული ბრინჯაოს ქანდაკების სილამაზე სიტყვებისა და სტრიქონების შესაფერი შეხამებით გამოსახული. აილეთ განდეგილი:

„სადაც დიდებულს მთასა მყინვარესა,

ორბნი, არწივნი ვერ შეჰხიბიან,

სად წვიმა-თოვლინი, ყინულად ქმნილინი,

მზისაგან აროდეს არა ჰღნებიან,

სად უდაბურსა მას მყუდროებას
 კაცთ ურიაშული ვერ შესწვდენია,
 სად მეუფება ჭექა-ჭუხილსა,
 ყინულს და ქართა მხოლოდ ჰშოენია,—
 უწინდელს დროში ლეთისა მოსავთა
 გამოუქვაბავთ მენ მონასტერი
 და ამ ყინულში შეთხრილს ოვთის ტაძარს
 ბეთლემს უწოდებს დღესაცა ერი.
 ფრიალოსაებრ ჩამოთლილი აქქეს
 იმ წმინდათ სადგურს ყინულის ზღუდე
 და ზედ კარია გამოკვეთილი,
 ვით კლდის ნაპირზედ არწივის ბუდე.
 ზღუდის ძირამდე რკინის რამ ჯაპკვი
 ზედა ჰკიდია თურმე იმ კარსა,—
 და თუ არ ჯაპკვით, სხვაფრივ ვერა გზით
 ვერ ძალუმს ასვლა ვერარა კაცსა.“

ჩაუყვირდით ყველა სტრიქონს და დარწმუნდებით, რაოდენი სილამაზეა შიგ. მაგრამ აქ არის სილაზზე ქანდაკებისა და არა სონატასი.

მძიმე ლექსიაო, გაიგონებთ ილიაზე.

დიახ, აწონაწერი თავიც მძიმეა, მაგრამ ეს არის სიმძიმე ბრინჯაოს ქანდაკებისა.

მე შემიძლო მრავალი ადგილი მომეყვანა ილიას პოემებიდან ჩემი აზრის გასაშუქებლად, მაგრამ საჭიროდ არ მიმაჩნია,—დანარჩენი თვითონ მკითხველი-სათვის მიმინდვია.

ილიას ბუნებას რკინის სილამაზე შეეფერებოდა პოეზიაში და მან მოგვცა ეს სილამაზე სიჩუყიერი ქანდაკების სახით.

როდესაც ილიამ სამწერლო ასპარეზზე შემოდგა ფეხი და თვალი გადაავლო თანამედროვე საზოგადოებრივ ცხოვრებას, მან დაინახა ერთი დიდი წუმბე. საშინელი სიტყვაა, მაგრამ მაშინდელი ცხოვრების დასახსნათებლად პოეტს სხვა ვერაფერი მოუნახავს.

ადამიანი ან უნდა განმორდებ ასეთს ცხოვრებას, მოერიდო მას; ან დარჩე, ჩადგე შიგ და გაწმინდო.

ილიაც დარჩა და შეუდგა ცხოვრების გაწმინდას.

იმის ვარიანტებში არის ერთი პატარა მოთხრობა, რომელშიდაც გამოსკვნილია პოეტის შეხედულება თანამედროვე ცხოვრებაზე.

ეს მოთხრობა უნდა ჰყოფილიყო „კაცია ადამიანი“-ს წინასიტყვაობა. ცხოვრება არის აქ წარმოდგენილი, როგორც დიდი, აშშორებული გუბე, რომელშიაც ადამიანები პირუტყვებივით სცხოვრობენ და ვერ წარმოუდგენიათ, თუ სადმე არსებობს უკეთესი, მართლა ადამიანური ცხოვრება.

უდიდეს იარას ჩვენი ცხოვრებისას ბატონყმობა შეადგენდა.

ის ვინც მოინდომებდა ცხოვრების წუმპის გაწმინდას, ამ იარას გვერდს ვერ აუხვევდა და ილია ეკეთა მას მთელის თავისი ახალგაზრდული გატაცებით:

ილიას შემოქმედების საუკეთესო ნიმუშები ყუმბარებია ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ.

უმეტესი წილი მათგანი სრულიად დაიბეჭდა ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ.

ამ გარემოებამ დაჰბადა ასეთი მსჯელობა: ილიას პოეზიას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგანაც იქ ბრძოლაა ბატონ-ყმობასთან ბატონყმობის გაუქმების შემდეგაო. ამგვარი მსჯელობა ნაყოფია სრული ფსიხოლოგიური და ესტეტიური უფიცობისა.

„კაცო ყაჩაღი“ რომ ბატონყმობის გაუქმებამდე სრულიად დაბეჭდილ იყო რუსეთის თვითპყრობელი მთავრობა ყმებს გაანთავისუფლებდა ამისათვის?

ბატონყმობა მოისპო, მაგრამ ბატონყმური ფსიქოლოგია დიდხანს დარჩა ჩვენში.

წოდებები გააუქმა რევოლუციამ, მაგრამ ეს განა იმას ნიშნავს, რომ წოდებრივი ფსიქოლოგია აღარ არსებობდეს?

ილიას პოეზია ბრძოლაა ამ ფსიქოლოგიასთან.

მე მწამს პუბლიცისტიკა მხატვრულ ნაწარმოებში, მაგრამ მხატვრული ნაწარმოები ხომ პუბლიცისტიკა არ არის.

და ვინც მხატვრული ნაწარმოების მთელ მნიშვნელობას მხოლოდ პუბლიცისტიკაში ჰხედავს, მას არ ესმის, თუ რა არის ხელოვნება.

რაც უნდა დრო-მოკმული იყოს ილიას პოეზიის პუბლიცისტური შინაარსი, მასში დარჩება უკვდავი განსახიარება მშვენიერების და მას მარად ექნება დიდი მხატვრული ღირებულება მისთვის, ვისაც მშვენიერების მუსიკა ესმის.

როდესაც ილიამ კალამს ხელი მიჰკიდა, ჩვენში ორი მთავარი წოდება იყო: გლეხობა და თავდახნაურობა.

თუ ცხოვრება აშშორებულ გუბეს დაემგავნა, ამაში უმთავრეს ბრალს ილია თავად-ახნაურობასა სდებდა.

მთელის თავისი სიმკაცრით, სისასტიკედ და მოურიდებლობით ილია ეკვეთა წარჩინებულ წოდებას და გაიმართა სასტიკი ბრძოლა.

თუ რამდენად უშიშარი, პირდაპირი და მტკიცე იყო პოეტი ამ ბრძოლის დროს, ამას ამტკიცებს ის გარემოება, რომ ილია ცხრაჯერ იღებდა მონაწილეობას დუელში: ზოგჯერ იმას იწვევდენ, ზოგჯერ ის თვითონ იწვევდა; რამდენჯერმე კი მოკვლა დაუპირეს თავადებმა და შემთხვევით გადაარჩა.

ახალგაზრდა ილია იყო სასტიკი მებრძოლი წარჩინებული წოდების წინააღმდეგ.

წარჩინებული წოდება მან გამოაცხადა ქართველი ერის მეტბორცად, გამყიდველად და მოღალატედ.

„ჩვენ ვვლეთ რუსეთი,
მაგრამ არც ერთი
ხელობა თქვენი არ გვისწავლია:
ჩვენი ქვეყანა,
მკედარი თქვენგანა,

ოქვენებრ ჩინებზე არ გაგვიცვლია.

ლიბერალობა,

პაჭრიოტობა

სალანძლავ სიტყვად არ გაგვიხდია.

ოქვენგან ჩაგრული,

დაბრმავებული

ერი ჯვრებზედ არ გაგვიყიდა.

ქვეყნისა ბიდი

და ხსის იმედი

ოქვენებრ ხელში მჩვრად არ გაგვხდომია;

კაცის მხნეობა,

კაც ს ზნეობა

ოქვენებრ ჩინებით არ გვიზომია.

ოქვენ ნაღარმქექნო

და გულნ. მცეცნო,

აქაც ძირს უთხრით ღარიბთ ერთობას.

ახალგაზრდა მკოსანი ებრძვის გააფთრებულად, გაბედულად და დაუზოგავად წარჩინებულ წოდებას, ბრწყინვალე არისტოკრატიას, რადგანაც მასში ჰხედავს „ღარიბთა ერთობის“ მტერს.

აქედან ცხადია, თუ რას ეტრფის ახალგაზრდა მკოსანი—ღარიბთა ერთობას, რადგანაც ამ ერთობაში ჰხედავს საქართველოს მომავალს, მისი აღდგენისა და განახლების საფუძველს.

ერთმანეთში ჩვენ ვერ მოვთავსდებით,—განაგრძობს იქვე ილია,—სანამ თქვენ ჩვენში ჰყრიახართ, ჩვენი წელში გამართვა შეუძლებელიაო.

ბრძოლა მკაცრი, ბრძოლა სასტიკი ღარიბთა ერთობის განსამტკიცებლად! თითქოს ეს ჩვენი ღროის მოწოდებაა და ამას ჰქადაგობდა ახალგაზრდა ილია ორმოცდაათეანამდე წლის წინად სამოციანი წლების მიწურულში.

შემდეგ კი, როდესაც ილია ბანკის მეთაური ვახდა, ბრძოლის მოწოდება თანხმობის ქადაგებად შესცვალა და ღარიბთა ერთობის ალაგას წამოაყენა ბუნდოვანი დაცემული ვინაობის აღდგენა. „სხვა საგანი ამაზედ უმძიმესი, ამაზედ უსაქიროესი არა აქვს საქართველოს ეხლანდელს შეილს“, სწერს ილია ამ დაცემული ვინაობის შესახებ და დასძენს: ყველამ ერთად, ძმურად უნდა ვინოქმედოთ იმის აღსადგენათო.

ასეთია ირონია ბედისა!

წარჩინებული წოდების დასამარცხებლად საჭირო იყო მისი სრული გათახსირების გამოზუფურება, ნიღაბის ახდა, გამასხარაებება.

ახალგაზრდა ილიამ ბრწყინვალედ შეასრულა ეს საქმე „კაცია აღამიანში“.

„კაცია აღამიანი“ უდიდესი ნაწარმოებია ჩვენს სიტყვა-კაზმულ მწერლობაში. ახალგაზრდა მკოსანის მხატვრულმა შემოქმედებამ აქ არწივისებურად გაშალა

ფრთები, მისი ნიჭის თავისებურობამ აქ იელვა თვალის მომჭრელი ელვარებით: იმის გულში დანთებულმა ცეცხლმა დასწვა, დაჰვლითა საბურავი ბრწყინვალე-ბისა, რომელშიაც გახვეული იყო წარჩინებული წოდება და მაყურებლის წინა-შე წარსდგა ძველი ფეოდალი, დიდი ბატონი თავადი ლუარსაბ თათქარიძე.

შეჰხედეს მას და სულყველას სიცილი წასკდა.

ცხოვრების ბატონპატრონი, ცხოვრების მეთაური, ცხოვრებაში ყოველგვარი უპირობატონობით დაჯილდოვებული წოდება და ამავ დროს სასაცილო თავისი ყოველდღიური ცხოვრებით, სასაცილო თავისი ზნევეულებით, სასაცილო თავისი შეხედულებით, სასაცილო თავისი რწმენით, სასაცილო თავისი მისწრაფებით. სასაცილო, სასაცილო და მიოლოდ სასაცილო!

მოდით, შეჰხედეთ წარჩინებულ წოდებას. დასტკბით და იცინეთ. იცინეთ!

ყოველ გაბატონებულ კლასს მხოლოდ მანამდე შეუძლია ბატონობის შენარჩუნება, სანამ მას შესწევს კიდევ რაიმე ზნეობრივი ან გონებრივი ძალა, სიმტკიცე, ნება, —ერთის სიტყვით რაიმე ისეთი, რაც იწვევს ერთგვარ მოკრძალებას ან პატივისცემას.

როგორც კი გაბატონებული კლასი დაჰკარგავს ამ აუცილებელ შარავანდელს ხელისუფლებისას, ის ჰხდება საბრალო, სასაცილო და უკვე განწირულია.

ილია ქაჯკვაძის უდიდესი ღვაწლი იმაში გამოიხატება, რომ „კაცია ადამიანი“ მან სასაცილოდ გაჰადა მთელი წარჩინებული წოდება.

ამ მხრივ საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ამ ნაწარმოებისა მეტად დიდია.

მაგრამ საზოგადოებრივ მხარეს რომ გვერდი აუქციოთ, მხატვრულის თვალსაზრისითაც „კაცია ადამიანი“ შესანიშნავი ნაწარმოებია.

ეს არის მძლავრი ნაკადული სატირული ხელოვნებისა და ჩვენში ჯერ არც ერთ მწერალს ის არ დაჟქლევიან. ჩრონია და აჟჰორი ასხივოსნებულა, აელღარებული მცირე, ცინცხალი, მოსხლეთილი.

„კაცია ადამიანი“ არის ქანდაკება, რომ ლსაც ვერასფერს ვერ მიუმატებთ, ვერც გამოაკლებთ, —ქანდაკება, რომელშიაც მოცემულია მთელი ეპოქა, მთელი ცხოვრება, წყობილება და წოდება.

რას წარმოადგენს ლუარსაბ თათქარიძე?

წარჩინებული წოდების ზნეობრივსა და გონებრივს გაკოტრებას.

როგორც ვარიანტები ამტკიცებენ, მაოსნის თავდაპირველი განზრახვით „გლახის ნამბობის“ დათიკო უნდა ყოფილიყო ლუარსაბის შვილი.

ავტორმა შემდეგ შესცვალა თავისი თავდაპირველი განზრახვა, მაგრამ მაინც აშკარაა —დათიკო ლუარსაბის ღვიძლია, მისი სისხლი და ხორცი.

ლუარსაბს ჩვენ ვეცნობით იმის ყოველდღიურ ცხოვრებაში, დათიკოს კი ჩვენ ვხედავთ მხეჯური ჭინით შეპყრობილს.

თუ ლუარსაბი სახეა წარჩინებული წოდების ზნეობრივ-გონებრივი გაკოტრებისა, დათიკო უკვე სრული ზნეობრივი გათახსირებაა.

ლუარსაბი იწვევს სიბრალულსა და სცილს, დათიკო კი — აღშფოთებას.

დედ ბოლომდე იცხოვროს პირიტყვივით ლუარსაბმა, მოჰკედეს ბუნებრივად.
დათიკო კი ღირსია სიყვდილისა და ამიტომაც ჰკლავს მას გაბრო.

ვისა ვხედავთ „კაკო ყაჩაღში“?

იმავე ლუარსაბს, იმავე გაბროს.

განა ბატონი „კაკო ყაჩაღში“ ლუარსაბი არ არის? გაბრო კი—კაკო და ზაქრო?

5

„კაკო ყაჩაღი“ პირველი სიტყვიდან მოყოლებული უკანასკნელ სიტყვამდე მარმარილოს ქანდაკებაა, ალავ დინჯი და თავდაქერილი; ალავ აღელვებული, აჩქარებული, ფიცხი.

ამ ქანდაკებასა აქვს სრული სიმშვენიერე ხალასი მარმარილოსი, მაგრამ არა აქვს მისი სიცივე, —სუნთქვის სიყვარულით.

აიღეთ დასაწყისი—ალაზნის ველი და მთების ჩრდილი მთვარის შუქზედ, მეურმე, კაკოს მიერ საკუთარი თავის დახასიათება, ზაქროს ბავშვობა და მწყემსობა, —ყოველი სურათი ნამდვილი ქანდაკებაა, რომელიც თავის იტაცებს, გონებას ჰხიზლავს და გულს ატკბობს.

ეპიური, ლირიული, რეალური და რომანტიული ისეთის მხატვრულის ზომიერებით არიან შეხამებული, რომ უდიდეს ნეტარებას გაგრძობინებს.

მარტივი რითმა, ხშირად ვაჟური, უბრალო ჩუქურთმასავითა აქვს მოვლებული მთელ ქანდაკებას და უფრო აძლიერებს იმის მშვენიერებას.

ვარიანტებში კაკოს წინ უძღვის პატარა ლექსი, რომელიც მეტად მნიშვნელოვანია ილიას პიროვნების გამოსარკვევად.

„ნიაკო! ჩემო ნიაკო!

ნუ სჩაგრავ ტყეში ობოლსა,

მსტივინავო, ჩიტო, მსტივინავო,

შენ უალერსე კაკოსა!

სუმბულო, ჩემო სუმბულო,

უჩემოდ შორსა ნუ ჰქნები,

ბულბულო, ჩემო ბულბულო,

მოაკლე ეულს დარდები,

ღრუბელო, ცაზედ მფრინავო,

ნუ ემუჭრები კაკოსა,

ღრუბელო, შავო მსურველო,

უსახლო ვებრალეობდეს,

მე კისრად ვიღებ, ღრუბელო,

რაც იმას ემართლებოდეს“.

რამდენი გრძნობა, რამდენი სინაზე, რამდენი სისათუთე, რამდენი სითბო, აღერსი და სიყვარულია ამ პატარა ლექსში.

ამ მაგარს, მტკიცე და მშრალ ადამიანს, რომელიც თავის გულში არაგის ჩაახედებდა და მხოლოდ ცივი გონების ლოლიკას მისდევდა, გულის სიღრმეში მაინც ჰქონებია მიმალული კუნჭული და ამ კუნჭულში ზრდიდა სიყვარულს.

ვის ეკუთვნოდა ეს სიყვარული?

ყაჩაღ კაკოს.

ვინ არის ყაჩაღი კაკო?

წარმომადგენელი გლეხობის მოწინავე, ამაყი, მებრძოლი ნაწილისა, რომელიც არსებულ ურთიერთობას ველარ ურიგდება და ეძებს ისეთს ცხოვრებას, „სადაც ჩვენვე ვართ ჩვენი ბატონი!“

ახალგაზრდა მგოსანი შეუბრალებლად, დაუზოგავად ანადგურებს წარჩინებულ წოდებას.

„რა გავაგრძელო, თავადიშვილი კარგი რა არის, ავი რა იყოს?“

სამაგიეროდ მთელი მისი სიყვარული, თანაგრძნობა, მოფიქრება კაკოსა-კენ არის და იმდენად გატაცებულია თავისი კაკოთი, რომ მთელ იმის მოქმედებას თვითონ იღებს კისრად.

დანგრეული საქართველოს აშენება და აღდგენა—აი მიზანი მგოსნისა, როგორც დავინახეთ.

ვინ უნდა ააშენოს საქართველო?

რა თქმა უნდა, არა წარჩინებულმა წოდებამ, რომელიც იმდენად გათახსირებულია ზნეობრივად და გონებრივად, რომ მამულს ჯვრებსა და ორდენებზე ჰყიდის.

„ჩვენი ქვეყანა

მკვდარი თქვენგანა,

თქვენებრ ჩინებზედ არ გაგვიცვლია.

• • • • •

თქვენგან ჩაგრული

დაბრამიებული

ერი ჯვრებზედ არ გაგვიყიდა.“

რისი აშენება შეუძლია ლუარსაბ თათქარიძეს? ის უნდა მოისპოს და აღიგავოს საქართველოს პირიდან და დაუთმოს გზა გაბროს, კაკოს, ზაქროს, რადგანაც მხოლოდ ამათ ერთობას შეუძლია ქვეყნის აღდგენა.

აი ამიტომ ევლება ახალგაზრდა მგოსანი თავს კაკოს, თვითონ აგებს პასუხს მთელს იმის მოქმედებაში.

ყოველივე ეს სავესებით შესაბამება პოეტის შეხედულებას, რომელიც მას გამოთქმული აქვს ერთ წერილში:

„ქვეყნიერების ბედნიერების ქვაკუთხედი ყოველთვის ძირიდან დადგეულა, ყოველი შენობა ძირიდან ამალღებულა; მაღლიდამ კი შენობა არსად არ დაწყებულა“.

„ღარიბთა ერთობა“ და გლეხობის მოწინავე ახალთაობა—აი რაზედ ამყარებს ახალგაზრდა ილია მთელ თავის იმედებს.

გზა საქართველოს აღდგენისაკენ რომ ბრძოლის გზა არის და ეს ბრძოლა გამწვავებული იქნება, ამას თუნდაც ის გარემოება ამტკიცებს, რომ გაბრო მოჰკლავს თავის ბატონს—დათიკოს; ამგვარადვე მოიქცევა ზაქრო.

„შენი გამჩენის ქირიმე, შენი!

ბიჭი ყოფილხარ ხმლისა დამშენი.

შენ დაგიკვებოს შენმა მშობელმა,
რომ იმის ძუძუ შენ შეგრგებია.
აი დალოკოს ის ქრისტე ღმერთმა,
ვისაც შენებრი დაჰბადებია!“

მიმართავს კაკო ზაქროს მისი მოქმედებით ალტაცებული.

კაკო კი ილიას საყვარელი გმირია, რომლის მთელ მოქმედებას თავის თავზე იღებს მგოსანი.

მართალია, ამ მკვლელობას არა აქვს მოფიქრებული და აწინდაწინილი ნაბიჯის ხასიათი, ის უფრო პირადული შეურაცყოფით არის გამოწვეული, მაგრამ ის უსათუოდ არის დასაწყისი ბრძოლისა.

როგორ უყურებს ამ ბრძოლას ახალგაზრდა მგოსანი?

ამის პასუხს გვაძლევს მისი „პარიჟი“. ეს ლექსი მეტად საყურადღებოა ახალგაზრდა ილიას დახასიათებისათვის და ამიტომ სრულად მომყავს:

ტვირთმძიმეთ და მაშვრალთ მხსნელი
დიდი დროშა დაიშალა...

კვლავ ქვეყნისა მზაგრავ ძალამ

იგი დროშა დასცა დაბლა.

კვლავ ეწამა მოყვასთათვის

სიოცარი იგი ვრა,

კვლავ დაიდგა დიდ წამების

მან გვირგვინი მშვენიერი.

კვლავ ქვეყნისთვის დაიღვარა

წმინდა სისხლი წამებულის,

კვლავ დამარცხდა დიდი საქმე

ყოვლად მხსნელის სიყვარულის.

კვლავ ძირს დასცეს იგი მცნება,

ქვეყნის ხსნად მოვლინებული,

რომლისთვისაც თვითონ ღმერთი

იყო ტანჯულ და ჯვარცმული.

კვლავ შეფერხდა ისტორია,

განახლების შესდგნენ ძალნი,

და კვლავ დღესასწაულობენ

გამარჯვებულნი მტარვალნი.

ერთ ვარიანტში ამ ლექსს სათაურად აქვს: „1871 წ. 23 მაისი“. ეს გახლავთ დღე პარიზის კომუნის დაცემისა.

მთელი თანაგრძნობა პოეტისა არის კომუნარების მხარეზე, რომელთა დროშასაც ის უწოდებს „ტვირთმძიმეთ და მაშვრალთ მხსნელ დიდ დროშას.“

კომუნის დაცემაში პოეტი ჰხედავს ისტორიის შეფერხებას, განახლების ძალთა შეჩერებას.

აქედან დასკვნა თავისთავად ცხადია: ტვირთმძიმეთა და მაშვრალთა ბედის გადასაწყვეტად, მათი მტარვალების დასამარცხებლად აუცილებელია ბრძოლა.

ვინ უნდა დაიწყოს ეს ბრძოლა?

„ზაქრომ, კაკომ, გაბრომ და ყველა იმათთანგმა.

„აჩრდილში“ პოეტს აშკარად აქვს გატარებული შემდეგი აზრი: ქვეყნის განახლება შეუძლია მხოლოდ შრომის შვილს. სხვები კი—დიდკაცი, ვაჭარი, მღვდელი—

„რად შეებრძვის ის ბოროტებასა,

როს მეოხებით მისით თვით ჰრჩება?“

ახალგაზრდა მგოსანს შეურყევლად სწამს, რომ მომავალი შრომის შვილისა არის,

„რომ მყოობადი მარტო შენია“.

განა წინასწარმეტყველება არ არის შემდეგ სიტყვებში „აჩრდილიდან“:

„ველარ განუძღვებს ქვეყანა ძველი

განახლებისა გრივალის ქროლას,

ველარ განუძღვებს ქვეყნის მძარცველი

ქეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას,—

და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი

შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,

და ახალს ნერგზედ ახლად შობილი

ესე ქვეყანა კვლავ აყვავდების.“

შრომის შვილები, რომლებსაც ილია მიმართავს, იგივე გაბრო, კაკო და ზაქრო არიან.

მათ ბრძოლას ილია სთვლის უდიდეს ეროვნულ საქმედ, რომელიც უნდა დაგვირგვინდეს შრომის სუფევის დამყარებით:

„შრომის სუფევა მოვა მაშინა

ქეშმარიტების მის ძლიერებით

და განმტკიცდება სოფელსა შინა

კაცთმოყვარების სახიერებით.“

ახალს ცხოვრებაში აღარ ექნება ადგილი მუქთახორობას, ცარცვასა და რბევას და მთელი საზოგადოებრივი წყობილება დაფუძნებული იქნება შრომაზე,—აი რა აზრია გატარებული აჩრდილის მე XIV თავში.

ბრძოლას მსხვერპლი მოსდევს. მსხვერპლმა კი შესაძლებელია გასტეხოს შრომის შვილი. საჭიროა მეტროპოლითა აღფრთოვანება და აი ამ მიზნით სწერს პოეტი „დედასა“ და „შვილს“:

ვინც საქვეყნო საქმისათვის, მამულის კეთილდღეობისათვის ჰკვდება, ის უკვდავია.

„ნეტა იმ ვაჟკაცს, ნეტა იმ გმირსა,

ის თავის ხალხში აღარ მოჰკვდება.

მას განაცოცხლებს სიმღერა ხალხთა,

შორს საუკუნეთ ეტყვის მის სახელს.

აკვანზედ დედა უმღერებს შვილსა

ტკბილისა ხმითა იმ სიმღერასა

და, თუ ინატრებს რასმეს მისთვისა, —
ინატრებს გმირის მის დიდებასა.“

როგორც თავშივე განმარტე, მთელი შემოქმედება ილიასი არის ერთი დიდი გეგმა საქართველოს აღდგენისა.

უშთავრესი მოხაზულობა ამ გეგმისა მან შეადგინა ყრმობის ხანაში და შემდეგ მას ავითარებდა, ან შესწორება შექმნდა მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში.

რა კავშირი აქვს ამ გეგმასთან „განდეგილს“?
მეტად დიდი.

როგორც პოეტური ნაწარმოები „განდეგილი“ დიდი ღირსებისა არის. ფორმა და შინაარსი ერთმანეთს უწყვეტ მეტოქეობას მშენებებდაში.

აქ უყვადვი და მარადიული პრობლემები ცხოვრების მიღებისა თუ უარყოფისა, კეთილისა და ბოროტისა, ცოდვისა და მადლისა, სულისა და ხორცისა იშვიათი მხატვრობის ქანდაკებაში არიან ჩამოსხმული.

ქართული სინამდვილე პოეტმა შეადარა აშშორებულ დამდგარ გუბეს.
ჰილის განა ამ გუბეში დარჩენა?

აი საკითხი, რომელზე წამოჭრილია სხვათა შორის „განდეგილში“.

ვინც ცხოვრებას გაურბის, ის მკედარია; ცოცხალი ადამიანი უნდა დარჩეს ცხოვრებაში, როგორც არ უნდა იყოს ის, და იმოქმედოს, იბრძოლოს, — აი რისი მტკიცებაა „განდეგილში“.

ამრიგად თავისი მოღვაწეობის პირველ ხანებში მხატვრული მწერლობის ასპარეზზე ილია ჭავჭავაძე მიზნად ისახავს საქართველოს აღდგენასა და განახლებას.

ამ მიზნის განსახორციელებლად მას საჭიროდ მიაჩნია: ბრძოლა წარჩინებულ წოდებასთან და მისი დამარცხება; „ღარიბთა ერთობა“; გლეხობაზედ დაყრდნობა.

6.

ილია ჭავჭავაძემ პროვინციაში გაატარა ის დრო, რომელსაც ეკუთვნის პირველი და საუკეთესო ხანა მისი მხატვრული შემოქმედებისა.

ის არ იყო ჩაბმული საზოგადოებრივი ცხოვრების ფერხულში და ამის გამო მისი შემოქმედება არ განიცდიდა ძალდატანებას. განზე მდგომი მგოსანი არ უწყევდა ანგარიშს ამა თუ იმ წრის მდგომარეობასა და შეხედულებას და თავისუფლად მისდევდა თავის გულისთქმასა და რწმენას.

მაგრამ ილია ვერ დაეცა პოეზიისა და საერთოდ სიტყვაკაზმული მწერლობის საზღვრებში, მისი ბუნება უფრო პრაქტიკული მოღვაწეობის ფართო ასპარეზს ითხოვდა.

ასეთი ასპარეზი მან დაინახა სათავადაზნაურო ბანკში, რომლის გამგეთაც პოეტი აირჩიეს.

ილია არ უყურებდა ბანკს, როგორც უბრალო საკრედიტო დაწესებულებას; ის იყო იმის თვალში ქართველი ერის „ლონე ხსნისა“:

„ბანკის ძირი იმან ჩარგო,

ლონე ხსნისა მოგვცა ხელთა“.

სწერს ილია ერთ გამოცანაში ღიმიტრი ყიფიანზე.

ასეთი საქმის მეთაურობა არა თუ სასახელო და საპატიო იყო, დიდ შესაძლებლობასაც იძლეოდა მომავალში.

ილიამ მტკიცედ ჩასჭიდა ხელი ამ საქმეს. მან თავიდანვე განსჭვრიტა, რომ საქართველოში იქნებოდა სრული დიქტატორი ის, ვის ხელშიდაც იქნებოდა ბანკი. ოცდაათი წლის განმავლობაში ილია იყო ბანკის გამვე და ბანკის საშუალებით მან ხელში დაიჭირა ყველა ჩვენი კულტურული საქმე და დაწესებულება. ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებას ილია ქაეჭაედი გააღებარა და ყოველივე ის უნდა გაკეთებულიყო, როგორც ილიას ჰსურდა. ივანე მაჩაბელმა მთელი თავისი ნიჭი, ძალღონე, ცეცხლი და ჯანმრთელობა შეიღო ილიას დაძვრას ამ ადგილიდან, მაგრამ დამარცხდა და დიღუპა. პოეტი—ილიასათვის ბანკი საბედისწერო იყო; ბანკმა ჩაჰკლა ილიაში თავისუფალი და დამოუკიდებელი მოსანი.

რატომ? რა იყო ამისი მიზეზი?

ბანკი იყო დაარსებული წარჩინებული წოდების ფულით, წარჩინებული წოდებისაგან და მისი ბედიც ამ წოდებას ეპყრა ხელთ.

ილია წარჩინებული წოდების წინააღმდეგ მებრძოლი სათავეში მოექცა ისეთს დაწესებულებას, რომელიც ამ წოდების ხელთ იყო.

ილია წინაბედული, ჭკვიანი და შორსმჭვრეტელი ადამიანი იყო და კარგად ესმოდა,—აჲ წინაბედულ გზას ბრძოლისას განაგრძობდა, ადრე თუ გვიან ბანკს უნდა გამოთხოვებოდა.

ილია შედეგა კომპრომისის გზაზე და აქედან დაიწყო მეორე ხანა მისი მხატვრული შემოქმედებისა. ეს ხანა ღარიბია პოეტური გზებით, ცეცხლითა და გაქანებით, აქ აღარ არის იერაშები, ბრძოლა, არამედ ქადაგება შეთანხმებისა, მორიგებისა.

ეს ხანა ღარიბია პოეტური ქმნილებით. ბევრი ამ გარემოებას ამგვარად ჰხსნის: ილიას ბანკი ართმევდა მთელ დროს და პოეზიასათვის აღარ ეცალაო.

ასეთი ახსნა უსაფუძვლოა. ილია დროს პოულობდა ჭ ბევრსაცა სწერდა, მაგრამ სიტყვაკაზმულს არა, რადგანაც მასში მოხდა სულიერი გარდატეხა. ის ძლიერი იყო როგორც პოეტი სანამ დაყრდნობილი იყო ვაბროსა, კაკოსა და ზაქროზე თათქარიძეების წინააღმდეგ.

ახალს მდგომარეობაში ძველის გაგრძობა მას აღარ შეეძლო. ახალის დაწყება კი იქნებოდა ძველის სრული უარყოფა და არც ეს შეეძლო.

ახალს მდგომარეობაში ისა სწერს „დემიტრი თავდადებულს“.

„კაკო ყაჩაღი“—ს ავტორისათვის შინაარსი ამ პოემისა მეტად უჩვეულოა. ვთქვათ, მეფე დემიტრი მართლაც საქართველოსათვის დასდო თავი; მაგრამ კაკოსი, ვაბროს და ზაქროს ავტორი ვინა ცოტა მივალითს ჰნახავდა ჩვენს ისტორიაში, თუ როგორ სწირავდენ გლეხის შეილები თავს სამშობლოს?

თუ ილიამ მაინც და მაინც მეფე არჩია გმირად და კაკოს თავი დაანება, სწორედ მას შემდეგ, როდესაც ის ბანკის გამვეთ აირჩიეს, ამაში უსათუოდ იყო გავლენა ახალი მდგომარეობისა და წარჩინებული წოდებისა.

ბანკში არჩევიდან რამოდენიმე წლის შემდეგ ის ათავსებს წერილს ჟურნალ „ივერია“-ში და აცხადებს: ჩვენში თავადაზნაურობას დღევანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეზად იხსენებოდა და ვერაი კი არაო.

ამის შემდეგ იმავე „ივერია“-ში ისა ჰგმობს იმ ბრძოლას, რომელსაც თვითონ აწარმოებდა წარჩინებული წოდების წინააღმდეგ და უდიდეს ეროვნულ საქმედ აცხადებს „ჩვენი დაცემული ვინაობის აღდგენას.“

ამ საქმესთან ყველა დანარჩენი წვრილმანია, საკუთარი, პირადი საქმე ყველამ უნდა დავივიწყოთ და ყველა უნდა შევერთოდეთ ამ დიდი საქმისათვისაო, —განაგრძობს ილია.

რას წარმოადგენს ეს დაცემული ვინაობის აღდგენა?
ეს იგივე აღდგენაა დანგრეული საქართველოსი, მხოლოდ სხვა სიტყვებში გამოხატული.

ამ დაცემული ვინაობას აღდგენისათვის ის ებრძოდა წარჩინებულ წოდებას და მოუწოდებდა ბრძოლისაკენ კაკოს, გაბროს, ზაქროს. ახლა კი ილია აცხადებს; ბრძოლა ჩვენი დამლუპველია; გაბრო, კაკო და ზაქრო, დაივიწყეთ თქვენი მდგომარეობა, ხელი გაუწოდეთ წარჩინებულ წოდებას და ერთად აღადგინეთ საქართველო.

7

ამ რიგად მეორე ხანაში ილია სხვა არის. თუ პირველი ხანის ილიას ახასიათებს „კაცია ადამიანი“ და „კაკო ყაჩაღი“, ილია მეორე ხანისა ნათლად ისახება „ოთარაანთ ქვრივი“. აქ ილია იშველიებს მთელ თავის ნიჭს, შემოქმედებით ძალას, მჭევრმეტყველობას და ლოლიკას, რომ დაამტკიცოს ის, რასაც „კაკო ყაჩაღში“ უარყოფდა, მაგრამ ასეთს როლში ილია უმწეოა, თუმცა „ოთარაანთ ქვრივი“ იშვიათი კაშხული ნაწარმოებია.

„ოთარაანთ ქვრივი“ წარმოადგენს მხატვრულ გაშუქებას და დასაბუთებას ილია ჭავჭავაძის აზროვნებისას მეორე ხანაში.

როგორც მხატვრული ნაწარმოები „ოთარაანთ ქვრივი“ დიდი ღირსებით არის შემკული,

სპეტაკი მარმარილოს ნაზს და ფაქიზ ქანდაკებაში ჩაქსოვილია ბრინჯაოს ქანდაკების ცივი, მტკიცე და მძაფრი ხაზები. ენა მოთხრობისა არის კლასიკური—ნათელი, მკაფიო, წმინდა, დახვეწილი, მოკლედ მოჭრილი.

მთელი ნაწარმოები იმდენად დამუშავებულია, რომ ყოველი სიტყვა თავის ალაგას არის და მთელი მოთხრობა წარმოადგენს იშვიათ განსახიერებას სიტყვიერი ქანდაკებისას.

სტილი „ოთარაანთ ქვრივი“-სა თვით ილია ჭავჭავაძეა.

ისე როგორც „კაკო ყაჩაღში“, „გლახის ნამპოზში“, „ოთარაანთ ქვრივი“-აც დაპირისპირებულია ორი წოდება: ბრწყინვალე და პათოსანი.

თქვენ აქა ჰხედავთ გიორგის, რომელშიაც ძნელი არ არის ცნობა გაბროსი, კაკოსი, ზაქროსი.

დიდა მსგავსება, მაგრამ როდესაც ჩაუკვირდებით, დიდ განსხვავებასაც დაინახავთ. გაბრო, კაკო, ზაქრო ბრძოლის ცეცხლით არიან ანთებული და შეურიგებელ მტრობას ზრდიან გულში წარჩინებული წოდებისადმი.

გიორგი კი სრულებით მოკლებულია ბრძოლის ცეცხლს; მის გულში აღარ არის მტრობა წარჩინებული წოდებისადმი, არამედ სიყვარულის ლამპარი ანთია.

ამ ლამპრით ის მიღის წარჩინებულის ოჯახში და ჩუმად, უსიტყვოდ ემუდარება: დაინახეთ ჩემს გულში სიყვარულისაგან დანთებული ლამპარი, მოიღეთ წყალობა, მიცანით და მიმიღეთო.

მაგრამ კესო ვერა ჰხედავს.

„ჩვენ შუა ხდითა ჩატეხილი: ისინი იქით ნაპირას დარჩნენ, ჩვენ აქედ.“ და ამიტომ ვერ დაინახე გიორგის სიყვარულიო, უმტკიცებს არჩილი კესოს.

— გვარიშვილობამ კარი გულისა არ გაუღო. წმინდა შუქი მშვენიერი სულისა ამაოდ და უქმად-ლა ჯავარსავით ეფინება ცივს კედელს. შენ ვერც კი მიუხვდი, ვერც! იმან კი იცოდა და არა სჩიოდა. „არა ვხანობ, არაო!“ მოკვდა და ეს უწყინარი სიტყვები ჩვენ დაგვიგდო ჩვენის თავის ვასაკიცხად“.

არჩილი სწორედ ამ ცრემლებს ჩააფრინდება:

— შენი ტირილი მიხარია... მეც ვიტყვებდი, რომ მარტო უკანა ვიხედებოდე, როგორც ეხლა შენ იქ, უკან ბნელა... ლამეა...

— და ხილია ჩატეხილი, ხილი!

— ეგ მინდა, რომ ყველამ დავინახოთ, ეგ მინდა, რომ ყველამ ვიცოდეთ. შენ ეხლა ჰხედავ, შენ ეხლა იცი.

— ვიცი და ვტირი.

— ამიტომაც მიხარია შენი ტირილი...

— არჩილ წინ რაღაა, წინ! შეგბღავლა შეცრად კესომ და ორსავ ხელის თითები ერთმანეთში ჩაიწნა და ფშვნეტა და მტკრევა დაიწყო.

— ეგ ცრემლიანი ცოდნა უკანა სწავეს და ჰბუგავს, წინა ჰნამავს და ამწვანებს. ეგ ნამი რომ გაბევრდება, მდინარე წყლად იქცევა და მთელს ტივს მიიტანს, რომ ჩვენ შორის ჩატეხილი ხილი გაამთელოს და ევრე ორსავ ნაპირს გააერთებს. ეგ ცრემლიანი ცოდნა, თუ ცოდნიანი ცრემლი უკანისა, — შუქია წინისა და შუქი ხომ...

— დასაწყისია განთიადისა, განა, ჩემო კარგო.

— სწორეთ.

და ძმანი ერთმანეთს სიხარულით გადაეხვივნენ.

ძნელი მისახვედრი არ არის, თუ ვის სიტყვებს იმეორებს აქ არჩილი.

არჩილის სიტყვები ილიას სიტყვებია, არჩილის შეხედულება — ილიას შეხედულება, არჩილის რწმენა — ილიას რწმენა.

კესო სასოწარკვეთილი და გამწარებული ხელებს იმტკრვებს და სტირის. განთიადს, ხსნას, ჩვენი დაცემული ვინაობის აღდგენის თავდებს ილია ამ ცრემლებში ჰხედავს.

კესომ იცის და სტირის; არჩილსაც ეს ახარებს — ცრემლიანი ცოდნა.

რას ნიშნავს ეს ცრემლიანი ცოდნა?

წარჩინებულმა წოდებამ უნდა შეიგნოს, რომ წოდებათა შორის ხილია ჩატეხილი, გულწრფელად, მთელის თავისი სინდისით მოიწადინოს ამ ხიდის გამთელება და უთუოდ გამთელებდებო.

ამგვარად ილია მთელ თავის იმედს განთიადისას, ე. ი. საქართველოს აღდგენისას წარჩინებული წოდების შეგნებასა და სინდისზე ამყარებს.

ილია ამოღებული ხმალით შემოიჭრა ჩვენს სიტყვაკაზმულ მწერლობაში, რომ გაეწმინდა ის ქაობი, რომელსაც ქართველი ერის ცხოვრება წარმოადგენდა. საქართველოს აღდგენა მან მიანდო ბრძოლას, ღარიბთა ერთობას და გლეხობის შეგნებულ ახალთაობას. ის პირველი ეკვეთა წარჩინებულ წოდებას, რომელშიდაც ჰხედავდა მიზეზს ჩვენი დაკნინებისას.

„ვართ უღონონი,

უგზო-უკვლონი,

მით, რომ თქვენ ჰყრიხართ უქმად ჩვენშია.“

როდესაც ილია სათავეში მოექცა საზოგადოებრივ ცხოვრებას, ნელა-ნელა დაივიწყა ეს ყოველივე.

ახალგაზრდობისას ძირიდან, გლეხობიდან აპირებდა ახალი საქართველოს აშენებას და მალეიდან აშენებდა არა სწამდა.

როდესაც გავლენა და ძალა მოიხვეჭა, მაშინ ძირიდან შენება უარყო და მის მიერ ნიშანში ამოღებული წარჩინებული წოდების შეგნებასა და სინდისზე დაამყარა თავისი იმედები და ბრძოლის ხმალი გადაადგო...

ამ ხმალს ხელი დასტაცეს გაბროსა, ზაქროსა და კაკოს შეილებმა და ბრძოლა გაჩაღდა, გამწვავდა...

ფილოსოფია. მეცნიერება.

სიმონ ახუნიძე

იაფეტური თეორია და ბერძნული ეტიმოლოგიები.¹

ჩვენი მიზანია შევეხოთ „ლენინგრადის სკოლის“, „იაფეტური ინსტიტუტის“ მუშაობის მხოლოდ ერთ მხარეს და კრიტიკულად განვიხილოთ ის გზა, რომელსაც ადგია „იაფეტური ინსტიტუტი“ თავის საენათმეცნიერო კვლევებიდან. სახელდობრ, ჩვენ შევეხებით ლენინგრადელთა იმ მუშაობას, რომელსაც ისინი აწარმოებენ ბერძნული ეტიმოლოგიების საკითხში. ოუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საკითხის ასე დასმა შესაძლებელია სწორი არ იყოს: ვინაიდან ლენინგრადელების მიერ ბერძნული ენისა და მისი ეტიმოლოგიების კვლევისათვის არჩეული გზა სპეციფიკურს არაფერს წარმოადგენს იმ საერთო გზაში, რომლითაც მიმდინარეობს „ლენინგრადის სკოლის“ მუშაობა. მაგრამ, თუ მე ამ საკითხს ასე ვავიწროვებ, მხოლოდ იმიტომ, რომ ჩემთვის შესაძლებლად ვერ ვთვლი ავიღო იაფეტური თეორია მთლიანად და კრიტიკულად განვიხილო იგი.

მიუხედავად ამისა, მე ვფიქრობ, წინამდებარე შენიშვნაში წამოყენებული ზოგიერთი დებულების უფრო ნათელი გაგებისათვის ზედმეტი არ იქნება სქემატიურად მიანიც შევეხოთ „იაფეტური თეორიის“ ისტორიას და მის განვითარებას.

I

იაფეტურ თეორიას, რომლის მამათმთავარი აკადემიკოსი ნიკო მარრი ა. ოცდაათი წლის ისტორია აქვს. ნ. მარრის მიერ შექმნილი სკოლა თავის მუშაობას იწყებს ქართული ენის შესწავლით და იმ ენების, რომლებიც უახლოეს კავშირში არიან ქართულთან, მეგრულ-ჭანურისა და სვანურის. ისე ღრმად მიდის ამ ენების შესწავლის საქმე, რომ სკოლისათვის შესაძლებელი ხდება მტკიცე ენობრივი (ფონეტიკური და მორფოლოგიური) კანონების დადგენაც და ათი-ოდე წლის შემდეგ შესაძლებელიც ხდება თვით ნ. მარრისათვის პეტერბურგის (ლენინგრადის) უნივერსიტეტის აღმ. ენათა ფაკულტეტზე შეუდგეს საგანგებო კურსის კითხვას: „შედარებითი გრამატიკა იაფეტური ენებისა“, სადაც იაფეტურ

¹ წაკითხულ იქნა მოხსენებად „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების“ სხდომაზე, 1924 წლის ნოემბრის 4-ს.

ენებლ ნაგულისხმევია სამი მთავარი წარმომადგენელი: ქართული, მეგრულ-ქახური და სვანური.

შემდეგ, იაფეტური სკოლისათვის ნათელი ხდება ისიც, რომ ვარდა წმინდა იაფეტური ენებისა არსებობს აგრეთვე ნარევი ენები, რომელნიც თუმცა უკვე ახალი ფორმაციისა არიან, მაგრამ იაფეტურ ელემენტებსაც იძლევიან (ასეთია, მაგ., სომხური ენა).

ასეთ მუშაობას განაგრძობს იაფეტური სკოლა და თვისი მუშაობის ფარგლებში მოაქცევს კავკასიაში დარჩენილ სხვა ენებსაც, სადაც ის მრავლად კპოულობს იაფეტურ ელემენტებს.

გზა-და-გზა იაფეტური სკოლისათვის, რასაკვირველია, შეუმჩნეველი არ რჩება ის დიდი საკითხები, რომელნიც ევროპის მეცნიერთა გულისყურს იპყრობენ: ეს იყო საკითხი პელაზგებისა და ეტრუსკების, რომელთა გარშემო ამ დროს გაფაციცებით მუშაობენ ევროპიელი ლინგვისტები. განსაკუთრებით ეს შეეხება ეტრუსკულ ენას, რომლის ნაშთებსაც ამ დროს აგროვებენ Corpus Inscriptionum Etruscarum-ში. ეს ხდება 1910—1912 წლებში, როდესაც ეტრუსკოლოგი G. Herbig ი აქვეყნებს თავის შრომებს ეტრუსკოლოგიიდან.

ეს საკითხები, ვიმეორებ, შეუმჩნეველი არ რჩება იაფეტური სკოლისათვის, და აქა-იქ ნ. მარრი შენიშვნებს ჩაურთავს ხოლმე იაფეტური ელემენტების დადგენისათვის ეტრუსკულში. მაგრამ ის ამ საკითხებზე ჯერ არ შეჩერდება, რადგან — უნდა ვიფიქროთ — უძროოდ თვლის იმგვარ საკითხების კვლევას, რომელთა გადაჭრისათვის დიდი წინასწარი მუშაობაა საჭირო თვით იაფეტური ენების დარგშივე. და ეს სრულიად სამართლიანიც იყო. ჩვენის აზრით, დღესაც ნაადრევია იმ ფართო საკითხების შეხება-გადაჭრა, ვიდრე ჯერ-ჯერობით: თვით ქართულ-მეგრულ-სვანური ენები არ არის იმნაირად შესწავლილი, რომ „იაფეტოლოგს“, თუ გნებავთ „ქართულოლოგს“ მკვეთრი კრიტიციკები მიეცეს ხელთ. მით უმეტეს ნაადრევი იყო ეს, რასაკვირველია, 1910—1912 წლებში და სრულებით ბუნებრივია, რომ იაფეტური სკოლა მაშინ მხოლოდ კანტი-კუნტად შენიშნავდა ხოლმე ამ საკითხების შესახებ, ყურადღებას კი უმთავრესად წმინდა იაფეტურ ენებს აქცევდა.

1920 წლიდან ნ. მარრი უკვე შესაძლებელად თვლის იაფეტოლოგიის არე გაფართოვოს და შეუღდეს იმ საკითხებს, რომელთა გადადება მან საჭიროდ დაინახა 1912 წელს.

რაში გამოიხატება ეს გაფართოება?

1) ხმელთაშუა ზღვის პელაზგები, ეტრუსკები და ბასკები გამოცხადდნენ იაფეტოლებად.

2) ამისდა მიხედვით ნ. მარრი ეძებს იაფეტურ ელემენტებს ძველს ბერძნულში, ლათინურში და რომანულ ენებში.

3) ნ. მარრის თანამშრომელი ფრ. ბრაუნე ი იაფეტური თეორიის საშუალებით სცილობს ახსნას გერმანული ენების უძველესი, აქამდე გამოუცნობი ელემენტები.

4) იაფეტური თეორიის ქვაკუთხედად ცხადდება „შეჯვარებინების იდეა“ (идея скрещенія).

5) „შეჯვარედინების იდეაზე“ დამყარებული მუშაობა ააშკარავებს ლინინგრადის სკოლისათვის იმ გარემოებას, რომ ის ენები, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ ინდოევროპულად (ანუ ინდოევროპული) ენების სახელით, სრულიად ახალი თელსაზრისით უნდა იქნეს განხილული; რომ ეს ენები გაცილებით უფრო მეტს, ინდოევროპანისტიკის ნიადაგზე გამოუცნობ ელემენტებს შეიცავენ, ვიდრე ეს დღემდე წარმოდგენილია თვით ამ ინდოევროპანისტიკაში; დასასრულ, რომ დიდი დენი ამ ენებისა იაფეტურ სამეფოს ეკუთვნის.

II

იაფეტური თეორიის ასეთი ჩამოყალიბების შემდეგ ლინინგრადის სკოლის წარმომადგენელი უკვე იწყებენ მუშაობას თვით ე. წ. ინდოევროპულ ენებში და „შეჯვარედინების იდეაზე“ დაყრდნობით არკვევენ ინდოევროპულ ენების აქამდე გამოუცნობ ელემენტებს. და პირველ ყოვლისა ეს მუშაობა შეეხება ბერძნულ ენას, რაც თავის-თავად ბუნებრივია.

ცნობილია, რომ ეგრეთწოდებულ ინდოევროპულ ენათა შორის ბერძნულ ენას ერთი უმნიშვნელოვანესი ადვილთაგანი უჭირავს. არა იმიტომ, რომ მისი სამშობლო ეკლავა საკაცობრიო კულტურის აკანია, არც იმიტომ, რომ მასში წარმომადგენლებმა მეცნიერებისა და ხელოვნების ყოველ დარგს ჩაუყარეს საძირკველი და ზოგიერთ ამოთვანში კიდევაც თქვეს უკანასკნელი სიტყვა. ბერძნული ენა მის მონათესავე ენათა შორის პირველ რიგშია დაყენებული, რადგან მასში დაცულია მრავალფეროვანება ფორმათა და ამხრივ უფრო მეტ მასალას იძლევა ენათა მთელი ოჯახის შემეცნებისათვის ისტორიული მიმდინარეობის მიხედვით. ამითაც აიხსნება, რომ მეცნიერება მას მეტ ყურადღებას აქცევს და სამეცნიერო ჟურნალთა შორისაც მას უფრო მეტი ნაშრომ-ნაკვლევი აქვს მიძღვნილი. მრავალი ბერძნული სიტყვის ისტორიას იმდენი გამოკვლევა ეხება, რომ ამითგან—თითველ სიტყვაზე—რამდენიმე ტომის აკანება შეიძლებოდა. მიუხედავად ამისა 20% ბერძნული სიტყვებისა აღუსნელია და ბუნაკის „ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ მრავალ სიტყვას აქვს შენიშვნა „*étymologie incertaine*“, ან *éléments de dérivation peu clairs*. პროცენტი საქმოდ დიდია. ეს გარემოება, რასაკვირველია შეუშინველი არ დარჩა მეცნიერთათვის. პირიქით, მათი ყოველი ღონისძიება იქითკენ იყო მიმართული, რომ აღსნელად დარჩენილ თუ დატოვებულ სიტყვებისათვის გასაღები ეპოვნათ.¹

არა თუ ცალკე სიტყვები, არამედ ენის ის ელემენტები, დედა-აზრს რომ აძლევს გამოხატულ ცნებებს, ე. წ. მორფოლოგიური ელემენტებიც იყო (და არის) მრავალი, რომელთაც ინდოევროპულმა ენათმეცნიერებამ ვერ მოჰყინა შეჭი. ეს ელემენტები უცხოა ბერძნული ენისათვის და მის ბუნებას არ უღვება. ასეთია, მაგ., სუფიქსები—(ნართავი ნაწილაკები)—*-vშიც* (ბრძანშიც „*ეტიცივი*“ *ἀστυκισμός*, „აბანო“), ადგილის აღმნიშვნელი—*-თიც* (*Παραθωτός*) და სხვ.² აქვე

¹ აღსანიშნავია, რომ ეს უმნიშვნელოვანესი კულტურ-მცნებათა გამოხატულ სიტყვებს ეხება: *χρῆς* ხელი, *οἶσος* ღვინო, *ἀσπῆραψος* დითირამბი, *ἐλαγίς* (ἐλαγίς), *ψάσις* მუცე, და სხვა.

² P. Kretschmer Einleitung in d. Geschichte d. gr. Sprache, 153 ff. აგრეთვე I. Schrijnen Einleitung in das Studium d. idg. Sprachwissenschaft, S. 110.

ვერსიის ისეთი ხშირი დაბოლოება -*ov*, საშუალო სქესის არსებით სახელებს რომ ახასიათებს (μῦλον ვაშლი), რაც ლათინურშიაც მოიპოვება -*um*-ის სახით¹.

კიდევ მეტი; მრავალი მოვლენა ანტიური კულტურისა დღესაც ბნელია მეცნიერობისათვის. რამდენადაც მდიდრად და მრავალფეროვანად არის გამოკვლეული სარელიგია და საკულტო მოვლენანი ანტიური ცხოვრებისა ბერძნული კულტურის აყვავების ხანაში, იმდენადვე უცნობია მეცნიერებისათვის იგივე მოვლენები მის პრეისტორიულ წარსულში. დღესაც არ იცის მეცნიერებამ, საიდან არის დიონისოს კულტი. ბურუსით არის მოკული ღმერთთა სახელები ბერძნული პანთეონისა.

შეიძებოდა კიდევ მრავალი მოვლენის ჩამოთვლა, რომელთა წინაშე გამოურკვეველ მდგომარეობაში იმყოფებიან ბუმბერაზი მეცნიერი და მათ შესახებ ჰიპოთეზებს ვერ გასცილებიან.

ევროპის მეცნიერთა სასახელოდ უნდა ვთქვათ, რომ, თუმცა ისინი ამ საკითხთა გარკვევაში კედელს მიაღწენ, მაგრამ უკვე აგროვებდენ მასალებს და ამზადებდენ იარაღს მის გასანგრევად, რომ იქით, კედლის ვადალმა შესდგომოდენ ახალ ბილიკს, რომელიც მათ შემშარტებისკენ მიიყვანდა. ევროპის მეცნიერებამ, მაგ., უკვე მიაღწია იმას, რომ მრავალი სიტყვა ზემოხსენებული ხასიათისა ერთად მოაგროვა, მონათლა იგი *vorgriechisch*-ად (ე. ი. თქვა: ეს ის სიტყვებია, რომელიც ბერძნებს დახვდათ მათ მიერ დაპყრობილ ტერიტორიაზე და ამ რიგად „წინაბერძნული“ უწოდა) და მათი წარმოშობის ადგილად მიუთითა მცირე-აზიაზე. ასევე მოიქცა ის დიონისოს კულტის საკითხშიც. აქ მან გამოიკვლია მრავალი ნაშთი დიონისოს კულტისა მცირე აზიის ქვეყნებში² (ფრიგი-აში, კარიასი და სხვაგან) და მცირე-აზია დასახა მან ერთ-ერთ სატრანზიტო გზად ამ კულტის მოგზაურობაში (აღმო ავლეთიდან). აქ ინდოევროპანისტიკამ უნებურად წერტილი დაუსვა. მას აღარ ეყო საგზალი, რომ განეგრძო თავისი გზა მცირე აზიის სიღრმეში.

ასე რომ ჩვენ ვერ გავიკცხავთ ევროპის მეცნიერებს: აქაო და საუკუნე ნახევარია დასტრიალებენ თავის ინდოევროპანისტიკას და ვერაფერი ვააკეთეს. პირიქით, თუ გავისხენებთ იმას, რომ წარსული საუკუნის დასაწყისში განათლებულ კაცობრიობას წარმოდგენა არც კი ჰქონდა ენათა ნათესაობის შესახებ, და ოდნავ გადავაგლებთ თვალს მის შემდეგ ნაკვლევს, უნდა ვთქვათ:

¹) არის კიდევ ერთი მოვლენა ბერძნულ ენაში, რაც ბერძნულ ენას ორ დიდ ბანაკად ჰყოფს: ეს არის ძირითადი განსხვავება იონურსა და დორიულ დიალექტებს შორის, იონური ე. დორიული ა:

νῆπιος—νῆπιος (კუნძული)

ἱεῦξ—ἱεῦξ (თრაკიელი)

μῦλον—μῦλον (ვაშლი) და სხვა.

ამ მოვლენის გაშუქების დროს მეცნიერება დღემდე ვერ გასცილებია უბრალო სტატისტიკას. ისტორია ამ განსხვავების წარმოშობისაკი ბურუსით არის მოკული.

²) *ob. Guilelmus Q u a n d t. De Baecho ab Alexandri aetate in Asia minore culto. Hallis Saxonum 1913.*

მიღწეულია, მართალია, მინიმუმი, მაგრამ აუარებელი მასალა დაგროვილი და დალაგებულია მაქსიმუმის მისაღწევად.

და კერძოთ ბერძნული ენის შესახებ კრეტსმერის¹ შემდეგ გვკვი ალარავის ეპარება, რომ ბერძნულმა ენამ შრავალი არაინდოევროპანული ელემენტი დაიცვა, რომელიც მცირე-აზიასა და ავრეთვე თვით ბალკანეთში ბერძნებზე უწინარეს მობინადრე ტომებს ეკუთვნის—და ამას ადასტურებს, როგორც ზემოთ მოვისხენიეთ, უკანასკნელ წლებში დამთავრებული ეტიმოლოგიური ლექსიკონიც, სადაც ლექსიკონის შემდგენელი, საკმაოდ ფრთხილი მოაზროვნე ბუაზაკი² იძულებულია სიტყვების 20⁰/₀-ს შენიშვნა გუჯეტოს „*étym. obscure*“, ან „*étym. inconnue*“,—მაგრამ თვით ეს არა ინდოევროპანული ელემენტები ისეთი ბურუსით არა.ს ჯერ-ჯერობით მოცული, რომ იაკობ ეაკერნაგელთან ერთად შეგვიძლია ვთქვათ: „აღდამე არა გვაქვს ჩვენ არავითარი მტკიცე დასაყრდენი, და ამიტომ მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებზე შეგვიძლია ვილაპარაკოთ, რომ ისინი უძველეს ბინადართა ენიდან მომდინარეობსო“³.

III

ცნობილია, მეცნიერი-ლინგვისტები ხშირად ადგენენ ტაბულებს ენათა გენეალოგიური ნათესაობის შესახებ და მათი მიხედვით ათავსებენ ენებს ამათუნიმ ოჯახში. როდესაც ჩვენ ზედაპირულად ვეცნობით ამ ტაბულებს შესახებ ინდოევროპანული ენებისა, ერთის შეხედვით ისეა. თითქოს ენებს მხოლოდ პირდაპირი ნათესაური კავშირი ჰქონდესთ ერთმანეთთან. ე. ი. ენები თავისი ნათესაობრივი შთამომავლობით მისი კუთვნილი ოჯახის ამითუნიმ შტოზე იყოს მიჯაჭული. ეს რომ ასე იყოს, მაშინ, რასაკვირველია, საბუთი ექნებოდათ აკადნიკო მარსა და მის მოწაფეებს მათი არა-ერთგზისი მტკიცებისათვის, ინდოევროპანისტიკა გაკოტრდა, რადგან ის ვერ ჩასწვდა ენების ქეშმარიტ ბუნებას და თავისი სქემატიური წარმოდგენით ენათა გენეალოგიაზე ჩინში მოემწყვდათ. ინდოევროპანისტიკა გაკოტრდა, რადგან თავის მუშაობაში ის ევოლუციის იდეას ეყრდნობოდა: ირკვევა, რომ მთავარი დასაყრდენი ლინგვისტისათვის შეჯვარდენიების იდეა უნდა იყოს, რომელიც „ფაქტების მკვდარ მასალას სულს ჩაჰბერაჲს ხოლომე“⁴.

ჩვენ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ინდოევროპანისტიკისადმი წამოყენებული ბრალდება სიმართლეს არ შეეფერება. ევოლუციის იდეას ეყრდნობოდა ის არა მხოლოდ კლევის პროცესში, არამედ მეთოდოლოგიური მოსაზრებითაც,—რამდენადაც

¹) Paul Kretschmer. Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache Göttingen 1896 (განსაკუთრებით თავები X და XI).

²) Emile Boisacq. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Heidelberg—Paris 1916.

³) Jacob Wackernagel. Die griechische Sprache (Die Kultur der Gegenwart I, VIII: Die Griechische und lateinische Literatur und Sprache 371—397) 83: 374: „wir haben bis jetzt keine sichern Anhaltspunkte, um mehr als vereinzelte Entlehnungen aus der Sprache der Ureinwohner anzunehmen“.

⁴) იბ. ა. ჰენკოს წერილი К вопросу о языковом скрещении: Яфетический Сборник II 120 შდ.

ეს საჭირო იყო მოცემული მასალის დალაგებისა და მისი განხილვისათვის ერთგვარი სისტემის მიხედვით, თანდათანობით უფრო ახლო დროიდან მოყოლებული უკუქცევითი მიმართულებით უფრო ძველი დროისაკენ,— მაგრამ მას სრულიადაც არ გამოჰპარავია ის მნიშვნელოვანი გარემოება, რომ გარდა ენათა ნათესაობისა საენთომეცნიერო საკითხებში ენათა აღრევასაც, ენობრივი ელემენტების შეჯვარდინებასაც უაღრესი მნიშვნელობა აქვს. ინდოგერმანისტიკას არა ერთხელ აღუნიშნავს ასეთი აღრევა— შეჯვარდინების რამდენიმე ფორმა.¹

აღრევა-შეჯვარდინების საკითხი ხშირად ყოფილა ხოლმე განხილული კერძო ცნებებს შესახებაც და ამათში მეცნიერთა განსაკუთრებულ ყურადღებას იჭერობდა სწორედ იმ ენების საკითხი, რომელიც დღეს, როგორც ზემოთ ვთქვით, 1920 წლიდან პირველ რიგში აქვს წამოყენებული **ლენინგრადის სკოლას**,— სახელდობრ ბასკების, ეტრუსკებისა და პელაზგების ჩვენ აქ დაწვრილებით ვერ შეუდგებით ამათ საკითხს.² ჩვენი მიზნისათვის საკმარისი იქნება აღუნიშნოთ, რომ დღესდღეობით მკვლევართა მიერ აღიარებულია, რომ აღნიშნული ენები 1) ინდოგერმანული არ არის და 2) მათი დასაბამი მცირეაზიის მიმართულებით უნდა ვეძიოთ. უფრო დაწვრილებით ეს რეზიუმე გამოთქმულია Dr. Jos. Schrijnen-ის ზემოდასახელებულ წიგნში, გვ. 54—55, რომელსაც ჩვენ აქვე მოვიყვანთ.

„როგორ დგას ეტრუსკულის, ბასკურის და პელაზგურის საკითხი? (

„ეტრუსკული ენისა და მოსახლეობის სადაურობა ჩვენთვის კლავინდებურად გამოუცნობია, თუმცა ჩვენ უკვე უახლოვდებით საკითხის გადაჭრას... დღეს უკვე საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ეტრუსკული ენა ინდოგერმანული არ არის და მისი დასაბამი (Ursprung) მცირე აზიაში უნდა ვეძიოთ. ეს ნათელჰყვეს de Saussure-მა (და განსაკუთრებით G. Herbig-მა.

„შეიძლება მცირე აზიის ენებთან იყვნენ დაკავშირებული სხვა ენებიც, რომელთაც ზოგიერთი მკვლევარი წინა აზიის ძველი კულტურის მატარებელი ერს, ხეთებს, უკავშირებენ: პირველ ყოვლისა ეს შეეხება საბერძნეთის უძველეს

¹) ასეთ მოვლენებზე ლაბარაკია, მაგ., H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle 1920 გვ. 88, 390—403, სადაც ზოგადი მსჯელობაა აღრევა-შეჯვარდინებაზე და მისი სხვადასხვანაირი სახეა გარკვეული. ამავე საკითხს ეხება Jos. Schrijnen, Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachwissenschaft. Heidelberg 1921 (ჯამდმთარგმნილია 1917 წლის პოლანდური გამოცემით Fischer-ის მიერ) გვ. 85—89, სადაც ავტორი ენათა აღრევა-შეჯვარდინების საკითხს უფრო ფართოდ აყენებს, ვიდრე პაულმა. ის ამბობს: „Vielleicht war die Ursprache selbst das Ergebnis einer bedeutenden Stammes- und Sprachmischung (გვ. 88). ინდოგერმანისტიკების აზრით ენათა აღრევა პირდაპირი შედეგია ან რასათა შეჯვარდინების (Rassenkreuzung), ან რომელიმე კულტურული ერის ენის მიღება-მეთვისების (იქვე, 105).

²) უაღვილოც იქნებოდა აქ ამის განხილვა: იმ ზომად დიდია ეს საკითხები და იზნარად არის მათი გადაჭრა საერთოდ ხველთაშუა ზღვის კულტურის საკითხებთან დაკავშირებული, რომ უაღვილო იქნეოდა აქ, მოკლე შენიშვნაში, მათი შეხება. მსურველთათვის შეგიძლია აღუნიშნოთ, რომ კერძოდ ეტრუსკებისა და პელაზგების საკითხში საკმაოდ კარგ ორიენტაციას იძლევიან G. Körte და F. Skutsch: Pauly-Wissowa's Realencyclopädie d. Altertumswissenschaften VI 730—806 და Ed. Meyer Die Pelasger: Forschungen zur alten Geschichte I 3—121.

მოზინადრე (Ureinwohner) პელაზგების ენას, შემდეგ ლემნოსის პრეელინური წარწერისას, და საბერძნეთის კუნძულებზე პონილი ნაშთების ენას. ფინკის დასკვნით მცირე აზია, სამხრეთი ბალკანეთი და ეგეოსის ზღვის კუნძულები ოდესღაც ერთისა და იმავე რასით უნდა ყოფილიყო დასახლებული.

ჯერ-ჯერობით გამოურკვეველია, აქვს თუ არა კავშირი კავკასიური ენების უზარმაზარ ჯგუფთან ხეობის ენას, — რომელიც უთუთოთ ნარევე ენას წარმოადგენს. აგრეთვე ბასკური ენაც, რომელიც ძველ იბერთა ენის მონათესავეა, შეიძლება უფრო ახლო კავშირში იყოს ამ ენე თან ისევე, როგორც (პაული-სა და ტომსენის მიხედვით) ეტრუსკულიც. Das Kaukasische dürfte als ein Glied zwischen Indogermanisch und Semitisch-Chamisch einerseits und ur-altaischen Sprachen andererseits betrachtet werden... მიუხედავად ამისა შეიძლება ჯერ-ჯერობით ლაპარაკი ყველა ამ დახლართულ გენეალოგიურ შემთხვევათა საბოლოო გადაჭრაზე“.

რომ ინდოევროპანტიკა სწორ გზას ადგა თავის კვლევა-ძიებაში შესახებ ხმელთაშუაზღვის კულტურისა, ამას თვით ნ. მარრიც აღიარებდა. საგულისხმოა აღნიშნოთ, რომ როდესაც ნ. მარრი საკითხს ისტორიულ-გენეალოგიურად იკვლევს, ის ყველგან აღნიშნავს, რომ რომელიმე ევროპელმა მეცნიერმა თავის, ლოლიკურად სწორ გზაზე მიაღწია ბუნქტს, სიდაც ის იძულებულია შეჩერდეს. ეტრუსკების საკითხის გარკვევის დროს, მაგ., ნ. მარრი ამბობს:

„Нѣмецкому ученому Борку линия связи представлялась достигающей от Этрурии до Элама. „Не только“ писалъ онъ въ рецензии на работу А. Нѣка „повторно всплываютъ въ діалектически отъѣчныхъ формахъ тѣ же самыя названія божеств Тагга (Tagga Targu) и Тешир на всемъ пространствѣ отъ Этруріи вплоть до Элама, вопросъ живяется также въ широкомъ распространѣніи рядъ созвучныхъ образовательныхъ элементовъ ономастики...“ (ЗВО, 1921, 25, 323). ბორკის ამ სიტყვებს მარრი დასძენს... „Если бы Боркъ былъ знакомъ с основными положеніями ѳѣтической теоріи, то он мог бы глухую ссылку на вообще діалектическую дифференціацию“ замѣнить указаніемъ на определенное...“

როგორც ვხედავთ ევროპის მეცნიერება სწორ გზას ადგა, ხოლო — როგორც ამას შრინგენის სიტყვები ნათელყოფს — არ ჰმალავდა იმ ხარვეზს თავის კვლევა-ძიებაში, რომლის შეეცებას დღეს სცილიობს ლენინგრადის სკოლა.¹

¹ წინამდებარე მცირე შენიშვნაში შეუძლებელია ჩვენ ვერცაღ შევსოთ ლენინგრადის სკოლის მუშაობას და მის მიერ წამოყენებულ დებულებებს. ეს რასაკვირველია, უთუოა საჭიროა — და, როგორც ჩვენ ზემოთ დავინახეთ თვით ინდიკატორებისა და დიდი ხანა ყურადღება მოაქცია იმას, რომ ინდოევროპანული ენების ზოგიერთი მნიშვნელოვანი და ჯერ გადაუჭრელი საკითხების გამოსარკვევად უაღრესი მნიშვნელობის არიან სხორედ ის ენები, რომლებიც დღეს ლენინგრადელთა კვლევა-ძიების ობიექტს შეადგენენ. ამ საკითხების ვერცაღ გაშუქება და ლენინგრადადელთა მუშაობის შედეგება ამ მხრით შეუძლებელია საერთაშორისო შენიშვნაში, ეს მითხრობს ცალკე გამოკვლევას, რისთვისაც სამწუხაროდ ჩვენი სამეცნიერო გამომკვლევითა მომზადებული არ არის. ასე რომ ჯერ-ჯერობით ცალკე შენიშვნებით უნდა დავეკმაყოფილოდეთ.

IV.

ლენინგრადის სკოლას ის დიდი უპირატესობა აქვს, რომ ის - თავისი მამათაგრის ნიკო მარჩის სახით, — თმეცნიერების ვაცხოველებული მუშაობის დროს ევროპას მოეწვინა საკმაოდ დიდი მარაგით მცირე აზიისა და კავკასიური ენების მცოდნეობაში. ევროპიელ მეცნიერებს (მაგ. *Bopp-ის, Kretschmer-ის, Trombelli-ის*) მცირეაზიასა და კავკასიაზე მითითებას უკარნახებდა მხოლოდ ლიტონი დაკვირვება ინდოგერმანულ ენებზე და ზეზეუტ ცოდნა კავკასიური ენებისა, და იმაზე მეტის გაკეთება ევროპის მეცნიერთ არც კი შეეძლოთ: ვარდა იმისა, რომ მათ აკლდათ კავკასიური ენების ცოდნა, თვით ის მასალები, რომელთა საშუალებით უნდა გაადვილებულიყო ინდოგერმანისტიკის სადაო და გადაუჭრელი სიკითხების გამოკვეთვა, მეტად მცირე იყო: არ იყო სათანადოდ შესწავლილი ბასკური ენის მასალები, ეტრუსკული ენის კორპუსი მხოლოდ დღის წესრიგში იდგა, ხოლო ბალკანეთის ნახევარ კუნძულის უძველეს ბინადართა ენა სრულებით არ იყო ცნობილი; თვით ახალი ბერძნული დიალექტოლოგია, რომლისაგანაც მეცნიერება უხვ მასალას მოეღოს პრეელინტონისა და პროტოელინური ელემენტების გარკვევისათვის უკანასკნელი ოციოდე წლის ამბავია.¹

ასეთ პრობლემაში ენათმეცნიერებისათვის დიდ განძს წარმოაოგენს ასპარეზზე ისეთი მარაგით გამოსვლა, რომელიც თან მოიტანა ლენინგრადის სკოლა: მას მოაქვს თან ისეთი მასალების ჯგუფი, სადაც ჩამარბულია ვასალები არა ერთი და ორი საჭირობოროტო საკითხისა. მაგრამ ამ მასალების გამოყენების დროს საჭიროა ძველი მასალებიც არ იქნეს აბურად ავღებული, და ესათვის საკითხი, რომელიც ძველი მასალების მიხედვით ბუნდოვანი ან მთლად გამოუცნობიც იყო ევროპიელ მეცნიერებისათვის, ხელახლა უნდა იქნეს გადასინჯული ძველისა და ახალი მასალების მიშველიებით.

მის განკარგულ: ბაში მყოფმა იაფეტური ენების მასალებმა ლენინგრადის სკოლა დაარწმუნა სხვათა შორის იმაში, რომ ხმელთა-შუა ზღვის კულტურის შექმნაში იაფეტური კავკასია თანასწორ-უფლებიან ფაქტორს წარმოადგენს სხვა ორ ფაქტორთან ერთად. ამას ადასტურებს ნიკო მარჩის ერთერთი შრომის სათაურიც: *Яфетический Кавказ и третий этнический элемент в со-зидании Средиземноморской культуры*. ასეთი დებულება კი ავალეებს ყველა იმას, ვინც მის გამართლებას ეცდება ამ კულტურის საკითხთა გარკვევის დროს. მარტო იმით კი არ დაკმაყოფილდეს, რასაც იძლევა მესამე ელემენტი ამ კულტურისა, არამედ მხედველობაში იქონიოს მთელი კომპლექსი სამივე ელემენტის მიერ მოცემული მასალისა. ლენინგრადელთა მიერ განხილული ბერძნული ეტიმოლოგიები კი მაგ., ჩვენ გვიჩვენებს, რომ ლენინგრადელები, გატაცებულნი

¹) პარალელისათვის აღსანიშნავია, რომ ბერძნულმა ფილოლოგიამ თუ სილია კლასიციზმ და ახალი ბერძნული ენა და დიალექტები მეცნიერების კანონიერ ობიექტად მიიღო, ამაში დიდი ღვაწლი მიუძღვისთ ახალი ბერძნულის საუკეთესო მცოდნეებს ვ. ვორჯიოს ხაძი და კ. ს. Einleitung in die neugriechische Grammatik, Lpz. 1892. S. XVI+404 და მრავალი სხვა) და კ ა რ ლ ო კ რ უ მ ბ ა ხ ე რ ს.

ახალი მასალის სიუხვითა და პროდუქტიული პოტენციით, უმთავრეს სამკვლ მასალას განსაკუთრებით იაფეტურ სამეფოდან ღებულობენ. თუ ინდოევროპეანისტიკის წარმომადგენელი ინდოევროპული ენების სადავო საკითხების გამოკვლევისას—მაგ., ბნელი და გამოუცნობი (obscure, inconnue) ეტიმოლოგიების გაშუქებისას—ცილობდნენ maximum შესაძლებელისა თვით ინდოევროპული მასალიდან ამოეწურათ,—და ამაში ისინი ხშირად აჭარბებდნენ—, ლენინგრადელები თავისი მხრით მეორე უკიდურესობისადმი მისწრაფებას იჩენენ და სიმძიმის ტენჯილი იაფეტურ ენებზე გადააქვთ.

ეს მისწრაფება ჩანს—უკეთ რომ ვთქვათ ჩანდა,—ლენინგრადში არსებული „იაფეტური ინსტიტუტი“ მუშაობის ყოველ ნაბიჯზე. ეხება ეს გერმანულია თუ ბერძნულის „აქამდე გაურკვეველ ელემენტებს“. ყოველთვის როდესაც ამ გაურკვეველობის ვასალები პოვნილია იაფეტურ ენებში, საკითხი ამოიწურება ხოლმე იმით, რომ ეს გაურკვეველი ელემენტი მთლიანად ცხადდება იაფეტური სამეფოს კუთვნილებად და ჩვენ ვერ ვხედავთ, თუ სად მართლდება ის იდეა შეჯვარდინებისა“, რომელსაც განსაკუთრებით ემყარება თავის მუშაობაში იაფეტური ინსტიტუტი. მაგ., აქამდე გაურკვეველის ოქსიჯენის არხეტრად ცხადდება phel, რომელიც phel-sumer-iber-ის და სხვა ნასკვთა გზით და მრავალი, იაფეტურ ენებშივე შეჯვარდინებული ფორმების შემდეგ ენათესაება ქართულ „ბრმას“ (Н. Я. Марр. К толкованию имени „Гомер“ ДРАН 1924 январь—март. В. стр. 2—5).

მეორე შემთხვევაში, როდესაც აკად. ნ. მარრი ათენს ეტიმოლოგიას იკვლევს (ათენ-ე),¹ ის სრულიად არ იღებს მხედველობაში იმ მასალათა კომპლექსს, რომელსაც იძლევა ბერძნული ენა ათინა-ღმერთისა და ათინა-ქალაქის სახელწოდებისათვის (Ἀθηνᾶ, Ἀθηναί, Ἀθήνα, Ἀθήνα, ახ. ბერძნული Ἀθήνα). ნიკო მარრი გამოჰყოფს A-პრეფიქსს, ხოლო არ არკვევს მის დანიშნულებას ამ შემთხვევაში, და უნდა ვიფიქროთ, რომ ის ამას ჩვეულებრივ აფხაზურ პრეფიქსად თვლის; დასასრულ ძირეულ-ათენ-ს ის უკავშირებს „ცხენ“-ს, რომელი შეთანასწორობის სემასიური შეგრძნებისათვის ჩვენ არავითარი კრიტერიუმი არ მოგვცაობევა.² ეს შეთანასწორობა მიკუთვნილია იმ ეპოქას, რომლის შესწავლას, ჩვენის წარმოდგენით, წინ უნდა უძღოდეს უფრო ნაცნობი ეპოქის შესწავლა, ე. წ. პროტოელინურისა და ელნურის.

ასევე იქცევა მეტ შემთხვევაში ფ. ბრაუნის ცერმანული ენის გაურკვეველი ელემენტების საკითხში (Die Urbewölkung Europas und die Herkunft der Germanen Berl.-Stuttg.-Lpz. 1922).

¹) Н. Я. Марр, 'Смерть'—'преисподия' в месопотамско-эгейском море: ДРАН 1924 январь—март стр. 12—14. ავ ეტიმოლოგიისაგან ძირითადად განსხვავდება ა. ჰენკოს მიერ წამოყენებული ეტიმოლოგია, რომლის მიხედვით ძირეულ ნაწილად მიღებულია ათენ-და არა-ათენ-

²) თუ რამდენად უსაფუძვლოა ასეთი დაკავშირება და შეუძლებელია ამ შეთანასწორობის აღქმა, შეადარე W. Wundt. Völkerversychologie VI (Mythus u. Religion III) გვ. 1-ისა და შემდგომი.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ გამოურკვეველი (და ზოგიერთი გარკვეულისაც) ეტიმოლოგიების ასეთი გაშუქება შეიძლება ფრიად სახიფათო აღმოჩნდეს მეტროლოგის კეშმარტების თვალსაზრისით. ადვილი შესაძლებელია „*Οικουμένη*“ იყოს, მაგრამ ასეთი შეთანასწორება ძალიან უდროო და არაფრას მიქმნის, ვინაიდან ჯერ ჯერობით იაფეტური ენების ფონეტიკაც კი არ არის დამუშავებული და შესწავლილი, არა თუ მათი ინდოინდელი მდგომარეობისა, როდესაც ისინი ხმელთაშუა ზღვის კულტურის შექმნაში ერთი იმ მესამე ელემენტთაგანი იყო, რომელზეც სწერს ნაკო მარრი თავის შემოღნიშნულ გამოკვლევაში, არამედ იმ იაფეტური ენებისაც კი, რომელთაც ჩვენ შედარებით უკეთესად ვიცნობთ როგორც სამწერლო ნაშთებით, ისე ცოცხალი დალექტებით. ეს, რასაკვირველია, იმას კი არ ნიშნავს, რომ ერთმეცნ ერთი ცუდად უნდა იჯდეს, ვიდრე ჩვენ იაფეტური ენების მკვეთრად ჩამოყალიბებული კანონები არ ვგეგმავთ: პირიქით, კანონზომიერების დადგენისათვის საჭიროა აუნდაც შემოშოყვანილ შეთანასწორებათა მსგავსი მუშაობის წარმოება, რათა ენათმეცნიერ-კანონმდებელს ჯეროვანი მასალები მიეცეს ხელთ. მაგრამ, როდესაც ეს შეთანასწორებანი მრავლდება ასობით და მათ უდავო კეშმარტებად აცხადებენ ისე, რომ მათ წამომყენებელთ არავითარი მკვეთრი კრიტერიუმი არ უჭირავთ ხელთ,—აი ასეთ პირობებში ფართო ასპარეზი ეშლება ფანტაზიასაც, რომლის შედეგადაც ხანდახან არც ისე ადვილი ხდება. და ამის შედეგია ხოლმე ისეთი მოვლენები, რომ, მაგ., ერთი კალმის მოსმით წყდება „პომპროსის საკითხი“ „Утверждаю, архетип Гомера есть „Θοβελο“ или „тобело-шумеро-иберский“ народный баян, чем древнее, тем более не личный, а собирательный творец—поэт, тезка иберского племени“ (ნ. მარრი I. c. გვ. 5)

აღნიშნულ ნაკლს (ინდოგერმანული ენების გაურკვეველი ელემენტების ახსნის დროს მხოლოდ იაფეტური ენების მასალაზე დაყრდნობა) სრულიადაც არ სპობს აკად. ნაკო მარრის უკანასკნელი განცხადება *Индо-европейские языки Средиземноморья: ДРАН* იქვე სტრ. 6-7). აქ ის ახალ დებულებას აყენებს: რასიულად განსხვავებული ინდოევროპიული ოჯახი ენებისა არ არსებობს. ხნელთაშუა ზღვის ინდოევროპიული ენები არასდროს არსაიდან არ მოსულან... ისინი წარმოავიღვნენ იმავე იაფეტური ენების ახალ მდგომარეობას.

ასეთი განცხადება შეიძლება ერთის შეხედვით ლოლიკურ დასკვნას წარმოადგენდეს იმ წესით წარმოებული მუშაობისა, რომელიც ჩვენ ზემოთ ნაკლულევიანად მივიჩნით: არაფერი ინდოგერმანული არ არსებობს, ყველაფერი იაფეტურია; მაშასადამე მხოლოდ იაფეტურ მასალაზე შეგვიძლია დავეყრდნოთ და არავითარ სხვას მაგრამ, თუ —ამ ახალი დებულებით,—ინდოგერმანული ენები მხოლოდ ახალ სახეს იძლევიან იმავე იაფეტური ენებისა, რომელიც შედეგია ახალი სამეურნეო და საზოგადოებრივი პირობების დამყარებისა, ჩანს ერთს ძველ საფუძველზე აღმოცენებული ახალი შენობა, „*Новая по строю формация*“, რომელსაც ჩვენ აქამდე პირობით უწოდებდით „ინდოგერმანულ ოჯახს“. მაშასადამე, მით უმეტეს ძალაში დარჩება ის დებულება, რომელიც ჩვენ ზემოთ წამოვყენეთ: ახალი ფორმიციის ენათა საკითხის გარკვევაში საჭიროა მასა-

ლების მთლიანი კომპლექსის აღება და არა მხოლოდ იაფეტურისა, ე. ი., ძველი ტერმინებით რომ ვთქვათ, როგორც იაფეტურის ისე ინდოგერმანულის.

ამ გვარად, ჩვენის წარმოდგენით, საკითხის კვლევა-ძიების პროცესი ასეთი უნდა იყოს:

1) ჩვენ გამოვიყოფთ როგორც იაფეტურ, ისე ინდოგერმანულ ელემენტებს, ე. ი. როგორც ძირითადი ფორმაციის, ისე ახალი ფორმაციის ელემენტებს;

2) ახალი ფორმაციის ელემენტების გამოყოფისას ჩვენ უთუოდ ვიყენებთ, რამდენადაც ამის საშუალებას გვაძლევს ახალი მიღწევანი ჩვენს დარგში, იმ მასალებს, რომლებიც მოგვცა ინდოგერმანისტიკამ ამ საუკუნე-ნახევრის მუშაობის დროს;

3) კვლევა-ძიება მიმდინარეობს ცოტად თუ ბევრად ნაცნობიდან უცნობისაკენ, და არა უცნობიდან უცნობისაკენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ ვეღარ დაეინახავთ ზღვარს Wahrheit-სა და Dichtung-ს შორის.

ასეთი უნდა იყოს გზა „შეჯვარდინების იდეაზე“ დაყრდნობისა კვლევის პროცესში, და „ეგოლოგიის იდეის“ გამოყენებისა მეთოდოლოგიურის თვალსაზრისით.

პროფ. გრიგოლ წაჩხაძე.

ნაპოლეონი — რუმის — ბერლინი.

(სახლმეცნიერის შთაბეჭდილებანი)

1

როდესაც მე 1913 წელს ბერლინის რკინის გზის სადგურზე ჩემს მეგობარ გერმანელებს ვეთხოვებოდი და ერთმანეთს ვეუბნებოდი „auf baldiges Wiedersehen“-ს, არც მე და არც ისინი არ ვფიქრობდით, რომ ეს „მაღე“ კარგა ხანს გაგრძელდებოდა და რომ ბევრ მათგანს მე სრულიადაც ვეღარ ვნახავდი. ომმა და მის შემდეგ მომხდარმა ამბებმა საშუალება მომიძიეს ყოველ წლივ— როგორც ეს მიღებული იყო ჩვენს სამეცნიერო წრეებში,— შენახულა ხოლმე დასავლეთი ევროპა იქაურ მეცნიერებთან კონტაქტისა და მეცნიერულ მიღწევათა გაზიარების მიზნით: დასავლეთი ევროპა მთლად მოსწყდა ჩვენს ჰორიზონტს.

მხოლოდ გასული წლის გაზაფხულს ვამიღიმა ჭირვეულმა ტყეებში და მისი წყალობით საშუალება მომეცა კიდევ ერთხელ მეხილა დასავლეთი ევროპა და— თუნდაც მოკლე ხნით,— ვზიარებულყავ მის კულტურას. მოხდა ისე, რომ ნეაპოლის უნივერსიტეტი (რომელიც 1224 წელსაა დაარსებული ფრიდრიხ II ჰონგშტაუფენის მიერ) თავისი არსებობის 700 წლის იუბილეს იხდიდა და ტფილისის უნივერსიტეტი მიწვეულ იქმნა საიუბილეო ზეიმზე. მე წილად მხვდა არჩეული ვყოფილიყავი ტფილისის უნივერსიტეტის წარმომადგენლად, რათა გადამეცა ნეაპოლის უნივერსიტეტისათვის მისალოცი ადრესი, რომელიც შედგენილ იქმნა ჩვენ მიერ ლათინურსა და ქართულ ენებზე, ხოლო მხატვრულად შესრულებული პერგამენტზე პროფ. შარლემანის მიერ. ჩემი ოცნება ხორციელდებოდა და შეუძლებელი თითქოს შესაძლებელი ხდებოდა!

მაგრამ, დიდმა ხანმა გაიარა, ვიდრე ჩემი გამგზავრების საკითხი საბოლოოდ გადაწყდებოდა. ზეიმის დღე, რომელიც დანიშნული იყო 7 მაისისათვის („Nonis Maiis“— ასე ეწერა მოწვევის ბარათში), ახლოვდებოდა, მე-კი ჯერ კიდევ ტფილისში ვიყავი, აპრილის გასულს, როგორც იქნა, მე გამგზავრე, მაგრამ შორი გზით: „მოსკოვი—რივა—ბერლინი“, რადგან გემმა, რომელიც პირდაპირ ნეაპოლში მიდიოდა, გამასწრო. მოსკოვი-კი მომისწრო აღდგომის დღესასწაულებმა და მე დიდხანს შევრჩებოდი იქ, რომ ხელისუფლების წარმომადგე-

ნელთ სათანადო ზომები არ მიეღოთ: ისინი მე ყველაფერში მშველოდენ, რაც-
კი მათგან იყო დამოკიდებული, და 1 მაისს მე უკვე რივისაკენ ვავემართე.

მე ბელნიერი ვიყავ. ყველაფერი ჩემს სასარგებლოდ ეწყობოდა. მაგრამ, როგორც იჩევიან, „ერთს ჰვიქრობ, და მეორე ხდება“. როდესაც 1 მაისს წითელი დროშითა და მწვენივ გირლანდებით შემეკული მატარებელი ლატვიის საზღვარს მიაღდა, ის იქ დააკავეს და მოითხოვეს წითელი დროშის ჩამოსხნა. მე-შანქანე, რასაკვირველია, არ დაემორჩილა ასეთ მოთხოვნას: დროშის ჩამოსხნა მის მხლოდ ნაშუალამევს შეეძლო, ე. ი. როდესაც დღე ასწაოლი გათავდებოდა. ამის შედეგი ის იყო, რომ ჩვენ ნაშუალამევის 1 საათამდე საზღვარზე ვიცადეთ და ამ რივად რიგაში ვეღარ ჩაუსწარიოთ საზღვარგარეთის მატარებელს. მხოლოდ საღამოს 10 საათზე ჩავედით ჩვენ რიგაში და, რადგან მატარებელზე უკვე დაგვიანებული იყო, იქვე გაეთათეთ ღამე და მხოლოდ მეორე დილით გავემგზავრეთ ბერლინისაკენ. ასე რომ, მე ორი დღე დაეკოფე. მესამე დღე-კი ბერლინში დამეკარგა, რადგან მე იქ კვირა დღეს ჩავდი, როდესაც დაწესებულებებში მუშაობა არ სწარმოებს: მე-კი ავსტრიის საკონსულოში უნდა მიმელო „Durchreisevisა“. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ყველა ეს ვიზები მეტად აპროკოლებენ მგზავრს: ვიზები კი აუტრებელი სკორუება ადამიანს. მაგ., იტალიაში ჩასასვლელად მე დამჭირდა ხუთი ვიზა: იტალიის, გერმანიის, ლატვიის, ლიტვისა და ავსტრის. მადლობა ღმერთს, რომ იმ დროს გაუქმებულ იქმნა ბავარიის ვიზა, და არც ვანსაკუთრებული ვიზა დამჭირდა „პოლონეთის კორიდორის“ გასაღლელად. მე რე რა საშინეება ეს საზღვრებ! საყურადღებოა, რომ, რაც უფრო პატარაა სახელმწიფო, მით უფრო ახირებული არიან მოხელეები და მით უფრო ლაპლაპაა მათი ტანსაცმელის ფორმა! დიდი ვაიეკლახი დამჭირდა, რომ ვადა-მერჩინა მისალოცი ადრესი (რომელიც მე მიმქონდა ნეპოლის უნივერსიტეტისათვის) ვაფუჭებისაგან: ისე ხშირად ზვერავენენ ზლომე მას საზღვარზე; სამაგიეროდ მე არც ერთი მოსკოვის გაზეთი აღარ შემჩრა: ლატვიის საზღვარზე მე ყველა გაზეთი ჩამომართვეს მიუხედავად ჩემი თხოვნისა და პროტესტებისა

აი, ბრენეროც: მე უკვე იტალიაში ვარ! მე უჩვენებ ჩემს დოკუმენტებს. დოგანის წარმომადგენელნი იშვიათის პატივისცემით მეპყრობიან. ჩემს ბარეს, როგორც დღეღვატისას, ისინი არ სინჯავენ. მე თვითონ ვაჩვენებ მათ მისალოც ადრესს, რომელიც დიდ შთაბეჭდილქას ახდენს. მაგრამ ამავე დროს ერთ ძალიან სამწუხარო ცნობას ვადმომცემენ: ნეპოლის დღესასწაულები უკვე თავდება! ერთ ხანს მე ძალიან მათოეთებს ეს ამბავი: ასე შორიდან მოიჩქაროდე და დღესასწაულების დასასრულსა-ლა მიუსწრო! მაგრამ შემდეგ იტალიის თვალწარმტაცობა ყველაფერს მივიწყებს. მე კვლავ ვხედავ ნაცნობ ადგილებს: აი ვერონა, კატულის სამშობლო, აგერ ბოლონა, ფირენცე, აი თვით რომიცი! მაგრამ, ჯერ ჯეროობით მე მათ ვანზე ვტოვებ, მატარებელი მე სამხრეთით მიმაქროლებს: მე ჯერ ნეპოლი მჭირდება!

თუმცა, შეუძლებელია არ შეამჩნიო ყველა ის სიღამაზე, რომელიც მგზავრის წინ იშლება მატარებლიდან. დე, ვაგონში სული ვეხუთებოდეს და ჰარი თ: მბაქოს კომლით იყოს გაელენთილი („vietato fumare“-ს არავინ ანგარიშს არ უწევს)! დე, ირგვლივ იტალიური ენის რაკრაკი ისმოდეს! სამაგიეროდ, როგორი

ლაჟვარდია!... აქვე ხავერდოვანი მინდვრები, ჰაეროვანი მთები და ხუჭუჭა ვენებში! თვალს ვერ აშორებ მათ, იმდენად ფერადოვანი და თვალწარბატაცია ისინი. ასე გგონია, თითქოს ყველაიერი იცინის, თითქოს ყველაფერი აღარებდეს ბედნიერების მზიარულ და უდარდელ ღიმის! ასე გგონია, თითქოს მწუხარებას არც კი შეიძლება აღვლიო ჰქონდეს აქ! „სინაოზ, სინაოზ, უკვე ვეზუვი სჩანს“, მუზნება ჩემი მეზობელი—იტალიელი, რომელსაც იაღონი მოჰყავს თან: ის ყველას უჩვენებს მას და მუდამ ერთსა და იმასვე იმეორებს: „è un mascolo, e come canta! “მერე რა გასაკვირია? იტალიაში ყველაფერი მღერის, არა თუ იაღონი! მე უცქერი ვეზუვის. ის დღეს რაღაც არ ჰპოლავს. და როგორ ლამაზია ის ჩამავალი მ ის სხივებში, ოდნავ დაბურული მწუხრის ჩაფიქრებული ნისლით! აი, ვეზუვიც მიმიმალა... ღამდება... ჩვენ უახლოვდებით საღვურს, და, გამოვდივარ თუ არა ვაგონიდან, მაშინვე... გარს მეკვრის იტალიური ფუსფუსი, მისი განსაკუთრებული ხმაურითა და უდარდლობით. დიახ, ნეაპოლი არ გამოცვლილა მას აქეთ, რაც მე ის არ მინახავს. ის ისეთივე მკვირალაა, თითქოს ერთი წუთითაც არ სცხრება და ისწრაფის ამოსწუროს ყველაფერი... სიცოცხლე ხომ მოკლეა და მალე წარმავალი!

2

მე დავბინავდი Hôtel de Naples-ში Corso Umberto-ზე, თითქმის უნივერსიტეტის პირდაპირ; ეს შენობა მძიმეა თვისი არქიტექტურით, მაგრამ დიდებულად, და სრულიად შეეფერება იმ მნიშვნელობას, რომელიც ჰქონდა ნეაპოლის უნივერსიტეტს იტალიის განათლებისა და მეცნიერებისათვის! მაგრამ, განა მართო იტალიისათვის არის ის მიიშენელოვანი? ჩვენ, ქართველებსაც, არ უნდა დაგვაიწყდეს, რომ ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში ჩვენი ახალგაზრდობა მიემგზავრებოდა ხოლმე ნეაპოლში თავის სწავლის დასამთავრებლად და ჩვენ კიდევაც ვიცით ერთ-ერთი ასეთი პიონერის სახელი: ეს იყო გელოვანი, რომელიც სწავლობდა ნეაპოლის უნივერსიტეტში იურიდიულ მეცნიერებათ. ასე რომ ჩვენთვის ახლოა ნეაპოლის უნივერსიტეტი: მან გაუნაწილა საქართველოს ნაწილი თავისი სულიერი განძისა. ტყუილად ხომ არ ამშვენებს მისი შენობის ფრონტონს: „Ad haustum scientiarum et seminarium doctrinarum“.

სასტუმროში მე საბოლოოდ ვავიგე, რომ მე საიუბილეო ზემის უკანასკნელ დღეს ჩამოვსულვარ და რომ ამას იქით განაგრძობენ სხლომებს შოლოდ ცალკე; სამეცნიერო კონგრესები. მაგრამ ჩემთვის ისინი არავითარ ინტერესს არ წარმოადგენენ: ყველა ისინი ეხებოდენ ან ფილოსოფიას, ან მედიცინას. ის-კი, რაც ჩემს სპეციალობას, კლასიკურ ფილოლოგიას ეხებოდა, უკვე დამთავრებული იყო. მაგრამ არაფერი დამანებია ისე ძალიან, როგორც ის, რომ მე ვერ მოვისმინე პომპეიში, იტალიის ცის ქვეშ, ჰორაციის „Carmen seculare“, რომელიც დიკლამაციით შეასრულეს პომპეის ფორუმზე იტალიის სტუდენტების—*«Isti gr̄i. ventā accademica»*-ს წარმომადგენლებმა. შოლოდ ერთით ვინუგეშებდი თავს: მართო მე არ დამგვიანებია დღესასწაულზე. ასეთსავე მდკონარობაში აღმოჩნდა მრავალი სხვა მეცნიერიც, რომელთაც à la lettre გაუგიათ მოწვევის ბარათში დაწერილი „cniis Mais“, შემდეგ გამოირკვა, რომ უნივერსიტეტს

დამატებით დაუგზავნია მეორე ბარათიც, სადაც დღესასწაულების დასაწყისი ზედმიწევნით იყო განსხვავებული 2 მაისით და საიუბილეო ზეიმის წესრიგიც იყო გამოცხადებული. მაგრამ, ეს ბარათი ჩვენამდე არ მოსულა. ალბათ, ის დღესაც იმარხება რომელიმე უწყების კუნჭულებში. ასე თუ ისე, საჭირო იყო „faire bonne mine au mauvais jeu“ და მომხდარ ფაქტთან შეგუება.

მეორე დღესვე ვინახულე მე უნივერსიტეტის რექტორი პროფ. Zambonini და ოფიციალურად გადავეცი მას როგორც მისალოცი ადრესი, ისე საჩუქარი, — ჩვენი უნივერსიტეტის გამოცემანი. ადრესმა ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ყველაზე. განსაკუთრებით დააინტერესა ყველანი მისმა ქართულმა ნაწილმა. ბევრ მათგანს ხომ ჯერ არც კი ენახა ქართული დამწერლობა, რომელსაც ასე ახასიათებს ხაზების სიპეკირი (ხელე და ორნამენტუკის ორიგინალობა! ერთი სიტყვით, ადრესს თუმც დაუგვიანდა, მაგრამ მან შეასრულა თავისი დანიშნულება; ტფილისის უნივერსიტეტმა ხმამაღლა ამცნო ყველას თავისი არსებობის შესახებ! რადგან ადრესმა დიდი ინტერესი გამოიწვია, მე საჭიროდ დავინახე შევხებოდი ჩვენი უნივერსიტეტის ისტორიას, მის ორგანიზაციას, მოღვაწეობასა და მიღწევებს, და რაც უფრო საგულისხმო იყო იტალიელ მეცნიერთათვის, — მე მოკლედ უამბე საქართველოსა და ნეპოლის უნივერსიტეტის ურთიერთობის დეტალური წარსულ საუკუნეებში. შემდეგ მეცა თანახმად რექტორის თხოვნისა — წერილობით გადავეცი, მით უმეტეს რომ ჩემ მიერ ნაამბობი ნეპოლის უნივერსიტეტის ისტორიისათვის უმნიშვნელო არ იყო. ამის გამო ის ცნობები შეტანილი იქნება დასაბეჭდად დამზადებულ წიგნში: „ნეპოლის უნივერსიტეტის ისტორია“, რომელიც საიუბილეო გამოცემას წარმოადგენს და — თუმცა დაგვიანდა მისი დაბეჭდვა, მაგრამ — ამ მოკლე ხანში გამოვა, როგორც ამას წინათ Zambonini მწერდა.

ადრესის პასუხად მე მივიღე ტფილისის უნივერსიტეტისათვის გადმოსაცემად ვერცხლის მედალი, რომელიც მოუჭრიათ 700 წლის იუბილეს გამო: მედალზე გამოხატულია უნივერსიტეტის დამაარსებელი ფრიდრიჰ II ჰოენშტაუფენი, რომლის გარშემო მედლის ნაპირებზე დაწერილია: FRID. II. NEAP. STVD.

VNIV. RESTITVTOR. MCCXXIV. მედლის მეორე მხარეზე-კი გამოხატულია არწივი გაშლილი ფრთებით. მაგრამ საჭმე ამით არ გათავდა. მეცა და დანარჩენმა დელეგატებმაც მივიღეთ განსაკუთრებული „tessera“, საგანგებო მოწმობა, რომლის ძალით ჩვენ სხვადასხვა შეღავათი გვენიჭებოდა იტალიის რეი-

ნის გზებით მოგზაურობის დროს. კიდევ მეტი: ჩვენ შეგვეძლო ნეპოლის ყველა დირსშესანიშნავი ადგილი გვენახულა და დავეთვალთვირებინა: ყველაფერი ეს იყო gratis. მაგრამ ყველაზე უფრო მე ის მესიამოვნა, რომ ჩვენ უფლება გვექონდა გვეცნობოდით „Scavi nuovi“-ს, ახლად გათხრილ ადგილებს, სადაც მუშაობა პროფ. Della Corte-ს ხელმძღვანელობით სწარმოებს: გარეშე საზოგადოებას ამ ადგილების ნახვის ნებას არ აძლევენ. საზოგადოდ უნდა აღ-

ენიშნო, რომ ნეაპოლის უნავერსიტეტის მეთაურმა უაღრესი გამჭრიახობა გამოიჩინა და უდიდესი სიყვარულითა და დაუფასებელი კეთილშობილებით მოეკიდა სადღესასწაულო მხადებას: მან ყოველი ზომა იხზარა, რათა საშუალება მიეცა მიპატიებელი სტუპრებესათვის ნეაპოლში ისე ეგრძნოთ თავი, როგორც საკუთარ სახლში!

მე აღარ გავაგრძელებ სიტყვას ყველა ჩემ შთაბეჭდილებასა და განცდაზე. ეს დიდ აუკოლაკ დაიჭრა და, ვფიქრობ, არც ყველასათვის იქნებოდა საგულიანო. მე მხოლოდ უმაჯრესს შევეხები. პირველ ყოვლისა მე ვინახულე „ეროვნული მუზეუმი“, რომელსაც მე ახალგაზრდობიდანვე კარგად ვიცნობდი. ეს არის ნეაპოლის ცენტრი, სადაც მოგროვილია ხელოვნების უდიდესი საუნჯენი. ჯერ დაბახები შემოვიარე: ზოგადი შთაბეჭდილების დადგენა მინდოდა და განსაზღვრული ხაზის აღება. ამ საერთო თვალის გადავლების დროს ჩენს წინ აღდგენ ნაცობი—ნაწილობრივ მივიწყებული სახეები. მკრთალი კონტურები იმოსებოდა ცოცხალი ფერადებით. ჩემი თვალები აღვილავა ჰოლოლობდენ საყვარელ ძეგლებს: ძველ საცნობთა შორის ვიგრძენ ჩემი თავი, და ისინი მუბაასებოდენ მე ისეთივე ენით, როგორც დიდი ხნის უნახაობის შემდეგ შეყრილი მეგობრები ებაასებთან ერთმანეთს. დიდ ხანს ვიდექ ევროპიდეს ბაუსტის წინ: დაექეროდი მის მოღრუბლულ სახეს, რომლის ბავთავან მწუხარე და ირონიული ღიმილი გამოკრათის. ვიპოვე აგრევე ლისია, ანაქსიმანდრი, ფარნეზეს ჰეოა; კიდევ ერთხელ დაეტები იმ რულადეფის სილამაზით, რომელიც გამოჰბატეს ორ ფეხს, ევრიდიკეს და ჰერმესს იმქვეყნიურ სამეფოში. დარბახებ ერთი მკორეზე იშლიდენ თვალწინ თავის ძვირფას განძებს. თვალებიც არ იღლებოდენ: ისინი ხარბად აღიქვამდენ იმ სილამაზეს, მათ წინ რომ იშლებოდა. ჩემს წინ მიდი-მოდიოდენ ინგლისელი და ამერიკელი ტურისტები, რომელსაც გიდები თან დაჰყებოდენ: ისინი ხომ ძველებს წინ არც კი ჩერდებიან, ისე ზირელედ ათვლიერებენ მათ, და გიდების შენიშვნებზე თავისი ტრაფარეტული „li, ya“-ით უპასუხებენ. მაგრამ ეს ბრბოები მე ისე აღარ მალეღებენ, როგორც წინათ. მე ვცდილობდი არც-კი შემენიშნა ისინი და ყური არ დაშეგლო მათი საუბრისათვის. დარბახიდან დარბახში გადასვლით მე მივალწიე პომპეისა და ჰერკულანუმის „ბრინჯაოს“. მე მუდამ მიყვარდა ეს ბრინჯაოს ნივთები, განსაკუთრებით-კი „მოსვენებული მერკურისა“ და „მცეკვევე ფავნის“ ქანდაკებები. მოსვენება და მოძრობა, — ასე შეიძლება გვეწოდა ამისთვის; — ეს ორი კონტრასტი მაშინვე იპყრობს ადამიანის ყურადღებას. შემდეგ ერთი მეორეს ცვლიდენ დანარჩენი „ბრინჯაოები“, და არა თუ მზიბლავდენ მე ისინი, არამედ სურვილს მიღვიძებდენ, რაც შეიძლება მალე მენახა პომპეი, სადაც ისინი ოდესღაც რომაელთა სახლებს ამშვენებდენ და შემდეგ-ტოლებით დამარხულნი ვეხუვის წყალობით, კვლავ აღსდგენ ახალი ცხოვრებისათვის... მაგრამ ჯერ კიდევ უნდა ვინახულო პომპეის მოზაიკა და ფრესკები და თვალი მაინც გადავაელო ბანკირ ლუცი ცეცილია ფუქნდის ჰერმას, რომელიც მისმა განთავისუფლებულმა მონამ აღპართა. განა ცოტა იყენ ასეთი ფუქუნდები იმპერატორების რომში, ის ფუქუნდები, რომელთაც საშუალება მისცეს პეტრონიუსისი უცდავი ტრიამალხონის სახე შეექმნა!

პომპეის მოზაიკები და ფრესკები ძველებურად ლამაზი და წარმტაცი არიან. ჩემდა სასიხარულოდ მე ისინი არ დამვიწყებია. მათ შორის მაშინვე ვი-

პოვე ჩემი რჩეულნი: სხვათა შორის დიოსკორიდე სამოსელის ორი მოზაიკური სურათი, რომლებიც კომედის სცენებს გადმოგვცემენ. რამდენი სი-
 ცოცხლე და ნამდვილი კომიზმია მათში და საუცხოო ფერადებია შერჩეული!
 მაგრამ განა შეიძლება ხელოვნების ამ ძეგლების აღწერა? ისინი თვალთ უნდა
 ჰნახო, რომ იგრძნო მთელი სილამაზე! სწორედ მათში, ამ მარმარილოში, ბრინ-
 ჯაოში, მოზაიკასა და ფრესკებში—თავი რომ დავანებოთ ლიტერატურას,—
 დღემდის ცოცხლობს ანტიური ქვეყნის გენია, რომელიც უძლველად თავის
 უკვდავ სილამაზეში. და ვისაც ეს არ ესმის, ისინი ჩვენ შეგვიძლია შევიცოდოთ,
 როგორც გვეცოდება ჩვენ უსინათლონი, შექის თამაშს რომ ვერ ჰხედავენ და
 საუკუნო სიზნულში იმყოფებიან... რამდენჯერმე ვიყავი მე მუზეუმში, და ყო-
 ველთების შევივლიდი ზოლმე იქ, თუნდაც ცოტა ხნით, და მერე ნეაპოლის ხმა-
 ური ქუჩებით რომ მივდიოდი, მე სიამოვნებით ვეზიარებოდი ზოლმე იტალიის
 ახალ ცხოვრებასაც, და ჩემს თვალში რაღაც საუცხოოდ იყო იტალიაში შეგუ-
 ებული ეს ორი სამეფო, ძველი და ახალი, თითქოს ისინი ერთმანერთს აესებდენ,
 თითქოს ერთი მეორის გაგრძელებას წარმოადგენდნენ. მართლაც—და, არსად, თვით
 საბერძნეთშიაც, არ რჩება ადამიანს ასეთი შთაბეჭდილება.

ნეაპოლში რომ დავთვალე ყველაფერი, რაც საჭირო იყო, და დროთა
 ვითარებაში გამჭრქალი ცოდნაც განვაახლე, მე გავეშურე პომპეისაკენ, ელექ-
 ტრონის რკინის გზით, ე. წ. „Circumvesuviana“-თი. საუცხოოდ დღე იყო: ასე-
 თი დღეები მხოლოდ იტალიაში იცის. მთელი ბუნება მზიარულად იცინოდა.
 განსაკუთრებით კარგი იყო ზღვა, მისი anérithmon gelasma, როგორც
 ამბობს ესქილე თავის „პრომეთეე“-ში. უყურებდი მიდამოებს და ეტკებოდი
 მათი სილამაზით. რაღაც არ გჯერა, რომ აქ, სადაც ეხლა სიცოცხლე სულს,
 ქრ. შემდ. 79 წელს ყველაფერზე ვეზუვის მიერ მოვლენილი სიკვდილის ფრთები
 იყო გადაფარებული და თვით ვეზუვიც ისროდა მძლავრ ლავას და ფერფლს:
 ისე მშვიდობიანად გვიცქეროდა ის ეხლა, და სუსტი, ოდნავ შესამჩნევი ბოლი
 ამოდიოდა მის მწვერვალთან. რომ ის ოდესღაც ძალიან განრისხებულა, ამას
 ჰმოწმობს დაფარული პომპეი, რომელიც თანდათან ამოდის სინათლეზე არხეო-
 ლოგიური თხრის წყალობით, მაგრამ რა სახით?—დამტვრეული, დაფლეთალი და
 განადგურებული...

მაგრამ, ვიდრე პომპეიში ჩავიდოდი, მე საშუალება მომეცა დამეთვლიე-
 რებინა ერთი ვილლა, რომელიც ქალაქ გარეთ მდებარეობს და 1910 წელს იქ-
 მნა ამოთხრილი. ის მდებარეობს Via dei Sepolcri-ს ბოლოში, თითქმის არ რი
 დიომედეის ვილლის გვერდით. ეს არის ე. წ. Villa Romana, ანუ „დიონი-
 სოს მისტერიების ვილა“. მას საკმაოდ დიდი ადგილი უჭირავს და საკულის-
 ხმაა განსაკუთრებით თავისი ფრესკებით, რომელთაგან 24 საუცხოოდ არის
 დაცული და ავგუსტის დროს ეკუთვნის. ეს ფრესკები დიდი და ფართო „ტრი-
 კლინის“ კედლებს ამშვენებენ, და მათ შინაარსს წარმოადგენს „ქალების ზი-
 არება დიონისოს მისტერიებში“. ფრესკები ერთმანეთთან მჭიდროდ არის დაკავ-
 შირებული და, თითქოს, სურათების სერიას წარმოადგენენ ერთსა და იმავე
 თემაზე. ჯერ მოჩანან სახეები, რომელნიც ამ ზიარებაში არავითარ მონაწილეო-
 ბას არ იღებენ: ასე, მაგ., ჩვენ ვხედავთ ქალს, რომელიც ბავშვს აწოვებს, შემ-
 დეგ ორ მოსაუბრე ქალს და, დასასრულ, კიდევ ერთ ქალს, რომელიც ზეთის-

ხილის გვირგვინით არის შემკობილი და ფიალით ხელში მიემართება იმ ქალეზისაკენ, რომლებიც რალაც მსხვერპლის შეწირვაში იღებენ მონაწილეობას. ეს, თითქო, შესავალია. შემდეგ გამოხატულია სიღნღი, ქნარით ხელში, ახალგაზრდა სატრიო, ორი თხით, და დასასრულ, პანი, რომელიც სალაშურს უკრავს. ჩვენს წინ არიან, ასე ვთქვათ, დიონისოს თანამგზავრები. აი, თვით დიონისოც: ის ესწრება, თუ როგორ წვრთნიან მის მისტერიებში გასანდობელ ხალხს. შემდეგ ჩვენ იმას კვლავ ვხედავთ, მაგრამ უკვე არიანდნასთან ერთად. აკვია სამი სატრიო, რომელთაგან ერთი, ყველაზე ხნიერი, ვილაცას ასმევს, მეორეს კი ნიღაბს უჩვენებს. აი, თვით ზიარების სცენებიც. ჯერ ვხედავთ ფეხის ცერებზე მომავალ ქალს. მის სახეზე სიხარულია აღბეჭდილი, იგი უკვე გამოუწვრთნიათ, ის უკვე ზიარებულა მისტერიებს. ამ სურათს მეორე სცენის: ახალგაზრდა ტიტველა ქალი მუხლებზე დაოქოლა, მის გვერდით მეორე ქალი დგას წნელით ხელში. ეს არის მზადება ფლაგელაციისათვის (გამითრახებისათვის). ეს მზადება, როგორც სჩანს, შიშის ზარსა სცემს ახალგაზრდა ქალიშვილს. რომელმაც აგრეთვე უნდა გაიაროს ეს გამოცდა, და ის მეორე ქალის მუხლებში ჰმაღავს თავის სახეს. აი, კიდევ ერთი შეშინებული სახე, და შემდეგ მოდის თვალწარმატაცი სურათი დიდებული ქალისა, რომელიც თავის თმებს უვლის: მას ჰწველის ორი ამური. უკანასკნელ რგოლს წარმოადგენს კიდევ ერთი ქალის სურათი, რომელიც საერთო ყურადღებას იპყრობს, ჩვენს წინ ერთი ლამაზი ქალია, რომელიც სერიოზულია და ჩაფიქრებული თვალებით აცილებს მის წინ, მისტერიებში საზიარებლად მიმავალ პოპულაციას.

ძნელია უკანასკნელი სიტყვის თქმა ამ სურათების საიდუმლო აზრის შესახებ. ძნელია იმის თქმაც, თუ რა დანიშნულება ჰქონდა თვით ვილაცას. უბრალო ვილაცა ეს, თუ მასთან რამე ღრმა შინაარსია დაკავშირებული? ვინ იცის. ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ პარალელისათვის აღენიშნოთ პავსანიას ერთი ადგილი (VIII, 23, 1) სადაც ნათქვამია: ის ქალები, რომელთაც სურდათ დიონისოს მისტერიებს ზიარებულებიყვნენ, დიონისოს ტაძარში მოდიოდნენ გასაწვრთნელად. როგორადაც არ უნდა განვმარტავდეთ ჩვენ ამ სურათებს, ერთი-კი დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ. პირველყოვლისა განსაცვიფრებელია მათი ფერადების იშვიათი სიკნოველე. განსაცვიფრებელია აგრეთვე ის ძლიერი გამომეტყველება, რომელიც მხატვარს ჩაუქოვია მის მიერ მოცემულ სახეებში. დასასრულ, აღსანიშნავია საერთო სილამაზე, ხაზების სიწმინდე, წერილობების შესრულების სიდიადეც. ჩვენს წინ უთუოდ დიდი მატარია, რაც ასე იშვიათია პომპეიში. მის მიერ შესრულებული სახეები ნამდვილ შემოქმედებითს კომპოზიციას იძლევიან: მათში არაფერია ხელოსნური!

ვილაცა რომ დავათვალიერო, მე დაუბრუნდი პომპეის და დაწვრილებით შეუდევი მის განძების განხილვას. განსაკუთრებულის მოწიწებით ჩავედი მე დადუმებულ ქალაქში და განხრახ ჩამოვშორდი ტურისტთა ბრბოს; მათ სიცილსა და საუბარს დღონანსი შემოჰქონდა მთელ იმ სიმშვიდეში, რომელიც დამყარებულიყო ნანგრევთა შორის.

განსაკუთრებით მიზიდავდა მე „Scavi Nuovi“. მაგრამ მე შევიკავე თავი და ჯერ ისე მოვიარე პომპეის ქუჩები: ხან ერთ სახლში შევიდოდი ხან მეო-

რეში, თუ კი შესანიშნავი იყო თავისი არქიტექტურით ან ფრესკებითა და სხვა დეტალებით. ასე მაგ., მე ვინახულე მარკ ლუკრეცი ფრონტონის სახლი, სადაც 1904 წელს პერსევის საუცხოვო ბრინჯაოს ქანდაკება იპოვეს. რასაკვირველია, დიდის ყურადღებით დავათვალიერე აგრეთვე ვეტტიების ცნობილი სახლი, რომელიც ისე განთქმულია თავისი ფრესკებით, რომ მასზე დღესაც ამბობენ იტალიელები: ვეტტიების სახლის უნახველობა პომპეის უნახველობას უდრისო. უნდა ვთქვა მხოლოდ, რომ მის შემდეგ, რაც მე უკანასკნელდ ენახე პომპეი, ფრესკები ძალიან გამკრქალა. განსაკუთრებით დაზიანებულია იმ „ამურების“ სურათი, რომელნიც სხვადანსხვა სამუშაოზე სხედან. მე მხედველობაში მყავს მსროლელი, ოქრომკედელი, მეყვავილე და სხვა ამურები: მათ ხომ მთელი ქვეყანა იცნობს! აი, ამ მყუდრო საცანრო სურათებს დაუკარგავთ თავისი სიცხოველე და შექურობა, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი შუშის სამოსში გაუხვევიათ მზის სხივებისაგან დასაცავად. ტყველად ხომ ბუზებივით არ ირევიან მათ წინ მაყურებლები, რომელნიც სხვადანსხვა ენაზე გამოთქვამენ თავიანთ ალფრთოვანებას! მაგრამ განა ამ სურათებს გარდა ცოტა მოსახიბლავი რამ არის ვეტტიების სამყოფელოში, რომელიც ოდესღაც ორსართულიანი ყოფილა (ამას ჰომოშობის დღემდე დაცული კიბის ნაშთები)? რად ღირს, მაგ, მისი პერისტილი: ჩვენს წინ არის საუცხოვო ბაღა შადრევანებით, აუზით, მარმარილოს საუცხოვო მაგიდებით და სხვა. არა ნაკლებ მომხიბლველია ცალკე ოთახებით და მათი სურათებით *al fresco*. მითები და დამოუკიდებელი კომპოზიციები შეადგენენ ამ სურათების შინაარსს, რომელთაგან, განსაკუთრებით, სამი გამოირჩევა: 1) ბახუსი, თავისი ამალის თანხლებით, მიიმართება თევზის მიერ მიტოვებულ არიადნასკენ; 2) დელაი უჩვენებს პანთეუას უკანასკნელის შეკვებით გაკეთებულ მოღელს ხის ძროხისა (საუთხოვია პანთეუას თევზი); 3) ვულკანმა მერკურის ბრძანებით უკვე მიიბა იქსიონი თვალს და ირიდა მოახსენებს ლონისა, რომ მისი შეურაცხყოფელი უკვე დასჯილა. ამ სურათებში (და განა მარტო ამათში?) განსაკვირვებელია განსაკუთრებით, თუ როგორ მოხერხებულად არის კომპოზიცია მხატვრის მიერ შესრულებული, რომ მაყურებლის ყურადღება სწორედ მთავარმა ფიგურამ მიიპყროს. ეს უკანასკნელი ისე დეტალურად არის ხოლმე გამოკვეთილი, რომ რელაეფის მსგავსად წინ არის წამოწეული და იმ თავითვე იჭერს მთავარ, ცენტრალურ ადგილს, იმ დროს როდესაც ყველაფერი დანარჩენი იმ ცენტრალური ფიგურის სამკაულს წარმოადგენს.

საზოგადოდ, ბევრი რამის თქმა შეიძლებოდა პომპეის მხატვრობის შესახებ, მაგრამ ჩემს მიზანს არ შეადგენს დაწვრილებით შეეჩერდე მასზე. ვიტყვით მხოლოდ, რომ მისი სასაყუეტო მხარე პარდაპირ აცვიფრებს დადამიანს თავისი მრავალფეროვნებით. მართალია, ბევრი საყუეტი მეთორდება, მაგრამ მათ შესრულებას ყოველთვის ახასიათებს ხოლმე რომელიმე ორგინალური ხაზი. გარდა ამისა, თუ გამეორებას ადგილი აქვს მითების განსახლვრული ციკლის გაშლის დროს, სამაგიეროდ მხატვრები თავისუფალი არიან ამ განმეორებისაგან, როდესაც პათ დამოუკიდებელი თემები აქვთ აღებული. აქ უკვე საზღვარი აღარ უჩანს ფანტაზიას. პეაზაჟი, *nature morte*, ცხოველთა სამეფოს ყოველგვარი წამომომადგენელი, წმინდა ფანტასტიური სუბიექტები,—ყველაფერი ეს მოცემულია

იქ და ახალ-ახალ ეფექტებს იძლევიან. მხატვრები ყოველდღიურ ცხოვრებასაც არ სტოვებენ უფურადღებოთ, და, თუ რომელიმე სცენა შეუფერებელი იყო მაღალი წრეების სახლებისათვის, ისინი ადგილს ჰპოულობდნენ დუქნებში, ტრაქტირებში და სასტუმროებში. აი, დუქანი მერკურის ქუჩაზე; აქ კედლებზე საგულისხმო სცენებია გამოხატული, მაგალითად: მაგიდას შემოსხდომიან სტუმრები, ისინი სჰამენ და სეამენ და იქვე მიწერილია, თუ რას მოითხოვენ ისინი; ერთს ჰსურს „ცოტა ცივი წყალი“, მეორეს—კიდევ ერთი „პიკა სეტინის ღვინო“. მეორე დუქანში სურათი უფრო ტრალიკულია: ორი სტუმარი წაჩხუბებულა და მდუღუნე მათ ერეკება, ხოლო იქვე წარწერილია: „იჩხუბეთ, მაშ მიბრძანდით“. ეს რალაც Toniers-ის მაგვარი უნდა იყოს.

ვათვლიერებ ამ მშვენიერ სახლებს და თან ვფიქრობ: „ყველაფერი ეს ჩემთვის ახალი ხომ არ არის,—ეს მშვენიერი სახლები მე ხომ წინათაც ბევრჯერ მინახავს!“ ასეთია ადამიანის ცნობისმოყვარეობა: ის მუდამ ეძებს რალაც არაჩვეულებრივს, დიადს. ჩემთვის ეს სიდიადე განსახიერებელია „Scavi nuovi“-ში. ცხადია, რომ იქ უნდა წავიდე,—ნებართვაც ხომ ჯიბეში მაქვს! Via dei Diadumeni-თ მე მივეშურები ნანატრ ადგილისაკენ. აი ეს „sanctumsanctorum“-იც! მაგრამ პირდაპირ იქ შესვლა შეუძლებელია: ადგილი, სადაც თხრას აწარმოებენ, უბრალო მომაკვდავთა თვალთავან ხის კედლით არის დაფარული; კედელში დატანებულია კარი, კართან დარაჯი დგას. სამოთხეში შესვლა არც ისე ადვილი ყოფილა! მაგრამ ნებართვის ქალღმერთს ვასკრა, და მე მიშვებენ შიგ, ჩემდა საბედნიეროდ, მე თავიდანვე მოგხვდით არქეოლოგიური თხრის ხელმძღვანელთან, ძვირფას პოლეთსორ Della Corte-თან. მან პირადად დამატარა ყველა ადგილები, სადაც სიძველეებს სთხრიან. იგი მიზიარებს მე თავის დიდ ცოდნას და თითქოს ცდილობს, რომ არაფერი საგულისხმო არ გამომჩინოს. ნეტავ ყველა მუზეუმის გამგეები ამ დაულალავ მეცნიერს ჰკადენდ! მას ისე თავდავიწყებით უყვარს პომპეი, ეს მკვდარი ქალაქი, სადაც იგი თავს გრძნობს, როგორც თავის სახლში! გგონია, რომ ეს მღუმარე ნანგრევები მხოლოდ მისთვის არღვევენ თავიანთ მღუმარებას.

ვღგვევარ და მიხარია: მე ხომ „Scavi nuovi“-ში ვარ! ვღგვევარ და არ მეჯრა. წინათ პომპეიში მე მინახავს მხოლოდ გარეკედლების ცარიელი ჩონჩხები. ესლა კი ჩემ თვალწინ სულ სხვა რამეა. ამოთხრილი სახლების ფასადების უმეტეს ნაწილს ისევ შერჩენიათ კრელი ფერადები, კიდევ მეტი: აქა-იქ ამ ფასადებზე მოჩანან წარწერები, რომლებიც, კედლების ფერის მიხედვით, სხვადასხვა საღებავით არის გაკეთებული: შეხედებით თეთრს, წითელს და შავ საღებავსაც კი. აქა-იქ დარჩენილია მეორე სართულების ნაშთები; მოსჩანს გადმოკიდებული აივნების ადგილებიც. და ეს აივნები გამოჩაქისის კი არ შეადგენენ: ისინი მრავლად ყოფილან. და რადგან სახლები ქუჩის ორსავე მხარეს მისდევდნენ, ამიტომ აივნები ერთგვარი ფარდულებიც უნდა ყოფილიყვნენ და ამრიგად საჭირო ჩრდილიც უნდა მოეცათ. ქუჩის შედარებითი სიეწროვის გამო ეს ადვილი იყო. უნდა გამოვტყდე: როდესაც სახლების შეფერილ კედლებს, Della Corte-ს ბრძანებით, ტილოები გადაჰხადეს, და მე დაეინახე ფერადებით შემკული სახლები,—მე რალაც უცნაურმა გრძნობამ შემიპყრო. მე უეცრად მომი-

მხოლოდ, რომ ამგვარი მხატვრობით შემკობილი იყო არა ყველა სახლების ფასადები, არამედ, ჩვეულებრივ, ფასადები იმ შენობისა, რომელნიც დუქნებს ან სავაჭრო დაწესებულებებს ეკირათ. ასე, მაგალითად, ერთი სახლის კედელზე, სადაც სასტუმრო იყო მოთავსებული, გამოჩნულია მარცხენა მხარეზე მერკური, ტაძრის კართან მდგომი, ხოლო მარჯვნივ—შვენიერი სურათი: „Venus Pompeiana“ კვადრიგაში, რომელშიაც შემებულია ოთხი სპილო. ამრიგად, სასტუმრო ორი ღმერთის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა: ერთი მფარველი ყოფილა მერკური, ვაჭრობისა და მოგების ღმერთი, ხოლო მეორე—ძღვევამოსილი ვენერა, პომპეის მთავარი ღვთაება მშ წლიდან ქრ. წინ, ე. ი. იმ დროიდან, როდესაც დიქტატორმა სულამ წინანდელი ოსკურ-სამნიტური ქალაქი გადააქცია რომის ახალშენად. ამ ახალშენს დაერქვა Colonia Cornelia Veneria Pompeianorum, და იგი გადაეცა კორნელიუსთა გვარის მფარველს, Venus Physica-ს, ტყუილად კი არ სწერია ერთ საარჩევნო აფიშაზე კანდიდატის სახელის შემდეგ: Scripsit Venus Pompeiana, ე. ი. თვით ქალღმერთის მიერ არის დასახელებული ეს კანდიდატი. ტყუილად კი არ ამკობს კედლის მხატვრობას ასე ხშირად ვენერას სახება: აი ისევ ვენერა, ესლა უკვე ამურის თანხლებით; ეს სურათი მოთავსებულია რომელიღაც დუქნის შესავლის მარცხნივ, მარჯვნივ კი, სიმეტრიის დასაცავად, კედელზე გამოხატულია რელიგიური პრაქსისა კიბელას პატივსაცემლად. საზოგადოდ რომელები არ იფიწყებდნენ თავიანთ ღმერთებს: მარმარილოთიც, ფერადებითაც უყვარდათ მათ ღმერთების გამოსახვა, ხან ცალცალკე, ხან, როგორც ამას ერთერთ კუთხის სახლის კედელზე ვხვდებით, ყველასი ერთად, ალუბიტრის მეთაურობით. გარდა რელიგიური ხასიათის გამოსახულებათა, პომპეიელები ხშირად სდგამდნენ ქუჩაჯვარედინებზე სამსხვერპლოებსაც. ასეთ სამსხვერპლოებს არა ერთხელ შეხვდებოდა კაცი ახალ მონათხარებზე. ყველაზე უფრო საგულისხმოა ერთი მათგანი: სამსხვერპლოზე ზემოთ, კედელზე, გამოსახულია ფორტუნა და ორი ლარი, თვით სამსხვერპლოზე კი, რომელიც კედელშია მოწყობილი, იხედება ნაშთი ფერფლის, ნახშირის და მსხვერპლად შეწირული ჩიტის ძვლებისა. ვინ იცის, იქნებ ეს იყო ვისიმე უკანასკნელი მსხვერპლი ვეზუვის ამოფრქვევის წინ!

ბევრ ცნობებს იძლევიან ახლად გათხრილი ადგილები პომპეის ცხოვრების გასაშუქებლად. ამ საყურადღებო მასალების რიცხვს ეკუთნიან აგრეთვე მრავალი, სხვადასხვა შინაარსის წარწერები. მათ შორის პირველი ადგილი, ჩემის აზრით, უჭირავთ „საარჩევნო აფიშებს“, როგორც გამოძახილს მუნიციპალურ მოხელეთა არჩევნების წინ წარმოებული ბრძოლისას. ჩვეულებრივ ამ აფიშებს არჩევნების წინ სწერდნენ წითელი საღებავით. არჩევნების დამთავრებისას აფიშებს კი არ წაშლიდნენ ხოლმე, არამედ შეინახავდნენ და ახალი არჩევნების დაწყებისთანავე განსაკუთრებული მუშა—dealbator-ი—ძველ წარწერას თეთრი საღებავით დაჰფარავდა და, ამრიგად, ადგილს დაამზადებდა ახალი წარწერისათვის. ამგვარი არჩევნების გარშემო ჩვეულებრივ გაცხარებული ბრძოლა სწარმოებდა ხოლმე. არა მარტო ცალკე პირები, არამედ ხელოსანთა მთელი კორპორაციები ისწრაფოდნენ—დაესახელებინათ თავიანთი კანდიდატები. ასეთი კორპორაციები კი პომპეიში მრავლად იყო. ასე, მაგალითად, არსებობდა კორპორაციები მეშუ-

რეების, მთელავეების, დალაქების, ექიმების, სირაჯების, მზარეულებისა, აგრეთვე მატროსების, ყასბების, მებაზანოეთა, ტვირთის შვიდელთა, მიკიტნებისა და სხვათა. არჩევენის დროს ყველაფერი ეს ამოძრავდებოდა ხოლმე, და იწყებოდა ნამდვილი შეჯიბრება. აი ამ საარჩევნო ბრძოლის გაშობილიად უნდა ჩაითვალოს წარწერები-ათეშები. ამგვარ ათეშებს წინათაც ბევრს იცნობდენ. ახლად წარმოებულმა თხრებმა ამ დარგშიაც შეიტანეს თავისი წვლილი. პირველ ადგილზე ისევ მთელ ავთა კორპორაცია დგას, როგორც ყველაზე უძლიერესი, რაც გასაგებია: კამპანიის პროვინცია მუდამ განთქმული იყო თავის მაუდის ფაბრიკებითა და სახელოსნოებით! საინტერესოა ასეთი სახელოსნოების მოწყობილობა. კარის შემდეგ იწყება პირდაპირ დერეფანი. მის მარჯვნივ ან მარცხნივ მეკარეა. ის ლეზულობდა ქსოვილებს და უკანვე გასცემდა ხოლმე შეკეთების შემდეგ. დერეფნიდან გასავალია ეზოში. შუაეზოში ვრცელი ცარიელი ადგილია, სადაც გამოჰკიდადენ ხოლმე გარეცხილ მაულებს. იქვე ღარია წყლისათვის. ეზოს გარშემო პილასტრებია, მათ ირგვლივ მოთავსებულია ოთახები მუშებისათვის. ეზოს იქით მისაღები ზალაა და კიდევ მთელი რიგი სხვა სადგომებისა. კიდევ უფრო დაშორებით აუზია მაულების დასალობად, და მათი გასარეცხი ადგილებია. არის აგრეთვე სპეციალური ოთახები მაულების მოსათელავად და დასაწინებად. დაბოლოს, არის სადგომიც, სადაც განჯინებში ინახებოდა გაწმენდილი ტანსაცმელი ან მატერიები იქამდის, სანამ ისინი გადავიდოდა მეკარის ხელში შემკვეთელთათვის გადასაცემად. ერთი სიტყვით, აქ მთელი ლაბორინტი იყო ოთახების, ეზოების და სხვადასხვა მიხვეულ-მოხვეული ადგილების. ამრიგად მთელავეები, როგორც ძლიერი კორპორაცია, მნიშვნელოვან როლს თამაშობდენ არჩევნების დროს.

და არა მარტო ისინი: პომპეის მთელი მოსახლეობა, ქალებიც კი, მზურვალე მონაწილეობას ღებულობდენ ბრძოლაში. ამ მხრივ ყველაზე უფრო საინტერესოა ერთი წარწერა: „C(aium) Lollium Fuscum aed(ilem) v(iis) a(edibus) s(acris), p(ublicis) p(rocurandis), Asellinae rogant nec sine Zmyrina“. აქედან ცხადია, რომ ლოლი ფუსკეს „ედილადა“ ასახელებდენ (სხვა წარწერაში ის დასახელებულია „დუჟუმირად“); ვინაც აზელლინები (უნდა ვიფიქროთ — თავაშვეებული ქალები), თავიანთ მეგობარ ქალთან ერთად; ეს უკანასკნელი, სახელად სმირნა, მთელ პომპეიში ცნობილი უნდა ყოფილიყო. კარგი რეკომენდაცია კი არის მომავალი მაგისტრატისათვის, თუ მას ხმას აძლევენ როსკიპები! ამიტომ, პროფ. Della Corte-სთან ერთად, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს აფიში არის ლოლი ფუსკეს მოწინააღმდეგეთა ხრიკი, რომლის საშუალებითაც მათ უნდოდათ გაეწმინდებინათ იგი ამომრჩეველთა წინაშე. თუ ეს მოსახრება მართალია, მაშინ ჩვენ გვაქვს ხელში მამინდელი ყოფაცხოვრების მშვენიერი სურათი, რომელიც საარჩევნო ჰუმორს მოკლებული არ არის. მისს კონტრასტს წარმოადგენს მეორე წარწერა, რომელშიაც, აგრეთვე ორი ქალი, ასახელებენ თავიანთ კანდიდატებს და თან უმატებენ: „ნეტავი ჩვენს ქალაქს მუდამ ასეთი მოხელენი ჰყავდესო!“

ღიახ, მდუმარებს პომპეი, მაგრამ თავისს მდუმარებაშიც იგი მჭერმეტყველურად ლაპარაკობს: dum tacent, clamant! მაგრამ თუ საინტერესონი არიან

საარჩევნო წარწერები, მათ არ ჩამოუვარდება ამ მხრივ მრავალი სხვა, რომელთაგან მე მოვიყვან ერთს. ეს წარწერაც კედელზეა გამოყვანილი, დიდრონი წითელი ასოებით. წარწერაში გლადიატორები, თავიანთი „ლანისტას“ პირით, აუწყებენ საზოგადოებას, რომ უახლოეს დღეებში დანიშნული ამფითეატრში გლადიატორთა შებრძოლება, ათლეტების შეჯიბრება, და ბრძოლა მხეცებთან. „მაშ ნუ გამოსტოვებს საზოგადოება ამ იშვიათ სანახაობას!“ და უნდა დარწმუნებული ვიყოთ, რომ აფიშმა თავის მიზანს მიახწია: რომაელებს ხომ ასე გაგიჟებთ უყვარდათ „ludi circenses“! ხალხი, რასაკვირველია, მრავლად აწყდებოდა ცირკს და ვინ იფიქრებდა, რომ სულ მალე ერთი საშინელი სანახაობა დასჩრდილავდა ყველაფერს: ვეზუვის ამოფრქვევა მოახლოვებული იყო!

ეს ფიქრი მუდამ გიტრიალებთ თავში, როდესაც პომპეის ათვალეიერბთ, და განსაკუთრებით მაშინ უფრო დაგიპყრობთ, როდესაც ქუჩიდან შედიხართ სახლებში, სადაც შეიძლება ასე მოსვენებით ცხოვრება, დუქნებში, სადაც ვაჭრობა სდლდა, შედიხართ სახელოსნოებში, სადაც შრომობდნენ ხელოსნები ლუკმაპურის საშოვნელად. აი მაგალითად, მერკინის სახელოსნო,—პატარა, ღარიბული სადგომი, მაგრამ, ეჩყობა, შივ გახურებული მუშაობა სწარმოებდა: ყველგან ჰკიდა და ჰყრია შესაყებლად მოტანილი ნივთები. აქ არის ბრინჯაოს სანათურებიც, ვატებილი სურებიც, მოშლილი სასწორიც და სხვადასხვა ჯურის ქისებიც. ეტყობა, სახელოსნოს პატრონს ცუდად ჯდომა არ ჰყვარებია. კედელზე წარწერაა, რომ დუქანი ღია არის ამა და ამ დროს... ამრიგად, აქ ოფლით ჰშოულობდა კაცი პურს. ცოტა იქით კი, ქუჩის მეორე მხარეზე, ჩვენს წინაშე ერთი უზარმაზარი შენობაა, რომელიც ზოგიერთებს იარაღის დუქანი ჰგონიათ, მაგრამ რომელიც, ჩემის აზრით, უფრო საფარიკაო დარბაზი უნდა იყოს; აქ, აღბათ, სწავლობდა იარაღის ხმარებას პომპეის ახალგაზრდობა—iuventus Pompeiana. წარმოიდგინეთ უზარმაზარი ზალა, რომლის კედლები შემკულია შეიარაღებული ეიქტორიების (გამარჯვების ქალღმერთების) ფიგურებით. ერთი ფიგურა აღჭურვილია ხმლით, მეორე—შუბით, მესამე—ფარით ხელში და ხმლით, მეოთხე—მოკლე ხელშუბით და სხვ. მაგრამ საგულისხნობა ერთი შემდეგი გარემოება: ყველა ხმლებს, შუბებსა და ხელშუბებს წვეტები მომრგვალებული აქვთ; ამ მხრივ მათი ბოლოები წააგავან რაპირების წვეტებს. აი სწორედ ეს გარემოება, გაუგებარი მეიარაღის დუქნისათვის, მაძლევს მე საშუალებას—ვიფიქრო, რომ ჩვენს წინაშე არის საფარიკაო ზალა, ერთგვარი Turnverein, სადაც ახალგაზრდობა იარაღის ხმარებას სწავლობდა. რაც შეეხება იმ სახლის ფსადს, სადაც მითავსებული იყო ზალა, მისს ორ პილასტრზე (კედლისვეტზე) გამოხატული იყო ფარები, ზღები, გულის ჯავშნები და სხვა, ე. ი. ყველაფერი ის, რაც კი საქირთა რომაელი ჯარისკაცისათვის ან ჯარისკაცობის მსურველთათვის.

ასე თანდათან ვათვალეიერბდით ჩვენ მთელ ქუჩას, რაც-კი დღემდე გათხარეს, შევიხედეთ ყველა ქუჩაზანდებში, შევადგინეთ საერთო შთაბეჭდილება სახლების გარეგანი შეხედულების მიხედვით. ეხლა საქირთა იყო მხოლოდ მათი დათვალეიერება შეიგნიდან.

ამოთხრილ სახლთა შორის სამი იპყრობს მნახველის ყურადღებას. ერთ მათგანს ეწოდება „Casa delle sentenze morale“. პირველი მისი თავისებურობა ის არის, რომ მისს „atrium“-ს არა აქვს „compluvium“-ი, ე. ი. ოთხკუთხი ზერეტი ტერაში. ეს არის ეგრეთწოდებული „atrium testudinatum“. ატრიუმი დან, მარჯვენა მხარეს რომ ვიაროთ. ჩვენ შევდივართ კორიდორში, და მარცხნივ სიარულის შემდეგ, ჩვენ გვხვდება მშვენიერი „ტრიკლინიუმი“ სამი, კედელში მოწყობილი, სარეკელით (lecti triclinares); მათს შუა მოთავსებულია მარმარილოს მაკაიდა. ეს საბუცილები, „მოსვენებისათვის“ განმზადებული, ნაღიმობის დროს, რასაკვირველია, სხვა სახეს ღებულობდნენ: მათ გადააფარებდნენ ხოლმე რბილ ხალიჩებს და სახეებიან ქსოვილებს, მორთავდნენ ბაღიშებით; საზოგადოდ მთელი ოთახი მაშინ საზეიმო იერს მიიღებდა. მაგრამ იგი დღესაც ლამაზია. მისი კედლები შემკობილია მხატვრობით, რომელშიაც გვირგვინები და ჩიტებია გადმოცემული და რომელიც შენახულა თავისი პირვანდელი სახით. ამას გარდა, თვითველი სარეკლის ზემოთ, მუქ ფონზე თეთრი საღებავით, მოთავსებულია წარწერები, რომელთაგან მე დამამახსოვრდა ორი, ელეგიურ დისტიხებად დაწყობილი. აი ისინიც, მათი ჩვეულებრივა ტრანსკრიპციით:

1. Lascivos voltus et blandos aufer ocellos

Coniuge ab alterius. Sit tibi in ore pudor!

2. Abluat unda pedes, puer, et detergeat udos

Nappa, torum velet lintea nostra, cave.

ამის თარგმანი ასეთი იქნება: 1. „ავხოვცი მზერა და მაცდური თვალები მოარიდე სხვის მეუღლეს. ჰგებდეს შენს სახეზე კდემამოსილება!“ 2. „ყური უვდე, ყრმავ, რომ განბანოს წყალმა (სტუმრების) ფეხები, რომ საწმენდმა შეაშროს (მათი) სისველე და რომ სარეკელს ეფაროს ტილო.“ რაც შეეხება მესამე წარწერას, მე იგი ზედმიწევნით არ მახსოვს. ვიცი მხოლოდ, რომ ამ წარწერაში, ქსენოფანის ყაიდაზე, სტუმრებს ეძლევათ რჩევა—თავი შეიკავონ სხვისი შეურაცხმყოფელი სიტყვების წარმოთქმისაგან და ჰსვან ისე, რომ თვითონ შეეცლოთ სახლამდე მისვლა.

მე დიდი დრო და ენერჯია დამჰირდა, რომ წარწერები წამეკითხა და დამეხსომა. (ამაში დიდი დახმარება აღმომიჩინა ფრანგმა მეცნიერმა, რომელსაც ჩემსავით ძალიან უნდოდა კურიოზულ დარიგებათა დამახსოვრება, მით უმეტეს, რომ ასეთი რამ სრულიად ახალი აღმოჩენაა პომპეისთვის). და სწორედ, ამის გამოა, რომ მე ცუდად მახსოვს სახლის შანაჯანა მოწყობილობა და ოთახები. მესხიერებაში ჩამჩრა მხოლოდ მეორე საბათული და ერთ-ერთ მის ოთახში დარჩენილი კარგი სურათი, რომელზედაც გამოსახულია „მიტოვებული არიანა“.

„მორალურ სენტენციების“ სახლიდან ჩვენ ისევ ქუჩაში გამოვედით, გადავსკერით ქუჩა, და Della Corte-მ შეგვიყვანა ჩვენ ერთ მშვენიერ სახლში, რომელიც ჩემის აზრით ვექტიების სახლს არ ჩამოუყარდება. მართლაც, რას არ ნახავთ ამ სახლში! ვანსაკუთრობით კარგია მისი ტრიკლინიუმი, რომლის კედლებს ამშვენებენ „ილიადის“ ყერძო ეპიზოდების გამომსახველი ნახატები. მარტო აქილესის ფიგურა რაღა ღირს: აქილესი ზის სავარძელში და ხელს უწოდებს მუხლმოდრეკილ პრიამოსს. დიდებულია მისი სახის გამომეტყველება და მთელი მისი პოზა:

ჩენს წინ არის ნამდვილი ეოლიის გმირი, რომელმაც იცის არა მარტო დასჯა, არამედ პატივბაც. მხოლოდ ერთი რამ არის დასაწანი: საღებავები ძალიან ჰკარგავენ ფერს—მათ უკვე დაკარგული აქვთ სიახლე და სიცხოველე; მალე აღბაღ ნახატები მთლად გახუნდება და მათგან მხოლოდ მკრთალი კონტურები-ლა დარჩება. გადავდივართ ერთი ოთახიდან მეორეში და ბოლოს დიდ ბალამდე მივდივართ. ბაღში ერთი პატარა მარმარილოს კიბე მიდის. კიბე იწყება ტერასიდან, რომელსაც შუაზე არხი სჭრის. არხში ეხლაც მირბის წყალი. მაცხნივ და მარჯვნივ თითო შადრევანია. ტერასის ორსვე ფრთასთან იწყება თითო ოთახი. ერთ ოთახში არის ნახატი, ამ საუყუეტზე: „დიანა, რომელსაც აქტონ-მა მოუსწრო“, ხოლო მეორეში—ნახატი, რომელიც ეხება მითს „პირამსა და თისბენე“. ორივე ნახატი კარგ ადგოლზეა მოთავსებული. ნახატები ტერასისაკენ იქიჩიებიან, რის გამოც მათი დანახვა ტერასიდან შეიძლება. ხოლო, რადგან მათი ფერები ღია არის, და თვით ფიგურები კი მეტად რელაქციური, ამიტომ ნახატები ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებენ. რაც შეეხება ბაღს, ეტყობა, დიდ სივრცეზე იყო გაშენებული და სხვადასხვა გვარის ხეები უნდა ყოფილიყო იქ დარგული. ბაღს შუაზე სჭრის „ევრიპი“, ე. ი. ხელოვნური მიხვეულ-მოხვეული არხი, რომლის საფეხურზე წყალი ჩამობრბოდა. რომელიც ხომ ქალაქშიც უყვარდათ სოფლის ცხოვრების ფიქციის შექმნა. ამგვარ სიყვარულს ხშირად დასცინიან ძველი ავტორები. საკმარისია დაეასახელოთ ციციერონი (De leg. II, 2), რომელიც მასხარად იგდებს თავისს თანამოქალაქებს, რომელთაც დიდი მიდრეკილება აქვთ „ევრიპები“ და „ნილოსები“ მოაწყონ. ვისაც ბუნება უყვარს, იგი უნდა ტკებოდეს მისი არა ხელოვნურის, არამედ ბუნებრივი სახის ხილვით, ამოიბს ციციერონი. მაგრამ მე მაინც უნდა ვთქვა, რომ ჩემ მიერ პომპეიში ნახული „ევრიპიანი“ ბაღი დიდებულია. დიდებულია აგრეთვე ერთ-ერთი მახლობელი სახლის მოზაიკები. ამ სახლში განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მოზაიკური იატაკი „ატრიუმში“, რომელზედაც გამოსახული არიან ფარშავანები და სხვა, უფრო პატარა ჩიტები. აღსანიშნავია აგრეთვე მოზაიკა სახლის შესავალში: ჯაჭვზე დაბმული ძალღი კართან. იქნებ სწორედ ასეთმა ძალღმა შეაშინა ენკოლპი, პეტრონის რომანის ერთი გმირთაგანი, როდესაც იგი ტრიმალხიონის სახლში შედიოდა? დიახ, შესანიშნავია ეს მოზაიკები თავიანთი შესრულების სიწმინდით! ციციერონი კი მათაც დასცინის (De leg. II, 2): „pavimenta marmorea et laqueata tecta contemno“.

ჩვენ უკვე გვიჩიდა სახლიდან წამოსვლა, როდესაც Della Corte-მ გვითხრა: აქ, ერთ-ერთ ოთახში „პერისტეილთან“ ახლოს, აღმოჩენილ იქნა ნ ჩონჩხიო. სახლის უბედურ მცხოვრებთ თავისსავე სახლში უპოვიათ უკანაკნელი განსასვენებელი ადგილი; ასევე მოიხდარა მეზობელ სახლშიც, სადაც ამოუთხრიათ 8 ერთად დაგროვებული ჩონჩხი.

ეს უკანასკნელი სახლი საინტერესოა ერთი წვრილმანით: მას აქვს მიწის-ქვეშა „კრიპტოპორტიკი“, რომლის მიზანი და დანიშნულება დღემდე გამოურკვეველია. იგი დიდ მანძილზე მიდის და მნახველს, უწინარეს ყოვლისა, აოცებს თავისი შესანიშნავი შემკულობით. მისს კედლებზე აქა-იქ დახატულია ყვავილები და ხილი, და, გარდა ამისა, ოთხკუთხი ჩარჩოები, სადაც მოთავსებულია

სცენები ტროადის ომიდან. ამ სცენებზე ღირს უფრო დაწერილებით შევჩერდეთ.

სცენები „ილიადადან“, საზოგადოდ, ხშირად გვხვდება პომპეის მხატვრობაში, მაგრამ გვხვდება ცალკადაც. „კრიპტოპორტიკიან“ სახლში კი ჩვენ არაჩვეულებრივ რამეს ვხედავთ: ჩვენი თვალს წინ გაივლის მთელი „ილიადა“ და, გარდა ამისა, მრავალი სცენა „ეთიოპიდიდან“. თვითუფლ ასეთ, კვადრატში მოქცეულ, სცენას აქვს სათანადო წარწერა ბერძნულ ენაზე, ქრ. შ. I საუკუნის მშენებელი უნციალური ხელით. ამრიგად, ჩვენ მივიღებთ განუწყვეტელ ჯაქვს რომლის საშუალებითაც შეგვიძლია გავიმეოროთ ტროადის ომის ისტორია, მის უმთავრეს მომენტებში. აი აქილესისა და აგამემნონის ცილობა (ამით იწყება კვადრატების ჯაქვი); აგერ ოდისეს და დიომედეს მიერ რეზის ცხენების წაყვანაც; აი პატროკლეს სიკვდილი. და ჰექტორის დაღუპვაც. შემდეგ ჩვენ ვხედავთ, როგორ მიაქანებს აქილესი უკანასკნელის გვამს, როგორ უტყურობს ამას ტროადის კოშკიდან პრიამი. ჰექუბა და ანდრომახა. ჩვენ ვხედავთ პრიამს აქილესის ბანაკში: იგი დიდი მუდარის შემდეგ გამოითხოვს თავისი შვილის გვამს და მიაქვს ეს უკანასკნელი ტროიაში. მაგრამ კვადრატები კიდევ განაგრძობენ თხრობას. ამორძალი პენთისეღვა იღუპება აქილესის ხელით. აქილესი შეებრძობება ავრორას ძეს, მემნონს, და მოჰკლავს მას. ყველა ამ ეპიზოდებს „ილიადასთან“ უკვე კავშირი არ აქვთ: ისინი „ეთიოპიდაშია“ მოთხრობილი.

არ უარვყოფთ: ნახულმა მე პირდაპირ გამაშტერა, და მომავონდა ვერგილის „ენეიდას“ პირველი სიმღერა, ის ადგილი, სადაც ენეა ათვლიერებს დიდონას მიერ ჯუნონას სადიდებლად აგებულ ტაძარს და „უყვირს, რომ კედლებზე მთლად ჰხედავს ტროიადის ბრძოლათა სურათებს“ (ტ. 456 შემდდ.) მაგრამ, სახელდობრ რას ჰხედავს იგი? ყველაფერს, რაც კი პომპეის კრიპტოპორტიკშია, ე. ი. არა მარტო სცენებს „ილიადადან“, არამედ ბევრს ისეთს, რომელიც მას არ ეკუთვნის: მე მხედველობაში მაქვს პენტისილგას დაღუპვა და მემნონის სიკვდილი.

რით უნდა ავხსნათ ვერგილის „ენეიდას“ და კრიპტოპორტიკის ასეთი თანხმობა? რასაკვირველია, ვერგილის გავლენით კი არა. უფრო უნდა ვიფიქროთ, რომ ვერგილი თავის სურათს ჰხატავდა იმ ფრესკების გავლენით, რომელიც მას არა ერთხელ უნახავს რომაულ სახლებში. მაგრამ ფრესკებით კედლების შემკობის ჩვეულება — რომაული არ არის, ისევე, როგორც თვით ფრესკულ მხატვრობას არ შეიძლება ეწოდოს რომაული ან პომპეის ხელოვნება. ეს ხელოვნება ბერძნულია. იგი აღმოცენდა საბერძნეთში, შემდეგ განვითარდა და სახე იცვალა ელინისტური ალექსანდრიის გავლენით, და, ბოლოს, ამ განვითარებული ფორმით იგი გადავიდა რომში, გავრცელდა რომის მიუღს საბერძნეთში და, გზად, პომპეიშიც შეიარა. საბერძნეთის ვენიამ შექმნა ეს ხელოვნება, ბერძენი ოსტატები ავრცელებდნენ მას. რომ ეს ოსტატები „ეთიოპიდას“ არ იცნობდნენ, ეს თავისთავად იგულისხმება. და, საზოგადოდ, ვინ იცნობდა მას უკვე ბერძნული ლიტერატურის ალექსანდრიულ პერიოდში? ორი-სამი მეცნიერი, და არა საზოგადოება. არქტინის პოემა, როგორც ასეთი, მაშინაც დავიწყებული ჰქონდათ. მაგრამ მისი ცალკე ეპიზოდები ჯერ კიდევ ცოცხლობდნენ:

მხატვრობამ გადაარჩინა დავიწყებას ეს სცენები. ტრადიციით გადადიოდნენ ისინი ერთი საუკუნიდან მეორეში, ტრადიციითვე გადავიდნენ პომპეიში. ერთი ნიტყვით, მხატვრებს მარაგში ჰქონდათ აუარებელი ტრადიციული საუფეტები, და ამ საუფეტებს გაღმოაკმდნენ ხოლმე ისინი იშვარადვე, როგორც ამას შერებოლენ შემდეგში მხატვრები, რომელნიც ქრისტიანულ ტაძრებს მხატვრობის ამკობდნენ. რაც უნდა იყო, ჩემ მიერ აღნიშნული და „ეთიოპიდას“ მიერ ჩაგონებული სცენები ჩვენთვის დიდი ღირებულების არიან. ჯერ ერთი, რომე რაზოდაც მე ვიცი, ასეთი რამ პომპეის მხატვრობაში აქამდის არ ყოფილა აღმოჩენილი, და, გარდა ამისა, ფრესკებში მთელი ტროადის ომის ასე სრულად გაღმოკვამაც მეცნიერებისათვის სრულიად ახალი რამ არის და, რასაკვირველია, უნდა აღნიშნულ იქმნეს, როგორც არაჩვეულებრივი მოვლენა.

ჩვენ დავასრულეთ „ახლად გათხრილი ადგილების“ დათვალიერება. საღამო ქაში იყო. ჩვენ დაღლილობას ვგრძნობდით. დაიღალა Della Corte-ც: 6 საათი მაინც გაატარა მან ჩვენთან, თანაც ყველავეს დაწვრილებით გვიხსნიდა და გვიჩვენებდა. დრო იყო წასვლაზე გვეფიქრა. გამოვემშვიდობე Della Corte-ს, გამოვემშვიდობე ჩემს ფრანგ თანამგზავრებსაც, და წამოვედი უკან, Porta Marina-ს მიმართულებით. მე მინდოდა მარტო დავრჩენილიყავი, მომეგონებინა და წესრიგში მომიყვანა ყველაფერი ნახული და ვაგონილი. ტურისტები უკვე ცოტანი სჩანდნენ. ყველგან სიჩუმე იყო გამეფებული. ჩვეულებრივი ძილი თანდათან იპყრობდა ქალაქს. ჩემი ფეხის სმა მკათიოდ გაისმოდა ქუჩის ფილქანზე. დღის სიციხე იკლო. აგრილდა. ცა ნელა ჰკარგავდა თავის მზიარულ ლურჯ ფერს. კიდევ რამდენიმე წუთი—და შებინდებდა. მაგრამ აი „Porta Marina-ც“, მისი გასაეალებით ქვეითად მოსიარულეთა და ფორანებისათვის. ოდესღაც აქ სიცოცხლე სჩქეფდა, ეხლა კი სიწყნარეა, სიმარტოვე, მოწყენილობა. ვიხედები უკან. ვეთხოვები პომპეის. კიდევ ვიხილავ მას ოდესმე?

და აი, მე ისევ მატარებელში ვარ. მთელ მდამოს საღამოს ბინდი ვადაჭვარებია. ვეზუვიც ამ იისუფრ ბოლში იმალება. პომპეის სიწყნარის შემდეგ პირდაპირ ვაოცებთ იტალიელების უდარდებლობა და ქრიაშული. ჩემს გარშემო ლაპარაკობენ, იცინიან, მღერიან. იტალიური „ჩუმად არ ჯდომის“ ჩვეულების თანხმად, მგზავრები მეც მელაპარაკებიან. რას იზამ—უნდა შენც უთხრა რამე, თუმცა არ გინდა. ველაპარაკები მათ რაღაც სისულელეებზე, მაგრამ ჩემი ფიქრით ჯერ პომპეის არ მოჰშორებია. მე ისევ ჩუმად მიხილავს ეს მკვდარი ქალაქი, ეს გრძნეული რუინები. და ვიცი—მე არასოდეს არ განვთავისუფლდები ამ ფარული ტყვეობისაგან! ვისაც ერთხელ მაინც უხილავს ქეშმარიტი სილაშაზე, იგი მუდამ იწუხებს მანზე, შორეულზე!

3.

პომპეის დათვალიერების შემდეგ მე გადავწყვიტე—ნეაპოლში მეტ ხანს აღარ დავრჩენილიყავი. მართალია, კარგი იყო ჰერკულანუმის პაპირუსებზე მეშუაგენა (ეს პაპირუსები Museo Nazionale-ში ინახება), მაგრამ ასეთი მუშაობა რამდენსამე თვეს წამართმევდა. მე კი ამისათვის არც დრო და არც გარემოება მიწყობდა ხელს. მე რომ ნეაპოლში დამეყოვნებინა, მაშინ რომისთვის იმდენი დრო აღარ დამრჩებოდა, რომ ბოლომდის მიმეყვანი იო ან ე ი ტ ა ლ ის ხელ-

ნაწერთა შესწავლის საქმე. ეს კი ნიშნავდა იმ მუშაობის შუაგზაზე მითკვებას, რომელიც ჯერ კიდევ „მსოფლიო ომამდე“ დავიწყე. მე ავწონ-დავწონე ყველაფერი ეს და ნებალოლიდან რომში გადავედი. მე უფრო გადაუდებელ საქმედ მიმაჩნდა იოანე იტალის ნაწერების გამოცემა. როგორც ვიცით, ეს მე-XI საუკუნის ბიზანტიელი ფილოსოფოსი ჩვენი ი. ვ. ა. ნ. პეტრიწის მასწავლებლად ითვლება. ამ ფილოსოფოსის თხზულებათა პირველი ნაკვეთი მე გამოქვეყნებული მიქონდა ტფილისიდან გამგზავრების წინა ხანებში. ამიტომაც მინდოდა მე—დამეზადებინა მასალა დანარჩენი ნაკვეთებისათვის, ასე ვთქვათ—უზრუნველმეყო ჩემი თავი სამერმისოდ. და აი, მე ისევ რომში ვარ, სადაც დიდი, დიდი ხანია, რაც არ ვყოფილვარ. ამ ხნის განმავლობაში „მარადი ქალაქი“ თითქმის არ გამოცვლილა. თუმცა—ის უფრო გაღამაზებულია, თუ კი შეუძლია ეს მას,—მას, რომელიც ასე შექმულია სრულიად განსაკუთრებული სილამაზით. რომი ხომ ის ქალაქია, სადაც ისე, როგორც არსად სხვაგან, ჰარმონიულად შეხამებულია ანტიურობაც, საშუალო საუკუნეებიც, და ახალი დროც. ყოველი ადამიანი, ვინც კი ყურადღებით ათვალიერებს მას, იპოვის ამ ქალაქში ყველაფერს, რაც კი ჰსურს: რომი ყველაფერზე იძლევა საჭირო პასუხს. და სწორედ შეიძლება ამიტომაც იგი ყველასათვის ძვირფასი. საჭიროა მხოლოდ ნახოთ რომი, რომ მაშინვე იგრძნოთ იქ თავი ისე, როგორც საკუთარ სახლში. თქვენ მაშინვე გიგზვენებთ, რომ ეს ქალაქი გიპყრობთ თქვენ საეგებით, რომ თქვენ დაშორდებით მას, მაგრამ შორიდანაც მისკენ მიილტვით, როგორც ტყვე, რომელსაც ტყვეობიდან განთავისუფლება არ ჰსურს. პირადად ჩემთვის რომის იგივე თეული ქვა მრავალის მეტყველია. ხოლო როდესაც მე ფორუმს უახლოვდები, მე მუდამ მიპყრობს რაღაც აოაჩვეულებრივი, სიტყვით გადმოუცემელი, გრძნობა რაღაც იდუმალი თრთოლვა თუ აღტაცება მოიცავს ხოლმე ჩემ სულს. ამასთანავე ერთად, გინდა უსათუოდ მოიგონო ყველაფერი ის, რაც იკი რომაული ლიტერატურიდან და ისტორიიდან, შეუუარდო ეს ნანგრევებს, ვააცოცხლო, აღადგინო ნანგრევები და, ამრიგად, შორეული წარსულიდან გამოიწვიო ძველი რომის ბრწყინვალე სახე, როგორც ეს ჰორაციუსა და პროპერციუს ლექსებში გვეხატება. ყველაფერი ეს განვიცადე მე ესლაც, რომთან დიდი ხნის განშორების შემდეგ! არც კი მახსოვს, რამდენჯერ დავათვალიერე მე ფორუმი, მუზეუმები, რამდენჯერ დავიარე ქუჩები. რაღაც სიხარზე დამეტყო! დღეები ისე მიქონდა განაწილებული, რომ არც ერთი თავისუფალი წუთი აღარ მრჩებოდა. დილის 8 საათიდან ნაშუადღეის 1 საათამდე მე ვმუშაობდი იოანე იტალის ნაწერებზე ვატიკანის ბიბლიოთეკაში. საჩქაროდ ვისადილებდი და შემდეგ ან მუზეუმში, ან ფორუმზე, ან კიდევ სადმე სხვაგან მივდიოდი. მინდოდა—მენახა რაც შეიძლება მეტი, ამეთვისებინა რაც შეიძლება უფრო სრულად. და შემიძლია ვთქვა, რომ არც ერთი, ჩემ მიერ რომში გატარებული დღე მე არ დამიკარგავს ცუდად: ძველ რომში შეუძლებელია უსაქმურად ყოფნა! მხოლოდ საღამოობით ჩავერეოდი ხოლმე მე იტალიურ ფსუფუსში და ქრიამულში, ამ პრელკალეიდოსკოპში, სადაც ერთი სურათი მუდამ მეორესა სცვლის, სადაც ერთმანეთთან გადახლართულია სილამაზე და სიმბინჯე, სიბრწყინვალე და სიგლახაკე. შემდეგ მე ვიწყებდი მთელი დღის განმავლობაში გაკეთებულის დამუშავე-

ბას, მეორე დღის დილიდან კი განსახლებული წესრიგით ერთიმეორეს მისდევდნენ: ვატიკანი, მუზეუმები და სხ. ეხლა, როდესაც ყველაფერი ეს წარსულშია, მე განსაკუთრებულის სასიოებით ვიგონებ რომში გატარებულ დღეებს. რა კარგი, რა მშვენიერი სიზმარი იყო... და—რა. სწრაფად დასრულდა იგი! მაგრამ ასეთია ყველა სიზმრები: ისინი მუდამ სწრაფად ჰქრებიან!

რაც შეეხება ფორუმს, მის გათხრას ეხლაც ნელ-ნელა განაგრძობენ, მაგრამ ამ უკანასკნელი 12 წლის განმავლობაში ამ მუშაობას არავითარი არსებითი შედეგი არ მოჰყოლია. მიუხედავად ამისა, მე მაინც რამდენჯერმე დიდის ინტერესით დავათვალიერე ჩემთვის კარგად ნაცნობი ნანგრევები. როგორც ოდესღაც, მე ჩემი ყურადღება უმთავრესად მივაპყარი ვესტას ტაძარს, Atrium Vestae-ს (სახლს, სადაც ქალწული ვესტალები ცხოვრობდნენ) და Domus publica-ს, „დიდი პონტიფიკის“ სამყოფელს. ამ შენობების ნაშთები ჩემთვის ყველაზე უფრო ძვირფასია, ისევე, როგორც კასტორისა და პოლუქსის ტაძარი, თავისი სამი გადარჩენილი სვეტით. მაგრამ, ამ ნაშთთა გარდა, განა ცოტა არის ფორუმზე კიდევ ნანგრევები, რომელნიც იზიდავენ ძველი რომის მოყვარულთ, ცოტათი მაინც გაცნობილთ მის ისტორიასთან. ავიღოთ თუნდაც იმ ტაძრის ნაშთები, რომელიც ავეუსტემ აავო აჟლიოს კეისრის სახელზე. მის დასავლეთ მხარეზე დაარჩენილი სვეტის ფუძე უჩვენებს იმ ადგილს, სადაც დასწევს კეისრის გვამი და სადაც წარმოსთქვა მარკ ანტონიმ თავისი შესანიშნავი სიტყვა კეისრის სიკვდილზე. ეხლანდელი რომაელები დღესაც ამკობენ ამ ადგილს გვირგვინებით და ამით თითქოს ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ დიდი დიქტატორის სახელი მათთვისაც ნიშნავს რალაცას. მართლაც, მეტად დიდია ეს სახელი და მეტად ბრწყინვალეა მასთან დაკავშირებული ნაკეთები რომაელთა ისტორიისა. მაინცდამაინც პოეტი არ უნდა იყო კაცი, რომ ფორუმის სიმშვენიერე იგრძნო. დიდებული სანახაურა მისი ღვთაებრივი ნანგრევები იტალიის ცის ლავარდის ქვეშ, მზის სხივებით უხვად განათებულნი. თეთრად მოსჩანან სვეტები, აქა-იქ ამართულია კედლების ნაშთები, მოღუშული გამოიყურება. თავის მარმარილოს მოსახელობას მოკლებული, კონსტანტინე დიდის ბაზილიკა. ალაგ-ალაგ ამოსულია ბალახი და მწვანე არშიად შემოვლებია ნანგრევების სითეთრეს. Sacra Via (ღვთაებრივი ქუჩა) კი მიდის წინანდებურად: იგი ხან იკარგება ბალახ ქვეშ, ხან ისევ გამოჩნდება, რომ, მძაფრი მოსახვევის შემდეგ, ნერონის დროინდელი ქვაფენილით გაატაროს მგზავრი ტიტეს ტრიუმფალური თაღის ქვეშ. დიახ, ძველმა რომმა დიდი ხანია, რაც განისვენა, მაგრამ ჯერ კიდევ ისმის მისი ხმა; ეს ხმა უბრძანებს ყველას—შეისწავლონ წარსული საუკუნეების თეთრი ნისლით დაფარული სიძველენი.

მაგრამ მას შემდეგაც, რაც ფორუმს მოსცილდებით, დაათვალიერებთ პალატინს მისი ღირსშესანიშნავი ნანგრევებით (აქ აღენიშნავ მხოლოდ ლივიას სახლს) და ისევ ახალი რომის ქუჩებზე გამოხვალთ, ძველი რომი მაინც არ ჰშორდება მოგზაურს. იგი დროგამოშვებით იჩენს თავს ახალი ზედაფენის ქვეშედან, როგორც ძველი ფრესკა, თუმცა შეთეთრებული, მაგრამ არა იმდენად, რომ საბოლოოდ ადგილი დაუთმოს უფრო გვიანდელ მხატვრობას. მართლაც სადაც კი არ უნდა წახვიდეთ, ძველი რომის სახე ყველგან გამოსჭვივის, ხან

სვეტის, ხან ქანდაკების სახით, ხან კიდევ მთელი შენობის (შეად. დიოკლეტიანეს აფრემები) ან კედლის სახით. სწორედ ამის გამო, როგორც მე ზემოთ აღვნიშნე, მყარდება სრულიად განსაკუთრებული კავშირი ძველსა და ახალ დროთა შორის. გგონია, რომ ისინი განუყრელი არიან და ერთიმეორეს, ავსებენ: ეს ერთგვარი დასაწყისი და დასასრულია!

მაგრამ კმარა ძველ რომზე. მარტო ის კი არ მიზიდავდა მე. ასეთივე მიზიდველი ძალა ჰქონდა ჩემთვის Bibliotheca Vaticana-საც, თავისი ხელნაწერების საუნჯით. 8 საათზე იღებოდა იგი, და მე მუდამ ვცდილობდი, რომ ამ დროსთვის მიმესწრო. მიხვალ San Pietro-მდე და იცი, რომ ეხლავე დაჰკრავს ზარი: იგი რეკავს სწორედ 8 საათზე. ზარის ხმაზე მიგბრუნდები მარცხნივ; შევდივარ ალავაფის კარებში; ვტოვებ ტაძარს მარჯვნივ და მივყვები Viale delli Fondamenta; გვერდით გაუვლი პაპის გვარდიელებს, სადარაჯოზე რომ დგანან, და პირდაპირ მივახწვევ, ბოლოს, ბიბლიოთეკასაც. ვადგენ ჩემ შესასვლელ ბარათს, ვაწერ ხელს, თანვე აღვნიშნავ ჩემი მოსვლის დროს (ასეთი ჩვეულება აქვთ იქ!), და მშვენიერ Chiostro-ს გავლით შევდივარ თვით ბიბლიოთეკაში. რა კარგად იგრძნობ თავს იქ კაცი! ბიბლიოთეკის პრეფექტს, padre Giovanni Mercati-ს, რომელსაც მე ახალგაზრდობიდანვე ვიცნობ, ჯერ კიდევ არ დავეიწყებოვარ, თუმცა ჩვენ ერთმანეთის დიდი ხნის უნახავნი ვიყავით. ის თითქმის არ გამოცვლილა: მხოლოდ მოხუცებულია, ჩემსავით. იგი ისეთივე საყვარელი, ალერსიანი და გულთბილი, ისეთივე მოქმედი და ენერგიული კაცია. მან იშვიათი სტუმართმოყვარეობით მიმიღო მე. ყველაფერი ჩემს ვანკარგულებაშია. დამჩენია მხოლოდ ერთი რამ: ავიღო ბერძნული ხელნაწერები და მივჰყო ხელი მუშაობას. და, აი, მე ისევ ნაცნობ გარემოში ვარ. მე წინ მიდევს იოანე იტალიის დიდი ხნის ნანატრი ხელნაწერები. გადმოვწერ ახალ ტექსტებს, ვადარებ ძველებს დედანთან. მუშაობა კარგად და სწრაზად მიიწევს წინ. წლებს ვერ დაუსუსტებიათ მხედველობა, ვერ შეუსუსტებიათ საძნელო ტექსტების გარჩევის წინანდელი უნარი. ხოლო თუ რაიმე სიძნელე მხვდება წინ, Mercati მუდამ მომეშველება ხოლმე: ტყუილად კი არ გაატარა მან ხელნაწერთა შორის მთელი თავისი სიცოცხლე. ასე, დღითი-დღე, ემუშაობდი მე ვატიკანში და ასე თანდათანობით გადავეწერე, შევადარე, დაახლოვებით დასაბეჭდად შევამზადე იოანე იტალიის ყველა, ჩემთვის ჯერ-ჯერობათ საჭირო, თხზულებები. მაგრამ მე მინდოდა გავცნობოდი ქართულ ხელნაწერებსაც და, საზოგადოდ, გამეგო — არის თუ არა ვატიკანში კიდევ სხვა რაიმე ძველნაბეჭდი წიგნები. თქმა და შესრულება ერთი იყო. მე მომიტანეს ყველაფერი, რაც კი იყო ქართული, და მე შევუღდექი ამ, ჩემთვის ახალი, მასალების გარჩევას.

არ დავფარავ: ასეთი მუშაობა ჩემთვის გაცილებით უფრო ძნელი იყო, ვიდრე იოანე იტალიის შრომებზე მუშაობა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ მე საკმარისად არ ვიცოდი ქართული ენა და არც ისე ვიყავი გაცნობილი ქართული ხელნაწერების დამწერლობას. მაგრამ მე მაინც ყველაფერი ვაეკეთე, რაც კი შემიძლო, თუმცა უნდა ითქვას, რომ არც ხელნაწერებს და არც წიგნებს ჩემი იმედები არ გაუწართლებიათ. A priori შეიძლებოდა ეფიქრნა კაცს, რომ იმ სა-

კმაოდ მჭიდრო ურთიერთობის გამო, რომელიც საქართველოსა და ვატიკანის ბიბლიოთეკაში საკმაოდ უნდა დარჩენილიყო ქართული ლიტერატურის ძეგლები. ნამდვილად კი არაფერი ამის მსგავსი არ აღმოჩენილა!

მართლაც, რა ვიპოვე მე იმ წიგნთა და ხელნაწერებს შორის, რომელნიც მე მომიტანეს? ვიტყვი ჯერ წიგნებზე. მათი რიცხვი მეტად მცირეა, სულ 12, ამასთანავე ისინი მ-XVIII საუკ. დასასრულს ან მე-XIX ს. დასაწყისს ეკუთვნიან და ჩვენთვის არაერთად ინტერესს არ წარმოადგენენ. საინტერესოა მხოლოდ ორი მათგანი, რომელიც მე-XVII ს. ეკუთვნის. ერთია ქართული ენის გრამატიკა, 1643 წ. ფრანცისკო მაჯის (Maggi) მიერ შედგენილი, მეორე არის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი, რომლის ავტორი სტეფანე პალინია (Pa lini). ორივე წიგნი გამოცემულია რომში, პაპი ურბანუს VIII ბრძანებით და მიძღვნილია პაპისადმი. რაც შეეხება პირველ წიგნს, მას ასე თუ ისე იცნობენ, ასე რომ მაზე მე არ შეჭერდები. მეორე კი, მისი ბიბლიოგრაფიული სიიშვიათის გამო, უფრო დაწვრილებითი განხილვის ღირსია. მისი სრული სათაური შემდეგია: „Dittionario giorgiano e italiano, composto da Stephano Paulini con l'aiuto del M. P. D. Niceforo Irbachi, Giorgiano, Monaco di S. Basilio. Ad uso de' Missionarii della Sagra Congregazione de Propaganda Fide, In Roma. Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. Fide. MDCCXXIX. Con Licenza de' Superiori“. წიგნი იწყება ანბანით, რომელიც ასეა დალაგებული:

Fig.	Nome	Potestà
ა	ან An	a
ბ	ბან Ban	b და სხ.

მე-3 გვერდიდან ლექსიკონი იწყება. მისი პირველი სიტყვა არის: აბანო abano Bagno.

ლექსიკონი გრძელდება 126 გვერდამდე, სადაც იგი თავდება, ასე: ჯურჯელი giurgeli Vaso.

გვ. 127-128 უკავიათ რიცხვითს სახელებს, მათ მისდევს „Tavola delle voci Italiane corrispondenti à vocaboli Giorgiani“. ამ წიგნში ყურადღების ღირსია ორი კერძო გარემოება: 1) გამოცემის წელი, 2) წინასიტყვაობა. როგორც სათაურიდან ჩანს, ლექსიკონი გამოცემულია 1629 წელს და მაშასადამე, უნდა ჩაითვალოს ერთ-ერთ უძველეს და, შეიძლება, ყველაზე უფრო ძველ ნაბეჭდ ქართულ წიგნად. საინტერესოა წინასიტყვაობაც, იტალიურ ენაზე დაწერილი, რომელშიც აღნიშნულია წიგნის გამოსვლის მიზეზი და მიზანი. წინასიტყვაობაში ნათქვამია, რომ თეიმურაზ მეფეს გაუგზავნია რომის პაპისთვის სიგელი ქართულ ენაზე. ეს სიგელი რომში ირბახს მიუტანია. რადგან პაპის კარისკაცთა შორის ქართულის მცოდნე არავინ აღმოჩენილა, ამიტომ სიგელი თვით ირბახს გადაუთარგმნია. ამის შემდეგ ჩამოუსხამთ ქართული შრიფტი და გადაუწვევტათ—დაბეჭდათ ამ შრიფტით ქართული ანბანი, რამდენიმე ლაკვის თანდართვით, და ხსენებული ლექსიკონი. ეს უკანასკნელი შეუდგენია სტეფანე პალინის, რომელიც, ეტყობა, ეკუთვნოდა იმ მი-

სიონერთა რიცხვს, რომელთაც საქართველოში ყოფნის დროს ცოტათი უნდა შეესწავლათ ქართული ენა. უმთავრესი დახმარება პაოლინისათვის ირბახს აღმოუჩენია. ამრიგად, ლექსიკონი უნდა ჩაითვალოს პირველ, ქართული შრიფტით ქართულ ენაზე დაბეჭდილ, წიგნად. ეს ნათლად ჩანს ავტორის წინასიტყვაობიდანაც, სადაც, სხვათა შორის, ნათქვამია, რომ, რადგანაც ლექსიკონი პირველი დაბეჭდილი წიგნია ქართულ ენაზე, ამიტომ მის სასათაურო გვერდზე აღნიშნულ უნდა იქმნეს პაპი ურბანოს სახელიც. რომ ლექსიკონი დიდად გავრცელებული უნდა ყოფილიყო, ეს იმით მტკიცდება, რომ ის გადაბეჭდილი ყოფილა არა ერთხელ (ერთი ამ ვადმონაბეჭდთავანი დაკულია ვატიკანში). მისი დამატება კი ფრანცისკო მაჯის გრამატიკა არის. ასეთია ვატიკანში დაკული ქართული წიგნები.

გადავივიარ ეხლა ხელნაწერებზე. მეტი წილი ხელნაწერებისა, რომელთა რიცხვი 15-ს არ აღემატება. წინად Museo Borgiano-ს ეკუთვნოდა და შეწირული ყოფილა ვინმე ზლაკოვის მიერ. ჩვენ არ ვიცით, ვინ ჩუო ეს უკანასკნელი. ოღონდ ყველა ხელნაწერებზე მიწერილია, რომ ესა და ეს ხელნაწერი შემოწირულია მუზეუმისთვის „dal Sacerd. D. Giov. Antonio Slakov, alumno di questo Collegio Urbano“-ო. ეს, ზლაკოვის მიერ ნაჩუქარი, ხელნაწერები მეტნაწილად კათოლიკური შინაარსისაა, რაც შემდეგი მავალითებით მტკიცდება: 1) Cod. Giorg. Mus Borg. 13, a. 1759, ff. 267: ზამუჟალი: ვჟლისა მათაჟისა I, 2) Cod. Giorg. Mus. Borg. 15, a. 1764, ff. 129: მან. ნულა გულა, 3) Cod. Giorg. Mus. Borg. 14, s. XVIII, ff. 192: დასუჟიქუჟული ჯჯაბი. თავისთავად ცხადია, რომ ამ ხელნაწერებს ჩვენთვის მნიშვნელობა არა აქვთ. მაგრამ არის აგრეთვე სხვა ხელნაწერებიც, ზოგი ზლაკოვისეული, ზოგიც—არ ვიცით, საიდან შემოსული (ეს უკანასკნელები აღნიშნულია პირდაპირ „codd. Iberici“), რომელთაც, ჩემის აზრით, ერთგვარი მნიშვნელობა აქვთ. ამის გამო მე გადავიღე მათი ფოტოგრაფიები. ასეთი ხელნაწერი მე ოთხი გამოვარჩიე. მათ შორის ყველაზე უფრო საგულისხმოდ მიმაჩნია ორი, ორივე ეტრატზე დაწერილი, და ამასთანავე საკმაოდ ძველი: ისინი მე-XIII-XIV საუკუნეზე უგვიანეს ხანას არ ეკუთვნიან; ერთი მათგანი დაწერილია ასომთავრული ხუცურით, მეორე კი—ნუსხა-ხუცურით. პირველი ხელნაწერი (cod. Iberic. 1, ff. 305) წარმოადგენს „ოთხთავს“, რომელიც შექმულია მშვენიერი ასოკაზმულობით. ხელნაწერის დამწერლობა ასეთია: თვითეული სახარების ყოველი პირველი ფურცელი დაწერილია ასომთავრულით, ხოლო დანარჩენი ფურცლები—ნუსხურით. რაც შეეხება მეორე ხელნაწერს (cod. Giorg. Mus. Borg. 4), იგი არის „წმიდა მამათა ნაწერების“ კრებული, რომლის მნიშვნელობის გამოკვევა, ფოტოგრაფიის მიხედვით, სპეციალისტებისთვის მიმინდვია. დასასრულ, მესამე ხელნაწერი (cod. Mus. Borg. Giorg. 1), რომელიც ქალაღღზეა დაწერილი, წარმოადგენს ვახუშტის „საქართველოს ისტორიას“.

როგორც ჩემი ნათქვამიდან ჩანს, ხელნაწერები, რომლებიც მე ხელში ჩამივარდა, მაინცდამაინც არც ისეთს ღირებულებას წარმოადგენენ, ნამეტნავად ჩემი უნივერსიტეტის მუზეუმში დაკულ ხელნაწერებთან შედარებით. ცოტა იმედგაცრუებული, მე შევეცადე—როგორმე Propaganda Fide-ში შევსულიყავი,

მაგრამ იქ მე არ შემიშვეს, ასე რომ მე ძალუხეზურად დავკმაყოფილდი იმით, რაც ვატიკანში აღმოვაჩინე. ვერსად აღმოვაჩინე მე აგრეთვე დედანი თეიმურაზ მეფის იმ სიკვლისა, რომელმაც გამოიწვია Paolini-ს ლექსიკონის შედგენა: დედანი დაკარგული უნდა იყოს, დარჩენილია მხოლოდ მისი იტალიური თარგმანი, მაგრამ ეს უკანასკნელი მე არ მაინტერესებდა, მით უმეტეს, რომ იგი მოყვანილი აქვს ტამარატის (თამარაშვილსათვის) „საქართველოს ეცლესიის ისტორიაში“ში.

ამრიგად, რამდენადაც ნაყოფიერი იყო ჩემი მუშაობა იოანე იტალიის ხელნაწერებზე, იმდენადვე ღარიბი აღმოჩნდა თავისი შედეგებით ჩემი ცდა—მეპოვნა ძვირუასი ქართული ძეგლები: ასეთები ვატიკანში არ მოიპოვება!

მაგრამ თუ ჩემთვის რომში მთავარი მიმზიდველობა, სხვა ადგილებთან ერთად, ჰქონდა და აქვს ვატიკანს, თავისი საუცხოო ბიბლიოთეკით,—არის კიდევ რომის მახლობლად ერთი ადგილი, რომელთანაც დაკავშირებული არიან ჩემი საუკეთესო მოგონებანი და სადაც მე ოდესღაც ბევრი მიმუშავნია; ეს იყო მაშინ, როდესაც მე ჩემს სამავსტრო დისერტაციას ვწერდი. ეს ადგილი არის სახელგანთქმული მონასტერი Grotta Ferrata, დაარსებული მე-X საუკუნეში წმ. ნილოს უმცროსის მიერ. საუქუნეთა განმავლობაში იგი დიდ როლს თამაშობდა სხვა ბასილიანთ მონასტერთა შორის, როგორც ბერძნული საეკლესიო განათლების ერთი უუმნიშვნელოვანესი ცენტრთაგანი. მისი სწავლული ბერები, —მეტწაილად სიცილიელი ბერძნები, —მისი ბერძნული ხელნაწერების იშვიათად შერჩეული კოლექცია, დასასრულ, მონასტერთან დაკავშირებული ხსენება იმისა, რომ აქ განვითარდა და ჰყვოდა განსხვავებული ბერძნული სტენოგრაფიული სისტემა, რომელსაც საფუძველი წმ. ნილოსმა ჩაუყარა, —ყველაფერი ეს შარავანდლით ჰმოსავს მონასტერს, რომელსაც ყოველი იტალიელი იცნობს. მაგრამ რა საჭიროა ამის მტკიცება? ჯერ კიდევ სულ ცოტა ხნის წინათ სახელი ჰქონდა გავარდნილი მონასტერს ისეთი თავისი წარმომადგენლების მოღვაწეობის წყალობით, როგორც იყვნენ აწ განსვენებულნი მამა ანტონი როკკი და მ. სოფრონი გასსიზი, რომელთა მეგობრობითაც მე შემიძლია ვიამაყო. მაგრამ ისინი ამ ქვეყნად უკვე აღარ არიან! ჩემ ძველ მეგობართაგან ცოცხალია მხოლოდ ერთი —მ. ბასილიორჩია, სახელოვანი ტრიუმფირატის უკანასკნელი წევრი. ეცემა მონასტერი. ჰშორდება მას მეცნიერების სული. თითქმის აღარავინ არ მუშაობს მის უმიდირეს ბიბლიოთეკაში. მაგრამ, მას დღევანდლამდე მაინც შერჩენია რალაც სიდიადე. ეს იმის საწინდარია, რომ მონასტერი მომავალში კიდევ აყვავდება, როდესაც წასულებს ალაგს ახალგაზრდა თაობა დაიჭერს: Grotta Ferrata-ში არის სკოლა, და მოწაფეთა შორის მოიძებნება რამდენიმე, რომელნიც იმედს იძლევიან. ჯერჯერობით კი მონასტერი ისვენებს თავისი წარსული მუშაობისაგან და ფხიზლად უდარაჯებს თავის საუნჯეს, მისი ბერების მიერ შეკრებილსა და შექმნილს. იქით, Grotta Ferrata-სკენ მიილტვოდა ჩემი ფიქრი: მე მეგონა, რომ ჩემი მოგზაურობა იტალიაში სრული არ იქნებოდა, თუკი მე არ ვესტუმრებოდი იქაურ ჩემს მეგობრებს და ნილოსის ხელნაწერებს ერთხელ კიდევ არ ვიხილავდი.

ერთ კვირა დღეს ელექტრონის ტრამვაიმ სწრაფად მიმიყვანა მე Bivio-მდე, რომელიც უკანასკნელი საღვურია Frascati-მდე, საიდანაც ახლოა მონასტერი. მე გავიარე ჩემთვის ნაცნობი გზით მშვენიერ წაბლის ხეივანში და რაღაც 20 წუთში Grotta Ferrata-ს მივახწიე. გარედან მონასტერი ნამდვილს საშუალო საუკუნეების ციხედარბაზს მოგავგონებთ. ლამაზად არის ცად აზიდული მისი ბუმბერაზი კედლები და კოშკები, ღრმა თხრილით გარშემოვლებული. თხრილზე გადებულია ქვის ხიდი; ამ უკანასკნელს კაცი შიჰყავს ალაყაფის კარებადმდე, რომელიც საღამომდის სულ ღიაა, და რომლის საშუალებითაც თქვენ ვრცელ და კარვად მოკირაყულულ ეზოში შედიხართ. ამ ეზოს მარცხენა მხრიდან მონასტრის ერთ ერთი შენობის კედელი უცქერის. კედელს დატანებული აქვს ალაყაფის კარები. ამ კარებით კაცი პატარა ლამაზ ეზოში შედის. ეზოს შემოვლებული აქვს აფურული კოლონადა. ხოლო თვით ეზოს შუაგულში შადრევანია; შადრევანის გარშემო—ყვავილები. კოლონადას სხვადასხვა სადგომთა კარები უცქერის. ერთი ამ კარის საშუალებით კაცი გრძელ კორიდორში შედის: თქვენ უკვე მონასტერში ხართ. მაგრამ, რადგან კვირა დღე იყო და ეკლესიაში წირვა იდგა, მე სხვანაირად მოვიქეცი. გავიარე ეზო და შევედი საყდარში, სადაც შეკრებილი იყვნენ ყველა ბერები; მოვისმინე წირვა ბერძნულ ენაზე (Grotta Ferrata-ში წირვა ბერძნულ ენაზე სწარმოებს) და წირვის შემდეგ პირდაპირ ჩემი ძველი მეგობრების წრეში მოვხვდი. როდესაც მათ საღი და უფნებელი დამინახეს, მათს გაოცებას საზღვარი არა ჰქონდა: 12 წელიწადი იყო გასული მას შემდეგ, რაც ჩვენ ერთმანეთს დავშორდით! გულს რაღაც სიხარულით მოეფინა; მხოლოდ ერთი რამ იყო დასანანი: გვაკლდა სოფრონ გასსიზი, რომელიც ერთი წლის წინათ გარდაცვლილიყო. მწუხარებით მამცნეს ბერებმა ეს ამბავი, და სევდის ღრუბელმა დაგვეფარა ჩვენ ყველანი: სამუდამოდ მოშორდა ამ ქვეყანას საუცხოო ადამიანი და დიდი მეცნიერი, რაც აუნაზღაურებელი დანაკლისია Grotta Ferrata-სთვის! მე დიდხანს ვერ შევრიგებოდი ამ სამწუხარო ამბავს. სულ მეგონა: აი აგერ გამოჩნდება მ. სოფრონი, მუდამ მხიარული, როგორც მე ის წინათ მინახავს, და მე ისევ ჩამოვუვდებ მას საუბარს ბერძნულ ჰიმნოგრაფიაზე, ნილოსზე, ხელნაწერებზე და მთელ რიგ ჩემთვის და მისთვის საინტერესო სამეცნიერო საკითხებზე. ჩემ განცდებს მ. ბასილ ნორჩიაც იზიარებდა. დიდხანს მდუმარენი დავდიოდით ჩვენ ორნივე მონასტრის კორიდორებში, და ჯერ უფრო თვალებით ვსაუბრობდით, ვიდრე სიტყვებით. შემდეგ ერთ დიწყო ერთმანეთის გამოვითხვა, ჩამოვაგდეთ საუბარი სხვადასხვა საკითხებზე. განუწყვეტელი გრძელდებოდა საუბარი: სალაპარაკო ხომ ბევრი გვქონდა! მთელი დღე გავატარე Grotta Ferrata-ში, და შემდეგაც არა ერთხელ ვესტუმრე მას ჩემი მეგობრების სანახავად და ბიბლიოთეკაში სამეცადინოდ. თვით მონასტერიც, ისიც, რაც მონასტერშია მოთავსებული, და აგრეთვე მისი მიდამოებიც,—ყველაფერი ეს ერთ მილიან სიმშვენიერეს წარმოადგენს და ადამიანს იშვიათ სულიერ კმაყოფილებას აგრძობინებს. ავიღოთ თუნდაც მონასტრის საყდარი. ეს უკანასკნელი დაარსებულია მე-XI ს-ში, გადაკეთებულია მე-XV ს-ში, ხოლო 1754 წ. მის გარეგნობას დიდი ზიანი მიაყენა კარდინალმა Guadagni-მ, რომელმაც მისი მე-XII საუკუნის დროინდელი ფრესკები barocco-ს სტილის

სტუკის ორნამენტებით შეაცვლევინა. მიუხედავად ამისა, ეკლესია, რომელსაც ბაზილიკის ფორმა აქვს, ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებს. კარგია მისი მარმარილოს სვეტები; მშვენიერია მე-XII ს. დათარიღებული კედარის კარი ნართექსში, შიგ ამოჭრილი რელიეფური გამოსახულებებით შემკული; ლამაზია მე-XI ს. მოზაიკა, რომელზედაც გამოსახულია მაცხოვარი, ღვთისმშობელი და იოანე ნათლისმცემელი. ყველაფერი ეს არის ძველი დიდების ნაშთი, რომელიც რაღაც სასწაულით გადარჩენილა საყდრის ბარბაროსული მოდერნიზაციისა და განახლების დროს! პირადად მე ძალიან მომწონს Domenichino-ის ნახატებიც, ეკლესიის ხელმარჯვნივ Cappella Farnesiana-ში მოთავსებული: მათში გადმოცემულია სხვადასხვა მომენტები წმ. ნილოსის ცხოვრებიდან; ამ მხატვრობათა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ერთი, —წმ. ნილოსი ჯვარცმის წინაშე მუხლმოდრეკილი. დიდებულად არის გადმოცემული მხატვრის მიერ ღრმა ლოცვაში მყოფ წმინდანის ფიგურა და აგრეთვე მის გარშემო მდებარე იტალიური პეიზაჟი.

მხატვრობის ფერთა სიახლეს დღესაც განცვიფრებაში მოჰყავს ადამიანი. ხოლო, როდესაც მონასტრიდან გამოდინხართ, თქვენს წინაშე გადაიშლება თვალწარმტაცი ბუნების სურათები. ჩაფიქრებულან ალბას მთების მწვერვალები. მთების ძირში გაშლილია ლამაზი ველები, მინდვრები და ვენახები, შორს მოსჩანს Marino, ხოლო ყველაფერს ამას ლურჯ გუმბათად გადაჰკვრია იტალიის შეუდარებელი ცა, თავისი მარადიული ღიმილით.

მაგრამ დროა—ბიბლიოთეკასაც ვეწვიოთ. იქ რაღაც ნათელი სიჩუმეა. ყველგან დგანან მალალი კარადები, სადაც ხელნაწერები ინახება. მერე, რა ძვირფას განძს შეიცავენ ეს კარადები! აი თვით ნილოსის ხელით შესრულებული სახელგანთქმული ხელნაწერები, და აგრეთვე კოდექსები, Grotta Ferrata-ს მეთრე წინამძღვრის მიერ. დაწერილი. ჩვენთვის, პალეოგრაფებისათვის, მათ ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვთ! და განა მარტო მათ? აი ცნობილი პალიმფესტი, რომელიც შეიცავს სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ნაწყვეტებს. რომელი მეცნიერი არ იცნობს მას? ან ქრისტეფორე პატრიციის ხელნაწერი ლექსები? ან კიდევ კოდექსი, რომელიც იძლევა ყველაზე უფრო სრულ ვერსიას ბიზანტიური პოემის „დიგენის აკრიტა“-სას? ან—და ნაწყვეტები გიორგი მალალას ქრონიკიდან? ყველაფერი ეს ხომ ისეთი ძველებია, რომ მათ შესახებ გულგრილად ლაპარაკი შეუძლებელია! არა ერთი და ორი საათი გავატარე მე ამ უკანასკნელად გროტა-ფერატას ბიბლიოთეკაში: იგი წინანდებურად სრულს ჩემ განკარგულებაში იყო. მე გადავთავალიერე ყველა ხელნაწერი, ამოვიწერე საჭირო ადგილები, ქალაღზე გადავიტანე ჩემი წინასწარი შენიშვნები; ამის შედეგი კი იყო ის, რომ მე დამებოდა გეგმა—უახლოეს მომავალში შევდგომოდი ნილოსის მიერ შემოდებული სტენოგრაფიული სისტემის ხელახალ შესწავლას. ის, რაც წინათ მქონდა ვაკეთებული ამ დარგში, მე უკვე აღარ მაკმაყოფილებს. ჩნდება ახალი პერსპექტივები: ჩემი წინანდელი, სიკბაუკის დროინდელი მუშაობა გამოდგება მხოლოდ საძირკვლად, — შეიძლება საკითხის უფრო ფართოდ დაყენება და უფრო ყოველმხრივ გაშუქება, ვიდრე მე ეს წინათ მქონდა განხილული.

მრავალი კარგი ვანცდა მახსოვს Grotta Ferrata-დან. სხვა ვანცდებთან ერთად ისინი ჩემთვის წარმოადგენენ რაღაც დაუვიწყარს რასმე, რადგან მათ დამიბრუნეს სიცოცხლის სისრულე, განმიახლეს გონება, მომიმატეს ცოდნა. მხოლოდ ერთი რამ დამრჩა საწყენად. იმ ხნის განმავლობაში, რაც მე მონასტერში აღარ ვყოფილვარ, საშინლად გამოცვლილა მისი მიდამოები. ვხა, რომლითაც მე ოდესღაც დავდიოდი, ერთს მთლიან ბაღს წარმოადგენდა იმ შორეულ დროში. მე ისევ კარგად მახსოვს დიდი ჩრდილნარიანი ტყე, რომელიც Frascati-საკენ მიდიოდა. ესლა იგი სრულებით გამჭრალა: ტყე სულ გაუჩენიათ; დარჩენილია მხოლოდ ჩემთვის კარგად ნაცნობი და ძვირფასი პატარა ტყერი. ყველგან დაშენებულია ვილლები, გაშენებულია ვენახები; აღარ არის წინანდელი მღუმერება; ყველგან შეჭრილან ადამიანები,—ერთი სიტყვით, ბუნება დამონებულია. მარტო მონასტერი მაგონებს მე წარსულს. შეუდრეკელად სდგას იგი, წინანდებული დიდების შარავანდელით მოსილი, წინანდებული სიმშვენიერით მოსილი. და როდესაც მე მონასტერს გამოვეთხოვე, უკანასკნელი, რაც მე ტრამვიდან დავინახე, იყო მისი კოშკები, მისი აეურული სამრეკლო: მკათიოდ მოსჩანდნ ისინი საღამოს ჰაერში და განსაკუთრებულის გლვარებით ანათებდა მათ ჩამავალი მხის სხივები. ამის შემდეგ კი დაიწყო ისევ Campagna Romana, მისი მხატვრული ნანგრევებით, დაუსრულებელი აკვედუკებით, მყუდრო მინდერებით, და ასეთი სურათები გრძელდებოდა თვით რომამდე. რომი კი შემხვდა მისთვის დამახასიათებელი ქრიაშულით, მხიარული ფუსფუსითა და ჩოჩქოლით, ხალხით გატენილი „cafés“-ებითა და თავისი ხმაური ქუჩებით.

რომზე მე მეტს არაფერს ვიტყვი: საკმარისად ვილაპარაკე, თუ რა ვნახე მე იქ, რა გავაკეთე და რა განვიცადე. მართალია მე არაფერი მითქვამს მუზეუმების შესახებ. მაგრამ მათზე ლაპარაკი ძნელია. საკმარისია დაიწყო მათზე საუბარი, რომ იგი დაუსრულებლად გაგრძელდეს, ან-და გადახვიდე „გზის მაჩვენებლის“ ტონზე. ამ უკანასკნელებს მნიშვნელობა აქვთ მხოლოდ მაშინ, როდესაც მუზეუმებში დადიხარ, მუზეუმების გარეშე კი მათი კითხვა და მოსმენა ძალიან მოსაწყენია!

ვიტყვი მხოლოდ, რომ, რაც უფრო ახლოვდებოდა ჩემი გამგზავრების დრო, მით უფრო მიძიძდა ყოფნა. უკანასკნელი დღეები მე სულ რომის ქუჩებზე სიარულში ვავატარე. მინდოდა, რაც შეიძლება უფრო სრულად აღბეჭდილიყო ჩემს ხსოვნაში „მარადი ქალაქის“ სახე. რა ვუყოთ მერე,—ვფიქრობდი მე,—რომ თავდება უცხო სიზმარი, ხომ უნდა შევინახო მის მიერ მოხდენილი შთაბეჭდილება მაინც, დაწვრილებით დავიმახსოვრო იგი! და მგონია, რომ მე შევძელი ეს. რომი ეხლაც თვალწინ მიდგია. მაგრამ როგორი ტკივილი იგრძნო ჩემმა გულმა როდესაც მატარებელი დაიძრა, როდესაც მან გაგვაქროლა ქალაქის, გარეუბნებით და როდესაც რომი საბოლოოდ მიმეფარა თვალთავან. მაგრამ დიდი ხნით კი? იმედი მაქვს, რომ არა: უფრო ადვილია გაკატული გზით მგზავრობა, ვიდრე უვალი გზით სიარული!

4.

უფრო და უფრო შორს მიმაქროლებდა რომისგან მატარებელი. გავიარეთ ფირენცე (ფლორენცია), ბოლონა, ვერონა. მე საქმარისად ვიცნობ ყველა ამ ქალაქებს. ოდესღაც ბევრი ბედნიერი, კარგი დღე გამიტარებია მე იქ, მათ საუნჯეთა შესწავლის დროს. შინდოდა ესლაც შევჩერებულყავი ამ ქალაქებში: დავმტკბარიყავ მათი ძეგლების ხილვით, ვსტუმრებოდი მათს გრილ ბიბლიოთეკებს. მაგრამ ეს წყეული ფულის საკითხი მიშლიდა ხელს: ის იყო, რომ ბევრჯერ სხვაგანაც თავისს ვეთ-ის ადებდა ჩემ გვეშებს. და, რაც ყველაზე უფრო მწყინდა,—მუდამ უნდა დავმორჩილებულიყავი! მე კი, ფლორენციას რომ თავი დავანებოთ, განსაკუთრებით ვერონა მიზიდავდა. მახსოვს: როდესაც მატარებელი მას მიუახლოვდა, ნათელი, წყნარი ღამე იყო. ჰაერი სურნელებით ჰფეხინავდა. შორს, ჩვეულებისამებრ, მოუსვენარი Adiggio ხმაურობდა. და მე ძალიან მომიწონდა—მიმეტოვებინა მატარებელი, გავჰყოლოდი ვერონას წყნარ ქუჩებს, გამეტარებინა ამ ქალაქში რამდენიმე დღე. მაგრამ ამას წინააღმდეგა გონება; სანამ მე ვყოყმანებდი, გაისმა მკვეთრი ხმა: „Partenza“, დაიწყეს ვაგონებში კარების მიხურვა, და მე ძალაუფებურად ისევ ჩემ კუბეში ამოყავი თავი. მატარებელმა განაგრძო გზა და გამაქანა ბრენეროს მიმართულებით. აქ მე გამოვეთხოვე იტალიას.

შემდეგ გავლილი გზიდან ჩემთვის საინტერესო იყო მხოლოდ ტიროლი, სადაც არა ერთხელ ვყოფილვარ და საკმაოდ დიდხანსაც მიცხოვრია ინსბრუკში. საზოგადოდ, მთელი ეს გადასავალი იტალიიდან ტიროლამდე მეტად ლამაზია. მომცინარე იტალიის შემდეგ თქვენ ერთბაშად შედიხართ მთის დიდებულს, ალაგ-ალაგ საშიშარ სამეფოში. აქ უკვე სხვა ჰაერია, სხვა ხალხი და ზნეჩვეულებანი. სადგურებზე ბავშვები Edelweiss-ის თაიგულებს ჰყიდიან. მამაკაცები ტიროლის დამახასიათებელ ტანსაცმელში გამოწყობილნი, დინჯად ეწევიან ჩიბუხს. ქალები, დანაღვლიანებული სახეებით, ჰყიდიან ყოველგვარ საქმელებს. და ყველა ისინი ისეთი წესრიგისანი, სუფთა ხალხია, თავკარიან იტალიელებს კი არა ჰგვანან! განსაკუთრებით ჩამრჩა ხსოვნაში ერთი პატარა ლამაზი გოგონა, მაგრად დაწნული დეალებით და სუფთა, თუმცა ღარიბული კაბით. პატარა გოგო მთის ყვავილების თაიგულებს ჰყიდა. მის სახეზე ისეთი სერიოზულობა და ნაღვლიანობა იყო გამოხატული, რომ მე და ჩემმა მეზობლებმა მივაქციეთ მას ყურადღება და გადავწყვიტეთ—გვესამოვნებინა მისთვის და ყველა მისი თაიგულები გვეყიდინა. დავუძახეთ მას, დავიწყეთ ყვავილების ამორჩევა, ვკითხეთ, თუ რა ღირდა ყვეალები. „Wie die Herrschaften wollen“, გულუბრყვილოდ გვიპასუხა მან. და ისე მოხდენილად იყო ეს წარმოთქმული, რომ ჩვენ ღიმილი ვერ შევიკავეთ, უხვად დავასაჩუქრეთ გოგონა და კმაყოფილებით ვუმზერდით, როგორ გარბოდა ხტუნვით იგი, ბედნიერი, და თან რომელღაც ტიროლურ სიმღერას ღიღინებდა...

ესტონეთის, ლატვიისა და ლიტვის საზღვრებისგან განსხვავებით, იტალიის, ავსტრიისა და გერმანიის საზღვრები მგზავრებს არავითარ უსიამოვნებას არ აყენებენ. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი მატარებლის მიმართ ყველა საბაჟოებს

მეტისმეტად ზრდილობიანად ეჭირათ თავი: თითქმის არასოდეს არ გვიხდებოდა ბარგის გახსნა, ისედაც გვიჯერებდნენ! ასე მშვიდობით ვიმგზავრე მე მკუნქენამდე, იქ ბერლინის მატარებელში გადავჯექი და მეორე დღეს დილით უკვე ბერლინში ვიყავი.

ბერლინი რაღაც მოღუშული დამხვდა. იტალიის მზეს შეჩვეულმა, მე დავინახე ნაცრისფერი ცა. მაგრამ ამასაც როგორმე შეურიგდებოდა ადამიანი, — ცივი კოკისპირული წვიმა რომ არ ყოფილიყო. გარშემო ყველაფერი დაღვრემილად გამოიყურებოდა. წვიმა გაგრძელდა ორი დღე. ამ ხნის განმავლობაში მე თითქმის არ გამოვსულვარ ჩემი ოთახიდან და წესრიგში მოვიყვანე ჩემ მიერ იტალიაში შეკრებილი მასალები. შემდეგ კი გამომანათა მხემაც, მაგრამ ეკუყვე საშხრეთის მზე აღარ იყო, და ცასაც აკლდა ის თბილი სილურჯე, როგორც იტალიაში მინახავს. სამაგიეროდ, ბერლინსაც აქვს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი სიმშენიერე. მე მიყვარს ბერლინის სიღინჯე და საქმიანობა. აქ ყველამ იცის, რა უნდა გააკეთოს და რას აკეთებს. ბერლინელებს ყოველთვის აქვთ გარკვეული მიზანი. ისინი არ მისცურავენ „უსაქუოდ და უაფროდ“, როგორც იტალიელები. გერმანელისთვის პირველი ადგილი აზრს უკავია, ხოლო იტალიელისთვის — გრძობას. ამისგან არის მკიდროდ დამოკიდებული ყველაფერი დანარჩენიც. ამიტომაც არის, რომ ბერლინში ადამიანი თავისთავად სწორდება, ებმები მუშაობაში, უკუაგდებ ქართველურ უზრუნველობას და ნერვიულად ჰკიდებ ხელს საქმეს, არ გინდა დაჰკარგო არც ერთი წუთი. ასე მემართებოდა მე წინათ, როდესაც მე ჯერ კიდევ ვსწავლობდი ბერლინში, ასევე მოხდა ეხლაც. მე ბევრი რამ უნდა გამეკეთებინა, დრო და ფული კი ცოტა იყო. ძალაუნებურად უნდა აჩქარებულეყავი. მაგრამ მე მაინც თავი ვერ შევიკავე, რომ უნივერსიტეტში არ შემველო და არ მენახა, რა ხდება იქ. გადავთვალიერე ლექციების ცხრილი, გავეცანი რამდენსამე სტუდენტს, გამოველაპარაკე მათ, და დავრწმუნდი, რომ გერმანიის Studentenschaft ოდნავ თუ გამოცვლილა, მას სავსებით შეუნარჩუნებინა ყველა თავისი საუკეთესო თვისებები, რომლითაც იგი მუდამ ასე იყო განთქმული. გარდა ამისა, იგი უფრო ზრდილი, სამსახურის გამწვევი, მე ვიტყვი — უფრო მშვიდი გამხდარა. ეს სიმშვიდე ან, უკეთ, ეს სირბილე მხოლოდ ამაღლებს გერმანელებს. ჩემში ისეთი გრძობა იყო, თითქოს გერმანელებმა პირველ ადგილზე კვლავ სული წამოაყენეს, და სწორედ ეს სული იყო, რომ მათ ოდესღაც მთელს ქვეყანაზე გაამარჯვებინა. პრუსიის მუშტის ბატონობა გათავდა და, უნდა იმედი ექონოთ, სამუდამოდ. მართლაც, უკვალთი გამქრალან ბერლინის ქუჩებიდან პრუსიის ოფიცრები, ჯარისკაცთა ურიცხვი რაზმები, ყველა ეს „Wache“ ბრანდენბურგის კარებთან და ფრიდრიხ დიდის ძეგლთან. მხოლოდ „grüne Polizei“ გვაგონებს კიდევ სამხედრო მუნდირის დროს; იგი ლურჯი, კასკებიანი „Schutzleute“-ს მაკვირობას სწევს. და მართალი რომ ითქვას, ყველაფერი ეს ბერლინს უფრო ამშვენებს: გამქრალა უსიამოვნო სამხედრო-ბანაკური ელფერი, და გერმანიის იანუსს მოუბრუნებია თავისი სახის ის მხარე, რომელზედაც აღბეჭდილია ღრმა აზრი, და არა მუქარა.

ღიას, დღეს გერმანიაში გამეფებულია აზრი და ამ აზრის საუცხოო გამოხატულება არის წიგნების უამრავი რაოდენობა მეცნიერების ყველა დარგში.

შეუძლებელია მოწიწებით ქედი არ მოიხარო სახელოვანი გერმანელი ერის წინაშე: იგი ხომ საშინელი ომის შემდეგ არა თუ ფეხზე წამოიყვანა, არამედ შესძლო დამტკიცებინა ისიც, რომ შეიძლება მისი ფიზიკურად შემუსვრა, მაგრამ შეუძლებელია მისი სულიერი ძლიერების შედრევა: იგი უკვდავია!

მე პირდაპირ თვალებს ვაცეცებდი ამდენ წიგნის სიმდიდრეთა დანახვზე. რამდენი ახალი და კარგი რამ გამოსულა! დანარჩენ სპეციალობათ რომ თავი გავანებოთ, მე უამრავი წიგნი ვიპოვე პირადად ჩემთვის, და გულში ერთხელ კიდევ მადლობა ვუქვძენი საქართველოს რესპ. სახალხო განათლების კომისარიატს, რომელმაც საშუალება მომცა საზღვარგარეთ გამგზავრებისა. თუ იტალიაში ანტიური ქვეყნის ძეგლებს ვსწავლობდი, ეხლა ბერლინში ახალი ქვეყნის გენიის გამოსახულებას ვეცნობოდი. რასაკვირველია, ბედნიერად ვიგრძნობდი აქ თავს!

ცხადია, ჩემი ყურადღების ცენტრი ბერლინის მუზეუმი იყო, კერძოდ კი — ბერძნული პაპირუსების განყოფილება; ამ განყოფილებაში მე მიმუშავინა წინათაც, როდესაც მონაწილეობას ვიღებდი ბერძნული პაპირუსების საბუთების გამოცემაში. ამიტომ მიზიდავდა მე იგი. მაგრამ, ამასთანავე ერთად, მე გადავწყვიტე — გაცნობოდი ბერლინის Staatsbibliothek-ასაც, რომლის ახალი შენობა და მოწყობილობა მე ჯერ არ მენახა. ჩვენთვის, ქართველებისათვის ცნობილი ბიბლიოთეკარის Dr. Meckelein-ის წყალობით, მე გავეცანი ბიბლიოთეკას, მის კატალოგებს, საბიბლიოთეკო საქმის დაყენებას, და ჩემდა სასიამოვნოდ დავრწმუნდი, რომ ის ჭირვეული „თაწილად“ სისტემა, რომლის გამო ბევრი შუბი გადაუმტკრვევიათ რუსეთში მის მომხრეებს; გერმანელების მიერ უარყოფილია, როგორც ზედმეტად გართულებული, არეული და უხერხული. მომეწონა აგრეთვე ეხლახან მოწყობილი ქართული წიგნების განყოფილება. მართალია, იგი ჯერ დიდი არ არის, მაგრამ მას ისეთი სიყვარულითა და საქმის ცოდნით აწყობენ, რომ ცოტა ხნის შემდეგ იგი მდიდარი განყოფილება დადგება. მე მგონია, რომ ჩვენც დახმარება უნდა გავუწიოთ ამ კეთილი საქმის დამწყებთ: ეს უსათუოდ შედის ჩვენ ეროვნულ ამოცანათა რიგებში, მით უმეტეს, რომ ასეთი დახმარება ad maiorem gloriam Georgiae იქნება მიმართული. ჩვენ ხომ გვქონდა და გვაქვს კიდევ კარგი წიგნები. დაე მათ გერმანელებიც გაცენონ, მით უმეტეს, რომ ამ უკანასკნელთა შორის მოიპოვება ქართული ენისა და ქართული ლიტერატურის მოყვარულები. საზოგადოდ ბერლინის Staatsbibliothek-ის დათვალიერებამ ბევრი სასიამოვნო სათი განმაცდევინა. რა წესრიგია, რა კარგად არის მოწყობილი ყველაფერი, მაგრამ ამასთანავე ერთად, რა უამრავი ფულია დახარჯული, და ეხლაც იხარჯება, საქმის სათანადო სიმაღლეზე დასაყენებლად. და მე მომაგონდა ჩვენი უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა, — რომლის დირექტორადაც მე ვახლავართ, — მისი ღარიბი ბიუჯეტი; მომაგონდა, რომ მისთვის თითქმის შეუძლებელია ახალი გამოცემების შეტანა, რომ მას მუდამ აკლია ჟურნალები, და მეტად გართულებულია უცხოეთიდან წიგნების გამოწერის საქმე. მახარებდა მხოლოდ ერთი რამ, — სახელობრ ის, რომ, მიუხედავად ყველა ამისა და განსაკუთრებით, მიუხედავად ჩვენი ადამაშვითებელი ნახევრად-სარდაფიანი სადგომისა, — უნივერსიტეტის ბიბლიოთე-

კამ, თავისი 7 წლის არსებობის განმავლობაში, მაინც მიახვია რაღაც შედეგებს. საძირკველი ჩაყრილია. ეხლა კი ჩვენი ახალი თაობის საქმეა—ამ საძირკველზე სათანადო შენობის აგება!

მაგრამ აი მუზეუმიც. მას შემდეგ, რაც მე იგი აღარ მინახავს, მუზეუმი მეტად გაზრდილა და დიდად გამდიდრებულა ხელოვნების ახალი ძეგლებით. ეს, უმთავრესად, ეგვიპტის ვანყოფილებას ეხება. მაგრამ რამოდენიმე კარგი საგანი მიმატებია ანტიური სკულპტურის წინანდელ სავანძურსაც. დაეასახელებ მხოლოდ ეგრეთწოდებულ „Throneude Göttin“-ს. ქანდაკებაში გამოსახულია არქაული ტიპის მჯდომარე ქალღმერთი. ყველაზე უფრო იგი აკროპოლის „ქალწულებს“ მოგვაგონებს, მაგრამ მათ აღემატება მეტი დახვეწილობით და, განსაკუთრებით, იმ გამომეტყველებით, რომელიც მიუტია მისი სახისათვის სკოლევანს. მშვიდი დიდებამოსილება აღბეჭდილია ქალღმერთის სახეზე და მთელ მისს პოზაში: მაშინვე გრძნობთ, რომ თქვენს წინაშე რაღაც ზეკაცური რამ არის. უნდა დაუმატო, რომ ქანდაკება მუზეუმში მოხერხებულადაც არის მოთავსებული: მისთვის მიჩენილია სავანგებო პატარა ოთახი, და ამ ოთახში შესვლისთანავე თქვენ მაშინვე ჰხედავთ ქალღმერთს მთელი მისი სიმშვენიერით და თითქოს გრძნობთ თქვენს თავზე მის მშვიდსა და დიდებამოსილ მხერგას, რომელიც აავსეა არაადამიანური უშფოთველობით. მექდიდხანს და არა ერთხელ ვტკბებოდი ამ ქანდაკებით (იგი მუზეუმს შეუქმნია უკვე ომის დროს, მაგრამ სად—არ ვიცით), და, წარმოიდგინეთ, დროებით მიმავიწყდა კიდევ ბერძნული პაპირუსები—ჩემი უმთავრესი სიხანი მუზეუმში ყოფნის დროს.

მაგრამ მალე პაპირუსებაც მიმიხიდეს, და იქ, Papyrus-Abteilung-ში, მე მაშინვე სახლში ვივრქენი თავი. ვანყოფილების გამკე, ჩემი ძველი ნაცნობი Prof. Wilhelm Schubart-ი დამხვდა მე, როგორც ახლო ნათესავს. თითქოს ისევ დავგიბრუნდა სიკაბუჯის შორეული წლები, როცა მე და ის ჯერ კიდევ ახალგაზრდა მეცნიერები, ვსწავლობდით პაპირუსებზე აწ განსვენებული Dr. Fritz Krebs-ის ხელმძღვანელობით, ქვევით პატარა ოთახში, და როცა ჩვენ მაშინ ჩვენთვის დაუძლეველ სიძნელეებს ვხვდებოდით საბუთების ამოკითხვის დროს. მოგვაგონდა დაწვრილებითი ამბები მაშინდელი ჩვენი ცხოვრებიდან, ძველი მეგობრები და ამხანაგები. რამდენი მათგანი გარდაიცვალა ამ ხნის განმავლობაში, რამდენი დაიღუპა უკანასკნელი ომის დროს! ჩვენ ხომ ყველანი, ვინც პაპირუსებზე ვმეცადინებოდით, ნამდვილ ინტერნაციონალურ საზოგადოებას წარმოვადგენდით. აქ შეხედებოდი თრანგებსაც, ინგლისელებსაც, ამერიკელებსაც, გერმანელები ხომ იყვნენ და იყვნენ! და ჩვენ ყველანი მეგობრულად ვცხოვრობდით, არასოდეს არ გვიფიქრია ჩვენ ეროვნულ შუღლზე: მეცნიერება გვაახლოვებდა ერთმანეთთან. ეხლა კი? თითქმის აღარაჟინ არ დარჩენილა. ვართ მხოლოდ მე და შუბარტი, თუ არ ჩავოვლით რამდენსამე ჩვენს ღრმად მოხუცებულს მასწავლებელს. ომმა საშინლად გაანადგურა გერმანელ მეცნიერთა რიგები; ამის გამო საკმარისად აღარ მოიპოვება მუშა ხელი პაპირუსების დასამუშავებლად, ახალგაზრდა ძალები კი აღარ არის. შუბარტს ეკონა, რომ მე დიდხინით დავრჩებოდი ბერლინში, და წინდაწინ ჰქონდა წარმოდგენილი, თუ როგორ შევუდგებოდი მე კვლავ ბერლინის მუზეუმის პაპირუსების გამოცემას,

და რა კარგი იქნებოდა ეს: განმეორდებოდა ძველი დროის ამბავი. მეც, რასაკვირველია, მინდოდა ეს, მაგრამ ისევ წამოჰყო თავი ამ წყეულმა ფულის საკითხმა, და ერთად ერთი რამ, რაც მე შევეძელი, ეს იყო ბერლინის ზოგიერთი პაპირუსების à vol d'oiseau გაცნობა და, რამდინადაც ეს შესაძლებელი იყო, ახალი ლიტერატურის შესწავლა პაპიროლოგიაში. მე მაინც იმედი მაქვს, რომ მალე კვლავ ვეწვევი ბერლინს, და მაშინ მე ისევ ხელს მივწყავებ ჩემთვის საყვარელ მუშაობას, რომელიც ომმა და მისმა შედეგებმა შემაწვევტინეს. ჯერხანობით კი უნდა დავკმაყოფილდე ოცნებით და მის გადამუშავებით, რაც ჩემ ხელთ არის!

ბერლინის დანარჩენ შთაბეჭდილებებზე მე არაფერს ვიტყვი. ილაპარაკონ და სწერონ მათზე სხვებმა! მე კი მაინტერესებდა მხოლოდ და მხოლოდ მეცნიერება და ყველაფერი, რაც მასთან არის დაკავშირებული. და მე პირდაპირ უნდა განვაცხადო, რომ ამ მხრივ დასავლეთ ევროპაში ყველაფერი არა თუ რიგზეა, არამედ გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში. მეცნიერება ვითარდება სრულიად თავისუფლად, იგი იკაფავს ახალ გზებს. და მთლად აყვავებულია. მართალია, მას აქა-იქ არ ჰყოფნის მეცნიერები, არ მოეპოვება წინანდელი ქონებრივი საშუალებანი, მაგრამ ყველაფერი ეს არც ისეთს კვალს ამჩნევს აზროვნების მსვლელობაზე.

მაგრამ აი დადგა კიდევაც ბერლინიდან ჩემი გამგზავრების დღე. მე ისევ Friedrichbahnhof-ზე ვარ. მაცილებენ. გამოთქვამენ სურვილს და იმედებს, რომ ჩვენ მალე კვლავ შევხვდებით ერთმანეთს. სულს რაღაც მწუხრის ბინდი გადაეფარა. არ მინდა, რომ ბერლინს მოვშორდე. მაგრამ მატარებელი ხომ არ მომიცდის. ვჯდები ვაგონში. მატარებელი დაიძრა. და კვლავ იწყება ყველაფერი ის, რაც მე უკვე განვიცადე იტალიისკენ მგზავრობის დროს. საზღვრები, საბაჟოები, ნივთების გაშინჯვა—რა მოსაწყენია ყველაფერი ეს! მეორედ გამოვლისას ყველა ეს ამბავი უფრო უსიამოვნო და მომამბეზრებელი გეჩვენება. მე მაინც ვცდილობ—გულგრილობა დავიცვა. მაგრამ ვერ იქნა და ვერ დამშვიდდა ჩემი მეზობელი—გერმანელი, რომელიც თავისი საქმეების გამო მოსკოვს მიემგზავრება. მას აბრაზებს ლიტვისა და ლატვიის პატარა რესპუბლიკების ხილვა. „უყურეთ, უყურეთ“, მეუბნება იგი, „მათ არაფერი თავისი არა აქვთ. აი ჩვენი ვაგონები, აი კიდევ რუსულებიც! მათი არც რელსებია, არც სადგურები! არაფერი თავიანთი მათ არ გააჩნიათ: ყველაფერი ნაპარავია! სატახტო ქალაქი კონოა! აბა რასა ჰგავს ეს? მერე როგორ იქიმებიან! რა თავმომწონედ არიან! შეჭხედეთ თუნდ ამ ოფიცერს. კაცს ეგონება, რომ ის იმპერატორია! მას უფრო მაღლა უჭირავს თავი, ვიდრე ჩვენს ყოფილ Kaiser-ს. როდის მოვლება ბოლო ყველაფერს ამას?“ და კიდევ დიდხანს ლელავდა ჩვენი გერმანელი, სანამ არ დაეძინა. მე მაკინებდა ყველაფერი ეს, მაგრამ არ უარეპყოფ, რომ ბევრი მისი შენიშვნა სამართლიანი იყო. ავილოთ თუნდ ეს თავმომწონეობა. იგი მართლაც რომ კომიკურია. ისინი თითქოს ამ მამალაყინწაობით ცდილობენ დაფარონ თავიანთი შინაგანი სიცარიელე. და ბევრი ამგვარი კომიკური ხაზი შეგიძლიათ შეამჩნიოთ ლიტვისა და ლატვიის ტერიტორიაზე მგზავრობის დროს. საზოგადოდ ძალიან ცოტა რამეს ჰხედავ აქ სანუგეშოს. და, რაც ყვე-

ლაზე უფრო გეცემა ადამიანის თვალში, — ეს უაღრესი სილატაკეა. ავიღოთ თუნდ მანძილი რიგიდან ოსტროვამდე. მგზავრმა რიგაშივე უნდა მოიპარავოს სანოვაგე, რადგან სადგურებზე ხეირიანს ვერაფერს იშოვის. ეს მე ჩემ თავზე გამოვცადე, მხოლოდ რიგაა ძველებურად მოსაწონი. მაგრამ მისაც აკლია ძველი თავისი სიციცხლე და მოძრაობა: ჩემზე რიგამ განგვირგვინებული დედოფლის შთაბეჭდილება მოახდინა. რალაც მოსაწყენობის, მეშინაობის ბეჭედი აზის მას და ამასთანავე გალატაკებაც ემჩნევა. ერთი სიტყვით, რამდენადაც საინტერესოა დასავლეთი ევროპა, მთელი მის მიერ მოცემული შთაბეჭდილების სიჭრელით, იმდენადვე მოსაწყენია გზა ლატვიასა და ლიტვაზე. და სულ იმაზე ფიქრობ, რომ მალე გაოაედეს ეს გზა. მატარებელი კი, თითქოს განზრახ, ნელნელა მიიზღაზნება...

პროფ. დ. უნაძე.

ბერგსონის მონიჯი

„ბერგსონის მსჯელობა აღბეჭდილია შეუსაბამობით და წინააღმდეგობით. ჩვენ მიერ ამ დისკუსიის დროს მათი თეზისი სიძნელე შესაძლებელია ბერგსონმა გააქარწყლოს, როგორც წმინდა სახის აბსტრაქტული და ნაკლული ინტელექტუალიზმის წყალობით შექმნილი წარმოდგენა. ხოლო თუკი ინტიუციამდე აღემაღლდებით და სინამდვილეს ისე შევიცნობთ, როგორც არსებობს, მაშინ ყოველი სიძნელე გაქრება“, ამბობს რადაკრიშნანი ერთ-ერთს თავის წერილში ბერგსონის ფილოსოფიისთვის (Mind, July, 1907, p. 338). ვინც მხედველობაში მიიღებს ბერგსონის ფილოსოფიის თავისებურების, ახალ ფილოსოფიურს ლიტერატურაში გავრცელებულს, განმარტებათ, სრულიად დაგვეთანხმება, თუ რადაკრიშნანის ზემოდ მოყვანილს სიტყვებს ფრიად დამახასიათებლად დავსახავთ. მართლაც და, რას ვხედავთ აქ თუ არა ნათლად გამოთქმულს აზრს, რომ ბერგსონის ძირითადი პრინციპები მართლაც თავის შინაგან წინააღმდეგობას ამკლავებს, და რომ ეს წინააღმდეგობა და უსისტემობა ჰქრება, როგორც კი ინტელექტუალიზმს უარსა ვყოფთ და ინტუიციას მივმართავთ.

აქ საქმე გვაქვს ინტელექტისა და ინტუიციის ურთიერთობისთვის ფრიად თავისებურს შეხედულებასთან. ირკვევა, რომ შემეცნების ამ ორი საშუალების ამგვარი დაპირდაპირება რადიკალურ, დამხმარ ღონისძიებად არის აღიარებული, რომელიც ბერგსონის აზროვნების წინააღმდეგ მიმართულს ყოველგვარ მოსალოდნელ იერიშს უიმედო და უშედეგო განზრახვად აქცევს. მართლაც, რანაირად შეიძლება ინტუიციით მოპოვებული ქეშმარიტების ღირებულების შეფასება, თუ ლოდიკური აზროვნება ამისთვის სრულიად შეუსაბამოა? მაგრამ რას უწოდებთ საზოგადოდ კრიტიკას თუ არა ჩვენი შემეცნებითი მოქმედების რომელიმე შედეგის ცნობიერ შეფასებას! შესაძლებელია თუ არა ისეთი საშუალების გამოჩახვა, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ცნობიერიც იყოს, და ლოდიკურს აზროვნებასთანაც არავითარი კავშირი ჰქონდეს? ყოველს შემთხვევაში ბერგსონის რწმენის თანახმად (და აქ საზოგადოდ მხოლოდ ბერგსონის რწმენაზე ვლაპარაკობთ) საესებით დამტკიცებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ ყოველი ცნობიერი შემეცნებითი მოქმედება ლოდიკური აზროვნების სფეროა. თუ საკითხის ვითარება ამგვარია და ინტუიციისა და აზროვნების ზემოდ დახასიათებული დაპირდაპირება სწორი, ექვი არ არის, რომ ან უნდა სრულიად უკუვავდოთ კრიტიკის ყოველივე უფლება, ან თუ კრიტიკა შესაძლებელია,

ინტუიციისა და აზროვნების აღნიშნული დაპირისპირება უსაფუძვლოდ მჩვენდება ჩვეთვალთ და, მაშასადამე, ინტუიციის ყოველი შედეგი ლოლიკური აზროვნების სფეროში მოვათავსოთ. მეორეს მხრივ, თუ ინტუიციისა და ლოლიკური აზროვნების ურთიერთობა იმ სახისაა, როგორც იგი რადაკრიშნანს წარმოუდგენია, მაშინ ყოველივე ლოლიკური უკულმართობა ინტუიციის სახელით უნდა გაეამართლოთ და ბერგსონის მთელი კვლევა-ძიების დასკვნები, რომელიც ბოლოს და ბოლოს ადეკვატურად წარმოსადგენ ინტუიტურად მოპოვებულს ეყარება, იდეათა უაზრო ვარჯიშობად დაესახოთ.

ბერგსონის საკუთარი შეხედულება ინტუიციისა და ლოლიკური აზროვნების ურთიერთობის ცხადყოფისთვის, ჩვენის აზრით, მკაფიოდ მიგვითითებს პრობლემის ამოცნობის ერთად ერთს შესაძლო მიმართულებას, ყოველს შემთხვევაში არა იმ გეზს, რომელსაც რადაკრიშნანი ხედავს.

უპირველესად ყოვლისა უნდა გვახსოვდეს, რომ ბერგსონის შეხედულების თანახმად, ინტუიციის შემეცნებით მოქმედებაზე ლაპარაკი ზედმეტია, სანამ მას ლოლიკურად მიმართული აზროვნება არ უძღვის წინ: ყოველი შემდეგი ძიება მხოლოდ გონების იძულებით ხდება, ვინაიდან „არსებობს საგნები, რომელთა ძიება მარტო ინტელექტს შეუძლია... ამ საგნებს მხოლოდ ინსტიკტი აღმოაჩენდა, მაგრამ იგი მათ ძიებას ვერას დროს ვერ დაიწყებს“¹⁾ თეორიული აზროვნება გონების სფეროში, მაგრამ მას მიერ თეორიული კეშმარტების ძიება სრულიად უნაყოფო; მხოლოდ ინტუიციის საშუალებით შეიძლება თეორიული კეშმარტების მოპოვება, მაგრამ იგი პრაქტიკული ინტერესების ჯაჭვს ვერ გაარღვევს, თუ მას გონება არ დაეხმარება.

მაგრამ აზროვნებისა და ინტუიციის ურთიერთობა მარტო ამით არ ამოიწურება. ბერგსონის აზრით, ინტუიციის თავისი ნეგატიური გავლენით ლოლიკური აზროვნების წრეში შეიჭრება: იგი სარგებლობს ინტელექტის მექანიზმით, რათა დაგვარწუნოს, რომ ლოლიკური აზროვნება თავისი კატეგორიებით უძღურია მისწვდეს სინამდვილეს: გონების უძღურების აღმოჩენა მხოლოდ ამ გზით შეიძლება (E.V. 193). მაგრამ თუ, ამგვარად, ინტუიციის ლოლიკური აზროვნების ნაკლებობასა და შეუსაბამობას ნათელყოფს, ცხადია, რომ მას არ შეუძლია ისეთი რამ გავეითვალისწინოს, რაც ლოლიკურად სრულიად მიუღებელი იქნებოდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ან თვით ინტუიციის უძღურება აღგვეარებია, ან და ინტუიტურად მოპოვებულის როგორმე გადმოცემის შეუძლებლობა. პირველი არ არის სწორი, თორემ მაშინ ინტუიციის ყოველგვარს თავის შემეცნებით თეორიულს მნიშვნელობას დაჰკარავდა; მაგრამ არც მეორეა სწორი, ვინაიდან მაშინ რითად უნდა გაგვემართლებია ბერგსონის სამწერლო ასპარეზზე მოღვაწეობა!

ცხადია, რომ როლი, რომელსაც ბერგსონი ლოლიკურს აზროვნებას ანიჭებს მცირე მნიშვნელოვანი არ არის; განა ის თვითონ არ ლაპარაკობს, რომ დიდილექტიკა მითომა საჭირო ინტუიციისთვის, რომ იგი არგუმენტებს აძლევს მას და აგრეთვე მისი მონაპოვარის ცნებებში ჩამოყალიბებისა და სხვებისთვის გათვალისწინების შესაძლებლობას-ო!

მაგრამ განა ეს შესაძლებელი იქნებოდა, რომ ინტუიტურად შეძენილ იდეათა ლოლიკური აზრებით გადმოცემა აუცილებლივ ამ გადმოცემულ იდეათ წინააღმდეგობითა და შეუსაბამობით აღბეჭდავდეს?!

¹⁾ H. Bergs n, L'évolution créatrice XV éd. Paris 1914.

ამის შემდეგ ცხადი უნდა იყოს ყველასთვის, რომ არა მხოლოდ მწერლობის ფაქტი და წესი ჩვენი ფილოსოფოსისა, არამედ მისი სიტყვებიც საუკეთესოდ მოწმობენ თუ რამდენად დაშორებულია იგი იმ აზრს, რომ ვითომ ინტუიტიური სულიერი მოქმედების შედეგების ლოლიკურად წარმოსადგენი ფორმით გადმოცემა და დამუშავება პრინციპიალურად შეუძლებელი იყოს. ჩვენის აზრით ბერგსონის შეხედულება შემდეგნაირად უნდა განვმარტოთ: აზროვნება თავისი მიზნით აბსოლუტისადმი არის მიმართული, მაგრამ მას ვერ მიადევს. ინტუიციაც კი, რომელმაც თავისთავად არაფერი იცის აბსოლუტის, მისწვდება მის წარმოსადგენ ფორმას, როგორც კი ლოლიკური აზროვნება ამის საბაბს მისცემს; შეასრულებს რა ამას, მხოლოდ იმავე ლოლიკური აზრების საშუალებით მოგვცემს მის სურათს. ხოლო აქ სახიფათოა გონებამ ინტუიტიურად შეძენილის საზღვრები არ გადალახოს, რასაც მართლა ვხედავთ როგორც კი ლოლიკური აზროვნება საკუთარ ფეხებზე დაყრდნობას მოისურვებს; მაგრამ ეს გარემოება ლოლიკური განხატების პრინციპიალურს შეუფერებლობას როდღე მოწმობს, არამედ მისთვის ინტუიციის განუწყვეტლივი დახმარების საჭიროებას; თუ გონება წინააღმდეგობასა და უსისტემობაში გაება, ეს იმის მაჩვენებელია, რომ მან ინტუიციით მოპოვებულის ნიადაგი დასტოვა და სკდილობს აბსოლუტს თავისი საკუთარი ძალებით მისწვდეს. მაშინ, ცხადია, კვლავ უნდა ინტუიციას დაეუბრუნდეთ, რათა იდეათა მერყეობას თავი დავალწიოთ. ინტუიციისა და გონების ურთიერთობის ამგვარი განმარტება ნათელსა ჰყენს ინტუიტიური ფილოსოფიის დარგში კრიტიკული მსჯელობის შესაძლებლობის პრობლემას. როდესაც ლოლიკურს აზროვნებას აბსოლუტიური ინტუიტიური შემეცნების დედა-გული ამოძრავებს, როდესაც იგი ყოველს ნაბიჯზე მისვე იმპულს ემორჩილება, მაშინ, შეგვიძლია დარწმუნებულნი ვიყვიოთ, რომ იგი ნამდვილი საქმის ვითარების სურათის გადმოცემას შესძლებს. მეორის მხრივ კი, თუ ლოლიკური მსჯელობით აბსოლუტის გათვალისწინების ცდა წინააღმდეგობისა და უაზრობის გარდა არაფერს გვაძლევს, ეს უნდა ან ინტუიციის ნაკლს ან მის სისუსტეს მივაწეროთ, ყოველ შემთხვევაში არა აბსოლუტის სფეროში ინტუიტიურად ნახულის გადმოცემისთვის ლოლიკური აზროვნების პრინციპიალურს შეუსაბამობას.

ამგვარად ცხადია, რომ ინტუიტიურად შეძენილის გადმოცემა პრინციპიალურად შეუძლებელი არ არის და მაშასადამე ყოველივე წინააღმდეგობა და შეუსაბამობა მუდამ თვით იდეათა ნაკლულებს ამკლავებს. ამიტომაც შეცთობა იქნებოდა ბერგსონის პოზიტიური შეხედულებანი ლოლიკურად უაზროდ დაგვესახა, ხოლო ინტუიციის სახელით გაგვემართლებია. ვგაქვს თუ არა ნამდვილად რაიმე საბაბი ბერგსონის განწყობილება მონიზმის პრობლემისადმი წინააღმდეგობით და შეუსაბამობით სავედ ალვიაროთ? ღირსაღსანიშნავია, რომ, როგორც სჩანს, სწორედ ეს პრობლემა ყველაზე მეტს გაუგებრობას ჰბადებს: შტეინბერგენს ჰსურს ბერგსონის ფილოსოფიაში მკათფიო დუალისტური მიდრეკილება აღმოაჩინოს; რადაკრიშნანი აქ დუალისტური და მონისტური ტენდენციის უშედეგო ბრძოლის სანახაობას ხედავს, სახელდობრ: ერთი შეხედვით, თითქმის დუალიზმი სინამდვილის ერთად-ერთი ბრძანებელი იყოს; შემდეგ კი ირკვევა, რომ იგი მოწოდებულია მონიზმს თავისი ადგილი დაუთმოს;

ხოლო ნათლად სჩანს, რომ დუალიზმი პრინციპიალურად უძღურია ეს მოთხოვნილება დააკმაყოფილოს. როდესაც ბერგსონის აზროვნებას ითვალისწინებ, შერთლაც იძულებულნი ხდები, აღიარო, რომ სწორედ ეს დუალისტური ტენდენციაა, რაც მას თავისებურ იერს აძლევს.

„Données immédiates de la conscience“-ის მთავარი პრობლემა ნების თავისუფლების შესახებ ცხადყოფს იმ ძირითად, წინააღმდეგობას, რომელიც დროისა და სივრცის, მატერიისა და სულის შორის გადაუვალი უფსკრლის სახით არსებობს. „Matière et mémoire“ მიმართულია არა ამ წინააღმდეგობათა შერიგების, არამედ მათი განმძაფრებისა და გაღრმავებისადმი. მხოლოდ „Evolution créatrice“-ში ხედავთ ამ წინააღმდეგობის შესუსტების პირველს ცდას ონტოლოგიური პრინციპის საშუალებით, რომელიც მოწადინებულია გამოცდილების მოპირდაპირე პოლიუსები სინტეტიურად შეადგლოს. მაგრამ ამავე დროს აქაც საგრძნობი სიმტკიცის მომენტებს ვხვდებით, რომელიც წინანდელ შრომების დუალიზმს კვლავ საფუძველს უმზადებს. რანაირია მატერიის და სულის არსებითი თვისება? ვულგარული დუალიზმი, რომელიც ინტელექტუალისტური გამოცდილების ზედაპირს კმაყოფილდება, მატერიისა და სულისთვის დამახასიათებელ თვისებათა სასტიკ განსხვავებას მიუთითებს, სახელდობრ: მაშინ როდესაც იქ, ნივთიერებაში განფენილი კონტინუუმის სამყაროს სკვრეტს, აქ სულიერობაში განუფენლობას აცხადებს უმთავრეს მომენტად. თუ ამ დაპირდაპირებას არ გავალრმავებთ და ვრცეულობისა და დროულობის განსხვავებას არ დაუკავშირებთ, მაშინ ნამდვილად მივიღებთ იმას, რითაც რეალობის ორი პოლიუსი უნდა დახასიათებულ იქმნეს. ამასთან ერთად მატერია დახასიათდება როგორც კვანტიტატური, სული კი როგორც კვალიტატური. თუ ამას მატერიალურის აუცილებლობასა და კანონშეწონილებას, ხოლო სულიერის თავისუფლებას დაურთავთ, საბოლოოთ ნათელსა ვყოფთ მატერიისა და სულის შორის არსებულს განსხვავებას. თუ ამ დაპირდაპირებულ თვისებათა კვლევას გავალრმავებთ, მყისვე დაეინახავთ, რომ ხსენებულ თვისებათა დაპირდაპირება ვრცეულობასა და დროულობას, პასივობასა და აქტივობას, შემოქმედებით თავისუფლებასა და თვითმყოფ მექანიზმს შორის არსებულს მკაცრ ანტოგონიზმად გარდაიქმნება. ვასაგებია ამიტომ, რომ ბერგსონი მატერიასა და სულს შორის არსებულ წინააღმდეგობას ამ ორი პრინციპის წარუხოცველს მტრულ განწყობილებას უკავშირებს.

როგორც კი გავითვალისწინებთ თუ რა მნიშვნელობა აქვს ზრდისა და შემოქმედებითი ევოლუციის იდეას ბერგსონის ფილოსოფიაში, ჩვენს წინაშე აღიმართება საკითხი, თუ სად უნდა ვეძიოთ ის არე, სადაც ევოლუციის პროცესში მატერიისა და სულის წინააღმდეგობა იბადება. (ცხადია, რომ ინდივიდუალური ცხოვრება, „მე“-ს ზრდა და განვითარება არარაობა იქმნებოდა, რომ მატერიისა და სულის შორის ანტაგონიზმი არ არსებობდეს: განა მართალი არ არის, რომ ჩვენს საკუთარს სრულყოფას იმ დაბრკოლებათა დაძლევათ ვპოულობთ, რომელთაც მატერია გვიმზადებს? მატერია უნდა ინდივიდუალური არსებობის ევოლუციის შესაძლებლობის უცილო წინამძღვრად ჩაითვალოს. თუ საზოგადოდ ცხოვრებას თვალს გადავავლებთ, აქაც მატერიისა და სულის შორის იმავე ბრძოლას შევ-

ხედვით, ხოლო აქ იგი კოსმიური მნიშვნელობის საფეხურს აღწევს. ცალკე არსთა და მათი ევოლუციის დეტალური შესწავლის საშუალებით ბერგსონი ზოგად მსოფლმხედველობას ასაბუთებს, რომლის მიხედვითაც სიცოცხლე მატერიის საწინააღმდეგოდ მიმართულ შემოქმედებით ნაკადათ უნდა დაისახოს. „უხეში მატერიის წინააღმდეგობა ის დაბრკოლებაა, რომელიც უნდა დაძლეულ ყოფილიყო უპირველესად“ (Ev 117). სიცოცხლის შემდეგი განვითარება მას სულის მატერიაში შეჭრის შეუხერხებელ პირობესად ეჩვენება: „...მთელი ცხოვრება წარმოგვიდგება მისწრაფებად, რომელიც იხწყის ენერჯიას თავი მოუყაროს და შემდეგ იგი მოქნილს, ცვალებად არხებში დაჰფანტოს და მათ განაპირას ზღვარდაუდებელი, მრავალფეროვანი საკუთარი მუშაობა აწარმოვოს. აი ერთის დაკვრით რის მოპოვება სურს მატერიაში შეჭრილს ცხოვრების სწრაფვას“ (Ev. 275). მასი (სულის) სწრაფვა მუდამ მიმართულია ისეთა ორგანოს მოწყობისადმი, რომელიც „ნამდვილი განუსაზღვრებლობის აუზი“ შეიქმნებოდა. — მოკლედ, მატერია ევოლუციის აუცილებელ პირობად არის ცნობილი, უიმი-სოდ ცხოვრება არ იქმნებოდა.

III

მაგრამ თუ მატერიისა და სულის კონტრაქტი ევოლუციის ცნებისთვის მართლაც ეგზომ მნიშვნელოვანია, სჩანს, რომ ან უნდა სრულიად უქუჟავდოთ ევოლუციის ცნება ან და მკავიოთ გამოთქმული დულაიზმი მივიღოთ. ბერგსონი არც ერთსა და არც მეორეს არ ჩადის: იგი გარკვეული კნდალობის ფილოსოფიის ნიადაგზე რჩება და სწორედ ამის გამო დულაიზმი საფუძვლიანად შერყულად მიიწინა. ამის შემდეგ, თითქოს მას მხოლოდ ერთი გზა-ლა დარჩენაა — მონიზმის ცნობა. მაგრამ აქ კვლავ ახალი ამოცანა წამოაჭყვებს თავს, ან ორ დაპირდაპირებულ პრინციპის შერიგება ან და მესამე პრინციპის გამოჩნება, რომელსაც ორთავე ეყრდნობა. მკაფიოდ აღბეჭდული სპირიტუალისტური ტენდენციის გამო სულის მატერიათ შეცვლა ბერგსონისათვის სრულად მიუღებელია: მატერიალიზმი მას პრობლემის ამოცნობისათვის არ გამოადგება; მაგრამ ეს სრულიადაც არ მოასწავებს, ომ ამგვარი მნიშვნელობა წმანდა სპირიტუალიზმს შეიძლება მიეწეროს. სული მისთვის ხომ შემოქმედებითი ევოლუციაა. მაგრამ უკანასკნელი მატერიის წინააღმდეგობას მიგვიითებებს: სული უმატერიოთ არ არსებობს. ამგვარად საჭიროა ორივე მოწინააღმდეგე პრინციპი მესამეს დაუსჯეშროთ, რაც არც მატერია და არც სული, მაგრამ რაც ორივეს საფუძვლად უდევს. როგორც ვიცით, ბერგსონი ამ პრინციპს „ზეცნობიერებას“ უწოდებს: „თუ ჩვენი ანალიზი სწორია, ამბობს ის, ცხოვრების სათავეში სდგას ცნობიერება ან ზეცნობიერება.“ მისთვის სულის და მატერიის პირველწყარო რეალობის ამ დასაბამ პრინციპშია მოთავსებული. მაგრამ აქ იბადება საკითხი, როგორ უნდა აფხანათ, რომ ზეცნობიერება, რომელიც მას არავითარს წინააღმდეგობას არ ხედება, თავის წინააარს ავითარებს, ევოლუციაში შლის. ბერგსონმა ხომ მატერია ევოლუციის შესაძლებლობის აუცილებელ წინამძღვრად გამოაცხადა და მეორე მხრე კი იგი (მატერია) ზეცნობიერებიდან გამოიყვანა! ამაზე რა დაკრიშნანი სრულიად სამართლიანად

შენიშნავს: „ჩვენ ვკითხულობთ თუ დასაბამ ზეცნობიერებისა ან პირველ ყოფილი სულისთვის შესაძლებელია ცხოვრებით ან მატერიით ცხადყოფა, უცხო ძალის არსებობის გარეშე, რატომ არ შეგვიძლიან ვთქვათ, რომ ცხოვრება დედა-მიწის ზურგზე ამგვართვე სწარმოებს? თუ ზეცნობიერება ცალკე ტოტებს აღმოაცენს, ყოველი დამაბრკოლებელი მედიუმის გარეშე თავის ევოლუციას გამოსქედს, რატომ უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ პლანეტის ცხოვრების ევოლუცია დამაბრკოლებელ წინააღმდეგობას საჭიროებს, რათა იგი მთელი თავისი შესაძლებლობით გამოჩნდეს.“*)

ექვი არ არის, ამ სიძნელის დაძლევა დუალისმიკენ დაბრუნებას მოითხოვს, რათა ამ გზით ევოლუციის შესაძლებლობა დასაბუთდეს. მე ვფიქრობ, სწორედ ეს გარემოებაა, რომ ბერგსონის კრიტიკოსთა ცნობიერებას განსაზღვრულ მიმართულებას აძლევს, როდესაც იძულებულად გრძნობენ თავს, ბერგსონის ფილოსოფიაში ცხადი დუალისტური მიდრეკილება დადასტურან.

როგორც „Matière et mémoire“, აგრეთვე განსაკუთრებით „Evolution créatrice“-ში ბერგსონი ხსენებულს პრობლემას დეტალურად განიხილავს; ირკვევა, რომ როგორც მატერია აგრეთვე სულიც უნდა თავისებურ მოძრაობად წარმოვიდგინოთ, სახელდობრ: ორ ისეთ მოძრაობად, რომელნიც ერთმანეთს არსებითად ეწინააღმდეგება. მაგრამ თუ აქ ორს ერთმანეთის წინააღმდეგ მებრძოლ მოძრაობას დავინახავთ, მაშინ მართლაც იძულებული ვიქნებით კვლავ დუალიზმს დაუბრუნდეთ. ბერგსონს თითქოს ჰსურს მატერია თავისი რეალობა სრულიად წაართვას, ვინაიდან ზგი მას ნეგატიურ მოძრაობად აქვს წარმოდგენილი: „ცხოვრება მოძრაობაა, მატერია უკუმოძრაობაა;“ იგი თავს იჩენს, სადაც კი რეალობის პოზიტიური მოძრაობა შეჩერდება. „მატერია დამოუკიდებელი მოძრაობა არ არის, არამედ ცხოვრების აღმართი მოძრაობის უბრალო უკუბრუნება.“ ეს გარემოება, ბერგსონის კრიტიკოსთა აზრით, საკმარისად მოწმობს, რომ ბერგსონმა, რომელიც მატერიას უბრალო ილიუზიათ სთვლის, არ ძალუძს გამოირკვიოს თუ რანაირად შეიძლება ერთი პოზიტიური პროცესისკან მეორე, აგრეთვე პოზიტიური, მართალია წინააღმდეგი ნიმართულების, მაგრამ მაინც პოზიტიური პროცესის წარმოშობა.

ამგვარად, საქმის მდგომარეობა ასე იხსება:

1. ყოველი ევოლუცია ჰგულისხმობს მატერიის არსებობას.

2. რეალობის პირველადი პრინციპი ზეცნობიერებაა, რომელიც მატერიას არა უკან, არამედ წინ უძღვის და ამის გამო ევოლუციის შესაძლებლობას ვერ ასაბუთებს.

3. სული პოზიტიური მოძრაობაა; მატერია კი, მართალია, პოზიტიური მოძრაობა არ არის, მაგრამ მაინც პოზიტიურ პროცესათაა წარმოდგენილი, რაც უნდა წინააღმდეგობად ჩაითვალოს.

ვინც აღნიშნულ დებულებათ გაიზიარებს, მას თითქმის არავითარი უფლება არ ექნება, მათი შედეგები უარჰყოს: მაშინ ბერგსონის მიერ მონაზმის პრობლემის გარკვევა მართლაც უნდა სრულიად გაბათილებულად აღვიაროთ. საკით-

1) Mind. p. 336, 103. 1907.

ხის გადასაქრელად უკეთესი იქნება, თუ ამ დებულებათა ანალიზის დროს სწორედ ბერგსონის აზროვნების ძირითად ტენდენციით ვიხელმძღვანელებთ. სხვა მხრივ ბერგსონის ჩვენი პრობლემისადმი ნამდვილი დამოკიდებულება ჩვენთვის განუფანტველ ბურუსში დარჩება.

IV.

უწინარეს ყოვლისა უნდა ხაზგასმით აღვნიშნოთ, რომ მას, ვისაც ბერგსონის მატერიის კონცეპციაზე საფუძვლიანი მსჯელობა ჰსურს, მუდამ თვალში მისი მსოფლმხედველობის ევოლუციონისტური იერი უნდა იქონიოს. მაშინ სრულიად ნათელი შეიქმნება, რომ არც მატერიას და არც სულს, როგორც განცალკევებულს, თავიანთი არსებითი თვისებით დამთავრებულს რეალობას არ უნდა შევხედოთ. თუ ამ პრინციპებს ერთმანეთს უპირდაპირებთ, მხოლოდ როგორც ევოლუციის მიმართულების სხვადასხვა მიდრეკილებას და არა მის პროცესში განცალკევებულ სხვადასხვა საგანს და მოვლენას. თუ მატერიას თავისი არსებითი თვისებით ჰომოგენური სივრცის ცნების წრეში მოვათავსებთ, ეს მხოლოდ იმ აზრით, რომ აქ ლაპარაკია არა სრული გაიგივების, არამედ მარტოოდენ იმ მიმართულების ნიშნებისთვის, რომელიცენაც მატერიალობის განვითარება იხრება. ამგვარად ჰომოგენური სივრცე უნდა დაუბოლოვებლად მიზიდველ და არასდროს სრულიად მისაღწევ უკიდურეს საზღვრად დავსახოთ. მატერია და ჰომოგენური სივრცე არასდროს ერთმანეთს არა ჰფარავენ და მატერიის ზემოდ ნახსენები თვისებანი მხოლოდ-ღა დაახლოებითობისა, ეგებისობის ნისლში იკარგებიან. „მართალია მატერია ჰომოგენური სივრცისკენ ისწრაფის, მაგრამ მის საბოლოოთ ვერასდროს ვერ აღწევს“. (Ev. creat. 177.) გარკვეულობას და მკაფიო საგნობრიობას მატერიას მხოლოდ ინტელექტი ანიჭებს. როდესაც მას თავის ჰომოგენური სივრცის ქსელს გადაათარებს.

თუ ინტუიტურად მატერიის გაგებას შევცდებით, თვალწინ სულ სხვა სურათი წარმოგვიდგება: „თუ გავითვალისწინებთ მატერიას, რომელიც პირველად სივრცეში ვეერვება, დაეინახავთ, რომ რამდენადაც მეტს ვაკვირდებით, იმდენად მისი, ჩვენის აზრით, შეკოწიწებული ნაწილები ერთმანეთში შეიჭრება და ყოველი მათგანი განიცდის მთელის მოქმედებას, რომელიც, მაშასადამე, მათშია ამ თუ იმ სახით წარმოდგენილი. ამგვარად, მართალია, მატერიის გაშლა სივრცის მიმართულებით სწარმოებს, მაგრამ იგი მას სავსებით ვერ აღწევს“ (Ev. creat. 226) და ეს კი იმას მეტყველებს, რომ მართალია, მატერია თავისი ტენდენციით სულისადმი აბსოლუტურად დაპირდაპირებული გვეჩვენება, მაგრამ ნამდვილად მასთან რაღაც საერთო რამ აქვს.

თუ ეხლა სულს განვიხილავთ, დაეინახავთ, რომ იგი არსებითად მხოლოდ შემოქმედებითი თავისუფლების სახით წარმოგვიდგება, რომელსაც მატერიის განყოფილება და ნაწილთა შეკოწიწებასთან არავითარი დამოკიდებულება არაა ქვს.

იგი წმინდა ხანიერობაა, მასთან ვრცელულობას საქმე არა აქვს. მაგრამ ეს აბსოლუტური კონტრასტი სულსა და მატერიას შორის მხოლოდ პრინციპიალურად არსებობს, სინამდვილეში კი საქმე მარტოოდენ ტენდენციებთან გვაქს. სულიერი ცხოვრება წმინდა ხანიერებად მხოლოდ იშვიათად ცხადდება: „მომეტებულს შემთხვევაში ჩვენი ნამდვილი „მე“-ს გარეშე ვცხოვრობთ. ჩვენ მხოლოდ

ჩვენი საკუთარი „მე“-ს ლანდს, ჩრდილს ვამჩნევთ, რომელსაც წმინდა ხანიერება ჰომოგენურ სივრცეში ისვრის.“ ამგვარად, ჩვენი არსებობა უფრო სივრცეშია განფენილი, ვიდრე დროში. ჩვენ უფრო გარე სამყაროსთვის ვცხოვრობთ, ვიდრე ჩვენთვის. წუთები, როდესაც ჩვენს თავს შევიცნობთ, იშვიათია და ამიტომ იშვიათადაა ვართ თავისუფალი. უქვევლია, რომ თუ მატერიაში რასმე სულიერი-სას აღმოვაჩინებთ, სულშიც აგრეთვე რასმე მატერიალურს ვპოვებთ. წმინდა მატერია და წმინდა სულიც ტენდენციით უნდა იქმნეს წარმოდგენილი. ვერც მატერიის და ვერც სულს საბოლოოდ დამთავრებულ და გამიჯნულად ვერ დავსახავთ. აზრი, თითქოს ყველაფერი არსებული ერთხელ და სამუდამოდ მოკცმულია—რაც დასაბამით არსებული მრავალფეროვანი მატერიის ანუ ღვთაების სახით შემოქმედებითი აქტის მიღებას გვაკლებს—ბერგსონის აზრით ცრუ რწმენაა, რომელიც სამუდამოდ გამომზღვრებულ და უარყოფილ უნდა იქმნეს რეალობა უფრო ორგვარ ტენდენციით გვეცხადება და არა ორ განსხვავებულ დასაბამით განსაზღვრულ პრინციპად, რომელიც მატერიალობისა და სულიერობის დუალიზმის მყარ საფუძველს ჰქმნის.

მაშ, შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ საქმე განსაზღვრულ პრინციპთა დუალიზმთან კი არა გვაქვს, არამედ ერთმანეთისადმი დაპირდაპირებულ ტენდენციებთან. ამგვარად სჩანს ბურგსონს ჰსურს ჩვეულებრივს დუალიზმს შეებრძოლოს, რათა, თუნდაც სხვა ნიღაბით, მას უკეთესი შემავლობა განუმზადოს. მაგრამ მაშინ სრულიად წარმოუდგენელი იქნებოდა ჩვენს ხეცნობიერებაში ორი, სასვებით განსხვავებული, ტენდენციის შეთავსება. მოსალოდნელია მაშინ საქმე სპინოზას სუბსტანციის ანალოგთან გვექნებოდა, რომელიც აგრეთვე აზროვნებისა და განფენილობის დაპირდაპირებული ატრიბუტებით არის აღჭურვილი. მაგრამ უფრო დეტალური დაკვირვება არსებითად სულ სხვა მდგომარეობას ამჟღავნებს. რა გვაქვს ტენდენციად წარმოდგენილი, როდესაც იძულებული ვართ სინამდვილე მისვე ორგვარობას დაუკავშიროთ? ბერგსონის ინტუიტიური ფილოსოფიის თანახმად ამ პრობლემის გახსნასაც უნდა ინტუიციის გზით შევეცადოთ: „რაც უფრო მეტად დაუახლოვებთ ჩვენს პროგრესიულს განვითარებას წმინდა დროულობას, მით უმეტესად ვგრძნობთ, რომ ჩვენი არსების სხვადასხვა ნაწილები ერთმანეთს ერთვის და ხდება მთელი ჩვენი პიროვნების კონცენტრაცია ერთ წერტილად. უკეთესია ერთ წამახულად, რომელიც მომავალა შეეთავსება და მარად კვდის მას. ეს არის ცხოვრება და თავისუფალი მოქმედება. პირიქით, მოქმედების მაგიერ, ვიოცნებოთ. ჩვენი „მე“ მყისვე განიზნევა; აქამდე ჩვენთვის გახსოვდელი იმაჟღერდა შედრელებული ჩვენი წარსული, ურთიერთ გარე-მსობოლ, ათასსა და ათათასს მოვარებად იშლება, რომელიც უამდენდაც მეტს გამყარდებიან, იძიდენად ურთიერთ-შეკრას იუარებენ. ამგვარად, ჩვენი პიროვნება კვლავ სივრცისკენ მიიმართება“ (E.v. 219). ან და კიდევ: როდესაც პოეტი თავის ლექსებს მიკითხავს, შემოძლია საკმაოდ დაინტერესებული ვიყო მისი პიროვნებით, რათა მისი აზრებით განვიმსჯელო, მის გრძნობათ შევეთავსო და მის სიტყვებში და ფრაზებში გაბნეული მარტივი მდგომარეობა განვახლო. ამ დროს მე თანაუგრძნობ მის შთაგონებას, მას მივსდევ უწყვეტი მოძრაობით, რომელიც თვით შთაგონების მსგავსად განყოფილი აქტია. მაგრამ საკმარისია ჩემი ყურადღება შევამჩირო, მოვადუნო ის, რაც ჩემს შორის განსხიარული იყო, რომ აქამდე გრძნობაში ჩაგებულ ბგერათ თავიანთი თანამიმდევრობითი მატერიალური კათობა დაჰკარგონ“ (E.v. 228). მოკლედ, ყველგან, სადაც კი, სულიერს

ცხოვრებაში ხსენებული ორი ტენდენცია იჩენს თავის, იმავე დროს ვამჩნევთ, რომ აქ საქმე გვაქვს მხოლოდ სულის დაძაბულობის მოდიფიკაციასთან: თუ იგი კონცენტრირულია, ფიზიკური ცხოვრება თავისუფალ, მთლიან, მოძრავ პროცესად გაიშლება; თუ იგი ცოტაოდნად ირღვევა, მისვე მატერიალობისადმი ტენდენცია აღმოჩნდება. ამგვარად „ვრცეულება სხვა არაფერია თუ არა დაძაბულობის შეწყვეტა. ცხადია აგრეთვე, რომ მატერიისა და სულის დუალიზმის საფუძველი ტენდენციითა ორგვარობა მხოლოდ დაძაბულობის, თავისთავად რელატიურს, ბუნებას უნდა დაუკავშიროთ. დაძაბულობა ხომ ცნებაა, რომელიც აუცილებლივ თავისთავად ცვალებას, სახელდობრ ხარისხოვანს ცვალებას ჰგულისხმობს. თუ ზეცნობიერებას სინამდვილის ონტოლოგიურ პრინციპად აღვიარებთ, თავისთავად ცხადი შეიქმნება, რომ იგი ორი ტენდენციით არის აღჭურვილი; ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მისი სწრაფვა აუცილებლად დაძაბულობის ხარისხოვანია.“*)

ეხლა ნათლად სჩანს, რომ ზემოდ აღნიშნული აზრები, რომელსაც დუალიზმის პრობლემის განუვალლობას ამყარებდნენ, თავის მნიშვნელობას ჰკარგავს ამის შემდეგ აზრი აღარა აქვს ლაპარაკს, რომ რეალობის დასაბამითი პრინციპი (ზე-ცნობიერება) მატერიას უკან კი არა, წინ უძღვის და, ვინაიდან მატერიის წინააღმდეგობის გაჭეუვ ევოლუცია შეუძლებელია, იგი (ე. ი. ევოლუცია) დაუსაბუთებლად რჩება. მაგრამ წინ თუ უკან მდევარი მატერიისთვის მხოლოდ მაშინ გვექნებოდა ლაპარაკის უფლება, თუ რომ იგი განსაზღვრულ რეალობად იქნებოდა წარმოდგენილი. ხოლო ზეცნობიერება, რომელიც აუცილებლივ დაძაბულობის მოდიფიკაციის ცნებას შეიცავს, არც წმინდა სულიერია და არც მატერიალური, როგორც დაძაბულობის ხარისხი იგი აგრეთვე მატერიალურია, როგორც სულიერი, სახელდობრ: დაძაბულობის უმაღლეს ხარისხთან შედარებით იგი მატერიალურია, მაგრამ შედარებით მის უფრო მდაბალ ხარისხთან—სული რი. მოკლედ, დროს ყოველს წერტილში რეალობა ერთსა და იმავე დროს სულიერიც არის და მატერიალურიც, ვინაიდან იგი ამა თუ იმ ხარისხით არის დაძაბული. აგრეთვე აზრი არ აქვს მსჯელობას წმინდა სულიერობისა თუ წმინდა მატერიალობისთვის, ვინაიდან წმინდა სულიერობა აბსოლუტურს დაძაბულობას ჰგულისხმობს; მაგრამ აბსოლუტური დაძაბულობა წარმოუდგენელია, რადგან დაძაბულობა „ინტენსიური“ და მაშასადამე აუცილებლად რელატიური ცნებაა. რაც შეეხება წმინდა მატერიალობას, მისი შესაძლებლობისთვის არსებითად სხვა არა ითქმის რა, ვინაიდან წმინდა მატერიალობა დაძაბულობის სრულს მოსპობასა ნიშნავს, ე. ი. რეალობის და, რასაკვირველია, მასთან ერთად მატერიალობის სრულს მოსპობას.—ამგვარად ვხედავთ, რომ ბერკსონის ინტუიტივიზმს ვულგარულს დუალიზმთან ან მონიზმთან შეერთო არა ქვს რა და სიძნელები, რომელთაც სპინოზა და ლაიბნიცი ესოდენი გონება-მახვილობით ებრძოდნენ, მხოლოდ აბსოლუტურ-ინტელექტუალურ თვალთახედვის შეზღუდულებას უნდა მივანებოთ. ევოლუციონისტური და ინტუიტიური თვალსაზრისთვის, მგონია, შესაძლებელი უნდა იყოს თავისებური პრინციპის მიღება, რომელიც დუალი ტენდენციის ცნებას შეიცავს და ამით ვულგარული დუალიზმისა და მონიზმისაგან დაარჩენილ სიძნელეთა და ცრუ პრობლემათ ნიადაგს გამოაცილს.

*) შეად. დ. უხანაძე, ბერკსონის ფილოსოფია, გვ. 237 და შემ. ტფილისი 1920.

წიგნიერების

ივ. ჯავახიშვილი.

ქართული დამწერლობათამცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია.

პრეტფ. გრიგოლ ფილქოშვილის ძეგ
ქართულს დაუბრუნა ლტოპ პატივისცემითა
და სიყვარულით ამ ჩემ მტოზას.

წ ი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ლ ბ ა .

წინამდებარე გამოკვლევა „ქართული დამწერლობათამცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“ დაწყებული მქონდა 1914 წ., როდესაც პეტერბურგის უნივერსიტეტში ქართული ეპიგრაფიკის კურსის კითხვას შევეუდეთი, მაგრამ შევსებული და დამთავრებული მაქვს 1918—1921 წ.წ. ჩენი უნივერსიტეტის გახსნის შემდგომ, სადაც ამ ხნის განმავლობაში სხვათა შორის ქართული პალეოგრაფიის კურსსაც ვკითხულობდი. ეხლა ეს გამოკვლევა იბეჭდება. ქართული სიგელთა-მცოდნეობის ანუ დიპლომატიკისა და ქართული საფას-საზომთა-მცოდნეობის ანუ ნუმიზმატიკა—მეტროლოგიის წიგნების მსგავსად ეს ქართული დამწერლობათამცოდნეობის წიგნიც ჩემი შრომის „ისტორიის მიზნისა დამეთოდების“ მესამე-წიგნის იმ ნაწილად მაქვს განკუთვნილი, რომელიც საისტორიო მეცნიერების დამხმარე დარგებს ეხება.

ამ ქართული პალეოგრაფიის შესახებ ჩემ შრომას ვუძღვნი ცნობილ ქართველ ელინისტსა და განთქმულ პალეოგრაფს პროფ. გრიგოლ ფილქოშვილის ძეს წერეთელს, რომელიც ჩენს უნივერსიტეტს ამშვენებს და ჩენი მეცნიერების აღორძინების მონაწილეა.

ტფილისი — 1925, 9 თვე.

თავი პირველი.

პლემერაჟიული სოფნის მიჯანი და თანამედროვე მიღწეულთანი.

წერის ხელოვნებას ქართულად დამწერლობა ეწოდებოდა და ამიტომ ამ ძველ ქართულ ტერმინზე დამყარებული დამწერლობათამცოდნეობა მნიშვნელობით ევროპიულ მეცნიერებაში მიღებულ პალეოგრაფიას უდრის. დამწერლობათამცოდნეობის მიზანსა და დანიშნულებას წერილობითი ძეგლების გარეგანი, ნივთიერი მხარის შესწავლა შეადგენს: მათი საწერი მასალისა და ასოთა მოხაზულობის გამოკვლევა, ნაწერის წაკითხვა და დაფასება-განსაზღვრა აქვს ნაკისრები. რათგან წერილობითი ძეგლები ხშირად დაზიანებული და უთარილოა ხოლმე, პალეოგრაფიას ანუ დამწერლობათამცოდნეობას ამგვარი ძეგლების ქრონოლოგიურად განსაზღვრა და დათარიღებაც უხდება. ამ მოთხოვნილებამ თავისდათავად დამწერლობის განვითარების ყველა საფეხურების, მისი ისტორიული თავგადასავლის შესწავლას ზელი შეუწყო და ამ სამეცნიერო დარგის უპირველეს, არსებით მოვალეობად გახადა. ასეთი მიზნის მქონებელს რასაკვირველია მას თვით დამწერლობის წარმოშობის საკითხიც თავისი კვლევა-ძიების ქვაკუთხედად უნდა გაეხადა.

თუ იმ გარემოებას გავითვალისწინებთ, რომ კაცობრიობის უტყუარი, ზედმიწევნითი ისტორია მხოლოდ დამწერლობის გაჩენის შემდგომ იწყება და ამა თუ იმ ერის წარსულის ნამდვილი თავგადასავლის მარტო წერილობითი ძეგლების შესწავლის დახმარებით შეიძლება, დამწერლობათამცოდნეობის დამხმარე სამეცნიერო დარგის უაღრესი მნიშვნელობა ყველა საისტორიო მეცნიერებათათვის ცხადი შეიქმნება: ისტორიისა, მწერლობის, ხელოვნებისა, ენათმეცნიერებისა, სამართლისა და ეკონომიური ისტორიისათვის წარმოებული კვლევა-ძიების აუცილებელი პირველი საფეხურია. ამიტომ არის, რომ პალეოგრაფიას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა ჰქონდეს მიქცეული და ზოგიერთ დარგთან, როგორც მაგ., სიგელთამცოდნეობასთან, ასე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული.

დამწერლობათამცოდნეობის სამეცნიერო კვლევა-ძიების ნამდვილი დამწყებელი გამოჩენილი ფრანგი მკვლევარი *Mabillon*-ი იყო, რომელიც თავის 1681 წ. გამოსულ შესანიშნავ შრომაში დიპლომატიკის ანუ სიგელთამცოდნეობის შესახებ „*De re diplomatica libri VI*“, მეოთხე თავში საწერი მასალისა და დამწერლობის სხვადასხვა სახეობას არკვევდა. მაგრამ მამილონს ამ სამეცნიერო ცოდნისათვის არავითარი განსაკუთრებული სახელი არ შეუქმნია, პალეოგრაფიის ნამდვილი დამაარსებელი და მომნათველი მეორე გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერი *Montfaucon*-ი იყო, რომელმაც 1708 წ. გამოაქვეყნა თავისი დიდებული ნაწარმოები „*Palaeographia graeca sive de ortu et progressu litterarum*“ ბერძნული პალეოგრაფია ანუ ასოთა წარმოშობისა და განვითარების შესახებ.

მე-XIX ს. პირველ მეოთხედამდე დამწერლობათამცოდნეობა მაინც სიგელ-თამცოდნეობასთან ანუ დიპლომატიკასთან იყო მჭიდროდ დაკავშირებული და რათავ ამ უკანასკნელი სამეცნიერო დარგის შესახებ უკვე იბეჭდება ჩემი გამოკვლევა „სიგელთამცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა საზოგადოდ და მეტიადრე ქართული“, რომელშიაც დიპლომატიკასთან დაკავშირებული პალეოგრაფიული ცოდნის თავდადასავალიც არის მოკლედ გადაშლილი, ამიტომ ამ საგანზე აქ საუბრის გავრძელება ზედმეტად მიმაჩნია.

მხოლოდ 1821 წ. საფრანგეთში დაარსებულმა „Ecole royale des chartes“ შეუწყო ხელი პალეოგრაფიის მუდმივ განვითარებას. უკვე 1838 წ. გამოვიდა de Waillys-ის „Éléments de paléographie“, ხოლო ერთი წლის შემდგომ A. Chassants-ის „Paléographie des chartes et des manuscrits du XI au XVII siècle“. ამავე წელს დაიწყო J. B. Silvestre-ის ძვირფასი ოთხ ტომიანი მსოფლიო პალეოგრაფიის ალბომი, მშვენიერი ფაქსიმილებით შემკული „Paléographie universelle. Collection de facsimilés d'écriture de tous les peuples et de tous les temps avec notices par Champollion-Figac“ (1839—1841 წ.).

ამგვარივე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დამწერლობათამცოდნეობის წარმატებისათვის გერმანიაში Monumenta Germaniae historica-ს გამოცემის დაწყებას და 1854 წ. ავსტრიაში „Institut für öst. reichische Geschichtsforschung“ ავსტრიის საისტორიო კვლევა-ძიების ინსტიტუტის დაარსებას. ამ სამმა შესანიშნავმა დაწესებულებამ პალეოგრაფია და დიპლომატიკა თავის საგანგებო კვლევა-ძიების მიზნად აქციეს და უალრეს სამეცნიერო ზედმიწევნობამდის აამაღლეს.

რათავ დამწერლობათამცოდნეობის თანამედროვე მკვლევართა შრომები ამ თავის სხვადასხვა ადგილას და საგანგებოდ ბოლოში დაზოგულ ბიბლიოგრაფიაში არის მოთავსებული, ამიტომ ამაზე აქ სიტყვას არ გავავრძელებთ.

დამწერლობათამცოდნეობა ორ მთავარ დარგად იყოფება: ეპიგრაფიკად, ანუ წარწერათამცოდნეობად და საკუთრივ პალეოგრაფიად ანუ ხელითწერილობათამცოდნეობად.

წარწერათამცოდნეობა მხოლოდ წარწერების გარეგანს, ფორმალურ მხარეს, მარტო წარწერის მოხაზულობასა და წარწერებში მიღებულ ფორმულებს იკვლევს ხოლმე. მათი ენისა და შინაარსის მხრივ განხილვა-განმარტება-კი ენათმეცნიერებისა და ფილოლოგიის, ან სხვა სათანადო სამეცნიერო დარგის საქმეა.

იგივე უნდა ითქვას ელითწერილობათამცოდნეობაზე ანუ საკუთრივ პალეოგრაფიაზე: ისიც ნაწერის მხოლოდ ტექნიკურს, მოხაზულობითს მხარეს იკვლევს და იმ მისალას, რომელზედაც და რომლითაც ესა თუ ის ნაწერი აღბეჭდილია. ძეგლის შინაარსს პალეოგრაფია არ ეხება და აქაც მოქმედების ასპარეზი ენათმეცნიერებას, დიპლომატიკას, ფილოლოგიას, ისტორიას ანუ სხვა სათანადო სამეცნიერო დარგსა აქვს დათმობილი.

რაკი ეპიგრაფიკაც და პალეოგრაფიაც ნაწერის გარეგან მხარეს, ასოთა მოხაზულობათა მოყვანილობას იკვლევს უმთავრესად, ამ მხრივ მათ შორის თითქოს არსებითი განსხვავება არ არის და ორივე შესაძლებელი იყო შეერთებულიყო. მაგრამ ეპიგრაფიკა ანუ წარწერათამცოდნეობა მაგარ, მკვრივ

მასალაზე, ქვა-ლითონზე აღბეჭდილ ნაწერს იხდის თავის შესწავლის საგნად, პალეოგრაფია-კი თხელ და ნახ მასალაზე, ხელითა და საღებავით ნაწერს იკვლევს ხოლმე გრაფიკული, მოხაზულობის თვალთსაზრისით. შინაარსის მხრით შესაძლებელია წარწერასა და ხელნაწერშიაც ერთნაირი ძეგლი იყოს,—მაგ. შუწერიულობის, ან ალაპის წიგნი, —მაგრამ თავისი გარეგანი თვისებებით, გრაფიკულად მათ შორის დადი განსხვავება იქნება და წარწერისა და სიგლის ნაწერს თავისი თვალსაჩინო დამახასიათებელი თვისებები მოეპოვება, რომელთა საგანგებო ცოდნაა საჭირო.

ნაწერას მოხაზულობის ნიშანდობლივი თვისებებობა წარწერებსა და ხელთნაწერებში სახმარი იარაღისა და საწერი მასალის სხვაობის შედეგია. წარწერები მკვეთრი იარაღით არას ხოლმე ამოკვეთილი თუ ანოყვანილი. რათგან ამისთვის მასალად მაგარი საგანი—ქვა, ლითონი, ძვალი, ან ხე იყო ჩვეულებრივ ნახმარი და მასალის სიმტკიცე-სიმარის გამო მკვეთელი იარაღის მოძრაობისათვის ორთავე ხელის მოხმარება და ძალა იყო საჭირო, ამიტომ ასოთა მოხაზულობას თვისებებობა ენიჭებოდა, ძეგლის ხასიათი ჰქონდა ხოლმე. ეს გარემოება—სახელდობრ, წარწერათა და ხელთნაწერთათვის სახმარი მასალა-იარაღის სრული სხვაობა,—ეპიგრაფიკასა ანუ წარწერათამცოდნეობასა და პალეოგრაფიას ანუ ხელთნაწერთამცოდნეობას ზოგადი დამწერლობათამცოდნეობის ცალ-ცალკე სპეციალობად ჰქმნის.

მაგრამ რაკი ეპიგრაფიკასა და პალეოგრაფიას თათავიანთ განსაკუთრებულ სარბიელს გარდა ასოთა მოხაზულობის განვითარების შესწავლის დროს საერთო მიზანი და სამუშაოც აქვთ, ამიტომ უფრო მიზანშეწონილი იქმნებოდა, რომ დამწერლობათამცოდნეობა ორ მათეარ ნაწილად გაკვეყო: ზოგადი, თეორიულ და სპეციალურ პრაქტიკულ დამწერლობათამცოდნეობად. თეორიული დამწერლობათამცოდნეობა ამ სამეცნიერო დარგის ზოგად საკითხებს უნდა არკვევდეს, სახელდობრ ანბანის წარმოშობისა, თანდათან განვითარებისა, ცვლილებათა ფაქტორებისა და საერთო დამახასიათებელ თვისებების, საწერი მასალისა და წერის ხელოვნების შესწავლას, დასასრულ უთარილო ძეგლების პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით დათარიღების მეთოდოლოგიას უნდა შეიცავდეს, პრაქტიკული კიდევ დამწერლობის ისტორიის ყოველ ნიშანდობლივ თვისებათა და თვისებებების და თვით წერითი ხელობის წმინდა ტენიურ მხარეებს არკვევდეს.

წინამდებარე გამოკვლევა მხოლოდ ქართული დამწერლობათამცოდნეობის სამეცნიერო დარგისათვის საძირკვლის ჩაყრის პირველი ცდაა. მისი საგანი მარტო ქართული პალეოგრაფიაა. მაგრამ რათგან ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხი სხვა ერთა პალეოგრაფიის ცნობების გათვალისწინება-შედარებასაც აუცილებლად ხდის, ამიტომ მკითხველისათვის რომ ამ გამოკვლევაში მსჯელობის მიმდინარეობა უფრო ადვილად გასაგები გახდეს და მისი საფუძვლიანობისა თუ უსაფუძვლობის შესახებ განსჯის საშუალება ჰქონდეს, უნდა ბერძნულ-რომაული და მეტადრე მახლობელი აღმოსავლეთის პალეოგრაფიული ცოდნის თანამეტროვე დონეს მოკლე მიმოხილვა წამედგანებინა წინ. იგი სრული არ არის და აქ მხოლოდ ის საკითხებია გაშუქებული, რომელთა ცოდნა ქართული დამწერლობათამცოდნეობის გასაგებად აუცილებლად საჭირო იყო.

დამწერლობის განვითარებას კაცობრიობის ისტორიაში, პირველყოფილ მდგომარეობას რომ თავი დავენებოთ, სამი მთავარი საფეხური ჰქონია. უძველეს საფეხურად ცნებათადამწერლობითი, ე. წ. იდეოგრაფიული, ხატოვანი დამწერლობა ანუ, როგორც ბერძნები უწოდებენ „ჰიეროგლიფები“ უნდა ჩაითვალოს, როდესაც აზრი სურათის საშუალებით იყო ხოლმე აღბეჭდილი და თვითოეულ სიტყვას მისი სურათის მხაზველობითი წესით წარმომდგენი ცალკე ნიშანი გამოჰხატავდა. ამგვარი დამწერლობა იკოდენ მაგ. ეგვიპტელებმა, რომელთაც მწერლობის ძეგლები უკვე 4000 წ. ქ. წ. უნდა ჰქონოდათ. თავისებური, ეგვიპტურისაგან დამოუკიდებელი დამუშავებული, ხატოვანი დამწერლობა ხეთებსაც ჰქონდათ ძველი დროითგანვე. ჩინელების დამწერლობაც უუქველესი ხატოვანისაგან არის განვითარებული. ამერიკაში მცხოვრებ ადგილობრივ მკვიდრთაც თავისებური სისტემის ხატოვანი დამწერლობა სკონდიათ.

დამწერლობის შემდეგ საფეხურად ხაზოვან-მარცვლოვანი დამწერლობა უნდა ჩაითვალოს, რომელშიაც ყოველ მარცვლისათვის ხაზების საშუალებით შექმნილი ცალკე ნიშანი არსებობს. ამგვარად ყოველი სიტყვისათვის ცალკე ნიშნის მაგიერ, როგორც ხატოვან ცნებათადამწერლობასა ჰქონდა, სილაბურს ანუ მარცვალთადამწერლობაში სიტყვებს ჯერ მარცვლებად ჰყოფდნენ, ხოლო შემდეგ თვითოეული მარცვლისათვის მიკუთვნილი ნიშნის ერთიმეორის გვერდით დასმით ამათუბნ სიტყვას სწერდნენ ხოლმე. მარცვლოვან დამწერლობათა შორის განთქმულია ე. წ. ლურსმული დამწერლობა, რომელშიაც მარცვლების გამომხატველი ნიშნებისათვის ლურსმის მსგავსი ხაზების დაუფუფები იხმარებოდა. თავდაპირველად იქაც, სადაც ხაზოვან-მარცვლოვანი დამწერლობა განსაკუთრებით იყო მიღებული, მას ხატოვანი დამწერლობა უძლოდა წინ და ხაზოვანი დამწერლობა მხოლოდ ხატოვანის სქემატურად გამარტივებულ განვითარებას წარმოადგენს. ეს ჩინური დამწერლობის ისტორიითაც მტკიცდება (იხ. M. Ph. Berger, Histoire de l'écriture dans l'antiquité, Paris MDCCCXCI, გვ. 41—43) და ლურსმულის ისტორიითაც, რომელიც აგრეთვე ცნებათადამწერლობითი საფეხურის მერმინდელი განვითარებაა (იხ. იქვე 68—77). მარცვალთადამწერლობითი სისტემა მარტო ქალდეელთ, ასურელებსა და ბაბილონელთ კი არ ჰქონდათ, არამედ მათგან შეთვისებით სპარსელებს, ურარტელებს და ბერს სხვებსაც. თვით ბერძნებსაც კი კვიპროსზე თავდაპირველად მარცვლოვანი დამწერლობა ჰქონიათ (Dr. W. Larfeld, Griechische Epigraphik 3. Aufl. 1914 წ. გვ. 200—203)

თუმცა **ბაბილონელთა** სამწერლობო ძეგლები ეგვიპტელებისას წლოვანობით ჩამოუვარდებიან, მაგრამ მაინც უუძველეს დროითგან იწყება და ბაბილონელთა დამწერლობის ნიმუშები 2900—2800 წ. წ. უნდა ეკუთვნოდნენ.

ერთ დროს ლურსმული დამწერლობა მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში და თვით აფრიკაშიაც იყო საყოველთაოდ გავრცელებული და იხმარებოდა სხვადასხვა სახელმწიფოთა ურთიერთშორის მიწერმოწერის დროს.

დამწერლობის მესამესა და თანაც უაღრეს განვითარებას ბერითი, ანბანური დამწერლობა წარმოადგენს. უძველეს ამგვარ დამწერლობად წინათაც და ეხლაც **ფინიკიელთა** ითვლება, რომელნიც მისი გამომგონნი თუ არა, მაინც

და მინც მნიშვნელობის საუკეთესო შემგებელნი და გამავრცელებელნი იყვნენ. თუ ვაგითვალისწინებთ, რომ ბერძნული ანბანისაგან უშუალოთ ყველა ევროპული ანბანების წარმოშობი ლათინური ანბანი წარმოსდგა, ხოლო თვით ბერძნული ფინიკიელთაგან არის ნასესხები, მაშინ ცხადი ვახდება ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც ფინიკიურ ანბანს კაცობრიობის წინაშე მიუძღვის.

მართალია ზოგიერთი მეცნიერი ამტკიცებენ, ვითომც ბერძნული ანბანი არამეულითგან იყოს წარმომდგარი, მაგრამ თვით ბერძნები, მაგ. ჰეროდოტე ბერძნული ანბანის გამოგონედ კადმოსს ფინიკიელსა სთვლიდა (V 58) და ასოებს *φαινικία γράμματα* ფინიკიურს ასოებს უწოდებდა. ერთ წარწერაშიაც ნახმარია *φαινικιασ γράμμασι* ასონი ფინიკიურნი, ხოლო ფილო ბიბლოსელს დაწერილი ქონდა *αρχη φαινικίων γραμμάτων* ფინიკიურ ასოთათვის. პოეტს ლუკანსაც ანბანის პირველ შემომღებლებად ფინიკიელნი ჰყავს დასახელებული თავის შემდეგს ლექსში:

„Phoenices primi, famae si creditur, ansi
 Mansuram rudibus vocem signasse figuris
 Nondum flumineas Memphis contextere biblos
 Noverat, et saxis tantum, volucresque feraeque
 Sculptaque servabant magicas animalia linguas“

(Larfeld Gr. Epigraphik 204 და Gardthausen Gr. Paleogr. II², 24).

თვით ფინიკიელთა ანბანის სადაურობის საკითხი თუმცა საკამათოა და ზოგს, როგორც მაგ. დეეკესა და ჰომმელს, მისი სათავე ლურსმულ დამწერლობაში ეგულება, ზოგი ევანსივით კრიტოსის დამწერლობას ადარებს, ზოგი (ედ. შაჯერი) კიდევ ხეტების ხატოვან დამწერლობას უკავშირებს (იხ. Gardthausen Gr. Paleographie II, 10—21), მაგრამ ძველად ბერძენ და რომაელ მეცნიერთა და ისტორიკოსთ დამწერლობაში ფინიკიელნი ეგვიპტელთა მოწაფეებად მიაჩნდათ. ტაციტს ეს ახრი და დამწერლობის განვითარების მთავარი საფეხურები სრული სიმკაფიოთ აქვს გამოთქმული: „Primi per figuras animalium Aegyptii sensus mentis effingebant (ea antiquissima monumenta memoriae humanae inpressa saxis cernuntur) et litterarum semet inventores perhibent; deinde Phoenicas quia mari praepollebant, intulisse Graeciae gloriamque adeptos, tamquam reppererint quae acceperant. Quippe fama est Cadmum classe Phoenicum vectum rudibus adhuc Graecorum populis artis eius auctorem fuisse“ (Ann. 11, 14).

ერთგვარი მიახლოვებით ვადაწყვეტილია საკითხი იმის შესახებ, თუ როდის უნდა ვაჩენილიყო პირველად ანბანური ბეგრითდამწერლობა. რათგან ტელ-ელ-ამარნის მე-XIV ს. ქ. წ. პრავალ ძველთა შორის არცერთი ანბანური დამწერლობის ძველი არ მოიპოვება, ეს ლიდბარსკის (Lidzbarski Ephemeris für semitische Epigraphik I, 110) აზრით იმის დამამტკიცებლად უნდა ჩაითვალოს, რომ მაშინ 1400 წ. ქ. წ. ჯერ ანბანური წერა არ არსებობდა (Gardthausen II, 26—27). თუ ასე ვადაქრით თქმა ძნელია, ის მინც ცხადია, რომ ზემოაღნიშნული გარემოება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ 1400 წ. თუ-

ნდაც ანბანური დამწერლობა სადმე უკვე ყოფილიყო, ის მაშინ იმდენად განუვითარებელი და მოუხეშავი უნდა ყოფილიყო, რომ მისი ხმარება ფიქრად არავის მოსდიოდა.

შობაურ-ფინიკიური ანბანთდამწერლობითი უძველესი ძეგლი მესას წარწერაა, რომელიც დიდი ზედიზედნილობით შეიძლება დათარიღებული იყოს და დაახლოვებით 890 წ. ქ. წ. უნდა იყოს შედგენილი. გამოჩენილი გერმანელი მეცნიერის პროფ. თ. ნიოლდეკეს სამართლიანი დაკვირვებით მესას წარწერის ასოთა მოხაზულობის კარგი და მტკიცე ჩამონაკეთილობა ცხად-ჰყოფს, რომ ფინიკიელებს დიდი ხანია უკვე დამწერლობა უნდა ჰქონოდათ და მისი დასაწყისი, რასაკვირველია, ვაცილებით უფრო ადრე, რამდენიმე საუკუნით უწინარეს უნდა ვიგულისხმოთ. თვით ღროის ვანსაზღერის გამო მეცნიერთა შორის თანხმობა არ სუფევს. მაგრამ უმეტესობას ანბანური დამწერლობის დასაწყისის ხანად დაახლოვებით მე-XII—XI ს. მიაჩნიათ ქ. წ. (Gardthauen Gr. Palaeogr. II, 27)

ბერძნული ანბანის ფინიკიურისაგან წამომდინარეობას სრული უძველესობით შემდეგი სამი გარემოება ამტკიცებს: ჯერ ერთი ბერძნული დამწერლობის უძველეს ძეგლებში ყველა ასოთა მოხაზულობა ფინიკიური ანბანისას გასაოცრად წააგავს, მრავალ შემთხვევაში-კი მათი სრული იგივეობა სუფევს. აი მაგ. მოაბიტურ-ფინიკიურისა და ბერძნული ანბანების შედარებითი ტაბულა ისე, როგორც ლარდელის თავის ბერძნულ ეპიგრაფიკაში (იხ. Tabel III), ფ. ბერძენს თავის ცნობილს შრომაში დამწერლობის ისტორიის შესახებ (გვ. 142—შემდეგი) და ჯარდტჰაუზენს ბერძნულს პალეოგრაფიაში (II, 44) აქვთ წარმოდგენილი: (იხ. ტაბულა I*).

შემდეგ ბერძნული ანბანის ფინიკიურ-სემური ანბანისაგან წარმომდინარეობას ასოთა ბერძნული სახელებიც ცხად-ჰყოფენ, რათგან ეს სახელები ბერძნული კი არა, არამედ ფინიკიურ-სემურია, მხოლოდ ოდნავ გადასხვაფერებული, მაგ.: ა—ალეფ, რაც ხარსა ჰნიშნავს, ბერძნულად ალფა, ბ—ბეტ, ე. ი. სახლი, ბერძნულად ბეტა, გ—გიმელ (აქლემი) ბერძ. გამმა, გემმა, დ—დალეტ (კარი) ბერძ. დელტა, ჰ—ჰე ბერძ. ეფ, ვ—ვაუ (კავი) ბერძ. ვავ, ზ—ზანი ბერძ. ძეტა, ჰ—ჰეთ ბერძ. ეტა, თ—თეთ ბერძ. თეტა, ი—იოდ (ხელი) ბერძ. იოტა, კ—კაფ ბერძ. კაპა, ლ—ლამედ (არწივი) ბერძ. ლამბდა, მ—მემ, მიმ ბერძ. მი, ნ—ნუნ (თევზი) ბერძ. ნუ, ნო, ს—სამექ ბერძ. სიგმა, ფ—ფე (პირი) ბერძ. პეი, პი, კ—კოფ ბერძ. კოპა, რ—რემ (თავი) ბერძ. ჰრო, შ—შინ (კბილი) ბერძ. სან, ტ—ტაუ (ჯვარი) ბერძ. ტაუ.

დასასრულ აღსანიშნავია, რომ ბერძნული ანბანის ასოთა რიგი მერმინდელ დანართ ასოთა გარდა სწორედ ფინიკიურ-სემურ ანბანის ასოთა რიგს მისდევს (Larfeld. Gr. Epigr. 205—206).

თავდაპირველად ბერძენების ანბანი სემიანთა ანბანივით 22 ასოსგან შესდგებოდა, რომელიც ფონეტიკურად ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდა. თვითოეული ჯგუფთაგანი 11 ნიშანს შეიცავდა (1—11 და 12—22) ზე Mediae-თი (Beth, Gimel, Daleth), ან Liquidae-თი (Lamed, Mem, Nun) იწყებოდა. პირველ ჯგუფს თავში მხოლოდ ალფე უძღვის წინ, ხოლო ბოლოში + ჯვარის ნიშანი, რომელიც დასასრულის ნიშნად გამოდის (ლარდელის 205—206).

*/ ტაბულები მოთავსდება „ახალი კავკასიონი“-ს შემდეგ ნომერში.

რათგან „ალეფ“ ხარსა ნიშნავს და ხარი ვითარცა რქოსანი პირუტყვი ვეგვიტყვობსა და მთვარის თაყვანისმცემელ ერებსაც წმინდა, საზვარაყო ცხოველად მიაჩნდათ, შესაძლებელია ვეფიქრა, რომ ასოთა რიგში პირველად ხარის „ალეფ“-ის გამოხატველ ნიშანს ერთგვარი სარწმუნოებრივი დედააზრი, ვედრების გამოხატველი დანიშნულება ჰქონიყო. იმგვარადვე როგორც ქრისტიანობის შემდგომ ყოველივე ნაწერი ჩვეულებრივ + ჯვარის ნიშნით იწყებოდა. ამგვარად გარკვეულ პრინციპების მიხედვით დალაგებულ სემიანთა ანბანი ბერძნებსაც სწორედ ამავე დალაგებულებით შეუთვისებიათ. ასოთა თანამამდევნობის მტკიცე რიგი სემიანთა ანბანში ცხადად ირკვევა ებრაელთა აკროსტიხული მწერლობის საშუალებით (იხ. ფსალმუნ 111, 119, 145, იერემიას ვოდება 1—4, იგანე 31, 10—31 და ნაკლებლევანი ფსალმუნები 9, 10, 25, 34, 37). ბერძნული ანბანის რიგი-კი თვით ანბანურად დალაგებული ასოთა რამოდენიმე შენახული ნიმუშებითგან ჩანს (იხ. ლარფელდის ბერძ. ეპიგრაფიკა 205, 218).

ბერძნების მიერ შეთვისებული 22 ბერისათვის ნიშნების შემცველი სემიანთა ანბანი ბერძნული ენის ბგერათა გამოსახატავად საკმარისი არ იყო, თანაც მას რამდენიმე ისეთი ასო ჰქონდა, რომლის მსგავსი ბგერა ბერძნულს არ მოეპოვებოდა. აკლდა დასასრულ ამ ანბანს ხმოვანების გამოხატველი ნიშნებიც. ამას გამო ბერძენთა სამწერლობო მოღვაწეობას უნდა ყველა ეს ნაკლი შეეგსო და ბერძნული ენას ბგერათა შესატყვისი ნიშნები შეეჭმა.

ხმოვანთა გამოსახატავად გამოყენებული იყო მშვინავ ბგერათა ნიშნები, რომელთა მსგავსიც ბერძნებს არ ქონდათ. ამგვარად „ა“-ის აღსანიშნავად „ალეფ -ი“ შემოიღეს და „ჰე“-მოკლე და გრძელი ენის, ეფსილონისა და „ეტას“ გამოსახატავად და „აჰნი“-მოკლე და გრძელი „ო“-ნის, ომიკრონისათვის და ომეგისათვის, ხოლო „ჰოდ“-ი „ინას“ გადმოშემცემ ასოდ იქცა. „ჰ“ ნახევარხმოვან ჰოტის, კ-ს აღსანიშნავად ბერძნულში არაერთი ასო არ იყო შემოღებული, რაც ცხად-ჰყოფს, რომ იმ დროს, როდესაც ხმოვანთათვის ბერძნები ნიშნების ძებნას შეუდგენ, ნახევარხმოვანი „ჰ“ ბერძნულში უკვე გამქრალი უნდა ყოფილიყო (ლარფელდი გვერ. 214). ფ. პრეტორიუსისა არ იყოს სემიან თანხმოვანთა ასოების ბერძნულ ხმოვანთა გამოხატველ ასოებად ვლადკევის ეს პროცესი ბუნებრივად უნდა მომხდარიყო, რათგან რაკ ბერძნებს ამ ბგერათა წინამორბედი სპირიტუსის გამოთქმა არ შეეძლოთ, ამ ასოების სახელები „ალეფ“, „ჰე“, „აჰნი“, „ჰოდ“ ხმოვანებად უნდა მოსჩვენებოდათ და გავგოთ (იქვე).

სემიანთა ანბანის ბერძნულისათვის მოგვარება-შეცემის პროცესი, რასაკვირველია, ერთბაშად და საზოგადოდ ერთგზის არ მომხდარა, არამედ თანდათანობით, დროთა და ხანგრძლივ გამოცდილების განმავლობაში უნდა შემუშავებულიყო. ცნობილია, რომ ყველაზე გვიან მოკლე და გრძელი „ონის“ათვის იყო სავანგებო ნიშნები შემოღებული. მაგრამ ეს ბერძნული ანბანის უკანასკნელი ნიშანი გრძელი ონის, ომეგას ასო მილეტის რიცხვით ანბანს უკვე 700 წ. ქ. წ. შეთვისებული ჰქონია, ამიტომ ცხადი ხდება, რომ სხვა უფრო ადრინდელ შემოღებულ ასოთა დრო ამაზე გაცილებით უფრო უწინარეს, ქ. მილეტის

დარსებისა და მე—VIII ს. ნახევრის შუა ათეულებში უნდა ვიგულისხმოთ ქ. წ. (Larfeld 240—241).

ბერძნული რიცხვთანანის უძველესი დამთავრებული სახე 27 ასოსგან შესდგება, რომელთა საშუალებით 1—900-მდე ერთეულას გამოასახვა შეიძლება. იგი მათი ასორიცხვითი მნიშვნელობა (იხ ტაბულა I).

ლარფელდის აზრით ამგვარი რიცხვანბანი მალეტში მე-VII-ს. დამლევს მაინცდამაინც უნდა ყოფილიყო. იგი აღმოსავლეთ საბერძნეთას შემოღებული უნდა იყოს, რათავან ფ, ქ და ფს—ის რიგობრივი მიდევნილობა ამას ცხადი მაჩვენებელია (იქვე, 293—294).

ბერძნული დამწერლობის ჩვენამდის მოღწეული უძველესი ძეგლები მე-VII ს. დამდეგს ქ. წ. არა სცილდებიან. თვით ბერძნები 776 წ. ქ. წ. მაწერდენ ოლიმპიელ ძლევაშისათა შესახებ ცნობებს შემცველ მატეანეს. მაგრამ, რადროს ჩნდება პარველად ბერძნული ანბანური დამწერლობა, ამას შესახებ მეცნიერთა შორის სრული უთანხმოებაა. ზოგნი, როგორც მაგ. ლარფელდი, ფიქრობენ, რომ ფანიკელთ ბერძნებასათვის ანბანას სწავლება მოჰლოდ XIV—XI სს. შეეძლოთ ქ. წ., დაახლოვებით მე-XI-ს-ში (Gr. Epigr. 207—209). გარტჰაუზენს-კი ყველა ამგვარი შეხედულების მეცნიერთა აზრი და საბუთიანობა არ აკმაყოფილებს და მათი დებულება საეჭვოდ მიაჩნია. მასა შეხედულებით ფრთხილ მკვლევარს მე-IX ს.-ზე უწინარეს ბერძნულ ანბანთდამწერლობის არსებობასათვის არავითარი სანდო საბუთები და კვალი არ მოიპოვება (Gr. Palaeogr. II, 28—34).

ფინიკიელთა დამწერლობის უძველეს ძეგლად 1876 წ. კვიპრის კუნძულზე ნაპოვნი ბრინჯაოს ჭურჭლის ნაპირზე ამოჭრილი წარწერა ითვლება, რომელიც სიდონის მეფის შირამის მხატურისაგაა ღვთაება ბაალ ღებანისადში მიძღვნილობას შეიცავს. თუმცა ეს წარწერა უთაბილოა, მაგრამ ასოთა მოხაზულობით ისე წააგავს მოაბას მესის წარწერისას, რომ თუ ეს უკანასკნელი ძეგლი 890 წ. ახლო ხანებში ითვლება დაწერილად, კვიპრის ბრინჯაოს ჭურჭლის წარწერაც დაახლოვებით 800 წ. უნდა მიეკუთვნოს ქ. წ. ამ უძველესი წარწერის სურათი მოთავსებულია Corpus Inscriptionum Semiticarum-ში (1—partie, t. I, № 5) და M. Pr. Berger-ის Histoire de l'écriture dans l'antiquité. Paris 1891 წ., გვ. 122 და 123). შემდეგ ამავე დროს ძეგლებად უმთავრესად წერილი წარწერიანა ნივთები და ბეჭედიანა ჯერ მიჩნეული. დიდი მანძილის მერმე, ფინიკიური წარწერა 650—595 წ. ქ. წ. დროინდელი იქსამბულის დიდი ტაძრის კოლოსის მუხლებზე ამოკაწრული წარწერაა (ბერჟეს თხზ. 170—171). დაახლოვებით ამავე ხანას მე-VI—V ს. ეკუთვნის ბებლოსის ტაძრის სვეტის წარწერაც, რომელზედაც სპარსულად გამოწყობილი მეფე მეჰუმელქაა გამოქანდაკებული თავის დედოფლის ეგვაბტელთა ღვთაებას სახით წარმოადგენილი ბაალატ-გებალისადმი გამარჯვების ძღვნის მიმართმევი. ამ წარწერათა დამწერლობას გარდამავალი ხასიათი და მოხაზულობა აქვს (ბერჟეს თხზ. 171—172).

1) შემოკლებით ყოველთვის სამი მთავარი ასოთი C I S აღინიშნება ხოლმე.

400—100 წ. ქ. წ. ფინიკელთა დამწერლობა უკვე სრულებით ჩამოყალიბებულია: ასოებს მოხაზულობის მხრივ მცირედი ცვალებადობა ემჩნევა. განსხვავება უფრო საგრძნობია კუთხოზობრივ—ადგილობრივ პირობებისა და მიხედვით. სამი განსხვავებული სახეობის დამწერლობაა ამ ნიადაგზე წარმოშობილი: **სიდონური, კვიპრული და კართაგენული**. მაგრამ მათ შორის მაინცდამაინც ძალიან დიდი განსხვავება არაა. სიდონური დამწერლობას ნიმუშად ესმენზარის სარკოფაგზე ამოკრილი წარწერა ითვლება, რომელიც 380 წ. ახლო ხანებისად არის მიჩნეული ქ. წ. და მოთავსებულია C I S I, № 3 და ბერტეს თხზულებაში (გვ. 172—175). ფინიკელთა ამ ხანის დამწერლობას სიმკვირცხლე და მოქნილობა ემჩნევა, რაც კალმის ხმარებისა და გაკრული ხელით ხშირი ვარჯიშობის შედეგი უნდა იყოს (იქვე 177).

146 წ. ქ. წ. რომ კართაგენი რომაელებმა გაანადგურეს, ამ დროითან მოყოლებული, ახალი პირობების წყალობით ფინიკურ დამწერლობას დიდი ცვლილება დაეტყო ისე, რომ ასი წლის შემდეგ ასოთა მოხაზულობა უკვე თვალსაჩინოდ იყო შეცვლილი და ახალი **ნეოპუნური** აგრედვე **ნუმიდური** ანუ **ახალპუნური** (l'écriture néo-punique ou numidico-punique) წოდებული დამწერლობა შეიქმნა. პოლიტიკურ ახალ გარემოების გარდა გაკრულ ხელს აქაც დამწერლობის ჩამონაკვთვის დროს ფრიალ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა (ბერტე 178—185). სარდინიაშიც ნაპოვნია ლათინურად და ახალ-პუნურად დაწერილი წარწერა (იქვე 179 და C I S I, № 149). საყურადღებოა, რომ ამ დამწერლობაში თხზული ასოებიც იხმარება (ბერტე 184—185). ახალ-პუნურმა დამწერლობამ შედარებით დიდი ხანგრძლივობა გააძიჩინა და აფრიკეთის მთელ ფინიკელთა შორის იყო გავრცელებული მე—IV ს.—მდე ქ. შ. (ბერტე 186—187 და აქ ტაბულა 2).

მე—IX—VIII ს. **პბრატული** ანბანი ქანაანელთა ანბანად მიჩნეული ფინიკელთა ანბანს ძალიან მიაგავდა. ამგვარი დამწერლობა შემდეგშიაც იხმარებოდა, თვით მე—IV—I ს. ქ. წ.—თაც საბეჭდავ ბეჭდებისა და მე—II ს.—მდის ქ. შ., ებრაულ ფულების ზედწერილებისათვის. ის გარემოება, რომ სამარტეტლებმა ამის მსგავსი დამწერლობა შემდეგშიაც შეინახეს და მე—XIII ს. დამდეგსაც კი გვხვდება ქ. შ., იმის მომასწავებელია, რომ ებრაელებს უძველესი დამწერლობა ჯერ კიდევ 400 წ. ქ. წ. საყოველთაოდ მიღებული უნდა ჰქონოდათ, რათგან ამ დროითგან მოყოლებული სამარტეტლნი ებრაელებზე უკვე დაშორებულნი იყვნენ და მათგან ანბანსაც ვეღარ შეითვისებდნენ.

ამგვარი უძველესი ებრაული დამწერლობის უპირველეს ძეგლად სილოას წარწერა ითვლება, რომელიც მე—VIII ს. დახასრულს ეკუთვნის. მერმე, დაახლოვებით მე—IV ს. შემდგომ ქ. წ. ებრაელებმა ასურებისაგან არამეული დამწერლობა შეითვისეს, რომელიც IX—VIII ს. ქ. წ. უნდა წარმომდგარიყო საერთო დედა-ანბანიდან. ამ არამეულისგან შეთვისებული ანბანისაგან ებრაული კუთხოვანი დამწერლობა წარმოსდგა. (იხ. ტაბულა 3).

არამეული დამწერლობის უძველეს ძეგლად ამოზოტცილი ასოებით გამოყვანილი **ზენჯირლის წარწერა** უნდა ჩაითვალოს, რომელიც დაახლოვებით 750—720 წ. ქ. წ. არის ამოკრილი და მიჩნეული (ბერტე გვ. 210, სურათი და

წარწერა იხ. იქვე გვ. 206—209). ამ ძეგლის დამწერლობა იმდენად მიაგავს ფინიკელთა და ებრაელთა უძველეს დამწერლობას, მხოლოდ ენის თავისებურება გვაძლევს საშუალებას მისი სადაურობისა და კუთვნილების უცილობლად გამოჩვენებისას. მაგრამ თანაც არამეულ დამწერლობას უკვე ამ თავითვე ასოთა კუთხოვანი მოყვანალობის მომრგვალებინაღმი მიდრეკილება ემჩნევა (იქვე 210).

ნინევიის ნანგრევებში ნაპოვნია ასირიული და არამეული წარწერებით შემკული სასწორის ბრინჯაოს აბრები, რომელთაგან ზოგი მე-VIII—VII ს. ს. ეკუთვნიან ქ. წ. ამ აბრებზე და მეტადრე ახემენიანთა სპარსეთში ბატონობის ხანის არამეულ წარწერთა ასოებს ერთი მეტად დამახასიათებელი ცვლილება დაეტყო, სახელდასრულო ყველა ასოებს, რომელთაც თავი უჭირული ჰქონდათ, —როგორც მაგ. ბ, დ, აან, რ,—თავები გაეხსნათ და ასე პირლია იწერებოდნენ (იხ. ტაბულა IV). ასოთა მოხაზულობის ამგვარი ცვლილებისადმი მიდრეკილება ჯერ ნინევიის ორენოვანი წარწერებით შემკულ აბრებს ემჩნევათ, მაგრამ სპარსთა ბატონობის ხანაში უკვე მკაფიოდ ჩამოყალიბდა და პირები მთლად გაეღოთ (ბერჟე 212—214). ამასთანავე ასოთა კუთხოვანი მოყვანილობა ზოგან მრგვლოვანად იქცა და თვით მოხაზულობაც გამარტივდა (იქვე 216). არაბეთის ტემის სვეტის წარწერაც დაახლოვებით ამგვარივე დამწერლობის ძეგლად უნდა ჩაითვალოს, რაც იმის მომსწავებელი უნდა იყოს, რომ 500—400 წ. ქ. წ. არამეველნი არაბეთშიაც ყოფილან შეზინულნი (იქვე 219—220).

მაგრამ პაპირუსზე ნახმარმა გაკრულმა ხელმა და კალამმა შესცვალა არამეული პირვანდელი დამწერლობის გარეგანი მოხაზულობა, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში მეტად გამარტივებული, მორგვალეული და სქელი და წვრილი ხაზებისადმი მიდრეკილებით ხასიათდება (იხ. ნიმუში ბერჟეს თხ. გვ. 218).

როგორც ე. დრუინი (E. Drouin, Observations sur les monnaies à légendes en pehlevi et pehlevi-arabe, Extrait de la Revue archéologique, Paris Leroux. 1886) გამოკვლევამ ფაალაური ფულების ზედწერილების შესახებ ცხადჰყო, რომ აპსისტური და უპსისტური დამწერლობა სპარსეთის ხანის არამეულ დამწერლობასთანაა უშუალოდ დაკავშირებული და ფაალაური ზენდურის გაგრძელება-განვითარებას წარმოადგენს (ბერჟე 245). თუმცა ზენდური ანბანი საბოლოოდ ჩამონაკვთილად მე-V—IV ს.—ში ითვლება ქ. წ., მაგრამ ჯერ-ჯერობით არამც თუ იმ დროინდელი არაფერია შენახული, უძველესი ზენდური ხელთნაწერები მხოლოდ მე-X—XII ს. მოგვეპოვება ქ. შ. (ბერჟე 240). ხოლო წარწერებისა და მეტადრე ერანული ფულების ზედწერილების დამწერლობის საშუალებით ზენდურ-ფაალაური ანბანის შემოადინვსულზე უფრო უძველესი ხანის მოხაზულობის გათვალისწინებაც შეიძლება.

სილვესტრ დე-სასის, ოლსჰაუზენისა, ლონგპერიეს, ედ. თომასისა, მორდტმანისა, დარმესტეტეს და დრუენის გამოკვლევებში ეს საკითხი შესწავლილია და ჩვენ ხელთა გვაქვს არშაკუნიან შაჰების ფულების ზედწერილების მიხედვით აღდგენილი ზენდურ-ფაალაური ასოების მოყვანილობა უკვე 100 წ.—ითგან მოყოლებული ქ. წ. (ბერჟე 248—250, სა-

დაც ამ დამწერლობის განვითარების ტაბულაა მოთავსებული გვ. 249—250). ზენდურ—ფაჰლავური დამწერლობის ნათესაობა არამეულთან უფრო ცხადად ემჩნევა იმ ფაჰლავურ დამწერლობას, რომელსაც ე. წ. „ქალდეველი“ თავიანთ ენისათვის ხმარობდნ და რომელსაც ქალდეურ-ფაჰლავური დამწერლობა ეწოდება.

არამეულისაგანვეა წარმომდგარი პალმიჩული, რომელიც კუთხოვან ებრაულს თვალსაჩინოდ მიაგავს. ინგლისელ ალფოელ ვაქრის William Halifax-ის მიერ 1678 წ. პალმიჩის ნანგრევთა ლირებულობის პარველად აღნიშვნის შემდგომ კარგა ხანმა განვლო, სანამდის მათი და იქ შენახული წარწერების შესწავლა შესაძლებელი ვახდებოდა. სახელდობრ Wood & Dawkins-მა 1751 წ. პალმიჩის ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესახებ მასალების შეგროვებისთანავე 30 წარწერის პირი გადმოიღეს და თავიანთ ქვეყანაში ჩაიტანეს. სამმა ოქსფორდის მუზეუმში შეწირულმა წარწერათა დედანმა აბბატ ბარტელმის (Pabbé Barthélemy) და Swinton-ის საშუალება მისცეს პალმიჩული დამწერლობის წაკითხვა მოეხერხებინათ. მარკიზ დე ვოგუემ (de Vogüé) ჯერ 1854 წ. მარტო ნახა და შეისწავლა პალმიჩა, ხოლო 1861 წ. Waddington-თან ერთად კვლავ ეწვია ამ ქვეყანას და ამ ორჯისმა შესწავლამ მეცნიერებას პალმიჩული დამწერლობის მრავალი ძეგლები შესძინა, რომელიც ამ ფრანგ გამოჩენილ მეცნიერის შრომაში Syrie centrale, inscriptions Sémitiques (Paris Baudry 1868 წ.) არის გამოქვეყნებული, ხოლო შემდეგ Mardtmann-ის, Huber-ისა და Enting-ისაგან შეკრებილ წარწერებთან ერთად CIS-ში დაიბეჭდა. და აბამელი ქ-ლ-აზარევისაგან აღმოჩენილი პალმიჩის ნიხრის შემცველი წარწერის ესტამპაჟი სხვა ძეგლების ესტამპაჟებთან ერთად ერნესტ გოტაემ ჩაიტანა ევროპაში. ხოლო როდესაც ეს პალმიჩის ნიხრის წარწერა პეტერბურგში, ერმიტაჟში იქმნა ჩატანილი, პროფ. კ. კოკოვციევმა გამოაქვეყნა ამ ძეგლის სურათი, ტექსტი და გამოკვლევა. (ЗВАО6.)

საგულისხმოა, რომ პალმიჩულ წარწერათა მომეტებული ნაწილი დათარიღებულია.

პალმიჩული დამწერლობის უძველესი ძეგლი მე-9 წ. არის ამოკრილი ქ. წ., უმეტესი ნაწილი მათგანი-კი 128—271 წლებს ეკუთვნის ქ. შ. უძველეს წარწერაში ასოთა მოხაზულობა მარტივი და კუთხოვანია, თანაც არამეული-სას მიაგავს. შემდეგ-კი პალმიჩული დამწერლობა თანდათანობით მრგვლოვანი ბდება და ლამაზდება. დედოფალი ზენობიას და მის მეუღლის ოდენინათის ქანდაკებაზე 271 წ. ამოკრილი წარწერის ასოებს მოხაზულობით უკვე ცხადა მსგავსება ემჩნევა კუთხოვან ებრაულთან, მაგრამ ამ უკანასკნელზე უფრო მოხდენილია (ბერჟე 265—268). სამშობლოს გარეშე გაბნეულ პალმიჩელებს აქა-იქ თავიანთი არსებობის კვალი წარწერების სახით უკვდავ-უყვიათ და ერთი მათგანი თვით ინგლისშიაც-კი არის აღმოჩენილი, ალბად რომაელთა ჯარში მყოფი ერთ-ერთი პალმიჩელი მეომრის მიერ აღბეჭდილი იქნება (იქვე 270).

თუ პალმიჩული დამწერლობა სამოქალაქო ცხოვრების მიმდევარ არამეველთა ძეგლია, **ნაბატველითა** დამწერლობა ამავე ტომის თვით არაბეთშიაც-კი შეკრილი უბინადრო შტოის კულტურული ნამუშავეის გამოხატულებად უნდა

ჩაითვალოს. ნაბატეველნი თუმცა მობინადრე ხალხი არ იყვნენ, მაგრამ არაბებ-სავით მათაც მაინც კლდეში გამოკვეთილი ქალაქები და სასახლეები ჰქონდათ: ქ. ბოსრა, ჰებრან, სალქატ ჰაურანის მიჯებში პალესტინის აღმოსავლეთით, ქ. პეტრა არაბეთში და მრავალი საღვურები სინას მთის სალოკავისაკენ მიამავალი გზის აქეთ-იქით მდებარე კლდეებთან. პირველად Burckhardt-ისა და დამასკო-ში მეოფე პრუსიის კონსულის Wetzstein-ის მიერ აღმოჩენილი ნაბატეველთა წარწერები ჯერ Waddington-ის და დევოგ ჰესაგან იყო წესიერად გად-მოღებულნი და მეცნიერულად შესწავლილი, შემდეგ Douglais და Charles Huber-ის მიერ ნაპოვნი წარწერები ერ. რენანისაგან. სხვადასხვა მეც-ნაერნი ბერ, ლოტენ დელავალ, ლევი, ლეპსიუს, ნიოლდეკე, ზახაუ და ოატინგი მხურვალე მონაწილეობას იღებდნენ ნაბატეველთა წარ-წერების შესწავლაში. C.S-საკ ამ დამწერლობას განსაკუთრებული ნაწილი აქვს დათმობილი.

საყურადღებოა, რომ ნაბატეველთა თითქმის ყველა წარწერები დათარი-ღებული აღმოჩნდა და მე-9 წ. იწყობა ქ. წ. და 75 წ. ქ. შ. თავდება. ნაბატე-ველთა დამწერლობა არამეფოსა და ასურულ-არაბულ დამწერლობათა შორის გარდამავალ საფეხურს წარმოადგენს და მის დამახასიათებელ თვისებად ასო-თა მოხაზულობის მამრგვალება და მეტადრე გადახმა უნდა ჩაითვალოს, ის, რაც შემდეგში ასურულსა და არაბულ დამწერლობაში ასე განვითარდა და და-კანონდა. ვითარცა მოგზაურთაგან დანაწერს შეჰმეგნის, ნაბატეველთა დამწერ-ლობის გაკრული ხელის ძლიერი გავრეხვა ემჩნევა და მათ ასოთა მოხაზუ-ლობის მრავალი ცვლილება სწორედ ამით არის წარმოშობილი. იქ სადაც წი-ნათ ასოს ბოლო დასწვრივ იყო დახრილი, აქ უკვე მოხრილი და ზოგჯერ მთლად მომრგვალებულ-პირმეკრულია. ამ მხრივ დამახასიათებელია ასო „მი“-ი, რომელიც უძველეს არამეფულში პაპირუსებში და პალმირულში თავ-ლიაა, ნაბატეველ-თა დამწერლობაში მთლად პირმეკრულია. საყურადღებოა აგრეთვე თავ-გადან-რილი „იოდი“ ინი და ალფის თვალსაჩინოდ შეცვლილი მოხაზულობა (იხ. ბერ-ეე 271—279 და ტაბულა IV).

ასურული დამწერლობა პალმირულ გაკრულ დამწერლობასთან იყო თავდაპირველად დაკავშირებული ისე, რომ მაშინ ასურული ანბანი პალმი-რულისაგან ძლივს განირჩეოდა. უძველეს წარწერად, რომელშიაც აღბეჭდილია ასურული დამწერლობის წარმოშობა, უნდა Sauley-ის მიერ იერუსალიმში აღმო-ჩენილი ადიბენის დედოფლის ელენეს სარკოვავის ორენოვანი წარწერა ჩაი-თვალოს, სადაც ასურულად ესტრანგელოს მსგავსი დამწერლობითა და კუთხო-ვები ებრაულით სწერია „წადან დედოფალი“. ეს წარწერა 44—70 წ. ეკუ-თვნის ქ. შ., რათგან დედოფალი ელენე იერუსალიმში მხოლოდ 44 წ. დამ-კვიდრდა. ამ ორი სიტყვის დამწერლობა იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ შეიდ ასოთგან უმრავლესობას არამეფული მოხაზულობა აქვს, მაგრამ „ლ“ და „ალფეს“-კი უკვე ასურულის მსგავსი მოყვანილობა ემჩნევა. პრაფ. ზახაუსა-გან აღმოჩენილს მე-II ს. მეორე ნახევრის ბერძნული და ასურული წარწერით შემკული ძველიც ასურული დამწერლობის განვითარების ამგვარსავე სურათს გვიშლის. ოთხს ასოს იქ ჯერ კიდევ ძველი, არამეფული მოხაზულობა აქვს (Zeit-

chrift d. deutschen morgenländischen Gesellschaft. t. XXXVI, 1882 წ. გვ. 142—167). მაგრამ ედესელ მეფეთა ფულბზე გამოყვანილი ზედწერილებითგან ჩანს, რომ მე-II ს—ში ქ. შ. ასურული დამწერლობა უკვე თითქმის მთლად ჩამონაკეთილი ყოფილა.

ამგვარი ძეგლები მეტად ცოტაა ჯერჯერობით აღმოჩენილი და უძველესი ასურული თარიღიანი ხელთნაწერი ედესაში 411 წ. არის ნაწერი ქ. შ. და ბრიტანიის მუზეუმში ინახება. იგი იმ დამწერლობით არის დაწერილი, რომელსაც შემდეგში „**ესტრანგელო**“-ს უწოდებდნენ. როგორც ეტყობა მაშინ და ნესტორიანთა და მონოფიზიტ ასურთა განხეთქილებამდე ესტრანგელო ერთად-ერთი საყოველთაოდ გავრცელებული ასურული დამწერლობა ყოფილა. როდესაც ნესტორიანნი ედესითგან გადევნილ იქმნენ და ექსორია ქმნილთ თავი სასანიანთა სამეფოში შეაფარეს, ესტრანგელო განსაკუთრებით ნესტორიან ასურთა დამწერლობად იქცა, **იაკობიანთა ასურებმა-კი უფრო გაკრული დამწერლობა შექმნეს**, რომელსაც მართმადიდებელი ქრისტიანები მელქითნი და მარონიტებიც ხმარობდნენ, **ასურული დამწერლობა** განსაკუთრებით ხელითნაწერთა დამწერლობაა და მის დამახასიათებელ თვისებას ერთის მხრით ასოთა გადაბმა შეადგენს, რამაც მათი მოხაზულობა თვალსაჩინოდ შესცვალა და გაამარტივა, მეორეს მხრით ის გარემოება, რომ იქ სტრიქონები მარტო მარჯვნივთან მარცხნივ-კი არ იწერებოდა, როგორც დანარჩენ სემიანთა დამწერლობაში; არამედ, როგორც ირკვევა, ზევითგან ქვევითკენ გადაბმული ასოებით ისე, რომ სტრიქონები დასწვრივ მიიმატებოდა. ამგვარად არის ნაწერი ნესტორიანთა 781 წ. ასურული წარწერა, რომელიც 1625 წ. ჩინეთში, სი-გან-ფუ-ში იყო ნაპოვნი. ერ. რენან-მაც აღმოაჩინა აკურას სამლოცველოს კედელზე პატარა ასურული წარწერა ამგვარადვე დასწვრივი მიმართულებით ამოჭრილი სტრიქონებით. პროფ. ზახახუსა აქვს ამნაირივე მაგალითი მოყვანილი, ხოლო რა ატმა (W. Wright) ეგვიპტეში დეირ-ელ-ბაჰრის კოპტური სამლოცველოს კედელზე მე-VI ს. ამ წესითვე ნაწერი მამაო ჩვენო იპოვა (ბერჟე 280—286, გვ. 285 სტრიქონთა დასწვრივი დამწერლობის ნიმუშის სურათია მოყვანილი).

საბა (ებრ. შება, ბერძ. საბა, გერმ. Saba, ფრან. Saba) და საბაელნი (გერ. die Sabäer, ფრან. les Sabéens) ებრაელთა შორისაც განთქმულნი, სამხრეთ არაბეთში მდებარე მდიდარი, თავისი სურნელოვანებებით სახელმოხვეტილი სამეფო და დაწინაურებული კულტურული ყოფა-ცხოვრებით ცნობილი ერი იყო. საბაელთ მწერლობა და საკუთარი დამწერლობაც ჰქონდათ, რომელსაც საბაური ეწოდება (ფრან. l'alphabet safaïtique, გერმ. das Saba-Alphabet). ამ დამწერლობის ძველად მრავლად აღმოჩენილი წარწერებია ქვებზე და შენობებზე. პირველად საბაელთა ძეგლები ინგლისელმა ვაჰარმა Cyril Graham-მა მიაგნო 1857 წ., ცოტა ხნის შემდეგმ გერმანელმა Dr Wetzstein-მა შეაგროვა საბას კლდეებზე 260-მდე წარწერა, რომელთა რამოდენიმე ნიმუში გამოაქვეყნა კიდევ თავის საყურადღებო შრომაში „Reisebericht über Hauran und die Trachonen“ (Berlin 1860 წ.).

Waddigton-მა და ვოგკემ თავიანთ მოგზაურობის დროს ამ ძეგლებს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციეს და ვოგკემ 400-ზე მეტი წარწერა გაღ-

მოილო და გამოაქვეყნა თავის სახელოვან შრომაში „Syrie centrale, Inscriptions sémitiques, 2-e partie. Les inscriptions du Safa“ (Paris 1874 წ.). სხვათა უნაყოფო ცდის შემდგომ ფრანგმა მეცნიერმა ჰალევიმ შესძლო 1877 წ. ამ წარწერათა ანბანის გამოცნობა თავის გამოკვლევაში Essai sur les inscriptions du Safa (Journal asiatique 7-e série. vol. X, p. 293—450, 1877 წ.)

საბაელთა დამწერლობის ძეგლები უნებლიეთ იპყრობდა ყურადღებას თავის ასოთა მოხაზულობით, რომელსაც ბევრ შემთხვევაში ფინიკიელთა ანბანთან დიდა მსგავსება აქვს. ეს ვარემოება ზოგიერთ მკვლევართ აფიქრებინებს, რომ საბაელთა ანბანი უნდა ძველი იყოს. პრეტორიუსი მაგ. ფიქრობს, რომ იგი უკვე ქ. წ. მე-VIII ს. უნდა ყოფილიყო. ბერკესაც ეს დამწერლობა ძველად და ფინიკურთან დაკავშირებულად მიიჩნია (გვ. 310, 312—313, 315—323). საბაელთა დამწერლობასთან პირდაპირი ნათესაობა ჩრდილოეთ არაბეთის ჰიმიარიტულ წარწერათა ანბანსა აქვს, რომელიც **საბაელთა დამწერლობისაგან ასოთა მხოლოდ უფრო მრგვლოვანი და განვითარებული მოხაზულობით განირჩევა.**

ჰიმიარიტელთა წარწერები პირველად ორმა ინგლისელმა სამხედრო პირმა მეზღვაურმა Wellsted-მა და Gruttenden-მა აღმოაჩინეს 1835 წ. ცნობა ამის შესახებ სამი წლის შემდგომ გამოქვეყნებული იყო Journal of the R. Geographical Society (vol. VII, p. 20—34 და vol. VIII, p. 267). იმავე წელს ფრანგმა ნიჭიერმა მკვლევარმა Furgence Fresnel-მა გამოაქვეყნა თავისი „Lettres sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme“ (Journal asiatique 3-e série t. V et VI, avril-décembre 1838), რომელშიაც გამოკვეთული აყო, რომ მაჰმადიანი მწერლები შეცდომით არაბეთში ძველ დროს ბინადარ სხვადასხვა კულტურისა და ტომის ხალხს არაბებად სთვლიდნენ და რომ **ჰიმიარიტული შემდგომშიც, მაჰმადიანობის დროსაც, მთლად არ გამქრალა და ებრაულსა და არაბულს შუა მდგომი ენა იყო.** ამან მკვლევართ თვალსაჩინოდ გზა გაუშუქა და სამი წელიწადიც არ იყო გასული, რომ გერმანელმა მეცნიერებმა გეზენიუსმა, ევალდმა და როიდიგერმა ინგლისელ მეზღვაურთა მიერ ნაპოვნი წარწერების წაიკითხვა და გაგება შესძლეს. 1843 წ. ფრანგმა მოგზაურმა ფრანსუა არნომ (François Arnaud) მარეში აღმოაჩინა ახალი ჰიმიარიტული წარწერები, რომელთა გადმოღებული პირი 1844 წ. გადასცა ფრეზნელს. უკვე 1845 წ. ამ უკანასკნელმა მიღებულ წარწერათა ფრანგული თარგმანი და განმარტება გამოაქვეყნა Journal asiatique-ში. გერმანელი მეცნიერი ოსიანდერის (Oslander) გამოკვლევათა წყალობით ჰიმიარიტულ წარწერათა შესწავლა დაწინაურდა. მასალებიც მატულობდა და 1869 წ. იოსებ ჰალევიმ (Joseph Halévy) ჩაიტანა საფრანგეთში 686 წარწერის პირი, რომელთა მომეტებული ნაწილი ახლად იყო აღმოჩენილი (იხ. Rapport sur une mission archéologique dans le Yémen. Paris 1872 წ. და Études sabéennes. Journal asiatique mai-juin, octobre 1873 წ. და décembre 1874 წ.) გლაზერმა (Glaser) თავისი სამეზისი მოგზაურობის დროს 2000 ახლად ნაპოვნი სხვადასხვა დროის წარწერის პირები და სურათები შესძინა მეცნიერებს (ბერკე 301—306).

გერმანელ მეცნიერთა მორდტმანისა და დ. მკლლერისა და ფრანგ მეცნიერთა ჰალევისა და იოსებ და ჰარტვიგი დერენბურგების (Joseph et Hartwig Derenbourg, *Études sur l'épigraphie du Yémen 1 série Journal asiatique 1884 წ.*) გამოკვლევების წყალობით ჰიმიარიტული წარწერების შესწავლა არ შეწყვეტილა და წარმატებაშია.

ჰიმიარიტული ანბანის დამახასიათებელ თავისებურებას ზოგი ბგერისთვის ორმაგი სახეობის ასოს შემოღება შეადგენს, მაგ. დალეტისა, ჰეთისა, ტეთისა და ცადესთვის იქ ორ-ორი ასოა (ბერქე 308). ამასთანავე ჰიმიარიტულსა და საბაელთა ანბანის ბევრ ასოს ფინიკელთა დამწერლობისადმი გასაოცარ მსგავსებასთან ერთად ზოგიერთი ასოების მოხაზულობა თვალსაჩინოდ არის შეცვლილი. ამგვარი თვისებისა ასოთა ალფ, ბეტ, ჰე, ვავ, კაფ და მენ-ის მოხაზულობა. მაგრამ ამ მხრივ საბაური ფინიკურს უფრო უდგება, ჰიმიარიტული მოხაზულობა-კი, როგორც ეტყობა, მერმინდელი განვითარების შედეგი უნდა იყოს. (იხ. ბერქე გვ. 323-ზე ტაბულა აქც.)

მთიოკური დამწერლობა ჰიმიარიტულის უშუალო განვითარებას წარმოადგენს. იმ ცხადი მსგავსების გამო, რომელიც საბაური დამწერლობის ბევრ ასოებს მოხაზულობის მხრივ ფინიკელთა უძველეს დამწერლობასთან ემჩნევა, მეცნიერთა ერთს ჯგუფს საბუთს აძლევს საბაურ-ჰიმიარიტული დამწერლობა ძველად მიიჩნეოს. მაგრამ რათგან წარწერათა უმრავლესობა ქ. წ. და შ. ახლო ხანებს ეკუთვნის, სხვა მეცნიერთათვის ამ შეხედულებას საეჭვოდა ხდის და ეს დამწერლობა სწორედ შენახული ძეგლების დროინდელად მიაჩნიათ (იხ. Larfeld G. E. გვ. 236. ჰიმიარული, ეთიოპური, ლეზური და საბაური დამწერლობათა მიმუშა იხ. ტაბულა V.)

მაჰმადიანობასთან ერთად გავრცელებული **არაბული კუფური დამწერლობა** მაჰმადიანობის შემოქმედების ნაყოფი არ ყოფილა, არამედ არაბულ წარმართულ კულტურის ნაანდერძევა. იგი თავდაპირველად მხოლოდ ერთა ტომის კორეიზიტებს შორის იყო გავრცელებული და მის უცილობელს ბატონობას მარტო კორანმა გაუყაფა ფართო გზა არამც თუ არაბეთში და არაბთა შორის, სრულებით მათთვის უცხო ხალხთა შორისაც, რომელთაგან სპარსელებს უკვე დიდი ხანია თავიანთი დამწერლობაცა და მწერლობაც მოეპოვებოდათ. ვეტ-შტაჰანმა ლეჯაში აღმოაჩინა (Ansgewählte Inschriften № 110) ჰარანის წარწერა, რომელიც ბერძნულად და არაბულად არის 568 წ. ქ. შ., ე. ი. 60 წ. უწინარეს მუჰამედის ჰაჯრამდე.

მაჰმადიანობის დროინდელი კუფური არაბული ასოებით ვარაყით გამოყვანილი უძველესი (ჰიჯრით 72 წ.) წარწერა იერუსალემში თავისი ასოთა მოხაზულობით ჰარანის ზემოაღნიშნული წარწერისაგან დიდად არ განსხვავდება. ნაბატეველთა წარწერების აღმოჩენამა და გავრცელების საზღვრებმა ცხად-ჰყო, რომ ნაბატეველთა დამწერლობა მთელ ჩრდილოეთ არაბეთში ყოფილა მიღებული და თვით მაჰამდისიცი აღწევდა. ეს გარემოება მკვლევართ აფიქრებინებს, რომ ნაბატეველთა ანბანს არაბული კუფური დამწერლობის შემუშავების დროს თავისი გავლენა უნდა ჰქონოდა. მაგრამ რათგან კუფური დამწერლობის საზოგადო იერი და ასოთა მოხაზულობა ასურულისას თვალსაჩინოდ მიემსგავსება, სრული აუცილებლობით ირკვევა, რომ კუფურ-არაბული დამწერლობის ჩამონა-

კვთის დროს ასურულ დამწერლობას პირველხარისხოვანი მონაწილეობა უნდა ჰქონდეს მიღებული (ბერქე 287—293).

სომხური დამწერლობის ძეგლები უცილობლად მე-VII ს.—ზე ქ.შ. უწინარესი ჯერ აღმოჩენილი არ არის. უძველეს ძეგლებად წარწერები ითვლება. მაგრამ სომხური პალეოგრაფია, როგორც ცალკე სამეცნიერო დარგი, ჯერ არ არსებობს იმისდა მიუხედავად, რომ მრავალი ეპიგრაფიკული ძეგლებია შენახულ-გამოქვეყნებული და მრავალი ხელნაწერების არაერთი მეცნიერული აღწერილობაა გამოქვეყნებული. როგორც სომეხ ისე ევროპიელ მეცნიერთ უფრო სომხური ანბანის წარმოშობისა და სადაურობის საკითხი აინტერესებდათ. ამგვარ მკვლევართა მრავალიცხოვანობისა და მიუხედავად საკითხი ჯერაც გამოურკვეველია ერთის მხრით კორჯის თხზულებაში აღბეჭდილი სომხური ისტორიული თეორიის წყალობით სომხური ანბანის გამოგონების შესახებ, მეორეს მხრით სომხური დამწერლობის ისტორიული განვითარების შესწავლელობის გამო. განსვენებულ სომეხთა მეცნიერს ზარნანალიანს თავის თხზულებაში *Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն* სომხური ძველი მწიგნობრობის ისტორიაში (ვენეტიკი 1897 წ.) სომხურ პალეოგრაფიის საკითხებისათვის 83 გვერდი აქვს დათმობილი, რომელშიაც სომხური ანბანის წარმოშობა-სადაურობაა განხილული, წერითი ხელოვნების შესახებ იცნობები მოყვანილი და ხელთნაწერთა დახასიათება მოიპოვება (გვ. 10—94). ყველა ეს მეტად მცირე წვლილია იმ უხვ მასალებთან შედარებით, რომელიც სომხურ წერილობით ძეგლებში და ხელთნაწერთა უკვე გამოქვეყნებულ აღწერილობებში მოიპოვება.

1913 წ. არქ. გარეგინ ოვსეფიანმა გამოაქვეყნა *Քարոյի հայ հր-նագրութեան, գրչութեան արվեստը հին Հայոց մեջ, ძասնագ*, ვალარშაპატშია დაბეჭდილი) სომხური დამწერლობის ხელოვნების ძეგლების ნიმუშების წარწერების, ხელთნაწერებისა და სხვა სურათების შემცველი.

ეს გამოცემა მომავალ მკვლევართ წინასწარი გაცნობისათვის დიდ სამსახურს გაუწევს, მაგრამ თვით ამ წიგნს პალეოგრაფიული გამოკლევა არ ახლავს.

1914 წ. სამაგიეროდ პროფ. ი. ო. ს. ორბელიმ სომხურ ეპიგრაფიკას უძველესი სომხური წარწერების ფოტოგრაფიული სურათებით შემკული ტექსტის გამოქვეყნებით და გამოკვლევებით ჩაუყარა საძირკველი. ძეგლები აქ დიდი ზედმაწიენლობითა და დაკვირვებით არის შესწავლილი და პალეოგრაფიულადაც დახასიათებულია. მას გამოქვეყნებული აქვს: 1) Шесть армянскихъ надписей VII—X в. (Христианскій Восток т, III, вып. I, 72—91), 2) Указатель словъ и именъ къ 13 армянскимъ надписямъ VII вѣка (იქვე გვ. 95—100), 3) Багаванская надпись 639 г. (იქვე II, 109), 4) Армянскія надписи на камнѣ (იქვე II, 147—154), 5) Двѣ строительскія надписи князей Камсаракановъ (იქვე III, 297—306), 6) Надписи Мармашена (Петроград 1914 г. Изд. Анійскаго Музея древностей. Памятники арм. эпиграфики I) და სხვა.

ამგვარად სომხური ეპიგრაფიკის მეთოდური მეცნიერული შესწავლა უკვე დაწყებულია. საჭიროა რომ ხელნაწერებში უხვად დაცულ მასალებსაც თავისი განსაკუთრებული მკვლევარნი, პალეოგრაფები აღმოუჩინონ.

სომხური წარწერების ტექსტების შეგროვება თითქმის უკვე ასი წელიწადია რაც სწარმოებს და დიდი მუშაობა არის ამ მხრივ გაწეული. განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო ჰოვხ. შაჰატუნიანის, სარგ. ჯალალიანის, ნ. სარგისიანის, და მ. ფათაზიანის შრომები. ალიშანს თავის 5 წიგნად გამოცემულ ნაწარმოებში (*Շիրակ 1881 წ. Վեհախի, Արարատ 1890 წ. იქვე Միասիան 1893 წ. Նշարք և Նշարք Հայաստանի 1870 წ. Միտიան 1885 წ.*) ყველა წინანდელი ნაშრომებიდან ამოღებული მასალებისათვის თავი მოყრილი აქვს. დასასრულ, თუ მთელი არა, უმეტესი ნაწილი გამოქვეყნებული სომხური წარწერების ერთგვარი საძიებელი არის შედგენილი მოკლე ამონაწერებით შემკული კ. კოსტანიანის მიერ და 1913 წ. პეტერბურგში და იბეჭდა რუსეთის სამეცნიერო აკადემიის გამოცემაში *Bibliotheca Armeno-Georgica II 4. Կոստանյանց. Վեհախի տարեկիր ցուցակ ძიողութիւն արձանագրութեանց հայց.* ამ შრომაში შეუძლიან მსურველს მოძებნოს მანამდე არსებული სომხური ეპიგრაფიკული მასალების შემცველი ნაწარმოებების სიაც.

უძველეს ცნობილს ქართულ მატრიანეში „მოქცევაჲ ქართლისაჲ-ში ძართული მწიგნობრობის დასაწყისისა და მისი გამოგონებლის შესახებ არაფერია ნათქვამი. არსებობდა თუ არა მაშინ სხვა რომელიმე თხზულება, რომელშიაც ამ საკითხზე ლაპარაკი ყოფილიყო, ძნელი სათქმელია. სომხურ მწერლობაში-იც კორჯნსა და მოსე ხორეველს თავიანთ თხზულებებში ქართულ ანბანის გამოგონებაზეც აქვთ საუბარი. მათი სიტყვით ქართული ანბანიც იმავე მესრობის მიერ უნდა იყოს ვითომც შედგენილი, რომელმაც ჯერ სომხური, ხოლო შემდეგ ალბანური ანბანიც შექმნა (იხ. *Կարქան Պատմ. ս. Մեսրոպյան* ტფილ. 1919 წ. გვ. 22—23, 29—30 და 48—49. *Մ. Խրեհնայի Պատմ. Պատմա գիրք Հայց, 1913 წ. გვ. 328—329*). ქართულად მხოლოდ მე-XI ს. საისტორიო თხზულებაში, რომელიც ლ. მროველს ეკუთვნის, მოიპოვება გარკვეული ცნობა ქართული ანბანის შემოღების შესახებ. იქ სახელდობრ ნათქვამია, რომ პირველად ქართველთა მეფემ ფარნავაზმა „შექმნა მწიგნობრობა ქართული“-ო (*131—132, გვ. 22). სახელოვან ქართველ მეცნიერს ბატონიშვილ ვახუშტს ამ საკითხზე საგანგებოდ არაფერი აქვს ნათქვამი და ამ მხრივ ის ლ. მროველის თეორიას მისდევდა.

როგორც ხშირად სხვაგანაც მომხდარა, საქართველოშიაც საზოგადო და ფართო საკითხების გადაწყვეტას უფრო ეტანებოდნენ, ვიდრე პალიოგრაფიის ძირითად საკითხების კვლევა-ძიებას: ჯერ ისიც-კი გადაწყვეტილი არ იყო, თუ რომელი ანბანია უძველესი, ხუცური თუ მხედრული, ჯერ ქართული ანბანის უძველესი მოხაზულობა და მისი თანდათან განვითარება შესწავლილი არ იყო და მაინც ისეთ რთული საკითხის გადაწყვეტას ლაშობდნენ, როგორც ქართული ანბანის სადაურობაა. საკითხი ქართულ ანბანის სადაურობის შესახებ 1881 წელს მე-V-ე საარქეოლოგია კრებაზეც იყო ტფილისში წამოყენებული. ამ საგანს ეხებოდა ორი მოხსენება: ერთში, რომელიც „Грузинская палеография“-ს სათაურით დ. ბაქრაძემ წაიკითხა, ეს საკითხი მხოლოდ გაცვრით არის მოხსენებული, ვითარცა უცილობელი და უკვე საბოლოოდ გამორკვეული, უმთავრეს მიზნად-კი მომხსენებელს ქართული ანბანის მოხაზულობის ისტორია მიაჩნდა.

მეორეში, რომელიც ილ. ოქრომჭედლიშვილს ეკუთვნოდა და სახელად ეწოდება „Объ изобрѣтеніи грузинскаго алфавита“, საკითხი ქართული ანბანის სადაურობის შესახებ სწორედ საგანგებოდ არის განხილული. დ. ბაქრაძემ თავისი მოხსენების მთავარი დებულებანი თავის 1889 წელს გამოსულს წიგნშიც — „ისტორია საქართველოსი“ — გაიმეორა, ხოლო ილ. ოქრომჭედლიშვილმაც თავისი აზრი ქართული ანბანის სადაურობის შესახებ ქართულადაც გამოაქვეყნა 1881 წელს წერილში „ვინ მოიგონა ქართული ანბანი“ („ივერია“ № 10) და 1890 წელს გაიმეორა გამოკვლევაში „შესახებ ქართველთა და სომეხთა ძველის ძველ ისტორიას“ („ივერია“ 1890 წ. №№ 36, 38, 40—42).

ქართული ანბანის სადაურობის შესახებ დ. ბაქრაძე სწერდა: „თუ ჩვენ ჩვენის ანბანის... ასოების რიგს მივაქცევთ ყურადღებასა, შევნიშნავთ, რომ იგია ბერძნულის აღფაბეტის ასოების რიგი. გარდა ამისა ზოგი ქართული ასოები თავის ფორმებით მიემსგავსება ბერძნულის ასოების ფორმებსა... ზოგი ჩვენი ასოებიც, მეტადრე ასომთავრულისა ხუცურში, როგორც თვით ფორმებით, აგრეთვე გამოთქმით უახლოვდებიან დევა—ნაგერსა და სხვა აღფაბეტებს ინდოეთისას; მაგრამ ეს მხოლოდ გვიჩვენებს, რომ ჩვენი აღფაბეტი სხვადასხვა დროს არის სხვადასხვა აღფაბეტებიდამ შევსებული და, ჩემის მოაზრებით, დაარსებულია იგი ბერძნულის კულტურის გავლენით იმ დროს, როდესაც ბერძნული კოლონიები დამყარებულან ჩვენ მეზობლად შავი ზღვის ნაპირზე“ (ისტ. საქართ. 83—84, შუად. Труды V-го Арх. съезда въ Тифлисе 1881 г. გვ. 208).

ქართული ხუცურ-მხედრული ანბანის შედარებით სიძველისა და თანდათანობითი განვითარების შესახებ დ. ბაქრაძეს ნათქვამი აქვს, რომ უძველეს დროს V—VII სს.-ში წარწერებში გვხვდება მხოლოდ ასომთავრული ხუცური. „იმ დროს სრულებით არა სჩანს კვალი არც ნუსხა-ხუცურისა, არც მხედრულისა. ეს ასო-მთავრულნი წარმოვიდგენენ თავის მოხაზულობით ძველად-ძველს ხასიათსა. ამათ შორის არც იპოვება ზოგიერთი ასოები, რომელნიც მხოლოდ შემდეგ საუკუნოებში შემოდიან ხმარებაში. უ სრულებით არ არის და იმის ნაცვლად იხმარება-ოვ... ნუსხა-ხუცური პირველად შეგვხვდება ერთს ძველს ოთხ-თავის ვარიანტში, რომელსაც თვით მისი ქორონიკონი მიაწერს მე-VII საუკუნესა... შემდეგ იგი ცოტ-ცოტად ვრცელდება... ამ ნუსხა-ხუცურში... ოვ-ნაცვლად იხმარება უ მაშინ, როდესაც ოვ ასო-მთავრულში მე-XII—XIII საუკუნემდე რჩება, თუმცა უ უკვე შემოღებულია. უ სულ პირველად იწერება

სი . . . . ეს ოვ დროს განმავლობაში უერთდებიან ერთი მეორესა და ამ გვარად აღგენენ ერთ ასოსა, რომელიც ჯერ ისევ ოთხ-კბილიანი (უ), მას-უკან სამ-კბილიანი (უ). ამ უ-დამ წარმოსდგა მხედრული უ. ჩვენის აზრით, ნუსხა-ხუცურისა და მხედრულის შემოღებას ერთი მეორის შემდეგ მოკლე დრო ჰყოფს: ასეა თუ არა, მხედრული სხვა არა არის რა, როგორც იგივე ნუსხა-ხუცური, მაგრამ უფრო განმარტივებული და გაადვილებული სახმარად. უძველესს მხედრულს, რომელიც ჯერ კიდევ ნუსხა-ხუცურს მიემსგავსება, ჩვენა ვპოულობთ სხვათა შორის, პირველად სომხითის ანის ქალაქის ქართულს ეკლესიაზე (X საუკ.), რომელსაც შეცდომით ჰხადიან „ბერძნულ“ ეკლესიად; მეორედ სოუქ-სუს ეკლესიაზე აფხაზეთში (XI საუკ.) და მესამედ ამ რამდენისამე წლის

წინად ნაოგნს დიდს ტყავზე ნაწერს ბაგრატ IV-ის გუჯარში“-ო (ისტ. საქართ. 84—85, შედ. Труды V Арх. съѣзда 209—210).

1886 წ. გამოსულ წიგნში „Свѣдѣнія о памятникахъ грузинской письменности“ ალ. ცაგარელმა ზოგიერთი საზოგადო ხასიათის დაკვირვება და დასკვნა გამოსთქვა ქართული დამწერლობის ისტორიის შესახებ. განხილულ კოლექციებში, ნათქვამი აქვს მას, მოიპოვება ხელთნაწერები პაპირუსზე, ეტრატზე, ბამბიციხისა და ქალაღღზეც, რომელიც შავი მელნითა და სინგურით არიან დაწერილნი. აქ ქართული მე-VII—XVIII სს—ის დამწერლობის მრავალგვარი, ძვირფასი ნიმუშებია შენახული. მაგ. მე-VII—VIII სს—ის პაპირუსის თთვენში უღამაზო, უშნო ხელია, ასომთავრული ხუცურ-ნარევი. ამავე დროის პაპირუსისავე ფსალმუნში-კი უკვე ნუსხა ხუცურით არის ნაწერი და მხოლოდ ფსალმუნებისა და მუხლების თავშია ასომთავრული ნახმარი. მოხდენილი ხელით ნაწერი მე-VIII—X სს—ში ხელნიწერები საბაწმიდური რამდენიმეა, მათ შორის 864 და 925 წწ. მამათა ქწნილებათა მრავალთავები. მე-X—XI სს-ის სინას მთისა და ათონური, ან სამცხური ხელთნაწერებიც შნოიანია. თითქმის ყოველ დიდ მონასტერს თავისი საკუთარი ხელი ჰქონდა, მაგ. ათონური ხელი წვრილხაზოვანია (Тонкоѣ), ვიწრო მოხდენილი მოყვანილობის ასოებს მისდევდა, სინური-კი თუმცა შნოიანობით არ ჩამოუვარდება, მაგრამ ფართო სქელი ხაზების მოყვარულია. ეტუობა ამასთანავე, რომ ქართვლი დამწერელ-გადამწერლები იმ ერთა ასოთა დამწერლობის მოყვანილობასა და მოხაზულობას ჰბაძევენ, რომელთა შორისაც მათ ცხოვრება და მოღვაწეობა უხდებოდათ. თავის ამ უკანასკნელი აზრის დასამტკიცებლად პროფ. ალ. ცაგარელს თანდართულ ტაბულაზე მოყვანილი №№ VI და III ნიმუშები აქვს დამოწმებული, რომელთაგან პირველი ასურულს, ხოლო მეორე აბაშურს ანუ კოპტურს მიაგავსო. ხელთნაწერებში გვხვდება ისეთი დამწერლობაც, რომელიც ნუსხა-ხუცურსა და მხეარულს შორის გარდამავალ საფეხურად უნდა ჩაითვალოს. ამის ნიმუშად მას თავის ტაბულაზე № VIII-ად მოთავსებული ათონური ვაკრული ნუსხა-ხუცური მაგალითი მიანჩნდა. დასასრულ ალ. ცაგარელი ამტკიცებდა, რომ ზერმინდელი დამწერელ-გადამწერელნი ხშირად ძველ, ზოგჯერ რამდენიმე საუკუნით უწინარეს არსებული ძეგლების ხელსა ჰბაძევენ და განახლებდენ ხოლმეო. მისი აზრით მე-VII—VIII სს. სინური პაპირუსის ფსალმუნის ხელის მსგავსი მე-X—XI სს. ეტრატის ათონურსა და მე-XIV—XVI ს. ქალაღღის ხელთნაწერებშიაც-კი გვხვდება (იხ. Свѣд. о памят. груз. письм. вып. I, გვ. XXVII—XXVIII).

1881 წ. ტფილისში მომხდარ არქეოლოგოსთა მეხუთე ყრილობის შრომებში, რომელიც 1887 წ. გამოქვეყნდა ქართული, უფრო სიგელ-გუჯარებითან გადაღებული მდივანმწიგნობრული დამწერლობის, ლითოგრაფიულად დაბეჭდილი ნიმუშებია დართული, ხოლო № 16 ფურცელზე ქართული დამწერლობის ისტორიული განვითარების გამომხატველი ტაბულაა მოთავსებული. აქ 5 სხვადასხვა დროის ქართული ანბანი მოყვანილი: მე-X საუკუნის ხუცური ანბანი, მე-XI ს. მხედრული ანბანი, მე-XII ს. მხედრული, მე-XV ს. მხედრული და აწინდელი. რამდენადაც პროფ. ალ. ცაგარლის აგან პირადად გამოიგონია, ეს ტაბულა დ. ბაქრაძისა და მისი შედგენილია. იმ დროისათვის ეს ტაბულა დიდ წარმატებად უნდა ჩაით-

ვალოს და სამწუხარო იყო, რომ როგორც პალეოგრაფიულ ნიმუშებს, ისევე ამ ტაბულას შესაფერისი გამოკვლევა არ უძლოდა წინ და ეს ძვირფასი მასალები გამოუყენებელი დარჩა. პროფ. ალ. ცაგარლის შემოადინებული პალეოგრაფიული ტაბულები და ეს ნიმუშები ტაბულითურთ მიმდინარე საუკუნის დამდევამდე ქართული წიგნური დამწერლობის წინასწარ გასაცნობად თუმცა მცირე, მაგრამ მაინც ერთადერთი წყაროები იყო.

ქართული წიგნური დამწერლობის ნიმუშების კრებული მ. ჯანაშვილს ჰქონდა გამოქვეყნებული 1900 წ. რუსულად დაბეჭდილი წიგნაკის „Царица Тамара“-ს დამატების სახით, რომელშიაც სხვადასხვა დამწერლობის მავალითებით შემკული პალეოგრაფიული ტაბულები მოიპოვება. პროფ. ნ. მარაშა 1902 წ. გამოაქვეყნა Агиографическіе матеріалы по рукописямъ Иверы (იხ. ЗВОРАОб). რომელიც ათონის ქართველთა მონასტრის ხელთნაწერთა სანიმუშო ფოტოგრაფიულ სურათებსაც შეიცავს. მკითხველმა აქ სხვადასხვა დამწერლობის ნიმუშები შეიძლება ნახოს. ამ გამოცემის ღირსებას პალეოგრაფიის თვალსაზრისით ხელთნაწერთა სწორედ ეს ფოტოგრაფიული სურათები შეადგენს. შატბერდის განთქმული კრებულის რამდენიმე სომხური მინაწერის და ერთი № 69 ათონური ქართ. ხელთნაწერის ფოტოგრაფიული სურათებიც პროფ. ნ. მარაშა აქვს დართული თავის შრომებში (იხ. ТР по арм. груз. Филол. II და III წიგნები).

ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების დამწერლობა ამ მკირეოდნობამდეც კი სამეცნიერო დაკვირვების საგნად არ ყოფილა. Dubois de Montpereux-ის Voyage autour du Caucase-ს წარწერათა ატლასიც აქვს დართული (წიგნი გამოიცა პარიზში 1839-1843), აკად. მარი ბროსეს სამ წიგნად გამოცემულ Voyage archéologique en Transcaucasie-ის პირველი წიგნი 1849 წ. დაიბეჭდა პეტერბურგში და 18 ლითოგრაფიულ ტაბულას შეიცავს, მეორე 1850 წ. იქვე და 16 ლითოგრაფიულ ტაბულით არის შემკული, ხოლო მესამე 11 ლითოგრაფიული ტაბულიანი იქვეა დაბეჭდილი 1851 წ. დ. ბაქრაძის 1878 წ. გამოქვეყნებული შრომა Археологическое путешествие по Гуріи и Адчаръ, რომელსაც ატლასი აქვს თანდართული, ქართულ წარწერათა ტექსტსაც შეიცავს და ატლასებში ზოგი მათგანის პალეოგრაფიულ პირებსაც. მართალია პირები ხელით იყო გადახატული, მაგრამ ქართული ეპიგრაფიკული დამწერლობის დაახლოებითი წარმოდგენა მკითხველს მაინც შეეძლო.

ალსანიშნავია ივ. როსტომაშვილის Ахалкалакскій уѣздъ въ археологическомъ отношеніи (съ ключемъ къ чтенію надписей древней Джавахетини и картой), რომელიც 1898 წ. СМОМПК მე-XXV წიგნში იყო დაბეჭდილი (გვ. 1—133) ე. თაყაიშვილის თანდართულ შენიშვნითურთ (გვ. 134—136). თუმცა იმ წერილში მოთავსებული ძეგლების ფოტოგრაფიული სურათები იმდენად ბუნდოვანია, რომ ძნელი გასარჩევია, და წარწერების პალეოგრაფიული პირიც ხელითაა ნახატი და, რასაკვირველია, ზედმიწევნობა დაცული არ არის, მაინც აქ თავმოყრილი ძეგლები თავიანთი დამწერლობით მეტად საყურადღებო ეპიგრაფიკულ და პალეოგრაფიულ მასალას წარმოადგენენ და ქართული დამწერლობათამცოდნეობის მკვლევარი მათ გვერდს ვერ აუხვევს.

1905 წ. ქართული წარწერების გამოქვეყნებისათვის ყოველდღიური გაზეთის გარდა სხვა არავითარი ორგანო არ არსებობდა და მაშინდელ ჟურნალ-გაზეთებში ქართული ეპიგრაფიკული მასალებიც არის გაბნეული. მათი მოძებნა „ქართული ბიბლიოგრაფიის“ საშუალებით შეიძლება. ჟურნალ „მოამბე“-ში სხვათა შორის ე. თაყაიშვილის „არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი“ დაიბეჭდა, რომელიც შემდეგ 1907 წ. ცალკეც გამოვიდა და ამ სათაურით შემკული ნაშრომის პირველ წიგნად არის გამოცემული. ამ ნაშრომის მეორე წიგნი საქართველოს საისტორიო-ეთნოგრაფიული საზოგადოების ორგანოში „ძველი საქართველოს“ მე-III წიგნში დაიბეჭდა და 1908 წ. ცალკეც მეორე წიგნის სახელობით გამოვიდა. ამ მეორე წიგნის ზოგი ძეგლები, სახელდობრ ტყვიის და სლუჯუნის ეკლესიების ძეგლების აღწერილობა ავტორმა რუსულადაც გამოაქვეყნა 1916 წ. Христианскій Востокъ-ში (გვ. 40—50 და 282—300). ქართულ გამოცემასთან ამ უკანასკნელს ის დიდი უპირატესობა აქვს, რომ ნაშრომს ძეგლების ფოტოგრაფიულად გადაღებული სურათები აქვს დართული და რედაქციისაგან შესწორებულია აქა-იქ შეპარული შეცდომები. 1910 წ. პრ. ნ. მარმა გამოსცა Надпись Епифанія католикаса Грузіи (ИАН, გვ. 1433—1442 (ფოტოტ. სურათითურთ).

1905 წ. ე. თაყაიშვილმა დაიწყო ბეჭდვა თავისი ნაშრომის „Археологическія экскурсіи, разысканія и замѣтки“, რომელიც ხუთ ნაწილად გამოქვეყნდა. პირველი, IV და V ნაწილები იბეჭდებოდა СМОМПК. (იხ. ამ ორგანოს вып. XXXV 1905 წ., вып. XIII 1913 წ., და вып. XIV, 1915 წ.), II და III ნაწილები-კი გამოქვეყნებული იყო მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების უწყებებში (იხ. ИКОТМАО 1905 წ. 1 წიგნი და 1907 წ. II წიგნი). ე. თაყაიშვილის ეს ნაწარმოები ცალკეც გამოვიდა. ხუთივე ნაწილის ლირსებას ძველთა თანდართული ფოტოგრაფიულ-პალეოგრაფიული სურათები შეადგენს, მეტადრე მე-II და III ნაწილებია წარწერათა მშვენიერი სურათებით შემკული.

დ. ზუბუას, მ. ბროსეს, დ. ბაქრაძისა, ივ. როსტომაშვილისა და ე. თაყაიშვილის ზემოაღნიშნულ ნაშრომებში დიდი ეპიგრაფიკული მასალა არის გამოქვეყნებული, მაგრამ არც ერთი მათგანი ამ ძეგლების წმინდა ეპიგრაფიკული შესწავლა-გამოკვლევის საგნად არ ყოფილა, არამედ თითქმის განსაკუთრებით საისტორიო მასალის მსგავსად იყო გამოქვეყნებული. ამასთანავე იშვიათი შემთხვევა არ არის, რომ გამოქვეყნების დროს წარწერა გამოცემელთ სრული სისწორით ვერ გადმოეცათ. ისიც აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ ბევრი შეუკრებელი ეპიგრაფიკული ძეგლები მოიპოვება. ზემონათქვამითგან ცხადი იქმნება, რომ ქართული წარწერათამცოდნეობა მომავალის აუცილებელ საქმედ უნდა ჩაითვალოს; იმისდა მიუხედავად, რომ აქამდე დიდი მასალა იყო გამოქვეყნებული და მათი ფოტოგრაფიული სურათები კაბინეტში მჯდომარე მკვლევარსაც-კი ამ სამეცნიერო დამხმარე დარგის შესწავლის საშუალებას აძლევდნენ, იგი ჯერ არ არსებობს. თავისდა-თავად ცხადია, რომ ქართულ წარწერათა სრული ახალი კრებულის Corpus Inscriptionum Georgicarum-ის გამო-

ცემაც აუცილებელია, მაგრამ ასეთ დიად საქმეს შესაფერი წინასწარი მუშაობა უნდა უძღოდეს წინ და ამიტომ ესეც მხოლოდ მომავალშია შესაძლებელი.

ქართული მდივანწიგნობრული ხელის განვითარების წინასწარ შესასწავლად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს „საქართველოს სიმეფელთა“ პალეოგრაფიული დამატების I და II რვეულები, რომლებშიაც მე-XI—XIV სს. სიგლების პირია დაბეჭდილი, („პალეოგრაფიული ალბომი“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების გამოცემა, ტფილისი 1909 და 1920 წ.).

ბაგრატ IV შიომღვიმის სიგელის პალეოგრაფიული პირი გამოქვეყნებული იყო ე. თაყაიშვილის მიერვე 1894 წ. *Сигель грузинскаго царя Баграта IV* (об. ЗВОРАОб. том IX, გვ. 59—68). 1911. წ. პრ. ნ. მარმა დაბეჭდა *Грузинскія приписки греческаго Евангелія изъ Коридіи* (ИАН. 1911 წ. გვ. 211—240), რომელსაც ამ მინაწერების ფოტოგრ. სურათები აქვს დართული. დასასრულ პროფ. აკ. შანიძემ 1924 წ. ტფილისში 1188 წ. ხელთნაწერთგან ამოღებული ამავე დამწერლობით ნაწერი „თარგმანებაი ქებისა ქებათაისი“ პალეოგრაფიულად გამოაქვეყნა (უნივერსიტეტის სტუდენტთა კავშირის გამოცემა და უ-ტის ლითოგრაფიაშია დაბეჭდილი), ყველა ზემოჩამოთვლილი გამოცემების, პროფ. ნ. მარისაგან გამოქვეყნებულის გარდა, მთავარ ნაკლს ის გარემოება შეადგენს, რომ პალეოგრაფიული პირები ხელით არის გადაღებული, რაც მოხაზულობის ზედმიწევნობის დაცულობის თანამედროვე მოთხოვნილებას არ აკმაყოფილებს. უკვე კარგა ხანია მეცნიერებამ ამისათვის ფოტოგრაფია გამოიყენა და ჩვეულებრივ ჰელიოგრაფიურისა, ან ცინკოგრაფისა, ან და ფოტოლიტოგრაფიის საშუალებით პეჭდავენ ხოლმე.

ზემოაღნიშნულის წყაროებს გარდა ქვემოთ პალეოგრაფიის შესასწავლად მთავარი მნიშვნელოვანი წყაროები იქმნება ჩამოთვლილი: M. Lidzbarski *Handbuch der nordsemitischen Epigraphik*, მისივე *Ephemeris für semitische Epigraphik I და II.*—Franz Praetorius *Ueber den Ursprung des Kanaanäischen Alphabets*, მისივე *Bemerkungen zum südsemitischen Alphabet ZDMG*. 58 B. (1994 წ.), *Zum semitisch—griechischen Alphabet*, ZDMG 1908 წ., B. 62.—Fridr. Delitzsch. *Die Entstehung des ältesten Schriftsystems oder Ursprung der Keilinschriften*, Leipzig 1897 წ.—Ed. de Rougé *Mémoire sur l'origine égyptienne de l'alphabet phénicien*, Paris 1874 წ.—I. Halévy, *Mélanges d'épigraphie et d'archéologie sémitique*, Paris 1874 წ.—E. Meyer-ის ფინიკიურ ანბანის სათავედ ხეთური ანბანი მიანჩია (*Geschichte des Altertums Bd 2*. 1898 წ. გვ. 280 შებდ.).—de Vogüé *la Syrie Centrale. Inscriptions sémitiques*, Paris 1868 და 1877 წ.—*Corpus Inscriptionum Semiticarum.*—D. Chwolson, *Corpus Inscriptionum hebraicarum*, St.—Petersburg 1882 წ., მისივე *Syrisch—Nestorianische Grabinschriften aus Semiretschie*, *Mémoires de l'Académie de St. Petersburg* 1890 წ. VII série, t. XXXVII, Nr. 8.—Ch. Clermont—Ganneau, *Études d'archéologie orientale* (Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Paris 1897 წ.; 113. fascicule). Ph. Berger, *Histoire de l'écriture dans l'antiquité 2-ième édition*, Paris, 1912 წ. Adolf Kirchoff, *Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets*, Berlin 1887 წ.—Wilhelm Larfeld,

Griechische Epigraphik 1914 წ. მესამე გამოცემა, აქ მსურველი იპოვის მეტი სათანადო წყაროებს სიას. Fr. Praetorius Zur Geschichte des griechischen Alphabets ZDMG 56 B. 1902 წ.—Corpus inscriptionum Graecarum, edd. A. Boeckhiius, A. Kirchhoffius, E. Curtius, H. Roehlius I—IV 1828—1877 წ.წ.—Inscriptiones Graecae. I—XIV,—Inscriptiones Graecae antiquissimae... ed. H. Roehl, 1882 წ., მესამე სასკოლო გამოცემა 1907 წ.—Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes, Paris. 1901 წ. და შემდ.—Tituli Asiae Minoris ვენის სამეცნიერო აკადემიის გამოცემა E. Kalinka-ს მიერ.—B. Latyschev Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropoli 1885, 1890, 1902 წ.წ.—მშვენიერი ფოტოტიპური გამოცემა Otto Kern-ის Inscriptiones Graecae, Tabulae in usum scholarum VII. Bonnae.

Silvestre, Paléographie universelle. Collection des facsimilés d'écriture, Paris 1839 წ.—William Wright. The Paleographical Society. Facsimiles of manuscripts and inscriptions (Oriental series) London 1875—1883 წ.წ.—Evgenius Tisserant Specimina codicum orientalium Tabulae in usum scholarum VIII, Bonnae მშვენიერი ფოტოტიპურია გამოცემა, რომელშიაც სამართლო, ებრაული, ასურული, პალესტინისა, მანდევური, არაბული, ეთიოპური კობტური ხელთნაწერების ნიმუშებია დაბეჭდილი. წინასიტყვაობაში მკითხველი ხელთნაწერების აღწერილობათა და სხვადასხვა პალეოგრაფიის შესახებ მწერლობის სიას იპოვის.—არაბულ-სპარსულ-თურქულ და მწერლობის შესახებ. De Sacy Nouveaux aperçus sur l'histoire de l'écriture chez les Arabes du Hédjaz (Journal Asiatique, Série, I, X გვ. 209 შემდ.)—Arnold The present order of the alphabet in Arabic.—Fleischer Zur Geschichte der arabischen Schrift ZDMG. XVIII, 288-291.—Karabacek Papyrus Rainer და სხვა წერილები.—საგულისხმო ცნობებსა და დამწერლობისა და საწერი იარაღის სურათებს შეიცავს C. Huart-ის Les Calligraphes et les Miniaturistes de l'Orient Musulman, Paris 1908 წ.—B. Moritz, Arabische Schrift. Enzyklopaedie des Islam, 7-e Lieferung, 1910 წ. გვ. 399-410, ცხრა დამწერლობათა საუცხოვო ნიმუშებისა და ერთი ანბანის ისტორიული განვითარების მაჩვენებელი ტაბულითურთ. იქვეა სათანადო ბიბლიოგრაფიაც.—ბერძნულ-ლათინური პალეოგრაფიისათვის მნიშვნელოვანია E. Thompson Handbook of Greek and Latin Palaeography, London 1906 წ. 3-ე გამ.—Fr. G. Kenyon, The Paleography of Greek Papyri.

V. Gardthausen, Griechische Palaeographie მე-2 გამ. I და II წიგნი, 1913 წ.—W. Wattenbach, Anleitung zur Griechischen Palaeographie, მიხვევით Anleitung zur lateinischen Palaeographie და მეტადრე Das Schriftwesen in Mittelalter.—პრ. გ. წერეთელი Сокращения въ греческихъ рукописяхъ преимущественно по датированнымъ рукописямъ СПетербургa и Москвы, СПб. 1904 წ., მიხვევით Къ вопросу о провинціальныхъ типахъ греческаго письма СПб., ЗРАХОБ. т. XII, книга 5, Къ исторіи греческаго письма въ Египтѣ въ связи съ культурно-историческимъ положеніемъ страны СПб. ЖМНПр.

1906 წ. გვ. 231-243, Памятники греч. письменности из Египта 1909 წ. ЖМНП., Палеографические этюды Порфириевское Четвероевангелие ЖМНП. 1915 წ. გვ. 271-282.—Ludwig Traube, Vorlesungen und Abhandlungen, I Zur Paläographie und Handschriftenkunde, München 1909 წ.—B. Bretholz, Lateinische Paläographie 1912 წ. მე-2 კვ. Alf. Jacob Sciptura ob. Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. sous la direction d. M. Ed. m. Saglio 1909 წ. Paris, გვ. 1125-1135.—Arthur Mentz, Geschichte der griechisch-römischen Schrift bis zur Erfindung des Buchdrucks mit beweglichen Lettern Leipzig 1920 წ.—O. A. Добіаш-Рождественская Исторія письма в средние века, руководство к изучению латинской полеографии, Петербург 1923 изд. Брокгауз-Ефрон.—ბერძნული დამწერლობის ძეგლთა ნიმუშებისათვის უნდა მკითხველმა მიჰმართოს შემდეგ გამოცემებს: Henri Omont Facsimilés des manuscrits grecs datés de la Bibliothèque Nationale du IX au XIV-e siècle, Paris 1890 წ., მისივე Facsimilés des plus anciens manuscrits grecs en onciale et en minuscule du IV-e au XII siècle, Paris 1892 წ. და Facsimilés des manuscrits grecs du XV-e et XVI-e siècle, Paris 1887 წ. მშვენიერი გამოცემანია.—Bibliothèque Nationale département des manuscrits: Facsimilés de manuscrits Grecs, Latins et Français du V-e au XIV siècle exposés dans la Galerie Mazarine, Paris.—Girolamo Vitelli e Cesare Paoли Collezione Fiorentina di facsimili paleografici greci e latini, Firenze 1884-97 წ.—G. Wattenbacht Ad. von Velsen Exempla codicum Graecorum litteris minusculis scriptorum 1898 წ. Heidelbergae.—W. Wattenbach Schrifttafeln zur Geschichte der griechischen Schrift, Berlin 1876-77 წ.—Palaeographical Society, Facsimiles of Manuscripts and Inscriptions edited by E. A. Bond and E. M. Thompson, London 1873-94 წ.—პროფ. ვ. წერეთელი და ს. სობოლევსკი Exempla Codicum Graecorum Litteris minusculis scriptorum annorumque notis instructorum, ediderunt Gregorius Cereteli Universitatis... Iurievensis professor et Sergius Sobolevski Universitatis... Mosquensis et Instituti Archaeologici Mosquensis professor, volumen primus: Codices Mosquenses, მოსკოვს 1911 წ., volumen alterum: Codices Petropolitani იქვე 1913 წ. მშვენიერი გამოცემა.

რუსული დამწერლობისა და პალეოგრაფიის შესასწავლად საუკეთესოდ ითვლება აკად. სობოლევსკისა და პროფ. ვ. შჩეპკინის შრომები: акад. Соболевскій—Славяно-русская палеография Петр 1909 წ.,—проф. В. Н. Щепкинъ, Учебникъ русской палеографии, Москва 1920 წ. Государственное издат.

პალეოგრაფის ისტორიის ზოგადი მიმოხილვა და დებულებანი ლკდვიგ ტრაუბესა აქვს დაწერილი (იხ. Ludwig Traube, Vorlesungen und Abhandlungen herausgegeben von F. Boll, I. Band, München 1909 წ.,—Geschichte der Paläographie გვ. 1—80 და Grundlagen der Handschriftenkunde გვ. 81-127.—პალეოგრაფიისა და დამწერლობათამცოდნეობის გასაცნობად ფართო საზოგადოებისათვის განკუთვნილ წიგნთაგან შეიძლება დასახელებულ იქნეს პროფ.

Schubart-ის Das Buch bei den Griechen und Römern 1907 წ., პროფ. O Weise-ს Schrift und Buchwesen in alter und neuer Zeit (Aus Natur und Geisteswelt 4. Bändchen) და Fritz Specht-ის Die Schrift und ihre Entwicklung, Berlin 1909 წ., რომელნიც სურათებითა და დამწერლობათა ნიმუშებითაც არიან შემკული.

თავი მეორე.

ტიპოგრაფია და სწავლება ქართული და სხვა ერთა სწავლებლობის ლოგოტიპის შესახებ.

ვიდრე ქართული პალეოგრაფიის შესწავლასა და განხილვას შევედგებოდეთ, თავდაპირველად ჩვენ ყველა ის ცნობები და ტერმინები, რომელიც კი ძველ სხვა ერთა და ქართულ მწიგნობრობასა და წიგნების შემზადებას შეეხება და ქართულ სხვადასხვა წყაროებშია გაბნეული, უნდა შეკრებილი და ზედმიწევნით შესწავლილი გვქონდეს. უნდა ვიცოდეთ, რადარა ტერმინები იხმარებოდა უცხოეთისა და ქართულ მწიგნობრობაში, ან როგორ სწერდნენ და ამზადებდნენ წიგნებსა და საბუთებს, თანაც რა იარაღსა და მასალას ხმარობდნენ ამისთვის.

მწერლობას, წერა-კითხვას და მწერლობითს განათლებას ძველ საქართველოში „**მწიგნობრობა**“ ეწოდებოდა. იოანე საბანის ძეს აბო ტფილელის შესახებ მაგ. ნათქვამი აქვს, რომ სანამ აბო თავის სამშობლო ქვეყანაში არაბთა შორის ცხოვრობდა უკვე „სწავლულ იყო **მწიგნობრებითა ხარკინოზთაათა**“ (ცა ჰაბოასი 16₂), არაბული წერა-კითხვა და განათლება შეთვისებული ჰქონდაო. ხოლო როდესაც ერისთავთ ერისთავს ნერსეს ქართლში წამოჰყვა, მაშინ „შესძინა სწავლად **ქართულისა მწიგნობრებისა** და ზრახვისა კსნილად“ (იქვე 16₁₇ 18). ქართული წერა-კითხვა და განათლებაც შეისწავლაო. გ. მერჩულის სიტყვითაც გრიგოლ ხანძთელმა ბავშობითგანვე „მსწრაფლ ხოლო დაისწავლა დავითი და კმითა სასწავლელი სწავლაჲ საეკლესიოჲ, სამოძღუროჲ ქართულსა ენასა შინა ყოველი დაისწავლა და **მწიგნობრობაცა ისწავა მრავალთა ენათაჲ**“ (ცა გგლ ხნძოლსა, გვ. გ.). აქაც ისტორიკოსს ხანძის არხიმანდრიტის მიერ უცხო ენების წერა-კითხვის შესწავლაზე აქვს ლაბარაკი. ამ სიტყვა „**მწიგნობრობა**“-ს ანბანის, საწერ ნიშნების ზოგად სახელადაც ხმარობდნენ. ლეონტი მროველს თავის თხზულებაში აღნიშნული აქვს, ვითომც პირველად ფარნავაზ მეფემ „შექმნა **„მწიგნობრობა ქართული**““ (ცა მეფეთა* 132, გვ. 22), ე. ი. ქართული ანბანის მოპოვნეგელი და შემომღები იყოო.

სამწიგნობრო ხელოვნებას თავისი დიდი და საგულისხმო თავგადასავალი აქვს, რომლის ცოდნა აუცილებელია ადამიანის სულიერი კულტურის ყოველი მკვლევარისათვის და განათლებულ მკითხველსაც მისი ცოდნა კაცობრიობის წარმატების ერთ თვალსაჩინო და უმნიშვნელოვანეს გამოხატულებას გადაუშლის თვალწინ. სამწერლობო ხელოვნების ისტორიის განხილვის დროს, უნდა სამი მთა-

ვარი საკითხი იყოს განხილული: პირველი საწერ მასალას ეხება, მეორე საწერ იარაღებს, მესამე კიდევ თვით წერის ტექნიკის გარეგან პირობებს. რათგან ყოველი სამწერლობო ხელოვნება, ვითარცა კულტურული ცხოვრების სხვა მხარეებაც, მეზობელ და თვით შორეულ ერთს ისტორიასთან არის დაკავშირებული, ამიტომ ქართული მწიგნობრობის თავგადასავლის მიმოხილვაში ჩვენ სხვა ერთა სამწიგნობრო ხელოვნების განვითარებასაც, მეტადრე პირველი ორი საკითხის განხილვის დროს, უნდა გავუწიოთ ანგარიში.

§ 1. საწერი მასალა.

მწერლობის ძეგლებისათვის სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მასალა იხმარებოდა ხოლმე: ჯერ ქვა, ლითონი, ძვალი და საზოგადოდ მგარი, შედარებით მძიმე და ხშირად მწელად შესაძრავი ნივთიერება იყო მიღებული, შემდეგ თხელი და სუბუქი მასალა შემოვიდა. ადამიანის ნახარვეის მგარ ნივთიერებაზე აღბეჭდა, რასაკვირველია, სულ სხვანაირ იარაღსაც მოითხოვდა, ვიდრე შემდეგ დროინდელ თხელ მასალაზე დასაწერად იყო საჭირო. ამიტომ მასალისა, იარაღისა და ტექნიკური აღსრულების აღსანიშნავად ძველადაც თავ-თავისი ტერმინები იხმარებოდა და ეხლაც ასევეა მიღებული.

ქვაზე და სხვა მგარ ნივთიერებაზე გამოყენილ სიტყვებსა თუ აზრს, რასაც ეხლა წარწერა ეწოდება, ძველ დროს „ზედაწერილი“ ერქვა. სახარებაში მაგ. იქ, სადაც საუბარია დრაჰკან ფულზე და აღნიშნულია, რომ იესომ მათ ჰკითხა ვისა სახელი აწერიაო, ასეა ნათქვამი: „ჰრქუა მათ იესვ «ვისი არს... ესე... ზედაწერილი». ჰრქუეს მას «კეისრისაჲ» (მათე XXII, 20—21). მართალია, რაკი აქ ფულზეა ლაპარაკი, ამიტომ „ზედაწერილი“-ს თითქოს სპეციფიკური მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ სახელოვანი ქართველი მეცნიერის ქვემოთმოყვანილი სიტყვები ცხად-ჰყოფენ, რომ თუ ყოველთვის არა, ზოგჯერ მაინც ამ ტერმინს წარწერის ზოგადი მნიშვნელობაც ჰქონია.

მატონიშვილს ვახუშტს აღნიშნული აქვს, რომ საქართველოს „მეფეთა სახელნი... ზედაწერილ არიან ქუთათა, ხატთა და ჯუართა ზედა“-ო (ისტ. საქართ. ჩუბ. 1, კიკ. 3—4).

ამგვარადვე იმას, რასაც ბერძნები *ἱεραγραφή*, *ის ἱεραγραφία*-ს, ხოლო რომაელები *inscriptio*-ს, ფრანგები *inscription*, გერმანელები-კი *Inschrift*-ს, რუსები *надписи*-ს ეძახიან, ძველ ქართულ მწერლობაში „ზედაწერილი“, ან ზედწერილი რქმევია. მაგრამ უკვე ძველადვე ამავე მნიშვნელობით „წარწერა“-სა და „წარწერილსა“-ც ხმარობდნენ, მაგ. გიორგი ამარტოლის ხრონოლოგიის ბერძნულ ტექსტის *«ἱεραγραφία... ἢ τῶν ἱερῶν»*. (de Boor-ის გამოც. II 13₁₇) ქართულად ნათარგმნი უდრის „წარწერნეს საფლავსა მისსა ზედა“ (გ. მონაზონის ხრონ. ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა 5₁₂), „მის მიერ წარწერილად პოენილინი“ (5₁₁). მასასადავს აქეთგანვე უნდა იყოს წარმომდგარი თანამედროვე ტერმინი „წარწერა“. რაკი ამჟამად ჩვენ ამ ცნების აღსანიშნავ ტერმინად წარწერასა ვხმარობთ, ამიტომ თანამედროვე ქართულ სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში ძველ ტერმინს

შეიძლება ფულების წარწერის მნიშვნელობა შეეუნარჩუნოთ და „ხედწერილი“ ლათინურ leg-inda-ს, ფრანგულ légende-ის შესატყვის ტერმინად ვიხმაროთ.

წარწერები, როგორც ებრაელთა საღმრთო წერილის ერთერთ წიგნშიაც არის აღნიშნული, ქვასა, ლითონზე ან სხვა მკვირი ნივთიერებაზე იყო ხოლმე გამოყენებული. თუ თვით კედლის ან შენობის ქვაზე არ იყო მოთავსებული, მაშინ საგანგებოდ დამზადებულ ქვებზედ აკრეფინებდენ ხოლმე, კეთდებოდა ხოლმე საამისოდ „ფიცარნი ქვისანი“. საღმრთო წერილში მაგ. ნათქვამია: „ჰრქუაჲ ონ მოსეს: „აღმოვედ ჩემდა მთად... და მოგცე შენ ფიცარნი ქვსანი, სჯული და მცნებანი ჩემნი, რომელი დაეწერე“ (გამოსლ. 24¹²), „გამოსთაღნა მოსე ორნი იგი ფიცარნი ქვსანი“ (იქვე 34¹), „და დაეწერნე ფიცართა მათ სიტყვანი იგი“ (იქვე 34¹), „განიუწუნეს ტომად-ტომად ნათესავნი იგი ქამისნი და ჰოენეს ფიცარნი ქვისანი და შექმნეს იგინი წიგნად“ და მიიწია წიგნი ნათესავითი ნათესავად“ (ცა პანსოფი აღლქს. Keimena I, 50). დაბადებაში შესატყვის ადგილებში ბერძნულად სწერია *ἡ ἀρχαία λίθινα, λίαν*, ლათინურად *tabulae lapideae*.

მაგრამ ქვის ფიცრებს გარდა განათლებული კაცობრიობის სამწიგნობრო ხელოვნებას სხვაგვარი საწერი მასალაც უხმარია, მავალითად ხის ფიცრებიც. რომში ძველად ხის ფიცრებზე უწერიათ და რომაული კანონმდებლობის უძველესი ძეგლები, მათ შორის განთქმული „თორმეტი ფიცრის კანონები“ ხის ფიცრებზე ყოფილა ნაწერი თუ ამოკრილი. ლიტონი, დაუზუსტებელი ფიცრის გარდა ძველ საბერძნეთსა და რომის სახელმწიფოებში საწერ მასალად ცვილ-გადაკრული ხის ფიცრებიც იყო ძალიან გავრცელებული. ევგვიპტელებს, როგორც ეტყობა, ამგვარი მასალა არ უხმარიათ საწერად.

ამნაირ ფიცრებს ლათინურად *cerae, tabulae ceratae, tabulae cerusatae*-ს უწოდებდენ, რაც ქართულად ნიშნავს ცვილნი, ფიცარნი ცვილანნი.

ძველ ქართულ მწერლობაში ასეთი ტერმინი ჯერ არა ჩანს, მაგრამ „ხატი ცკლოანი“ სამჯერ იხსენიება გიორგი მთაწმინდელის თხზულებაში (ცა ი-ე ტფთმსი 17—18) და ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ *tabulae ceratae* ქართულად სწორედ „ფიცარნი ცვილანნი“ იქნებოდა.

გერმანულ პალეოგრაფიულ მწერლობაში ამის აღსანიშნავად მიღებულია *die Wachstafel*, ფრანგულში *bois enduit de cire*. რაკი ცვილანი ფიცრები ხშირად, მეტადრე როდესაც კერძო ცხოვრებაში სახმარებლად იყო განკუთვნილი, პატარა ტანისა იყო ხოლმე, ამიტომ თანამედროვე ქართულ სამეცნიერო მწერლობაში ცვილან ფიცრებს გარდა, რომელიც ამგვარი მასალის დიდი ზომის ძეგლების აღმნიშვნელ ტერმინად უნდა დარჩეს, უნდა „ცვილანი დაფა“-ც შემოვიღოთ ყოველდღიურ ცხოვრებაში მიღებული, შედარებით პატარა ზომის, ამგვარი საწერი მასალის აღსანიშნავად.

ცვილან დაფებს ის დიდი უპირატესობა ჰქონდა, რომ ნაწერის წაშლა და ხელახლად დაწერა ადვილად შეიძლებოდა. ამიტომ ის შავად დაწერისათვის ძალიან კარგი იყო და სწორედ ამისთვის ხმარობდენ. მაგრამ ამას გარდა ცვილან დაფებზე ანგარიშები და საბუთებიც იწერებოდა. საწერ იარაღად წვეტიანი მკერივი ნივთიერება იხმარებოდა. პირველად 1786 და 1788 წ. Vürs-patak-ში იყო 131—167 ქ. შ. წ. წ დაწერილი ტექსტის შემკველი 25 ამ-

გვარი ცვილოანი დაფები ნაპოვნი, რომელნიც ამ ჟამად ბუდა-პესტის მუზეუმში ინახება, შემდეგ 1875—6 წ. კიდევ 130 ცალი ამნაირივე დაფა 15—62 ქ.შ.წ. ნაწერთურთ პომპეიშიც აღმოჩნდა. ეს ცვილოანი დაფები ჩვეულებრივ ორი, სამი და უფრო მეტი ფიცრების კრებულადაა აკონსტული, წიგნის ანუ უფრო რომ კარედი ხატის მსგავსად გაკეთებული ყოფილა. უფრო ხშირად სამი დაფის შემცველია ხოლმე, რომელთაგან პირველი და უკანასკნელი დაფის გარეგანი მხარე უცვილოა, ცხადია იმიტომ, რომ აქ ნაწერი ხელის ხლებით დაზიანდებოდა. ხოლო პირველი და მესამე დაფის შიგნითი მხარე და მეორეს ორთავე გვერდი ცვილით იყო მოფენილი და ნაწერს შეიცავს ხოლმე. ამგვარად 6 გვერდითგან 4 გვერდი დაწერილი იყო ხოლმე, ორი-კი დაუწერელია და გარეკანის მსგავსად არის. ბერძნულად ორი დაფის შემცველს შეკვრებს *diptycha* ანუ ორკეცი ეწოდებოდა) მხ. რ. *διπτυχον*), სამი დაფისას *triptycha* ანუ სამკეცი და რამდენიმე დაფისას *polyptycha* მრავალკეცი. რომაელებს ამის შესატყვის ტერმინებად ჰქონდათ *duplices*, *triplices* და *multiplies*, ხოლო ერთად შეკინძულს, შეკვრას *caudex*-ს ან *codex*-ს კოდექს ეძახდნენ ხოლმე. შემდეგში ეს უკანასკნელი ტერმინი ხელთნაწერი წიგნის აღსანიშნავად იხმარებოდა. ქართულად ბერძნული „დიპტუხონ“-ის ხატის აღსანიშნავად „ქარედი“ ხატი იყო ძველად მიღებული (ამის დამამტკიცებელი საბუთები მოყვანილი იქნება ცალკე გამოკვლევაში ქართული ხელოვნებისა და შინაურ ყოფა-ცხოვრების შესახებ), იმიტომ საფიქრებელია, რომ ქართულ ძველ მწერლობაში ზემომოყვანილ ბერძნულათინური ტერმინის შესატყვისად „ქარედი“. „ორქარედი“, „სამქარედი“ და „მრავალქარედი“ იქნებოდა და თანამედროვე მწერლობაშიც სწორედ ასევე უნდა ვიხმაროთ.

როდესაც ამგვარ ორქარედში სიგელი ეწერა ხოლმე, მაშინ ისე ყოფილა მიღებული, რომ მეორე და მესამე გვერდზე საბუთის დედანი ეწერა ხოლმე, ხშირად ავხელად დაწერილი, მეოთხე გვერდზე-კი მოწმეთა ხელრთვა და ბეჭედები იყო დასმული. ამავე გვერდზე სიგლის კაიხელად გარდანაწერი მისდევდა, რომელიც მესუფე გვერდზე თავდებოდა. დედანი რომ არავის გაეფუჭებინა ან დაეზიანებინა, პირველი ორი კარი ძაფით შეკრული და ბეჭდით დაბეჭდილი იყო, საბუთის პირის, გარდანაწერის წაკითხვა-კი ყველას შეეძლო.

ცვილოანი დაფები, კარედები, ორქარედები და მრავალქარედები საფრანგეთსა და გერმანიაში ჯერ კიდევ XIII—XIV ს-შიაც იხმარებოდა ანგარიშებისა და სხვადასხვა მიზნითაც. სხვათაშორის შენახულია მე-XV ს. გერმანელი მოწაფეების სასკოლო სავარჯიშო სამუშაოს შემცველი ცვილოანი დაფებიც. ამგვარი ძეგლები პარიზისა, ჟენევისა, ფლორენციისა და გერმანიის მუზეუმებშია.

ხმარობდნენ თუ არა აღმოსავლეთში ხის ფიცრებსა და ცვილოან დაფა-ქარედებს ჯერ გამოსარკვევია. არაბთა სახალიფოში მხოლოდ ერთი, ისიც დაზიანებული, ხის ფიცარია ნაპოვნი, რომლის ერთ გვერდზე მელნით არის დაწერილი, მეორე გვერდზე-კი ნაწერი ამოფხაჭნილია. ძეგლთა ასეთი სიმცირისდა მიუხედავად მაინც საფიქრებელია, რომ ცვილოანი თუ უცვილო კარედი დაფების და მრავალქარედების საწერ მასალად გამოყენება უნდა აღმოსავლეთშიაც

სკოდნოდით და ყოფილიყო გაერცელებული. ამას ის გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ აღმოსავლეთში მაგ. არაბულში „ბაბ“, ხოლო იქითგან სპარსულში და ქართულშიაც ერთი წიგნის, თხზულების ნაწილებს, ან თავებს „კარი“ ერქვა. არაბულადაც „ბაბ“ სწორედ კარს ჰნიშნავდა. ამ ტერმინის წარმოშობისა და დედაზრის გაცემა შეუძლებელია, თუ თხზულებასა და წიგნს ძველად სწორედ კარედ, ან მრავალკარედ დაფეხზე დაწერილად, მართლაც ცალ-ცალკე კარებად ნაწერ და ერთად შეკინძულ კრებულად არ წარმოვიდგენთ. ამიტომ ნაწარმოების ნაწილის აღმნიშვნელი ტერმინი „კარი“ ცხად-ჰყოფს, რომ ძველად აღმოსავლეთშიაც ცვილიან მრავალკარედებზე წერა უნდა სკოდნოდით და ტერმინი „კარი“-ც სწორედ ამ ხანის წარმონაშობი და ამისი ნაშთი უნდა იყოს¹⁾.

უხსოვარ დროითგან ეგვიპტელები საწერ მასალად ერთი მცენარის (Cyperus Papyrus l.) გულითგან თხლად და სიგრძეზე ათლილს ნიეთიერებას ხმარობდნენ. წინათ ეს მცენარე სხვადასხვა ცხელ ქვეყნებში მოდიოდა, ესლა კი პალესტინასა და ნუბიაში იზრდება ველურად. მას ნოტიო, ჰაობიანი ნიადაგი უყვარს და უფრო მდორე მდინარის ნაპირებს რჩეობს. ბერძნები ამ მცენარეს *πάπυρος* „პაპუროს“-ს ეძახდნენ და ბერძნებისაგან ეს სიტყვა რომაელებმა და შემდეგ მთელმა განათლებულმა კაცობრიობამაც შეითვისა (papyrus, der Papyrus) ამ მცენარისაგან ვაკეთებულ საწერი მასალის აღსანიშნავად. არაბები ამას „კირტას“ „კირტას მისრი“-ს უწოდებდნენ. ხოლო ქართულად პაპურუსის შესატყვის ტერმინად, როგორც ეს დაბადების ქართული თარგმანითგან ჩანს, „ჭილი“ უნდა ყოფილიყო, ხოლო სომხურში „პრტუ“ *պրտու*. ეს იაიას ქართულ თარგმანში მაგ. ერთგან ნათქვამია: განხმეს „ყოველი ძირი ლელწმისა და ჭილისა“-ო (19). ბერძნულად აქ სწერია *χαλαύον και παπίρον*, „კალამუ კაა პაპურუ“, სომხურად *կერკას ნ ყიოია*.

საბა ორბელიანის ცნობით ჭილი სხვადასხვანაირი იყო. „ჭილიცა სამ-ოთხ გვარი არის: შოლდო არს დაბალი და ღერო-მრგვალი ჭილი, ვივილოხი არს მაღალი და მრგვალი ჭილი, ჩალამგელა არის ფოთელ-ბრტყელი ჭილი და სხუაგურნიცა არიან“-ო. მისივე სიტყვით ჭილი იყო „ნიორთა და მისთანათა ერთი შენაძრობი ძირთავანი“, ე. ი. თავის ერთს ჩამოცლილ ფურცელს ეწოდებოდა. აქეთგანვეა ჭილიბი-ც ნაწარმოები.

ბერძნებმა ჭილის საწერ მასალად ხმარება ეგვიპტელებისაგან ისწავლეს, ბერძნებისაგან კიდევ რომაელებმა და მთელმა დასავლეთმა ევროპამ.

კარაბაჩეკისა (I. Karabacek) და ბირტის (Th. Birt) სიტყვით ჭილს ანუ პაპურუსს ასე აკეთებდნენ: ჯერ ღეროს წყალში ალბობდნენ და არჩევენ ხოლმე „შემდეგ მწვანე კანს მცენარის შუაგულამდე აცლიდნენ, ხოლო ამის შემდგომ მცენარის შუაგულს, ბასრი მჭრელი დანით თითის სიგანე თხელ ზოლებად სიგრძეზე ჩამოაფეკენიდნენ ხოლმე. ამ ჩამონაფეკენს ბერძნები „სქიზას“, რომაელები scissura სცისურას, ნახლგს, ნათალს ეძახდნენ. ასეთ ჩამონათალ ზოლებს სველ ფიცარზე ერთი მეორის გვერდით სიგანეზე დაალაგებდნენ

¹⁾ აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ ეგვიპტელებიც წიგნის თავს „რე“-ს ე. ი. პირს, კარებს უწოდებდნენ და ბერძნებიც მე-V ს. დამდეგს ამგვარადვე ნაწერის სვეტს *σελξτε*; „დელტო“-ს კარს ეძახდნენ (Th. Birt. Die Buchrolle in der Kunst. Lpz. 1907 წ. გვ. 210) ამ ცნობისათვის პრ. გ. წერეთელს მადლობას მოვასხენებ.

და ერთგვარი წებოთი ერთმანეთზე მიაკრავდენ, ხოლო ზემოთგან განდაგან დალაგებულ და მიწებობებულ ქილის ზოლებს დაადებდენ ხოლმე. შემდეგ ამგვარად შემზადებულ ფურცლებს სტეკნიდენ, ასწორებდენ და აშრობდენ. ქილის შემზადების დაწერილობითი აღწერილობა პლინიუს უმცროსსა აქვს, რომლის სრული ტექსტი და განმარტება მოყვანილია თეოდორ ბირტის თხზულებაში (Theodor Birt. Kritik und Hermeneutik nebst Abriß des antiken Buchwesens München 1913 წ. გვ. 265—268).

ასე გაკეთებულ ქილის საწერ ფურცლებს ბერძნები *χαρτις* „ქარტის“-ს უწოდებდენ და აქეთგან არის ლათინური charta და არაბული „კარტას“-იც წარმომდგარი. მესუთე საუკუნიდან მოყოლებული ამ სახელს ზოგჯერ სხვა საწერ მასალებსაც, მაგ. ტყავს, ეტრატსაც ეძახდენ ხოლმე. ქილის ფურცლები დასავლეთ ევროპაში მე-X ს.—მდე იხმარებოდა, მერმე-კი ქრება და წარმოებაც ისპობა. ძველად-კი ეგვიპტეში და ჰერკულანეუმში ეს საკმე ფართოდ იყო დაყენებული და საქარხნო წარმოებად იყო ქცეული.

ქილს საწერ მასალად არაბებაც ხმარობდენ, მაგრამ პაპზრუსზე დაწერილ ძველთა მომეტებული ნაწილი დაიღუპა. უძველესი არაბული ქილზე ნაწერი საბუთები მე-VII ს. მეორე ნახევრისაა, დათარიღებულთაგან-კი ერთი 931 წ. ქ. შ., ხოლო მეორე 935 წ. არის შედგენილი. იყო თუ არა მიღებული თვით საქართველოში ქილი საწერ მასალად, ჯერ გამოკვეული არ არის. ჩვენამდის მხოლოდ ორმა ქილზე ნაწერმა ქართულმა ძეგლმა მოაღწია და ორივე პალესტინაში საბა წმიდის ლავრისა და სინას მთის ქართველთა მონასტრითგანაა: ერთი მათგანი ფსალმუნია, მეორე თთვენი. ორივე ძეგლი სინას მთითგან საეკლესიო ისტორიის მკვლევარმა რუსმა ცნობილმა მეცნიერმა პორფირი უსპენსკიმ ჩაიტანა რუსეთში, ამ ორთაგან თთვენი შერეული ეტრატ-ქილის ფურცლებითგან ნაწერ-აკინძული შედგენილობისაა და მე-VII—VIII ს.—კი არა, როგორც პროფ. ალ. ცაგარელი ფიქრობდა, არამედ მე-VIII საუკუნეს ეკუთვნის, მხოლოდ ქილზე დაწერილი ფსალმუნე-კი პროფ. ალ. ცაგარლის აზრისდა საწინააღმდეგოდ, რომელიც ამ ხელთნაწერს მე-VII—VIII ს. მიაკუთვნებს, ნამდვილად მე-IX ს. ძეგლია. ორთავე ხელთნაწერის აღწერილობა და სურათები პროფ. ცაგარლის ნაშრომში Свѣдѣнія о памятникахъ грузинской письменности (СПБ. 1889 წ. გვ. 17—21 და 50—53) არის მოყვანილი. ამ უამად უძველესი ამ ორ ქილის ხელთნაწერთაგანი, თთვენი, რუსეთითგან საქართველოს დაუბრუნდა და საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო მუზეუმში არის დაცული.

სწერდენ თუ არა თვით საქართველოშიაც ქილზე წიგნებსა და სიგლებს, ჯერ კიდევ გამოსარკვევია და მომავალი გვიჩვენებს.

საქართველოში ძველად ყველა სხვა საწერ მასალაზე უფრო ტყავი ყოფილა მიღებული. მაგრამ ჯერ ცოტა რამ ამის შესახებ სხვა ქვეყნებში. უკვე ჰეროდოტეს ცნობებითგანა ჩანს, რომ აღმოსავლეთში და მეტადრე აზიაში საწერ მასალად უძველეს დროითგანვე საქონლის ტყავეულობას ხმარობდენ, რომელიც ამავე დანიშნულებისათვის იონიელ ბერძნებსაც ჰქონიათ. ბერძენთა ისტორიკოსი ამ საწერ მასალას ტყავს *μυρία* „ლიფთერა“-ს უწოდებს. რომაელებიც

ამვე მნიშვნელობის სიტყვას membrana „მემბრანა“-ს ხმარობდნენ ტერმინად. მხოლოდ შემდეგში შემოდის გამონათქვამი membrana pergamentata ე. ი. პერგამენული ტყავი, რომელიც მერმე მარტივად *pergamium*, „პერგამენონ“, pergamentum „პერგამენ“-ად იწოდებოდა და რომლისგანაც წარმოიშვა ფრანგული le parchemin, გერმანული Pergament. ასეთი სახელი ამ საწერ ტყავს ქ. პერგამონისაგან მიენიჭა, რათავან აქ, როგორც ეტყობა, ამ მასალას დამზადება წარმატებული ყოფილა და პერგამონს ეს თავისი ნაწარმოები სხვა ქვეყნებშიაც გაქონდა.

„მემბრანა“-ს, ტყავს საწერ მასალად უკვე ციციკრონი იხსენიებს, მაგრამ მისი სიძვირე მის გავრცელებას აძნელებდა. მხოლოდ მე-II--III ს. ქ. შ. იგი უკვე ჭილს მეტოქეობას უწევს და მე-IV ს-ში, როდესაც membra pergamentata პერგამენული ტყავი შემოდის ტერმინად, იგი ჭილს, პაპზრუსს სჯობნას კიდევ. ამ შედარებით ახალ საწერ მასალის მთავარ ღირსებას დიდი გამძლეობა და მოქნილობა შეადგენდა ისე, რომ მისი წიგნად შეკერვაც შეიძლებოდა. ამ ორმა თვისებამ მის გაბატონებას ხელი შეუწყო. აღსანიშნავია, რომ მე-IV—V საუკუნეებში უკვე ჭილის გრავნილების წიგნად აკინძულ ტყავზე გადაწერა დაიწყო ისე, რომ მეხუთე საუკუნითგან მოყოლებული იესო ქრისტეს და მოციქულებსაც სურათზე უკვე გრავნილის მაგიერ წიგნით ხელში ხატავდნენ ხოლმე (იხ. V. Schultze-ის მახედვით Traube-ის წიგნში 92). საბუთებისათვის-კი ტყავის საწერ მასალად გამოყენება გაცილებით უფრო გვიან შემოდის, სახელდობრ მე-VII ს-ში, მეტადრე-კი მერვეში. მე-VIII—XIII ს. ს. ეტრატის განსაკუთრებული ბატონობის ხანად უნდა ჩაითვალოს.

საწერ ეტრატს ცხვრის, კრავის, თხისა და ხზოს ტყავისაგან აკეთებდნენ. რათავან ეტრატის ფურცელს ბერძნულად აგრეთვე ქართულად, ხოლო ლათინურად charta-ც ეწოდებოდა, ამიტომ ცხვრის ტყავისაგან გაკეთებულ ეტრატს რომაელები charta ovina-ს ეძახდნენ, ხზოს ტყავისას—charta vitulina და თხის ტყავისას charta caprina ერქვა.

ტყავს საწერ მასალად ისე აკეთებდნენ, რომ ჯერ მას ბალნის მოსაცლელად კირნარეგ წყალში ჩასდებდნენ, შემდეგ ბასრი იარაღით ბალანს მოაშორებდნენ და ტყავის ზედაპირის სრულიად მოსასუფთავებლად ისევ კირის წყალში ჩასდებდნენ ხოლმე. მერმე ამ ტყავს გასჟიამდნენ, გააშრობდნენ და გალიპავდნენ, სულ ბოლოს-კი წერისათვის შესამზადებლად ცარცს, კირს წაუტყებდნენ ხოლმე. რაკი ტყავის გარეთი მხარე, ზედაპირი ბალნის ნალაგევის წყალობით უფრო მუქი ფერისა იყო, ამიტომ დამუშავების შემდგომაც ზედაპირი ყვითელი გამოდიოდა, ქვედა პირი-კი თეთრი. ამის გამო ამ ქვედაპირს album „ალბუმ“-ს, თეთრს ეძახდნენ.

ძველად ეტრატის მრეწველობითა და ვაჭრობით ვაჭრობდნენ, როგორც საბერძნეთში, ისევე იტალიაში, შემდეგ საფრანგეთსა და გერმანიაშიც, რომელთა ეტრატს თავ-თავისი დამახასიათებელი თვისებები ჰქონდათ. იტალიის ეტრატი თავისი მაღალი ღირსებითა და სინაზით იყო ცნობილი. საფრანგეთში ცხვრის ტყავისაგან გაკეთებულ ეტრატს parchemin-ს უწოდებდნენ, ხოლო ხზოს ტყავისას velin „ველინ“-ს, რომელიც ლათინური „ვიტულინა“-სგან არის წარმომდგარი.

ყოველ დიდ, სამწერლობო მოღვაწეობით განთქმულ მონასტრის მე-IX ს. მოყოლებული დასავლეთ ევროპაში თავისი ეტრატის გამკეთებლები ჰყავდა, რომელსაც ერქვა pergamenarius. მე-XII ს.—შა-კი გერმანიაში ეტრატის „შექმნა“ წარმოებდალ და სავაჭრო საგნად იქცა.

ბერძნული დიფთერა და პერგამენონისა და ლათინური მემბრანა და პერგამენას შესატყვისად საწერ მასალად დამუშავებულ ტყავს ქართულად „ეტრათი“ ეწოდებოდა: „თუ რას მაწერებდე, მახარაან ეტრათი გიზღო“-ო, სწერდა 982 წ. გადამწერა ტყავზე ნაწერი ხელთნაწერის მომგებს, შემკვეთელს (სანას მთას ხელთ. № 71, გვ. 14). „ამას წიგნისა ეტრათი დაიწერა ქქსა:სნე:“ 1035 წ.—საო (ქვები I, 177).

ტერმინი „ეტრათი“-ს სადასურობა ჯერ გამოსარკვევია. საბუთების აღმწავნელ ქართულ ტერმინთა შორის საბა ორბელიანი და ვახუშტის „ფთრ თი“-ც აქვთ მოხსენებული. პირველი მათგანს განმარტებით ეს სიტყვა ბართის ჰნაშნავდა (ლექსიკ.). საითგან არის ამოღებული ეს სიტყვა და რაზეა დამყარებული მისი მნიშვნელობის განმარტება, არა ჩანს. შესაძლებელია „ავთრათი“ ზეპირად შეთვისებული ბერძნული *ἀφθαρτος* „აფთარტოს“-ი იყოს, რაც წარუვალს, გაუზრწნელს, გაუფუჭებელს ჰნიშნავდა. იქნებ ავთრათი წარმომდგარიყო გამონათქვამი, *ἄφθαρτον ἔκτατον* „ჰე აფთარტე ბიბლოს“-გან რაც გაუფუჭებელ, მაგარ ქილს, შემდეგ გამძლე წიგნს ჰნიშნავს და ტყავის გამძლეობის გამომხატველი იყო ქილის გაუქლებლობის საწინააღმდეგოდ. ეგების „ეტრათი“-ც ამ „ავთარტა“, „ავთრათი“-ს ფონეტაჟურა სახეობა იყოს? ამას მომავალი გვიჩვენებს, როდესაც ზედმიწევნით გვეცოდინება, როდის და რა სახეობით ჩნდება ჩვენ მქერლობაში ეს ორი ტერმინი. ჯერ ხანად ამ საკითხისათვის საყურადღებოა, რომ როგორც პროფ. ა. შანიძის რედაქციითა ტლექსიკონათურთ გამოცემული ბეის. გაბუურის „უკესურული მასალა“-თგან ჩანს, ხეესურულად მაგარ ქაღალდ „ეტრათი“ ეწოდება, გუდამაყრულში-კი „ეტრათი“ იხმარება (იხ. ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადეული I და II წ., გვ. 258 და 262). ხეესურული „ეტრათი“ ეტრატის პირვანდელი ბერძნული „ავთარტა“-სთან ახლო მდგომი სახეობა უნდა იყოს. აღსანიშნავია, რომ „ეტრათი“-ა „ეტრატე“-ს მაგიერ და შესაძლებელია ეს იმ ცნობილი ბერძნული კილოს კვალის მაჩვენებელი იყოს, რომლისაგან ეს სიტყვა ალბად ზეპირად იქმნა ქართულში შეთვასებულია.

საბა ორბელიანი ეტრათი განუმარტავს როგორც „ქაღალდი ტყავისა“ (ლექსიკ.).

უკვე უძველესი აქამდე ცნობილი ქართული ხელთნაწერები მე-V—VI ს. ს. სახარებისა და სასულიერო მწერლობის სხვა ძეგლები ეტრატზეა დაწერილი. მასალა საუკეთესო ღირსებისა და მშვენივრად არის დამუშავებული დიდი ტანის ფურცლებად. ტექსტი ამ ეტრატის ფურცლებზე ფართოდ და ადვილის დაუზოგავად არის დაწერილი და ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ ძველ საქართველოში, მე-V—VI ს.—შიც ეს საწერი მასალა საქმოდ მოიძებნებოდა. მე-XI—XII ს. ს.—ებამდე ეტრატს ქართულ სამწიგნობრო ხელოვნებაში მეტოქე არ უჩანს და ყველა ხელთნაწერები ეტრატზეა დაწერილი. თუნდაც რომ კილზე ნაწერი ძეგლები დაღუპვის გამო არ გვქონდეს, მაინც მასი სრული გაქრობა და

ეტრატის ხელთნაწერის სიმრავლე იმის მანქენებელია, რომ საქართველოში ნაწერ მასალად უფრო ეტრათი უნდა ყოფილიყო მადეზული ვიდრე კილი.

რასაკვირველია ეტრათი საქართველოში მართო უცხოეთითგან მოტანილი საქონელი-კი არ იქმნებოდა, არამედ ცხადია ეტრატის გაყვება საქართველოში უნდა სცოდნოდათ. თუ 1365 წ. საქარველოს პოლიტიკური დაკინების და კულტურული დაქვეითების ხანაში, ავგაროზ ბანბასის ძეს სხვა ხელობათა შორის, რომელიც მას შესწავლილი ჰქონდა, შეეძლო დაესახელებინა „შექმნა ეტრატისა“ (მ. ჯანაშვილი იქართ. მატიაწე 54), მათ უმეტეს „ეტრატის შექმნა“ ძველ დროს ეცოდინებოდათ, როდესაც მრავალი წიგნები იწერებოდა და ეტრატის დიდი მოთხოვნები იყო.

სომხები ეტრატის აღსანიშნავად *Իսիակ* „მაგალათ“-ს ხმარობდენ. მაგრამ თავდაპირველად ამ სიტყვას გრაგნილის, წიგნის მნიშვნელობა აქვს და ესადას 34, თავში მყოფი ეს ტერმინი ბერძნული ტექსტის „ბიბლიონ“-ს და ქართული თარგმანის „წიგნ“-ს უდრის. „მაგალათი“, „მაგალათი“ ასურულითგან ნასესხები სიტყვაა და ასურულადაც „მეგალთა“ სწორედ გრაგნილს, წიგნსა პნიშნავდა (H. Hübschmann Armenische Grammatik 1. Theil Armenische Etymologie, გვ. 310).

არაბები ეტრატის აღსანიშნავად ხმარობდენ „რაკს“-ს *رأس* „ჯილდ“-ს, რაც ტყავს და შემდეგ წიგნის ნაწილს, ტომსაც პნიშნავდა. „ფულჯან“-საც იგივე მნიშვნელობა ჰქონდა. არაბები ეტრატს მისი სიძვირის გამო ძველად იშვიათად ხმარობდენ და უფრო სიგლებისა და კურანისათვის. ამ უკანასკნელისათვის ჩვეულებრავ დიდი ზომის ფურცლებს ხმარობდენ ხოლმე. შემდეგში-კი არაბებიც წიგნებს ეტრატზე სწერდენ.

ეტრატს დამწერლობის განვითარებისა და მწიგნობრობა-განათლებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რათგან მისი მოქნილობა და გამძლეობა სწრაფწერასა და გავრცელებას ხელს უწყობდა და აადვილებდა. ძეგლების მხატვრული დამუშავება-შემკობაც სწორედ ესა იყო შესაძლებელი. ეტრატის სიმტკიცე მასზე დაწერილ ძეგლს ისეთ ხანგრძლივობას ანიჭებდა და მისი დაუზიანებლავ წაკითხვა-ხმაზება იმდენად შესაძლებელი ხდებოდა, რომ წინათ, კილზე ნაწერ ძეგლების არსებობის დროს, ამაზე ოცნებობაც-კი შეუძლებელი იყო. ერთი წიგნი ესა მრავალ საუკუნის განმავლობაში და მრავალი მკითხველისათვის ხელმისაწვდომი და გამოსადეგი შეიქმნა. ეტრატის მეტ სიძვირეს ეს მისი უცილობელი თვისებები იმდენად ამცირებდა, რომ ჭილმა მეტოქეობა ვერ გაუძლო და მოისპო.

მაგრამ ეტრატსაც შემდეგში თავისი მეტოქე და მტერი გაუჩნდა. ამგვარ მეტოქედ სამწიგნობრო ხელოვნებაში ქალაქი გამოვიდა. იოს. კარაბაჩეკმა 1887 წ. თავისი ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევით „Das arabische Papier. Eine historisch-antiquarische Untersuchung (in Mit. Pap. Erzherzog Rainer II—III, 87—178) და ი. ვიზნერმა (I. Wiesner) ქალაქის მიკროსკოპიულ-ნევითიერი მხარის შემცველი სამი კვლევა-ძიებით „Die Fajumer und Uschmuneiner Papiere,“ რომელიც იმავე წელიწადს და იმავე ორგანოში იყო გამოქვეყნებული (გვ. 179—260) და შემდეგ ცალკე წიგნადაც გამოვიდა ამ სა-

თაურით შემკული „Die Mikroskopische Untersuchung des Papiers mit bes. Berücksichtigung der ältesten orientalischen und europäischen Papiere“ (Wien 1887 წ.), — „Mikroskopische Untersuchung alter ostturkistanischer und anderer asiatischer Papiere, რომელიც 1902 წ. ვენის სამეცნიერო აკადემიის ორგანოში დაიბეჭდა (Denkschriften Wien. Akademie math.—naturwiss. Cl., Bd. 72, გვ. 583—632) და 1903-4 წ. იქვე გამოქვეყნებული შრომით „Ein neuer Beitrag zur Geschichte des Papiers“ (Sitzungsberichte Wien. Akademie, Bd. 148, 6. Abhandlung) სრულა უეჭველობით დაამტკიცეს, რომ ქალაქი ევროპიელებმა აღმოსავლეთისაგან მაილეს პირველად და მისი გაკეთებაც იქითგანვე ისწავლეს. ქალაქი პირველად ჩინეთში იქმნა შემოღებული. ჩინური მემკვიდრის გადმოცემით ქალაქი 105 წ. ქ. შ. ერთ მოხელე წაი—ლ უნ-ს მოუგონია (F. Hirth. Chinesische Studien I, 266.—1890 წ.).

აღმოსავლეთ .თურქისტანში ნაპოვნია მე-IV ქ. შ. ს. ჩინური ქალაქი. ჩინეთში სხვადასხვა ქალაქს აკეთებდნენ, მაგრამ ამ ხელობას საიდუმლოდ ინახავდნენ და მეტადრე უკხოვლებს უშალავდნენ. 751 წ. ქ. შ. არაბებს ერთი ჩინელი ჩაუფარდათ ტყვედ ხელში, რომელსაც ქალაქის გაკეთება სცოდნია და არაბებისათვის მანამდე სასტიკად დაცული ჩინური მომპოვებლობის საიდუმლოება გაუმჟღავნებია. არაბთა მოხელეების ზედამხედველობითა და მეთვალყურეობით მას ქალაქის გაკეთება უჩვენებია და უსწავლდება კიდევ.

არაბთა უზარმაზარ საბრძანებელში ისეთი მასალა, რომელსაც ჩინელები თავიანთ ქვეყანაში ქალაქის გასაკეთებლად ხმარობდნენ, არ მოიძებნებოდა და ამის გამო არაბებმა ქალაქის გაკეთება ტილოს ნაგლევეებისა და ძონძებისაგან დაიწყეს. ამ გარემოებას უაღრესი მნიშვნელობა მიენიჭა, რათა ქალაქის ღირებულება ძალიან გააიზარა. შემდეგ ქალაქის გაკეთების ტენიკა იმ მხრივაც გააუმჯობესეს, რომ უფრო მაკარი წებოს ხმარებას მიჰყვეს ხელი. ამან ჩინური ქალაქიდან შედარებით არაბთაგან გაკეთებულ ქალაქს გაცილებით უფრო მეტი სიმკაცვე მიანიჭა. ამ ორმა გაუმჯობესებამ ეს საწერი მასალა ისე გააიზარა და მისი გაკეთება იმდენად გააადვილა, რომ ქალაქს უცილობელი გაბატონებისათვის თანდათანობით ვზა გაუკაფა. ეტრატს იგი მხოლოდ გამძლეობით ჩამოუვარდებოდა.

794-5 წ. ქ. შ. არაბებს ქ. ბაღდადში უკვე ქალაქის სახელმწიფო ქარხანა ქონდათ. აქეთგან ეს ახალი საწერი მასალა მთელ არაბთა სახელმწიფოში გავრცელდა: ასურეთს, ეგვიპტეს, ჩრდილოეთ აფრიკასა და ესპანიაშიც. არაბები ახალ საწერ ნივთიერებას უწოდებდნენ قرۉ ვარაკ, ვარაცს, რაც ფოთოლსა მნიშვნავს, მეტადრე კი افسر, افسر ქალიდ, ქალიდ, ქალიზ-ს. მაგრამ ზოგჯერ ქალაქის აღსანიშნავად ძველს, ქალის აღმნიშვნელ ტერმინს „ქირტაზ“-საც ხმარობდნენ ხოლმე. საუკეთესო ქალაქიდან შემდეგში დამასკური და მამბიჯური ქალაქი ითვლებოდა. ამ ჩრდილოეთ ასურეთში მდებარე ქ. მამბიჯის (ძველი ჰიერაპოლისია) სახელითგან არის წარმომდგარი ევროპული ტერმინი charta bombycina „ბომბიციანი“, რომელიც უძველეს ქალაქს ეწოდებოდა და კარაბაჩეკისა და ვიზნერის შრომებამდე შეცდომით განსაკუთრებულ, გერმანიაში XI—XIII სს. აღმოჩენილ ქალაქად იყო მიჩნეული.

უძველესი ქალაღზე ნაწერი არაბული ხელთნაწერი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, 870 წ. არის დაწერილი, ალბად ქ. ბაღდადში. მეორე, ჭაიროს წიგნთსაცავში დაცული ქალაღის ხელთნაწერი, რომელიც 878-9 წ. დაწერილად ითვლებოდა, უფრო 912-13 წ. საფიქრებელია და ქ. დამასკოში უნდა იყოს დაწერილი. ესპანიაში ქალაღლი უკვე მე-XI ს. შუა ხანებში იყო ცნობილი, მაგრამ ქალაღლის გამეფებელი საკუთარი ქარხანა მე-XII ს. შუა რიცხვებში ჩნდება პირველად. პირიქით არაბთა სახალიფოში ქალაღლის გაკეთება დიდ საწარმოვო საქმედ იქცა. უკვე „ფიჭრისტ“-ის შემდგენელს ქალაღლის 7 სხვადასხვა ხარისხი აქვს დასახელებული. შემდეგ ხომ ეს წაზოება ვასაოცარი სისწრაფით უფრო და უფრო ფართოვდებოდა და უმჯობესდებოდა, რათგან ყველა დიდ ქალაქებში ქალაღლის ქარხნები გაჩნდა, რომელნიც ერთი მეორეს ეჯობებოდენ და სხვადასხვა ზომისა და ხარისხისას აკეთებდენ. ძვირუასი, მზატრული თხზულებებისა და ძეგლებისათვის დიდი ტანის ფურცლები კეთდებოდა და მე-IX ს. ერთი კორანია შენახული, რომლის ფურცლების სიგრძე-სიგანე 117X98 სანტიმეტრს უდრის.

ესპანიითგან ქალაღლი დასავლეთი ევროპის დანარჩენ ქრისტიანთა ქვეყნებშიაც გავრცელდა. უკვე მეორემეტე საუკუნის პირველ ნახევარში პეტრე კლანიელმა (1122--1150) იცოდა რისგან კეთდებოდა ქალაღლი. იტალიამ პირველად ქალაღლის გაკეთება უკვე მე-XII ს. დამლევითგან, საფრანგეთმა კი მე-XIII ს-ითგან შეისწავლეს და თავის ქვეყანაშიაც შემოიღეს, როგორც ეს მტკიცდება ქალაღლის გამჭვირვალე საქარხნო ნიშნებით, რომელსაც ფრანგები filigrane, გერმანელები კი das Wasserzeichen წყლისნიშანს უწოდებდენ (აქეთგანა წარმ-მდგარი რუსული ტერმინი водяные знаки) და ქართულად შეიღება „ჭვირნიშანი“ დავარქვათ. ამ დროს მეტადრე ფაბრიანოს ქალაღლი იყო განთქმული, რომელიც მარკ ანკონაში (Mark Ancona) კეთდებოდა და ცნობილია carta Fabrianensis ფაბრიანული ქარტის სახელით. მე-XIII ს-ის მეორე მეოთხედითგან ქალაღლს უკვე სიგლებისთვისაც ხმარობდენ და უძველესი ქალაღზე დაწერილი საბუთი 1228 წ. არის შედგენილი კვისარ ფრიდრიხ II სამდივანმწიგნობროში. მაგრამ ქალაღლის ეტრატთან შედარებით ნაკლები გამჭლეობისა და მდარე ღირსებას გამო სწორედ ამავე ხელმწიფემ 1231 წ. სიცილიაში სიგლებისათვის საწერ მასალად ქალაღლის ხმარება აკრძალა.

საფრანგეთმა და იტალიამ ისე ფართოდ მოაწყვეს ქალაღლის მრეწველობა, რომ პირველს დასავლეთ და ჩრდილოეთ გერმანიაშიც გაქონდა თავისი ნაწარმოები, მეორე-კი მილანიითგან და ვენეტიკითგან სამხრეთ გერმანიაში გატანილი ქალაღლის ვაჭრობით იყო ცნობილი. მხოლოდ მე-XIV ს. დამდეგითგან 1320 წ. ახლო ხანებში ქალაღლის ქარხნები გერმანიაშიც კიოლნსა და მაინცშიც არსდებდა. შემდეგ თანდათანობით ქარხნების რიცხვი გამრავლდა და მე-XV ს-ში ქალაღლის ქარხანა უკვე ექვს ქალაქში გაიხსნა.

მე-XIV ს. მოყოლებული ქალაღლი დასავლეთ ევროპაში ისე გავრცელდა და გაიფუდა, რომ ეტრატს უკვე მეტრატეობის ვაწევა აღარ შეეძლო. სიგლებისთვისაც ჩვეულებრივ ქალაღლის ხმარება დაიწყეს და ეტრატზე მხოლოდ ვანსაკუთრებულ საზეიმო საბუთებს-ლა აწერიდებდენ. მე-XV ს. უკვე ქალაღლია ყველგან გაბატონებული და ეტრატი ქრება.

ქალაქის გაკეთების ტექნიკა არაბებმა შეიმუშავეს და საქალაქო მასალის, ჩერების დაშლისა, გაწმენდისა, გათეთრებისა, წისქვილში დაფქვისა და შემდეგ წებოთი შემტკიცების ყოველგვარი ღონეობა-საშუალებანი, თვით ქალაქის მავთულ-მაგვარი პირეულის მქონებელ ფურცლებად ჩამოსხმაც და ქალაქის შეფერადებაც-კი ევროპელებს არაბებისა და აღმოსავლეთისაგან აქვთ შეთვისებული. საშუალო საუკუნეებში ევროპელებმა ამ ტექნიკაში ის შესცვალეს, რომ აღმოსავლეთში მიღებული მკენარეულობის წებოს მაგიერ უფრო მაგარი ცხოველთაგან შემზადებული წებოს ჩართვა დაიწყეს. ამან ევროპულ ქალაქს უფრო მეტი სიმტკიცე და სიმაგრე მიანიჭა.

იმ დროს, როდესაც მონღოლთა გამანადგურებელი შემოსევისა და ბატონობის წყალობით აღმოსავლეთი კულტურული დაქვეითების ვაზს დაადგა, დასავლეთი ევროპა კაბუჭური სიმხნით წარმატების ვაზს იკაფავდა. ქალაქის წარმოებაშიც აღმოსავლეთის მოწაფემ დასავლეთმა თავის მასწავლებელს ისე აჯობა, რომ აღმოსავლეთს მოწაფეობაც აღარ შეეძლო.

მე-XV ს-გან მოყოლებული ქალაქის წარმოება აღმოსავლეთში უკვე შეფერხებული ჩანს და ეხლა უკვე ქალაქი თანდათან დასვლეთ ევროპითაგანაც შეაქვთ აღმოსავლეთში. 1496 წ. გარდაცვლილი ალ—ს აქ ავის ცნობით, რომელიც „თარის ხუდატ მისრ“—შია შეტანილი, 40 ტომიანი წიგნი მომეტებულ ნაწილად „ფრანგულ“ ქალაქზე ყოვილა დაწერილი. მე XV ს. დამლევს ევროპული ქალაქი უკვე აღმოსავლეთისას სჯობნის, ხოლო მე-XVI ს. დამლევს ეგვიპტეში დაწერილი წიგნები ხშირად იტალიურ ქალაქზე არის ნაწერი.

ზემოდასახელებულ თხზულებათა გარდა ქალაქის ისტორიის შესასწავლად აღსანიშნავია ფრანგი მეცნიერის A. Blanchet-ის ნაშრომი *Essai sur l'histoire du papier* (Paris 1900 წ.). დასავლეთ ევროპაში ქალაქისათვის შემოღებული საქარხნო გამსჭვირვალე ნიშნები, „ჭვირნიშნები“, რომელნიც გარკვეულ დროითგან გაკეთებულობის თარიღსაც შეიცავენ ხოლმე, პალეოგრაფიაში უთარილო ხელთნაწერების დასათარიღებლად და ქალაქის სადაურობის გამოსარკვევად იყო მეთოდოლოგიურ ღონეობად გამოყენებული. სახელმძღვანელოების მთელი რიგი არსებობს, რომელშიაც ჭვირნიშნების მიხედვით სხვადასხვა ქარხნების ქალაქდგბია შესწავლილი. ეს მეთოდოლოგიური საშუალება იმდენად ზედმიწევნითი და თანაც შედარებით მარტივია უთარილო ხელთნაწერთა დროის განსაზღვრისათვის, რომ დამწერლობათა მცოდნეობის ყოველი მკვლევარისათვის ამ ღონეობით სარგებლობა აუცილებელია. ჭვირნიშნების შესასწავლად საყურადღებოა C. M. Briquet-ის *La légende paléographique du papier de coton* 1884 წ.), მეტადრე ამვე მეცნიერის 4 ტომიანი საუხუხოვ გამოკვლევა და ძვირფასი ნაშრომი *Les filigranes* (Paris 1907 წ.), რომელშიაც 16000 ჭვირნიშნის სურათის გარდა ჭვირნიშნების ისტორიული მიმოხილვაც და ბიბლიოგრაფიაც მოიპოვება. იტალიაში მე-XII ს. ნოყოლებული ნახმარი ჭვირნიშნების შესახებ Paoli-Lohmeyer-ის *Grundriss der lateinischen Paläographie und der Urkundenlehre*-შია ცნობები. რუსულად დაწერილია Н. П. Лихачев-ის გამოკვლევა *Бумага и древние мельницы в Московском государстве*, რომელიც 1891 წ.

დაიბეჭდა და შემდეგ მისივე დიდი ნაწარმოები Палеографическое значение бумажных воляных знаков, რომელიც სამი ნაწილისაგან შესდგება. გამოკვლევისა და კვირინიშნების აღწერილობის შემკველი პირველი ნაწილი 1899 წ. პეტერბურგში დაიბეჭდა. კარგი გამოცემაა, 40 0 ნიშნის განმარტება-სურათებითა და ავტოტიპოური ტაბულებით შემკული. ზემოაღნიშნული შვეიცარიელი მკვლევარის ბრიკეს შრომის გამოსვლამდე ლიხაჩოვის წიგნი ერთი საუკეთესოთაგანი იყო ამ დარგში.

ვითარცა მე-VII—IX საუკუნეებში არაბთა სახალიფოს ფარგლებში და მკარავლობაში მყოფს და ბაღდადთან ეკონომიურად დაკავშირებულს, აღმოსავლეთ საქართველოს საუბეჭრებელია ქალაქის ხმარება შედარებით აღრე უნდა შემოეღო. მაგრამ ამ საკითხის გამორკვევისათვის ჯერჯერობით არავის ყურადღება არ მიუქცევია და სრულებით შესწავლილი არ არის. რამდენადაც ქართული ხელთნაწერების არსებულ აღწერილობათა მიხედვით გამორკვევა შემძლო, მე-XI ს-ეზე უწინარეს ქალაქზე დაწერილი ქართული ხელთნაწერები არა ჩანს. მე-XI ს. ჯერჯერობით 4 ქალაქის ხელთნაწერი მოიპოვებ (ტფ. სახელ. უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმის №№ 73, 124, 162, 390). მე-XII—XIII-ს ქალაქის ხელთნაწერი-კი შედარებით უფრო ბევრი არის (იხ. №№ 61, 76, 77, 80, 101, 108, 109, 110, 128, 129, 174, 188, 189, 199, 258, 365, 528 და სხვა). მაგრამ ყველა ეს ხელთნაწერები უთარიღონი არიან და მათი დაწერილობის დრო თ. ყორდანიას ხელის მიხედვით აქვს განსზღერული. ამის გამო სრული უქვევლობით ყველა ზემოჩამოთვლილი ხელთნაწერების მე-XI—XII ს. ს.—ად მიჩნევა არასაკვირველია შეუძლებელია. ქართული დამწერლობათამცოდნების მტკიცე დებულებათა ჯერჯერობით უქონლობის გამო ამ ძეგლების დათარიღებას ჯერ გულდასმითი და ფრთხილი შემოწმება სკირდება. ამიტომ ამჟამად საქართველოში ქალაქის გაჩენის დროას გამოსარკვევად ერთად-ერთ სანდო წყაროდ დათარიღებული ხელთნაწერები უნდა იქმნეს მიჩნეული. ამგვარ ძეგლთაგან აღსანიშნავია ტვილ. სახელ. უ-ტის სიძველეთა მუზეუმის ქალაქის ხელთნაწერი № 65, რომელიც 1188 წ. არის გადაწერილი (იხ. თარგმანებაჲ ქებისა ქებათაისი, პალეოგრა. რვეული გამოკვეყნებული აკაკი შანიძის მიერ, 1924 წ. წინასიტყვაობა). ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ მე-XII ს. მეროე ნახევარში ქალაქი უკვე საეკლესო მწერლობის ძეგლებისთვისაც-კი იხმარებოდა. ხოლო რათგან ეკლესია ძველ ჩვეულებას უფრო დიდხანს ინახავდა და ახალს ნელა ითვისებდა ხ. აღმე, ამიტომ საუბეჭრებელია, რომ საერო ძეგლებსათვის და კერძო პართაგან ქალაქის ხმარება საქართველოში თუ ამაზე უწინარეს არა, მე-XI ს-ითგან მაინც არის საგულისხმებელი.

როდის შემოდის პირველად ქართულ მწერლობაში ტერმინი „ქალაქი“ ჯერ კიდევ გამოსარკვევია. ჯერჯერობით შემიძლიან მხოლოდ შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ დაეასახელო პირველ ძეგლად, სადაც ეს სიტყვა ნახმარია. დიდებული მგოსანი ნესტანდარეჯანს ასე ალაპარაკებ:

„ჰე ჩემო, ესე უსტარი არს ჩემგან მონაღვაწები,
 ტანი კლმად მაქვს, ჯალამი ნაღველთა ამონაწები,
 მე გული შენი ქალაქად გულსავე ჩემსა ვაწები“
 (ი. აბულაძის გამ. § 1222).

აქ ეს ტერმინი უკვე ჩვეულებრივ სიტყვად ჩანს და რასაკვირველია გაცილებით ამაზე უწინარეს უნდა ვიგულისხმოთ შემოსულად. ეს გარემოება არც გასაკვირველია, თუ გავიხსენებთ, რომ ქალაქი ხელთნაწერთა დასაწერად საქართველოში უკვე მე-XI ს. ყოფილა ნახმარი. ამ ნივთიერების აღმნიშვნელი ტერმინის არაბული სახეობა იმ გზას გვიჩვენებს, რომლითაც ქალაქი საქართველოში უნდა შემოსულიყო.

აღსანიშნავია, რომ „ქალაქი“ დაბადებაშიც ორჯერ იხსენიება და ბერძნულად „ქარტერია“ ეწოდება. „ქალაქნიცა... და დასაწერი ლერწამნი, რომელსაცა გასაკმარებდენ“-ო (3 მკაბ. 4₁₅₋₂₀). ამას რომ თავისი სრულებით დამაკმაყოფილებელი განმარტება არა ჰქონდეს, ეს ყოველად გაუგებარი და უცნაური გარემოება იქმნებოდა, რათგან იმ დროს, როდესაც დაბადება თავდაპირველად ქართულად იყო ნათარგმნი, ქალაქი ჩინეთს გარდა სხვაგან ჯერ უცნობი იყო და ამგვარი სიტყვაც ქართულად მაშინ არ მოიპოვებოდა. მაკაბელთა წიგნი, რომელშიაც ტერმინი „ქალაქი“ გვხვდება ბაქარის 1743 წ. დაბადების გამოცემაში, მოსკოვში მყოფ დაბადების ხელთნაწერის ნაკლოვანობის გამო, მე-XVIII ს. რუსულთგან იყო ნათარგმნი (იხ. ამაზე პროფ. ალ. ცაგარლის Свѣдѣнія о памятникахъ груз. письменности 1, 9—10).

შემდეგ, როდესაც ეტრატი აღარ კეთდებოდა, მწერალს ერთადერთ საწერ მასალად ქალაქი ჰქონდა და ონანა მდივანსავე ით უნდა ენატრა: „ნეტამცა მწერალს სამწერლო ვითა სწადს, ესრეთ უნება... ქალაქი, კალამიც კელთა უნება“ (ბარამიანი 1726 წ. ხელთნაწერი იხ. ე. თაყაიშვილის Опис. 1, 530).

საგულისხმოა, რომ ჯერ კიდევ მე-XVIII ს. პირველ ნახევარში ქართველი კალიგრაფები საუკეთესო საწერ მასალად სპარსულ ქალაქსა სთვლიდნენ. ონანა მდივანს 1726 წ. თავის „ბარამიანის“ შესავალში ეს პირდაპირ ნატვრას სახით აქვს გამოთქმული. ნეტავი მწერალს, როგორც სურს, ისე ჰქონდეს „მელანი, სპარსთა ქალაქი“ და კარგი კალამიო (Опис. 1, 530).

საერთოდ ჯერ გამორკვეული არ არის, პირველად როდის შემოდის ჩვენში ევროპული ქალაქი, იმ გვარადვე, როგორც სრულებით შესწავლილი არ არის არც არქეოლოგიურად და არც ქიმიურ—მიკროსკოპიულად ძველი ქართული ხელთნაწერების ქალაქის თვისებები და სადატურობა. არც ის არის გამორკვეული, ჰქონდა თუ არა საქართველოს მე-XII—XIII ს. ს. თავისი საკუთარი ქალაქი, თუ უცხოეთითგან მოტანილით კმაყოფილდებოდა. ე. თაყაიშვილი პირველი ქართველი მკვლევარია, რომელმაც ქართულ ხელთნაწერებს ჰვირნიშნებს მიაქცია ყურადღება და ჟთარიღო ხელთნაწერების დროის განსაზღვრისათვის ეს ნიშნები გამოიყენა. ქ. შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრთაგანის ხელთნაწერთა აღწერილობაში მას ბევრი საყურადღებო დაკვირვება აქვს დაგროვილი, რომლას შემდეგ სისტემურად დამუშავებას ჰპირდებოდა მკითხველ საზოგადოებას, მაგრამ ეს განზრახვა აქამდის განუხორციელებელი დარჩა და მომავლის საქმეა.

§ 2. საწერი იარაღი და საღებავი.

საწერი იარაღი რასაკვირველია საწერ მასალის თვისებებზე იყო დამოკიდებული. საამისოდ მაგარი, მკვრივი ნივთიერება იყო ნახშირი, თუ რბილი და ნაზი.

ამას გარდა თვით რბილი საწერი მასალისათვისაც საწერი იარაღი დროთა განმელობაში რამდენჯერმე გამოიცვალა და ყველა ამ ვარემოებას დამწერლობათამცოდნეობაში რასაკვირველია ანგარიში უნდა გაეწიოს.

მაგარ მასალაზე გამოყვანილი წარწერები ორნაირად იყვნენ ასრულებულნი, ან „შთაწერილი“, „გამოჭრილი“ ასოებით, როდესაც ასოთა მოხაზულობა ჩაღრმავებითა და ამოჭრით იყო გამოყვანილი, ანდა პირიქით ასოების მოყვანილობა და ნაკეთი წარწერის ეზოზე უფრო ამაღლებული იყო და „გამოქანდაკებით“ იყო გამოყვანილი. მაგ. დაბადების ქართულ თარგმანის „შთაწერილი მკერდსა ზედა ფიცრისა“ (იერემია 17₁) ბერძნულს *γεγραμμένη* „გველვმენე“-ს უდრის, ხოლო გიორგი ამირტოლის ხრონოლოგის სიტყვების სვეტზე „ამოჭრილნი ასონი“ (3⁸-ე) ბერძნული დედნის *γεγραμμενα*-ს თარგმანია, *γλίφα*-კი ბერძნულად სწორედ ამოჭრას ნიშნავდა. ამიტომ ცნების გამოსახატავად „შთაწერა“ იმ ტენიკურ საშუალებას, რომლითაც ამგვარი წარწერები გამოჰყავდათ ხოლმე, ზედმიწევნით უდგება.

ამობირციელ ასოებს რომ „გამოქანდაკებული“ უნდა რქმეოდა, ამას ბასილ ზარზმელი ს შემდეგი სიტყვები გვაფიქრებინებენ: „ვითარცა აღაშენა (ზარზმის ეკლესია) შტოითურთ ვიდრე სარკუმელთამდის, დაილია ოქრო იგი კაცისა, სადა იგი გამოქანდაკებით ქადაგებს ვითარმედ: «აქა დაილია საფასე ჩემი, სადა ესერა მდგომარე ვარ და მიქირავს ჯუარი ქრისტესი»“-ო (ქა სრპნსა 43₅-ე). იობის წიგნის ქართულ თარგმანის სიტყვებიც „დაიწერდნ ხიტყუათა ჩემთა და... ქუათა ზედა გამოიქანდაკონ“ (19₃₃ 24) ბერძნულის *ἐν πέτραις ἔγγραψεν* ლათინურს *in petris insculpta*-ს უდრის.

რკინის, ბრპენისა და სხვა მაგარ მასალაზე „შთაწერისათვის“ არსებობდა განსაკუთრებული იარაღი, რომელიც შეიძლება ყოფილიყო „ფრჩხილი ადამანტისა“ ან რკინისა. იერემიას ქართულ თარგმანში მაგ. ნათქვამია: „შთაწერილ არს ნაწერსა შინა რკინისა ფრჩხილთა ადამანტისაჲთა““-ო (17₁) ბერძნულად ფრჩხილი *οὐραν* „ონვქს“-ად არის აღნიშნული.

რბილ მასალაზე საწერი იარაღსაც მაშინ თავისი სახელი ჰქონდა. თავდაპირველად შემდეგ ჩვეულებრივ ტერმინად ქცეული „კალამი“ როგორც ეტყობა არ იხმარებოდა. წანინოს შატბერდისეულს—ქელიშისეულ ც-აში მაგ. ნათქვამია: «მოიხუენით აღსაწერელნი წიგნისანი ღ დაწერეთ... ცხობრება ჩემი», „მოიხუნეს საწერელნი სალომე უქარმელმან და სივნიელმან პეროკავრი და იწყო სატყუად წმიდამან ნინო და იგინი წერდეს“-ო (Опис. II, 735). საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში, ნათქვამი აქვს რომ „საწერელი მელან-კალამი“-აო. მაგრამ ქართულ დასაღების შედარება ბერძნულ დედანთან ცხადპყოფს, რომ მაშინ „საწერალი“ ბზევა მნიშვნელობით იხმარებოდა. ესაიას თარგმანში ნათქვამია: „მიიღე შენ-

დად გრაგნილი ქარტისა ახლისა... და დაწერე მას ზედა საწერე უთა“ (VIII, 1). ქართულს ტერმინს „საწერელი“ ბერძნულად უდრის *ἡ γραφικὴ* „გრაფის“ ლათინურად-კი graphium-ი ერქვა, გერმანულად ამას ეწოდება der Griffel, სომხურად գրիչ „გრიჩი“-ი იხმარება. ბერძნული „გრაფის“ უმთავრესად ცვილთან ტაბულებზე საწერ იარაღს ჰნიშნავდა. ამ მხრივ შატბერდისეული წ-ა ნინოს ცხოვრების შემომოყვანილი ცნობა საყურადღებოა და ჯერ კიდევ გამოსარკვევია, იქაც ხომ ცვილოანი საწერი მასალა არა აქვს ავტორს ნავულისხმევი.

რალა უნდა ყოფილიყო „აღსაწერელნი წიგნისანი“? საფიქრებელია, რომ ამ ტერმინით სავსეოდ საწერი მასალა და იარაღი იგულისხმებოდა. თუ თავდაპირველად, მე-V—VI ს. ს., როდესაც საღმრთო წერილი ქართულად ყოფილა ნათარგმნი, „საწერელი“ ცვილოან ტაბულების საწერი იარაღის, გრიფელის მნიშვნელობით იხმარებოდა, შემდეგში ამ ტერმინს მნიშვნელობა შესცვლია და როგორც საბა ორბელიანი საცქერს ალნიშნული მეღან-კალმის მთელი გაწყობილების სახელად იხმარებოდა. შატბერდისეულ წ-ა ნინოს ცა-ს შემომოყვანილ ამონაწერში საწერელი შესაძლებელია ამ მნიშვნელობითაც იყოს ნახმარი. მაინც და მაინც მე-XVII—XVIII ს. ს.—ში რომ ეს ტერმინი სწორედ ამ მნიშვნელობით იხმარებოდა, ამას ამდროინდელი მზითვის წიგნებში ცხად-ჰყოფენ. ქსნის ერისთვის ასულს ანას (1692—1703 წ.) მზითვის წიგნში სხვათა შორის სწერია: „საწერელი ერთი კარგი და პატიოსანი თევზის კბილისა ოქროს რაზებითა და მისის იარაღითა—მაკრატლითა და ყალამთარაშითა“-ო (ს-ქს სიძეელენი II, 433). ქსნის ერისთვის დავითის ასულის ელენეს 1713 წ. მზითვის წიგნშიაც ნათქვამია: „საწერელი საღაფქარისა ერთი ვერცხლის თავით და გაწყობილობით“-აო (ს-ქს სიძეელენი III, 497). იესე ოსოს შვილსაც თავის თავგადასავალში მოთხრობილი აქვს, რომ მას უადგილოდ მყოფსა და მდივან-მწიგნობრობის თანამდებობის მოაჯეს ერეკლე მეფისაგან ბრძანება მოსვლია მისი ხელის გამოსაცდელად დუშეთს ასულიყო: „ვეჭირავე ერთი ცენი, ავიღე ერთი საწერე უ... და წაველ... მიმიწოდეს... დამაწერინეს“-ო (გვ. 41).

შემომოყვანილ ცნობებითან ცხადად ჩანს, რომ „საწერელი“ ისეთი რამე იყო, რაც ყოველს განათლებულ ადამიანს, კაცი იქნებოდა იგი თუ ქალი, უნდა ჰქონოდა. მდივანმწიგნობარს უმისოდ თავისი მოვალეობის ასრულება არ შეეძლო. ამასთანავე საწერელი საწერი იარაღის ერთგვარ საცავადა სჩანს და ზოგჯერ მდიდრულად იყო შემკული. ხან თევზისკბილისა კეთდებოდა, ხან სადაფისაგან, რაზები ჰქონდა დასაკეტავად, ან ვერცხლის თავი ებურა. შიგ ამ საწერი იარაღის საცავში თვით იარაღს გარდა მთელი „გაწყობილობა“-ც ელაგა. ეს გაწყობილობა რასაკვირველია რამდენიმე ლერწმის ნაქრისაგან შესდგებოდა, რომ ძველი ვაკცეთილ-დამოკლებული საწერი იარაღის მაგიერ მწერალს ახალი ვაკცეთებინა, და ამას გარდა მაკრატელი და „ყალამთარაში.“ უკანასკნელი სიტყვა სპარსული *شترمش* და ქართულად კალმის მწერელს, კალმის დანას უდრის. ამ დანით კალამს სთლიდენ ხოლმე და წვეტს უკეთებდენ. მაკრატელი რისთვის-ღა იდგა საწერელში, არა ჩანს.

ზოგჯერ და უკვე მე-XVIII ს. დამდეგითან „საწერ-კალამი“ სამეღნესა და კალამსა ჰნიშნავდა. დ. გუგუშვილი და დავითიანი ერთგან მაგ. ნათქვამი

აქვს: კახთ-ბატონმა „მოსთხოვა გურგენს მდივანსა ქალაღი, საწერ-კალამი... მისწერა ვახტანგს“ (ზ. ჭიჭინაძის ვამ. 41). ცხადია, ამ ტერმინს აქ სწორედ ამგვარი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ აღმოსავლეთში სამეღნე თვით საწერელში იყო მოთავსებული და ამას გამო ბოლოს და ბოლოს საწერელი და საწერ-კალამი ერთა და იგივე გამოდიოდა. მაშასადამე ქართული საწერელი სპარსულ *کلام* „კალემდონ“, „ყალამდან“-ს უდრის. ამ უკანასკნელი სიტყვის ფორმა ქართულშიაც არის შემოსული და ჰნიშნავს საწერ იარაღს მთელი თავისი აწყობილობით.

მას შემდგომ, რაც საწერ ნივთად ქვისა, ლითონის, ან ცვილის მაგიერ ქილის ფურცლები და ტყავი, ან ეტრადი შემოიღეს ძველ „საწერელითა“ და „ბრჩხილით“ მუშაობა უკვე შეუძლებელი იყო. ქილი და ტყავი იმდენად ნაზი ნივთიერებაა, რომ ასიების ამოკაწვრით, ამოჭრით, თუ ჩაქდევით გამოყვანა შეუძლებელი იყო. ამიტომ საწერ იარაღად ლერწმის კალამი შემოვიდა. რათგან ქართული ეტრატის ძეგლები მე-VI ს. ს. დროითგანაც ვვაქვს შენახული, ლერწმის საწერი იარაღი საქართველოში ამ დროს და უფრო ადრეც უნდა ყოფილიყო.

ჯერ „საწერელ“-თან ერთად, ხოლო შემდეგში განსაკუთრებით საწერ იარაღად „კალამი“ იხმარებოდა. მეათე საუკუნეში უკვე სხვა იარაღით წერა ველარც კი წარმოედგინათ და და ჩი ამბობს კიდევ თავის წერილში, რომ ფსალმუნნი „დაწერნა კალამმან ლუთისამან დავით სულისა მიერ წმიდისა“-ო (ქრონიკები I, 100). მაქსიმე აღმსარებელის ც-ის ქართულ თარგმანშიაც ნათქვამია: „კალამი მიების კელსა მას დაკუთილსა და წერნ“ (Keimena I, 94). შოთა რუსთაველიც მოგვითხრობს, რომ ჩემი თხზულების წერის დროს „მელნად ვიხმარე გიშრის ტბა და კალმად მე ნაჲ რხეული“. ნესტანდარეჯანს თავის წერილში „უსტარში“ ნათქვამი აქვს: „ტანი კალმად მაქვს, კალამი ნაღველთა ამონაწობი“ (ვეფხისტყაოსანი, ი. აბულ. § 1222). მაშასადამე შოთასაც საწერ იარაღად კალამი უხმარია.

კალამს ბერძნულადაც ეწოდება *ἡ κάλαμος*: „ჰო კალამოს“ ლათინურად *calamus*. პრ. ნ. მარტი ფიქრობს, რომ ქართული კალამი ნასესხები სიტყვა არ არის, რათგან ამ ფესვს ქართულში მრავალი მონათესავე (წალამი, ჩალა, სალამური და სხვა) მოეპოვება, ევროპიულ სხვა ენებში-კი ეს ფესვი განმარტოებულია (Яфетический названія деревьевъ и растеній).

თუმცა კალამი თავდაპირველადაც ღ შემდეგშიაც განსაკუთრებით ლერწმისაგან გაკეთებულ საწერ იარაღსა ჰნიშნავდა, მაგრამ მაშინაც-კი, როდესაც მას ლერწმისაგან აღარ აკეთებდენ ღ სხვა ნივთიერებისაგან ამხადებდენ ხოლმე, საწერი იარაღის აღმნიშნველ ტერმინად წინანდებუარად „კალამი“ იხმარებოდა. ლერწმის მაგიერ ფრინველის ფრთისაგან, მეტადრე ბატის ფრთისაგან დიფყეს კალმის გამოჭრა. ონანა მდივანიც „ბარამიანში“ ერთგან ამბობს: „კალამს მიზიდავს ფრინველი, ოდეს ფრთა დავარდებისა“-ო (1726 წ. ხელთნ., Ошн. I. 529), მეორეგან ნათქვამი აქვს: „კალმად ბატის ფრთა მქონდა“-ო (იქვე I, 526—527). ლერწმის საწერ იარაღისაგან გასარჩევად ამგვარ კალამს „ფრთის კალამს“ (იქვე I, 529) უწოდებდენ.

თუ ბატის ფრთის კალამი დასავლეთ ევროპაში პირველად მე-V ს-ითგან იხსენიება და ამის შემდგომ განუწყვეტლივ იხმარებოდა. მე-XIX ს-მდე, საქართველოში მისი ხსენება ჯერ-ჯერობით მეXVIII ს. პირველ მეოთხედზე უწინარეს არა სჩანს. საზოგადოდ აღმოსავლეთში ლერწმის კალამს რჩეობდნენ და ამიტომ ბატის ფრთის კალმით წერა მაინცდამაინც ძალიან მიღებული არ უნდა ყოფიყო, როდესაც კაიხელად წერა უნდოდათ.

მე-XVIII ს. პირველ ნახევარში, სახელდობრ ლეთაების 1721 წ. გუჯარში იხსენიება დასასრულ „კალამნი ფოლადისანი“. ერთგან იქ ნათქვამია: „აღწერის... მიზეზად... მიპურია კალამნი ფოლადისანი“ (ისტ. საბ. I, 18). არც ვასაკვირალია, რათგან, თუ დასავლეთ ევროპაში ლითონის კალმები მე-XVI ს-ზე უწინარეს არ ჩანს, სამაგიეროო აღმოსავლეთში ცნობები მათი არსებობის შესახებ საშუალო საუკუნეებშია-კი გვხვდება და ამიტომ შესაძლებელია საქართველოშიც ფოლადის კალმის არსებობაზე უფრო ადრინდელი ცნობაც აღმოჩნდეს.

ლერწმის, ფოლადისა და ფრთის კალმებს მხოლოდ ხელის დაქვრით არც კილზე, არც მით უმეტეს ეტრატზე და ქალაღზე ასოების მტკიცედ აღბეჭდვა არ შეეძლოთ: თუ კალმის წვერი რომელსამე საღებავში ჩაწობილი „ამონაწობი“ არ იყო, მისი მოსმის კვალი ან ოდნავ, ან სრულებით არ ჩანდა. ამიტომ კალმის შემოღებისთანავე საღებავის ხმარებასაც მიჰყვეს ხელი და საღებავით დაიწყეს წერა. ეს აზრი უეჭველია მხატვრობითგან უნდა იყოს ნაკარნახევი და ჩინელები და იაპონელები ეხლაც წერის დროს იმგვარსავე ბეწვისაგან გაკეთებულ ყალამს ხმარობენ ხოლმე, როგორც მხატვრობაშია მიღებული. რაკი საწერი მასალა ჩვეულებრივ თეთრი ან მოყვითანო იყო, საღებავიც შავი ან წითელი იხმარებოდა ხოლმე. ჩვეულებრივ საღებავად შავი იყო მიღებული, წითელსა და მწვანეს-კი განსაკუთრებულ შემთხვევებში მორიშველიებდნენ ხოლმე.

უკვე ეგვიპტეში წერისათვის ორსავე საღებავს ხმარობდნენ. ეგვიპტეში აღმოჩენილი კილგები ცხადჰყოფენ, რამდენად დახელოვნებული ყოფილან ეგვიპტელნი შავი საწერი საღებავის დამზადებაში. ვერც ათასი წლის ხნიერებამ, ვერც სინოტიემ, თუ მხურვალე მწველმა მზემ მათ ფერი და ბრწყინვალეობა ვერ შეუცვალა და ვერა დააკლო რა. როგორც ეტყობა შავი საწერ-საღებავი ქვარტლისა, წყლისა და წებოსაგან კეთდებოდა, მაგრამ შედგენილობა და შემზადების ღონეობა ზემიწვენით ვამორკვეული არ არის. ბიზანტიაში, დაახლოვებით მე-IV ს-ითგან მოყოლებული ქ. შ. მოწითანო შავი საწერ-საღებავი იხმარებოდა, რომელიც გამძლეობითაცა და ფერთაც ძველს ძალიან ჩამოუვარდებოდა. ამ ახალ საწერ-საღებავს უჩივის მეოსანი პერსიო, რომელიც, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, ქართველ ერთ მწერალივით ჰგოდებს, რომ ხან გასქელდებოდა და ხან გათხედდებოდა, ხან კალამი ქალაღსა სვრიდა ხოლმე (W. Schubart, Das Buch bei den Griechen und Römern, 1907 წ. გვ. 20).

წითელი საღებავითაც უკვარდათ ეგვიპტეში წერა. ჰიერატულ კილგებზე თვითოეული თავების სათაურები: მომეტებულად წითურად არის ნაწერი. ეს ჩვეუ-

ლება ბერძნებმა და რომაელებმაც შეითვისეს და წყსად დასდეს ისე, რომ ფვით სიტყვა *rubrum* „რუბრუმი“ თითქმის სათაურის მნიშვნელობით-ლა იხმარებოდა (W. Schubart *Das Buch* etc. 20.). ხოლო რაკი თავების სათაურებსაც რომაელები წითელი მელნითა სწერდენ, აქეთგან წარმოსდგა თავებად დაყოფილობის ლათინური სახელი *rubrica*, „რუბრიკა“, რაც წითურსა ნიშნავს (Th. Birt. *Kritik und Hermeneutik* 1913 წ. გვ. 11). რაკი შავი და წითელი საღებავი იყო ხოლმე წერისთვის საჭირო, ამიტომ საწერი იარაღის საცავს ორი პატარა სამელნე ჰქონდა ხოლმე. შემდეგში ორთელისან ლითონის, ან გამომწვეარ თიხის სამელნეს აკეთებდენ ხოლმე შავი და წითელი საღებავისათვის (W. Schubart. *Das Buch* etc. 20).

ქართულ თანამედროვე ენასა და მწერლობაში საწერ-საღებავის საზოგადო სახელად „მელანი“ იხმარება. ეხლა ჩვენ ვამბობთ წითელი, ლურჯი, მწვანე, შავი მელანიო. მაგრამ ძველ ქართულში შავი და წითელი საწერ-საღებავისათვის ცალ-ცალკე ტერმინები იხმარებოდა. ერთს X—XI ს-ის მინაწერში მაგ. ნათქვამია: „აწ რომელი წითლითა წერილ არს მარტოდ... იუწყება რიცხუსა [თავთა?] განწესებისა... ხოლო რომელი იგი მელნითა არს ქუემოწერილი... არს კათოლიკე რიცხვ“-აო (იხ. თ. ჟორდანიას *Опис.* I, 332). რაკი „წითელი“ ცხადია წითელი საწერ-საღებავის აღმნიშვნელია, ამიტომ „მელანი“ შავი საწერ-საღებავის აღსანიშნავი ტერმინი უნდა ყოფილიყო. „მელანი“ ბერძნული სიტყვაა. ბერძნულად-კი *μέλας*,—*αινα μέλας* შავს, მუქს, ბნელსა ნიშნავდა, ხოლო *ἰς μέλας* „ტო მელან“ საწერ-საღებავსა ეწოდებოდა. ჩვენმა წინაპრებმა არამც თუ მარტო მე-X—XI ს-ებში, როგორც ზემომოყვანილი მაგალითით-განა ჩანს, იცოდენ, რომ „მელანი“ შავსა ნიშნავდა და შავი საწერ-საღებავის სახელი იყო, არამედ შემდეგშიაც ეს გარემოება დავიწყებული არ ჰქონიათ და საბა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ა ც აღნიშნული აქვს ლექსიკონში „მელანი შავი საწერელი“ არისო. სომხები მელანს *ქარაჟ* „თანაქ“-სა, საღებავს-კი *ყიჟ* „დღ“-ს, წამალს უწოდებენ.

ჩემი თხოვნით მე-V—VI ს. ქართული პალიმფესტების ქიმიური დამუშავების დროს პროფ. იოველ ქუთათელაძემ გამოარკვია, რომ იმ ხანაში საქართველოში რკინისაგან შემზადებული მელანი უხმარიათ, შემდეგ მე-XIII—XIV ს-ში-კი უკვე სხვანიირი მელანი ჩანს.

რაკი ტექსტი სათაურებსა და საზნაო ასოებს გარდა მთლად შავი საწერ-საღებავით იწერებოდა ხოლმე, ამიტომ ქართულში მელანი საწერ-საღებავის ზოგად სახელად იქცა. შესაძლებელია უკვე ძველ დროსვე ამ ტერმინს ამგვარი ზოგადი მნიშვნელობაც ჰქონოდა და იქნება, როდესაც გიორგი ხუცეს მონაზონი ც ამბობდა—„აწ მე, მელნითა ოდენ ცხოველითა სიტყუაჲ გამოისახან“-ო (კჲ ვი მთაწელსჲ 350), სწორედ ამ საზოგადო მნიშვნელობით ჰგულისხმობდა ამ ტერმინს.

მელანისა და წითელის გარდა საწერ-საღებავის ტერმინად ძველ ხელთნაწერებში ხშირად სიტყვა „ხინგური“-ც გვხვდება. მაგ. სინას მთის მონასტრის 992 წ. ხელთნაწერებში № 16 და № 19 შემდეგი წინადადებაა: „სადა სახარებისა თავი არს დასაწყებელი ესედ ქანწილი ზის ნიშნად ხინგურითა, სადა და-

სრულდებოდეს ბოლოა ესე ჯუარი ზის სინგურითვე“ (იხ. პირველში გვ. 316ა, მეორეში გვ. 262ა—278ა, შეადარე ქკბს I, 208, 5). სხვა ხელთნაწერში ამგვარივე განმარტება ასეა გამოთქმული: „მუნვე წითლითა წილქანი ზის“-ო (ქკბი I, 94). ამგვარადვე ამ მეორე შემთხვევაში სინგურის მაგიერ „წითელი“ სწერია. ამიტომ სინგურიც წითელი საწერ-საღებავის სახელი და ტერმინი უნდა იყოს. თვით სინას მონასტრების ზემოაღნიშნული ხელთნაწერებშიც განმარტებაში მოხსენებული ნიშნები მართლაც წითელი საღებავით არის ნაწერი. სინგურის მნიშვნელობა საბაო რბელიანსაც სსომებია და მას ნათქვამი აქვს, რომ „სინგორი და სინგური წითელი სახატავია“. მას სინგურის შედგენილობა და შემზადების ღონეობაც სკოდნია: „ვერცხლის წყალთა და გორგთა (sic) ცეცხლში გამოადნობენ“ და ისე აკეთებენო (ლექსიკ.).

უეჭველია სინგური ყოველ წითელ საწერ-საღებავს არ ეწოდება, არამედ განსაკუთრებულ შედგენილობისა და თვისებისა უნდა ყოფილიყო. თვით სინგურით ნაწერის ფერიცა და განსაკუთრებული ბრწყინვალეობა ცხადად განირჩევა ჩვეულებრივ წითელი მელნით ნაწერის თვისებებისაგან და მათ სხვაობას შედგენილობის მხრივაც ცხადად მოწმობს. სინგური ეწოდებოდა ქართულად იმ საწერ-საღებავს, რომელსაც ბერძნები *χρυσόχρως* კინაბარის *τετυχάρις*, რომაელები *sacrum incaustum*-ს, რუსები ბერძნულითგან ნასესხებ *киноварь*-ს ეძახდნენ.

სინგურითა და წითლით მარტო სათაურები და საზედაო ასოები კი არ იბეჭდებოდა, არამედ ბიზანტიის კეისრები სინგურს საბუთებაში ხელისმოსაწერადაც ხმარობდნენ ხოლმე. მაქსიმე აღმსარებელის ცხოვრებაშიც მოთხრობილია, რომ „მეფემან თვისითა კელითა დაწერა სინგურითა წამება და მტკიცება ძეგლსა მას სარწმუნოებისასა“-ო (Keimena I, 102). მეექვსე მსოფლიო კრების ძეგლის წერის ეფთჳმეთაწმიდელის ქართულ თარგმანშიც ნათქვამია, რომ ამ კრების „აღწერილი იგი მართლისა სარწმუნოებისა ძეგლი და საეკლესიონი იგი კანონნი წინაშე ღმრთისმსახურისა კონსტანტინე მეფისა წარაკითხეს და თავადმან კონსტანტინე მეფემან თვისითა კელითა წითლითა წამლითა სიმტკიცე-მის ძეგლისა აღწერა“-ო (ა. ხახანაშვილის გამ. გვ. 78). ბიზანტიაში კეისრის კარზე განსაკუთრებული მოხელე (*ὁ ἐπί τῶν χαρτίων*) იყო, რომელსაც სინგურის სამელნე ებარა, რომ როდესაც კეისარს საბუთებზე ხელი ჰქონდა მოსაწერი, ეს სამელნე მიერთმია (Скабалаиновичъ, Византийское государство и церковь въ XI в. 1884 წ. გვ. 175).

(შემდეგი იქნება)

ნიკო ნიკოლაძე

მოგონებანი სამოციან წლებზე*

1. 1861—1862.

როგორც იყო, წუთებისა და საათების თვლით, ველირსე შემდეგ საღამოს. ისინი ცხოვრობდნენ ვლადიმერის ქუჩაზე, სობოროს გვერდით. სტუმრები უკვე სასადილო დარბაზში უსხდნენ ჩაის. დიასახლისი ასხამდა ჩაის, მხოლოდ თვით ჩერნიშევსკი კი ოთახში არ იყო. — ოღვა სოკრატოვნამ მითხრა, რომ ის მალე მოვაო. მაგიდის გარეშემო ისხდნენ თორმეტამდე სტუმრები, მათ შორის მხოლოდ ორი ქალი იყო, ჩემი ნაცნობები. სტუმრების უმრავლესობას შეადგენდნენ ქართველი სტუდენტები უმაღლესი კურსებიდან, ახოვანი ლამაზი ყმაწვილები, მშვენიერ ტანისამოსით მორთულნი, წვერით, რომელიც მაშინ ერთგვარ მოდათ ითვლებოდა. ბაასის დედა-აზრი, რომელიც ჩემს მეხსიერებაში ჩარჩა, იმაში მდგომარეობდა, რომ ერთი სტუდენტთაგანი, ივანე ანდრონიკაშვილი, შემდეგში კახეთის გამოჩენილი მევენახე, აღფრთოვანებული იყო სენატში მიხაილოვის უშიშარი საქციელის ამბავით, რომელმაც იქ გამოაშკარა მთელი თავისი შეხედულებანი და წარმოსთქვა საბრალმდებლო სიტყვა მთავრობის წინააღმდეგ. ჩერნიშევსკის მეუღლემ შეაწყვეტინა მას მისი აღფრთოვანება შენიშვნით, რომ ნიკოლოზ გაბრიელის ძე (მისი ქმარი) ძალიან სწუხს მიხაილოვის ასეთი საქციელის გამო. მისთვის სრულიადც არ იყო საჭირო გამოტეხილიყო, არამედ ყოველი ღონისძიება უნდა ეხმარა, რაც კი შესაძლებელი იყო, რათა თავი დაედღწია. ჩვენ არც იმდენათ მრავალრიცხოვანი ვართ, რომ თვითვე გაეყოთ თავი სახრჩობელას თოკშიო. ანდრონიკაშვილი უხერხულ მდგომარეობაში ჩავარდა, მაგრამ საწინააღმდეგო არა უთქვამს რა, მით უმეტეს რომ დარბაზში შემოვიდა ჩერნიშევსკი, რომელმაც დაამოწმა მისი მეუღლის უკანასკნელი სიტყვები ორი-სამი ნაჩქარევით წარმოთქმული ფრაზებით იმის შესახებ, თუ რა სისულელეა გულგახსნილობა ხელისუფალთა წინაშე, რომელთაც ვერაფერში ვერ დაარწმუნებ. ამ დროს მისმა მეუღლემ გააცნო ჩემი თავი

*) იხ. „კავკასიონი“ № 3—4, 1924 წ.

ჩერნიშევსკის და დაუმატა, რომ მე ერთ-ერთი ციხეში ნამყოფთაგანი ვარ. მან მლიმარე სახით მომცა რამდენიმე კითხვა ჩემი შთაბეჭდილების შესახებ, რომელზედაც ვაპირებოდა შევძელი მეპასუხა ალუღების გამო, და შემდეგ მალე მიმანება თავი. მე სრულიადაც არ მწყენია ციხის შესახებ მისი კითხვების ნახევრად ირონიული ტონი, რაკი ვგრძნობდი მის ჩემდამი დამოკიდებულობის ბუნებრიობას—როგორც ახალგაზრდისადმი, მისს, რომელიც ასე ნაკლებად ებოდიშებოდა გოლიათებს.

როდესაც ვეთხოვებოდი, ჩერნიშევსკის მეუღლემ მითხრა ყველა დისახლისებისათვის ჩვეულებრივი ფრაზა: ნუ დაგავიწყდებით, ხშირად შემოიარეთო. მე კი, მიუხედავად ჩემი დიდი სურვილისა, არ შემიძლო უხერხულობა არ მეგრძნო, მით უმეტეს, რომ კარგა შორი მანძილი უნდა მევლო. მალე ქ-ნ ოლგას დას ისევ დასჭირდა ჩოხა-ახალუხი და იმათ გამოიარეს ჩემთან თავიანთი ეტლით, რომლითაც მეც წამიყვანეს სახლში. თანდათან იმათ შეეჩვიე და აღარ ვმორცხვობდი. სხვა ქართველ სტუდენტების მსგავსად, რომელნიც ყოველ დღე იყვნენ მათ სახლში, მეც მოვშინაურდი.

1858 წლის მაღარაბი, როგორც ეტყობა, ძალიან შეაფერხა ჩემი ზრდა და ფიზიკური განვითარება: ძალიან პატარა ტანისა ვიყავი და სრულებით ბავშვური სახე მქონდა. ყველას უყვირდა და არავისა სჯეროდა ჩემი სტუდენტური ქულისა, რომელსაც მე იმიტომ ვაფასებდი, რომ ჩემ ბავშვურ შეხედულებას აქარწყლებდა. ერთხელ, როცა ჩვენ, ქართველ სტუდენტთა ჩვეულებრივ საზოგადოებაში, გარს უხსნდით ჩაის მაგიდას და ჩერნიშევსკი, თავის ჩვეულების წინააღმდეგ, გამოვიდა სტუმრებთან ერთად ჩაის დასალევად, მისმა ცოლმა ჩემზე ლაპარაკის დროს უთხრა, რომ მე ერთად-ერთი კავკასიელი ვარ, რომელიც მას არ ეარშიყება, და ამისათვის მას მე განსაკუთრებით უნდა უყვარდე. ყველამ სიცილი დაიწყო, რადგან მართლა სასაცილო იყო იმის ფიქრი, რომ ისეთ ღლაპს, როგორიც მე ვიყავ, არშიყობაც დაეწყო. ყველაზე მეტს ჩერნიშევსკი იცინოდა. მე არ ვიცოდი როგორ გადაემერჩინა ჩემი ამხანაგები, რომელიც ქ-ნმა ოლგამ ასე დაურიდებლად გასცა თავის ქმართან. როცა სახლში მივდიოდით, მე უთხარი ამხანაგებს:

— ხომ გეუბნებოდით, თქვე ოხრებო, ამ ქალის თავისუფალი მოქცევა სრულებით იმას არა ნიშნავს, რომ ის თქვენ კისერზე ჩამოგვპორწიალებათ! ჩერნიშევსკი იშვიათად გამოდიოდა ცოლის სტუმრებთან. მეტ წილად ის კაბინეტში იჯდა, სადაც იშვიათად თუ შევიდოდა ვინმე. ერთად-ერთი პირი, რომელიც თავისუფლად შედიოდა მის კაბინეტში მ. ა. ანტონოვიჩი იყო რომელსაც ჩვენ დობროლიუბოვის შემკვიდრედ ვთვლიდით. მის და ქართველ სტუდენტების გარდა ჩერნიშევსკის ოჯახში დადიოდენ ყველა სტუდენტური სალაშრომისა და კითხვების მომწყობნი და უნივერსიტეტის ზოგიერთი პროფესორი. მეგრამ ჩემს განსაკუთრებულ ყურადღებას აქ იპყრობდენ სამხედრო პირნი, გენერალური შტაბის აფიცრები, რომელთა შორის ბევრი პოლკოვნიკი იყო, მაგრამ ფრიგუნენ გენერლებიც. მასხოვს თავმოწონენ შეხედულების პოლკოვნიკი სეროშევსკი, პოლონელი, ბრწყინვალე სილამაზის პატრონი, რომლის შესახებ ქ-ნი ოლგა გვეუბნებოდა, რომ ნ. გ. (ჩერნიშევსკი) ძალიან მალალი აზრი-

საა მის ჭკუასა და მრავალმხრივ განვითარებაზეო. ისიც თავისუფლად შედიოდა ჩერნიშევსკისთან კაბინეტში და დიდხნობით იჯდა მასთან. როცა ისინი ერთად გამოდიოდნენ კაბინეტიდან, მე ყოველთვის მაკვირებდა ღრმა პატივისცემა, რომელსაც სეროშევსკი იჩენდა ჩერნიშევსკისადმი. ამ ყოველგვარი წარჩინების ნიშნებით აღჭურვილის და თავისი ბედით ამაყ გმირის შემყურეს, განა შეეძლო ვინმე ჩვენგანს წარმოედგინა, რომ ერთი წლის შემდეგ იგი ჩამოხრჩობილ იქნებოდა ვილნოში მურავიოვის მიერ?

დადიოდნენ ქ-ნ ოლგასთან „სოვრემენნიკ“-ის სხვა თანამშრომლებიც ანტონოვიჩის გარდა. მაგრამ ისინი მეტ წილად ბელეტრისტიკები იყვნენ, რომელნიც მე ნაკლებად შეინტერესებოდნენ. დიდი ნიჟის პატრონნი, ტურგენევისა და გრ. ლ. ნ. ტოლსტოის მაგვარნი, მაშინ ალარ დაიარებოდნენ მასთან. მათ და „სოვრემენნიკ“-ს შორის დიდი ხანია რაც შავი კატები დასეირნობდნენ და ერთი წლის წინათ უკვე მომხდარიყო საბოლოო გათიშვა. ძალიან მინდოდა შევხედროდი ი. გ. უშუკოვსკის, რომლის ეკონომიურმა წერილებმა უკვე მიიქცია საზოგადოების ყურადღება, მაგრამ როგორღა ეს არც ერთხელ არ მოხერხდა. სწორედ იმ დღეებში მოდიოდა იგი ჩერნიშევსკისთან, როცა მე რაიმე მიზეზის გამო ვერ მივდიოდი.

იანვარში ქალაქში მოისპო ყოველგვარი მღელვარება. პეტერბურგის გენერალ-გუბერნატორად დანიშნული იყო თავ. სუვოროვი, ვანთქმული გმირის შვილის-შვილი. მისი კეთილი გულის ამბის გამგონებ, გავბედე და მივარაჯი თხოვნა ნება დაერთო პეტერბურგში დავრჩენილიყავ. როცა თხოვნაზე ჩემი გვარი წაიკითხა, მან ქართულად მკითხა: „ქართული იცი?“ ჩემ პასუხად, რომ რასაკვირველია ვიცი მეთქი, მან პითხრა — „კარგი“, და ადიუტანტს მისცა განკარგულება მოეცათ ჩემთვის სათანადო მოწმობა. ასე ადვილად მოხდა ჩემი განთავისუფლება არალეგალური მდგომარეობიდან.

ახალი 1862 წელი ისეთ პირობებში დადგა, რომ მას თითქო უფრო სასიკეთოდ უჩანდა პირი. ცენზურის უღელი, რომელიც კრინტს არ აძვრენებდა მღელვარებაზე ან რაიმე ამის მაგვარზე, ცოტათი შესუსტდა. ვახეთებში ხადახან შეგბედებოდათ წერილი, რომელსაც „თავისუფლების სუნი“ უდიოდა, რაც მანამდის წარმოუდგენელი იყო. იმ წელს დაწყებულ იუმორისტულ ჟურნალ „გუდოკის“ ყდის სათაურზე დახატული იყო ერთ კუთხეში დედოფალი მარი ალექსანდროვნა (რომელსაც „ხანყის“ სახელი ჰქონდა დეადარიონი) ბერთან ჩახუტებული; მეორე კუთხეში კი წარმოდგენილი იყო პერცენი, რომელიც უქადაგებდა ყმაწვილ-კაცობას და გლეხებს. პირველი ნომრის პირველ გვერდზე დახატულები იყვნენ ძალიან დიდის მსგავსებით ყველა ის ხუთი სტუდენტები, რომელნიც გადაასახლეს სტუდენტთა მღელვარების გამო. ჟურნალის გამომცემელი იყო მუსიკალური მაღაზია თ. სტელოვსკისა, ხოლო რედაქტორი დ. დ. მინაევ (ცნობილი პოეტი). მთელი ხუთი კვირის განმავლობაში ჟურნალის სათაური არ გამოუცვლიათ. ყოველ ახალ ნომერში სურათების მნიშვნელობა თანდათან უფრო ნათელი ხდებოდა: მასში სულ მეტად და მეტად მოსჩანდა სახეების სრული მსგავსება და ხაზგასმული იყო დეტალები. მხოლოდ მეექვსე ნომრიდან სურათი მოხსნეს და შესცვალეს უბრალო, მოურთავი ასოებით. რე-

დაქტორი კი გადააყენეს.—სხვადასხვა სამოსწავლო და საზოგადოებრივ დაწესებულებათა დარბაზებში თანდათან უფრო ხშირად იმართებოდა ლიტერატურული საღამოები და საჯარო კითხვები, ყოველთვის სიტყვის გადაკრით უნივერსიტეტის მღელვარებისა და პოლიტიკური მოვლენებისაკენ.

ხშირათ ამ საღამოებზე გამოდიოდენ გამოჩენილი მწერლები, როგორც აბ. მაიკოვი, ნეკრასოვი, პოლონსკი და სხვ. მაგრამ მეტ წილად კი ნაულებად გამოჩენილი მოღვაწენი კითხულობდენ, როგორც პ. ვეინბერგი (ჰეინე ტამბოვიდან), ძმები კუროჩკინები, და სხვანი. ერთხელ ვ. ს. კუროჩკინმა პირველი გიმნაზიის დარბაზში, გამოწვეულმა აპლოდისმენტებით bis-ზე, ცოტათი შექეფიანებულმა, წაიკითხა ვითომდა ბერანტედან თარგმანის სახით—შემდეგი ლექსი:

Над цензурою дръвья,
 Семейсье также, как и я:
 Вездь для мысли и для слова,
 Откровенно говоря,
 Нам не нужно никакого
 Разрешенія Царя.

Если русскій властелин
 Сам не чужд кровавих пятен,
 Не пропустит Головини
 То, что вычеркнул Пугачини.
 Над цензурою, и пр.

Монархическим чутьем
 Сохранив и реформы веру
 Что напишем, то пошлем
 Прямо в Лондон, к Искандеру.
 Над цензурою, и пр.

ბევრი სხვა ლექსი ამავე შესანიშნავ პოეტ-იუმორისტისა, წაკითხული იმ დროინდელ ლიტერატურულ საღამოებზე, დაიბეჭდა შემდეგ, როცა მოისპო წინასწარი ცენზურა, 1865 წ. ზემოთმოყვანილი ლექსი კი, რამდენადაც ვიცი, ჯერ არსად დაბეჭდილა.

სტუდენტობის მთავარ ბინათ, უნივერსიტეტის დახურვის შემდეგ, გახდა ნ. ა. სერნო-სოლოვიევიჩის წიგნის მაღაზია და სამკითხველო, ნების პროსპექტზე, პეტროპავლეს ეკლესიის სახლში. აქ ჩვენ საშუალება გვქონდა წაგვეკითხა ყველაფერი, რაც კი გვსურდა. რადგან იმ დროს არ იყო გაზეთების ცალკე ნუმრებად გაყიდვა ქუჩებში, ხოლო ჟურნალებზე მთელი წლით უნდა მოგეწერათ ხელი, ამიტომ ბიბლიოთეკა ყველასათვის დიდი ხელის შემწყობი იყო. აქვე შეიძლებოდა გაგება ყოველგვარი ისეთი პოლიტიკური და ლიტერატურული ახალი ამბებისა, რომელნიც არ იბეჭდებოდენ. აქვე ნახავდით ყველა იმდროინდელ გამოჩენილ პირებს და ზოგჯერ მათი გაცნობაც კი შეიძლებოდა. სერნო-სოლოვიევიჩი შეუდგა მაშინ შლოსერის მრავალტომიან „მსოფლიო ისტორიის“ გამოცემას, ჩერნიშევსკის რედაქტორობით.

ყველა ეს ხელშემწყობი პირობები და გასართობები მაინც ვერ გვიწვედა უნივერსიტეტის მაგიერობას, რომელიც ჯერ ისევ დაკეტილი იყო. სამინისტრო,

როგორც სჩანდა, დიდხანს აპირებდა ასეთი მდგომარეობის დატოვებას, რომ ამგვარად გაეწმინდა ქალაქი მოუსვენარი ახალგაზრდობიდან და იძულებულყო ისინი ვადასულოყენენ პროვინციალურ უნივერსიტეტებში. მთავრობის ამ მოხერხებულ განზრახვის ჩასაშლელად უფროსმა სტუდენტებმა გამოითხოვეს თავ. სუეოროვისაგან ნებერთვა საჯარო კითხვათა კურსების გახსნისა ქალაქის თვითმართველობის დარბაზებში. თითქმის ყველა ჩვენმა დათხოვნილმა პროფესორებმა მიიღეს მონაწილეობა ამ საჯარო კითხვებში, ე. ი. განაახლეს თავისი უნივერსიტეტის კურსები. მსმენელებს უნდა გადაეხადათ არა ყველა ლექციების ფასი, არამედ მხოლოდ იმისა, რომელზედაც ჩაეწერებოდნენ. ამ „თავისუფალმა უნივერსიტეტმა“, თავის გახსნისათანავე დიდი გავლენა მოიპოვა სტუდენტთა შორის და ამასთან მიუღ განათლებულ საზოგადოებაში, მეტადრე მაღალ საზოგადოების მანდილოსანთა შორის. ყოველი ჩვენგანი უსმენდა დღეში ორ-სამ ლექციას მაინც, სწორედ ისე როგორც უნივერსიტეტში, ე. ი. სკდილობდა შეეგნო და ჩაეწერა მათი შინაარსი. ჩვენ ვფიქრობდით გაგვეგრძელებინა ამგვარად მეცადინეობა შემოდგომამდე, როცა, ჩვენის აზრით, უნდა გახსნილიყო უნივერსიტეტი. მაგრამ „კაცი ბჭობდაო“...

მარტის დასაწყისში ლიტერატურული ფონდის სასარგებლოდ გაიმართა ლიტერატურული საღამო, თითქმის ყველა გამოჩენილ ლიტერატორთა და მეცნიერთა მონაწილეობით, მოიკაზე, რუაძის დიდ დარბაზში. სხვათა შორის მაშინ პირველად გამოვიდა საზოგადოების წინაშე ჩერნიშევსკი, თავისი მოგონებებით დობროლითებზე. ჩვენ ყველანი დარწმუნებულები ვიყავით, რომ ესლა კი მოვეწიწართ ცენტურის ვაბიაბრუებას. ჩვენმა ახალი ისტორიის პროფესორმა პლ. ვას. პავლოვმა, რომელიც სულ ცოტა ხანია რაც ვადმოყვანილი იყო კიევის უნივერსიტეტიდან, წაიკითხა „რუსეთის არსებობის ათასი წელი“, დაბეჭდილი იმ წლის „აკადემიურ კალენდარში“. მოხსენების დასასრულს პროფესორმა რამდენიმე თბილი სიტყვა დაუმატა, სადაც იგი იმედს გამოსთქვამდა ჩვენი წყობილებისა და დაწესებულებათა განახლების შესახებ. საზოგადოებამ, რომელიც იმ საღამოს მეტად აღფრთოვანებული იყო და ყველას განურჩევლად აპლოდისმენტებს უმართავდა, დააჯილდოვა იგი მხურვალე ტაშის ცემით და მრავალჯერ გამოიწვია ესტრადაზე. რაც უფრო ხშირად გამოდიოდა იგი საზოგადოების წინ, მით უფრო ხმა მალლა გაისმოდა „ვაშას“ ძახილი. უზარმაზარი დარბაზი ზანზარებდა ტაშისაგან.

ჩერნიშევსკის დებიუტი, მიუხედავად საზოგადოების ასეთი განწყობილებისა, ან იქნება სწორეთ ამიტომ, ვერ გამოვიდა დამაკმაყოფილებელი. მის შეხვედენ ისეთი ოვაციებით, როგორიც იშვიათად თუ ვისმე რგებია წილად. იგი კი არ კითხულობდა, საუბრობდა, ნელა, მორიდებით, თითქოს მეგობარს ელაპარაკებო, დობროლიუბოვის გაცნობაზე, მის დამოკიდებულებაზე მშობლებისადმი, მის კეთილსინდისიერებაზე მუშაობაში და სხვა. არავითარი თეატრალიზა, არავითარი სურვილი მსმენელთა ყურადღების მიპყრობისა, მით უმეტეს მათი გატაცებისა, აქ არ ჩნდა. მან ერთხელაც არ აიმაღლა ხმა, არც ერთი ფესტი არ იხმარა. ყველაფერი უბრალო იყო. დროგამოშვებით იგი ხელს ჰკიდებდა თავისი საათის ძეწკვს. მაგრამ ყველაზე მეტად ჩვენ იმან გავვაკვირვა, რომ ჩე-

რნიშვნის არ წარმოუთქვამს არც ერთი სიტყვა მთავრობის ჩაგვრახზე, არაფერი უტყუნებო, არავითარი დასკვნა არ გამოუყვანია; იგი ისევე უბრალოდ აღდა და გავიდა, როგორც ლაპარაკობდა. დარბაზი გაოცებისაგან ვაშრა. არავის არა სჯეროდა, რომ ეს ჩერნიშევსკი იყო, ის ჩერნიშევსკი—რომელიც ისე დაუბრუნებლად თავს ეხსმობდა ჟურნალ-გაზეთებში პირველ-ხარისხოვან მოღვაწეებს. მის წრე-გადასულ პატივისმცემლებს მოეჩვენათ, რომ იგი გამოცვალებულ, ისარგებლეს რა იმით, რომ ჩერნიშევსკი არსად და არასოდეს არ სჩანდა საზოგადოებაში და მისი პორტრეტის შოვნაც კი შეუძლებელი იყო. ქალებმა, რომელთაც ვაგიჟებით უნდოდათ მისი ნახვა და მოსმენა, გადასწყვიტეს, რომ იგი სრულებით არ იყო საინტერესო. ერთი დღის შემდეგ, „სევერნაია პეჩლა“, რომელიც მუდამ ჰკილავდა „სოვერმენიკ“-ს ალტაცებით აცხადებდა, რომ საზოგადოებამ სტეენით გააცილა ჩერნიშევსკი, რადგან იგი უზრდელად იტყუოდა, გაითხლა კათედრაზე, ათამაშებდა ძეწკეს და სხვა. ჩვენ ეს მით უფრო გვეწყინა, რომ არავითარი სტეენა არ ყოფილა იმ საღამოს არც ჩერნიშევსკისა და არც სხვის მიმართ.

რამდენიმე დღის შემდეგ ვაგიჟეთ, რომ პ. ვ. პავლოვი, უმაღლესი ბრძანებით, განდევნილია სატახტო ქალბჭიდან და გადასახლებულია ერთ-ერთ ყველაზე შორეულ გუბერნიაში, საღამოზე კადნიერი გამოსვლის გამო. მხოლოდ მაშინ ვაპატიეთ ჩვენ ჩერნიშევსკის მისი სიფრთხილე, და მივხვდით, რომ თავისდაპირით მან თავი მოაჩილა ამავე ბედს.

როგორც კი სტუდენტობამ გაიგო პავლოვის გადასახლების ამბავი, ატყდა ახალი ჩოჩქოლი. ლექციების გამგე კომიტეტის ერთ-ერთმა წევრმა წინადადება შეიტანა დაეხურათ კურსები პროტესტის ნიშნად. უმრავლესობა, და მეტადრე პროფესორები, ამაზე არ დათანხმდნენ. კოსტომაროვის მეთაურობით ისინი ამტკიცებდნენ, რომ კურსების დახურვა—ეს სწორედ მთავრობისთვის იქნება ხელსაყრელი, რომ ეს ზიანს მოუტანდა მხოლოდ სტუდენტობას, რომელიც დარჩებოდა დაქაჩასული უხელმძღვანელოდ; ხოლო უმთავრესად კი, სტუდენტობა მოკლებული იქნებოდა საზოგადოებასთან შეხვედრისა და მასში პროპაგანდის გაწევის საშუალებას. ჩვენ ამ კამათის შესახებ ძალიან გვიან ვაგიჟეთ, ✚წორეთ კოსტომაროვის ლექციის წინ, რომელიც თურმე კომიტეტის უმცირესობას აერჩია თავისი წინადადების გასატარებლად. დიდი უმრავლესობა კონსტომაროვის მსმენელებისა, რომელთაც ვაიგვს კამათის შინაარსი, წინააღმდეგნი იყვნენ კურსების დახურვისა. როცა ლექცია დაიწყო, დარბაზის ყველა კუთხიდან მოისმა ხმები: „არ გვინდა“, „ნუ კითხულობთ“ და სტეენა. სტუდენტობა პროფესორის გასამხნეველად ტაშს უკრავდა და ყვიროდა „განაგრძეთ“, რაც უფრო მეტს ალიაქოტს ჰქმნიდა და უშლიდა კოსტომაროვს მიეპყრო პროტესტანტების ყურადღება. მან დიდხანს უტყადა სიჩუმის ჩამოვარდნას, მაგრამ ყვირილი „პავლოვი“ როდი სცხრებოდა. რამდენჯერმე დააპირა კონსტომაროვმა ლაპარაკი, მაგრამ როგორც კი გააღებდა პირს, იმ წამსვე მოისმოდა ყვირილი „ძირს“, შტეენა, ყფა, კატის კნავილი და ათასი უდიერება. საბრალო სანახავი იყო კოსტომაროვი, რომლის სახე ისე გამოიკვალა ამ მოულოდნელი თავდასხმისაგან, რომ ძლივს-ლა იცნობდა აღამიანი. მან ნაღვლიანად მოკრიბა თავისი ქალაღები და ჩამო-

ვიდა კათედრიდან, თვალ-ცრემლიანი. მისი ტანჯული სახე დიდხანს არ მომშორებია ხსოვნიდან. წინა დღეს კი მთელი ეს ახალგაზრდობა აღმერთებდა მას. ამ დროიდან დავრწმუნდი, რომ პოპულიარობა—ცარიელი სიტყვაა.

ამის შემდეგ ვერც ერთი პროფესორი ვეღარ ბედავდა გამოსვლას: სადაც კოსტომაროვს აუტყებეს შტევენა და ალარ მოუსმინეს, ვინღა შეებედავდა მემარცხენების წინააღმდეგ ხმის დაძვრას? ეს იყო უკანასკნელი აქტი იმ დროინდელი სტუდენტობის კოლექტიური გამოსვლებისა. მას შემდეგ ყველაფერი დაიქსაქსა. ყველა ჩვენგანისთვის დაიწყო ინდივიდუალური ძიების ხანა, რომელიც ალარ იყო ყველასათვის საჩინო და დამოკიდებული იყო შემთხვევითი ხასიათის გავლენებისა და პირობებისგან, უკეთეს შემთხვევაში, ვიწრო წრეებისაგან.

პირადათ მე, თუმცა ქართველ სტუდენტებთან ეცხოვრობდი, მაგრამ ჩემი დროს მეტ ნაწილს ვატარებდი იმ ყმაწვილებთან, რომელთაც დაუშვებობდი ჩვენი დაქერის დღეებში, „ბაბილონის ტყეობას“ რომ უწოდებდით. პიოტროვსკის თავის მოკვლის, და ლინევის სახლში გავზავნას შემდეგ, მე დამრჩენ მეგობრები: ლევ სამარინი და რაჟდესტვენსკი. იმათ გამაცნეს ე. სტოპაკევიჩი, „სოვრემენიკ“-ის უფროსი კორექტორი, რომელსაც ახლად დამთავრებული ჰქონდა უნივერსიტეტი. ის სცხოვრობდა პასასკის შესახვევში, სენნაის მახლობლად, სულ ახლოს ჩემთან, ყოველთვის იცოდა ყველა ახალახალი ამბი, ამასთან გულგახსნილი და საინტერესო ადამიანი იყო. უმთავრესი კი ის იყო, რომ ის მაძლევდა წასაკითხათ „სოვრემენიკ“-ის წერილებს კორექტურებში, მათი გამოსვლის რამდენიმე კვირის წინ. მასთან მე საბოლოოდ ჩავები მოწინავე მოძრაობის ინტერესებში. ჯერ მე მაინტერესებდა „სოვრემენიკ“-ის ხელნაწერების შედარება ცენზურაში გატარებულ ფურცლებთან, რომელიც ხშირად ბრუნდებოდადენ წითელი მელნით დაჩითული. ზოგჯერ ზოგიერთ ფურცლებს სრულებითაც ალარ აბრუნებდენ. მათ მაგიერ სხვა ფურცლებზე ეწერა ხოლმე: „ეს და ეს წერილი დაკავებულია ცენზურულ კომიტეტში წარსადგენად“,—რაც იმას ნიშნავდა, რომ წაევიდა და დაიკარგაო. მე დახარბებით ვკითხულობდი ასეთი წერილების ხელნაწერებს ან „თეთრ ფურცლებს“, რომლებიც მზადდებოდა ავტორებისა და რედაქციისათვის. მალე ჩემი ინტერესი უფრო გააძლიერა სტოპაკევიჩის მეგობარი მოსკოველი სტუდენტების მისვლა-მოსვლამ; ესენი იყვნენ არგიროპულოს, ზაიჩნევესკის და საბელინის (უფროსის) წრიდან. ისინი დადიოდენ ყოველთვის ცალ-ცალკე, და ყოველთვის ერთი და იმავე ჩემოდანით, რომელიც გატენილი იყო ახლად დაბეჭდილ ლიტერატურულ რვეულებით, ბიუხნერისა და ფეიერბახის მატერიალისტური თხზულებებისა, რომელთაც საიდუმლოდ სცემდა ეს წრე: „ძალა და მატერია“, „რელიგიის არსი“ და სხვა. იმ ჯერზე მათ მოიტანეს ახალი გამოცემის დასაწყისი: „ქრისტიანობის არსი“, რომელიც მეც ავიღე გასაერცლებლად ქართულ წრეებში. ამ ყმაწვილებს თავი ეჭირათ, როგორც ნამდივლ შეთქმულებს. ჩემთან არავითარ გულლიობას არ იჩენდენ, და მეც მერიდებოდა მათი გამოკითხვა. მაგრამ მათი შეთქმულობა ჯერ კიდევ პრიმიტიული იყო: ხშირად სტოპაკევიჩთან ლაპარაკის დროს, ჩემი თანადასწრებით, მათ ბევრი რამ წამოსცდებოდათ ხოლმე, ასე რომ ხშირათ ადვილი იყო მათი საიდუმლოების მიხვედრა. მათ მიერ მოტანი-

ლი რვეულები სწორეთ იმავე ფორმატისა იყვნენ, როგორც ჩვენი უნივერსიტეტის ლექციები. მათი ლაპარაკიდან ვაივებ, რომ მოსკოვში მათი წრე სცემდა უნივერსიტეტის მრავალ ლექციებს; თარგმანებს კი ისინი ჰბეჭდებდნენ სხვათა შორის, და ამიტომაც იყო, რომ ამ კონტრაბანდას იოლად ასაღებდნენ. ეს ყმაწვილები მე რამდენჯერმე ჩერნიშევსკის სახლშიც შემხვდნენ.

როგორც სერნო-სოლოვიევიჩის ბიბლიოთეკაში, სანამ არ დახურეს, ისე სტოპაკევიჩთანაც ბევრი ლაპარაკი იყო ხოლმე იმ დროინდელ პოლემიკურ წერილებზე, სადაც რუსული პოლიტიკური ცხოვრება ერთადერთ გამოსახულებას ჰპოულობდა პრესაში. დიდი ხმაურობა და მითქმა-მოთქმა გამოიწვია მარტის ბოლოში თ. ევალდის წერილმა „ს. პეტერბურგსკია ვედომოსტი“-ში (რომელიც მაშინ იჯარით ჰქონდა აღებული ა. ა. კრავცკის) სათაურით: УЧИТЬСЯ ИЛИ НЕ УЧИТЬСЯ? ამ წერილში ის ამტკიცებდა, რომ სტუდენტობა არ უნდა ერეოდეს პოლიტიკურ საქითხებში, რომ მან ჯერ უნდა ჩსწავლოს. ამ სასაქითხის გამო „სოვრემენნიკ“-ის აპრილის ნომრისათვის სტამბაში იწყობოდა ჩერნიშევსკის მქუხარე წერილი „ისწავლეს-კი?“ (Научились-ли?). ამ წერილში ნათქვამი იყო, რომ სტუდენტობა დიდის სიამოვნებით იმკაცრდებოდა მარტო თავისი სწავლა-განათლებისათვის, თუ კი თვითონ მთავრობას არ ჩაება ის პოლიტიკურ ბრძოლაში უაზრო აკრძალვით სტუდენტური კასებისა, ბიბლიოთეკებისა, კრებებისა და ანხანაგური გასამართლებისა. სტუდენტობის მეტი წილი ღარიბია და პატარა გაცვეთილებით და თარგმანებითა სცხოვრობს. ისინი ვერას გზით ვერ გაიტანენ თავს ურთიერთ დამხმარე კასებისა და საერთო საქმეების გარეშე. წერილში სრულებით ახალი კილო იყო აღებული მთავრობაზე ლაპარაკის დროს: იმ დრომდის ჯერ რუსეთში არავის დაეწერა ამგვარად მთავრობის შესახებ. როცა მე და სტოპაკევიჩი ვადარებდით ამ წერილის კორექტურასა და ხელთნაწერს, სტოპაკევიჩთან ვთქვი, რომ არ ღირდა ამ წერილის აწყობა: მას უსათუოდ არ გაუშვებენ, რადგან იგი მეტის-მეტად მწვავეა, მთავრობას ბრალსა სდებს და სხვა. სტოპაკევიჩი სამაგიეროდ მარწმუნებდა, რომ ჩერნიშევსკიმ იცის თავისი საქმე: მინისტრებად ეხლა სულ ახალი ხალხია, და არა ისინი, რომელთაც ჩერნიშევსკი ჰკიცხავს; ეს ახალი მინისტრები არ დაიწყებენ ძველების დაცვას. მხოლოდ ჩვენ, პროვინციელებს, გვეჩვენება ეს წერილი მთავრობის საწინააღმდეგოთ, თორემ ცენზურა მასში მხოლოდ დაცემულთა ვითვალის დაინახავს. როცა შიკრიკმა მოიტანა ცენზურის ფურცლები და მათთან ერთად წერილი „ისწავლეს-კი?“ რომელსაც ეწერა — „ნებადართულია ცენზურის მიერ“, გამოდგა, რომ სტოპაკევიჩი მართალი იყო. ჩემს ალტაცებას საზღვარი არა ჰქონდა.

მეორე პოლემიკა, რომელიც მაშინ ახალგაზრდობის საერთო ყურადღებას იპყრობდა, იყო „სოვრემენნიკ“-ის და კერძოთ ჩერნიშევსკის საწინააღმდეგო გალაშქრება და თითქმის დასმენა ვაზეთ „სევერნაია პჩელა“-ს მიერ, რომელიც თავად დეი ბულგარინის სიკვდილის შემდეგ 1859 წელში, პავლე უსოვის ხელში გადავიდა, და ზომიერ-ლიბერალური მიმართულების გახდა. „სევერნაია პჩელას“ პოლემიკის მთავარი ძარღვი ის იყო, რომ თუ ჟურნალი „სოვრემენნიკ“-ი და კერძოთ ნ. ჩერნიშევსკი არ ყოფილიყვნენ, ახალგაზრდობაში არავი-

თარი მღელვარება არ იქნებოდა. თუმცა ამ გალაშქრებასა და სისინს ჩერნი-შევსკის წინააღმდეგ აწარმოებდნენ ახალგაზრდა მწერლები ნ. ს. ლესკოვი და რუსეთში დაბადებული ინგლისელი არტურ ბენნი, რომელიც თავის თავს ჰერცენის ემისარს უწოდებდა, მაგრამ სტოპაკევიჩი და მისი მეგობრები დარწმუნებულები იყვნენ, რომ მათი ხელმძღვანელი და შთაშვანებული იყო მისი უმაღლესობის საკუთარი კანკელარის მესამე განყოფილება, რომელიც მაშინ განაგებდა მთავრობის შინაგან პოლიტიკას და პოლიტიკურ პოლიციას. შემდეგში, 1880 წელში, გრ. ლორის-მელიქოვის დროს, იგი ვადანათლეს სახელმწიფო პოლიციის დეპარტამენტად.

1862 წლის მაისის დასაწყისში, ქალაქში გავრცელდა ახალი დიდი პროკლამაცია „ახალგაზრდა რუსეთი,“ ყველაზე სასტიკი და დაურიდებელი იმ დრომდის გამოსულ პროკლამაციებთან შედარებით. მათი ავტორები მიმართავდნენ არა ახალგაზრდობას, ან საზოგადოებას, არამედ „ხალხს.“ იგი მოუწოდებდა არა მარტო მთავრობის ჩამოგდებას, არამედ მემამულეთა და მოხელეთა გაწყვეტას. სხვათა შორის მასში იყო ლაპარაკი ჰერცენის როლზე იმ დროინდელ საქმეებში. პროკლამაცია ღირსეულად სთვლიდა მისი მეორმოცე წლების ლიტერატურულსა, და მეორმოცდაათე წლების პირველი ნახევრის სააგიტაციო მოღვაწეობას, მაგრამ მასთან „ახალგაზრდა რუსეთი“ ამტკიცებდა, რომ ამ უამად ჰერცენი უკან ჩამორჩა; ახლა არის იგი იმით ვართული, რომ უჭადაგებს შეფხსა და მინისტრებს, მაშინ როცა იგი ზარს უნდა რეკდეს ხალხის მოსაგროვებლად! ის უნდა მოუწოდებდეს ხალხს: „ცულებით, ბიჭებო, ეციოთ ამ არამზადებს, სადაც არ უნდა შეგხვდეთ!“ ამ პროკლამაციის უმთავრესი აზრის სისწორეს უსათუოდ ვადასტურებ. რასაკვირველია, იგი მუხივით დაატყდა ქალაქს. მე მომეჩვენა პირველად, რომ ეს თვით მესამე განყოფილების ნაწარმოებია, რათა დაეშინებინა საზოგადოება და მოესპო მასში კეთილგანწყობილება ახალთაობისადმი. მაგრამ ეს ეჭვი სისულელე გამოადგა: მთავრობა ზემორობა გაშვებით შეშინდა. მან მაშინვე გამოაცხადა ქალაქში სამხედრო წესები. იმ პირებს, რომლებზედაც ეჭვი ჰქონდათ, რომ ისინი მონაწილეობას იღებდნენ ამ პროკლამაციის გავრცელებაში, აძლევდნენ სამხედრო სასამართლოში ომის წისკების თანახმად დასასჯელად. ამ პანიკის პირველი მსხვერპლი გახდა მთელი უნივერსიტეტის საყვარელი სტუდენტი იაკოვლევო, რომელიც კრონშტადში ჩვენთან ერთად იჯდა. მას დახვრუტი მიუსაჯეს და ეს დადგენილება მაშინვე დაიბეჭდა ყველა გაზეთებში. შემდეგ ის, მართალია, შეიბრალებს და კატორღაში გაგზავნეს, მაგრამ იქ იგი მალე დაიღუპა. ყოველგვარი ზომები იყო მიღებული ავტორების აღმოსაჩენად და პროკლამაციის დაბეჭდვის ადგილის გამოსარკვევად. ჩხრეკას, დატუსაღებას, გადასახლებას არ ჰქონდა ბოლო და საზღვარი. დადგა ეგრეთწოდებული „პირველი ტერორი“. სწორედ ამ დროს „სევერნაია პჩელა“-ში დაიბეჭდა ფელეტონი, რომელსაც ლესკოვის აკუთვნებდნენ (მაშინ ის სტენნიცკის ფსევდონიმით სწერდა). ამ წერილში, თუმცა გადაკრული სიტყვით, მაგრამ მაინც დღესაკითხათლად, იყო მითითებული, რომ „ახალგაზრდა რუსეთი“ ჩერნიშევსკის ნაწარმოებია, რომ მხოლოდ ისა სთვლის ჰერცენს ჩამორჩენილად, მხოლოდ ის ეკამათება მას.

ჩვენ ყველა, არა მარტო სტოპაკევიჩის ნაცნობები, არამედ მთელი სტუდენტობა, ამგვარმა დაბეზლებამ ვულის სიღრმემდის აგვაშფოთა. იყვნენ ყმაწვილები, რომელნიც ზოგი მოკვლას უპირებდა „სევერნაია პჩელა“-ს რედაქციის რომელსამე წევრს, და ზოგი კი ცემას. მაგრამ ბოლოს კეთილგონიერებამ თავისი ჰქნა და ზიზღმა თავი შეგვაკავებინა. ლესკოვის ხსოვნას კი ამ ეპიზოდმა წარუშლელი დალი დაასვა: მთელ თავისი სიცოცხლეს ამის შემდეგ ის სულ „განმარტებაში“ იყო, უარს ამბობდა თავის მონაწილეობაზე ამ დაბეზლებაში. მაგრამ მისი ძლეულად თუ ვისმე სჯეროდა.

ამის შესახებ, ე. წ. ელისევი („შინაურ მიმოხილვათა“ ავტორი) „სოფრემენნიკ“-ში სწერდა, თუმცა ლესკოვის გვარისა და წერილის დაუსახელებლად, რომ დიდ ტალანტს, რომელიც „სევერნაია პჩელა“-ს გამოსვლებაში იღებს მონაწილეობას, როგორცა სჩანს არა აქვს კარგად გათვალისწინებული თავისი მოქმედება; მაგრამ მოვა დრო, როცა მას შერცხვება თავისი ეხლანდელი მოღვაწეობისათ. „სოფრემენნიკ“-მა მხოლოდ ერთი ამ ფრაზით უპასუხა „სევერნაია პჩელა“-ს გამორბაზე. ადვილი წარმოსადგენია, თუ როგორ იმოქმედა ჩვენზე და როგორ მოგვწონდა ჩვენ ჟურნალის ამგვარი დელიკატობა.

„ისიკრა“-მ მაშინვე აღნიშნა „სევერნაია პჩელა“-ს ეს სისინი შემდეგის ლექსით:

Прошла года: старик Оадей
 Давно нетлея в сырой земле,
 Но дух Българинских идей
 Еще живет в его „Пчеле.“
 Не убоившись эниграмм
 Их Усов погавить не мог:
 „Так храм разрушенный все храм,
 Кумир поверженный—все Бог!“

იყო თუ არა ეს ღვენა მესამე განყოფილების შთაგონებული, —სულერთია, იგი ამ განყოფილების რწმენის გამომსახველი იყო, იმ რწმენის, რომ ჩერნიშევსკია უმთავრესი მომწყობი ყველა ამ „უწესობათა“ და მთელი ამ მოძრაობისა. ის რომ არ ყოფილიყო, არაფერი არა იქნებოდა რაო. მეტადრე გაძლიერდა ეს რწმენა იმ კოლოსალური შტაბუქდილების შემდეგ, რომელიც მოახდინა საზოგადოებაში წერილმა „ისწავლენ-კი?“ საზოგადოებამ ისე გაიგო მისი შინაარსი როგორც მე. ეს იყო გედის სიმღერა ჩერნიშევსკის პუბლიცისტური მოღვაწეობისა. „სოფრემენნიკის“ შემდეგი ნომრისათვის მომზადებულნი წერილები თითქმის ყველა შეაჩერეს. მე და სტოპაკევიჩი იძულებულნი ვიყავით გავვეცხო ნომერი დ რ უ ქ ი ნ ი ნ ის მიერ თარგმნილი შექსპირის „რიჩარდ მეორე“-თი და ვიქტორ ჰიუგოს „მიზერაბლებით.“ ამავე წიგნში დაიბეჭდა, დიდი ხნის აწყობილი თითონ სტოპაკევიჩის პიესა, რომელსაც მე გაუყეთე კორრექტურა. ჩერნიშევსკის აკრძალული „პოლიტიკის“ მაგიერად დაიბეჭდა სადებიუტო წერილი ე. ვატსონისა, იმ დროს ჯერ კიდევ ნაკლებად ცნობილ ბისმარკის ბოროტ მოღვაწეობაზე. ვერ მოასწრო ამ მეხუთე წიგნმა გამოსვლა, რომ გამოცხადდა უმაღლესი განკარგულება ჟურნალ „სოფრემენნიკ“-ისა და „რუსკოე სლოვოს“ აკრძალვის შესახებ რეაქციის განმავლობაში.

მე საბუთი მაქვს დაჯერებით განვაცხადო, რომ „ახალგაზრდა რუსეთი“ გამოცემული იყო მოსკოვში, სტოპაკევიჩის მეგობრების წრის მიერ, რომელთა შესახებ ამის წინ მქონდა საუბარი. ყოველ შემთხვევაში მე ამგვარი რწმენა დამებადა მათთან ლაპარაკის შემდეგ. და იმ ფაქტიდან, რომ მათ მეც ვადმომცეს რამოდენიმე ცალი ამ პროკლამაციისა ნაცნობებისათვის და გამოსული პროკლამაციების ჩემი კოლექციისათვის, რომელმაც მალე კინალამ არ დამლუბა და ამიტომ იძულებული გავხდი მთლათ ცეცხლისათვის მიმეცა იგი. ეთიკა ნებას არ მძღვედა მიმემართა ამის შესახებ კითხვებით ან სტოპაკევიჩისთვის ან სხვა ვისმესთვის. მაგრამ მაშინ ეჭვიც არ მეპარებოდა იმაში, რომ ეს იმათი საქმე იყო ღ რომ ისინი აწარმოებდენ ამ საქმეს თავისი პასუხისგებით, მთ მიიყვანეს უკიდურესობამდე ის სოციალისტური იდეები, რომლის მატარებელი იყო „სოვრემენი“-ი, მაგრამ მე აზრათაც არ გამიტარებია, რომ ჩერნიშევსკის შეედლო მიელო რაიმე მონაწილეობა ამგვარ გამოსვლებში. ამისი ფიქრი ნიშნავდა კაველინის აზრის გაზიარებას, რომელიც სწორედ ამ ხანებში სწერდა ჰერცენს: „თავის დღეში არ მინახავს ადამიანი უფრო არეულ-დარეული („шутанин“) ვიდრე ჩერნიშევსკია“. ვფიქრობ, რომ კაველინმა შეადგინა ასეთი აზრი ჩერნიშევსკიზე მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი მას სთვლიდა „ახალგაზრდა რუსეთის“ ავტორად, რომელმაც მართლაც არივ-დარია მაშინდელი რუსეთის ცხოვრების გეზი.

ამ პროკლამაციის გამოსვლამ მართლაც ერთგვარი გეზის გამოცვლა გამოიწვია რუსულ მოწინავე მოძრაობაში და რუსულ პოლიტიკაში. ამ პროკლამაციით დამთავრდა მოძრაობის აპოგეი, და სწრაფად დაიწყო მისი ჰეროიკი.

ამავე დროებში მთავრობამ ნება დართო თავისუფალი გაყვირა რუსეთში შედო - ფეროტი ბროშიურების (ფსევდონიმი ჟურნალისტ ფუქსისა, რომელიც შემდეგ რედაქტორი იყო ბრიუსელში რუსეთის მთავრობის ფრანგული გამოცემებისა) სათაურით „წერილი ჰერცენისა რუსეთის ელჩთან ლონდონში, ბარონ ბრიუნოვთან“. ამ ბროშიურაში, რომელიც გამოცემული იყო გერმანიაში, მასხარად იგდებდენ ჰერცენის მუქარას, რომ ყოველი ბეწვი, ჩამოცვივებული ჰერცენის თავიდან, თავს დაატყდება რუსეთის მთავრობას, თუ კი მართლაც მოხდა მისი მოტაცება, რაც თითქო ამ დროს მზადდებოდა. ეს პირველი შემთხვევა იყო, თითქმის თხუთმეტი წლის განმავლობაში, რომ პრესაში წარმოითქვა ჰერცენის სახელი, იმ დრომდის სასტიკად აკრძალილი. ამის შემდეგ „რუსიკი ვესტნიკის“ „სოვრემენაია ლეტოპის“-ში, რომელიც იმ წელს გამოდიოდა ცალკე ყოველკვირეული ჟურნალის სახით, დაიბეჭდა მ. ნ. კატკოვის წერილი, თავდაუქერელი ლანძღვით ჰერცენისა ღ ოგარევის ანტისახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის შესახებ, და მკითხველთათვის გაუგებარი პირადი ხასიათის გადაკვრით, რომელიც თავდებოდა ფრაზით: „ვიციით, რა ხალხიკა ხართო!“ (Знаем мы, что вы за люди!) ამის შემდეგ თითქმის მთელმა მოსკოვის პრესამ, რომელიც აქამდის წმინდათ ინახავდა ბელინსკისა და გრანოვსკის ტრადიციებს, და ინგლისური ტიპის ლბერალურ-პროგრესიული მიმართულებისა იყო, უცბად შეუხვია მარჯვნივ და რეაქციონური ელფერი მიიღო. კატკოვის წერილს შედეგად მოჰყვა მისი შერიგება მთავრობასთან. მან მაშინვე მიიღო იჯარათ „მოსკოვსკაია ვედომოსტი“-ი. მის ძველ მოიჯარადრეს

ვ. ფ. კორუს მისცეს იჯარით „ს. პეტერბურგსკაია ვედომოსტი“. კრავესკი მკი სამაგიეროთ მიიღო ნებართვა გამოეცა საკუთარი „გოლოსი“. ცენზურის გამგეობა, სახალხო განათლების სამინისტროს ხელიდან შინაგან საქმეთა სამინისტროს ხელში გადავიდა, რომელმაც მაშინვე გაიჩინა საკუთარი ორგანო — „სევერნაია პოჩტა“. ერთი სიტყვით ახალმა მთავრობამ დაამტკიცა, რომ მის ესმოდა ბევრდღიო სიტყვის მნიშვნელობა თანამედროვე სახელმწიფოს ცხოვრებაში, და სრულებითაც არ სურდა მის უცხო ხელში ჩავდება, მეტადრე მტრულ ხალხში. ყოველივე ეს ეთანხმებოდა „სოვერემენიკ“-ის და „რუსსკოე სლოვო“-ს რვა თვით დახურვას.

თითქოს განგებო, ამ დროს პეტერბურგში იენისის აუტანელი სიცხეების დროს, გაჩნდა საშინელი ცეცხლი, რომელიც ხშირად რამდენიმე ალაგას ერთ დროს მოედებოდა. ეს ამბავი თითქმის ორ კვირას გაგრძელდა. განსაკუთრებულმა შიშმა მოიცვა ქალაქის მოსახლეობა, როცა ცეცხლი მოეკიდა ვგრედ-წოდებულ „ტოლკუჩი რინოკს“, ფიცრულების უსწორ-მასწორო კონგლომერატს, რომელიც გაგრძელებული იყო ფონტანიკიდან ვიდრე ბოლშაია საღოვაიაამდე და ჩერნიშევის შესახვევიდან აპრაქსინის შესახვევამდე. აქ ბევრი ათასი ვაჭარი ჰკარგავდა მთელ თავის ქონებას. ცეცხლის გაჩენის პირველ დღეებშივე ხალხში ვაგრცელდა ხმები, რომ ცეცხლს სტუდენტები ან პოლონელები უკიდებენ. ზოგი კიდევ მიზეზად ასახელებდა მებატონეთა შვილების შურისძიებას გლეხების განთავისუფლების გამო. იყო კიდევ რამდენიმე შემთხვევა, როცა მხეცურად ვაუსწორდენ ყოვლად უდანაშაულო სტუდენტებს, რომელთაც ბრბომ სტაცა ხელი ქუჩაში, ცეცხლში ჩავდო, და თან ზევიდან ანთებული ხეში დააყარა. რასაკვირველია, „სევერნაია პოჩტა“-მ მაშინვე ისარგებლა ამ ხმებით, თითქო სტუდენტები არიან მიზეზი ცეცხლის გაჩენისა, და ყოველ ღონეს ხმარობდა ამ ხმების ვასაგრცელებლად. მე და სამარინმა ვადავწყვიტეთ მოგვეწყო რაც კი შეიძლება მრავალრიცხოვანი ჯგუფი სტუდენტებისა, რომელიც ზარის პირველ ჩამორეკისთანვე მიეშურებოდა სტუდენტური ქულებით ცეცხლის გაჩენის ალაგას და მთელი ძალ-ღონით ეცდებოდა ცეცხლის ჩაქრობას, რათა დაემტკიცებინა ხალხისთვის, რომ სტუდენტები არა თუ ცეცხლის წამკიდებლები, არამედ მისი ჩამქრობები არიან: მათ არაფერი ჰშურთ ხალხის საკეთილდღეოთ. იმ ორი კვირის განმავლობაში მეტის-მეტად ვმუშაობდით დაუსვენებლივ და ისე საშინლად ვავშავდით, რომ ჩვენი ცნობაც ძნელი იყო. მაინც, მიუხედავით ყოველივე ამისა, რამდენჯერმე კინალამ ცოცხლივ არ დავგწვეს, და რასაკვირველია მიუხედავად ჩვენი შრომისა, მაინც ვერ ვავაქაწყლით ხალხში ვაგრცელებული ხმა. განსაკუთრებით ერთი სცენა დამახსოვდა იმ დროიდან. ცეცხლს გუზგუზი ვაქპონდა და ზღვასავით დელავდა ყოველმხრივ „ტოლკუჩი რინოკის“ უხარმაზარი მილამო, როცა ვაისმა ხმა, „მეფე მობრძანდაო“. დამის პირველი ან მეორე საათი იქნებოდა, მაგრამ ყველაფერი ვანათებული იყო ბრწყინვალე, თვალის მომპრელი სინათლით: ჩვენ ყველანი, და ჩვენთან ერთად სიმწარით ვავიკებული ვაჭრებიც, მივცივდით სახელმწიფო ბანკის კიშკარს საღოვაიაზე, რომლის წინ იდგა მეფე თავის ამალით. გეჩვენებოდათ, რომ ისინი უფრო ალტაცებული არიან ამ გრანდიოზული სანახაობის მშენიერებით, ვიდრე ფიქრობენ იმაზე,

რომ განკარგულება გასცენ ცეცხლის საწინააღმდეგოთ ბრძოლისთვის. ამალის ყველა წევრები მხიარული და აღტაცებული იყვნენ; არავინ გენერალთაგანი ან ადიუტანტი არ დაძრულა განკარგულების გადასაცემით. ბევრს მათგანს სერთუკები გახსნილი ჰქონდა, რაც მეტად საკვირველი იყო სამხედრო პირთათვის. როდესაც კი ქარმა მათ მხარეს დაუბერა და ხაპერწყლები მიაყარა მეფის ამალას, უბრძანეს ეტლებს და სწრაფად გაემართენ. მხოლოდ ერთი-ორმა ვაჭარმა ამოიხზრა მწარედ: „ХХМ!“; დანარჩენები პირჯვარს იწერდნენ. ამ წუთში ჩაჭრა ჩემი უკანასკნელი მონარქისტული გრძნობები.

ზაფხულში პეტერბურგი უცეცხლოთაც აუტანელია და ცარიელი. ეხლა კი ყოვლათ შეუძლებელი ვახდა მასში დარჩენა. წინა წელში ქართველი სტუდენტობა გადასახლდა საავარაკოთ „ჩერნაია რეჩკა“-ზე. ეხლა მათ პავლოვსკი ირჩინეს, სადაც მეც დავიქირავე ჩემთვის პატარა ოთახი შუაქალაქში. მე განზრახული მქონდა მომეკიდნა ხელი სერიოზულ კითხვისთვის „თვითგანვითარების“ მიზნით, მაგრამ რაც უფრო მტკსა ვკითხულობდა, მით უფრო ნათლად ვხედავდი, თუ რა ცოტა რამ ვიცოდი. მაინც მე ჩაფლული ვიყავ მეორმოციანე წლების „ოტენესტვენია ზაპისკა“-ების ძველ წიგნებში, ჰერცენის „წერილებში ბუნების შესწავლის შესახებ“, როცა ამხანაგებისგან შევიტყე, რომ ჩერნიშევსკის ოჯახიც გადმოვიდა პავლოვსკში საავარაკოთ. ოლგა სოკრატის ასულს მე იმ დღესვე შევხვედი მუნიკაზე სადგურის წინ. ორკესტრს მაშინ ლოტბარობდა და ქალების გულუბსაც იტაცებდა ვანთქმული იოჰან შტრაუსი, ვენის მალაღნიჭიერი კომპოზიტორი პოლოკებისა და ვალსებისა. მის მოსასმენათ დდიოდა პავლოვსკი, დრო-და-დრო ჩამოდიოდნენ აგრეთვე ცარსკოე სელოდან და პეტერბურგიდან. ჩერნიშევსკის მეუღლე და მისი დაი მებატოებოდნენ დილის სეირნობაზე პავლოვსკის მშვენიერ პარკში და მეტადრე მის მომხიბლავ ტბებზე ნავით საცურაოთ; ნავზე დაულალავად უსვამდი ნიჩბებს და თან ვუზიარებდი ოლგა სოკრატის ასულს ჩემს ნათქვამს სადღეისო ლიტერატურულ და პოლიტიკურ საჭირობოტო საკითხების შესახებ. ის კი გადმომცემდა მისი ქმრას აზრებს ამავე საკითხებზე. ნავით ჩვენ ხშირად დავდიოდით ფერმაზე, რომლის ახლო იდგა გიმნასტიური საეარჯიშო მოწყობილობა. აქ ჩვენ ექანობდით, ვტრიალებდით, ან კიდევ ვისვენებდით „ფანატურში“, სადაც ოდესმე დედოფალი მარია ფიოდოროვნა, პავლე I-ის ქერივი, იკრებდა თავის გარშემო პოეტებსა და მწერლებს, ფუკოვსკისა და კარამზინის მეთაურობით. ქ-ნი ოლგა ხუმრობდა ხოლმე, რომ ეხლა სამეფო კარის ჩვეულებანი ის აღარ არის რაც იყო, რომ ეხლა მწერლები აღარ უყვართ იქ, პირიქით, ისინი სძავთ მეფეებსა.

ფიქვის სურნელებით გაქვნითილ ამ ჯახსალ ატმოსფერაში ჩვენ მთელ დღეებს ვატარებდით, სანამ ჩერნიშევსკი პეტრბურგში იყო. როცა კი ის ჩამოდიოდა პავლოვსკში, ცოლი აღარ შორდებოდა მას. მაშინ მეც უფრო ხშირათ ხედებოდი ჩერნიშევსკის და უკეთ ვაკვირდებოდი ამ აღამიანს, მეტადრე მაშინ, როცა ოლგა სოკრატის ასულის თხოვნით დავბინავდი მათ ავარაკზე და დავდექი მეზონინში მის ძმასთან ერთად, რომელიც იმ დროს ჩამოუვიდათ სარატოვიდან.

ჩერნიშევსკი იყო შუატანისა, მოწითანო ქერა ბლონდინი, ახლოს მხედველი, ოქროს სათვალეებით. დადიოდა ყოველთვის ძალიან სწრაფათ, აჩქარებით. დიდიდან შუალამემდე სულ მუშაობაში იყო გართული. ახლობლების სიტყვით მან არავითარი ვართობა არ იცოდა: არ დადიოდა არც თეატრში, არც კონცერტებზე, არც კლუბში და არც ნაცნობებში. ბანქო, რომელიც იმ ხანად მინც მეტად გავრცელებული საყოველთაო გასართობი იყო, არც კი იცოდა როგორ დაეჭირა ხელში. რაღა მოსახსენებელია, რომ იგი არა თუ არ სვამდა, არამედ თამბაქოსაც არ ეწეოდა. ცოლი და შვილები. საშა და მიშა, გაავიქებით უყვარდა, პირდაპირ აღმერთებდა. თვით ოლგა სოკრატის ასული ზრუნავდა ჩერნიშევსკიზე ისე, როგორც მხოლოდ დედას შეუძლია იზრუნოს ძუძუთა ბავშვზე. ის გეარწმუნებდა, რომ ჩერნიშევსკი არ არის ამ ქვეყნიური, არაფერი გაეგება რა ცხოვრებისა, და რომ არავინ იზრუნოს მისთვის, ის შიმშილით მოკვდება. ოლგა სოკრატის ასული და არა ჩერნიშევსკი, მისივე სიტყვებით, აწარმოებდა ანგარიშს ნეკრასოვთან, „სოვრემენიკ“-ის გამოშვებულთან, თორემ ჩერნიშევსკის არც კი ემასხვრებოდა, ოუ რამდენი ერკება ჰონორარი.

ჩემდამი დამოკიდებულებაში ჩერნიშევსკის ისე ეჭირა თავი, როგორც ბავშვთან. მე ეს არც მჭეინდა: მე სრულებით ბუნებრივად მიმაჩნდა, რომ ასეთი მცოდნე ადამიანი არ შეიძლებაყოფილიყო ჩემი ტოლი, რომელმაც ჯერ არაფერი ვიცოდა. მე არც კი მომეჩნდა, როცა სტუდრები არ იყვნენ, რაკი მარტოს მხედავდა, დამეწყებდა ხოლმე საუბარს. მიყვარდა მისი ლაპარაკის ყურის გლემა, როცა ის სხვებს ემუსაიდებოდა. საუბედუროთ, მის საუბარს მეტ წილად ირონიული ხასიათი ჰქონდა. იგი ყოველთვის ხუმრობით ან ალგორიებით ლაპარაკობდა, ან ისეთ პასუხებს იძლეოდა, რომ მათი ვაგება ასეც შეიძლებოდა და ისეც, და ზოგჯერ კი სრულებითაც ვერას მიხვდებოდი. მინც მისი აზრებიდან, რომელიც მესმოდა, ან პირადად მისგან, ან მის ახლობლებისგან, ისეთი წარმოდგენა შევადგინე, რომ ის ძალიან მდარე აზრისა იყო მეფისა და მისი მინისტრების შესახებ, დარწმუნებული იყო, რომ ისინი ვერ გაუძლებოდნ და ვერ მოაგვარებდნ ომის შემდეგ აწეწილ საქმეებს, ვერც გლეხობის უკმაყოფილებას დააშოშმინებდნ მათი განთავისუფლების მანიფესტით, ან შინაური რეფორმების დაპირებით, არც პოლონეთის ახლად დაწყებული აჯანყება მოასწავებდა კარგ რამეს მთავრობისათვის. ამის წინ, გაზაფხულზე, გლეხთა განთავისუფლების მანიფესტის გამოცხადების დროს, იყო რამდენიმე, ასე ვთქვათ, აჯანყება გლეხებისა. სოფ. ბეზუნდაში (ყაზანის გუბ.) დახვრიტეს გლეხი ანტონ პეტროვი. ჩერნიშევსკი დიდ მნიშვნელობას აძლევდა და როგორც ამას, ისე სტუდენტების მღელვარებას; მას იმედი ჰქონდა პროპაგანდა შეუწყვეტლივ გაიზრდებოდა იმ წრეებში, სადაც მოხვდებოდნ სტუდენტები კურსის დამთავრების ან შეწყვეტის შემდეგ. მას ძალიან კარგათ ესმოდა მასის ინერციის ძალა და იცოდა, რომ ბოლოს და ბოლოს პირველ ხანებში რეაქტია გაიმარჯვებდა და ყველაფერს დათრგუნავდა. მაგრამ მას ამავე დროს ეჭვი არ ეპარებოდა იმაში, რომ სასოწარკვეთილება, რომელმაც მოიკვა უმაღლესი წრეები ყირიმის ომის შემდეგ, ლოგიკურის აუცილებლობით მიიყვანდა რევოლუციამდე, რომლის გამარჯვება ხანგრძლივი არ იქნებოდა და რომელიც გა-

მოიწვევდა სასტიკ რეპრესიებს რეაქციის მხრივ მოწინავე ელემენტების წინააღმდეგ. მან იცოდა, რომ დაილუპებოდა; მაგრამ არ ეგონა, რომ ეს მალე მოხდებოდა. ერთი რამ მაკვირვებდა მასში: ეს იყო მისი უზომო რწმენა, რომელიც მეც კი გადაჭარბებულად შეჩვენებოდა, რწმენა სიმართლის უძლეველი ძალისა. იგი დარწმუნებული იყო, რომ ყოველივე, რაც გონიერია, უძლეველია ბოლოს და ბოლოს, რომ პროგრესი შეუჩერებელი და უკვდავია. მას ჰყავდა ერთი ღვათაება—ხალხი. რახან ხალხში ეთხელაც არის გადავარდა ქეშმარიტების თესლი, შეუძლებელია მას არ დახვდეს აქ კეთილი ნიადაგი; იგი აუცილებლად ამოვა და მოიტანს დიდ მოსავალს, სასარგებლო ნაყოფს. რამდენჯერმე მინახავს ჩერნიშევსკი ამ თემაზე მოკამათე: სად იყო მაშინ მისი ირონია? ამ იშვიათ წუთებში მას ჰქონდა უკვე შეხედულება ნამდვილი მოქადაგის, ფანატიკოსის ასეთ წუთებში ოღვა სოკრატის ასული, რომელიც საზოგადოდ არ მონაწილეობდა. ხოლმე ქმრისა და სტუმრების საუბარში, ჩაერეოდა კამათში და მოხერხებულად სპობდა მას.

ჩვენი სტუდენტები ხშირათ ნახულობდნენ ჩერნიშევსკის ოჯახს, მეტადრე როცა თითონ ჩერნიშევსკი ჩამოვიდოდა ხოლმე პეტერბურგიდან. გაიმართებოდა მაშინვე საუბარი და გამოკითხვა უკანასკნელი ამბების, რეფორმების და პოლიტიკის შესახებ. ჩერნიშევსკი ისეთის კილოთი ლაპ. რაკობდა ხოლმე ყოველივე ამაზე, რომ ვერ გაიგებდი სად თავდებოდა სიმართლე და სად აწყვებოდა დაცინვა. იმ დროს რიგში იდგა არა პეტერბურგის. არამედ ვარშავის მღელვარების ამბავი. მეფის მოადგილეთ პოლონეთში დანიშნული იყო დიდი მთავარი კონსტანტინე ნიკოლოზის ძე, რომელმაც თანაშემწედ აიყვანა თავადი ველეპოლსკი. ორივე შეუღდა ძნელ საქმეს—პოლონელებისა და რუსეთის შერიგებას. პეტერბურგში მაშინ ცოტა იყო ისეთი, ვისაც სჯეროდა ამ ოცნებისა. სამხედრო პირთა შორის, რუსებშიაც კი, და მეტადრე მეცნიერთა შორის ისეთი აზრი ტრიალებდა, რომ პოლონეთის სრული განთავისუფლება გააძლიერებდა რუსეთის სამხედრო ძალას, რადგან რუსეთისთვის პოლონეთი მხოლოდ ბორკილია. ხელზე დადიოდა ამ აზრით შედგენილი საკმაოდ და დასაბუთებული წერილი, სტრატეგიული მოხაზრებებით დადასტურებული. დიდი მთავრის რეფორმებიდან კი არა გამოდიოდა რა. როგორც ყოველთვის ხდება, უკიდურესებმა აბსტრაქციებს მიმართეს: ჯერ ველეპოლსკის მოკვლა განიზრახეს და შემდეგ—თვით მეფის მოადგილის. ჩერნიშევსკი მოელადა აქ დამარცხებას და სამხედრო წერილის აზრს ადრ. ალბათ მან ეს აზრები შეითვისა 1857—1858 წლებში, როცა მეგობარი იყო გენერალური შტაბის ოფიცრებისა და მათთან ერთად მუშაობდა „ვოენნი სბორნიკი“-ს რედაქტორად, რომელიც სამხედრო სამინისტროს ოფიციალური ორგანო იყო.

ვარშავის მღელვარებათა მიუხედავად, ხანძარის ჩაქრობის შემდეგ, პეტერბურგში ყველაფერი დაწყნარდა. ჩერნიშევსკის ოჯახი მეტად აალეუა იმ წინადადებათ, რომელსაც იძლეოდა ჰერცენი „კოლოკოლში“, „სოვრემენიკი“-ის დახურვის გამო. მისი წინადადება იყო ეს ჟურნალი გადაეტანათ დასაბეჭდათ ლონდონში, მისი ხარჯით.

ჩერნიშევსკისთვის ძნელი არ იყო აეხსნა თავისი მეგობრებისთვის, რომ ამ აზრის განხორციელება ყოვლად დაუშვებელი იყო. ამის შემდეგ ოღვა სოკრა-

ეს მთარგმნელი ვ. ს. კუროჩკინი, რომელიც პავლოვსკში ცხოვრობდა. იგი მოვიდა, რათა ეთქვა ჩემთვის, რომ გონორარის მისაღებად, რომელიც სახუმარო არ იყო (75 მანეთი), მე უნდა შევსულიყავი კოჟანჩიკოვის წიგნის მაღაზიაში, სადაც „ისკრა“-ს კანტორაც იყო. რედაქტორს თან ახლდნენ თანამშრომლები, იმ დღეს მოსულნი ქალაქიდან და ლაზთიანიანად შეზარხოშებულნი. ესენი იყვნენ: ი. ფ. გორბუნოვი, დ. დ. მინაევი, პოტი-მსახიობი ქულევი (სკორბნი პოეტ) და ი. ი. დმიტრიევი, უკანასკნელის გარდა ყველანი მაგრა ვადაკრულში იყვნენ. მე წამითიყენს „მუსიკაზე“, ნამდვილად კი მუსიკის ახლო რესტორანში, სადაც ქეიფის გავრძელება დაიწყო. ჩემს გვერდით მჯდომმა გორბუნოვმა ალტაცებაში მომიყვანა. იმან წარმოადგინა გენერალი დიტიატინი, რომელიც ახალგაზრდა კავკასიელ სტუდენტს ასწავლიდა მთავრობის პატივისცემას. „ყმაწვილო, ყმაწვილო, ჩიფჩიფებდა ის, როგორც უკბილო ბებერი, მთავრობა ამდენს ზრუნავს თქვენთვის, გასწავლით, ჩინებს გაძლივით, თანამდებობას გიმზადებთ, აი თქვენი სომეხი დელეგატი რა მაღალ თანამდებობაზე აიყვანა, თქვენ კი, უმადურები, აჯანყებას აწყობთ?!“ აქ მან გამოიკვალა კილო და მრისხანებით განაგრძო: „ახლა რომ ცხონებულმა ხელმწიფემ ნიკოლაი პავლოვიჩმა ინებოს აბრძანება კუბოდან და შეგხედოთ! ყველას თქვენ, არამზადებო, ბოკილებს დაგადებდათ, ორენბურგის ლინენინ ბატალონებში, ცოცხლი კუბოში ჩაგქედდათ“. მეცა და ყველა დანარჩენებიც, სულ მთლად უტკობებიც კი, ეხარხარებდით ისტერიკამდის. მხოლოდ გორბუნოვი იყო სერიოზული და მართლაც მრისხანე, თითქმის ეს ნამდვილი გენერალი უჯავრდებოდა ხელქვეითს. ვერვის ვაეყო, როგორ შეიძლებაოდა ისეთი ოლიმპიური სიმშვიდის შენახვა ამგვარ კომიზმთან? დიმიტრიევი გვიკითხავდა, იმ ნომერში აკრძალულ ნაწიყვეტს, რომელიც დაეწერა კასტამაროვის კატკოვის წინააღმდეგ, ძველი რუსული მატრიანების ენით. თანამშრომლები მხოლოდ უკანასკნელი მატარებლით წავიდნენ პეტერბურგში.

კუროჩკინმა არა ერთხელ წამიყვანა კიდევ „მუსიკაზე“. როცა ის ფხიზელი იყო, დიდებულ შთაბეჭდილებას ახდენდა, რადგან ნიჭიერი და განვითარებული ადამიანი იყო. სამწუხაროთ, მე იშვიათად მიხნახავს იგი ფხიზელი, რედაქციის კრებების დროსაც კი. ის მიხსნიდა მე, რომ მეც, მიუხედავად იმისა, რომ არც ერთ ცვარ ღვინოს არა ესვამ, ვერ გავძლებ დიდხანს და მეც დავიწყებ ლოთობას „по положению риз“, რომ უამისოთ პატიოსანი ადამიანი ვერ იცოცხლებს რუსეთში, ვაგაუდებო!—აი ჩერნიშევსკი, უპასუხებდი მე, ყმაწვილი არ არის, მაგრამ არა სვამს! კუროჩკინი ვაოცდა: ჩერნიშევსკი! შეძევირა მან, შეხეთ ვის დამაღარა! ჩერნიშევსკი გენიოსია, წმიდანი! განა ის ადამიანი! ჩვენ კი უბრალო ადამიანის შვილები ვართ!“

ერთხელ პეტერბურგიდან შუალამისას დაბრუნებული მე წავაწყდი კუროჩკინს, რომელიც ქალაქში მიმავალ მეგობრებს ეთხოვებოდა. როცა მათი მატარებელი დაიძრა, კუროჩკინს ფეხი აუცდა; ის კინაღამ ბორბლების ქვეშ მოჰყვა. მე შევიკავე და როცა დავინახე, რომ ფეხზედ ვერ იდგა ძლივს ძლივობით დავსვი „დროშაზე“ და სახლში წავიყვანე. სახლში მისმა ხასამ მადლობის მაჰვივრათ ვაქაკატორის ბოხის ხმით ლანძღვა-გინება დაიწყო: „საცოდავ ადამიანს

ათრობთ და მის ხარჯით ქეიფობთო!“ და სხვა. მე მაინც დავეხმარე, რომ ის კიბეზე აეყვანა, გაეხადა და ლოგინში ჩაეწვინა. ამ გვარია,—ფიქრობდი შე გზაში,—აღამიანების უსამართლობა! მაგრამ მაშინვე გადავედი იმ აზრზე, თუ როგორ შეუძლიათ ისეთ მალალი ნიჭის პატრონებს, როგორიც კუროჩკინია, ცხოვრება ამისთანა გარბიებთან, როცა ქვეყანაზე იმდენია მათი ღირსი ანგელოზები, აი თუნდ, მაგალითად, მინადორა სოკრატოვნა, რომელიც იძულებულია იცხოვროს მიყრუებულ ალაგას, სადაც არც კი ვის ესმის რა უძიროსიყვარულის ზღვა არის მისი წმინდა გული!

მე კიდევ დავაპირე დამეწერა მოთხრობა ამ თემაზე, თუ როგორ იღუპება ნიჭიერი ხალხი შეუსაბამო ცოლქმრობისგან, და დიდხანს ვფიქრობდი ამ საგანზე, როცა ავეისტოს ერთ ნათელ დილას, ჩემთან ყოვლად მოულოდნელად შემოვიდა მამაჩემის უფროსი „ნოქარი“ ფასიკოვი, რომელიც ერთ დროს თავისთავს პასკევიჩად უწოდებდა. იმან ამიხსნა, რომ მამაჩემმა ვაიგო ქართველი სტუდენტების წიერ, მათ მშობლებთან მიწერილ წერილებიდან, იმ ხიფათის შესახებ, რომელიც ჩემ თავს იყო და რომელიც ისევ შეიძლებოდა დამტეხოდა, და დაევალებინა ჩემი წამოყვანა ნებით თუ უნებლიეთ. მე გადავებვიე, რადგან მასში ზეკის განგება დაეინახე. პეტერ ბურგი შემეჯავრდა. არავითარ რევოლუციას მასში მე აღარ ველოდი. უნივერსიტეტი დაკეტილი იყო, საჯარო ლექციები დახურული, „სოვრემენიკი“ აკრძალული, სტოპაკევიჩი წავიდა სამარაში გამომძიებლად. დანარჩენი ნაცნობები შევიდენ ზოგი გიმნაზიების მასწავლებლებად, ზოგი აქციზის მოხელეებად და ზოგი სასამართლოს გამომძიებლად. ისეთი სტუდენტები, რომელთაგანაც შეიძლებოდა რისიმე სწავლა, სულ წავიდ-წამოვიდენ. ჩერნიშევსკი და მისი ოჯახი აღარ იყო. დრო იყო სახლში წასვლისა. მოთხრობების წერა და კითხვა სახლშიაც შეიძლებოდა. მგზავრობა მიხდებოდა არა ძველი გზით, საფოსტო ეტლებით, არამედ რკინის გზით ნიჟნი-ნოვგოროდამდე. შემდეგ ვოლგით—ცარიცინამდე, მერე დონით—როსტოვამდე, იქიდან აზოვისა და შავი ზღვით—ფოთში. რამდენი ახალი შთაბეჭდილება, რამდენ მეგობარს ცნახავ გზადაგზა ახალ თანამდებობაში, რომელთაც მიაქვთ ხალხში სიმართლისა და სიკეთის ხმა. ჩავალავ ჩემს ახალ ჩემოდანში ჩემი წიგნები, რომელშიაც იყო უფრო ახალი აზრები და იდეები და იმ დღესვე გაუუღეკი შორეულ გზას.

იაკობ ნიკოლაძე

ერთი წელიწადი როდენთან *

3.

ესლა ნება მომეცით, ცოტა უკან დაებრუნდე. მოგახსენებთ, ვინ ცხოვრობდა როდენის სასახლეში, როდენის ოჯახურ ცხოვრებას. როდენი და მისი მეუღლე, ერთი მსახური ატელიესი, ერთი კ, რომელიც ცხენს უვლიდა და ეტლზე იჯდა,—აი ვინ შეადგენდა როდენის ოჯახს. როდენთანვე იყო 2 მულჯორი: გიოში (შვილი) და ბარბიე. გიოში-მამა სხვაგან მუშაობდა, შვილი კი როდენთან. მე ვლაპარაკობ ამითზე იმიტომ, რომ იმათი მუშაობა ალემბასტრზე ძალიან თვალსაჩინო იყო. ამათ მუშაობას მე ცალკე ავწერ.

როდენის დღე იწყებოდა 8 საათზე.

8 საათზე დილით გამოვიდოდა საწოლ ოთახიდან და ჩავიდოდა კაბინეტში. 8 საათზევე უნდა მოსულიყო მასთან მდივანი პარიზიდან. ამავე დროს ამოდოდა პარიკმახერი და იწყებოდა ის ტუალეტი, რომელზედაც მე უკვე მოგახსენეთ. ამავე დროს იხილავდენ ფოსტას. დილით როდენი არც ყავას სვამდა, არც ჩაის. დილით ადრე მისი მოსამსახურე მოუშობადებდა წვნიანს: ეს იყო წყალში მოხარშული ისპანახი ან მუაუნა, რამდენიმე კვერცხის გულით, ცოტა კარაქი, ერთი ნაჭერი პური და მაჩილი. თქვენ ვერ შეხვდებით თითქმის ვერც ერთ ფრანგს, რომ თავის სტომაქზე არ ჰქონდეს დარდი: ეს მაწყენს და ეს მარგებსო როდენიც არ შეადგენდა ამ მხრივ გამონაკლისს. ამ დროს როდენი 65 წლის ადამიანი იყო და კარგახანი ჰქონია ჩვეულებად, დილით ეს უბრალო წვნიანი, რომელსაც სოფელში გლეხები სჭამდნენ, ორი კარგა მოზრდილი თევზით მიერთმია.

ტუალეტის და ამ წვნიის გათავების შემდეგ დაიწყებოდა მიღება. მოდიოდნენ ბრინჯაოს ჩამომსხმლნი, სხვადასხვა მოქანდაკეები და ოსტატები. ამ ოსტატების შესახებ მერე ვილაპარაკებ. მათ ცალ-ცალკე გაგაცნობთ, რადგან ბევრი მათგანი როდენს დიდ სამსახურს უწყობდა.

როდენს ჰყავდა ცხენი კინოლა, რომელიც ძალიან უყვარდა. როდენი ყოველდღე უნდა მისულიყო ცხენთან და ნაზი ხმით მიაღერებოდა. უნდა და-

*) იხ. კავკასიონი № 3-4, 1924 წ.

გვედოთ ყური ამ ალერსისთვის, რომ გააგვოთ როდენის ფაქიზი სული. „ჩემი კინოლა, საწყალი კინოლა“, — ეალერსებოდა როდენი და ეხუტებოდა.

ეხლა გადავიდეთ როდენის დიდ ატელიეს აღწერაზე. პირველად რომ შეხვიდოდით—როდენის ნამუშევართაგან პირველ ალაგს იდგა ბალზაკი, ძალიან მაღალ პეიდესტალზე დადგმული. პეიდესტალი ერთი საყენის სიმაღლისა იქნებოდა. თვით ბალზაკიც სამაღლით ერთ საყენამდის იყო. ჯერ მე ბალზაკის შესახებ არ ვილაპარაკებ, რადგან ეს არის უკანასკნელი მიღწევა, უკანასკნელი სულისკვეთება და როდენის დიდებაში შექრა. ბალზაკი, ასე ვთქვათ, ქანდაკების აჯანყებაა, მაგრამ ამაზე შემდეგ. ეხლა დავიწყოებ იმ ნამუშევრიდან, რომელიც არის აკადემიური ხასიათისა, და ასე თანდათანობით გავდივით როდენს ბალზაკამდის. ამ მხრივ პირველია „ბრინჯაოს ხანა“. ეს არის ბრინჯაოს ხანის გამოხატველი ჭაბუკი.

როდენმა ეს ქანდაკება გააკეთა ცხვირ-გატეხალი მამაკაცის ქანდაკების შემდეგ. როდესაც როდენმა თავისი ცხვირ-გატეხილი მამაკაცის ქანდაკება გამოუჩინა, შეიქნა ჩოჩქოლი; სალონში ხომ არ მიიღეს, უარი უთხრეს, და თვით მოქანდაკეთა წრეებში იყო აზრი, რომ როდენს აკადემიური პრინციპებით არ შეეძლო გაეკეთებინა ქანდაკება, ამიტომ რაღაც მარღვეულ-მორღვეულ სურათს აკეთებს და ამით უნდა მიიქციოს ყურადღება. ხელოვანთა ასეთი დასკვნის შემდეგ როდენი შეუდგა ამ „ბრინჯაოს ხანის“ გაკეთებას. სალონში ეს ქანდაკება მიიღეს, მაგრამ ამხედრებულმა მოქანდაკებმა დაუწყეს ცილისწამება: ეს არ შეიძლება ხელით იყოს გაკეთებულიო, ალემბსტრიდან ჩამოგასხავს მთელი ფიგურა, შემდეგ თიხა ჩაგიხელია ყალიბში და პარდაპირ აღებული ესტამპაჟი ცოცხალი მოდელისა მოგვიტანე და სალონში დაგვიდგო. ყიჟურიც იყო იმის ვასარჩევად, თუ როგორ გააკეთა როდენმა „ბრინჯაოს ხანა“. ერთი ბრალმდებელთაგანი ამ საქმეში იყო მოქანდაკე ა. ფალგიერი. ამ ცილისწამების გასაფანტავად როდენი იძულებული იყო თვით მოდელი მოეყვანა, ქანდაკების გვერდით დაეყენებინა და ამ მოდელის მომობით თვისი შემოქმედება გაემართლებინა. უნდა მოვახსენოთ, რომ როდენი „ბრინჯაოს ხანის“ ქანდაკების გაკეთებაში შესცდა. მან გააკეთა ეს ქანდაკება ბუნებრივ სიდიდის და ხიფათში ჩავარდა. ეს არ მოხდებოდა, ცოტა დიდი რომ გაეკეთებინა; მაშინ მას ადვილად დაუმტკიცდებოდა ფოლადის მოდელირეკვა. ეს იცოდნენ, ალბად, როდენის მტრებმა, მაგრამ მანაც ცილს სწამებდნენ, რადგან როდენას მტრები იმ თავიდანვე ცდილობდნენ როდენას შეფერხებას, როდესაც იგრძნეს, რომ როდენი ახალი მიმართულებით მადიოდა. ამ ცილისწამებელთა შორის, როგორც გითხარით, პირველი იყო ის ფალგიერი, რომელიც, როგორც შემდეგ გამოირკვა, თვითონ მუშაობდა სწორედ ისე, რაშაც ბრალს სდებდა როდენს. როდესაც ფალგიერი გარდაიცვალა, დაიბეჭდა წერილი ერთი კრიტიკოსისა. იგი სწერდა, რომ ფალგიერმა პირველმა შემოიღო ცოცხალ მოდელზე ფორმის ჩამოსხმა. მას ცალ-ცალკე ჰქონდა ჩამოსხმული ფორმები ხელების, ფეხების, გულის, თქოების, ბარძაყების, მკლავების, და ამათ ხელმძღვანელობდა თავის ქანდაკების გაკეთების დროსაო. ამით კრიტიკოსი თითქოს აქებდა ფალგიერს, ნამდვილად კი ეს წერილი იყო ფალგიერისათვის მიწის გათხრა, რადგან აქ არაფერია სანაქებოდ დასრულებულ შემოქმედებისათვის.

მაგრამ გავყვეთ როდენტის შემდეგ ნამუშევრებს. უნდა მოგახსენოთ, რომ მე მათ შესახებ ქრონოლოგიური წესით არ შემადილიან საუბარი.

მე შემადილიან როდენტის მანერის განვითარებაზე მავაქციო თქვენი ყურადღება, იმ მანერის განვითარებაზე, რომელიც გადადის და უახლოვდება მიქელ-ანჯელოს დაუმთავრებელ მონების მანერას. მე კარგათ არ ვიცი, ენახა თუ არა როდენტს მიქელ-ანჯელოს დაუმთავრებელი მონები, რადგან ორიგინალები ფლორენციაში ინახება, ხოლო როდენი იშვიათად მოგზაურობდა.

მანერა, რომელსაც დაადგა როდენი „ბრინჯაოს ადამიანის“ შემდეგ, იმით განსხვავდება მის წინა დროის ნამუშევართაგან, რომ იგი თანდათან უახლოვდება იმ გამწვავებულ სიცოცხლის ფეთქას, რომელსაც ის ცდილობს მიადწიოს თავის „აჩრდილებში“. მანერა „აჩრდილებისა“, — ეს არის როდენტის მეორე პროფილი. შემდეგ მოდის მისი „იოანე ნათლისმცემელი“ და „მოაზროვნე“. ეს უკანასკნელი ქანდაკებანი სხვადასხვაა, მაგრამ ნათესაური მანერით არიან გაკეთებულნი. მე იმიტომ მივაქციე თქვენი ყურადღება მიქელ-ანჯელოს დაუსრულებელ მონებს, რომ ის გამწვავებული ფეთქა სიცოცხლისა, ამ მონებში რომ არის წარმოდგენილი, როდენტს არ დავეწყებია ბოლო დრომდის; იგი ყოველთვის აღვლევებული იყო ამ ხელოვნების სასწაულით, რომელიც აძლევდა მიქელ-ანჯელოს ძალას, რომ მარმარილოში თავიდანვე ეგრძნო სიცოცხლე და ამ სიცოცხლით აღფრთოვანებული მისულიყო დამთავრებამდის. ძალიან ძნელია დიდი ტემპერამენტის ადამიანისათვის ცივ ქვაზე მუშაობა, თუ მაშინვე არ ჩაუდგა მარმარილოს სული, და როგორც დედის მუცელში ბავშვის გული იმ თავითვე დაიწყებს ხოლმე ფეთქას, თუ ისევე თავიდანვე არ გააღვიძა სიცოცხლე მარმარილოში და ასე არ მივიდა ბოლომდის. აი აქ არის სიამოვნება ისეთ მოქანდაკის, რომელსაც მარმარილო თავიდანვე წაიყვანს ალტაცებულს თავის მიზნისკენ და რომელიც მუშაობის დაწყებისას ფიქრობს — იქნებ რამე გამოვიდესო, მოქანდაკეს, რომელიც ქვას არ მიჰყავს. ასეთი მოქანდაკე არის უბრალო ოსტატი. ასეთი ოსტატი ადვილად დაამტკრებს მხოლოდ ქვას, მაგრამ შექმნაში ის ვერ მიიღებს მხატვრულ მონაწილეობას.

ძლიერი გრძნობის, მაგარი და გაჯავრებული ღმერთის შექმნილი არის ის ქანდაკებანი, რომლებზედაც ეხლა მოგახსენებთ.

როდენტმა იცის, რომ სიყვარული არის ის წყარო, რომელიც ემსახურება შემოქმედებას და სიცოცხლეს. ამიტომ როდენტს სიყვარული სწამდა და სიკვდილამდის სიყვარულისთვის არ დაუნებებია თავი. როდენტს ყოველთვის უყვარდა.

ერთი პიტარა სურათი უნდა დაგიხატოთ აქ. ერთხელ როდენტან მივიდა ორი ლამაზი უცხოელი ქალი. მდივანი შემოვიდა და მითხრა:

— როდენი მოვა აქ. მოჰყვება ორი ქალი და ეხლავე სადმე გაჰქრი. როდენტს არ უყვარს, როცა ახალგაზრდები არიან აქ იმ დროს, როდესაც ქალები ესტუმრებიან.

ის ახალგაზრდობის ფონს იშორებდა. აი ამიტომ, ამ უზარმაზარ ატელიეშიც, სადაც შეიძლება ჩემთვის არც კი არავის მოექცია ყურადღება, მაინც იქვიანი იყო.

ასე, უნახესი სიყვარულით არის შექმნილი მისი უფაქიზესი „მარადი გაზაფხული.“ ეს ქანდაკება გაკეთებულია ვარდისფერ მარმარილოდან. შართლაც და, ამაზე უკეთესად სიყვარულის გრძნობის გადმოცემა, როგორც ეს არის „გაზაფხულში“ შეუძლებელია. თვით გაზაფხულიც ხომ ემბლემა სიყვარულის და შემოქმედების. ამ ტიპის ნამუშევარი როდენს ბევრი აქვს.

როდენის ის ორი პროფილი, რომელიც „მარად გაზაფხულსა“, „იოანე ნათლისმცემელსა“ და „მოაზროვნეში“ არის გადმოცემული, შეერთებულია „კოცნაში“, ეს არის უზარმაზარი მარმარილო, რომელიც ერთად ერთი იყო მიღებული 1900 წლის მსოფლიო გამოფენაზე და იღვა „ხელოვნების დიდ სასახლეში“. ამ ქანდაკებაში, როგორც ვსთქვი, არის შეერთება როდენის ორივე პროფილის. აქედან იწყება აუარებელი ვარიაციები, რომელთაც ახასიათებს იგივე გაზაფხულის უკიდურესი საფაქიზე.

ეხლა უნდა მოვასხენოთ როდენის ერთს უკანასკნელ პროფილზე. ეს არის მისი „ბალზაკი“. წარმოადგინეთ თქვენ ეს ბალზაკი, რომელსაც პირდაპირ არავითარი ფორმა არა აქვს. დგას სვეტივით: გაკეთებული აქვს მაღალი მასკა. ტანზე წამოსხმული აქვს ხალათი, რომლიდანაც ტოტებივით ჩამოვარდნილია ცარიელი სახელოები. ვერ შეატყობთ ცოცხალი ტანის ფეთქას; ვერ შეატყობთ ვერავითარ მოძრაობას, და მხოლოდ მასკაშია მოძრაობა, მხოლოდ მასკა გამოსთქვამს იმას, რის გამოთქმაც როდენს ჰსურდა ამ ქანდაკებით. როდენს ბევრი ეტიუდები აქვს ბალზაკის მასკისა. თვითონ მასკებში, რომლებშიაც როდენი სწავლობდა ბალზაკის სახეს, ყველგან იცნობთ ბალზაკს, მაგრამ ბოლოს, როდესაც როდენმა დაიწყო სტატუა, სრულიად გამოუცვალა ბალზაკს პირის სახე.

მე ბალზაკი პირველად ვერ გავიგე. ბევრი ხნის გინმავლობაში უფილდი გარეშე მო ბალზაკს; ვნახულობდი სხვადასხვა ჟამს, სხვადასხვა განათებაზე, რადგან მე დარწმუნებული ვარ, რომ ხელოვნება სულ სხვადასხვა ნაირად შეიძლება გავტებული იქმნეს იმის მიხედვით, თუ რა ჟამს და რა გუნებაზე მიხვალთ მის სანახავად. როდესაც ჩამავალი მზის სხივები მიაღებებოდა ტილოთი დახურულ რომელიმე მარმარილოს, მე იმწამსვე მივარდებოდი, მოვხსნიდი ტილოს, რომ ქანდაკებანი სხვადასხვა განათებაზე ჩენახა. განსაცვიფრებელი იყო ეს სანახაობა, მაგრამ ბალზაკს მინც ვერაფერი გაუგე. როდენს ბალზაკი არ დაუთავებია, როდენმა იგი მოამზადა მარმარილოსთვის და რამდენიმე ხაზები შექმნა, რომ მერე აეღო და მარმარილოდან გამოემკლავნებინა თვისი უკანასკნელი სიტყვა. მაგრამ იმ საზოგადოებამ, რომელმაც, შეუკვეთა ბალზაკი, პარიზის ლიტერატურულმა წრემ, ცივი უარი უთხრა ბალზაკის მიღებაზე.

ამის შემდეგ როდენმა უკან დაუბრუნა ამ საზოგადოებას წინასწარ აღებულ დიდი ფული და სთქვა: ეს ბალზაკი მე დამრჩესო. ატყდა ხმაურობა პრესაში და წირებში; დაიწყეს სიარული ბალზაკის სანახავად. ბალზაკივე იყო იმის მიზეზი, რომ მას არ მისცეს ფართე ადგილი მსოფლიო გამოფენაზე. რაც შეეხება მის „კოცნას“, იგი მთავრობის მიერ იყო შექმნილი ლექსენბურგის მუზეუმისათვის, — თვით როდენს კი არ დაუთმეს ფართე ადგილი მსოფლიო გამოფენაზე, რადგან იცოდნენ, რომ როდენი სხვა ქანდაკებებთან ერთად ბალზაკსაც დასდგამდა საპატიო ადგილას.

აქედან დაიწყო როდენტის სიდიადე. მე არ ვიცი, დააფასეს თუ არა იმ თავითვე ბალზაკი უტხოვლებმა, მაგრამ ამის შემდეგ ამერიკელებმა, ინგლისელებმა და ბელგიელებმა დაიწყეს როდენტის ნაწარმოებთა ყიდვა. აქედანვე დაიწყო როდენტის სიმდიდრე. წინად როდენი დიდ გაჭირვებას განიცდიდა. ამის შესახებ მე მოგახსენებთ მაშან, როდესაც დაგიხატავთ როდენტის მუხლის პორტრეტს. ამერიკელებმა როდენტს ბალზაკში ერთი მილიონი ფრანკი აძლიეს, მაგრამ როდენტმა უარი უთხრა. შემდეგ ბევრჯერ სხვებმაც განახლეს თავიანთი მოწადინება, რომ ბალზაკი ეყიდნათ, მაგრამ როდენტმა თქვა: — მე ამას არ გავყიდი, ეს იყო აქო.“

ბალზაკი როდენტს ჰქონდა ერთგვარ საზომად მათთვის, ვინც მასთან მივიდოდა. როდენი ბალზაკის საშუალებით იგებდა — ესმის რაიმე ხელოვნებაში მასთან მისულ პირს, თუ არა. იუ კომპლიმენტებს უძღვნიდნენ როდენტს ბალზაკის გაშო, როდენი იტყოდა, რომ ამას ესნის ხელოვნებაო.

ერთხელ ჩემს იქ ყოფნის დროს მოვინდა ერთი ცოლ-ქმარი; ინგლისელები იყვნენ. ჩვენ დიდს ჰოვრით მოვხსნიდით ხოლმე ბალზაკზე ჩამოფარებულ უზარმაზარ საფარებელ ტილოს. როდენტმა აჩვენა ამ ახალ სტუმრებს ბალზაკი და ძალიან გახარებული იყო, როდესაც ამ ქალმა რაღაც უთხრა ბალზაკის შესახებ. როდენტმა გვითხრა შემდეგ: ქალს ესმის ხელოვნება, ხოლო კაცს არაფერი გავგებიაო.

ერთხელ მოვკარი ყური იმას, თუ როგორ დაახასიათა როდენტმა ბალზაკი:

— მე გავაკეთე ბალზაკი ისე, როგორც ეს მოსჩანს თავის ბიოგრაფიაში: ალგზნებული ხელოვანი, გამოუძინებელი, პირდაუხანელი წამოვარდებოდა და ქმნიდაო. ამის შემდეგ, როდესაც დავეუკირდი ბალზაკს, ყველაფერი გავივი. მარის ლაც, ჩემს წინ იდგა ბალზაკი გაჭირვებულთ და ამაყი. ყოველთვის უფულო. შემოკმედებისათვის დამე წამოვარდნილი. ბოლოს დავრწმუნდი, როდენტს რომ დემთავრებია ეს ნაწარმოები ისე, როგორც მან იტყოდა, — ეს იქნებოდა დღეტი ბასისა და სოპრანოსი. აქ როდენი იქნებოდა ბასი და ეს მარმარილოს თვით. არსება ის სოპრანო, რომელიც როდენტთან ერთად გასავეებელ დღეტიად გადაიქცეოდა. მაგრამ როდენი იყო ჯიუტი და მას ბალზაკი აღარ დაუმთავრებია. ეს მე მიმაჩნია როდენტის ერთ საუკეთესო ნამუშევრის დაკარგვად. მე ბალზაკს კიდევ დაუბრუნებდი, როდესაც როდენტის ნამუშევართა ტენიკაზე ვილაპარაკებ, ეხლა კი განავარძობ როდენტის დღეს, რომელიც მე დავიწყე. ათ საათზე როდენი მიემგზავრებოდა პარიზში. ათ საათამდი ლეზულობდა ხალხს, რომელიც მას რვა საათიდანვე უცდიდა, ზოგი ატელიეს პერონზე და ზოგიც ბელში. ატელიეში შესვლა აკრძალული იყო. ხშირად როდენი ისე იყო ხოლმე გატაცებული თავის საქმეებით, რომ მას სრულიად ავიწყდებოდა გარედ მომლოდინე ხალხი. ის გავიდოდა მეორე კარებით და გაქრებოდა. ხალხი კი მთელი დღე ელოდა. შემდეგ გამოუცხადებდნენ ხალხს, რომ როდენი წავიდაო. ხშირად, მეც მთელი დღეები მეკარგებოდა იმის გამო, რომ როდენი მეტყუადა — ეხლავე შემოვალ და გეტყვი თუ როგორ გააკეთო ესა თუ ის სანუშაოო, მერე დაავიწყდებოდა და ისე წავიდოდა, რომ ვერაფერს გავიგებდით. ასე, მაგალითად, ერთხელ ერთ გაფუჭებულ ქვაზე ვმუშაობდი; მუშაობა ძალიან ნელა მი-

დიოდა, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ქვა გაფუჭებული იყო და მე ძალიან ვფრთხილობდი, მით უმეტეს, რომ გაყუდებული იყო და მე როგორმე ეს უნდა გამოგესწორებინა; მეორეც იმიტომ, რომ როდენი ხშირად მოდიოდა სამუშაოს სანახავად და ეს ვარემო ბა სულ ავრთმელდება მუშაობას. როგორც მოგახსენეთ — ხშირად მეტყოდა — მომიცადე, ესლავე მოვალო, მერე დაავიწყდებოდა და ისე გაიპარებოდა, რომ არავინ იცოდა სად იყო. მე კი ვუცდიდი — აი ან ესლა შემოვა, ან ესლა, მაგრამ როდენი უკვე წასული იყო. პარიზში ის მუშაობდა უნივერსიტეტის ქუჩაზე თორმეტ საათამდის. მერე იქვე დეპოს და ავეჯეულობის საწყობის გამგის ოჯახში მიირთმევდა საუზმეს. ოთხ საათაზე იცოდნენ ჩაი. როდენს დაბატიყებდა ან რომელიმე არისტოკრატიული ოჯახი ან და ვინმე გამოჩენილი მწერალი თუ მოღვაწე, უნდა მოგახსენოთ, რომ როდენი უკანასკნელ დროსაც, ბევრს მუშაობდა, მაგრამ გართობასაც არ იკლებდა. საღამოს შვიდ საათზე ბრუნდებოდა სახლში. ამ დროს სადილობდა. სადილის შემდეგ გამოვიდოდა ბაღში. თუ კარგი დარი იყო, გამოიტანდა სკამს, დადგამდა მინდორზე და დაჯდებოდა, როგორც მისი „pauze“ (მოაზროვნე) ან და როგორც მოსე გაპუტრეგედა ჩამავალ მზეს. ხანდისხან გამოიტანდა რომელიმე თავის ვიჰსის ნაშუშევარს, დასდგამდა, დაუჯდებოდა და უყურებდა თუ როგორ იცვლებოდა იგი სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა განათებაზე, და ბუნების სხვადასხვა ფონზე. როდენი ამით ამოსწურავდა მთლიანად იმ ეფექტს, რომლის მიცემა შეეძლო ამა თუ იმ ნაწარმოებს.

ცხრა საათზე როდენი უკვე იწვა და მთელი „ვილა ბრიან“ მოცული იყო ძილით.

როდენის მეუღლე, როგორც ამბობენ, ყოფილა მისი უბრალო მოდელი. ჩემს იქ ყოფნის დროს უკვე მოხუცი ადამიანი იყო. მან ერთხელ მიაშპო, რომ პირველ ხანებში ისინი ცხოვრობდნენ უბრალო სარაიაში, სადაც ამოთხრილი იყო ქა, რის გამოც ეს ადგილი მეტად ნესტიანი და საშიში იყო ცხოვრებისათვის. აქ უხდებოდა მუშაობა როდენს. ხშირად ჩვენ არ გვექონდა პურის ფული და დიდს გაჭირვებას განვიცდიდითო.

უკანასკნელ დროს როდენს შემოსავალი ჰქონდა წლიურად მილიონი ფრანკი. ეს ადამიანი იყო როდენის მძიმე ცხოვრების განუყრელი მეგობარი. იგი, როგორც სჩანდა, ძალიან ენერგიული ადამიანი უნდა ყოფილიყო. დიდი მშრომელი და ამასთან სრულიად უბრალო. პირველად რომ მივედი, ვერ გავარჩიე, რომელი იყო როდენის მეუღლე იმ ორ ქალში, რომელნიც იქ ტრიალებდნენ. ვიცოდი, რომ ერთი უნდა ყოფილიყო მადამ როდენი და მეორე მზარეული ქალი. პირველ ხანებში მზარეული ქალი როდენის მეუღლე მეგონა და მას დიდის მოწიწებით ვუკრავდი ხოლმე თავს, როცა ვხვდებოდი. ვერ წარმოიდგენთ ჩემს განცვიფრებას, როდესაც ატელიეს ერთმა მოსამსახურემ მითხრა: როდენის ცოლი თქვენით უკმაყოფილოა, რომ თქვენ საღამს არ აძლევთო. მე უთხარი, როგორ არა, მე ყოველთვის ვუკრავ მას თავს, და დიდის მოწიწებითაც. ამ საუბრიდან გამოირკვა, რომ თურმე ის ქალი, ვისაც მე საღამს ვაძლევდი, მზარეული ქალი ყოფილა. ერთხელ ჩემი შეცდომის გასწორება მიწოდდა და, როდესაც მადამ როდენმა ამოიარა ჩქარის ნაბიჯით ბაღში, მე ვესტიბიულში ვიდექი და

თავი დაეუკარი. ამ ქალმა რომ დამინახა, მობრუნდა, როგორც იტყვიან „ფრანტი“ გამიკეთა, თავი დამიკრა დიდის ცერემონიით და უტბად წავიდა. თუ ვინმე არ მოეწონებოდა როდენტის მეუღლეს, გათავებული იყო იმის საქმე. მას როდენტისთვის თავი უნდა დაენებებინა. ერთხელ როდენტმა პირდაპირ ლონდონიდან გამოიწერა ერთი ინგლისელი და წიგნ-საკაფი ჩააბარა. ამ ინგლისელმაც დაიწყო მუშაობა წიგნსაკაფში. ვადაჰქონდ-ვადმჰქონდა კარადები. აწყობდა წიგნებს და ის იყო უნდა შესდგომოდა წიგნების აღწერას, მაგრამ იგი ისე შეეავიწროვა როდენტის მეუღლემ, რომ იგი იძულებული გახდა გატკეულიყო. საქმე ის იყო: რომ როდენტი და მისი მეუღლე ჯვარდაწერილები არ იყვნენ. (ეს მოვლენა ხშირია საფრანგეთში), ამის გამო როდენტს მისი მეუღლე ბოლო დროს სულ ჩასჩინებდა: კაცო, შენ რომ მოჰკვდები, მე ხომ გამაგდებენ აქედან; მომეცი შენს ბაღში რომ პატარა სახლი გაქვს, ჩემთვის ვიქონიო, და სანამ ცოცხალი ვარ ვიცხოვრო. იმდენი ელაპარაკა, რომ ერთ დღეს როდენტმა გამოუცხადა თავის მეუღლეს: ეს პატარა სახლი, როზა, შენთვის მიჩუქებიაო. ამ სახლში იყო ერთი ოთახი და სამზარეულო ქვევით სართულში, და ერთი საწოლი ოთახი ზევით: სართულში. მადამ როდენტმა დაიწყო ამ თავის სახლში სხვადასხვა ავეჯეულობის მოგროვება. პარტლაც, მშვენივრად ჰქონდა მორთული. ყოველ დღე შედიოდა, თვით ჰგვიდა და სახლში არავის უშვებდა. წარმოიდგინეთ, მადამ როდენტის გაკვირვება, როდესაც როდენტმა ლონდონიდან გამოიწვეულ ინგლისელს, რომელსაც თავისი სამკითხველო ჩააბარა, მადამ როდენტის სახლში ბინა მიუჩინა. მადამ როდენტს ეს ეწყინა. იმ დღიდანვე დაიწყო შურისძიება და სანამ არ დაითხოვა, არ მოუსვენა როდენტს. ეს სახლი საბოლოოდ ჩააბარა როდენტმა თავის მეუღლეს და ამით დააკმაყოფილა. ამ ინგლისელის წინადაც ყოველიყვნენ სხვები, მაგრამ როგორც კი ამ სახლში როდენტი დააყენებდა ვისმე, ის ცოტა ხნის შემდეგ იძულებული გახდებოდა წასულიყო როდენტიდან.

აი ამ სახლის გვერდით ერთი პატარა სახლი მე მქონდა და აქ ვცხოვრობდი. ესლა გაამბობთ, როგორ მოხდა ჩემი იქ დაბინავება. ერთი თვე რომ ვმუშაობდი უგოლინოზე, ერთხელ როდენტმა ბაღში გამიხმო და მითხრა:

— „ბატონო ნიკოლაო, გინდათ თქვენ დიდი სამსახური დამოღოთ“. მე ვუთხარი — „მიბრძანეთ და მე მზად ვარ გემსახუროთ“. — „თუ შეიძლება გადმოდიოთ ჩემთან და აქ იყავით“.

მე, რასაკვირველია, მეორე დღესვე ავიღე ჩემ ატელიედან პატარა ჩემოდანი, წავიღე და დავდექი როდენტთან. მაშინ დავიწყო როდენტთან ცხოვრება. ახლა უნდა ვითხრათ, თუ რისთვის მთხოვა როდენტმა, რომ მასთან მეცხოვრა.

როდენტი ძალიან სძულდათ ფრანგ მოქანდაკეებს. ამის მიზეზი ბევრი იყო. ჯერ ერთი ის, რომ როდენტი ქიურში იღებდა ხოლმე მონაწილეობას. ვისი ნაწარმოებებიც არ იქნებოდა მიღებული, როდენტს აბრალებდნენ: შენ ჩაგვეკერიო. მტრებად უხდებოდნენ როდენტს ისინიც, ვინც მასთან მუშაობდნენ და რომელთა ნამუშევარიც როდენტს არ მოეწონებოდა და ხელიდან გამოსტაცებდა ხოლმე. რადგან როდენტს ჰქონდა აუარებელი მხატვრული სიმდიდრე და კოლექციები თავის ვილასთან, მას გაეცარცვისა ეშინოდა. ამიტომ უნდოდა, რომ მასთან ერთი-ორი ვაჟკაცი ყოფილიყო. სწორედ იმ დროს ატელიეს მსახური გაუწყრა როდენტს და წავიდა. დარჩა მზარეული ქალი და მეჯინები. აი ამიტომ მთხოვა

გადაესულიყავ მასთან. მდივანმა რომ გაიგო, მითხრა, აი ეხლა როდენი მოგ-
 ცემს მაღამ როდენის ოთახს, ის ჩაგემტერება, მერე ვეღარ გადარჩები და რო-
 დენი დაგიტოვოს.

როდესაც როდენმა მიხვდა, რომ მასთან გადაესულიყავი, იან გამოიქცადა:
 აქ გექნებათ ოთახი, სადილი, ვახშამი და კარგად მოგაწყობთო. მართლაც, რო-
 დენს უთქვამს, რომ ჩემთვის მაღამ როდენის სახლში მოეცათ ოთახი. მაღამ რო-
 დენმა კი, რომ მიველი, სიცილით წამიყვანა და სადაც ატელიეს წასული მსა-
 ხური იდგა, იქ დამაყენა. ამ ოთახის დაბლა როდენის ცხენის სადგომი იყო.
 აქ ვავიგე, თუ როგორ ეალერსებოდა როდენი თავის ცხენს. ის ქვევით იყო და
 მე მაღლა, კარგად მესმოდა მისი სიტყვები.

ორი კვირა იქ ვიწეკი. ძალიან შემაწუხა ცხენის სუნმა და ვეღარ გავძე-
 ლი. წავედი და ვუთხარი მდივანს: მოახსენეთ როდენს, რომ სხვა ოთახი მომცენ,
 რადგან იმ ოთახში ცხოვრება არ შემიძლიან. როდენს, როცა ვავიგე, ვაკვირე-
 ბოდა, რომ ის ოთახი მოეცათ ჩემთვის და მაშინვე ებრძანა სხვა ოთახას მო-
 ცემა. ამ დღეს მაღამ როდენი მოვიდა ჩემთან და მითხრა: არ მოგწონთ თქვენ ის
 ოთახი? წამოდი, მეორე ოთახს მოგცემო. მან წამიყვანა და მაჩვენა მეორე პა-
 ტარა სახლში ერთი ოთახი, სადაც უნდა გადაესულიყავ. ამ ოთახის პატარა
 ფანჯრიდან უყურებდი სენის მიდამოებს. ფანჯრის წინ, ბაღში, ვაკეთებული იყო
 ხელოვნური ვორაჟი. ამ ვორაჟზე იდგა ჩინეთიდან მოტანილი უზარმაზარი ბუდ-
 და რომელიც პირდაპირ ფანჯარაში მაყურებდა.

ამ დიდ ატელიეს გვირდით იყო მეორე, ამაზე პატარა, მაგრამ კარგა მო-
 ზრდილი ატელიე. აქ ინახებოდა როდენის ნამუშევართა ფორმები, აქვე იყო
 ბერძნული მარმარილოს კოლექცია. აქვე ეკიდა ფერადებით ნაწერი როდენის
 ახალგაზრდობის პორტრეტი, მას ჰქონდა წითელი, ქერა თმა. კარგად არ მახსოვს,
 ვისი ნახატი იყო იგი.

აქვე მოვიხსენებ, თუ ვინ იდგა როდენთან, ვინ მუშაობდა მასთან.

საინტერესონი იყვნენ მულიორები, ალებასრით მომუშავენი, რომლებიც
 6—8 წელიწადი მუშაობდნენ როდენთან. როდენი ყოველთვის კმაყოფილი იყო
 მათი მუშაობით. მას ძალიან უყვარდა ალებასტრი. როდენმა ალებასტრის რაღაც
 ახალი უფლებები მიანიჭა. მასაქეთია მეც როდენის ალებასტრს მივჩვიე და
 დიდი შთაბეჭდილებას ახდენს ჩემზე. ალებასტრიდან ჩამომსხმელები იყვნენ
 გიოზუ-შვილი და ბარბიე. ესენი ისე განსაკვიფრებლად მუშაობდნენ, ისე
 თხელის მულაჟით ჩამოასხამდნენ ალებასტრიდან უზარმაზარ ქანდაკებებს, რომ
 მაგალითად *Pensure*—ს (მოაზროვნეს) ერთი კაცი ასწევდა.

როდენი თითქმის ყველა ორიგინალებს უბრალო თხიდან აკეთებდა. თხის
 მოქანდაკეს ხელშივე უხმება და შეიძლება უფრო დაწვრილებით გამოკვეთა ქან-
 დაკების. როდენი ასეთ თხის დამთავრებულ პატარა მოდელს აძლევდა გიოშეს
 და მას უხდებოდა პირდაპირ ოქრომქედლის მანაატურული მუშაობა. ამასთან
 აღსანიშნავია ისიც, რომ მის ნამუშევარში არავითარი შტრიხი არ იკარგებოდა.
 ეს კი დიდი მიღწევაა ალებასტრზე მომუშავეთა. აი, ამისთანა კარგი ოსტატი
 ჰყავდა როდენს. შემდეგ მე გადავალ იმ ტენიკაზე, რომელიც ძალიან ახასია-
 თებს როდენის შემოქმედების უკანასკნელ ხანას და თქვენ მიხვდებით, რომ აქ
 არის ორკესტრი და როდენი არის ამ ორკესტრის ლოტბარი.

ნიკო ლორთქიფანიძე.—წიგნი პირველი. სახ. გამ. 1924.

ნიკო ლორთქიფანიძე თავისებური მწერალია. მან შესძლო საკუთარი ნიჟარის მოძებნა. მისი ნაწერი უსახელოდაც გამოიცნობა. იქნებ ამის მიზეზი ისიც იყვეს, რომ ჩვენი მწერალი „მცირედით კმაყოფილებდა“, არა ჰყვირის, დინჯი პოზით გასცქერის ქვეყანას და დისონანსად ეჭრება ირგვლივ ატეხილ ლიტერატურულ ჟრიამულს. რომელიღაც მწერალმა ლეონიდ ანდრეევის შემოქმედებას „ლიტერატურული კომპარი“ უწოდა. ნიკო ლორთქიფანიძის შემოქმედებას შეიძლება ლიტერატურული სიდარბაისლე უწოდოთ. იშვიათია ჩვენში მწერალი, რომელიც ისეთი თავდაპირველობით მოგვითხრობდეს, როგორც ნიკო ლორთქიფანიძე. შეიძლება ტკივილებს ამჟღავნებდეს, მაგრამ მისი სტილი არ იგრძობება; შეიძლება კომიკურ ელემენტსაც შეეხოს, მაგრამ ავტორის სიღრმე მინც არ იკარგება. არის რაღაც „კეთილ-შობილება“ წერის ასეთ მანერაში, და ნიკო ლორთქიფანიძესაც ეს ახასიათებს.

მისი მოთხრობები, მინიატურები თუ უბრალო პასაჟები განზომილიან არიან, მოკლედ თქმულნი. მეტაფორა სულ არ უყვარს ჩვენს ავტორს. სწერს სადად, მაგრამ მკვეთრად. ხშირად ლირიზმის სიღრმეებს სულ ადვილად აღწევს. — „თქვენ ცხედრებათ ვადიქვით. ერთი ნაწილი ჩემი გულისა თან გაყვით. დარჩენილის გასამართლებად ვწერ ამ სტრიქონებს. უკანასკნელი უდიდესი ვალი ვერ მოვიხადე თქვენს წინაშე: ერთი მუჟა მიწა ვერ მოგაყარეთ...“ აზრის შებრუნებასაც მარტივად ახერხებს: — „მიწა იყო და მიწად იქცა“-ო? „ადამიანი მიწა თავის დღეში არ ყოფილა.“ თითქოს ამ თქმაში ახალი არაფერია, მაგრამ ისე შოხდენილად და სადად არის ნათქვამი, რომ ახალსავით ისმის ისევე, როგორც მისი თემა. ახალია? — არა. მაგრამ ამ წიგნს მინც სიამოვნებით კითხულობთ. მართალია, ამ წიგნში „დიდი საკითხები“, „წყვეტილი კითხვები“ და სხვა ამისთანები ძალიან ცოტაა, და სამაგიეროდ ბევრია „წვირილ-წვირილი“ ამბები, სულ „უმნიშვნელო“ ნატეხები, მაგრამ ყველაფერს ისეთი დაფიქრებული და სევდანაკრავი იერი აქვთ ვადაკრული, ისეთი ალერსიანობა სჩანს ყოველ სიტყვაში, რომ ყოველსვე ამ ძველში სიახლესა ჰგრძნობთ. და ამ „უმნიშვნელო“ მოვლენებს ავტორი შეგნებულად ჰკიდებს ხელს, ნაწყვეტ-ნაწყვეტებად იძლევა, როგორც კინო-აპარატი, რომ მეტი ადგილი მკითხველის ფანტაზიას დაეთმოს, „პატრა“ დიდად აქციოს, „ნატეხი“ მთლიანად და სხ... ნიკო ლორთქიფანიძემ უარჰყო მოთხრობათა წერის ძველი მანერა, მთელი თავისი დეტალიზაციით, გაქიანურებით, მომაბეზრებელი თან-მიმყოლობით... რომ „ჟამივით არ შეეძლებინა გმირიც და მისი ბიოგრაფიაც“...

ნიკო ლორთქიფანიძის პირველ წიგნში ერთი სერია „დანგრეული ბუდეები“-ს სათაურით მიდის. გვგონია, რომ მთელი წიგნის სათაურადაც გამოდგებოდა „დანგრეული ბუდეები“, რადგან ავტორი მახლობელ წარსულიდან ჰკრებს

მოტივებს. ამ წარსულის ნაშთები დღესაც არიან გამტვრიანებული ბიუსტების, რუსულ წარწერიან ალბომების, გახუნებულ ადამიანების და სხვათა სახით, რომელსაც ავტორი ცოტა სხვანაირად განიციდის. — უმრავლესობისათვის მხოლოდ სამწუხაროა ოჯახის, მამულ-დედულის გაყიდვა, კერის დანგრევა, — მექნება და შევიძენ უკეთესო, ინუგეშებენ თავს. მაგრამ ვისაც სახლ-კარ-მიდამოში მთელი გვარის ლეგენდები, ზღაპრები, წინაპრების ტანჯვა და სიხარული ჩამარხული ეჩვენება, სახლის გაყიდვისათან, წარსულის დაშორებასთან ეკარგება მომავალიც. წინ აღარაფერია ჩვენთვის, თუ უკანიდან არ შემოგვეყურებს წინაპრის მკაცრი, უღმომბელი სახე-ტრადიცია, თუ ისა გვყავს, კიდევ ბევრი რისთვისმე ვარგევართ, რაც საჭიროა ქვეყნისათვის“ — ო.

ამ ტრადიციების „დანგრეულ ბუდეებს“ ვაცქერის ჩვენი ავტორი და სცილილობს თავის შემოქმედებაში ერთხელ მაინც გააცოცხლოს მათი სითბო, უბრალოობა და სული, რომელიც ამ ნანგრევების ქვეშ მოჰყვა.

ნიკო ლორთქიფანიძის პარველ წიგნში მოყოლილია ბევრი ადრინდელი ნაწერი, გვიანი და უფრო ძლიერები კი მეორე და მესამე წიგნისთვის ვადუდვია, „თუ ოდესმე დაბეჭდვა ელირსა“ — ო. სახელმწიფო გამომცემლობამ ავტორის სკეპტიციზმი უნდა გააბათილოს.

3. კ.

ლეო ქიაჩელი. ტ. 1, 1924. ცფაისის. მოთხრობაში, ნოქლოზი, ესკიზი.

ჩემს წინ დევს ერთი ქართველი ბელეტრისტის თეთრი წიგნი. გაცხელი ლიტერატურული სეზონის განმავლობაში ქართულმა სიტყვა-წყობილმა პოეზიამ და სიტყვაკაზმულმა მწერლობამ ხუთიოდე წიგნით აღნიშნა თავისი არსებობა ამ ქვეყანაზე. ყოველი ნაყოფიერი მწერლისთვის ერთი კარგი წიგნი წელიწადში, ეს მინიმუმი, მაგრამ ისეთი წვალებით რომ წიგნი გამოსცეს ადამიანმა, რომლის ვადანტანაც ავტორს უხდება საქართველოში, ეს გმირობაა. და გმირობა ყოველ ადამიანს ყოველ წელს როდი შეუძლია.

ლეო ქიაჩელის ტარიელ გოლუას მე ორი ფელეტონით მივესალმე (იხ. კ. გ. ტარიელ გოლუა. 1918 წ. „სახალხო საქმე“) მე მიხარია, რომ ჩემი წინასწარმეტყველება გამართლდა. ლეო ქიაჩელმა ტარიელ გოლუას შემდეგ ქართული პროზის უმწვენიერესი მოთხრობები გვაჩუქა კიდევ: ჯადოსანი, სტეფანე, წუთის-სოფელი, ცოდვის შვილები, პატარა ისტორია, ბერი და ყორანი, იმედები, Escalad, კრიმინალური, მკვლელობა კობტა გორაზე, მუხა და ტირიფი.

მე აქ ასპარეზიც არა მაქვს სათანადოთ ამ მოთხრობებზე ყველაფერი ვსთქვა, რასაც ვგრძნობ. „სტეფანე“ ჩემის აზრით შედევრია ქართულ ნოველისტიკაში. ეს მოთხრობა საუკეთესო ევროპიელ სტილისტის კალამს დაამშვენებდა. „სტეფანე“ „კრიმინალური“ „ჯადოსანი“ — ეს გახლავთ საქართველოს ყველაზე უფრო ლეგენდარული კუთხის — სამეგრელოს პოეტური ფერადების ნაწიერი. სტეფანე სრულიად ახალი კაცია ქართული პროზის სახეების გალერეაში. ქართული ხალხი (ილია ჭავჭავაძის, ნინოშვილის, თვით ყაზბეგის ნაწერებში) წარმოდგენილი იყო როგორც „ფეხიელი“ რაციონალისტი; სტეფანე და ტარიელ ქართველი გლეხ-

ბია, მეგრელი გლეხები, ბუნების იდუმალ ძალთა მესაიდუმლოე, ჯადოსნები... არა რაციონალისტები, არა პოზიტივისტები.

„ბერი და ყორანი“, „კრიმანჭული“—ეს ქართული ზღაპარის სამეფოში დაბრუნებაა.

პოეზიის და პროზის უდიდესი Dominion მუდამ იქნება ზღაპარი. და ვაჰ იმ ნაციონალურ მწერლობას, რომელსაც ეროვნული შიშის ხელმეორედ მოგონების უნარი აღარა აქვს.

ამ წიგნის ზოგიერთმა რეცენზენტებმა აღნიშნეს—ლეო ქიაჩელს ტყბილი სტილი აქვსო, ამას ფრანგულ ზედგავლენას აბრალებენ (sic). ამ ხალხს ავიწყდება, რომ ქიაჩელის სტილის სიტყბო, რომელსაც მე პირადად დაუფასებელ ლირსებად ვთვლი, აიხსნება არა ფრანგული ზედგავლენით, არამედ იმ გარემოებით, რომ ქიაჩელის ქართულს ფესვები აქვს ულამაზესი ქართული დიალექტის—მეგრულის ყამირში. ზოგიერთს ეს პარადოქსად მოეჩვენება. თუ ოდესმე დაიწერა უახლესი ქართული ლიტერატურის საფუძვლიანი ისტორია—ეს მომენტი უნდა აღინიშნოს.

დღეს ქართული სტილის აღორძინების კვირამაღია. ეს აღორძინება სამი სანიშნოთი უნდა მიდიოდეს: ძველი ქართული ლიტერატურა, ქართული დიალექტები, კულტურული ენების ზედგავლენა. (ნეტავ ოდესმე თუ დაიწერება ქართული სტილის ისტორია?) ლეო ქიაჩელის პროზა ქართული სტილის აღორძინების ისტორიაში საბატიო ადგილს დაიკავებს. მე არ მინდა ეს წერილი „სახაზინო“ კრიტიკას დაემსგავსოს. ამიტომ არ შევეუდგები ქიაჩელის მოთხრობების ფაბულის გადმოცემას. მთავარია სტილი. სტილია ყველაფერი.

ყოველ შემთხვევაში უნდა აღინიშნოს: ქიაჩელის წერის მანერაში ოდნავ სჩანს „დაუდევრობა“, მე პირველად ეს მართლაც დაუდევრობა მეგონა, მაგრამ გულდასმით დაკვირვებამ დამარწმუნა—ეს მისი მანერაა. ეს მანერა მიჯნავს ლეო ქიაჩელს დაქიმულ პათეთიზმისა და გადაქარბებულ ხელოვნურობისაგან. მისი სტილის განვითარებაში მე მინდა აღვნიშნო ახალი მომენტი, ახალი ეტაპი—ეს იწყება მის საოცარ მოთხრობიდან—„ოშიმა“, რომელიც გაგრძელება მისი ნოველების წიგნის უპატიოსნესი თვალის—სტეფანესი.

K.

კონსტანტინე გამსახურდია. „ქვეყანა, რომელსაც ვხედავ.“ 1924 წელი. კოლექცია რენესანსი.

იპ. ტენი ამბობს, რომ მეტად ძნელია ადამიანმა მიავნოს თავის თემასო. ეს თქმა განსაკუთრებით ჩვენში მართლდება, სადაც არ არსებობს შრომის დიფერენციაცია, სადაც მწერალს მრავალ პუნქტებზე სჭირდება დგომა. ამ ბედს ვერ ასცდენ ჩვენი წინაპრები: ი. ჭავჭავაძე, ნ. ნიკოლაძე, არ. ჯორჯაძე და სხვ... და ამავე მდგომარეობას განიცდის თანამედროვეობაც. და თუ ევროპაში თემის მიგნება ძნელდება, და ამაში თვით მაძიებელია დამნაშავე, ჩვენში გარემოს ედება მთავარი ბრალი, და წრფელად გვახარებს, როდესაც ამ გარემოს ვინმე ხელიდან დაუსხლტება. კონსტ. გამსახურდია ნიჭიერი და კულტუროსანი მწერალია

რომელიც მრავალზე ხაზზე სცილილობდა დგომას, თუმცა უნდა ითქვას დიდის ნიჭიერებით (კრიტიკა, დრამა, ლექსი), დღეს კი ჩვენდა სასიამოვნოდ გარკვეულ პოზიციაზე გადავიდა: ეს არის მხატვრული პროზის ქვეყანა, რომელსაც დღევანდლამდე ქართულ მწერალთა უმრავლესობა ვაუზბოდა, როგორც წყვეულ ადგილს. გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ კ. გამსახურდიას სახით, ქართულმა პროზამ მნიშვნელოვანი ძალა შეიმატა.

კ. გამსახურდიას წიგნი, მისი ნაზი და მელანქოლიური ნოველები, თავიდან ბოლომდე ერთი გრძნობით, ერთი სულისკვეთებით არის გამთბარი. სტილი აქ დაძლეულია სავსებით: არსად წყდება, არსად ყალბდება, თანაბრად მატყვევებელია.

„ქვეყანა, რომელსაც ვეხედავ“... აქ მართლაც პოეტის მიერ ხილული, მისი მელანქოლიური სულის პრიზმაში გატარებული სინამდვილეა.

თავის „ფოტოგრაფივით“ ავტორიც თითქოს სწერს წიგნს: „ქვეყანა, რომელიც სურათის გადაღებად არ ღირს.“ მახინჯია თანამედროვე ადამიანის გრძნობა—გონება: „მთელი თავის ქალა გამპეკრტლულია ნიკოტინით, დიდი ქალაქების ოზონიფიკაცია და მტვერით. აქ არის ნამცეცები ასფალტის, რკინის, ფოლადის, ბრინჯაოსი, საფირონის, მარმარილოსი, ქალაღდების, ვაზეთების, წიგნების, ტრანსცენდენტალური თეორიების, კანტის, ლაპლასის, ლაუზაჩეს, აზიის, აფრიკის, მთელი ჩვენი უსულო ცივილიზაციის და პათეტიური კულტურის“ („ტელეფონი“).

თანამედროვე ადამიანი ფაუსტია, რომლის მკერდში ორი სული სცხოვრობს. და ავტორის შემოქმედებაში არის ასახული ეს ქანაობა ორ პოლიუსს შორის. ავტორს თითქოს სძაგს თანამედროვე ცივილიზაცია და მისი მტარებელი ადამიანი. მაგრამ არა. ავტორს ამასთან სწამს დედა-მიწა, ზიდი დედა, რომელიც არასოდეს არ აციებს სიყვარულს. ავტორი გრძნობს მშობლიურ კავშირს მასთან. განმარტოებული, სულით ობოლი ადამიანის ტრაგედია მას კეთილშობილი პათოსით ალაპარაკებს.

ლენჩი ოქობირა („ზარები გრიგალში“) პატარა კაცის დიდი ტრაგედიაა. ოქობირ მნათე ეკლესიას ჩამოაშორეს. ნახუცარი დუქანს ხსნის, გლეხებს ეკლესია არაფრად ადარდებთ. მაგრამ ოქობირ, ლენჩი ოქობირ, ახალ მდგომარეობას ვერ შესთვისებია. მისი სიცოცხლის შინაარსს და აზრს—ზარების რეკვა შეადგენდა. მოპასანის მოთხრობის („მენუეტ“) გმირები, ღრმად მოხუცებულნი, სიცოცხლეს მაშინ გრძნობენ, როდესაც ჩუმად, მივარდნილ კუთხეში, ძველი იმპერიის სასახლის ცეკვას, მენუეტს ასრულებენ. წარსულშია მათი ცხოვრება და მხოლოდ ამ წარსულის მკრთალი სხივი და ანათებს მათს სიცოცხლეს. ასეთივეა ოქობირა. შავ, უკუნეთ ღამეში, მნათე სამრეკლოში აიპარება და ერთხელ კიდევ აატირებს თავის საყვარელ ზარებს. ლენჩი ოქობირ, ექსტაზში შესული, იღუპება. ამ ნოველში ავტორის სტილი გამაჟფრებულ პათოსს აღწევს.

დიდ მიღწევად ქართული პროზის სფეროში უნდა ჩაითვალოს მოთხრობა „ფოტოგრაფი“. ავტორი აქ ყველაზე ნათლად წარმოადგენს ექსპროსიონიზმს იმ ლიტერატურულ მიმდინარეობას, რომლის მხატვრული იდეების შესახებ პირველად ჩვენმა ავტორმა აღქრა საუბარი ქართულს მწერლობაში. „ფოტოგრაფი“-ში არის პოეტური ხლვის დიდი სიმახვილე და დინამიური სტილი. აღსანიშნავია ავტორის მეტაფორა, მოულოდნელი, შთაგონებული.

პატარა ნოველებში განსაკუთრებით ერჩევა „პორცელანი“, რომელიც დაბინდულია მელანქოლიის ნელი შუქით, რომელიც გვაგონებს ძველ სურათს, ოდნავ მუქ-გადაყრილს, სადაც ავტორი სინაზის ულამაზესს მომენტებს აღწევს.

საერთოდ, კ. გამსახურდიას მოთხრობათა კრებული დიდ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ჩვენს ახალ მწერლობაში. იგი იძლევა ქართული პროზის ალორძინების სანიშნოს.

აქვე შეუძლებელია არ მოვიხსენიოთ გამოცემის გარეგანი მხარე. არ იქნება გადაჭარბება თუ ვიტყვით, რომ ამ პატარა წიგნის სახით ჩვენ გვაქვს ულამაზესი გამოცემა ბოლო წლებისა. შერჩეული ფორმატი, ზომიერების გრძნობა სამკაულებში, თანამედროვე წიგნის კულტურის ცოდნა.

ი. რ.—აკ.

ხარტონ ვარდოშვილი. ლექსები 1918—23., ტფილისი 1924., გამოცემა აღ. არაბიძისა.

რკალები: I. სათხოვარა სულისადმი. II. შავი ჰაერი. III. საქართველო. IV. საუბარი უბედურ დანდთან. V. სამღვრავი შუალამეს VI. ბინდები ციდან. ხარტონ ვარდოშვილი—ნაზი მელანქოლიის პოეტი. მისი სტილი სადაფზე ნამუშევარს წააგავს. იგი მოწყენილია და სევდიანი

რადგან: „ზეციდან მოდის კორიანტელი
მსხვერპლთა ძვლებად იქცენ ველები.
ლამემ აანთო ცოდვის სახთელი
მიწა აივსო სახრზობელებით.“

ვარდოშვილი ახალ თაობის შვილია და მან შეუძლებელია არ დაიმსახუროს ჩვენი სიმბატია. მას არა აქვს ის საოცარი განდიდების მანია, გაუფიქრარი პრეტენზიები და ცარიელი ტრაბახი, იგი მოკრძალებული მწირია ამ ქვეყნად. მისი მსოფლიო შეგრძნობა პასიური.

ამ წიგნში ვარდოშვილი ჩვენ გვევლინება უკვე გარკვეულის პოეტური ფიზიონომიით. იგი „ყოველთვის ნაზი, უცოდველი და უცნაური“ რჩება.

როცა ამ თაობის ნაწიერ კითხვობ გაოცებს: საიდან იშვება ახალგაზდა გულში ამდენი მწუხარება? თავის დროზე ქართველი კრიტიკოსი ამ საკითხს გამოარკვევს: რითი აიხსნება ქართველი პოეტების ასეთი პესიმიზმი? თამამად ითქმის ქართული ეროვნული Naturel—უფრო ოპტიმისტურია, ვიდრე მთელი თანამედროვე პოეზიის ძირეული კილო. დღეს ქართული ლიტერატურის ყოველ ფრონტზე იწყება ამ ქართულ ეროვნულ—Naturel-ისკენ უკუქცევა. ის დიდი ოვაციები, რომელსაც დღევანდელი ქართველი მწერლები უმართავდნენ: ილიას, ვაჟას, აკაკის ორი წლის წინად—ამის მომასწავებელია.

რკალები: სათხოვარა სულისადმი და შავი ჰაერი, ფრიად სიმბატიურ ნიმუშებს იძლევა უახლეს ქართულ ლირიკაში. უმთავრესი რაც ლირიკისათვის უცილობა, ეს არის გულწრფელობა. ამ გულწრფელობის ნიმუში უხვადაა გაბნეული მთელს წიგნში.

თავისებურია პოეტის ლექსი. აქ არაა მყვირალა და პარადოქსალური რითმები. იგი ყოველთვის იძლევა შეთანხმებულ ბგერას ლექსის საერთო ტონთან. რითმა ორგანიულად გამოდის სტრიქონიდან და პოეტური სახეებიდან. აქ არის მხატვრული ზომიერების გრძნობა.

პატრიოტიკის რკალს ნაზა მგრძნობიერებით გამოხატავს მისი „ტფილისი დეკემბერი“.

„ტფილისის ქუჩებს გადაეკრა სიცივის ფერი,
ნავარდობს ქარი და მიარღვევს ღრუბელთა ლანდებს.“

პატრიოტულ გრძნობების გადმოცემაშიაც ვარდოშვილი თავისებურია.

საინტერესოა მისი ეროტიკაც. ქართული ლიტერატურული ეროტიკის ტრაფარეტი იყო სპარსული ქალ-ვაჟიანი. უახლესმა ლიტერატურამ დასძლია ეს თავმოსაბებრებელი ვარდბულბულიანი, რომელიც თეიმურაზ მეფიდან დღემდის განუწყვეტლად პოულობდა ზოგჯერ ნიჭიერ, ზოგჯერ უნიჭო ეპიგონებს. ვარდოშვილის „იისფერი ქალი“ ახალი ქართული ეროტიკის უნაზესი ნიმუშთაგანია. საერთოდ ხარიტონ ვარდოშვილი ამ თავის პირველ წიგნში უკვე გამართლებულია როგორც პოეტი. ჩვენ ველით რომ მეორე წიგნში იგი კიდევ მეტს გამაჩვენებს მიაღწევს.

K.

მიხეილ ჯავახიშვილი—ადამაშვილი. მოთხრობები ტ. I. ავ. ვ.ა.ბ.ბ.ოლის კრიტიკული წიგნი, თ. 1 მ. 50 კ.

ქართული პროზა კვლავ დინჯად მოაბიჯებს, წელში იმართება. ამის ერთი საუკეთესო დასტურთაგანი—ქართულ ლიტერატურაში მიხ. ადამიშვილის ხელახლა დაბრუნებაა.

ოცდა ორი წლის წინად იგი გამოვიდა ქართული პროზის ასპარეზზე და პირველი მოთხრობითვე გამაჩვენებდა მოიხვეჭა. მაგრამ მალე შევიდა „ნავთსაყუდელსა დუმდისასა“. და აი, მხოლოდ ხუთმეტი წლის შემდეგ იგი კვლავ მოგვევლინა. ერთი წლის განმავლობაში მან მოგვცა „კვაჭი კვაჭანტირაძე“, „ტყის კაცი“ და „ჯაყოს ხიზნები“. ეს უკანასკნელი მოთხრობა ჩვენს მწერლობაში კლასიკურ ნაწარმოებათ დარჩება. საოცარია, როგორ იტყვედა ავტორი ვაუმელავნებლად ამდენ სახეებს, რატომ იყო მისი შემოქმედების ცეცხლი ამდენხანს ნაცარწყაყრილი?!

მ. ადამაშვილის შემოხსენებულ წიგნში მხოლოდ ერთი მოთხრობაა ახალი — „ტყის კაცი“. მაგრამ პირველ მოთხრობაშივე მისი წერის მანერა სავესებით ჩამოყალიბებულია: იგი მოგვითხრობს სადად, ობიექტიურად, ეპიურის სიმშვიდით. მშვენიერია მისი ენა, დახვეწილი, დინჯი, მეტყველი და ძარღვიანი. ახალ მოთხრობებშიც იგივე ძველი მანერაა, ოღონდ უფრო მოქნილი და დასრულებული.

მ. ადამაშვილს აქვს შეუდარებელი ნიჭი „დანახვისა“ და ამ „ნახულის“ შესანიშნავი რელიეფობით ცხად-ყოფისა. ავტორის გულისთქმა თითქმის უხილავია. მის შემოქმედებაში არაა ის ლირიზმი, კეთილშობილი მელანქოლია, რითაც ასე უხვად არის დატვირთული ნ. ლორთქიფანიძის შემოქმედება. გრძნობების სიტყვად ქცევის საშუალებით როდი ანათებს იგი სინამდვილეს, პირიქით, იგი თითქმის ამ სინამდვილის წინაშე სდგას გულდაშვებულად, თითქოს ეს სინამდვილე უკარნახებს მას სიტყვასა და ფერადებს. ამიტომ არის მასში უაღრესი ბუნებრიობა.

მკაცრია, შეუბრალებელი ის ცხოვრება, ავტორი რომ გვიხატავს. მკაცრია, შეუბრალებელი ადამიანი; ასეთია მ. ადამაშვილის განაჩენი. ამიტომ საკვირველი როდია, რომ თითქმის ყველა მისი მოთხრობა უბედურობით თავდება.

ავტორი უმეტესად ცხოვრებისაგან გატანჯულ, მისი ნასუფრალის შემყურე, დაჩაგრულ პირებს გვიხატავს. გვიხატავს ქართულ „ჩანჩურას“, სოფელე „უბატრონოს“, „ტყის კაცს“, კურკას და მის ქორწილს. მ. ადამაშვილს ზოგიერთი, გორკის ყაიდის მწერალს უწოდებს. მართლაც მისი გმირები („ჩანჩურა“, „კურკა“

„მეჩექმე გაბო“) ქალაქის „ფსკერს“ წარმომადგენენ, მაგრამ არის დიდი განსხვავება. გორკის ტიპები ფსკერზე ზემოდან ჩაცვინულან, დაცემულან. ჩვენი ავტორის გმირები კი ამ ფსკერზევე არიან დაბადებულ-აღზრდილნი. გორკის გმირებს წარსულის მოგონება აცხოვრებთ. მ. ადამაშვილის გმირების წარსული ისეთივე უნუგეშოა, როგორც აწმყო. ვინ არის ჩანჩურა? არავინ იცის. თავისი გვარი და სახელი არ იცის, მგონი, არც თვითონ. ჩვენ ვხედავთ მას შეუბრალებელი ბრბოს მასხრობის, დაცინვის, თავშექცევის მსხვერპლად.

ან და შეხედეთ „მეჩექმე გაბოს“, ამ საროსკიპოს მუდმივ სტუმარსა და მესაიდუმლეს.

ეს მოთხრობა კუპრინის „Яма“-ზე ადრეა დაწერილი. მიუხედავად ფრიად დიდი ნიქისა, კუპრინი მაინც ვერ ასცდა რეზონიორობას. მ. ადამაშვილის მოთხრობაში მსგავსი არა არის რა. ავტორი არც აქ ჰალაქობს თავის მანერას და შესანიშნავის ობიექტივობით გვიხატავს გაბოს, მის „წიწილებსა“ და „ქუ-ქულებს“.

ვიმეორებთ, ფრიად სასიხარულოა მ. ადამაშვილის „მეორედ მოსვლა“. თავისი შემოქმედებით მან უკვე განსაზღვრული ადგილი დაიმკვიდრა ჩვენს მწერლობაში.

ქ. რ.

ოვანეს თუმანიანი. რჩეული ნაწერები. **ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ი ს** თარგმანი. სახელმწიფო გამომცემლობა. 1924 წელი.

თუმანიანს ჩვენ ვიცნობდით, მისი დიდი სახელის გამო. მისი ნაწერები კი, ორიოდ ნიმუშას გარდა, არ გვენახა. ეს მოვლენა შემთხვევითი კი არ არის, არამედ უკუღმართი პირობების ნაყოფი.

პირდაპირ უცნაურია, რომ ჩვენ და სომხები, რომელნიც ასე ღრმად ვართ ერთმანეთის ცხოვრებაში შეჭრილნი. რომელთაც მიწაც გვანათესავებს, სისხლიც და ბედიც, ასე ღრმად ვართ დაშორებულნი იდეურად—ხელოვნებით.

გრიშაშვილმა საიათნოვა თანადროის სამწერლო თემად აქცია. ამით მან პირველად დაგვაახლოვა სომხურ მწერლობას. მაგრამ საიათნოვა მაინც უმთავრესად ქართველი პოეტი იყო. თუმანიანის თარგმანით კი გრიშაშვილმა მოგვცა სომხის ერის შემოქმედების შედეგები. დავ, ეს იყოს ჩვენი და სომხეთის მწერლობის კავშირის პირველი მახარობელი.

თუმანიანი, როგორც პოეტი კარგად ჰყავს დახასიათებული გრიშაშვილის. თუმანიანის ნიჭი მართლაც უშუალოდ მიწიდან მოდის. მას მოაქვს სომხის ხალხის სულის ტკივილი, მისი ტრაგედია და გამძლეობის უნარი. „სომხეთის მთებზე“ „სომხეთის სევდა“ და განსაკუთრებით პოემა „ანუშ“ ეს არის უმშვენიერესი ძეგლები კეთილშობილი პატრიოტიკის, მაგრამ თუმანიანი უპირველესად პოეტია, ამ სიტყვის ნამდვილი გაგებით.

„ჩემი სიმდიდრე სიკეთეა და სიყვარული.

„პოეზიისთვის შევიყვარე ყველა ქვეყნები“.

დამახასიათებელია ლექსი „საქართველოს პოეტებს“. ამ ლექსში სავსებით არის მოცემული თუმანიანის კეთილშობილება, გულწრფელი სურვილი მეზო-

ბელერთა ურთიერთგაგების, დაახლოებისა, პატივისცემის. თუმანიანის ნიკი მრავალმხრივია, სტილი რბილი და მოქნილი, მისი სტრიქონებიდან მართლაც „მიწის სუნთქვა“ იმის.

მით უფრო აღსანიშნავია, რომ გრიშაშვილმა თავს იღვა თუმანიანის თარგმნა და მოგვცა მისი ნაწერების დამახასიათებელი კრებული. თვით თარგმანი დიდ მწერლურ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს. მისი უმთავრესი ღირსება ის არის რომ იგი თარგმანი კი არა, ორიგინალური ნაწარმოებები გვონია. ძალდაუტანებელი ლექსი, ბუნებრივი სტილი, დახვეწილი, დარბილებული მუსიკა და დაურღვეველი რითმა. ეს, გარდა გრიშაშვილის მწერლური უნარისა, იმასაც მოწმობს, რომ ჩვენსა და სომხური სტილის შორის დიდი ნათესაობა უნდა იყოს.

ნაწილი თუმანიანის ლექსებისა, მათ შორის თუმანიანის შედევრი „ანუშ“ პირველად გამოქვეყნებული იყო ჟურნალ „კავკასიონში.“ კრებული დიდის გამოვლენებით არის გამოცემული, დაბეჭდილია სუფთად და უშეცდომოდ. წიგნი 136 გვერდს შეიცავს, საკმაოდ მოზრდილი ფორმატისაა. დართული აქვს თუმანიანის სურათი, თუმანიანისადმი მიძღვნილი გრიშაშვილის ლექსი და აგრედვე მთარგმნელის წინასიტყვაობა.

ბ. ფ — ლი

დავით კაკაბაძე. პარიზი 1920—23 წლები. 1924 წ. პარიზი.

ქართული მწერლობა ღარიბია სპეციფიურ სამხატვრო ლიტერატურით. არც ფერადებით ნახატებზე, არც ქანდაკებაზე ჩვენში წიგნი არ არსებობს, და დ. კაკაბაძის „შრომას“, პარიზში დაბეჭდილს, მოუთმენლად ველოდით. მაგრამ მოლოდინი არ გაგვიმართლდა. წიგნი საუცხოვოდ არის გამოცემული. იაპონურ ქალაქზე დაბეჭდილი, მშვენიერ კლიშეებით, საუცხოო ყდით. გარეგნობის მიხედვით შინაარსიც შესაფერი გვონიათ, და სამწუხაროთ გრჩებათ, რომ ძვირფას სამკაულში აზროვნების სიღარიბე გამოხვეულია. რომ დიდი პრეტენზიებით არ იწყებდეს ავტორი ამ წიგნს, ვიტყვით, რომ პოპულიარული ბროშურა დაუწერიო, მაგრამ ავტორი სულ სხვას ჰფიქრობს: „მხატვრული აზრის და სამხატვრო მწერლობის საქართველოში განმტკიცება“ — ეს არის მისი მიზანი. მართალია, ჩვეულებრივ წინასიტყვაობის თავაზიანობით უმატებს „რაოდენადმე“-ს, მაგრამ ეს მაინც ვერა ჰგარავს იმ ზმანებითი სიმალღეს, საიდანაც ავტორი გადმოსცქერის ქართველ მკითხველს. არა ვდაობთ. სამხატვრო აზროვნება ჩვენში განმტკიცებული მართლა არ არის, და ამის ბრალია, რომ თვით დ. კაკაბაძის აზროვანებაც ჩვეულებრივ დონეს ვერა სცილდება.

რას ეხება ჩვენი ავტორი? სათაური არა აქვს, მაგრამ შინაარსის მიხედვით — მხატვრობის პრობლემას საზოგადოდ, და მის თანამდროვე მდგომარეობას. მაგრამ აქ ისეთი ნარვეია მოცემული, რომ ვეჭვობთ ამ წიგნის წამკითხველს რაიმე შთაბეჭდილება დარჩეს, გარდა იმ ელემენტარული ცნობებისა, რომელიც უწიგნოდაც იცის ყველა უბირმა მოქალაქემ. წიგნი თავიდან ბოლომდე ტრუიზმებით არის სავსე. მაგ. „წარსულთან შედარებით, დღევანდელი ცხოვრება ძლიერ გამოიცვალა“. „რამდენად ცხოვრების კულტურული დონე მაღალია... იმდენად ადამიანი უფრო ძლიერ განიცდის მაღალ პოეზიას“... „მშვენი-

ერების წარმოდგენა დამოკიდებულია განვითარებაზე“... „შვენიერების წარმოდგენასა და დაფასებაში, ზოგი ჩამოქვეითებულია, ზოგი კი მუდმივ წინ მიდის“... „ყოველ საზოგადოებაში სხვადასხვა ხარისხის ადამიანი არსებობს და მათ შორის ზოგი სულიერად უფრო მაღლა სდგას“... „ყოველ ადამიანს აქვს პოეზიის გრძნობა, მაგრამ ადამიანებში განირჩევიან უმაღლეს პოეზიის შეგნების მატარებელნი“... და ასეთი გაცვეთილი „ქეშმარიტებებით“ არის ეს წიგნი მოკირწყლული.

წიგნის მთავარი მოტივია მაშინიზმი. ამ კუთხიდან უცქერის ქვეყანას, და მხატვრობის კრიტერიუმიც ამ მაშინიზმში ევლუება. მაგრამ ავტორის მაშინიზმი ისეთი სადა და უბრალო, რომ არავითარ „ახალ“ ემოციებს არ იწვევს, და პრიმიტიულზე უფრო პრიმიტიულად გეგჩვენება. მაშინიზმით ბოროტმოქმედება დაუშვებელია. მაშინიზმი არ არის საკმარისი როგორც ლექსიური ფორმა, ის უნდა ფსიქოლოგიურ კატეგორიად იქმნეს გადაქცეული, რომ დამაგვრებელი იყვეს, ამ პრიზმის მიხედვით, ავტორი ვერაფერს არკვევს. ხოლო რაც შეეხება აზრთა ლოლიკურ-მიმდინარეობს, ან და ცნებათა განმარტებას, აქ იგი ყოველად მიუღებელია. „გრძნობითი შემეცნებას ჩვენ უწოდებთ რომანტიულს, პოზიტიურ აზროვნებით შემეცნებას კი — კლასიკურს“. რა ცნებაა „გრძნობითი შემეცნება“, ან რატომ არის იგი „რომანტიული“? — ავტორი ხშირად იბნევა კიდევ. მისი აზრით, წინად გრძნობითი შემოქმედება იყო, ესაა კი — გონებითი. შეიძლება თუ არა გრძნობითი და გონებითი არეს ისეთი განსაზღვრა, როგორც ავტორი ახდენს, და ან რა ნიშნის მიხედვით ახდენს ამ გარჩევას, ეს არა სჩანს. ყოველ შემთხვევაში, აქ ავტორი არავითარ საფუძველს არ ეყარება. შემოქმედების საკითხი არც ისე ადვილია, როგორც ავტორს წარმოუდგენია, და საქართველოშიც ესთეტიური კულტურა არც ისე დაბალია, რომ ამომახილები თეორემების გარკვევად მიიღოს.

„უმაღლესი პლასტიური ხელოვნება გამომდინარეობს პოზიტიური შემეცნებიდან: რომანტიული, სიმბოლიური, მისტიური შემეცნება კა დამთავრებულ პლასტიურ ხელოვნებს ვერ ჰქმნის“-ო.

პოზიტიური, ეს სიტყვა განმტკიცდა ოგ. კონტის შემდეგ, და ნიშნავდა ცდას, ყოველ შემთხვევაში, მე XIX საუკ. ეს ცნება ასე დამკვიდრდა. თუ ავტორი ამ ცნებას არ იზიარებს, თავისი განმარტება უნდა მოეცა, თუ განმარტება არ მოგვცა, მაშასადამე იზიარებს იმას, რაც არსებობს. ცდების გზით კი რა ხელოვნება უნდა შეიქმნეს, ეს ჩვენთვის წარმოუდგენელია. და თუ ქიმია, ფიზიკა და სხვა საბუნებისმეტყველო საგნები ხელოვნებად მიაჩნია ავტორს, სთქვას პირდაპირ.

შეიძლება, წმინდა მხატვრული კულტურა ჩვენში მინელებული იყვეს, მაგრამ ლოლიკის უნარს ვერავინ წავგარმევს, და როდესაც ჩვენი ავტორი პათეთურად ამბობს: „აზროვნება ახასიათებს თანამედროვე შემოქმედებას, ძველს კი გრძნობა ახასიათებდა“-ო, ეს დებულება უნდა დაიცვას ბოლომდე. მაგრამ ავტორი აქვე განაგრძობს, რომ პოზიტიური, ანუ რაციონალური იყოფა ხელოვნება საზოგადოდ აღმოსავლეთში, ეგვიპტეში, საბერძნეთში, ბიზანტიაში, სამუსულმანოში და სხ. — ასეთივე იყო ევროპის გოტიკა, იტალიის რენესანსიო, ე.

ი. ყველა ის, რასაც ჩვენ ვიცნობთ ხელოვნებად. დღეს ხელოვნება პოზიტიური უნდა იყოს, ე. ი. რაც წინა დღე. მაშასადამე უნდა განვავარდოთ ძველი გზა? მაგრამ ავტორი ლოლიკურ თანამიმდევრობას არ იცავს და მოსალოდნელ პასუხის მაგიერ, იგი სწერს: —„დღევანდელმა მხატვრობამ... აღიარა უფარგისობა წარსულ საუკუნეების პლასტიკურ ფორმებისა“... და სხ.

როგორც სჩანს, თვით ავტორი ვერ ერკვევა ამ აზროვნებაში. მაგრამ დაუშვათ, რომ ყველაფერი ეს იყო საკითხის ერთგვარი უარყოფითი კრიტიკა, სადაც ავტორმა სისუსტე გამოიჩინა. იქნება იგი დადებითი პოზიციებზე მტკიცედა ენახოთ? —„სურათი უნდა აგებული იქნეს მხატვრობის უცვლელ და უნივერსალურ კანონებზე“—ო. რომელია ეს კანონები? იქნება მათემატიკური პროპორციები, შეფარდება და სხ... რომლის შესახებაც ჩვენი ავტორი ლაპარაკობს? მაშინ უდიდესი ხელოვნება და მხატვრობა ყოფილა მათემატიკა და გეომეტრია და მხატვრობა რაღა უნდა იყოს? —„მათემატიკურ და ფიზიკურ კანონების გარეშე ვერ შეიქმნება ხელოვნების ვერც ერთი ნამდვილი ნაწარმოები“—ო. რატომ მხოლოდ მათემატიკურ-ფიზიკური? ადამიანის არსებობისთვის ბევრი სხვა მხარე არის საჭირო, მაგ.—პსიქოლოგიური, ლოლიკური, სოციოლოგიური და სხ... რაღა მათემატიკა? იქნებ იმიტომ, რომ ყველაზე სწორი მეცნიერებაა? და ხელოვნების მთავარი უბედურებაც იმაშია, რომ იგი ყველაზე „უსწორია“, და მათემატიკის ანტიპოდი. მათემატიკაში $2 \times 2 = 4$, ხელოვნებაში კი 2×2 არ არსებობს. შემდეგ: —„ჰარმონიულ კონსტრუქციის მიღწევისთვის საჭიროა სიმეტრიის კანონების შეგნება“— რომელი კანონების? ან რა არის სიმეტრია? ეს კითხვები ლოლიკური კატეგორიებია, და მათ ასეთივე პასუხის გაცემა ეჭვირებათ. მაგრამ ჩვენი ავტორი არც ამ ცნებათა განმარტებას იძლევა.

შემდეგ ლაპარაკია ფრანგული კუბიზმის, იტალიურ ფუტურიზმის, გერმანულ ექსპრესიონიზმის და რუსულ კონსტრუქტივიზმის შესახებ, მაგრამ არც ერთი მიმდინარეობა არ არის დახასიათებული ისე მაინც როგორი თეორიაა აქეთ, და ამ მიმართულებებს. შეიძლება არ მოგვეწოდეს, მაგრამ თავისი თეორიები კი აქეთ, და ამ თეორიათა გადმოცემასაც კი ვერ ახერხებს. ჩვენი ავტორი. წიგნის მეორე ნახევარი შეიძლება დახასიათდეს როგორც *pro domo sua*, მაგრამ აქ ველარ ვიტყვი ჩვენს საბოლოო აზრს. ჩვენ ვიცნობდით დავ. კაკაბძეს როგორც ნიჭიერ მხატვარს, და რეპროდუქციები კი სულ სხვას გვიჩვენებენ. პირველი სამი სურათი, ე. წ. დამოკიდებულ აღსახვის სერიიდან: 1) ნახატები პარიზის ცხოვრებიდან და 2) იმერეთი (მეწურბლე)—კარგ შთაბეჭდილებას სტოვებენ. საუცხოვოა „იმერეთი, მეწურბლე“-ს კომპოზიცია, ნახაზობა. ხოლო რაც შეეხება კონსტრუქციულ პრინციპით შესრულებულ სურათებს, გვეონია, რომ ჩვენი მხატვარი სახიფათო და უშედეგო გზაზე სდგება. ორიგინალები არ გვინახავს. იქნებ ფერების კომპოზიცია ისეთი საოცარი იყოს, რომ ავტორს დადნის შტოებით შევხდეთ, ეს არ ვიცი. მაგრამ თვით ავტორი გვასწავლის, რომ ფერების შეფარდება მხოლოდ ერთი მომენტთაგანია მხატვრულ ნაწარმოების შეფასებაში, მეორე მომენტი—ნახაზია, და სამწუხაროდ, ამ რეპროდუქციების უმრავლესობაში, ჩვენ გეომეტრიულ სხეულების და „პროტოალბუმების“ გარდა ჯერჯერობით ვერაფერი დავინახეთ. და გვჩება სინანული, რომ

პარიზს გაეგზავნეთ მხატვარი, და იქიდან გვიბრუნდება გზადაკარგული მოაზროვნე, რომელსაც საქართველოში „მხატვრულ აზროვნების განმტკიცება“ მოუწადინებია. არა, ჩვენ გვინდა მხატვარი დავ. კაკაბაძე, და მოაზროვნეებს სხვებს ვიშოვნით.

3. კ.

ქართული ხუროთმოძღვრების ალბომი, შედგენილი პროფ. ექ. თაყაიშვილის მიერ. ტფილისის სახ. უნივერსიტეტის გამოცემა. ტფილისი 1924. in folio გვ. 7—80 ტაბულა. ფასი 3 მან. 50 კ.

წინამდებარე „ალბომში“ მოცემულია მესხეთის, ქართლისა და კახეთის ხუროთმოძღვრების ზოგიერთ ძეგლთა გეგმები და ნახაზები. გეგმები და ნახაზები შესრულებულია სხვადასხვა პირთა მიერ, სხვადასხვა დროს. მისაღები გროვდებოდა 20 წლის განმავლობაში და ამჟამად გამოცემულია ძვირფას ქალაღზე.

„ალბომი“ განსაკუთრებით ძვირფასია იმით, რომ საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომი ხდება დიდი მასალა იმ ძეგლების შესახებ, რომელთა მეტი ნაწილი საქართველოს საზღვრების გარეშეა. სამწუხაროა მხოლოდ რომ „ალბომში“ არ არის მოცემული ყველა ძეგლის საერთო სურათი და ფასადის სახეობა და მეტ ნაწილად გეგმები, განაკვეთები და სხვა ნახაზებია წარმოდგენილი. საერთო სურათი ახლავს მხოლოდ შორეთის, ტაოსკარის, ხახულის, ვაჩნაძიანის და გურჯაანის ძეგლთა ნახაზებს.

საერთო სურათების დართვა, მარტო ფართო მასისათვის კი არ იქნებოდა გამოსადეგი, არამედ—ჩვენ ვფიქრობთ—მკვლევართათვისაც, რომელთათვის ეგზომ ძვირფასი და აუცილებელიც არის ამა თუ იმ ძეგლის შესახებ წინასწარ ზოგადი წარმოდგენის დადგენა.

ტფილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობას, ვფიქრობთ, იმდენი დამზადებული ფოტოგრაფიები და კლიშეები მოეპოვება, რომ ის შესძლებს ქართველი საზოგადოების დიდხნის ნატვრა შეასრულოს და გამოსცეს ქართულ ძეგლთა ზოგადი ალბომი.

კ. ს—ძე.

ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადი. ტ. I—II, 1923—1924., ტფილისი. გვ. VIII 380. ფასი 3 მანეთი.

1923 წლის 18 თებერვალს ტფილისში დაარსდა „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოება“, რომლის მიზნებსაც პირველ რიგში შეადგენს ქართულისა და მისი მონათესავე მეგრულ-სვანურის და სხვა კავკასიური ენების კვლევა. ამ რიგად „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოება“ მოწოდებულია ითამაშოს უმნიშვნელოვანესი როლი კავკასიის და კერძოდ საქართველოს ცხოვრებაში და ნათელი მოჰფინოს იმ მრავალ ბუნდოვან საკითხს, რომელთა გადაჭრას ცდილან და დღესაც ცდილობენ უცხოეთში ამავე მიზნით არსებული სამეცნიერო დაწესებულებანი. საამისოდ: „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოება“ გაცილებით უფრო ხელსაყრელ პირობებშია, ვიდრე უცხოეთის დაწესებულებანი.

თავისთავად ცხადია, რომ სამეცნიერო დაწესებულების მუშაობის ნაყოფიერი მსვლელობისათვის ერთ-ერთი ძირითადი პირობათაგანია ბეჭდვითი პერიოდული გამოცემანი. ერთ-ერთ ასეთ ორგანოთ „საზოგადოებას“ გამოუცია პირველ რიგში თავისი „წელიწდეული.“

„წელიწდეული“ პირველი სამი ნაწილი (წინასიტყვაობა, პროფ. აკ. შანიძის „წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის“ და ბენ. ჩიქობავას „ზოგადი თვალსაზრისათვის“) უფრო საშესავლო ხასიათისაა (თუმცა უკანასკნელ ორს, რასაკვირველია, უაღრესი თვითავადი მნიშვნელობაც აქვთ).

წინასიტყვაობაში გარკვეულია „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების“ მიზნები და მუშაობის მეთოდები, ხოლო წერილში „ზოგადი თვალსაზრისისათვის“ გამოთქმულია პრინციპული შეხედულებანი თანამედროვე ენათმეცნიერების შესახებ. პროფ. აკ. შანიძე-კი „საზოგადოების“ წლიურ ორგანოს „წელიწდეულად“ წოდების გამო არკვევს „წელიწადი“-ს ეტიმოლოგიას და ეს სიტყვა მისი აზრით „წელითიწლადი“-საგან უნდა იყოს წარმოშობილი.

შემდეგ „წელიწდეულში“ მოთავსებულია ზოგიერთ იმ გამოკვლევათაგანი, რომლებიც დაბეჭდვულ იქმნა „საენათმეცნიერო საზოგადოების“ წევრთა მიერ და წაკითხული იყო საზოგადოების კრებებზე; აქ შესულა გამოკვლევები პროფ. ვიორჯი ახვლედიანის („სამი ტოსურში და მათი მიმართება ძველი ირანულის შესაფერ ბეგრებთან“), ბენ. ჩიქობავასი (—ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოლიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით“), სე. ჯანაშიასი („უზენაესი ღვთაების აფხაზური სახელწოდების ფორმისათვის“ და „კიდევ ერთი ნაშთი ხანმეტობისა თანამედროვე ქართულში“) და ვ. თოფურიასი („ორმაგი უარყოფა ქართულში“).

გარდა გამოკვლევებისა წიგნში „ხევსურული მასალებია“ გამოცემული პროფ. აკ. შანიძის რედაქტორობით.

როგორც ბოლოში დართულ, „საენათმეცნიერო საზოგადოების“ სხდომათა ოქმებიდან ჩანს, საზოგადოების სხდომაზე 1923—1924 წ. წ. განმავლობაში ვაცილებით უფრო მეტი გამოკვლევა ყოფილა წარმოდგენილი და წაკითხული, ვიდრე ეს წელიწდეულშია მოთავსებული, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ „საზოგადოება უსახსრობის გამო უფრო ხშირად ვერ სცემს თავის ორგანოს და ავტორები იძულებული არიან სხვა და სხვა არა სპეციალურ გამოცემებში გააბიონ თავიანთი ნაკვლევნი“.

„ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების“ პირველი გამოცემა სრულს საბუთს ვვაძლევს ვიფიქროთ, რომ „საზოგადოების“ მუშაობა მკვიდრ ნიადაგზეა დამყარებული და ჩვენ დაგვრჩენია მხოლოდ ვისურვოთ, რათა მან ასეთისავე წარმატებით განაგრძოს თავისი მუშაობა.

კ. ს—ძე.

რედაქციისათვის:

მიმდინარე ნომრისათვის ვერ მოესწრო ბიბლიოგრაფიები:

ვახტანგ კოტეტიშვილის ახალ მონოგრაფიაზე „ალექსანდრე ყაზბეგი“.

კრებულებზე: გრიგოლ ცეცხლაძე „პოეტის ყეფა“, რაჟდენ გვეტაძე „ვირების მესია“, კონსტანტინე ჭიჭინაძე — „რჩეული ლექსები“,

არჩილ ჯუჯანაშვილი — ნაწერების კრებული.

ბიბლიოგრაფიები მოთავსდება შემდეგ ნომერში.

ტექნიკურ დაბრკოლებათა გამო ჟურნალში მოთავსებული
მასალა ვერ მიდის იმ რიგით, როგორც რედაქციას ჰქონდა
განზრახული.

რედ.
